

ΑΘΗΝΑΣ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΧΡΟΝΩΝ
ΩΣ ΤΑ 146 π.χ.

Α' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΩΜΕΝΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ • ΑΘΗΝΑ 1978

ΑΘΗΝΑΣ Γ. ΚΛΔΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΩΣ ΤΑ 146 π.Χ.

ΑΞΙΟΛΟΓΙΑ

Μέ απόφαση τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τά διδακτικά βιβλία τοῦ Δημοτικοῦ, Γυμνασίου καὶ Λυκείου τυπώνονται ἀπό τὸν Ὀργανισμό Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων καὶ μοιράζονται ΔΩΡΕΑΝ.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΠΑΧΑΙΩΝ ΧΡΟΝΩΝ
Χ. Η. Ι. ΑΤ ΖΩ

Με την παρούσα της Εγγαύριας Καθηδαρίας της στη^{την}
Επίκουρη Διδακτορική Σχολή της Αριστοτελείας και την Αριστοτελεία
της Επίκουρης Καθηδαρίας της Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, η οποία είναι
το μεγαλύτερο ανώτατο ίδρυμα της Ελλάδας, η οποία διατηρεί την παραδοσιακή της
ανέστιτη βιβλιοθήκη με πάνω από 1.000.000 τόμους, η οποία είναι η μεγαλύτερη
βιβλιοθήκη στην Ελλάδα.

45083

ΑΘΗΝΑΣ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

I S T O R I A ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΩΣ TA 146 π. X.

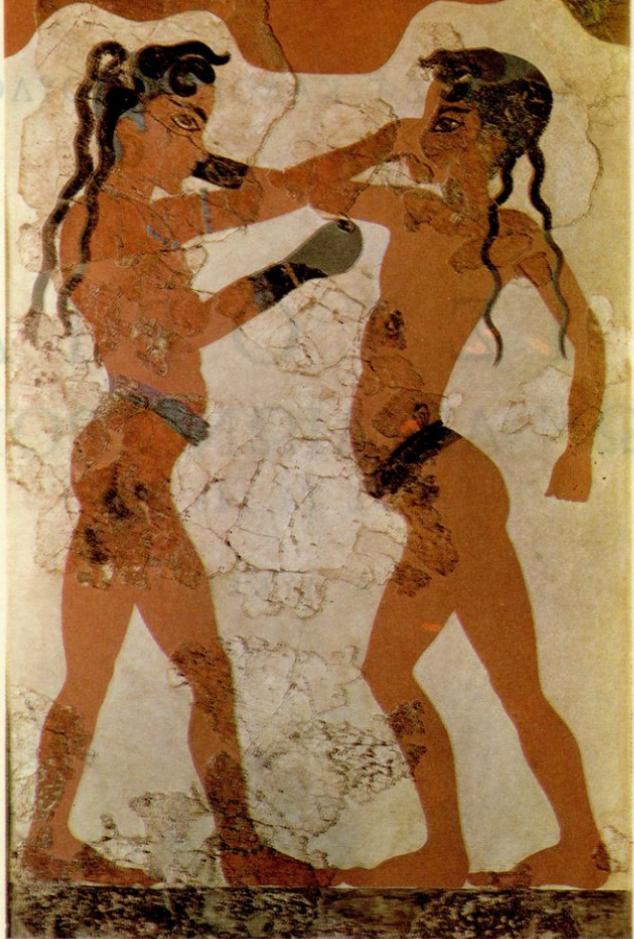
A' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

Επίσημη Επιτροπή για την ανάπτυξη της οικονομίας στην Ελλάδα

AΘHN A 1978

Η παιδική πυγμαχία. Τοιχογραφία από μεγάλο σπίτι του 1500 π.Χ. στό Ακρωτήρι Θήρας (τό έργο είναι συμπληρωμένο στά σημεία πού έχουν καταστραφεί). Πρόκειται για μά από τίς πιο σημαντικές τοιχογραφίες πού προέρχονται από την προϊστορική Ελλάδα. Δύο παιδιά, πού φορούν «ζώμα» στούς γλουτούς και γάντια πυγμαχίας στό ένα χέρι, παλεύουν. Η έκφρασή τους είναι έρασμια. Τά μάτια, κατά τή συνήθεια τῶν καλλιτεχνών τῆς έποχής, δὲν είκονίζονται προφίλ, ἀλλά ὅλοληρα. Τά μαλλιά σ' μακριούς μαύρους βοστρύχους πέφτουν στούς ώμους. Τό ύπολοιπό κρανίο έχει ἀπόχρωση γαλάζια. Τά πρόσωπα τῶν παιδιών είναι ιδιότυπα ώραιά, τά σώματά τους λεπτά καί κομψά. Στά χρώματα δὲν ὑπάρχει ποικιλία: ὑπερισχύουν τό κόκκινο, τό μαύρο καί τό γαλάζιο. Ή τοιχογραφία χρονολογεῖται γύρω στά 1500 π.Χ. καί ἐκτίθεται στό Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο στήν Αθήνα.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

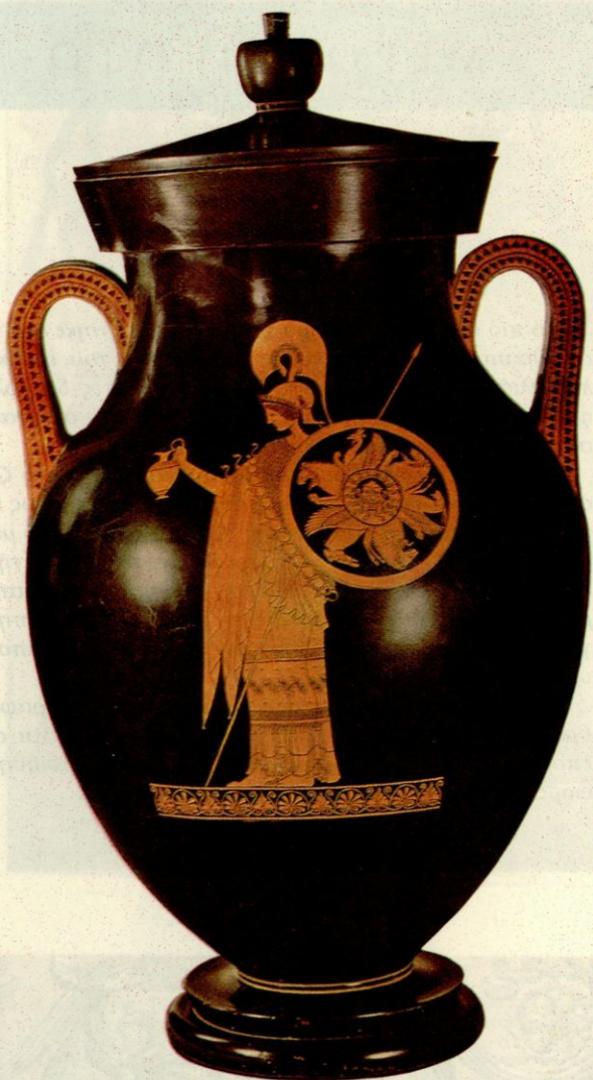
ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τό πιό σπουδαίο πλάσμα πού παρουσιάστηκε στή γῆ είναι ό ανθρωπος. Μέ τίς ἀδιάκοπες προσπάθειές του, ἐδῶ καί πολλές χιλιάδες χρόνια, κατανικήθηκαν ἀμέτρητες δυσκολίες καί φτάσαμε στόν πολιτισμό τῆς ἐποχῆς μας. Τήν ἀξιοθαύμαστη αὐτή πορεία τοῦ ἀνθρώπου ἔξετάζει ἡ Ἰστορία.

Ἡ Ἰστορία, στήν προσπάθειά της νά φωτίσει τή ζωή τοῦ ἀνθρώπου καί νά παρακολουθήσει τούς ἀμέτρητους ἀγῶνες του, στηρίζεται στή βοήθεια τῆς Ἀρχαιολογίας, πού μέ τά εύρηματα τῶν ἀνασκαφῶν της προβάλλει τήν εἰκόνα τῆς ζωῆς στίς παλαιότερες ἐποχές. Ἀκόμη, χρησιμοποιεῖ γραπτά κείμενα τοῦ παρελθόντος. Αὐτά είναι ἡ πολυτιμότερη πηγή της, γι' αὐτό κι ἡ πραγματική Ἰστορία ἀρχίζει ἀπό τήν ἐποχή πού ὑπάρχουν γραπτές πηγές.

Ἡ μεγάλη περίοδος, πρίν χρησιμοποιήσει τή γραφή ό ἀνθρωπος, όνομάζεται Προϊστορία καί χωρίζεται σέ τρεῖς ἐποχές, ἀνάλογα μέ τό κύριο ώλικό πού χρησιμοποιήθηκε κάθε φορά γιά τήν κατασκευή ἐργαλείων καί ὅπλων.

Έρυθρόμορφος άμφορέας θαυμάσιας διατήρησης, με παράσταση τής θεᾶς Αθηνᾶς (βρίσκεται στό Μουσείο της Μπάζελ, στήν Ελβετία). "Εργο τού 5ου π.Χ. αι."

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΚΙ Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

1. Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

‘Η ιστορία τοῦ ἀνθρώπου είναι ἡ μεγαλύτερη καὶ πιό ἀληθινή περιπέτεια πού σημειώθηκε πάνω στῇ γῆ. ‘Η ἐμφάνιση του στὸν πλανήτη μας στάθηκε τὸ μεγαλύτερο γεγονός στήν ιστορίᾳ της. Προικισμένος μὲ τήν πολύτιμη δύναμη τοῦ λογικοῦ, γρήγορα ξεχώρισε ἀπ' ὅλα τά ζωντανά πλάσματα τοῦ Θεοῦ ὁ ἀνθρωπός κι ἔγινε ὁ ἥρωας τῆς γῆς.

Τά ζῶα καὶ τά πουλιά ὑπάρχουν κι αὐτά ἀπό αἰῶνες. Καμιά ὅμως ἀλλαγὴ δέ σημειώθηκε στή ζωή τους, στό πέρασμα τοῦ χρόνου, μέ δική τους προσπάθεια. Γεννιοῦνται, χτίζουν τίς φωλιές τους, φέρνουν στὸν κόσμο τά παιδιά τους, παλεύουν γιά νά βροῦν τήν τροφή τους καί, τέλος, χάνονται ἀπό τή ζωή ἀπαράλλαχτα, ὅπως κι ὁ ἴδιος ὁ ἀνθρωπός. Στάν ζῶαν, ὅμως, τῶν πουλιών καί τῶν ἐντόμων τή ζωή καμιά πρόοδος δέ σημειώθηκε μές στὸ χρόνο.

Δέ θά μποροῦσε νά πει κανείς τό ἴδιο καί γιά τόν ἀνθρωπό. Ἀπό τήν πρώτη στιγμή τῆς παρουσίας του πάνω στή γῆ, οἱ σκληροί ἀγῶνες του, οἱ ἀδιάκοπες προσπάθειές του δέν πήγαν χαμένες. Τό λογικό ἔδινε φτερά στά χέρια του, τόν βοήθησε νά προοδεύει, νά καλυτερέυει σταθερά τίς συνθῆκες τῆς ζωῆς του· νά φυλάγεται ἀπό τούς ἀμέτρητους κινδύνους πού τόν παραμόνευαν σέ κάθε βῆμα, νά βρίσκει πάντα κάτι καινούριο.

Κι ἄν ἐμεῖς σήμερα ἔχουμε ἔνα πλήθος εὐκολίες κι ἀγαθά στή διάθεσή μας, ἄν ὑπάρχει τό ραδιόφωνο, τό ἀεροπλάνο, οἱ διάφορες μηχανές, ὁ κινηματογράφος, τό αὐτοκίνητο, οἱ πύραυλοι καί τά διαστημόπλοια, καί τό σπουδαιότερο, ἄν μποροῦμε νά μιλοῦμε γιά ἀνθρώπινα δικαιώματα καί ἐλευθερία, ὅλα αὐτά καί ὅτι ἄλλο μποροῦμε νά χαροῦμε στή ζωή μας, είναι καρποί τῆς συγκλονιστικῆς προσπάθειας πού αἰῶνες ὀλόκληρους πάνω στή γῆ πραγματώνει ὁ ἀνθρωπός, γιά νά κυριαρχήσει στή φύση καί νά βελτιώσει τή ζωή του.

Αὐτοῦ τοῦ θαυμαστοῦ πλάσματος τή ζωή καί τά ἔργα, τούς ἀγῶνες καί τίς προσπάθειες γιά τό καλύτερο, σ' ὅποιο σημείο τῆς γῆς κι ἄν ἔγιναν, σ' ὅποια ἐποχή κι ἄν σημειώθηκαν, ἔχει θέμα μελέτης της τῆς ἡ Ιστορία.

‘Η ἀξία τοῦ ἀνθρώπου

‘Η σημασία τῆς παρουσίας τοῦ ἀνθρώπου στή γῆ

Τό θέμα μελέτης τῆς Ιστορίας

Γενεές άτέλειωτες άνθρωπων ήρθαν στη γη καί χάθηκαν. Λαοί μεγάλοι ή άσήμαντοι παρουσιάστηκαν, μεγάλα κράτη δημιουργήθηκαν κι ἔξαφανίστηκαν. Τί άπόμεινε ἀπ' ὅλους αὐτούς τούς ἀμέτρητους άνθρωπους; Κάθε ἄξια σκέψη, κάθε ἀνακάλυψη ἡ ἐφεύρεση, κάθε σημαντικό ἔργο τοῦ άνθρωπου, σ' ὅποιο σημειοῦ τῆς γῆς κι ἂν ἔγινε, δέν πήγε χαμένο.

Η εύθύνη τοῦ
ἀνθρώπου
ἀπέναντι στήν
Ιστορία

Επίτιμη Η.
μεταμόρφωση

Ἄτέλειωτη σειρά γενεῶν, ἀπό τά πανάρχαια τά χρόνια ὡς σήμερα, σέ κάθε γνωνά τῆς γῆς, ἀγωνίστηκε σκληρά. Αὐτῶν τῶν ἀγώνων οἱ καρποί κληροδοτήθηκαν σέ μᾶς, γιά νά συνεχίσουμε, σάν ἕνας κρίκος στήν ἀλυσίδα τῆς ἀνθρωπότητας, γεμάτοι τεράστια εὐθύνη, μέ τήν ἴδια ἐπιμονή, τήν πορεία γιά τό καλύτερο, σάν ἄξιοι πολίτες.

3. ΟΡΙΣΜΟΣ, ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΧΡΗΣΙΜΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Στήν ιστορική πορεία τοῦ ἀνθρώπου σημασία ἔχει νά προσέξει κανείς ἐκείνα τά γεγονότα, πού βάζοντάς τα στή σειρά καί συνδέοντάς τα μπορεῖ νά δει πῶς ὁδήγησαν, σιγά-σιγά, στήν ἀνάπτυξη καί τή βελτίωση τῆς ζωῆς, δηλ. στόν πολιτισμό*.

Όρισμός τής
Ιστορίας

Δέν ἔχουν ώστόσο ἀξία τά γεγονότα, ἂν δέ συνδυαστοῦν μέ τούς ἀνθρώπους πού τά προκάλεσαν ἡ τά ἀντιμετώπισαν. Κι ἡ Ιστορία σάν ἐπιστήμη σκοπό της ἔχει, γυρνώντας στά περασμένα, νά γνωρίσει τήν ἀδιάκοπη καί μακραίωνη προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου γιά τήν κατάκτηση τοῦ πολιτισμοῦ. Γι' αύτό ὁδηγεῖ, περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη ἐπιστήμη, κοντά στόν ἀνθρωπο, στή γνωριμία τῆς ζωῆς καί τῶν ἔργων του, ἀπό τή στιγμή πού ἐμφανίστηκε στή γῆ ὡς σήμερα. Τοῦ δείχνει τή σημασία πού ἔχει ἡ προσωπική του συμβολή στή δημιουργία τοῦ πολιτισμοῦ· τόν βοηθάει δηλαδή νά αισθανθεῖ σάν ύπευθυνος πολίτης.

3. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ

"Αν θελήσει καθένας ἀπό μᾶς νά διηγηθεῖ τήν ιστορία του, θά μιλήσει γιά μερικά σημαντικά γεγονότα στή ζωή του. Θά πρέπει νά πει πότε γεννήθηκε, ποιοί ἦταν οἱ γονεῖς του, πότε πήγε στό σχολεῖο, πότε ἔγιναν κάποια σπουδαῖα περιστατικά τῆς ζωῆς του. Σέ κάθε στιγμή, θά χρειαστεῖ νά τοποθετήσει χρονικά αύτό πού διηγεῖται. Ή ἴδια ἀνάγκη παρουσιάζεται ἐπιτακτικά καί στή μελέτη τής ιστορίας. Είναι ἀπαραίτητο, δηλαδή, νά τοποθετήσει κανείς μές στό ἀπέραντο χρονικό διάστημα, πού τό ἀνθρώπινο γένος ὑπάρχει στή γῆ, κάθε γεγονός πού ίστορεῖ.

Τήν ἀνάγκη αύτή τήν ἔνιωσαν ἐδῶ καί αἰώνες οι ἀνθρωποί. Ξεκί-

νησαν ἔται, παρατηρώντας τί συμβαίνει γύρω τους, νά βροῦν μερικά σταθερά σημεῖα. Ή νύχτα ἀκολουθεῖ, πάντοτε, τήν ἡμέρα· τό φεγγάρι παρουσιάζεται, στίς διάφορες φάσεις του, σέ ισοχρόνα διαστήματα. Οι ἐποχές τοῦ χρόνου διαδέχονται κανονικά ή μιά τήν ἄλλη, γιά νά ξανάρθουν μέ τήν ίδια σειρά.

Ἐφτασαν, ἔται, νά συλλάβουν τήν ἔννοια τοῦ ἔτους. Προσδιόρισαν πότε ἔρχονται οι βροχές, πότε είναι ζέστη ἡ κρύο, χρειάστηκε ὅμως νά τοποθετήσουν στό χρόνο μερικά γεγονότα.

Κάθε τόπος ἡ πόλη είχε διαφορετικά σταθερά σημεῖα στή χρονολογία. Στήν Αἴγυπτο, στήν Ἀσσυρία καί στή Βαβυλωνία μετροῦσαν μέ βάση τήν περίοδο πού βασίλευαν οι βασιλιάδες. Π.χ. τόν τρίτο χρόνο τῆς βασιλείας τοῦ φαραώ Ραμσῆ Β' ἔγινε τό τάδε γεγονός.

Οι χριστιανικοί λαοί ἔχουν σταθερό σημεῖο στή χρονολογία τους τό συγκλονιστικό γεγονός τῆς γέννησης τοῦ Κυρίου. "Ο, τι ἔγινε ἀπό κεῖ καί ἔπειτα τό τοποθετούμε προσθέτοντας τά χρόνια. Π.χ. τό 1821 έσπασε ἡ Ἑλληνική Ἐπανάσταση. Ἐμείς σήμερα ζοῦμε 1977 χρόνια ύστερα ἀπό τή γέννηση τοῦ Χριστοῦ.

Ἀνθρωποι ὅμως ἔζησαν καί πρίν γεννηθεῖ ὁ Κύριος. Τά γεγονότα πού σημειώθηκαν στήν ἐποχή τους, τά χρονολογοῦμε γυρνώντας πίσω τόσα χρόνια, ὅσο ἀπέχει τό κάθε περιστατικό ἀπό τή γέννηση τοῦ Χριστοῦ, πού είναι τό σταθερό γιά μᾶς σημεῖο. Λέμε ἔτοι τό 431 π.Χ. έσπασε ὁ Πελοποννησιακός πόλεμος.

Αἰώνας είναι τό διάστημα ἑκατό χρόνων. Πρῶτος αἰώνας μ.Χ. είναι ἀπό τό ἔτος 1 ὥς τό 100, δεύτερος ἀπό τό 101 ὥς τό 200. Μές στόν 20ό αἰώνα μ.Χ., τό 1914, ἀρχισε ὁ Α' Παγκόσμιος πόλεμος.

Οι προχριστιανικοί αἰώνες πηγαίνουν πρός τά πίσω, κι ὅσο μεγαλώνει ὁ ἀριθμός τους, τόσο ξεμακραίνουν ἀπό τή γέννηση τοῦ Χριστοῦ: ὁ πρῶτος αἰώνας π.Χ. ἀρχίζει τό 100 καί τελειώνει τό 1. Τό 480 π.Χ., στόν 50 αἰώνα π.Χ., οι "Ἑλληνες νίκησαν τούς Πέρσες στή Σαλαμίνα. "Αν τό ἀνθρώπινο γένος ἔχει ζωή 700.000 χρόνων (7.000 αἰώνες δηλαδή) πάνω στή γῆ, μόνο είκοσι αἰώνες ἔχουν περάσει ἀπό τή γέννηση τοῦ Χριστοῦ· οι ὄλοι 6.980 είναι προχριστιανικοί.

Οι ἀρχαῖοι "Ἑλληνες χρονολογοῦσαν μέ σταθερό σημεῖο τήν πρώτη Ολυμπιάδα (776 π.Χ.). Οι Ρωμαῖοι μετροῦσαν ἀπό τήν κτίση τῆς Ρώμης (753 π.Χ.). Οι Μουσουλμάνοι ξεκινοῦν τή χρονολόγησή τους ἀπό τό 622 μ.Χ., τή χρονιά τῆς Ἐγίρας, πού ὁ Προφήτης τους ὁ Μωάμεθ ἔφυγε ἀπό τή Μέκκα, γιά νά γλιτώσει ἀπό τούς ἔχθρούς του.

Ἐποχές, σταθερά σημεῖα τήν γέννησην τοῦ Χριστοῦ.

Ἐποχές

Η χριστιανική χρονολογία

Εποχές την πατέρα

Ἐποχές τοῦ αἰώνα

Χρονολογία πρό Χριστοῦ

Η χρονολογία διαφόρων λαῶν

4. ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Έκατομμύρια άνθρωποι έχουν ζήσει ως σήμερα στη γη. Πλήθος γεγονότα έχουν σημειωθεί. Αδιάκοπες προσπάθειες άλυσίδας όλοκληρης γενεών οδήγησαν στόν πολιτισμό της έποχης μας. Ποιά μέσα έχουμε για τή γνωριμία τής Ιστορίας τοῦ άνθρωπινου γένους;

"Ο, τι κι ἂν γίνει στή ζωή, κάποιο ἔχνος ἀφήνει πίσω του. Κι ἡ μακρότατη πορεία τοῦ άνθρωπου δέν ἐμεινε ἀμάρτυρη. Μόνο πού δέν είναι πάντα εὔκολο νά διακρίνει ὁ καθένας αὐτά τά ἔχνη.

Γραπτά μνημεία

"Αν ἔξεραν ἔξαρχης οἱ άνθρωποι τή γραφή, τό ἔργο τοῦ ιστορικοῦ δέ θά παρουσίαζε δυσκολίες, φτάνει νά είχαν διατηρηθεῖ γραπτά μνημεία (ἐπιγραφές ἢ χειρόγραφα) καί νά ἦταν γνωστή ἡ γλώσσα τους. Τή γραφή ὅμως μόνο ἐδώ καί πέντε χιλιάδες χρόνια περίπου τή βρήκαν οἱ άνθρωποι.

Αφωνα μνημεία

Στήν έρευνα τῶν παλαιότερων ἐποχῶν πρέπει νά βοηθήσουν ἄλλα μέσα, μνημεία ἄφωνα (ἐργαλεῖα, ὅπλα, σκεύη, τάφοι, ἐρείπια σπιτιών, παλατιών ἢ ναών, διάφορα ἔργα τέχνης, ἀλλά καί σκελετοί άνθρωπων καί ζώων, ἀπομεινάρια τροφῶν κ.ἄ.π.).

'Ο πήλινος δίσκος τῆς Φαιστοῦ. Σπουδαίο μνημείο πού βρέθηκε τό 1903 σ' ἔνα μικρό δωμάτιο, στά βορειοδυτικά διαμερίσματα τοῦ ἀνάκτορου τῆς Φαιστοῦ. Καί στις δύο του πλευρές ὁ δίσκος ἔχει ιερογλυφικά σημεία πού ἀποτυπώθηκαν μέ σφραγίδες, σπειροειδῶς, ὅταν ὁ πηλός ἦταν ἀκόμη νωπός. Αρχίζουν ἀπό τὴν περιέρεια καί προχωροῦν πρὸ τὸ κέντρον. Κάθε ὥμαδο συμβόλων χωρίζεται ἀπό τὴν ἐπόμενη μέ κάθετες γραμμές· ποιεύεται ὅτι πρέπει νά ἀποτελεῖ μία λέξη. (Περιγράφετε τὰ σημεῖα τοῦ δίσκου). Οἱ εἰδικοὶ πού τὸν ἔχουν μελετήσει, παρατήρησαν πάνω μερικές ὄραδες συμβόλων ἐπαναλαμβάνονται, ποιεύονται γ' αὐτῷ πάνω, θὰ πρόκειται γιά κάποιο θρησκευτικό ὑμνο. Ἐπειδὴ ἡ γλώσσα τοῦ δίσκου δὲν ἔχει ἀκόμη διαβαστεῖ, γ' αὐτὸ καί δὲν μπορεῖ κανένες νά ἀντλήσει πληροφορία ιστορική ἀπό δ.τι γράφεται πάνω του, παραμένει σφιντό μνημείο γιά μᾶς. Χρονολογείται μεταξύ 1700-1600 π.Χ. καί ἐκτίθεται στό Αρχαιολογικό Μουσείο Ήρακλείου.'

‘Ο ιστορικός, στήν προσπάθειά του νά δώσει τήν είκονα της πορείας της άνθρωπότητας, έκτος από τά ἄφωνα μνημεῖα, τά κείμενα, τίς ἐπιγραφές πού διατηρήθηκαν, στρίζεται καὶ στή μελέτη τῆς γλώσσας, ἀλλά καὶ τῶν διαφόρων παραδόσεων, καθώς καὶ τῶν μύθων τῶν λαῶν, πού από στόμα σε στόμα μές τό πέρασμα τῶν αἰώνων, διατηρήθηκαν σε μεταγενέστερους λαούς ἢ ἀναφέρονται στά παλαιά κείμενα.

‘Υπάρχει μιά ἀκόμη πολύτιμη πηγή, ἵδιαίτερα γιά τήν ἔρευνά τῆς ζωῆς στίς προϊστορικές περιόδους. Τήν προσφέρουν δύο ἐπιστῆμες: ‘Η Ἐθνογραφία καὶ ἡ Συγκριτική Ἐθνολογία, πού θέμα τους ἔχουν τή μελέτη τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν πρωτόγονων λαῶν τῆς ἐποχῆς μας.

‘Άλλα στοιχεῖα
χρήσιμα στήν
Ιστορία

Ἐθνογραφία καὶ
Συγκριτική
Ἐθνολογία

5. ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ, ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΓΡΑΦΗ

Μιά ἀπό τίς μεγαλύτερες πνευματικές κατακτήσεις τοῦ ἀνθρώπου στάθηκε ἡ γραφή. Δέν τή βρήκαν ὅμως τήν ἴδια ἐποχή ὅλοι οἱ λαοί. ‘Η Ἰστορία ἀρχίζει ἀπό τή σπιγμή πού ὑπάρχει γραφή. Τό μεγαλύτερο διάστημα τῆς πορείας του πρός τόν πολιτισμό ὁ ἀνθρωπός τό ἔζησε χωρίς νά ξέρει νά γράφει. Τήν τεράστια αὐτή χρονική περίοδο τή λέμε Προϊστορία.

Προϊστορία

‘Υπῆρξαν λαοί πού γνώριζαν τή γραφή, ἀλλά ὑστερα ἀπό τήν ἔξαφάνισή τους κανείς δέν καταλαβαίνει τή γλώσσα τους (όπως οἱ ἀρχαῖοι Κρητικοί, οἱ Ἐτροῦσκοι κ.ἄ.), γι’ αὐτό καὶ τά γραπτά μνημεῖα τους μένουν ἄφωνα γιά τήν ιστορία.

‘Η σημασία τής
γραφής

‘Αρχικά οἱ ἀνθρωποί, στήν προσπάθειά τους νά ἐκφραστοῦν μέσυ μβολα, χρησιμοποίησαν είκονες. Σχεδίαζαν δηλ. τό φάρι, θέλοντας νά γράψουν τή λέξη φάρι. Δυσκολία ὅμως παρουσίαζε ἡ ἐκφρασὴ ἀφηρημένων ἔννοιῶν· ἀναγκάστηκαν ἔτσι νά τίς συνδυάσουν μ’ ἔνα ὀντικείμενο. Γι’ αὐτό, μέ τό σχήμα τοῦ ἥλιου, σημείωναν ὅχι μόνο τή λέξη ἥλιος, ἀλλά καὶ τή θερμότητα. Μέ τόν καιρό, τό ἱδιο σύμβολο ἔφτασε νά σημαίνει καὶ τόν ἥχο μόνο τῆς λέξης. Π.χ. μέ τό σχήμα τοῦ φαριοῦ δηλώνουν τό φάρι, ἀλλά στήν Αἴγυπτο, καὶ τή συλλαβή ὑάρ (ἔτσι λέγεται τό φάρι στά ἀρχαῖα αἰγυπτιακά). Οι γραφές αὐτές – τά ιερογλυφικά – παρουσιάζουν τεράστια δυσκολία νά γραφτοῦν ἢ νά διαβαστοῦν σωστά, γι’ αὐτό κι ἡταν λίγοι καὶ πολύ σπουδαῖοι, ὅσοι ἦξεραν νά τίς χρησιμοποιοῦν στίς ἀρχαῖες κοινωνίες.

‘Ιερογλυφικά

‘Η ἐπιθυμία τῶν ἀνθρώπων νά ἐκφραστοῦν εὐκολότερα, τούς

Γραμμικές γραφές

οδήγησε στήν άνάγκη νά απλοποιήσουν τά σύμβολα τῆς γραφῆς. Τά διάφορα σχήματα, μέ τόν καιρό, δέ σήμαιναν πά όλόκληρη λέξη, άλλα μιά όρισμένη συλλαβή. Αύτές τίς γραφές τίς λέμε γραμμικές, γιατί τά σύμβολά τους σχηματίζονται από γραμμές. Γραμμική ήταν ή πρώτη έλληνική γραφή.

Ασημένιο ήμισφαιρικό κύπελλο από την "Έγκωμη τῆς Κύπρου. Πρόκειται γιά άληθινό άριστούργημα μεταλλοτεχνίας, καί γιά τό μελωδικό σχήμα άλλα καί γιά τήν τεχνική του. Μέ χρυσάφι καί μιά μάυρη όλη πού λέγεται νιέλλο, τοποθετημένα ένθετα, παριστάνονται έξι κεφαλία βοδιών (βουκράνια), άνθη ἀπό λωτό καί, στό σπεντέρο κύκλο, ρόδακες μέσα σέ ήμικύκλιο. Παρόμοιο κύπελλο ἔχει βρεθεῖ καί στήν "Έλλαδα, στήν Αργολίδα (στά Δεντρά). Τό μνημείο αύτό, ὅσο κι ὃν είναι ἀφύνο, δινει σπουδαιότατη πληροφορία, ἀπό τή στήγμη πού δμοιο ὀκριβώς ἔχει βρεθεῖ στήν ήπειρωτική Έλλαδα. Σημαίνει πώς τόσο αύτό, ὅσο καί τό άλλο, ἔχουν γίνει ἀπό τόν ίδιο τεχνίτη, πού πρέπει νά ήταν Μυκηναϊός τῆς Αργολίδας. Τό κύπελλο πού βλέπουμε τό πήρε κάποιος από τήν Πελοπόννησο, τό μετέφερε στήν Κύπρο, ὅπου ίσως τό ποιύλησε ἡ τό χάρισε, καί ἀργότερα, σάν πολύτιμο σκεύος πού ήταν, τό τοποθέτησαν μέσι στόν τάφο κάποιου νεκρού πού θάφτηκε στήν "Έγκωμη, ὅπου καί βρέθηκε στίς ἀνασκαφές. Χρονολογεῖται στίς ἀρχές τού 14ου αι. π.Χ. Κυπριακό Μουσείο Λευκωσίας.

Οι ἀρχαῖοι Βαβυλώνιοι, κ.ἄ. χρησιμοποιούσαν γραφή πού βασικό της σύμβολο ήταν ἔνα σχήμα σάν σφήνα – διαμορφώθηκε ἀπό τήν προσπάθεια νά χαράξουν γραμμές πάνω στόν ώμο πηλό – σέ διάφορους σχηματισμούς, γι' αὐτό κι οι γραφές τους όνομάζονται σφηνοειδεῖς.

6. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

Στόν τόπο μας, πού γνώρισε πολιτισμό αἰώνων, δέν ύπάρχει σχεδόν χῶρος, ὅπου νά μή βρίσκονται χνάρια τῆς ἀρχαιότητας.

Από τή στιγμή πού θά προσδιοριστοῦν, άρχιζει τό εργο τοῦ άρχαιολόγου. "Αν έχει τή δυνατότητα νά έρευνήσει συστηματικά μιά θέση, είναι θαυμαστό νά δει κανείς πόσο μπορεί ή επιστήμη του νά φωτίσει τά περασμένα καί νά δώσει άναγλυφη τήν εἰκόνα τελείων χαμένων στή γῆ μυστικών τοῦ παρελθόντος. Τό σχήμα τῶν ἀγγείων, τό διάγραμμα καί ή κατασκευή τῶν τοίχων τῶν οπιτιῶν, κάποια κοσμήματα, ἀγάλματα κι ἐπιγραφές, ή μελέτη τῶν διαφόρων στρωμάτων τοῦ ἑδάφους, ὅλα βοηθοῦν. "Ετοι μπορεῖ κανείς νά καταλάβει τόν τρόπο τῆς ζωῆς, τή θρησκεία, τίς συνήθειες, τήν τέχνη καί γενικά τό επίπεδο τοῦ πολιτισμοῦ* μιᾶς περιοχῆς στήν άρχαιότητα καί νά τήν τοποθετήσει χρονικά.

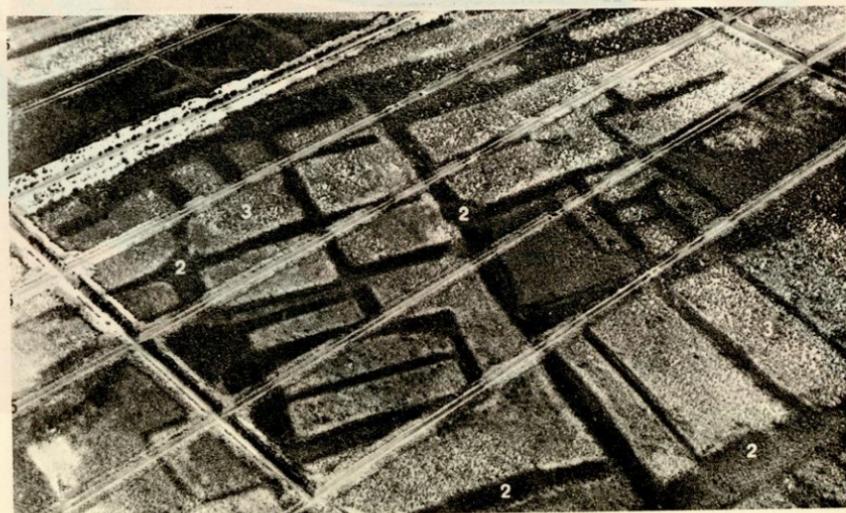
Σήμερα, ἐκτός ἀπό τήν καθαυτό ἀνασκαφή, ή άρχαιολογία ἔχει σπουδαία μέσα στή διάθεσή της: τήν ἀεροφωτογραφία καί τήν ύποβρύχια ἔρευνα, πού δίνει τή δυνατότητα τῆς μελέτης τῶν ναυαγίων καί τῶν καταποντισμένων μέσα στή θάλασσα πόλεων.

Τέλος, μέ διάφορες ἐργαστηριακές ἔρευνες, σέ εἰδικά επιστημονικά κέντρα, ἔξετάζοντας μιά χούφτα χῶμα ή κόκαλα, μέ τή βοήθεια τοῦ ραδιενεργοῦ ἄνθρακα 14, προσδιορίζεται ή χρονολογία ἐνός γήινου στρώματος.

*Αεροφωτογραφία μιᾶς ἀπό τίς πολλές νεκροπόλεις τῆς Ἐτρουρίας (στά βόρεια τῆς σημερινῆς Ρώμης). Οι εἰδικοί φροντίζουν νά πάρουν αὐτές τίς πολύτιμες φωτογραφίες (ἀπαραίτητες στή μελέτη, μέ όσα στοιχεία προσφέρουν), ἀμέσως ὕστερα ὅποι βροχή. Τό χῶμα πρέπει νά είναι καλά βρέγμενο, ὅποτε μέ σκουρότερο χρῶμα, ὅπως φαίνεται ἐξάλλου, διαγράφονται τά ἵχνη συνοικισμῶν, δρόμων, τάφων, πού δέν μπορεῖ νά τούς διακρίνει κανείς διαφορετικά, ὅν δέ σκάψει.

Αεροφωτογραφία.
Υποβρύχια
ἔρευνα

Ραδιενεργός
ἄνθραξ 14

7. ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΔΟΙ

Διάρεση τής
Ιστορίας

Πέντε σχεδόν χιλιάδες χρόνια ιστορίας έχει ζήσει ή άνθρωπότητα απέναντι στούς άμετρητους αιώνες που προηγήθηκαν, πρίν οι άνθρωποι κατορθώσουν νά βροῦν τή γραφή.

Χωρίζουν τούς ιστορικούς χρόνους σέ τρεις μεγάλες περιόδους:

- α) Στήν 'Αρχαιότητα,
- β) στό Μεσαίωνα, και
- γ) στή Νεώτερη Ιστορία.

Διαφορετική ήταν ή άρχη της 'Ιστορίας στούς διάφορους λαούς. Δέν πέρασαν όμως τό κατώφλι της ιστορίας όλοι τήν ίδια έποχή, ούτε άρχισε ή μεσαιωνική κι ή νεώτερη ιστορία, γιά μᾶς τούς "Ελληνες, ούχρονα μέ τούς ἄλλους εὐρωπαϊκούς λαούς.

Διάρεση τής
ελληνικής
ιστορίας

'Η Ελληνική Ιστορία άρχιζε γύρω στό τέλος τής δεύτερης χιλιετίας π.Χ. Οι άρχαιοι της χρόνοι τελειώνουν τό 330 μ.Χ., όταν μέ τήν κτίση της Κωνσταντινούπολεως ιδρύεται ή Βυζαντινή αυτοκρατορία. Οι νεώτεροι χρόνοι, τέλος, άρχιζουν μέ τήν "Άλωση τής Κωνσταντινούπολεως ήπο τούς Τούρκους (1453).

8. ΦΥΛΕΣ

Πολλοί ἐπιστήμονες πιστεύουν πώς στά πολύ παλαιά χρόνια ισως ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νά ἀνῆκαν στήν ἕδια φυλή. "Ομως, μές στίς χιλιάδες χρόνια πού ύπαρχει ὁ ἄνθρωπος, ἔξαιτίας τοῦ χώρου πού κατοικοῦσε, τῶν φυσικῶν συνθηκῶν πού ὀντιμετώπιζε κι ἄλλων παραγόντων ἀγνωστῶν σέ μᾶς, διαμορφώθηκαν διάφορες φυλές. Ξεχωρίζουν ἀπό τό χρώμα τοῦ δέρματος, τό σχῆμα τοῦ προσώπου, τό μέγεθος τοῦ σκελετοῦ, τό χρώμα τῶν μαλλιῶν καὶ τῶν ματιών. Οἱ φυλές αὐτές εἰναι: ἡ Λευκή, ἡ Κίτρινη, ἡ Μαύρη κ.ἄ.

Ἡ Λευκή φυλή χωρίζεται σέ δύο κλάδους:

1. *Στούς Ἰνδοευρωπαίους* ἢ Ἀρίους. Σ' αὐτούς ἀνήκουν οἱ Ἰνδοί, οἱ Μῆδοι καὶ οἱ Πέρσες, ἐμεῖς οἱ Ἑλληνες, οἱ ἀρχαῖοι Ρωμαῖοι καὶ πολλοί ἀπό τούς λαούς τῆς Εύρωπης (Γάλλοι, Ἀγγλοι, Γερμανοί κ.ἄ.).

2. *Στούς Σημίτες*: Σ' αὐτούς ἀνήκουν οἱ Ἐβραῖοι, οἱ Ἀραβεῖς, ἀλλὰ κι οἱ ἀρχαῖοι Βαβυλώνιοι, οἱ Φοίνικες κ.ἄ.

1. Ἡ Ἰστορία ἔργο της ἔχει νά φωτίσει τίς προσπάθειες τοῦ ἀνθρώπου γιά τήν κατάκτηση τοῦ πολιτισμοῦ.
2. Ἀπαραίτητη είναι ἡ χρονολόγηση τῶν διαφόρων γεγονότων πού ἔγιναν στό παρελθόν.
3. Γιά τήν πραγμάτωση τῆς ἰστορικῆς ἐρευνας χρησιμοποιούνται μνημεῖα ἄφωνα (Προϊστορία) ἢ ἄφωνα καί γραπτά μαζί (Ἰστορία).
4. Οι ἰστορικοί χρόνοι χωρίζονται σέ τρείς μεγάλες περιόδους (Ἀρχαιότητα, Μεσαίωνα, Νεώτερους Χρόνους).
5. Είναι τεράστια ἡ βοήθεια τῆς Ἀρχαιολογίας στήν ἰστορική ἐρευνα.
6. Ἡ σύσταση τῶν ἰστορικῶν φυλῶν δέν είναι πάντα γνωστή. Στή Λευκή φυλή ἀνήκουν δύο μεγάλοι κλάδοι: οἱ Ἰνδοευρωπαῖοι καί οἱ Σημίτες.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Ο ἀρχαῖος τραγικός ποιητής Σοφοκλῆς ύμνει τήν παντοδυναμία τοῦ ἀνθρώπου:

«Πολλά 'ναι τά θάματα
πόθ θάμ' ἀπ' τὸν ἀνθρωπο, τίποτα·
πέρ' ἀπ' τὴν ἀφρομάνιστη
τραβάει καὶ πάει τῇ θάλασσα
μέ τοῦ νοτιᾶ τίς φυροτῦνες,
περνώντας κάτω ὅπ' τὰ κύματα
π' ὀλύγυρά του βρυχούνται·
καὶ τὴν τρανότερη μές τούς θεούς
τὴν ἀφθαρτή ἀκάματη Γῆ,
καταπονάει μὲ τ' ἀλέτρια, πού χρόνο
(μέ χρόνο
πᾶνε κι ἔρχουνται ἀλογόσυρτ' ἀπάνω^(πτς)
οργώνοντάς την.

Καὶ γλώσσα καὶ νόηση ἀνεμόφτερη
καὶ τήν καλή μές σέ πόλεις κυβέρνια του
ἔμαθε νά 'χει· καὶ πῶς
ἀπ' τά ὑπαίθρια τά βέλη τῆς νύχτιας
(παγωνίας
καὶ τοῦ κακοῦ τ' ἀνεμόβροχου
νά φυλάγεται – ὁ παντοσόφιστος·
ἀνεφοδιαστον, τίποτα
δέν τὸν βρίσκει ἀπ' δ.πι 'ναι νά 'ρθει·
μόνο ὅπ' τὸ Θάνατο
γλιτωμό δέ θά βρει πουθενά·
ὅμως γι' ἀρρώσπιες, πού τρόπο δέν
(εἶχανε,
βρήκε ό ἔνας μέ τόν ἄλλο γιατρειά».

Σοφοκλῆ, «Ἀντιγόνη» (Μετ. I. Γρυπάρη)

2. Ἔνα παλιό ξένο παραμύθι λέει:

«Στίς μακρινές χώρες τοῦ βορρᾶ βρίσκεται ἔνα παράξενο βουνό: χίλια χιλιόμετρα ψηλό καὶ ἄλλα τόσα πλατά. Κι είναι ὀλόκληρο ὅποι καθαρό διαμάντι.

Μιά φορά, κάθε χίλια χρόνια, φτάνει ὡς ἔκει ἔνα πουλάκι καὶ ξύνει πάνω σ' αὐτό τό βουνό τό μικρό του ράμφος.

Ο χρόνος πού χρειάζεται, γιά νά φαγωθεί ὀλόκληρο τό διαμαντένιο βουνό, εἰν' ἔνα δευτερόλεπτο ἀπέναντι στήν αἰωνιότητα».

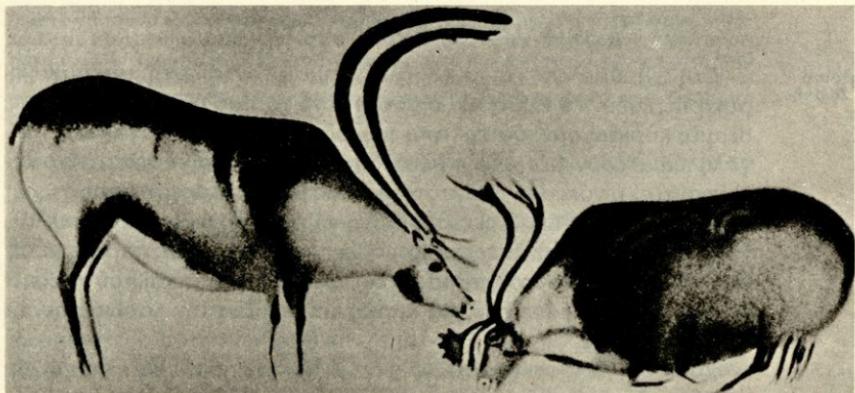
Αὐτό τό παραμύθι θά μπορούσε νά σκεφτεί κανείς, ὅταν θέλει νά φανταστεῖ τήν ἡλικία τῆς γῆς.

3. Οι άρχαίοι "Ελληνες είχαν διάφορες χρονολογίες. 'Υπολόγιζαν τό χρόνο μέ τίς Όλυμπιάδες – τούς Πανελλήνιους ἀγώνες πού γίνονταν κάθε πέμπτο χρόνο στήν 'Ολυμπία. Προσδιόριζαν, ἀκόμη, στό χρόνο, τά γεγονότα, στίς διάφορες πόλεις, με βάση τά δύνοματα τῶν ἀρχόντων, τῶν ἵερειών, τῶν Ἐφόρων στή Σπάρτη κτλ. 'Υστερα ἀπό τίς ἀτέλειωτες καταστροφές κι ἄλλαγές πού σημειώθηκαν στή γῆ, τά περισσότερα χνάρια τῶν περασμένων είχαν χαθεῖ γι'. αὐτούς κι ἡταν ἔτσι ἀδύνατο νά ξέρουν πολλά πράγματα προγενέστερα ἀπό τήν ἐποχή τους. 'Ἐμεῖς, σήμερα, γνωρίζουμε πολύ καλύτερα ἀπό κείνους τήν παλαιότερη ιστορία τῆς ἀνθρωπότητας.

Πάws προσδιορίζει χρονολογικά ὁ ἀρχαίος ιστορικός Θουκυδίδης τήν ἀρχή τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου (431 π.Χ.):

«Δεκατέσσερα χρόνια ἔμειναν ἔγκυρες οἱ συνθῆκες πού ύπογράφτηκαν μετά τήν καθυπόταξην τῆς Εὐβοίας τό δέκατο πέμπτο χρόνο, ὅταν ἡ Χρυσίς ἦθελε δύο χρόνια νά συμπληρώσει τά πενήντα τῆς ιεροσύνης της, κι ἐφορος στή Σπάρτη ἡταν ὁ Αἰνοίας κι ὁ Πυθόδωρος είχε ἀκόμη τέσσερις μῆνες ὡς νά τελειώσει ὁ καιρός του σάν ἀρχοντας τῆς Ἀθήνας, δεκάξι μῆνες μετά τή μάχη τῆς Ποτίδαιας, καί μόλις ἀρχιζε ἡ ἀνοιξη, μερικοί ἔνοπλοι Θηβαῖοι... μπήκαν τήν ώρα τοῦ πρώτου υπνου στήν Πλάταια τῆς Βοιωτίας, πολιτεία συμμαχική τῆς Ἀθήνας».

Θουκυδίδου, Ιστορία II, 2 (Μετ. "Ελλης Λαμπρίδη)

Τάρανδοι αντιμέτωποι. Έκφραστική πολύχρωμη τοιχογραφία ἀπό σπήλαιο τῶν Πυρναίων. Χρονολογεῖται στά τέλη τῆς Παλαιολιθικής Εποχῆς. 'Αξίζει νά παρατηρήσει κανεὶς πόσο ἀπλά καί συνοπτικά δίνεται καί ἡ κίνηση καί ἡ ἔκφραση τῶν ζώων. 'Υπάρχει στό σπήλαιο τοῦ Φόν ντε Γκώμ.

ΟΙ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

1. Η ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑΣ

Χωρίς τήν άρχαιολογία δέ θά ήταν γνωστά τά πρώτα βήματα του άνθρωπου πάνω στή γη. Οι ειδικοί χωρίζουν τήν Προϊστορία σε τρεῖς μεγάλες περιόδους, άναλογα με τό ύλικό που χρησιμοποιήθηκε γιά τήν κατασκευή τῶν έργαλεών καί τῶν ὅπλων:

1. Στήν Παλαιολιθική Ἔποχή (ή πέτρα διόλου ή λίγο κατεργασμένη).
2. Στή Νεολιθική (τέλεια κατεργασία τῆς πέτρας).
3. Στήν Ἔποχή τῶν Μετάλλων (συνήθως λέγεται Ἔποχή τοῦ Χαλκοῦ, γιατί αύτοῦ τοῦ μετάλλου ἡ χρήση χαρακτηρίζει αύτή τήν ἐποχή).

Ἡ διάρκεια τῆς πρώτης είναι ἑκπληκτικά μεγάλη. Ἀνάμεσα σ' αύτή καί στήν ἐπόμενη μεσολαβεῖ ἡ Μεσολιθική, μιά σύντομη φάση χωρίς νέο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό.

2. ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

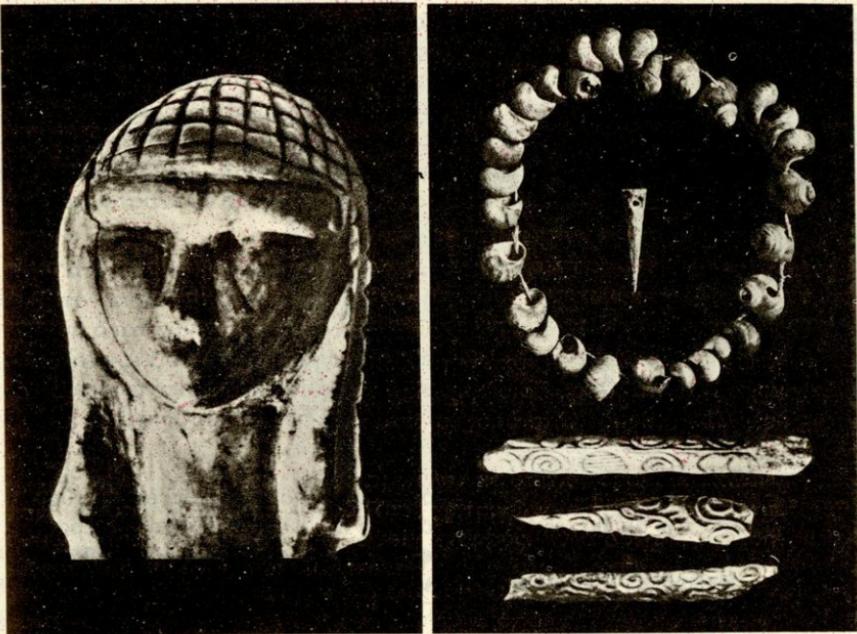
Άλλαγές στό κλίμα. Ζῶα τῆς ἐποχῆς

Στή γῆ ἀσύλληπτες μεταβολές σημειώνονται στή μακραίωνη αύτή περίοδο. Τό κλίμα καί ἡ μορφή τοῦ τοπίου ἀλλάζουν. Φάσεις θερμές κυριαρχοῦν, ύστερ' ἀπό περιόδους φοβερῆς παγωνιᾶς. Μεγάλα ζῶα ζοῦν μές στά πυκνά δάση: λιοντάρια, ursines, τίγρεις ἐλέφαντες, ρινόκεροι. Στά ποτάμια ὑπάρχουν ἵπποπόταμοι.

Ο ἄνθρωπος δέν ἔρει στήν άρχη νά μιλήσει. Φριχτή τόν κυκλώνει ἡ μοναξιά. Ἐνας ἀπέραντος φόβος γιά τό ἄγνωστο, γιά τή φύση καί γιά τό θάνατο πού παραμονεύει σέ κάθε βῆμα καί τοῦ παίρνει ξαφνικά τούς δικούς του, θά κυριαρχοῦσε μές στήν καρδιά του. Κι ὅμως δέ λύγισε.

Ἐξακολουθεῖ νά παλεύει φοβερά γιά τήν ἔξοικονόμηση τῆς τροφῆς του. Είναι τροφοσυλλέκτης. Ζει ἀπό τίς ρίζες τῶν φυτῶν, ἀπό τούς καρπούς πού κόβει ἀπό τά δέντρα κι ἀπό τίς ὥμες σάρκες τῶν ζώων πού σκοτώνει. Τό κλίμα είναι ζεστό καί δέν ἔχει ἀνάγκη κατοικίας γιά νά προφυλαχτεῖ ἀπό τόν καιρό. Τρέμει, ώστόσο, περισσότερο τή νύχτα τά ἄγρια ζῶα καί διαλέγει γι' αὐτό πρόχειρα καταφύγια. Πολύ συχνά, κυνηγημένος ἀπό τήν πείνα, ἀκολουθεῖ ξοπίσω

Ο ἄνθρωπος τροφοσυλλέκτης

Γλυπτό γυναικείο κεφάλι (άριστερά), περιδέραιο άπό κοχύλια (δεξιά) και κάτω, έργα-λεία άπό έλεφαντοκόκαλο. "Όπως φαίνεται καθαρά, έχουν διακόμιμη άπό γεωμετρικά σχέδια. Έχουν βρεθεί διά στήν περιοχή τών Πυρηναίων και προέρχονται άπό την Παλαιολιθική Έποχή. Τό κεφάλι είναι άξονισμένωτο για τόν άπλο, αλλά έκφραστικό τρόπο μέ τόν όποιο έχουν δοθεί συνοπτικά τά χαρακτηριστικά του. Έκτιθενται στό Μουσείο τοῦ Saint Germain της Γαλλίας.

τά ζῶα (τήν κύρια τροφή του) πού άλλάζουν διαμονή, όταν τό χορτάρι τελειώνει σ' ἔνα μέρος.

"Οταν σημειώνεται μεταβολή στό κλίμα και οι πάγοι κατεβαίνουν άπό τούς πόλους πρός τίς πεδιάδες, φριχτό κρύο κυριαρχεῖ παντού. Ή ἐπιβίωση γίνεται άκομη μεγαλύτερη ἀγωνία. Άλλα ζῶα παρουσιάζονται, τώρα, μέ πυκνό τρίχωμα. Είναι πελώρια και τά περισσότερα δέν υπάρχουν πιά σήμερα: μαμμούθ (είδος τεράστιου ἐλέφαντα), βόνασοι, τάρανδοι, γκρίζες ἀρκοῦνδες κι ἄγρια ἄλογα.

"Ο ἀνθρωπός ζει ὀποκλειστικά, σχεδόν, τώρα ἀπό τό κυνήγι τῶν ζῶων, πού μέ ἀνείπωτο κίνδυνο κατορθώνει νά σκοτώσει, πάρα-μονεύοντας ὥρες ὀλόκληρες. Μέ τό δέρμα τους ντύνεται. Τρέψει ὡμό τό κρέας τους και δέν ξέρει νά φτιάξει ἐργαλεῖα. Γιά ὅπλο χρη-σιμοποιεί τίς πέτρες, ὅπως τίς βρίσκει στή φύση. Στήν ἀρχή, διαλέ-γει τίς μυτερές, ὁσες τόν βολεύουν στό σκοπό πού ἐπιδιώκει. Τελικά,

Διατροφή.
Ἐνδυμασία.
"Οπλα κι ἐργαλεία

προτιμάει τόν πυριτόλιθο, πού τόν χωρίζει εύκολα σέ μυτερά κομμάτια, όταν τόν χτυπήσει. Τά χρησιμοποιεῖ, ἀνάλογα μέ τό σχῆμα τους, γιά ὅλες τίς δουλειές: πελέκια, σφήνες, ξύστρες, μαχαίρια κ.ἄ. 'Οπλίζοντας μ' αὐτά τό θαυμαστό του χέρι προχωρεῖ στήν κατάκτηση τῆς ζωῆς. 'Αν ζεῖ κοντά σέ ποτάμια, φαρεύει μέ ἀγκίστρι ἀπό κόκαλο ζώων, πού μέ τόν καιρό τό χρησιμοποιεῖ σάν νέο ύλικό γιά ἐργαλεῖα κ.ἄ. "Άλλο ύλικό τοῦ προσφέρουν καί τά κέρατα τῶν ζώων.

Κατοικία. Τέχνη

'Η παγωνιά τόν ύποχρεώνει νά ἀναζητήσει κατοικία στά σπήλαια. Στήν τελευταία ψυχρή περίοδο, αὐτή πού διαρκεῖ ἀπό τά 40000 χρόνια π.Χ. ὡς τά 10000 π.Χ. περίπου, ἐκδηλώνεται ὁ ἀνθρωπός ὡς καλλιτέχνης. Τίς ἀτέλειωτες ὥρες τῆς ἀπραξίας σκαλίζει ἡ ζωγραφίζει μές στίς σκοτεινές σπηλιές, μέ ἐκπληκτική φυσικότητα, σκηνές ἀπό κυνήγι (μέ ἀνθρώπους καί ζώα, ἡ κοπάδια ἀπό ταράνδους κ.ἄ.).

'Η ἀνακάλυψη τῆς φωτιᾶς

Τό μεγαλύτερο ἀνθρώπινο ἐπίτευγμα σ' αὐτή τήν ἐποχή, ὕστερ' ἀπό τήν ὄμιλία, είναι ἡ ἀνακάλυψη τῆς φωτιᾶς. Κάποιος κεραυνός κάποτε θά τοῦ τήν ἀποκάλυψε. Πώς, ὅμως, ὕστερα κατόρθωσε νά τήν ἀνάψει μόνος του; Τρίβοντας ἄραγε τά ξύλα μεταξύ τους;

Θρησκεία

Τότε γεννιούνται οἱ πρώτες θρησκευτικές ιδέες μέσα του κι ἀρχίζει ἡ λατρεία τῶν νεκρῶν. 'Η πρόοδος παίρνει ταχύτερο ρυθμό ἀπό τά 40000 π.Χ. κι ὕστερα.

3. ΝΕΟΛΙΘΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Στό τέλος τῆς Παλαιολιθικῆς περιόδου ἀλλάζει ριζικά ὁ τρόπος ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Νέα ἐποχή ἐγκαινιάζεται στόν πολιτισμό. Οἱ τάρανδοι καί τά μαμμούθ μεταναστεύουν πρός τούς πόλους. 'Ακολουθοῦν πολλές βροχές κι ἀπό τά νερά σχηματίζονται οἱ λίμνες τῆς Εύρωπης. Τότε ἡ πεδιάδα τῆς Θεσσαλίας θά ἔγινε λίμνη, λένε οἱ γεωλόγοι.

'Ο κατακλυσμός ἦταν γεγονός κοσμογονικό· σημειώθηκε καί στήν Εύρωπη καί στήν Ἀσία. Στάθηκε τόσο συγκλονιστικό, ὥστε ἀπό τότε ἀρχίζει νά λειτουργεῖ ἡ μνήμη τῶν λαῶν καί στίς παραδοσίες τους μένει ἡ θύμηση τοῦ κατακλυσμοῦ. 'Από κεῖ καί πέρα τό κλίμα γίνεται σταθερό.

Τότε σημειώνεται ἡ μεγαλύτερη ἀνθρώπινη κατάκτηση, πού διάπλατα ἄνοιξε τό δρόμο στήν πρόοδο. 'Ο ἀνθρωπός λυτρώνεται ἀπό τήν ἀγωνία τῆς πείνας. 'Αρχίζει νά καλλιεργεῖ τή γῆ. 'Εξημερώνει μερικά ζῶα (σκύλο, πρόβατο, κατσίκα, χοϊρο, γαϊδούρι), ἀπο-

'Αρχίζει ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς

Προϊστορικά μεγαλιθικά κατασκευάσματα πού βρίσκονται στό Στρουνχέντζ της νότιας Αγγλίας. Θεωρούνται πώς είναι ύπολείμματα μεγάλων κατασκευών πού έγιναν στήν Έποχή τού Χαλκού. Οι δρόμες πέτρες είναι τοποθετημένες σέ δύο κύκλους – λέγονται κρούλεχ.

κτᾶ κοπάδια καί ζει πιά σέ συνοικισμούς, μαζί μέ αλλους ἀνθρώπους. Ἀγαπάει καί δένεται μέ τό κομμάτι τῆς γῆς πού καλλιεργεῖ (σπέρνει σιτάρι, κριθάρι, λινάρι). Ἀρχίζει νά ύφασινει κι ἔξασφαλίζει ἔτοι τό ντύσιμό του. Φτιάχνει πηλόκτιστες καλύβες κι ἀργότερα μικρά σπιτάκια μέ λίθινα θεμέλια, γιά νά κατοικήσει.

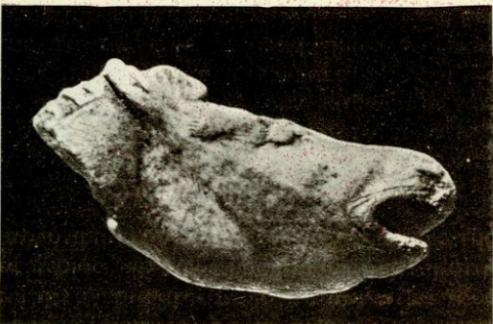
Βασικό ύλικό γιά τά έργαλεια μένει πάλι ή πέτρα. Τώρα ὅμως χρησιμοποιείται έκτος από τόν πυριτόλιθο (στήν Ἑλλάδα ύπαρχουν κοιτάσματά του στήν Καλαμπάκα κοντά) καί ὁ ὄψιανός (σκληρή ἡφαιστειακή λάβα) πού χωρίζονται εύκολα οι πυρῆνες του σέ κοφτερές λεπίδες. Ἐξακολουθεῖ φυσικά ἡ χρήση τοῦ ξύλου καί τοῦ κόκαλου ώς ύλικοῦ γιά τήν κατασκευή έργαλείων, ὅπλων, σκευών, κοσμημάτων κι ἄλλων ἀντικειμένων. Τήν πέτρα ξέρουν πιά νά τήν κατεργαστούν καί νά λειάνουν τήν ἐπιφάνειά της. Τελειοποιούνται γι' αύτό τά έργαλεια καί πληθαίνουν τά εἰδη τους. Στά ἀγγεῖα δίνουν ώραία σχήματα καί ζωγραφίζουν τά τοιχώματά τους. Φτιάχνουν παράξενα ἀγαλματάκια από πηλό καί πέτρα (εἰδώλια). Τά περισσότερα παριστάνουν μιά γυναικεία μορφή παχύσαρκη. Είναι ἡ θεά τῆς γονιμότητας.

Οι πρώτες ἀνθρώπινες ὄμαδικά ἐγκαταστάσεις (συνοικισμοί), διαπιστώθηκε πώς έγιναν στήν Ἀσία. Στό Τζάρμο τῆς Βορ. Μεσοποταμίας, ιδρύονται τά πρώτα χωριά τῆς ἀνθρωπότητας. Ἐκεὶ φαίνεται ὅτι φύτρωνε μόνο του ἔνα εἰδος ἄγριου σιταριοῦ. Παρατήρησαν πώς είχε σπόρους. Τούς μάζεψαν καί τούς ἔσπειραν δοκι-

Ἐργαλεῖα. Σκεύη.
Εἰδώλια

Οι πρώτοι
συνοικισμοί. Ἡ
πρώτη πόλη

είπε ρολέτ
ζητήσεων
είχαν

Κεφάλι ἀλόγου πού χλιμιντρίζει. Προέρχεται από τό σπήλαιο τοῦ Μάς ντ' Αζλ. Βρίσκεται στό Μουσείο τοῦ Saint Germain στήν Γαλλία.

μαστικά καί σέ λίγους μῆνες βλάστησαν καί πρόβαλε στήν ἐπιφάνεια τό φυτό πού τούς ἔδωσε πολλαπλάσιο καρπό, ἀπ' ὅ,τι είχαν σπείρει. Ἐτσι ἄρχισε ἐκεῖ, γιά πρώτη φορά στόν κόσμο, ἡ καλλιέργεια τῆς γης.

Στήν Ἱεριχώ ἔγινε ἡ πρώτη πόλη, μὲ σπίτια, δρόμους κανονικούς, ἀποθήκες γιά τρόφιμα. Τήν περιτριγύρισαν οἱ κάτοικοι τῆς μέτειχη, γιά τήν ἄμυνά της ἀπό τούς ἔχθρούς. "Ολα αὐτά βεβαιώθηκαν ἀπό τίς ἀνασκαφικές ἐρευνες.

Πήλινο ἀγγείο μέδιχρωμη διακόσμηση, καφέ καὶ κόκκινη, ἐπάνω στό φυσικό χρῶμα τοῦ πηλοῦ.
Βρέθηκε στή Θεσσαλίᾳ, στό Διμήνι - κοντά στό Βόλο - καὶ ἐκτίθεται στό Εθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο.

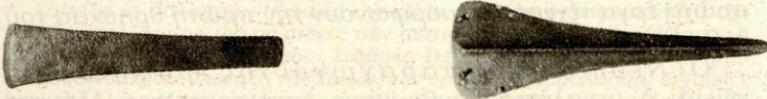
Μέ τό πέρασμα τῶν χρόνων γκρεμίστηκαν οἱ τοῖχοι τῶν σπιτιών, ὁ ἄνεμος ἔφερνε ἀδιάκοπα σκόνη πού σκέπαζε τά ἐρείπια, κι ἐτοι σιγά-σιγά, ὅλα χάθηκαν ἀπό τήν ἐπιφάνεια τῆς γῆς. Ἐκεῖ πού ἄλλοτε ὑπῆρχαν ἀνθρώπινες κατοικίες, σήμερα βλέπει κανείς μικρούς λόφους ἀπό χῶμα, πού δέν εξχωρίζουν πάντα ἀπό τούς φυσικούς λόφους.

'Η Νεολιθική ἐποχή δέν τελειώνει παντοῦ τόν ἴδιο καιρό. Στήν Ασία ἡ περίοδος αὐτή κλείνει νωρίτερα ἀπ' ὅ,τι στήν Εύρωπη,

—στήν Ἑλλάδα, στά 2600 π.Χ. Στήν ἀλλη Εύρωπη ὅμως ἔξακολουθεῖ ἀκόμη καὶ στή δεύτερη χιλιετία π.Χ. Τότε στήνονται ἐκεῖ μερικά παράξενα πέτρινα μεγαλιθικά μνημεῖα, πού τά λέμε σήμερα: ντόλμέν (ἐπίπεδη πέτρα), μενχίρ (μακριά πέτρα) καὶ κρομλέχ. Είναι κατασκευασμένα ἀπό μεγάλες πέτρες, καὶ γιά τό στήσιμό τους θά ἐργάστηκαν πολλοί ἄνθρωποι μαζί. ‘Ορισμένα ἀπ’ αὐτά είναι ταφικά μνημεῖα. Στήν Εύρωπη ἔχουν βρεθεῖ ἀφθονα, στήν Ἀγγλία καὶ στή Γαλλία.

4. Η ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΛΛΩΝ

‘Η χρησιμοποίηση τοῦ μετάλλου ἀπό τόν ἄνθρωπο είναι ἀκόμη ἀποφασιστικό βῆμα γιά τήν πρόοδό του. Παίρνει, σιγά-σιγά, τή θέση τής πέτρας, καὶ εύκολύνει ἀφάνταστα στήν καθημερινή ζωή. ‘Ο ἄνθρωπος μέ τόν καιρό μαθαίνει νά τό λιώνει στή φωτιά, καὶ νά τοῦ δίνει τό σχῆμα πού θέλει. Φτιάχνει μ’ αὐτό ἔνα πλῆθος ἐργαλεία, ὅπλα, σκεύη καὶ κοσμήματα.

Ἐγχειρίδιο καὶ σμιλη χάλκινα, ἀπό τάφους τής Νάδου. Χρονολογούνται στήν Ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ. Ἐκτίθενται στό Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

Τά πρώτα μέταλλα πού γνώρισε ὁ ἄνθρωπος ἡταν τό χρυσάφι καὶ ὁ χαλκός. Πολύ σύντομα ἔμαθε τήν ἀνάμειξη τοῦ χαλκοῦ μέ τόν κασσίτερο καὶ κατασκεύαζε ἔτοι τόν ὀρείχαλκο (μπροῦντζο), πιού είναι στερεώτερος καὶ γι’ αὐτό πιό εὔχρηστος.

Τά μέταλλα χρησιμοποιήθηκαν πρώτα στήν Ἀνατολή. Δέν τά γνώρισαν ὅμως ταυτόχρονα ὅλοι οἱ λαοί. Σήμερα, ὑπάρχουν φυλές καθυστερημένες πού ζοῦν ἀκόμη στήν Ἐποχή τοῦ Λίθου (Ωκεανία, Ν. Ἀφρική). Τήν Ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ ἀρχίζει ἡ ἱστορική περίοδος ὀρισμένων λαῶν πού βρίσκουν τή γραφή, καὶ ἀνθίζουν στήν Ἀνατολή οἱ πρώτοι μεγάλοι πολιτισμοί.

‘Αργότερα, μετά τό 1500 π.Χ., ἀρχίζει ἡ Ἐποχή τοῦ Σιδήρου σέ ὀρισμένους λαούς. Στήν ἀρχή τόν είχαν οἱ ἄνθρωποι γιά πολύτιμο μέταλλο. ‘Η ἀνακάλυψη τοῦ σιδήρου ἔγινε ἀφορμή νά ἐκτοπισθεῖ μέ τόν καιρό τελείως ἡ πέτρα ὡς ύλικό γιά ἐργαλεῖα καὶ ὅπλα.

‘Η ἀνάπτυξη τής μεταλλουργίας στήν Ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ συνταιριάζεται μ’ ἔνα ἄλλο γεγονός, πού είχε πολλές συνέπειες στήν Εύρωπη, στήν Ἀσία καὶ στήν Ἀφρική. Μεταξύ 2000 καὶ 1200 π.Χ.

φτάνουν οι πρώτοι Ἰνδοευρωπαῖοι καί σκορπίζονται κυρίως κοντά στό Μεσογειακό χώρο (σ' αύτό τό χρονικό διάστημα κατεβαίνουν καί στόν τόπο μας οι πρώτες Ἑλληνικές φυλές).

Ἡ γνωριμία τῶν μετάλλων ὀδήγησε στήν ἀνάγκη νά φροντίζουν οἱ ἄνθρωποι νά τά προμηθεύονται ἀπό τούς τόπους ὅπου ἔβγαιναν. Ἐτσι συστηματοποιήθηκαν οι πρώτες ἐμπορικές ἀνταλλαγές στόν κόσμο (εἶχαν ἀρχίσει ἀπό τή Νεολιθική Ἐποχή).

KYRIA SΗMEIA

H PΡΟΣΦΟΡΑ TΩΝ PΡΟΙΣΤΟΡΙΚΩΝ AΝΘΡΩΠΩΝ

Οἱ Παλαιολιθικοί: (τροφοσυλλέκτες, κυνηγοί, ψαράδες, χωρίς μόνιμη στέγη) βρίσκουν τή φωτιά, ἀναπτύσσουν τήν ὄμιλα.

Φτιάχνουν τά πρώτα σκεύη καί ἐργαλεῖα. Φιλοτεχνοῦν τά πρώτα ἔργα τέχνης. Διαμορφώνουν τήν πρώτη θρησκεία τού ἀνθρώπινου γένους.

Οἱ Νεολιθικοί: (παραγωγοί τῆς τροφῆς). Τότε γίνεται ἡ μεγαλύτερη ἀνθρώπινη κατάκτηση πού ὀδήγησε γρήγορα στήν πρόσδο: ἀρχίζει τό γεωργικό στάδιο στή ζωή τῶν ἀνθρώπων κι ἀναπτύσσεται ἡ κτηνοτροφία. Ἐξημερώνονται ὄρισμένα ζῶα καί χρησιμοποιούνται ποικιλότροπα ἀπό τόν ἄνθρωπο. Ἐγκανιάζεται ἡ ὁμαδική ζωή, γίνονται οἱ πρώτοι συνοικισμοί. Γιά πρώτη φορά χρησιμοποιείται ὁ πηλός (γιά ἀγγεία, ἀγαλματάκια, στολίδια κ.ἄ.). Ἀρχίζει ἡ ὑφαντική. (Οἱ πρώτοι ὄργανωμένοι συνοικισμοί στόν κόσμο: στό Τζάρμο. Ἡ πρώτη πόλη πού ἔγινε στόν κόσμο: ἡ Ἱεριχώ).

Ἡ Ἐποχή τῶν Μετάλλων: Οἱ πρώτοι ιστορικοί λαοί ἀρχίζουν τή δραστηριότητά τους. Τά μέταλλα εύκολύνουν πολύ τήν καθημερινή ζωή. Τελειοποιοῦνται τά ἐργαλεῖα καί τά σκεύη, μαζί ὅμως καί τά ὅπλα. Ἀπό τήν ἀνάμειξη τοῦ χαλκοῦ μέ τόν κασσίτερο γίνεται νέο μεῖγμα μετάλλου, στερεώτερο: ὁ ὀρείχαλκος (μπροῦντζος). Μετά τό 1500 π.Χ. ἀρχίζει ἡ Ἐποχή τοῦ Σιδήρου σέ μερικές περιοχές.

Δημιουργοῦνται τά πρώτα κράτη τῆς Ιστορίας.

Στήν Ἑλλάδα φτάνουν οἱ πρώτοι Ἑλληνες.

KEIMENA

‘Η ἀνάμνηση τοῦ κατακλυσμοῦ τῆς Νεολιθικῆς Ἐποχῆς στή γραπτή παράδοση δύο μεγάλων λαῶν:

1. ΣΤΟÚΣ ἀρχαίους "Ελλήνες":

«Κί ο Δίας ἔριξε ραγδαία βροχή ἀπό τὸν οὐρανὸν καὶ κατέκλυσε τὰ περισσότερα μέρη τῆς Ἑλλάδας, ώστε χάθηκαν δοῖοι οἱ ἄνθρωποι, ἐκτὸς ἀπό λίγους, ποὺ κατέφυγον στὰ κοντινά ψηλά βουνά τῆς (Θεσσαλίας)... καὶ τὰ μέρη ἔξω ἀπό τὸν Ἰούμο καὶ τὴν Πελοπόννησον ἔγιναν ἀνώ κάτω».

¹ Απολλοδώρου «Βιβλιοθήκη» I, 47 (Μετ. Α.Κ.)

2. Στούς Ἀσσυρίους. Ὁ κατακλυσμός στό ἔπος τοῦ Γιλγκαμές:

«Ο, τι είχα, τό φόρτωσα. Κάθε λογής πράγματα. Στό έσωτερικό του καραβιού έβαλα την οικογένεια και τούς συγγενεῖς μου. Τά κατοικίδια και τ' άλλα ζώα της έξοχης, τούς τεχνίτες κι αύτούς τούς άνεβασα στο καράβι. Μπήκα κι έγω κι έκλεισα την πόρτα. Ό Πουγκούρ 'Ενλι, ό βαρκάρης, θά δρίζε την προείδη. Του έμπιστεύτηκα τό καράβι μ' δλα του τά ύπαρχοντα.

"Όταν χάραξες ή αύγη, απ' τα τρίοβαθα του ούρανου ἄπλωσε μάυρο σύννεφο... Έξι μέρες κι εξι νύχτες... Ο ἀνεμός κι η βροχή τρέχουν. Ή θύελλα κυριαρχεῖ στη μέρα. Τήν ἔβδομη μέρα καταλάγαιος ὅ κατακλυμός.

Κοίταξε τη θάλασσα: "Η φωνή είχε σθήσει. Κι όλη ή ανθρωπότητα είχε γίνει λάσπη." Εφτανε ώς τις στέγες τών σπιτιών. "Ανοιξα τό παράθυρο κι ή μέρα φώτισε τό πρόσωπό μου. Στάθηκα έκει. Έκλαιγα. Στά μάγουλά μου κυλούσαν δάκρυα. Κοίταξα τόν κόσμο, τόν όριζοντα, τή θάλασσα: Ξεχώριζε ένα νησί. Πρός τό Νιβοΐς, μεταξύ τού Τίγρη και τού μικρού Ζάμπη, έφτασε τό καράβι.

Την ἔβδομη μέρα ἄφησα ἔνα περιστέρι νά πετάξει. Ἐφυγε καὶ ἤρθε ξανά πισω. Ἐπειδὴ δὲν εἶχε χώρο νά σταθεί, ξαναγύρισε. Ἐβγαλα ἔξω ἔνα κοράκι-τό ἄφησα νά πετάξει. Ἐφυγε τό κοράκι. Εἶδε τά νερά νά χάνονται τρώει, στριφογυριζεί. Δέν ἦρθε πιά. Ἔκαμα μιά θυσία, στην κορφή του βουνου.... Οι θεοί χάρηκαν τήν καλή μυρωδιά. Οι θεοί σάν τίς μύγες μαζεύτηκαν πάνω από τόν πιοτό πού πρόσφερε τή θυσία».

(Met. A.K.)

Τό χρυσοσκέπαστο φέρετρο τοῦ φαραώ Τουταγχαμών, πού ὁ τάφος του βρέθηκε ἀθίκτος. Γ' αὐτό δλοι οἱ καλλιτεχνικοί θησαυροί, πού εἶχαν τοποθετηθεῖ ὡς νεκρικά δῶρα στό νεαρότατο φαραώ (18 ἔτῶν πέθανε), διατρήθηκαν σέ πολύ καλή κατάση καὶ είναι ἀπό τά καλύτερα δείγματα τῆς αἰγυπτιακῆς τέχνης. Μουσεῖο Καΐρου.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΜΕΓΑΛΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ

Τό κλίμα, ή γεωγραφική θέση, ή υπαρξη νερού καί ή συνακόλουθη εύφορία τῆς γῆς στούς τόπους ὅπου ἔζησε κάθε λαός, ἔπαιξαν βασικό ρόλο στή διαμόρφωση τῶν πρώτων μεγάλων πολιτισμῶν.

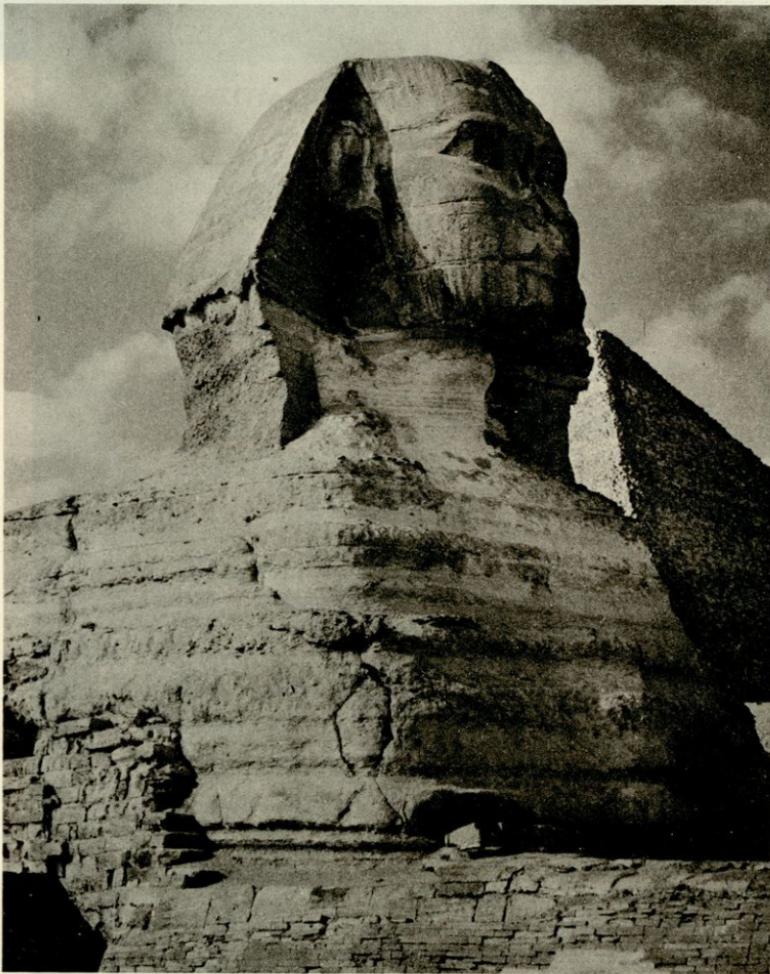
Μιά ματιά στό χάρτη δείχνει πώς οι πρώτοι πολιτισμοί ἀναπτύχθηκαν στήν 'Ανατολική Μεσόγειο καί στή Δυτική Ασία. Ἐκεῖ, τό κλίμα είναι ζεστό καί σέ όρισμένα σημεῖα ύπαρχει ἄφθονη γῆ γιά καλλιέργεια, φτάνει νά τή γονιμοποιήσει τό νερό μέ τήν εύλογία του. Είναι εύνοϊκές οι συνθῆκες γιά τή δημιουργία μεγάλων γεωργικῶν κρατῶν.

Δύο είναι αύτές οι περιοχές: ή Μεσοποταμία καί ή Αἴγυπτος.

'Άκομη, στή Νοτιοδυτική Ασία, ἀντικρίζοντας τή Μεσόγειο, ύπαρχει μιά στενή παραλιακή λουρίδα γῆς καί, πίσω της, ἀπέραντη ἀπλώνεται ή ἔρημος: είναι ή Συρία καί ή Παλαιστίνη. 'Ο τόπος αύτός ἦταν ὁ φυσικός σύνδεσμος καί τό μοναδικό πέρασμα ἀπό τή Μεσοποταμία πρός τήν Αἴγυπτο. Σ' αύτό τόν παραλιακό χῶρο, ὅπως καί στήν Κρήτη, ἀπέναντι, οι συνθῆκες ἦταν κατάλληλες γιά νά ἀναπτύξουν οι κάτοικοι τους γρήγορα τή ναυτική τέχνη καί τό ἐμπόριο. 'Ετοι ἀνθίσαν οι πολιτισμοί τής Μινωικῆς Κρήτης καί τῆς Φοινίκης.

'Ολόκληρος ὁ ἄλλος ἡπειρωτικός χῶρος τῆς ΒΑ. 'Αφρικῆς καί τῆς ΝΔ. Ασίας, πέρα ἀπό τά βουνά, ἦταν ἀνυδρος καί τρομερός ζεστός, ἀπέραντη ἔρημος.

Στά ύψηπέδα, στά βόρεια τῆς Μεσοποταμίας, ὅπως καί στά ὄρεινά τῆς Αραβίας, ὑπήρχαν νομαδικοί λαοί πού ζοῦσαν ἀπό τήν κτηνοτροφία. 'Η ζωή τους ἦταν δύσκολη. Συχνά τούς ἀπειλούσε ή πείνα. Λαχταρούσαν γι' αὐτό τά ἀγαθά τῶν πολιτισμένων λαῶν, γι' αὐτό κι ἔκαναν συχνές ἐπιδρομές στά πεδινά. 'Υπήρξαν ή μόνιμη ἀπειλή τῶν πρώτων μεγάλων πολιτισμῶν καί συχνά ἔγιναν ἀφορμή περιπτειῶν καί ἀναστατώσεων. 'Ομως, ή ιστορία δέ σταματάει τό δρόμο της. Μέσ' ἀπό τίς καταστροφές καί τά ἐρείπια πού σφράγισαν τή ζωή καί τή δραστηριότητα παλαιότερων πολιτισμῶν, ἄλλοι λαοί ξεπήδησαν. Αύτοί, παίρνοντας ὁ, τι καλύτερο είχαν προσφέρει οι προηγούμενοι πολιτισμοί, ἔδωσαν μέ τή σειρά τους τή δική του προσφορά ὁ καθένας γιά τήν ἐξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητας.

τηλεστικής γνώσης να το μάθει πάνω από την ιδέα της γνώσης. Τον αποτελεσματικότερη γνώση είναι η γνώση της γνώσης, η οποία διατηρείται ως ένα σύνολο γνώσης που διατηρείται στην ανθρώπινη γνώση και στην ανθρώπινη γνώση της γνώσης.

Η τεράστια Σφίγγα της Γκίζας. Μονάχα τό κεφάλι της έχει ύψος 5μ. Τόσο αυτό δοο κι ό λαιμός της έχουν σκαλιστεί πάνω στό βράχο. Τό σώμα καί τά πόδια συμπληρώθηκαν μέ τοίχους ἀπό τοῦβλα. Ἡταν ίδρυμένη ἐμπρός ἀπό τήν πυραμίδα τοῦ χειρηρήνου. Τό πρόσωπό της παριστάνει ίσως τό φαραώ, στολισμένο μέ τήν περούκα του. Έχει σώμα καί πόδια λιονταριού. Τά αὐτά της έχουν ύψος 1.40 μ., τό στόμα της 2.40 μ. πλάτος. Οι γενικές διαστάσεις τοῦ μνημείου είναι πελώριες: 20 μ. ύψος καί 57 πλάτος (ἀπό τά πόδια ώς τήν ούρά).

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο πατριός μας
είναι ο πατέρας
της αρχαίας Ελλάδας.

Η ΑΙΓΥΠΤΟΣ

1. Η ΧΩΡΑ

Η Αιγύπτος είναι μιά άπό τίς πιό παράξενες χώρες στόν κόσμο: στενόμακρη λουρίδα γης όπου δέ βρέχει σχεδόν ποτέ. Άρχιζοντας από τα βουνά, στό νότο, προχωρεῖ ώς τη Μεσόγειο, σέ μήκος πολλών χιλιομέτρων. Τό πλάτος της είναι έλαχιστο. Δεξιά κι άριστερά, στά νότια, τήν κλείνουν βράχοι από γρανίτη. Άνατολικά καί δυτικά ύπαρχει ή άπέραντη έρημος [ή λιβυκή καί ή άραβική], πού θά τήν είχε μάλιστα καταβροχθίσει, ἀν δέν τήν ἔβρεχε από τή μιάν ἄκρη της ώς τήν ἄλλη, κυλώντας καταμεσῆς της, τό σωτήριο ποτάμι ο Νείλος, κατεβαίνοντας από τά βουνά τής Αβησσουνίας. Ο άρχαιος ιστορικός Ήρόδοτος, πού είχε ταξιδέψει έκει, ονόμασε τήν Αιγύπτο «δῶρο τοῦ Νείλου».

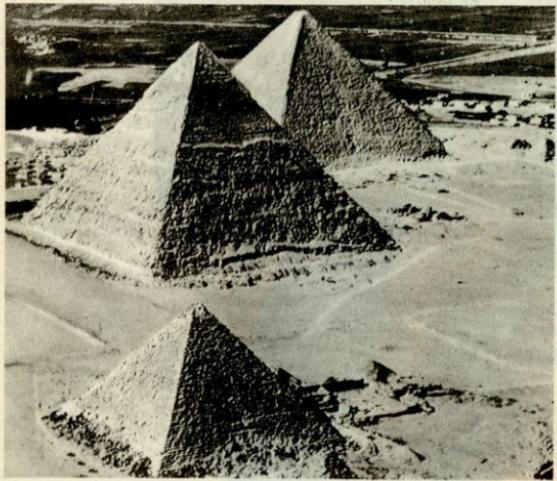
Η ΑΡΧΑΙΑ ΑΙΓΥΠΤΟΣ

Στήν έξοδό της πρός τη Μεσόγειο, ἡ γῆ φαρδαίνει λίγο κι ἐκεὶ ἀκριβῶς τό ποτάμι, πρίν χυθεῖ στὴ θάλασσα, διακλαδίζεται σάν βεντάλια σχηματίζοντας τὸ Δέλτα. ‘Ο Νεῖλος εἶναι ὁ ζωοδότης τῆς Αἰγύπτου. Κάθε χρόνο, μές στήν ἀνυπόφορη ζέστη πού κυριαρχεῖ στὸν τόπο, ὕστερ’ ἀπό τίς μεγάλες βροχές στά ύψιπέδα τῆς Ἀβησσηνίας, τό ποτάμι φουσκώνει καί πλημμυρίζει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς χώρας, ἀπό τὸν Ἰούνιο ὥς τὸν Ὁκτώβριο. “Οταν τραβηχτοῦν τά νερά, ἔχει κατακαθίσει στὴ γῆ ἔνα στρῶμα λασπερό πού εἶναι πλουσιότατο λίπασμα. Ἀκολουθεῖ ὕστερα ἡ σπορά πού ἀποδίδει ἀφάνταστα, γι’ αὐτό κι ἡ Αἴγυπτος στήν ἀρχαιότητα ἦταν ἔνας ἀπό τοὺς σιτοβολῶντας τῆς Εὐρώπης, ἔνα μεγάλο γεωργικό κράτος. Στὰ νερά τοῦ ποταμοῦ ζοῦσαν κροκόδειλοι, ἵπποπόταμοι καί διάφορα ψάρια. Στίς ὅχθες του, μές στά καλάμια, στούς λωτούς καί στούς παπύρους, πλῆθος ἦταν τά πουλιά. ‘Ο Νεῖλος χρησίμευε καί ὡς συγκοινωνιακό καί μεταφορικό μέσο.

Τά δέντρα σπάνιζαν στήν Αἴγυπτο – ἔλειπε γι’ αὐτό ἡ ξυλεία. ‘Υπήρχε, ὅμως, ἄφθονη πέτρα ἀπό τοὺς βράχους πού ἔκλειναν τή χώρα, δεξιά κι ἀριστερά. Μ’ αὐτήν ἐφτιαχναν οἱ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι τά μεγάλα τους μνημεῖα. Στήν ἔρημο ὑπῆρχαν ἀγρια ζῶα: λιοντάρια, τσακάλια καί ὄαινες.

Γρήγορα οἱ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι ἐξημέρωσαν τό γαιδούρι καί τό βόδι.

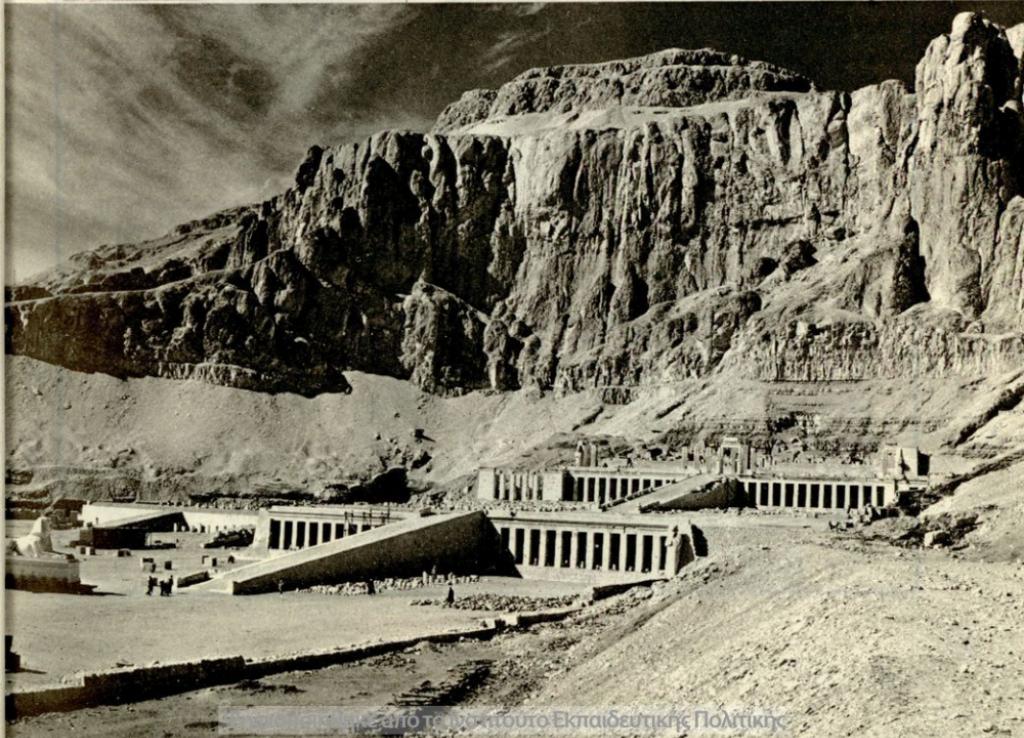
Οι τρεῖς μεγάλες πυραμίδες τοῦ Χέσποτα, τοῦ Χεφρήνου καί τοῦ Μυκερίνου. ‘Η πρώτη εἶναι στό βάθος κι ἔχει 146 μ. ὕψος καί 2.500 κυβ. μέτρα δύκο. Πρόκειται γιά τό πιό γιγάντιο λίθινο ἔργο πού ἔχει γίνει στήν ἀρχαιότητα. Στή μέση, προβάλλει ἡ πυραμίδα τοῦ Χεφρήνου, πού στήν κορυφή της διατηρεῖ τήν ἀρχική της ἐπένδυση ἀπό πλάκες, προσεκτικά τοποθετημένες καί λειασμένες. ‘Η πυραμίδα τοῦ Μυκερίνου εἶναι στό πρώτο πλάνο. Καί τά τρία μεγαλοπρεπέστατα αὐτά μνημεῖα ύψινονται στό βάθος μιᾶς κοιλάδας πού βρίσκεται στήν ἀριστερή διχθή τοῦ Νείλου, στο σημεῖο ἀκριβῶς πού ὄχιζει τό Δέλτα. ‘Εκεῖ κοντά βρισκόταν ἡ ἀρχαία Μέμφις καί ὑπάρχει τό σημερινό Κάιρο. Στό βάθος, δεξιά κι ἀριστερά, διακρίνονται τά μικρά σπιτάκια τῆς Γκίζας.

‘Η χώρα χωρίζεται σέ δυο μεγάλα κομμάτια: τήν όρεινή „Ανώ Αιγύπτο, στό νότο, καί τήν Κάτω Αιγύπτο, στό βορρά. Μέ τήν ἀνθηση πού γνώρισε σιγά-σιγά, σημειώθηκαν πολλές ἐπιδρομές στήν ιστορική της πορεία. Τό ἐπικίνδυνο γιά εἰσβολή σημείο ήταν πάντα ὁ σημερινός ἰσθμός τοῦ Σουέζ, γιατί ἀπ' ὅλες τίς ἄλλες πλευρές ήταν φυλαγμένος σχεδόν ὁ τόπος. Ἀπό κεῖ πέρασαν οἱ περισσότεροι λαοί πού, σε διάφορες ἐποχές, κυρίευσαν τή χώρα.

2. ΠΗΓΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΙΓΥΠΤΟΥ

‘Από τά μεγαλύτερα ἐπιτεύγματα τῶν Αἰγυπτίων στάθηκε ἡ γραφή. Τοίχοι πολλοί, ναῶν καὶ τάφων, εἶναι κατάγραφοι. “Ομως,

Ναός τῆς βασιλισσας Χατσεπσούτ στήν Κοιλάδα τῶν Βασιλέων στή Θήβα τῆς Αιγύπτου. Ήταν ἀφιερωμένος στό θεό Ἀμμωνα. Φαίνεται μόνο ἡ πρόσοψη ἀπό τό γιγάντιο ναό πού προχωρεῖ μέσι στό βράχο. Μερικά τμήματά του ήταν ἀφιερωμένα σέ τρεις ἄλλους θεούς. Χρησίμευε ὁ ναός καὶ γιά τίς νεκρικές τελετές τῆς βασιλισσας καὶ τῶν γονέων της.

ἡ γλώσσα εἶχε ξεχαστεῖ μέ τό σιβήσιμο τοῦ αἰγυπτιακοῦ πολιτισμοῦ. Μόνο τό 1822 ἔνας Γάλλος, ὁ Σαμπολλίον, κατόρθωσε, ἀφοῦ μελέτησε χρόνια μιὰ τρίγλωσση ἐπιγραφή νά ἀποκρυπτογραφήσει τά αἰγυπτιακά ιερογλυφικά. Ἀπό τότε, ἔγιναν γνωστά πολλά στοιχεῖα γιά τήν ιστορία τοῦ τόπου, γιατί διαβάστηκαν πλήθος ἐπιγραφές χαραγμένες σέ κτίρια καὶ σ' ἄλλα μνημεῖα. Σέ παπύρους ἔγραψαν οἱ βασιλικοί γραφεῖς τά κατορθώματα τῶν φαραώ ἡ διάφορες λεπτομέρειες τῆς ιστορίας τους. Ἀκόμη, διάτηρθηκαν ποιήματα, θρησκευτικά κείμενα, μάγια κ.ἄ. πού κατατοπίζουν στίς ίδεες καὶ στίς ἀνησυχίες τῶν Αἰγυπτίων.

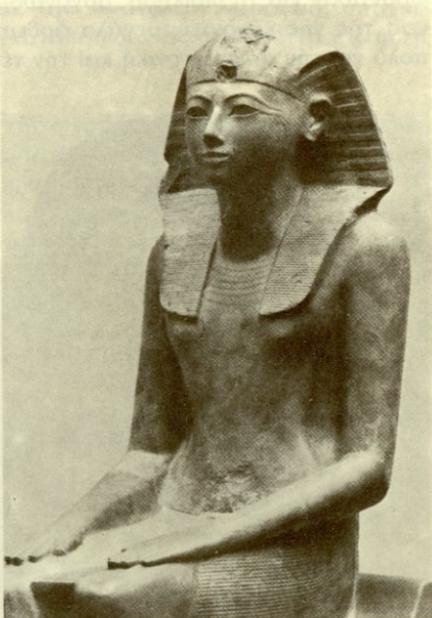
Ειδικός κλάδος τῆς ἀρχαιολογίας, ἡ Αἰγυπτιολογία, καταγίνεται μέ τή μελέτη τοῦ Αἰγυπτιακοῦ πολιτισμοῦ.

3. Η ΙΣΤΟΡΙΑ

Οι ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι ἦταν ἔνα κράμα λαῶν κι εἶναι ἀκόμη ἄγνωστη ἡ προέλευσή τους. Γύρω στά 4000 π.Χ. κατοικήθηκαν τά σημεῖα ἐκεῖνα πού στίς πλημμύρες τοῦ Νείλου δέν τά σκέπαζαν τά νερά.

Τό ἐπάνω μέρος ἀπό καθιστό ἀγαλμα τῆς βασίλισσας Χατσεπ-

σούο. Παρατηρήστε τή ζωντάνια τοῦ προσώπου της καὶ τά ἀτομικά της χαρακτηριστικά. Τό ἀγαλμα ἦταν τοποθετημένο στόν τάφο της, γι' αὐτό κι ἐπρεπε νά τῆς μοιάζει, ἔτσι ώστε, ὅταν ἡ ψυχὴ τῆς θά ἐπιχειρούσε νά βρει τό σώμα, νά τή βοηθήσει τό ἀγαλμα νά βρει τὸν τάφο. Βρίσκεται στό Μητροπολιτικό Μουσείο τῆς N. Υόρκης.

Τό κεφάλι τῆς βασίλισσας Νεφερ-

τίτης. Σύζυγός της ἦτο ὁ Ἀ'μένο-

φις ὁ Δ'. Ἀντιπρόσωπευτικό δείγ-

μα τῆς ἔξοχης τέχνης τῶν ἀρ-

χαίων Αἰγυπτίων στήν προσωπο-

γραφία. 14ος αι. Κρατικό Μουσείο

τοῦ Βερολίνου. Ζωγραφισμένος

ἀσβεστόλιθος.

Οι κάτοικοι ήταν χωρισμένοι σε φυλές. Καθεμιά είχε τό δικό της χώρο, τόν ἄρχοντά της καί σύμβολο καί προστάτη της τό τοτέμ (ένα ιερό ζῶο, φυτό ή ἀντικείμενο). Ἀνάμεσα στίς φυλές ἄρχισαν, μέ τόν καιρό, διαμάχες, υστερα συγκρούσεις ἐντονότερες, ώσπου σχηματίστηκαν δύο μεγάλα βασιλεια: τής "Ανω Αιγύπτου καί τῆς Κάτω Αιγύπτου [μέ τό κόκκινο στέμμα].

Τέλος ὁ Μήνης, γύρω στά 3000 π.Χ., ἔνωσε όλοκληρη τή χώρα καί δημιούργησε ἐτοι τό πρώτο κράτος στόν κόσμο.

Τρεῖς είναι οι μεγάλες φάσεις στήν ιστορία τής ἀρχαίας Αιγύπτου:

1. Ἀρχαίο Βασίλειο (τρίτη χιλιετία π.Χ.). Ἡ πρωτεύουσά του, ἡ Μέμφις, βρισκόταν στήν ἀρχή τοῦ Δέλτα, κοντά στό σημερινό Κάιρο. Σ' αὐτή τήν ἐποχή τό κράτος ἀπλώνεται ὡς τόν πρώτο καταρράκτη, κυριεύεται ἡ Νουβία (ἔβγαζε χρυσάφι) καί ἡ περιοχή τοῦ Σινᾶ (ύπηρχε χαλκός). Μεγάλα ἔργα γίνονται τότε: ναοί, ἀνάκτορα καί τεράστιοι ἐπιβλητικοί τάφοι: οι μεγάλες πυραμίδες στήν Γκίζα. Στό τέλος αὐτῆς τής περιόδου σημειώνονται πολλές ἐσωτερικές ἀνεταραχές.

2. Μέσο Βασίλειο. Ἰδρύεται κατόπιν τό Μέσο Βασίλειο, μέ πρωτεύουσα τή Θήβα, στήν "Ανω Αιγυπτο (2000 π.Χ. περίπου ὡς τά 1580). Οι πρώτοι φαραώ αύτοῦ τοῦ βασιλείου ήταν σπουδαῖοι. Φρόντισαν γιά τή διοίκηση, ὥργανωσαν συστηματικά τήν καλλιέργεια τής γῆς κάνοντας μεγάλα ἀρδευτικά ἔργα κι ἐνδιαφέρθηκαν πολύ γιά τήν ἀρχιτεκτονική καί τήν τέχνη. Στά τελευταία διακόσια

Ο φαραώ Τουθμωσίς
ὁ Γ'. Βρέθηκε στό Καρνάκ. Είναι ἀπό πρασινωπό σχιστόλιθο καί
βρίσκεται στό Μουσείο
τοῦ Καΐρου.

χρόνια τῆς περιόδου κυριεύουν τήν Αἴγυπτο οἱ Ὑκσώς (νομαδικός λαός πού ἦρθε ἀπό τήν Ἀσία κι ἔφερε μεγάλες καταστροφές). Οἱ δικοί τους ἄρχηγοι γίνονται φαραώ.

3. Νέο Βασίλειο. Οἱ ἄρχοντές του (1580-1100 π.Χ.) ἐλευθέρωσαν τήν χώραν. Αὐτοί ἔδιωξαν τούς Ὑκσώς. Διατήρησαν τήν Θήβα ὡς πρωτεύουσα.

Μεγάλα γεγονότα σημειώνονται σ' αὐτή τήν περίοδο κι ἀξιόλογοι φαραώ βασιλεύουν (Τούθμωσις Γ', Ἀμένοφις Δ', Ραμσῆς Β'). Σ' αὐτή τήν ἐποχή γίνεται ἡ πρώτη γυναικά-βασιλισσα τῆς χώρας (ἡ Χατσεπσούτ). Δημιουργεῖται στόλος, ἀναπτύσσεται πολύ τό ἐμπόριο καί, γιά νά ἔξασφαλιστοῦν οἱ πρώτες ὅλες (ξυλεία ἀπό τό Λίβανο, χαλκός ἀπό τό Σινά καί τήν Κύπρο), κυριεύεται ἡ γειτονική περιοχή τῆς Ἀσίας, ὡς τόν Εύφρατη, καί ἡ Κύπρος. Σπουδαῖα ἔργα κατασκευάζονται καί σ' αὐτή τήν πολύ σημαντική ἐποχή τῆς αἰγυπτιακῆς ἱστορίας (μεγάλοι ναοί στό Λούξορ καί στό Καρνάκ). Τότε ζεῖ καί ὁ φαραώ Τουταγχαμών, πού ὁ τάφος του διατηρήθηκε ὅθικτος, γι' αὐτό καί ἔφερε στό φῶς ὁμέτρητους θησαυρούς.

Τό 13ο αι. συγκρούονται οἱ Αἴγυπτοι μέ τούς Χετταίους, τούς νικούν στό Καντές (τό 1294) καί τούς ἀναγκάζουν νά περιορίσουν τήν ἔξαπλωσή τους. Οἱ «λαοί τῆς θαλάσσης», τέλος, ἐπιδρομεῖς δῆλοι. πού ἀναστάτωσαν τό 12ο αι. τήν Ἀνατολική Μεσόγειο, ὑποχρεώνουν τούς Αἴγυπτίους νά ἐγκαταλείψουν τίς περισσότερες κτήσεις τους στήν Ἀσία.

Ἄπο τόν 11ο αι. ἡ ἱστορία τῆς Αἴγυπτου εἶναι γεμάτη ταραχές καί εἰσβολές. Γιά ἔνα διάστημα οἱ ἵερεῖς ἐπωφελοῦνται ἀπό τήν παροδική ἔξασθένηση τῶν φαραώ καί παίρνουν ἐκεῖνοι τήν ἔξουσία. Ἡ τελευταία ἀναλαμπή παρουσιάζεται τήν ἐποχή τοῦ φαραώ Ψαμμήτιχου, πού διώχνει τούς Ἀσσυρίους. Πρωτεύουσα τοῦ κράτους εἶναι τώρα ἡ Σάις, στό Δέλτα. Ἐγκαινιάζεται ἐμπορική ἐπικοινωνία μέ τούς Ἑλληνες καί τούς παραχωρεῖται ἡ Ναύκρατις, ἔνα σπουδαῖο λιμάνι. Ἐλληνες μισθοφόροι ὑπηρετοῦν στόν αἰγυπτιακό στρατό. Λίγο ἀργότερα, ὁ φαραώ Ἀμασίς δημιουργεῖ φιλίες μέ Ἑλληνικές πόλεις. Ἡ μοίρα τῆς Αἴγυπτου ὅμως εἶχε πιά βαρύνει. Τό 525 π.Χ. τήν κυριεύουν οἱ Πέρσες, τό 332 π.Χ. ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος καί τέλος τό 30 π.Χ. οἱ Ρωμαῖοι.

4. Η ΖΩΗ ΤΩΝ ΑΙΓΥΠΤΙΩΝ

Οἱ ἀρχαῖοι Αἴγυπτοι ὑπῆρξαν λαός πολὺ ἐργατικός. "Ἐνα πλῆθος στοιχεία γιά τίς καθημερινές τους ἀσχολίες είκονίζουν οἱ τοιχογραφίες τῶν τάφων καί τ' ἀνάγλυφα*". Ζοῦσαν βασικά ἀπό τήν

Καλλιέργειο
Ψάρεμα

καλλιέργεια τῆς γῆς, γι' αὐτό ἡ ζωή τους άλογληρη κρεμόταν ἀπό τό Νεῖλο καί τίς πλημμύρες του. Αύτός πότιζε καί λίπαινε τά χωράφια τους. Αύτός τούς χάριζε τή σοδειά δίνοντάς τους ταυτόχρονα κι ἄλλα εἰδη τροφῆς (ψάρευαν μέ δίχτυ, κυνηγοῦσαν στίς ὅχθες του). Ἐπρεπε νά δουλεύουν ἀδιάκοπα. Ἐκτός ἀπό τά δημητριακά, καλλιεργοῦσαν τό λινάρι κι εἶχαν δέντρα ὀπωροφόρα καί λαχανόκηπους. Κατασκεύαζαν ἔνα είδος μπίρας, μέ τή ζύμωση τοῦ κριθαρένιου ψωμιοῦ μές στό νερό. Ἡταν τό συνηθισμένο ποτό τῶν λαϊκῶν τάξεων. Κρασί ἔφερναν ἀπό τό ἔξωτερικό· ἥταν ὅμως ἀκριβό, γι' αὐτό καί τό ἐπιναύ̄ μόνον οἱ πλούσιοι. Στίς ὅχθες τοῦ Νείλου μάζευαν παπύρους καί λωτούς. Στά σπίτια τους εἶχαν κότες, χήνες, πάπιες. Διατηροῦσαν καί κοπάδια ἀπό πρόβατα, κατσίκες καί βόδια (τό ἀλογό μόνο τό 1700 π.Χ. τό γνώρισαν στήν Αἴγυπτο).

“Αλλες ἀσχολίες τῶν κατοίκων

“Οταν τραβιόνταν τά νερά, ἐκτός ἀπό τίς γεωργικές δουλειές, χρειαζόταν νά γίνεται προσεχτική συντήρηση τῶν αὐλακιῶν, καί νά ἀνοίγονται νέα. Ἡταν ἀνάγκη νά ἐπιθεωροῦνται ὀλόενα τ' ἀναχώματα πού θά συγκρατοῦσαν τή ζωδότρα λάσπη τοῦ ποταμοῦ. Γιά τίς κακές χρονιές, ἐπρεπε νά ἔχουν προβλέψει ν' ἀποθηκεύσουν νερό σέ δεξαμενές. Ἡταν ἀνάγκη νά ύπολογίζουν ἀδιάκοπα τίς ἐποχές, νά προβλέπουν καί νά μετροῦν. Γι' αὐτό δέν είναι παράξενο πού ἀπό νωρίς ἀνάπτυξαν τή γεωμετρία κι ἔμαθαν νά λογαριάζουν καί νά παρακολουθοῦν τήν κίνηση τῶν ἀστεριῶν.

Γιά τή συντήρηση τῶν ἔργων ἐπρεπε νά ἐργάζονται πολλοί μαζί, γι' αὐτό τή γενική ἐπίβλεψη τήν είχε τό κράτος, κι ἀπό νωρίς χρειάστηκε ν' ἀναπτυχθεὶ σοβαρό διοικητικό καί ὄργανωτικό σύστημα. Οἱ βασιλικοί ύπαλληλοι παρακολουθοῦσαν τούς ἀγρότες στίς γεωργικές ἐργασίες καί, κάθε χρόνο, συγκέντρωναν τό ποσοστό πού ό φαραώ ἔπαιρε ἀπό τή συγκομιδή. Σκληρές τιμωρίες εἶχαν προβλεφθεὶ γιά ὅσους ἔκρυβαν τό εἰσόδημά τους.

Τά αἰγυπτιακά κείμενα δίνουν ἔντονη τήν εικόνα τῆς δυστυχίας πού κυρίευε τή χώρα τίς κακές χρονιές, ὅταν ἐπεφταν σκουλήκια καί κατέστρεφαν τή σοδειά, ὅταν οἱ ἵπποπόταμοι πεινασμένοι ἔτρωγαν ὅ,τι ἀπόμενε. Ἀλλος κίνδυνος ἥταν τά ποντίκια ἡ οἱ ἀκρίδες, οἱ φοβερές πληγές τῶν γεωργικῶν κρατῶν, ὅπως ἥταν ἡ ἀρχαία Αἴγυπτος.

Ἐκτός ἀπό τίς ἄλλες τους δουλειές, οἱ Αἴγυπτοι ἐπρεπε, τόν καιρό πού τό ποτάμι πλημμύριζε, νά ἐργάζονται ύποχρεωτικά στά μεγάλα ἔργα πού κατασκεύαζαν οἱ φαραώ.

Οἱ χωρικοί ἔμεναν σέ καλύβια μέ λιγοστά ἐπιπλα – τά τελείως ἀπαραίτητα – καί ζούσαν πολύ ἀπλά. Ἀντίθετα, τῶν πλουσίων οἱ κατοικίες ἥταν λαμπρές κι ἡ ζωή τους κυλοῦσε μές στήν καλοπέραση καί στίς διασκεδάσεις.

‘Ανάπτυξη διοικητικού συστήματος

Οι τεχνίτες είχαν μικρά ιδιωτικά έργαστηρια. Πολλοί άλλοι σμως, οι καλύτεροι, έργαζονταν καί έμεναν μόνιμα σέ ειδικά συγκροτήματα των άνακτόρων, γιατί οι φαραώ είχαν καί τή μεγάλη βιοτεχνία καί τό έμποριο στά χέρια τους. Ή καθημερινή παραγωγή ήταν καθορισμένη κι ἔπειρε ό καθένας νά ἀποδίδει. Σκληρή τιμωρία περίμενε τούς ὁκνηρούς.

5. Η ΑΙΓΥΠΤΙΑΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ – ΟΙ ΤΑΞΕΙΣ

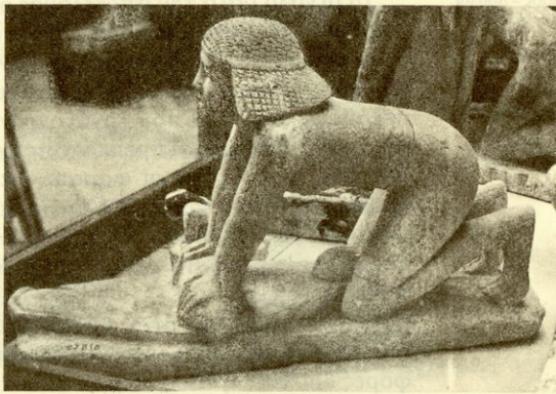
Κεφαλή τῆς αἰγυπτιακῆς κοινωνίας ήταν ό φαραώ. Πίστευαν πώς ήταν γιός θεοῦ, θεός κι αὐτός ό ίδιος, κι ἀπό κείνον ἔξαρτιόταν ἡ εὐημερία τοῦ τόπου. Ός θεός ἔξουσίαζε τά πάντα, καί τή γῆ τῆς Αἰγύπτου καί τούς ἀνθρώπους. Ἐκεῖνος κατεύθυνε τήν οἰκονομική τῆς ζωῆς κι ήταν ό ἀνώτατος δικαστής. Ζοῦσε μές στό ἀνάκτορό του περιστοιχισμένος ἀπό πλήθος αὐλικούς, ποικίλους ἀξιωματούχους καί ὄντωτερους ἀξιωματικούς. Σέ περίπτωση πολέμου ό φαραώ ὀδηγοῦσε τό στρατό στή μάχη. Ό φαραώ ήταν ἀπόλυτος κύριος στήν Αἴγυπτο κι θεωρεῖτο θεός, γι' αύτό ὀνομάζουμε τό κράτος αύτό θεοκρατικό*.

* Ήταν τόσο πολλές καί πολύμορφες οι δικαιοδοσίες τοῦ φαραώ, ώστε γιά τήν ἐπίβλεψη τῶν διαφόρων ἔργασιῶν στό ἀπέραντο κράτος του, ήταν ἀπαραίτητος μεγάλος ἀριθμός ὄντωταν ἀξιωματούχων (διοικήτες ἐπαρχιῶν, οἰκονομικοί ὑπάλληλοι, ἐπιστάτες τῶν βασιλικῶν βιοτεχνιῶν, ἐπιστάτες τῶν κρατικῶν ἀποθηκῶν, κ.ἄ.π.). Οι εὐγενεῖς, συγγενεῖς τοῦ φαραώ, συχνά ἐπαιρναν μεγάλες θέσεις καί κάποτε ἀποκτοῦσαν σημαντική δύναμη. Σέ πολεμικές περιόδους οι ὄντωτεροι ἀξιωματικοί ἐπαιρναν μεγάλη αἰγλη. Στόν

‘Ο Φαραώ

Εὐγενεῖς, ‘Ιερεῖς,
‘Ανύπατοι
κρατικοί
ὑπάλληλοι.
Γραφεῖς

‘Η μικρογλυπτική σέ διάφορα ψήλικά, πέτρα, ξύλο, χαλκό κ.ἄ., ἀναπτύχθηκε ἔξαιρετικά στήν Αἴγυπτο, δόπου συνήθιζαν πολύ νά τοποθετοῦν μές στούς τάφους τους οι φαραώ κάθε είδους ἀγάλματάκια πού παρίσταναν ἐπαγγελματίες τεχνίτες ή στρατιώτες. Τά εύρηματα αὐτά μάς δίνουν διαφωτικές πληροφορίες γιά τά ἐπαγγέλματα καί τήν καθημερινή ζωή γενικά. Στήν εἰκόνα κορίτσι πού ἀλέθει αιτάρι στό χερόμυλο. Βρίσκεται στό Μουσείο τοῦ Καΐρου κι είναι καμαρένο ἀπό πωρόλιθο.

κυκλο τῶν ἰσχυρῶν ἀνῆκαν καὶ οἱ γραφεῖς, πού κατεῖχαν σπουδαία θέση στά ἀνάκτορα, ὅπου ύπηρχαν εἰδικές σχολές γιά τὴν ἐκπαίδευσή τους. Συχνά γίνονταν τόσο ἰσχυροί ὥστε ἀνέβαιναν σέ ψηφιστα ἀξιώματα. Γενικά, στήν ἀρχαίᾳ Αἴγυπτῳ, ἕνα ἄτομο πού γνώριζε τή δύσκολη ἱερογλυφική γραφή, ἦταν δυνατό νά κατορθώσει πολλά πράγματα, ἀν εἶχε μεγάλες φιλοδοξίες. Στήν ιστορία τῆς Αιγύπτου πολλές φορές εὐγενεῖς, ἀνώτατοι ἀξιωματοῦχοι ἢ ἀξιωματικοί ἔφθασαν νά διεκδικήσουν τό θρόνο ἀπό τό φαραώ.

Στό θεοκρατικό* καθεστώς φυσικό είναι νά ἔχουν μεγάλη δύναμη οἱ ἵερεις. Στήν Αἴγυπτο ἦταν πολλοί κι είχαν ἰσχύ καὶ μεγάλο πλούτο. Αύτοί ἦταν ἔξαλλοι ὁ σύνδεσμος τοῦ λαοῦ μέ το βασιλιάθεό του. Ἀνώτατοι ἀξιωματοῦχοι, ἀξιωματικοί καὶ ἄλλοι ὑπάλληλοι, κυρίως ὅμως οἱ ἵερεις, ἀποκτούσαν κτήματα ἀπό δωρεές τῶν φαραώ. Ἀπό τήν κάθε εἰδους ιδιοκτησία οἱ ἵερεις είχαν μεγάλα εισοδήματα, ὅπως φαίνεται ἀπό στοιχεία πού δίνουν οἱ γραπτές πηγές. Ἀναφέρεται πώς τό 130 αι. π.Χ. οἱ ἵερεις κατεῖχαν τά 45/100 τῆς αιγυπτιακῆς γῆς, 169 πόλεις καὶ πάνω ἀπό 100.000 δούλους.

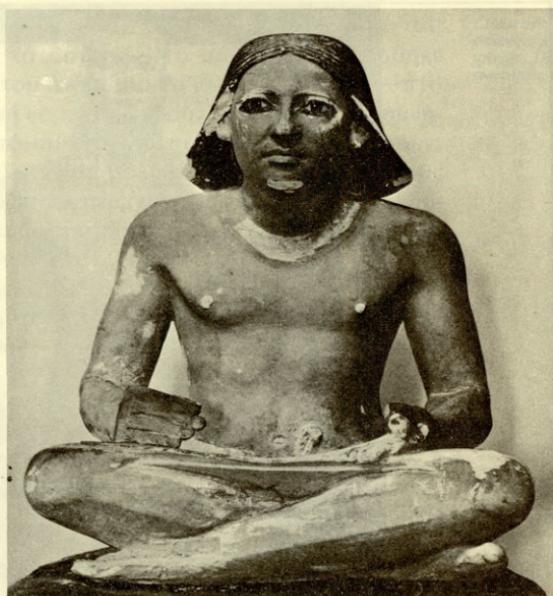
Οι ἵερεις είχαν τό σεβασμό τοῦ λαοῦ· σέ ὄρισμένες περιπτώσεις ἵερεις μεγάλων θεῶν ἀπόκτησαν τόση δύναμη, ὥστε ἔγιναν ἐπικίνδυνοι ἀντίπαλοι τοῦ φαραώ. "Ἔτοι, γύρω στά 1400 π.Χ., γιά νά ἀντιμετωπίσει τό πανίσχυρο ἱερατεῖο ἔνας φαραώ – ὁ Ἀκενατόν – ἐπιχείρησε νά κάμει πολιτική καὶ θρησκευτική ἐπανάσταση. Δέν ἐπέτυχε ὅμως στό σκοπό του. Ἡ ἐπιρροή τῶν ἱερέων ἔμεινε ἀμειώτη. Μές στήν πρώτη χλιετία π.Χ. ἀρκετοί ἵερεις ἔγιναν φαραώ.

Οι στρατιώτες ἀποτελούσαν χωριστή τάξη (τό ἐπάγγελμά τους ἦταν κληρονομικό). Τό κράτος τούς παραχωροῦσε γη γιά καλλιέργεια. Συνήθως ἦταν ξένοι, κυρίως ἀπό τή Νουβία, κι ὁ πληθυσμός δέν τούς συμπαθοῦσε ἴδιαίτερα.

Τή μεγάλη μάζα τήν ἀποτελούσε ὁ λαός, πού ἐργαζόταν είτε στά χωράφια, είτε στά διάφορα ἐργαστήρια, τά βασιλικά ἢ κάποιων ἀξιωματούχων. Οι Αιγύπτιοι ἦταν λαός πειθαρχικός καὶ ἡμερος, δέν ἦταν ὅμως εύτυχεις. Ἡ Ζωή τους περνοῦσε μές στή στέρηση συνήθως, παρ' ὅλο πού ἐργάζονταν πολύ σκληρά. "Οταν δέν δούλευαν στά κτήματα, ἐπρεπε νά παίρνουν μέρος σέ ὅμαδικές ἐργασίες πού πρόσταζαν οἱ φαραώ – κατασκευή ναῶν, πυραμίδων, διαφόρων ὄλλων ἔργων. Οι λαϊκές τάξεις κατοικούσαν σέ πηλόκτιστες καλύβες. Φόρεμά τους καθημερινό ἦταν ἔνα «ζῶμα» γιά τούς ἄντρες, κι ἐφαρμοστό μακρύ φουστάνι γιά τίς γυναίκες, λινό συνήθως.

Οι δοῦλοι, τέλος, ἦταν αἰχμάλωτοι πολέμου ἢ είχαν χάσει τήν ἐλευθερία τους ἀπό χρέη. Ὁ φαραώ τούς χρησιμοποιούσε σέ διάφορες δουλειές ἢ τούς δώριζε σέ δικούς του ἀνθρώπους.

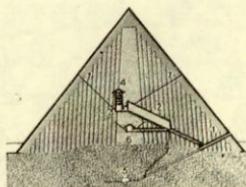
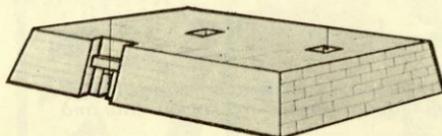
Οι γραφεῖς ήταν σπουδαῖα πρόσωπα στήν αίγυπτιακή κοινωνία. Ἔτσι, ὀκόμη καὶ στά ἀνάκτορα ἤταν ἀπαραίτητοι, καὶ ἀποκτοῦσαν συχνά μεγάλη ἐπρροή. Στήν εἰκόνα ἄγαλμα ἀγνωστού γραφέα, μὲ πολὺ δυνατὴ ἔκφραση στὸ πρόσωπο. Καθισμένος σταυροπόδι, ἔχει ἀνοίξει τὸν πάπυρο ἐμπρὸς τοῦ, ἔτοιμος νά γράψει διὰ τὴν προστάξυν. Βρίσκεται στὸ Μουσεῖο τοῦ Καΐρου.

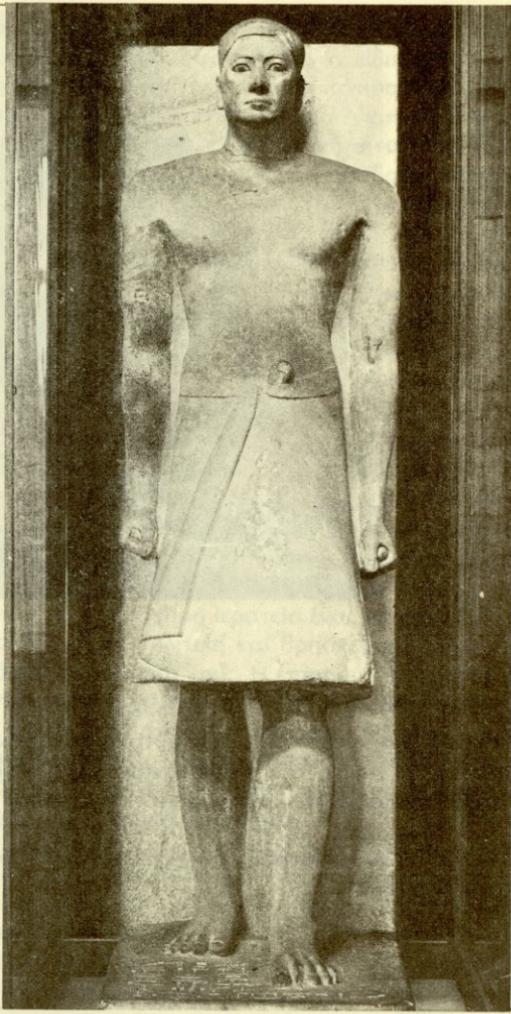

6. Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Πολλοί ήταν οἱ θεοί τῶν Αἰγυπτίων. Ἀπ' αὐτούς πίστευαν πώς προέρχεται κάθε καλό ἢ κακό. Τούς παρίσταναν συχνά μέ σώμα ἀνθρώπινο καὶ κεφάλι ζώου. Κάθε πόλη εἶχε τὸ δικό της θεό. Ἀγαπητοτέροι ήταν ὁ Ὡσιρις, θεός τοῦ Νείλου καὶ τῶν νεκρῶν, ἡ Ἰσις κι ὁ Ὦρος. Ὁ Ρᾱ ήταν ὁ μεγαλύτερος, ὁ θεός τοῦ ἥλιου· γιός του πίστευαν πώς ήταν ὁ φαραώ.

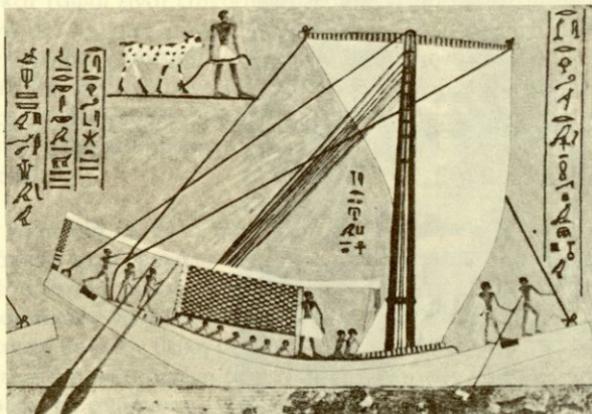
Δύο ἀπό τά ειδη τάφων τῆς ἀρχαίας Αιγύπτου. Ἀριστερά, μασταμπάς (ἔχει ύπογειο θάλαμο γιά τὸ νεκρό, καὶ, χωριστά, ἱερό μέ δική του είσοδο). Δεξιά, τομή πυραμίδας.

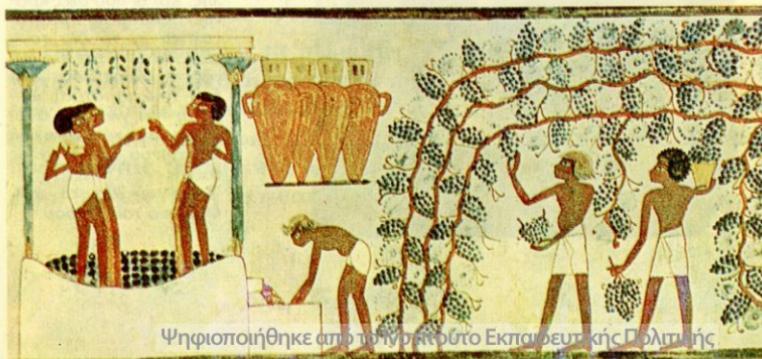
Θαυμάσιο γιά τη ζωντανία του άγαλμα του Ρά-νοῦφερ, άρχιερέα στή Μέμφι. Προέρχεται από τόν τάφο του στή Σάκκαρα. Σήμερα, στό Μουσείο τού Καΐρου. Είναι από πωρόλιθο, και διατηρεῖ ήχην από χρώμα.

Νόμιζαν ἀκόμη πώς ὕστερ' ἀπό τό θάνατο ἡ ζωὴ συνεχίζεται, στὸν ἄλλο κόσμο, ἢν δὲν καταστραφεῖ τὸ σῶμα. Αὐτὸ στάθηκε ἐξάλλου ἡ φοβερή ἀγωνία τοῦ ἀνθρώπου σ' ὀλόκληρη τὴν αἰγυπτιακὴν ιστορία κι ἔγινε ἀφορμή νὰ καθιερωθοῦν εἰδικές ταφικές συνήθειες. Γιά νὰ μή χαλάσει τὸ σῶμα, ἐπρεπε νὰ τὸ βαλσαμώσουν, πράγμα ποὺ στοιχίζει πολὺ κι ἡταν πολύ συχνά ἀδύνατο γιά τοὺς φτωχούς. Ἡ διαδικασία τῆς σωστῆς ταρίχευσης κρατοῦσε ἐβδομήντα μέρες. Ὑπῆρχαν ὅμως καὶ ἀπλούστεροι τρόποι, πιο φθηνοί. Νομίζοντας πώς ἡ ζωὴ συνεχίζεται, ἔβαζαν μές στοὺς τάφους ἐπιπλα, σκεύη, τροφές, ἐργαλεῖα, καθὼς καὶ μικρά ἀγάλματα πού παρίσταναν τοὺς δούλους. Αὐτοί καὶ στὸν ἄλλο κόσμο θά ἔχουπηρετούσαν τοὺς κυρίους τους. Πολύχρωμες τοιχογραφίες, τέλος,

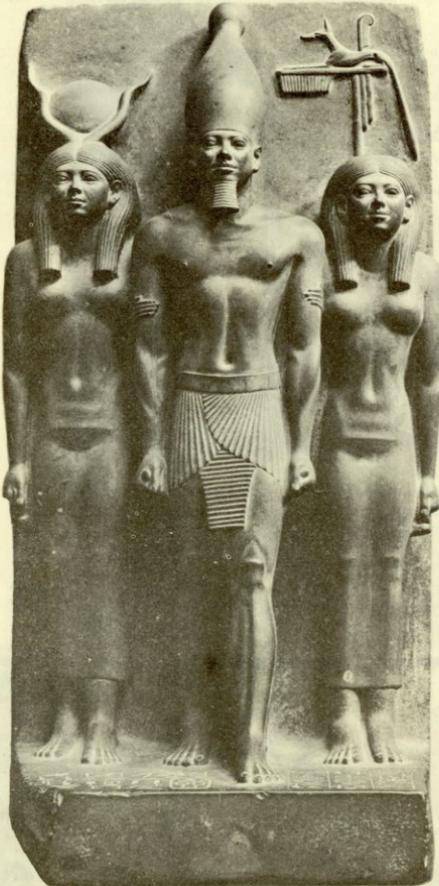
Καράβι τῆς περιόδου τοῦ Ἀρχαίου Βασιλείου. Προέρχεται ἀπό τοιχογραφία στὸ μασταμπά τοῦ Καγιεμάνκ στὴ Γκίζα (μασταμπάς στὰ ἀραβικά οημαίνει πάγκος). Σὲ τέτοιους τάφους ἔθαβαν τοὺς μεγάλους ἀξιωματούχους στὴν Αἴγυπτο.

Τμῆμα τοιχογραφίας ἀπό τὸν τάφο τοῦ Νάκτ, ἱερέα τοῦ Ἀρμωνα στὴ Θῆβα. Ἀριστερά, παπτήρι σταφυλιῶν· στὸ κέντρο, ὁ νέος ποὺ μαζεύει τὸ κρασί βάζοντάς το σέ ἀμφορεῖς (φαίνονται μερικοὶ πάνω ἀπ' αὐτῆν). Δεξιά: συγκομιδή σταφυλιῶν.

στούς τοίχους εικόνιζαν τό περιβάλλον πού ήθελε νά έχει και στόν
ἄλλο κόσμο ό νεκρός.

Οι πλουσιότεροι και ιδιαίτερα οι φαραώ, έπιθυμώντας νά έχουν
και στόν άλλο κόσμο τίς άνεσεις τής ζωῆς, κατασκεύαζαν πελώρι-
ους τάφους και τούς γέμιζαν μέ αφθονα πλούτη. Γιά νά παραπλα-
νήσουν τούς τυμβωρύχους, πού γιά νά άρπαξουν τά άγαθά τους,
θά κατέστρεφαν ίσως και τίς μούμιες τους, διαρύθμιζαν στό έσωτε-
ρικό ένα κρυφό δωμάτιο, γιά τό λείψανό τους, ένω τοποθετούσαν
ψεύτικα φέρετρα σέ άλλους χώρους. Από τήν άρχαία έποχή, ό
πλούτος τάν τάφων τράβηξε τούς τυμβωρύχους, γι' αυτό άπογυ-
μώθηκαν οι πλουσιότεροι τάφοι.

Ο φαραώ Μυκερίνος
άναμεσα στή θεά Άθωρ
(άριστερά) και τήν το-
πική θεά τής Κυνόπο-
λης. Και οι δύο θεές κρα-
τούν τό φαραώ προστα-
τευτικά μέ τό ένα τους
χέρι (διακρίνεται ή άκρη
τής παλάμης τους στά
δύο του μπράστα). Στή
βάση τού γλυπτού είναι
χαραγμένο τό όνομα τοῦ
Μυκερίνου και ό τίτλος
του.

Έργο τοῦ 26ου αι. π.Χ.
Μουσείο τοῦ Καΐρου.

7. ΟΙ ΤΕΧΝΕΣ, ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Τά μνημεία τοῦ αἰγυπτιακοῦ πολιτισμοῦ είναι έκπληκτικά. Από τὰ μεγάλα παλάτια τῶν φαραώ δέ διατηρήθηκε κανένα ἔχνος. Φαίνεται πώς τόσο αύτά, δύο καὶ οἱ ιδιωτικές κατοικίες χτίζονταν ἀπό πήλινες πλίνθους.

Τεράστιοι τάφοι καὶ πελώριοι ναοί μέ «δάση ἀπό κολόνες» δείχνουν τὴν ἐπίδοση τῶν Αἰγυπτίων στή μνημειακή* ἀρχιτεκτονική, προβάλλοντας τήν ἀγάπη τους γιά τό μεγάλο καὶ τό σιώνιο, ὅπως ἔξαλλου τό ἀπαιτοῦσε καὶ ἡ θρησκεία τους. Καὶ τά δύο αύτά εἴδη ἦταν ίδρυμένα γιά τήν αἰωνιότητα. Ἡ ἕδια ἡ φύση τοῦ τόπου, μέ τήν ἀπέραντη ἔκταση, ὑπαγόρευε τίς μεγάλες κατασκευές. Χρησιμοποίησαν κίονες μέ κιονόκρανα ιδιότυπα πού τά ἐμπνεύσθηκαν ἀπό τά φύλλα τοῦ παπύρου ἢ τῆς φοινικιάς καὶ τά ἄνθη τοῦ λωτοῦ. Ναοί καὶ τάφοι είναι ζωγραφισμένοι μέ πλῆθος ἀπό παραστάσεις καὶ στούς τοίχους ὑπάρχει, γραμμένη στήν αἰγυπτιακή γραφή (ιερογλυφικά), ὀλόκληρη ἡ ιστορία διαφόρων βασιλέων κτλ. Στής ζωῆρές καὶ πολύχρωμες παραστάσεις τῆς αἰγυπτιακῆς ζωγραφικῆς καὶ στ' ἀνάγλυφα*, μπορεῖ κανείς νά παρακολουθήσει ἀμέτρητες πτυχές τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ τῶν ἔργων ὀλόκληρου αὐτοῦ τοῦ λαοῦ.

Ἡ γλυπτική σέ ξύλο ἢ πέτρα εἶχε μεγάλη ἀνάπτυξη κι ἔδωσε ὥραιότατα ἔργα, μεγάλα καὶ μικρά, ἀνάγλυφα καὶ ὀλόγλυφα.

Μέσα στούς τάφους ἔβαζαν ἀγάλματα, πού ἔπρεπε γιά λόγους θρησκευτικούς νά μοιάζουν στό νεκρό. Σέ κάθε ἀγαλμα προσταθοῦσαν νά δώσουν θεϊκή μεγαλοπρέπεια, χωρίς ὅμως νά παύσει νά μοιάζει στό συγκεκριμένο ἀτομο πού παρίστανε. Πολλές φορές ζωγράφιζαν τά ἀγάλματα, γιά νά δώσουν μάλιστα ζωηρότητα στήν ἔκφραση, ἔβαζαν τά μάτια ἀπό ἄλλα ψύλια.

Ἄξιοσημείωτη στάθηκε ἡ μεταλλουργία καὶ ἡ σφραγιδογλυφία.

Λογοτεχνία. Ἡ λογοτεχνία τῆς Αἰγύπτου δέν ἀφησε πολλά βιβλία πίσω της, γιατί ἡ δυσκολία τῆς γραφῆς δέν ἔδινε τήν εύκαιριά νά ἔκφραστοῦν μ' αύτήν πολλοί ἀνθρωποι. Ἐλάχιστα κείμενα διατηρήθηκαν σέ παπύρους. Είναι θρησκευτικά, λυρικά καὶ λαϊκές διηγήσεις. [Τό Βιβλίο τῶν Νεκρῶν, "Ὑμνοί, Ἡ Σάτιρα τῶν Ἐπαγγελμάτων].

Παρακολουθώντας τίς πλημμύρες τοῦ Νείλου ἀπό τίς ἀρχές τῆς τρίτης χιλιετίας, ἀκόμη, ὅρισαν τό πρώτο ἡμερολόγιο (τῶν 365 ἡμέρων). Κατόπιν, παρακολουθώντας τήν κίνηση τῶν ἀστεριῶν χώρισαν τό χρόνο σέ μηνες καὶ ἐβδομάδες. Ἀπό πολύ νωρίς, τέλος, προσέχοντας τή σκιά στό διάστημα τῆς ἡμέρας προσδιόριζαν τήν ὥρα. Βρήκαν, ἔτοι, τό ἡλιακό ώρολόγιο.

'Αρχιτεκτονική
καὶ Ζωγραφική

Γλυπτική

Στήν Αἴγυπτο ἀναπτύχθηκε πολύ ἡ Ἰατρική καί, γιά πρώτη φορά στήν Ιστορία τοῦ κόσμου, διακρίθηκε σέ διάφορους κλάδους.

Ἡ ταρίχευση ἔδωσε τήν εὐκαιρία νά ἀποκτήσουν γνώσεις ἀνατομίας. Οἱ Αἰγύπτιοι γιατροί ἤταν σπουδαῖοι στήν ἀρχαιότητα καί τούς καλοῦσαν μάλιστὰ συχνά σ' ἄλλα μέρη τῆς Ἀνατολῆς, γιά νά τούς συμβουλευθοῦν. Ἀπό κείμενα τῶν πατέρων βλέπουμε τρόπους θεραπείας πού ἀκολουθοῦσαν ἢ διαγνώσεις πού ἔκαναν.

KYRIA SΗMΕΙΑ

1. Ἡ Αἴγυπτος εἶναι τό πρῶτο μεγάλο γεωργικό καί θεοκρατικό* κράτος στήν Ἰστορία.

2. Ἀρχοντας ἀπόλυτος ἤταν ὁ φαραὼ, πού λατρευόταν ὡς θεός καί στή θέλησή του ὑπάκουαν ὅλοι.

3. Ἡ κοινωνία ἤταν χωρισμένη σέ τάξεις, μέ τεράστια διαφορά ζωῆς μεταξύ τους. Τό ἄτομο δέν είχε καμιά ἐλευθερία οὕτε καί ἰδιαίτερη σημασία. Τῇ ζωῇ κατευθύνει ὁ θεός φαραὼ, καθώς καί οἱ ἱερεῖς κι οἱ ἀνώτατοι κρατικοί ὑπάλληλοι, πού ἐκφράζουν τίς ἐπιθυμίες του καί ἐπιβάλλουν τή θέλησή του.

4. Πίστευαν σέ πολλούς θεούς καί στήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς.

5. Οἱ Αἰγύπτιοι ἤταν λαός ἥμερος καί πολύ ἐργατικός. Ἀνέπτυξαν ἀξιοσημείωτα τίς τέχνες καί τίς ἐπιστήμες.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Ἔνα παλιό αἰγυπτιακό αἰνιγμα λέει:

«Τί είναι αὐτό πού γιά τρεῖς μῆνες μοιάζει μέ λαμπρό μαργαριτάρι, τρεῖς μῆνες ἔχει κατάμαυρο δέρμα, ἀλλούς τρεῖς μῆνες είναι μιά πρασινωπή πέτρα καί ἀλλούς τρεῖς μῆνες σπιλπνό χρυσάφι»;

– Τό ἐδαφος τῆς Αἰγύπτου τίς τέσσερις ἐποχές τοῦ χρόνου.

2. Ἔνα ἀρχαϊκό αἰγυπτιακό τραγούδι ὑμνεῖ τό ζωοδότη ποταμό, τό Νεῖλο:

«Χαῖρε, Νεῖλε, σύ πού παρουσιάστηκες σ' αὐτή τή γῆ καί πού ἔρχεσαι εἰρηνικά, γιά νά δώσεις τή ζωή στήν Αἴγυπτο! Ποτίζεις τή γῆ παντοῦ, θεέ τῶν καρπῶν, κύριε τῶν φαριῶν, πλάστη τοῦ σταριοῦ, δημιουργέ τοῦ κριθαριοῦ... Μόλις ὑψωθοῦν τά νερά σου, ή γῆ γεμίζει ἀπό χαρά, οἱ ἄνθρωποι γελοῦν... Ο Νεῖλος φέρνει τίς ἔξοχες συγκομιδές, χαρίζει ὅλα τά καλά, δίνει διαλεχτές κι εὐχάριστες τροφές. Βγάζει χορτάρι γιά τά ζῶα κι ὅ,τι χρειάζεται γιά τίς θυσίες στούς θεούς... Δέν τοῦ στήνουν ἀγάλματα οὕτε τόν ὑμνοῦν μέ

λέξεις γεμάτες μυστήριο, δέν ξέρει κανείς από ποῦ ἔρχεται. Κι ώστόσο κυ-
βερνά σά βασιλιάς πού οι νόμοι του ισχύουν γιά δόλη τή γῆ, πίνει τά δάκρυα
ἀπ' ὅποια μάτια κι ἀν κυλοῦν, καί σκορπίζει ἀπλόχερα τήν καλοσύνη του».
(Μετ. Α.Κ.)

3. Ἀρχαίο αιγυπτιακό κείμενο γιά τά καθήκοντα τοῦ παιδιοῦ στή μη-
τέρα του:

«Ο Θεός σοῦ τήν ἔδωσε. "Οταν γεννήθηκες ἐκείνη ἔγινε σκλάβα σου στήν
πραγματικότητα. Οἱ κόποι οι πιό ἀχάριστοι ποτέ δέ στενοχώρησαν τήν καρ-
διά της, ἔτοι πού νά τή φέρουν στό σημείο νά πεῖ: «Καί ποιά ἡ ἀνάγκη νά τό
κάρω αὐτό;» "Οταν πήγαινες στό σχολεῖο γιά νά μάθεις γράμματα, ἐκείνη
στεκόταν κοντά στό δάσκαλό σου, φέρνοντας κάθε μέρα φωμί καί μπίρα
ἀπό τό σπίτι. Καί τώρα πού μεγάλωσες καί πού παντρεύεσαι καί θεμελι-
ώνεις δική σου οικογένεια, νά θυμᾶσαι πάντα, ἀδιάκοπα, ὅλες τίς φροντίδες
πού πήρε γιά λογαριασμό σου ή μητέρα σου, ἔτοι πού νά μήν τήν κάμεις
ποτέ νά βαρυγκομήσει καί νά σηκώσει τά χέρια της πρός τό Θεό, γιατί θά
'ταν βαριά ἡ κατάρα της».

(Μετ. Α.Κ.)

4. Οι ειδικότητες στήν ιατρική:

«Ἡ ιατρική εἶναι διαχωρισμένη κατά τόν ἔξῆς τρόπο: κάθε γιατρός θερα-
πεύει μιά μόνο ἀρρώστια κι ὅχι περισσότερες. Ὄλα τά μέρη εἶναι γεμάτα
ἀπό γιατρούς, γιατί ἄλλοι εἶναι γιατροί γιά τά μάτια, ἄλλοι γιά τό κεφάλι,
ἄλλοι γιά τά δόντια, ἄλλοι γιά τήν κοιλιά κι ἄλλοι γιά τίς «ἀφανεῖς ἀρρώστιες»
(ἐννοεῖ τά «νοοσήματα ἐσωτερικῆς παθολογίας», οπως λέμε σημερα).

Ἡροδότου, Ἰστορίαι Β, 84 (Μετ. Α. Θεοφίλου).

ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑΣ

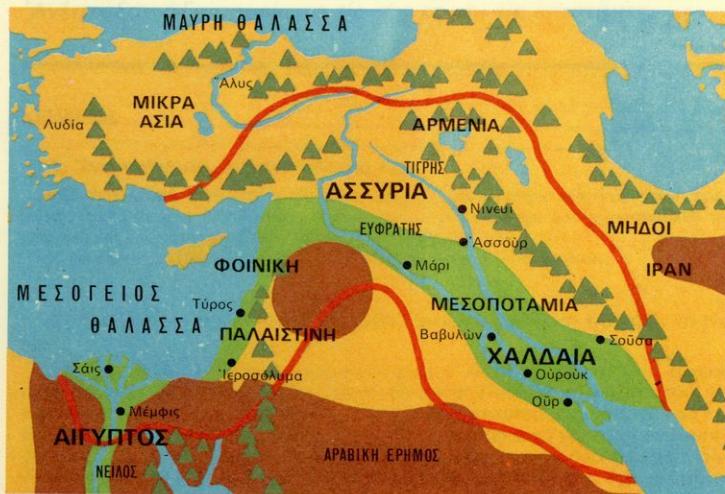
1. Η ΧΩΡΑ

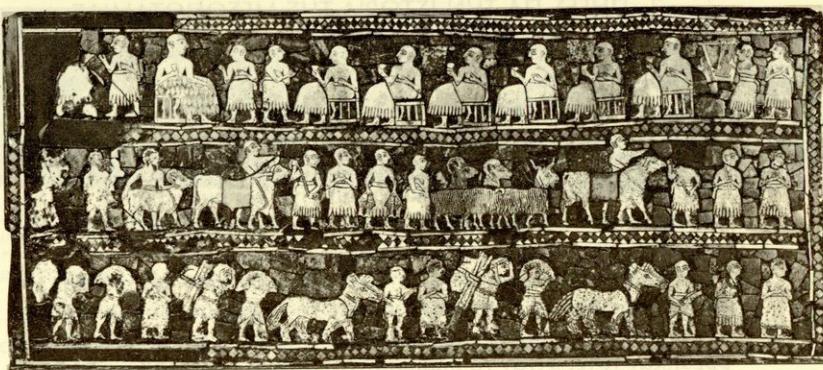
Η Μεσοποταμία θά ήταν, όπως κι ή Αίγυπτος, έρημος, όν δέν τήν είχε κι αύτήν εύνοήσει ή φύση, τοποθετώντας την άνάμεσα σέ δύο μεγάλα ποτάμια, τόν Τίγρη και τόν Εύφρατη. Σύνορά της έχει τήν Αρμενία (στό βορρά), τίς έρήμους τής Συρίας καί τής Αραβίας (στά δυτικά καί στό νότο) καί τόν Ιράν (στ' άνατολικά).

Η χώρα χωρίζεται στήν Κάτω Μεσοποταμία ἥ Χαλδαία, στενότερη καί πιό εύφορη, καί στήν Άνω Μεσοποταμία, όπου μόνο κοντά στά ποτάμια ήταν δυνατή ή ζωή. Η βορειότερη περιοχή, ή Ασσυρία, είναι όρεινή.

Τά δύο ποτάμια γονιμοποιούσαν τή γῆ της μέ τίς έτήσιες πλημμύρες τους. Έδω, όμως, δέ γίνονταν τόσο κανονικά δλα, όπως στήν Αίγυπτο. "Αν δέ ρυθμιζόταν, ἀπό νωρίς, καλό ἀρδευτικό* σύστημα, μεγάλες ἐκτάσεις τής χώρας θά ήταν σκεπασμένες ἀπό ἔλη κι ἄλλες θά ἔμεναν τελείως ἄγονες. "Αν ποτιζόταν όμως σωστά, ή συγκομιδή ήταν πραγματικός θησαυρός. "Έβγαινε ἀφθονό σιτάρι καί κριθάρι. Η Μεσοποταμία, όπως καί ή Αίγυπτος, ήταν μεγάλο γεωργικό κράτος.

Η ΑΡΧΑΙΑ ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ

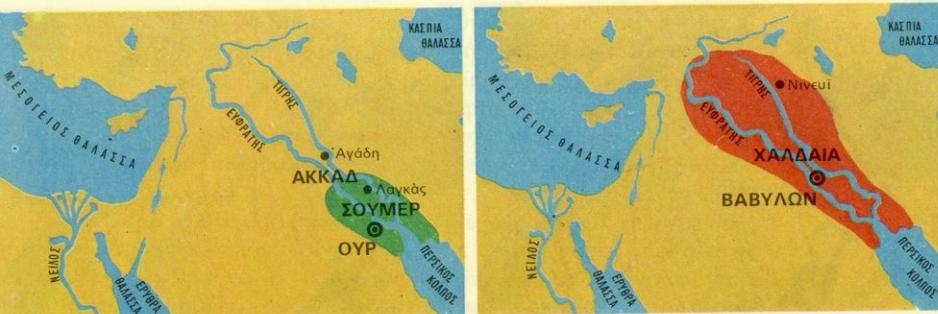

Τό λάβαρο τῆς Οδρ. Σκηνές από τά ἀνάκτορα καί τήν καθημερινή ζωή στή χώρα.

Τά δέντρα ἡταν σπάνια· μονάχα χουρμαδιές ὑπῆρχαν πολλές. Πλήθος τά ἄγρια ζῶα – ὀναγροί* καί λιοντάρια – πολύ γρήγορα ἀνάγκασαν τούς κατοίκους νά ἐπιδοθοῦν στό κυνήγι.

Ἡ πέτρα λείπει δόλοτελα ἀπό τή χώρα (ἐκτός ἀπό τά ὀρεινά). Ἔτσι, θέλοντας νά χτίσουν οἱ ἀνθρωποι, χρησιμοποιούσαν τοῦβλα, ἔνα ύλικό σχετικά πρόσκαιρο, γιατί εύκολα χαλάει. Πάνω σέ πήλινες πλάκες, ἀκόμη, συνήθιζαν οἱ κάτοικοι στήν ἀρχαιότητα νά γράφουν τήν παράξενη γραφή τους, τή σφηνοειδή.

Ἀνοιχτή ἡ χώρα ἀπ' ὅλες τίς πλευρές, τράβηξε μέ τόν πλοῦτο της, ζηλόφθονα κι ἀρπακτικά, τά βλέμματα τῶν γειτόνων της. Γι' αὐτό οἱ ἐπιδρομές ἡταν πολύ συχνές καί γενικότερες ἀναστατώσεις καί καταστροφές σημειώθηκαν στό πέρασμα τῶν αἰώνων.

2. ΠΗΓΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑΣ

Ο πολιτισμός τής Μεσοποταμίας ήταν ὡς τό 1840 γνωστός μόνον από στοιχεία πού έδιναν οι άρχαιοι Αιγύπτιοι κι οι "Έλληνες συγγραφεῖς καὶ ἡ Ἀγία Γραφή". Ο Γάλλος Μποττά, τότε, άνακαλυψε στή βόρεια Μεσοποταμία ένα μεγάλο άρχαίο άνακτορο. Κάθε χνάρι τῆς άρχαιότητας εἶχε χαθεῖ από τήν έπιφανεια, έξαιτίας τοῦ εὐθρυπτου οἰκοδομικοῦ ύλικου πού εἶχε χρησιμοποιηθεῖ γιά τήν κατασκευή τῶν άνακτόρων καί τῶν ἄλλων κτιρίων, κι η ἄμμος εἶχε σκεπάσει τά χαλάσματα μέ τόν καιρό.

"Υστερ' από τὸν Μποττά, ὁ Βρετανός Λάγιαρντ ἀποκάλυψε τά ἐρείπια τῆς *Ninevī*, τῆς πρωτεύουσας τῆς άρχαιάς Ἀσσυρίας. Χιλιάδες πινακίδες γεμάτες σύμβολα ἀκατανόητα, σέ σφηνοειδή γραφή, βρέθηκαν τότε. Ήταν τό πλουσιότατο ἀρχεῖο τοῦ βασιλιᾶ Ἀσσούριαντάλ.

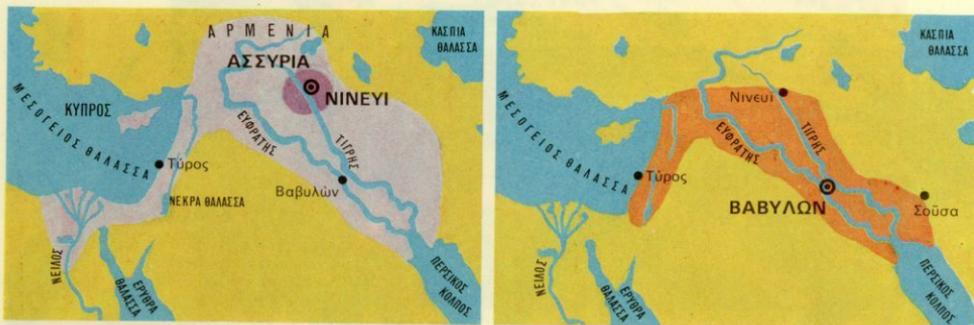
Οι προσπάθειες τῶν άρχαιοιογών πολλαπλασιάστηκαν. Πολλοί πάσχισαν νά διαβάσουν τήν ἄγνωστη γλώσσα. Στό μεταξύ ἄλλες άρχαιότητες ἥρθαν στό φῶς, νέες πινακίδες, πλήθος ἀγάλματα καί ἀνάγλυφα.*

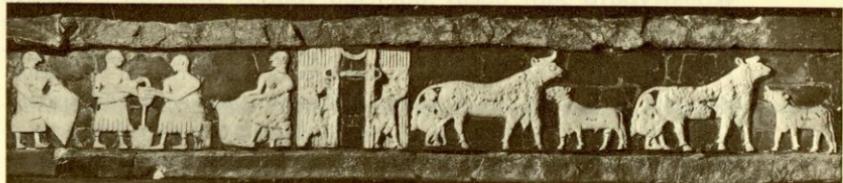
Ο Γερμανός Γκρότεφεντ, τέλος, κατόρθωσε νά ἀποκρυπτογράφησε τή γλώσσα καί, μέ τήν ἀνάγνωση τῶν ἀμέτρητων κειμένων, ἀποκαλύφθηκε στίς λεπτομέρειές του ἔνας μεγάλος πολιτισμός. Γεννήθηκε, ἔτσι, νέος κλάδος τῆς άρχαιοιολογίας, ἡ Ἀσσυριολογία*.

3. ΛΑΟΙ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑΣ

Σουμέριοι

Τήν τέταρτη χιλιετία π.Χ. παρουσιάζεται στή Ν. Μεσοποταμία, κοντά στόν Περσικό κόλπο, ἀνάμεσα στόν Τίγρη καί τόν Εύφρατη (στή Χαλδαία), ἔνας ἀξιοθαύμαστος λαός ἀφάνταστα πολυμήχανος καί δημιουργικός: οι Σουμέριοι. Δέν ξέρουμε από τό πού ἥρθαν, οὔτε

Σκηνή άπό τη ζωή τῶν κτηνοτρόφων στή Μεσοποταμία. "Οπως καί στήν Αἴγυπτο, μπορεῖ κανείς νά γνωρίσει ἀντίπροσωπευτικά τήν καθημερινή ζωή καί τίς ἀσχολίες τῶν κατοίκων ἀπό τά ἔργα τέχνης πού ἔχουν σωθεῖ. Στήν εἰκόνα: κατασκευή βουτύρου (2900-2460 π.Χ.).

σέ ποιά φυλή άνηκαν. 'Ο πολιτισμός ὅμως πού δημιούργησαν είχε τέραστια ἐπίδραση στή μοίρα τοῦ ἀνθρώπινου γένους καί στήν ἔξελιξη τοῦ πολιτισμοῦ του.

Στήν ἀρχή ζούσαν, ὅπως κι οἱ Αἴγυπτοι, χωρισμένοι σέ διάφορες μίκρες ἀνεδάρτητες περιοχές. Στίς πόλεις τους σημειώθηκαν κυριολεκτικά θαύματα. Μεγάλα παλάτια καί ιδιότυποι ναοί (τά ζιγκουράτ) ιδρύθηκαν. Κάθε πόλη τιμούσε τό δικό της θεό, πού είχε στήν ιδιοκτησία του κτήματα καί κοπάδια ζώων. Οἱ ἡγεμόνες ἦταν θεϊκά πρόσωπα κι αὐτοί ἔπρεπε νά γνοιάζονται γιά τή συντήρηση τῶν ναών. Αύτοί ἐπέβλεπαν τήν καλή λειτουργία τῶν καναλιῶν, γιά τό πότισμα τῆς γῆς. Μόνον ἔτσι ἦταν δυνατό νά ἔξασφαλίζεται πλούσια συγκομιδή σ' αὐτά τά γεωργικά μεγάλα κράτη τῆς ἀρχαιότητας.

Τό ἀνήσυχο κι ἐφευρετικό μυαλό τῶν Σουμερίων βρῆκε ἀξιοθαύμαστες λύσεις γιά τή βελτίωση τῆς ζωῆς. Αύτοί ὀνακάλυψαν τόν τροχό καί τόν χρησιμοποίησαν στήν ἄρδευση τῶν χωραφιῶν. Κατόρθωσαν ἔτσι νά κάμουν τή χώρα τους ὀληθινή «Γῆ τῆς Ἐπαγγελίας», μέ ώραία καλοποτισμένα χωράφια καί ἀπέραντους κήπους.

'Αναγκασμένοι νά βροῦν τρόπο νά ύπολογίζουν τό χῶρο, σύντομο προόδευσαν στή Γεωμετρία καί τήν Ἀριθμητική, ὅπως κι οἱ Αἴγυπτοι. Πρώτοι οἱ Σουμέριοι τελειοποίησαν τό ἀλέτρι, ἀνάπτυξαν τή μεταλλουργία καί βρῆκαν τρόπο νά φτιάχνουν βούτυρο ἀπό τό γάλα. Στάθηκαν ἐργατικός κι ἔξαιρετικά ἐπινοητικός λαός. Αύτοί πρώτοι χρησιμοποίησαν τό τοῦβλο γιά τήν κατασκευή μνημειακῶν* κτηρίων.

Γρήγορα χρησιμοποίησαν γραφή (μέ χαρακτῆρες σφηνοειδεῖς) πού διαδόθηκε, ὅπως καί τ' ἄλλα τους ἐπιτεύγματα, γοργά στήν ύπόλοιπη χώρα καί σ' ὀλόκληρη τή Δυτική Ἀσία. "Ἐγραφαν τά παράξενα σύμβολά τους πάνω σέ πήλινες πινακίδες, πού τίς ξέραι-

ναν στὸν ἥλιο. Στίς ἀνασκαφές τῶν σουμεριακῶν πόλεων βρέθηκαν χιλιάδες ἀπ' αὐτές.

Ήταν ἀνάγκη νά ξέρουν νά λογαριάζουν σωστά καί νά ἔχουν ὄρισμένα μέτρα, γιά τὴν τεράστια ἐμπορική τους κίνηση. Τό «πόδι» ὁ «πῆχυς», τό «τάλαντο» κι οἱ ὑποδιαιρέσεις του εἶναι δικές τους ἐφευρέσεις. Νωρίς, ἄφησαν τό ἀνταλλακτικό ἐμπόριο καί χρησιμοποίησαν τό πρώτο είδος νομισμάτων στὸν κόσμο: χρυσάφι κι ἀσήμι σε ράβδους ἡ δαχτυλίδια πού τά σφράγιζαν, γιά νά είναι σίγουρο τό βάρος καί ἡ καθαρότητα τοῦ ύλικοῦ.

Ἡ χώρα τους δέν ἔχει μέταλλα. Ταξίδευαν ἔτσι σ' ἄλλα μέρη ('Ινδίες, Καύκασο, Μ. Ἀσία) γιά νά προμηθευτοῦν πρῶτες ψὲς καί πολύτιμες πέτρες.

Οἱ ἄρχοντές τους ἀγαποῦσαν φοβερά τὴν πολυτέλεια, ὅπως ἔδειξαν οἱ ἀνασκαφές τῶν τάφων τους. Ἐβαζαν μέσα κάθε είδους ἀγαθά καί πολύτιμα στολίδια, ἔργα τῆς ἔξοχης τέχνης τους, ὅπως κι οἱ Αἰγύπτιοι. Ἐδῶ ὅμως γινόταν καί κάτι ἀνατριχιαστικό. "Οταν

Φτερωτός ταῦρος, χαρακτηριστικός φρουρός στὴν πόλη τῶν ἀνακτόρων τῆς Μεσοποταμίας.

Ἡ κορυφὴ τῆς στήλης πού παριστάνει τό βασιλιά Χαμουραμπί ὅρθιο ἐμπρός ἀπό τό θεό ἥλιο Σαμάς, πού κάθεται κρατώντας τό σκῆπτρο μέ τό δεξὶ του χέρι. ቩ στήλῃ εἶναι ἀπό βασάλτη καί βρίσκεται στό Μουσεῖο τοῦ Λούβρου.

πέθαινε ό βασιλιάς, έθαβαν μαζί του, άφού τούς στραγγάλιζαν πρίν, τή βασιλίσσα κι όλη τους τήν άκολουθία, μαζί μέ τά ζῶα καὶ τούς σκλάβους τοῦ παλατιοῦ.

Μές στήν τρίτη χιλιετία, διάφοροι σημιτικοί λαοί ἀπό τίς ἐρήμους τῆς Ἀραβίας εἰσβάλλουν στή Μεσοποταμία. Στήν ἀρχή ἔδρυσαν πόλεις (Μάρι, Ἀγάδη, Κίς) στά βόρεια τῆς Χαλδαίας, γρήγορα ὅμως ἥρθαν σέ σύγκρουση μέ τούς Σουμερίους. Ο Σημίτης βασιλιάς Σαργκόν ὁ Α' κατόρθωσε νά κυριαρχήσει καί νά δημιουργήσει τό πρώτο βασιλείο τῆς Μεσοποταμίας, μέ πρωτεύουσα τό Ἀκκάδ (2350 π.Χ.). Οι Σουμέριοι ἔχασαν τήν ἐλευθερία τους κι ἔσβησαν σιγά-σιγά. Ο πολιτισμός τους ὅμως διαδόθηκε στούς Ἀκκάδιους, κι ὅ,τι είχαν ἀνακαλύψει ἔμεινε κτῆμα τοῦ ἀνθρώπινου γένους.

Αλλα κύματα ἀπό Σημίτες ἥρθαν κι ἐγκαταστάθηκαν σέ λίγο στή χώρα. Γύρω στά 1700 π.Χ. ὁ σπουδαιότερος βασιλιάς τῆς περιόδου, ὁ Χαρμουραμπί, κατόρθωσε νά ἐνώσει ὀλόκληρη τή Μεσοποταμία σ' ἔνα κράτος, μέ πρωτεύουσα τή Βαβυλώνα. Ἦταν ἀπόλυτος ἄρχοντας, ὅπως κι οἱ φαραώ, καί διοικοῦσε μέ τούς ὑπαλλήλους του. Οργάνωσε τή διοίκηση καί καθιέρωσε τήν πρώτη συστηματική νομοθεσία.

Στήν ἐποχή του κατασκευάζεται ή τεράστια διώρυγα μεταξύ Κίς καὶ Περσικοῦ κόλπου. Τότε γράφεται καί τό ἔπος τοῦ ἥρωα Γκιλγκαμές.

Από τό 160 ὡς τό 120 αι. π.Χ. ἀδιάκοπες εἰσβολές σημειώνονται κι ἡ χώρα βρίσκεται σέ μεγάλη ἀναστάτωση.

Κυριαρχοῦν στό τέλος οἱ Ἀσσύριοι, πολύ σκληρός λαός πού κατοικοῦσε στά δρεινά τῆς Βόρειας Μεσοποταμίας. Πολεμοῦν ἀσταμάτητα. Οι στρατοί τους κατεβαίνουν ἀπό τό βορρά. Κυριεύουν ὀλόκληρη τή Μεσοποταμία, τό Ἐλάμ, τή Συρία κι ἔνα μέρος τῆς Αιγύπτου. Πρωτεύουσα γίνεται ἡ Νινευή, ὅπου συγκεντρώνονται ἀμέτρητα πλούτη ἀπό τίς κυριευμένες χώρες. Πλήθος παραστάσεις σέ ἀνάγλυφα* καί οἱ ἀφθονες γραπτές πηγές πληροφοροῦν γιά τήν πολεμική τέχνη τῶν Ἀσσυρίων. Μεταχειρίζονταν πολεμικά ἄρματα κι ἀναδείχθηκαν ιδιοφεύεις στίς πολιορκίες πόλεων, μέ τίς ειδικές μηχανές πού είχαν ἐπινοήσει. Οργάνωσαν συστηματική κατασκοπεία. Ζώντας γιά τόν πόλεμο ἀποκλειστικά, τελειοποίησαν κάθε του λεπτομέρεια.

Οι ύποταγμένοι λαοί δέν μπόρεσαν ν' ἀνεχθοῦν τή σκληρή αύτή κυριαρχία γιά πολύ. Ἔτοι, οἱ Βαβυλώνιοι ξεσκώθηκαν τελικά καὶ συμμαχώντας μέ τούς Μήδους (λαό τῆς ἀρίας φυλῆς πού κατοι-

Ἀκκάδιοι

Χαρμουραμπί.
Νομοθεσία

Ἀσσύριοι
(1150-612 π.Χ.)

Νέο Βαβυλωνιακό
Βασίλειο (612-538
π.Χ.)

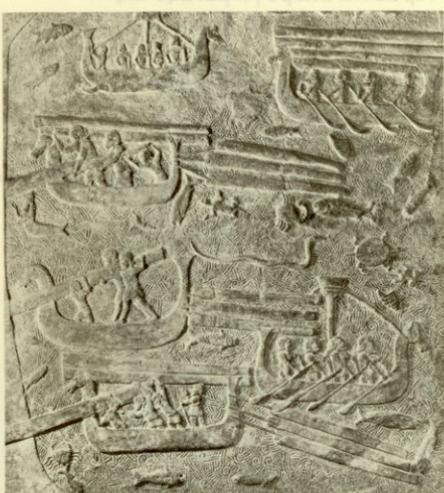
κούσε στό Δυτ. Ιράν), κατέστρεψαν τή Νινευί (612) καί κατέλυσαν τό κράτος τῶν Ασσυρίων. Πρωτεύουσα ἔγινε πάλι ἡ Βαβυλώνα, πού στολίστηκε μέ τόσο μεγάλα καί ώραια κτίρια, ώστε ἐμεινε περίφημη στήν ιστορία γιά τόν πλοῦτο καί τή μεγαλοπρέπειά της κι οἱ κρεμαστοί τῆς κήποι θεωρήθηκαν ἔνα ἀπό τά ἐφτά θαύματα στόν κόσμο.

Τήν ἐποχή πού βασιλεύει ὁ Ναβουχοδονόσορ κυριεύονται τά ιεροσόλυμα. Τότε, παίρνει τούς Ἐβραίους στη «βαβυλώνια αἰχμαλωσία». Τό 538 π.Χ. ὁ βασιλιάς τῶν Περσῶν Κύρος, κυριεύει τή Βαβυλώνα κι ὀλόκληρη ἡ Μεσοποταμία γίνεται ἐπαρχία τῆς Περσίας.

4. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΖΩΗ – ΑΣΧΟΛΙΕΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ

“Οπως καὶ στήν Αἴγυπτο, ἡ μεγάλη μάζα τῶν κατοίκων τῆς Μεσοποταμίας ἦταν ὑποχρεωμένη νά ἐργάζεται ἀδιάκοπα. Κύρια φροντίδα τους ἦταν τό καλό καί ὄργανωμένο πότισμα τῶν χωραφιῶν, γι’ αὐτό τό κράτος φρόντισε ἔξαρχης νά ἐπιβλέπει σοβαρά τίς ἀρδευτικές* ἐργασίες κι ἡ νομοθεσία ὅρισε διάφορες σχετικές διατάξεις, προβλέποντας αὐστηρές ποινές γιά τούς παραβάτες.

Ἐκτός ἀπό τό κριθάρι καί τό σιτάρι, ἔνα μέρος τῆς τροφῆς τό

Δεξιά: Σουμέριος ἀρπιστής. Πήλινο ἀνάγλυφο, πού δείχνουν τήν ἀγάπη τοῦ λαοῦ αὐτοῦ γιά τή μουσική. Αριστερά: Μεταφορά ξύλων στό ποτάμι, μέ τό χαρακτηριστικό στό σχήμα καράβη τῆς Μεσοποταμίας (ἔργο τοῦ 721-705 π.Χ.)

εδίνε ή φοινικιά. Ἔτρωγαν τίς κορφές τοῦ δέντρου κι ἀπό τό χυμό του ἔφτιαχναν ἔνα είδος πιτού. Χρησιμοποιούσαν, ἀκόμη, τό ξύλο του γιά ἐπιπλα καί μέ τά κλαδιά του σκέπαζαν τίς μικρές καλύβες πού κατοικούσαν. Μέ τίς ἴνες του, τέλος, ὑφαιναν.

Μέ τήν κτηνοτροφία ἔξασφάλιζαν γάλα, βούτυρο καί μαλλί γιά νά φτιάχνουν ύφασματα.

Οἱ τεχνίτες στίς πόλεις ἡταν ἐπιδέξιοι μεταλλουργοί κι ύπηρχαν μικρές βιοτεχνίες πού κατασκεύαζαν ἐπιπλα, κοσμήματα καί ύφασματα μάλινα καί βαμβακερά.

Μέ τήν τεράστια ἀνάπτυξη πού σημείωσε τό ἐμπόριο, πλῆθος καραβάνια κυκλοφορούσαν ἀπό τή μιάν ἄκρη τῆς χώρας στήν ἄλλη, ἐνῶ σέ ξένους τόπους είχαν ίδρυσει ἐμπορικές συνοικίες στίς πόλεις.

5. ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ

Κορυφή τής κοινωνίας ἡταν ὁ βασιλιάς πού ἔξουσίαζε τά πάντα. Στή θέλησή του ὑπάκουαν εὐγενεῖς καί λαός. Ζοῦσε μεγαλόπρεπα στό τεράστιο παλάτι του, περιστοιχισμένος ἀπό πολυάριθμους αὐλικούς.

Οἱ εὐγενεῖς κι οἱ ιερεῖς ἀποτελούσαν χωριστή τάξην.

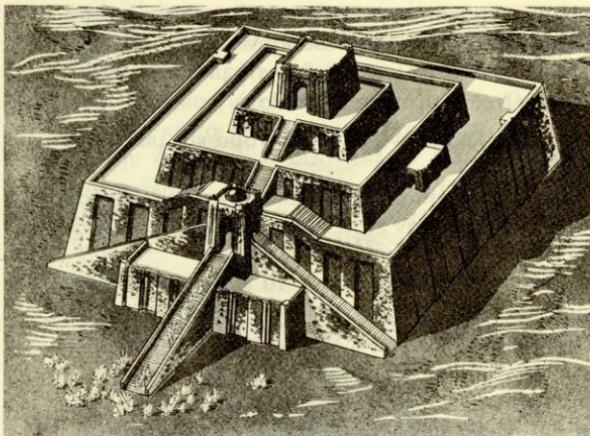
Ἡ μεγάλη μάζα τοῦ λαοῦ διακρινόταν σέ ἐλεύθερους (γεωργούς ἢ τεχνίτες) καί δούλους. ቙ δομή τής κοινωνίας δείχνει πώς ἡ Μεσοποταμία ἡταν κράτος θεοκρατικό*, ὅπως καί ἡ Αἴγυπτος.

6. Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Ἡ γῆ, τό νερό, ὁ ἀέρας, ὁ ἥλιος, τό φεγγάρι ἡταν γιά τούς κατοίκους τής ἀρχαίας Μεσοποταμίας θεοί. Ἀπ' αὐτά τά στοιχεῖα κρεμόταν ἡ ζωή τους, τά λάτρευαν κι ἐπιζητούσαν ὄλοένα τή βοήθειά τους. Ἐκτός ὅμως ἀπ' αὐτές τίς θεότητες, πού ἡταν σεβαστές σ' ὀλόκληρη τή χώρα, κάθε πόλη είχε τό δικό της προστάτη θεό, πού προσπαθούσε νά τόν ἐπιβάλει γενικά, ὅταν κυριαρχούσε πάνω στίς ἄλλες. Ἔτσι, ὅταν σχηματίσθηκε τό πρώτο βαβυλωνιακό κράτος, πρώτος θεός ἀνακηρύχθηκε ὁ Μαρντούκ, ὁ προστάτης θεός τής Βαβυλώνας. Ἀργότερα, οἱ Ἀσσύριοι ζήτησαν νά ἐπιβάλουν τόν ἄγριο πολεμικό θεό τους, τόν Ἀσσούρ, προστάτη τής Νινευής.

Πίστευαν ἀκόμα σέ ήμιθεους. Ὁ ἀγαπητότερος ἡταν ὁ Γκιλγκαμές, ἔνα πρόσωπο ἀνάλογο μέ τόν Ἡρακλῆ στήν ἀρχαία Ἑλληνική μυθολογία.

Εἶχαν τήν ίδεα πώς ἡ μοίρα τοῦ ἀνθρώπου είναι ἀξεδιάλυτα δεμένη μέ τόν ἀστερισμό πού κυριαρχούσε στό στερέωμα τήν ὥρα πού γεννήθηκε. Παρατηρούσαν, λοιπόν, ὥρες πολλές οἱ ἀστρολό-

Αναπαράσταση
ζιγκουράτ τῆς Οὐρ.
Ο πύργος τῆς Βα-
βέλ, που ἀναφέρει ἡ
Ἄγια Γραφή, φαίνε-
ται πώς θά ήταν ἔνα
τέτοιο κτίριο.

γοι στὸν καθαρό νυχτερινό οὐρανό τὴν κίνηση τῶν ἄστρων καὶ πί-
στευαν ὅτι μποροῦσαν νά προφητεύσουν τό μέλλον πού περίμενε
τόν καθένα.

Βασιλιάς, εὐγενεῖς καὶ ἀπλοί θνητοί φοβόνταν τούς θεούς, γιατί
τὴν ὥρα τῆς ὄργῆς τους μποροῦσαν νά ἔξαπολύσουν τά μεγαλύ-
τερα δεινά ἐναντίον τῶν ἀμαρτωλῶν ἀνθρώπων. Σέ κάποια τέτοια
στιγμή, οἱ θεοί ἔστειλαν τὸν Κατακλυσμό, πού ἡ μνήμη του ἦταν
πολὺ ἔντονη στούς λαούς τῆς ἀρχαίας Μεσοποταμίας.

Πίστευαν πώς κι οἱ ἄρρωστες προέρχονταν ἀπό κακούς δαίμο-
νες γι' αὐτό καὶ φρόντιζαν μέ διάφορα φίλτρα, πού ἔπιναν οἱ ἄρρω-
στοι, νά τίς διώξουν ἀπό τό κορμί τους. Μέ τελετές, θυσίες καὶ
πολύμορφες προσφορές οἱ ἀνθρωποὶ ὅλων τῶν τάξεων, κι οἱ βασι-
λιάδες ἀκόμη, ἀναζητοῦσαν μέ τή βοήθεια τῶν ἱερέων τὴν προστα-
σία καὶ τὴν εὐμένεια τῶν θεῶν. "Οσο γιά τὸν Κάτω Κόσμο, τὸν πί-
στευαν σάν τόπο σκοτεινό, γεμάτο σκόνη καὶ στενοχώρια.

Η θρησκεία αὕτη εἶναι φυσικό νά βάραινε πολύ στὴν ὑπαρξη
τῶν ἀνθρώπων, γιατί καμιά ἀνακούφιση δέν τούς πρόσφερε στή
ζωή, οὔτε ἀφήνε χῶρο γιά ἐλπίδα, ύστερα ἀπό τό θάνατο. Γι' αὐτό
οἱ μάγοι κι οἱ ἀστρολόγοι – σ' αὐτούς κατέφευγαν ὅλοι – εἶχαν με-
γάλη ἐπίδραση, κι ἡ δεισιδαιμονία* κυριαρχοῦσε σ' ὅλες τίς κοινωνι-
κές τάξεις.

7. ΤΕΧΝΗ, ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΙ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

*Από τὴν ἐποχή τῶν Σουμερίων ἔχουν μείνει σπουδαῖα ἀγάλμα-
τα. Τά ἀνάγλυφά* τους δίνουν τὴν πολύμορφη εἰκόνα τῆς καθημε-

ρινής ζωῆς (ψάρεμα, κυνήγι κ.ἄ.), κι ή τέχνη τους είναι άξιοσημείωτη.

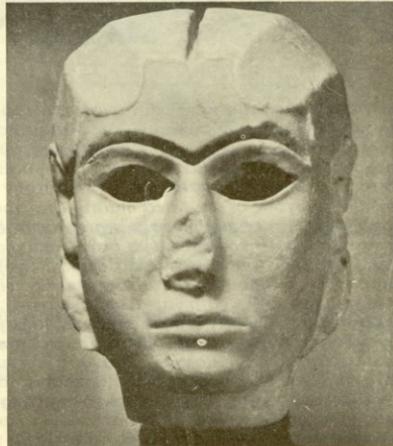
Τά περισσότερα όμως μνημεῖα πού διατηρήθηκαν προέρχονται από τ' ἀσσυριακά παλάτια. Ποικίλες παραστάσεις ζωγραφιστές κι ἀνάγλυφες στόλιζαν τούς διάφορους χώρους. Ἀντίθετα από τή σουμεριακή τέχνη, πού είκονίζει τήν ειρηνική ζωή, τίς ἀσχολίες τῶν κατοίκων καί ὅρισμένους ἄρχοντες, ἡ ἀσσυριακή τέχνη, σάν γνήσια ἔκφραση τῆς ψυχῆς τῶν δημιουργῶν της, προβάλλει καθαρά τόν πολεμικό χαρακτήρα τῆς ζωῆς τους.

Ἀμέτρητοι σφραγιδοκύλινδροι* βρέθηκαν στίς ἀνασκαφές, στολισμένοι μὲ διάφορες σκαλιστές παραστάσεις. Ἡταν ἀπαραίτητοι στό ἐμπόριο, γιατί μ' αὐτούς σφράγιζαν τά διάφορα ἐμπορεύματα.

Δέ διατηρήθηκαν πολλά ἔργα λογοτεχνίας. Ἡ δύσκολη γλώσσα δέ θά εύνοούσε τήν ἀνάπτυξή της. Σπουδαῖο είναι τό ἐπικό ποίημα «Γκιλγκαμές». Ἔχουν διατηρηθεῖ ἀκόμη μερικοί μύθοι: ἡ «Διήγηση τῆς Δημιουργίας» καὶ ὁ «Κατακλυσμός».

Ἡ ἀστρολογία ὀδήγησε γρήγορα τούς λαούς ν' ἀποκτήσουν πολλές γνώσεις ἀστρονομίας καί νά είναι σέ θέση νά προβλέπουν τίς ἐκλείψεις τοῦ ἥλιου ἢ τοῦ φεγγαριοῦ. Ξέρουμε, σήμερα, πώς χρησιμοποιούσαν τό γνώμονα*, τήν κλεψύδρα*, τόν πόλο* κ.ἄ. ἀστρονομικά ὅργανα. Χώριζαν τό ἔτος σέ 12 σεληνιακούς μῆνες (μέ 29 ή 30 μέρες τόν καθένα), τό μήνα σέ τέσσερις ἐβδομάδες, ἀντίστοιχα μέ τίς

Μαρμάρινη γυναικεία κεφαλή ἀπό τήν Ούρουκ (δεξιά). Ἐργο τῆς τέταρτης χιλιετίας π.Χ. Ἀριστερά: Ἐξόχο κεφάλι σέ χαλκό, δείγμα τής σπουδαίας χαλκοπλαστικής δημιουργίας τῆς ἀκκαδικής περιόδου στή Μεσοποταμία.

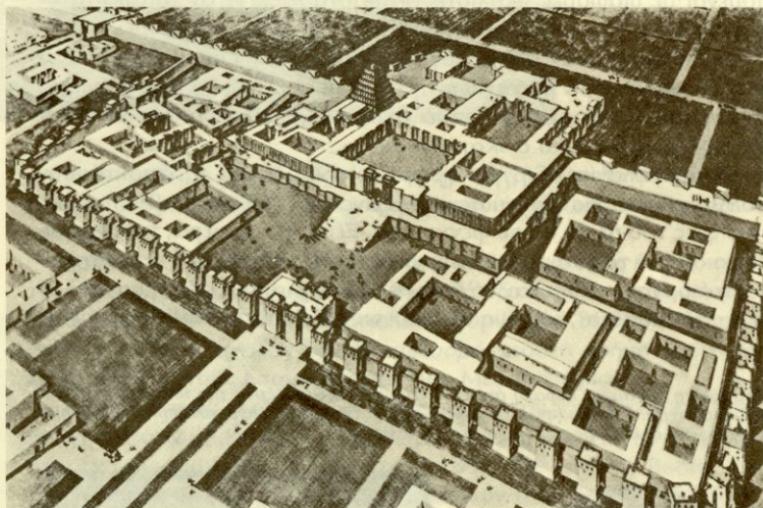

φάσεις τοῦ φεγγαριοῦ. Χρησιμοποιοῦσαν τό δηλιακό ώρολόγιο γιά τόν προσδιορισμό τῆς ὥρας.

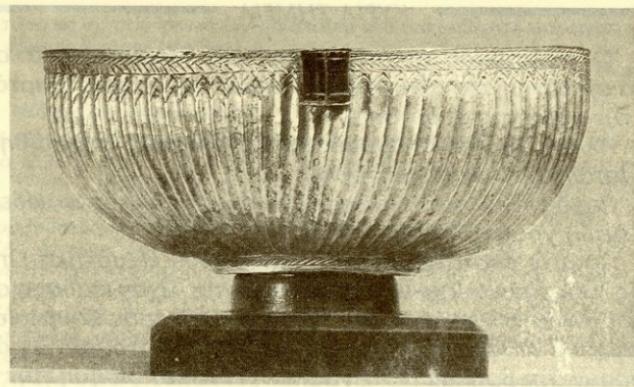
‘Η χρήση τῶν φίλτρων κι ή προσπάθεια νά γλιτώσουν ἀπό τά «κακά δαιμόνια» πού ἔφερναν τίς ἀρρώστιες, βοήθησαν νά ἀποκτήσουν πολλές γνώσεις πρακτικῆς ιατρικῆς καί φαρμακευτικῆς.

Νομοθεσία

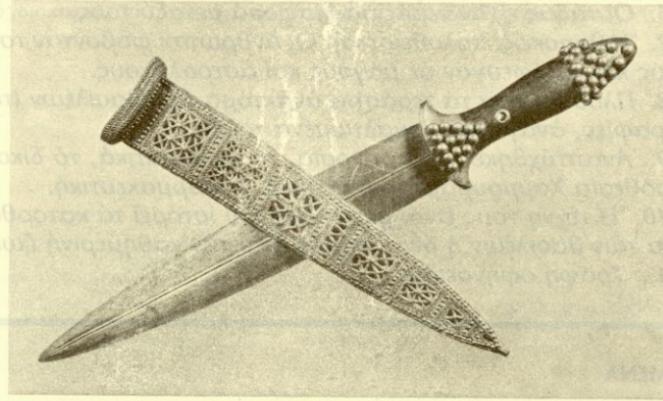
‘Η νομοθεσία τοῦ Χαρμουραμπί στάθηκε μεγάλος σταθμός στήν ιστορία. Στηριγμένη σε παλαιότερους νόμους τῶν Σουμερίων, ρύθμιζε τίς σχέσεις τῆς οἰκογένειας, τίς ἀγροτικές ἐργασίες, τή συν-

‘Αναπαράσταση τῶν βασιλικῶν ἀνακτόρων τοῦ Σαργκόν στή Χορσαμπάντ. ‘Η πολυτέλεια τῶν βασιλικῶν παλατίων τῆς Μεσοποταμίας ἦταν κάπι τό εκπληκτικό. Τά παλαιότερα καταστράφηκαν ἀπό πλημμύρες τῶν ποταμῶν καί μόνο τῶν τελευταίων ἐποχῶν ἔχουν διατηρηθεῖ (στή Νίνευι, στή Βαβυλώνα, στή Χορσαμπάντ). Φρόντιζαν νά τά χτίζουν σε υψηλά, γιά να γλιτώνουν από τίς πλημμύρες. Ισχυρά τεχνή μέ φηδούς πύργους σέ κανονικά διαστήματα προστάτευαν τό συγκρότημα. Ο χώρος πού ἔπιαναν τά ἀνάκτορα ἦταν τεράστιος σέ ἑκατόσ καί τό σύνολο ἐμοιαζε σάν κάστρο. ‘Έχτιζαν μέ τούβλα (μόνο στήν Άσσυρια χρησιμοποιοῦσαν τήν πέτρα). Κάθε κτίριο εἶχε δική του αὐλή, πολλά δωμάτια γύρω, τοίχους χονδρούς, κι ἦταν χωρίς παράθυρα μέ αθίουσες καταστόλιστες. Οι τοῦχοι είχαν ἐπένδωση ἀπό σμαλτώμενα πολύχρωμα τούβλα (κίτρινα, γαλάζια, κόκκινα, ἀσπρα), ὅπου εικονίζονταν διάφορες παραστάσεις. ‘Αλλοτε, τούς στόλιζαν μέ τοχογραφίες ἡ ἀνάγλυφα. ‘Αγρυπνοι προστάτευαν τίς πύλες τῶν παλατίων πελάριοι φτερωτοί ταῦροι μέ ἀνθρώπινο κεφάλι. Συμβόλιζαν τά ἀγαθά πνεύματα. Μές στά ἀνακτορικά συγκροτήματα ὄπηρχαν ναοί πού λεγονταν ζηγκουράτ (ἀλλεπάλληλοι τετράγωνοι πύργοι – ώς ἔφτα –, μικρότερος ὁ καθένας ἀπό τόν προηγούμενον. Στήν κορυφή, ὑπῆρχε ὁ μικρός ναός, πού χροσίμευε γιά νά παρατηρούν οι ιερεῖς τήν κίνηση τῶν ἀστεριών. Χιλιάδες πινακίδες ἀποκαλύφθηκαν μέσα στά παλάτια τῆς Μεσοποταμίας.

Έκλεκτά δείγματα τής χρυσοχοϊκής τής άρχαιας Μεσοποταμίας στήν τρίτη χιλιετία π.Χ. Πάνω: χρυσό κύπελλο· κάτω: χρυσό έγχειριδίο μέ λαβή από λάπις-λάζουλι.

Τήρηση τῶν καναλιῶν, τό ἐμπόριο, τή στρατιωτική ύπηρεσία. Είναι ἡ πρώτη κωδικοποίηση^{*} νόμων καί ἀσκησε τεράστια ἐπίδραση στίς νομοθεσίες ἄλλων λαῶν.

Ο τρόπος τῆς ζωῆς κι οι ἀσχολίες τῶν κατοίκων τής Μεσοποταμίας τούς βοήθησαν ν' ἀναπτύξουν ἔνα είδος πρωτόγονης λογιστικής, χωρομετρίας, γεωμετρίας κι ἀριθμητικής, ὅπως φαίνεται ἀπό τήν ἀνάγνωση τῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν. Διαίρεσαν τὸν κύκλο σέ 360 μοῖρες.

1. Ό ιπολιτισμός άναπτύσσεται στή Μεσοπόταμία σύγχρονα σχεδόν μέ τόν αίγυπτιακό. Ή ζωή τής χώρας έξαρτάται άπό τήν καλή της ἄρδευση.
  2. Άλλεπάλληλες ἐπιδρομές καί κατακτήσεις σημειώθηκαν στήν ιστορική πορεία τοῦ τόπου.
  3. Πηγή γιά τήν ιστορία της οἱ χιλιάδες πήλινες πινακίδες σέ σφηνοειδή γραφή.
  4. Πρώτοι άναπτύσσονται οἱ Σουμέριοι, έξαιρετικά ἐπινοητικός λαός, ἄγνωστης σέ μᾶς καταγωγῆς. Είχαν ἐπίδοση στήν τεχνική, ἀλλά καί στήν τέχνη. "Υστερα ἀπό τούς Σουμερίους, κυριαρχοῦν διάφοροι Σημιτικοί λαοί πού διατηροῦν κι ἀναπτύσσουν ὅ,πι βρῆκαν. Τότε γίνεται ἡ κωδικοποίηση τῶν Νόμων τοῦ Χαμμουραμπί. Οἱ Ἀσσύριοι, πολεμικός λαός, κυριαρχοῦν τό 12ο-7ο αι. π.Χ. Τό 612 ιδρύεται τό Νέο Βαβυλωνιακό βασίλειο πού καταλύεται τό 538.
  5. Η Μεσοποταμία ὑπῆρξε κράτος γεωργικό καί θεοκρατικό.
  6. Οι τάξεις είχαν τεράστια διαφορά μεταξύ τους.
  7. Η θρησκεία πολυθεϊστική. Οἱ ἀνθρωποι φοβόνταν τούς θεούς καί κατέφευγαν σέ μάγους καί ἀστρολόγους.
  8. Πλουσιότατα τά τεράστια ἀνάκτορα τῶν βασιλέων (τοιχογραφίες, ἀνάγλυφα, σμαλτωμένα τούβλα).
  9. Άναπτύχθηκε ἡ ἀστρονομία, τά μαθηματικά, τό δίκαιο (νομοθεσία Χαμμουραμπί), ἡ ιατρική, ἡ φαρμακευτική.
  10. Η τέχνη τους είναι μνημειακή καί ιστορεῖ τά κατορθώματα τῶν βασιλέων ἡ δίνει σκηνές ἀπό τήν καθημερινή ζωή.
  11. Γραφή σφηνοειδής.
-

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Περιγραφή τής χώρας:

«Στή χώρα τῶν Ἀσσύριων βρέχει λίγο κι ἀπ' αὐτὸ τό λίγο τρέφεται ἡ ρίζα τοῦ σταριοῦ. Ποτίζεται ὁμως ἀπό τόν ποταμό καί ωριμάζει τό σπαρτό καί δένει τό σιτάρι. "Οχι, ὅπως στήν Αἴγυπτο, πού τό ίδιο τό ποτόμι πλημμυρίζει τά χωράφια, ἀλλά ποτίζεται μέ μαγκανοπήγαδα, γιατί ὀλόκληρη ἡ βαβυλωνιακή χώρα, ὥπως κι ἡ αίγυπτιακή, διασχίζεται ἀπό διώρυγες. Ή μεγαλύτερη ἀπό τίς διώρυγες αὐτές είναι πλωτή καί βλέπει πρός τά ἑκεί πού βγαίνει ὁ ἥλιος τό χειμώνα (νοτιοανατολικά). 'Από τόν Εύφρατη χύνεται σ' ἄλλον ποταμό, τόν Τίγρη, πού στής ὅχθες του ἥταν χτισμένη ἡ πόλη Νινεύ. 'Απ' ὅλες τίς χώρες πού ξέρουμε ἔμεις, αὐτή είναι ἀσύγκριτα καλότερη γιά νά παράγει δημητριακούς καρπούς. Γιά καλλιέργεια ὅλλων δέντρων οὔτε καί δοκιμάζουν, οὔτε ουκιά, οὔτε ἀμπελόκλημα, οὔτε ἐλιά. Γιά δημητριακά ὅμως

είναι τόσο καλή, που γενικά δίνει διακόσια στό ἔνα κι ὅταν ἡ παραγωγή είναι καλή δίνει τριακόσια στό ἔνα...»

¹ Ηροδότου, Ἰστορίαι A, 193 (Μετ. Α. Θεοφίλου)

2. Νόμοι του Χαμμουράπι:

Τό 1901 Γάλλοι άρχαιοι λόγοι άνακαλύψαν στά Σουσα, πάνω σέ μια μαύρη πέτρα (2.35 μ. ύψος) τόν Κώδικα* μέ τούς νόμους τού Χαμμουραμπί. Δέν ήταν τό μόνο μνημεῖο όπου υπήρχαν νόμοι. Πολλά άντιγραφα πάνω σέ πηλίνες πινακίδες χαραγμένα, κυκλοφορούσαν σ' όλοκληρη τή χώρα, για νά τά συμβουλεύοντα καθημερινά οι κάτοικοι. Νά μερικοί:

«Ἄν κάποιος δανείστηκε σπόρο καὶ τὸ σιτάρι του δέ φύτρωσε, γιατί ἐλεύει τό νερό ἡ γιατί οι πλημμύρες σοκρόπισαν τη σοδεία του, το χρόνο εκείνο δέ θα ἐπιστρέψει τό σπόρο και δέ θα πηλώσει τό φόρο.

»Ἄν κάποιος δέ φρόντισε τ' αὐλάκια τῶν χωραφιῶν του, κι ἔγινε ζημιά στὴν περιοχὴ ἀπὸ πλημμύρα, θ' ἀπόζημισε δόλους ἐκείνους ποὺ ζημιώθηκαν ἔξαιτις του, δίνοντάς τους τό στάρι πού ἔχασαν.»

"Αν ἔνα παιδί χτυπήσει τόν πατέρα του, θά τοῦ κόψουν τά χέρια.

»Ἄν κάποιος βγάλει τό μάτι ἐνός ἐλεύθερου ἀνθρώπου, θά τοῦ βγάλουν καὶ τό δικό του μάτι.

»Ἄν κάποιος ἔσπασε τό μέλος ἐλεύθερου ἀνθρώπου, θά τοῦ σπάσουν καὶ αὐτοῦ ἔνα δικό του μέλος.

»Αν ένας ἀρχιτέκτονας ἔχτισε τό σπίτι ἐνός ἀνθρώπου, καὶ δέν τό ἔφτιασε γερό, καὶ χάλασε τό σπίτι καὶ σκοτώθηκε ὁ ιδιοκτήτης του, ὁ ἀρχιτέκτονας αὐτός πρέπει νά πεθάνει. «Αν καθώς γκρεμίστηκε τό σπίτι, σκοτώθηκε ὁ γιος του ιδιοκτήτη, θά σκοτωθεί, ἀντίστοιχα, ὡ γιος του ἀρχιτέκτονα».

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΚΑΙ ΟΙ ΣΗΜΙΤΙΚΟΙ ΛΑΟΙ

1. ΕΒΡΑΙΟΙ ΚΑΙ ΦΟΙΝΙΚΕΣ

Στή δυτική παραλία της Ασίας, πρός τη Μεσόγειο, κατοίκησαν οἱ Ἐβραῖοι καὶ οἱ Φοίνικες, λαοί σημιτικοί. Ἡ χώρα τους, στενή λουρίδα ἀνάμεσα στή θάλασσα καὶ σέ πανύψηλα βουνά, μέ διέλει-
ωτη ἔρημο στά νότια καὶ τά νοτιοανατολικά, ἡταν τό μοναδικό στε-
ριανό πέρασμα ἀπό τή Μεσοποταμία πρός τήν Αἴγυπτο κι ὀντίθε-
τα. Μποροῦσαν γι' αὐτό νά ἔξουσιάζουν τούς ἐμπορικούς δρόμους.
"Ετοι, ή γεωγραφική θέση τής χώρας τους ὅριες καὶ τή μοίρα της.

Γιά τελείως διαφορετικούς λόγους, ή παρουσία τῶν Ἐβραίων
καὶ τῶν Φοινίκων στήν ιστορία είναι ιδιαίτερα ἀξιοσημείωτη, γιατί
ἔδωσαν, σέ ἄλλο τελείως κύκλο ό καθένας, μοναδικά ἐπιτεύγματα.

2. Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΕΜΠΟΡΙΟΥ ΚΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ

Σήμερα ἔχουμε ὁργανωμένο ἐμπόριο κι ὅποια στιγμή θελήσουμε
ύπάρχει ή δυνατότητα νά προμηθευτοῦμε τό πιό σπάνιο προϊόν
ἀπό τίς μακρινότερες ἄκριες τής γῆς. Δέν ἡταν ὅμως πάντα ἔτοι τά
πράγματα.

Πρίν χρησιμοποιηθοῦν γιά μεταφορές τά ζῶα, οἱ ἴδιοι οἱ ἀν-
θρωποι ἔπρεπε νά φορτώνονται στήν πλάτη τους τά διάφορα εἰδή
πού ἥθελαν νά μετακινήσουν ἀπό τό ἔνα μέρος στό ἄλλο. Οι αιγυ-
πτιακές τοιχογραφίες εἰκονίζουν παρόμοιες σκηνές. Ἀργότερα
χρησιμοποιήσαν τά ζῶα, καί, γιά νά λείψει ὁ φοβερός κίνδυνος πού
ἀντιμετώπιζαν καθημερινά οἱ πρώτοι ἐμποροί, οἱ μεταφορές γίνον-
ταν μέ καραβάνια. "Ετοι, πολλοί μαζί κατόρθωνταν νά τά βγάζουν
πέρα μέ τούς ἀπροσδόκητους ἔχθρούς.

Τά πρώτα μεγάλα γεωργικά κράτη (Αἴγυπτος-Βαβυλωνία) είχαν
ἀφθονία ἀπό σιτάρι καὶ κριθάρι. Χρειάζονταν ὅμως λάδι, ἀρώματα,
ξύλο, μέταλλα, δέρμα, μαλλί, λινάρι, πολύτιμες πέτρες. Τά προϊόντα
κάθε τόπου συγκεντρώνονταν στίς μεγάλες πόλεις κι ἀπό κεῖ στά
λιμάνια. Γιά νά γίνουν ὅμως οἱ ἀπαραίτητες ἀνταλλαγές, ἡταν
ἀνάγκη νά συνδεθοῦν τά καταναλωτικά κέντρα μέ καραβάνια ἢ μέ
τήν ποταμοπλοΐα καὶ τή ναυσιπλοία. Οι σημιτικοί λαοί, ἀποδείχτη-
καν δαιμόνιοι στήν ὁργάνωση τοῦ ἐμπορίου.

Μόλις πέτυχαν οἱ ἀνθρωποι, μέ τήν ἀνάμειξη τοῦ χαλκοῦ μέ τόν
κασσίτερο, καλύτερο καὶ στερεώτερο μέταλλο, ἡταν ἀπαραίτητο νά

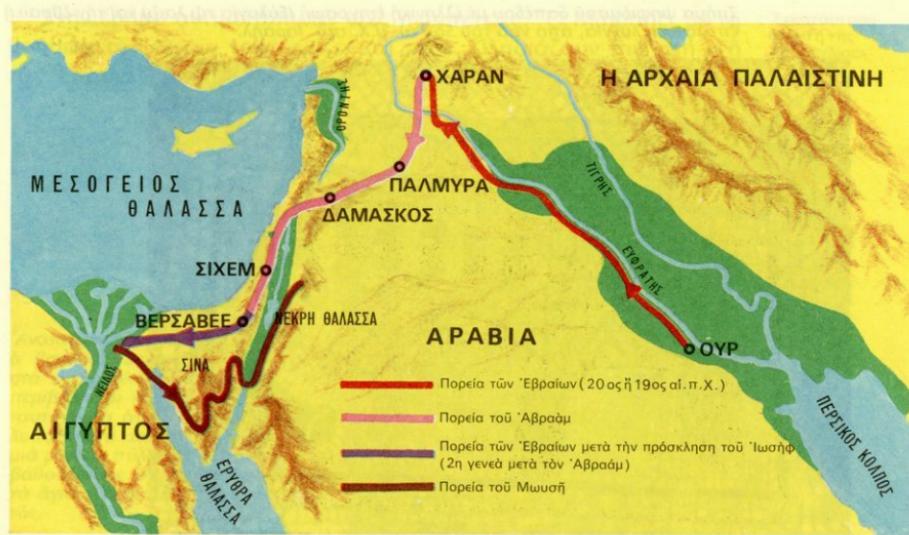
ταξιδεύουν στούς μακρινούς τόπους, όπου έβγαιναν αυτά τά μέταλλα. Τό λάπις – λάζουλι*, μιά πολύτιμη πέτρα πού έβγαινε στό 'Αφγανιστάν, τό έλεφαντόντο, τό όλάβαστρο (Αίγυπτος) καί, τέλος, τό ήλεκτρο* (περιοχή τής Βαλτικής) ήταν περιζήτητα ύλικά, όπως τό χρυσάφι, τό άσήμι κι ό χαλκός.

Φοινίκες, 'Εβραιοι καί Κρητικοί πήραν στά χέρια τους τό μεγάλο έμποριο· τό ναυτικό δαιμόνιο, μάλιστα, τών Φοινίκων τούς έφερε στά μακρινότερα σημεία τής γης, ιδίως άπο τότε πού οι μεγάλες αύτοκρατορίες τής 'Ανατολής άρχισαν νά έξασθενούν.

Α'. ΕΒΡΑΙΟΙ

"Αν δέν ύπηρχε κανένα μνημείο τής έβραικής ιστορίας, θά ήταν άρκετή ή Παλαιά Διαθήκη, πού τά θαυμαστά πλούσια καί πολύ-μορφα κείμενά της δίνουν κάθε λεπτομέρεια γιά τή ζωή καί τόν πολιτισμό τοῦ έβραικοῦ λαοῦ, ὃς τό 2ο μ.Χ. αι.

Οι 'Έβραιοι δέ δημιούργησαν μεγάλο κράτος. Βασανίστηκαν σκληρά μέ τίς άδιάκοπες μεταναστεύσεις καί περιπέτειες. 'Η σημασία τους, όμως, γιά τόν πολιτισμό τής άνθρωπότητας είναι τεράστια, γιατί πρώτοι αύτοί στήν ιστορία τοῦ κόσμου συνέλαβαν τήν ιδέα ένός θεού πνευματικοῦ, πού μέ βάση τίς έντολές του πρέπει ύπεύθυνα νά ζοῦν οι άνθρωποι τή ζωή τους.

1. Η ΧΩΡΑ

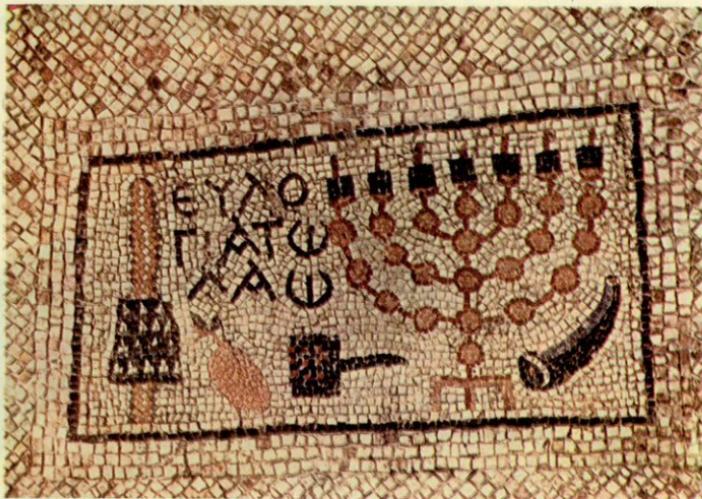
‘Η Παλαιστίνη χωρίζεται σέ τρεις περιοχές από τά δυτικά πρός τά άνατολικά: τήν παραλιακή, ὅπου κατοικούσαν οἱ Φιλισταῖοι, ἔνας θαλασσινός λαός πού στάθηκε πάντα ἔχθρικός στούς Ἐβραίους. Τήν κεντρική, ὅρεινή περιοχή πού διασχίζει τή χώρα από τό βορρά πρός τό νότο, καί τήν εύφορη κοιλάδα τοῦ Ἰορδάνη, μέ τή λίμνη Γενησαρέτ στό βορρά, καί τή Νεκρά Θάλασσα στό νότο.

2. Η ΙΣΤΟΡΙΑ

Οἱ Ἐβραῖοι, ἀρχικά ἦταν νομαδικός* λαός. Μετανάστευαν ὄλονα μέ τά κοπάδια τους, ζώντας σέ σκηνές μιά ζωή ἀπλή καί ἡμερη. Στή Βίβλο, ὅπου ἡ διήγηση ἀρχίζει μέ τή δημιουργία τοῦ κόσμου, διακρίνει κανείς τί περιπτέτεις περγούσαν γιά νά ἔξασφαλίσουν τό νερό μιᾶς πηγῆς ἡ βοσκή γιά τά κοπάδια.

Στήν ἀρχή, ζοῦσαν, στήν «Οὕρ τῶν Χαλδαίων», ἵσως τήν ἐποχή τῆς βασιλείας τοῦ Χαμμουραμπί. Μ· ἐντολή τοῦ Θεοῦ, ὁ Πατριάρχης Ἀβραάμ ἔκινησε μέ τή φυλή του, διέσχισαν τή Μεσοποταμία, ἀκολουθώντας τήν ἀριστερή ὅχθη τοῦ Εύφρατη, κι ἔμειναν γιά ἔνα διάστημα στή Χαρράν. ‘Υστερα, ὁ Ἀβραάμ ὀδήγησε τό λαό του στή Χαναάν. Ἐκεī ὄνομάστηκαν Ἐβραῖοι («αύτοί πού ἥρθαν πέρ’ από τό

Τμῆμα ψηφιδωτού δαπέδου μέ ἑλληνική ἐπιγραφή (Εὐλογία τῷ λαῷ) καί τήν ἔβραική ἐπτάφωτη λυχνία, από ναό τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ. στό Ἰσραὴλ.

πιοτάμι», δηλ. τόν Εύφρατη). «Οταν ἔπεσε πείνα στή γῆ αὐτή, πάλι μ' ἐντολή τοῦ Κυρίου, φεύγει μέ τή φυλή του στήν Αἴγυπτο, γιά ἐνα διάστημα. Ἐπιστρέφοντας στή Χαναάν, κι ἀφοῦ ἔγινε ἀρχηγός ὁ γιός κι ἀργότερα ὁ ἐγγονός τοῦ Ἀβραάμ, ὁ Ἰακώβ, ἐξακολουθοῦν οἱ Ἐβραῖοι νά ζοῦν νομαδικά.

Ο Ἰωσήφ, ἐνας ἀπό τούς γιούς τοῦ Ἰακώβ, εἶχε παράξενη τύχη. Βρέθηκε ἀνώτερος ύπαλληλος τοῦ φαραώ, κι ἔφερε στήν πλούσια αὐτή χώρα, τήν οἰκογένειά του μαζί κι ὅλη του τή φυλή, πού ἀπέκτησε στήν Αἴγυπτο μόνιμη ἐγκατάσταση καί ἀφησε τή νομαδική ζωή.

Τό ἐπεισόδιο αὐτό γίνεται τήν ἐποχή πού κυριαρχοῦν στήν Αἴγυπτο οἱ Ὑκσώς. «Οταν, ὅμως ἔδιωξαν τούς Ὑκσώς οἱ Αἰγύπτιοι, οἱ φαραώ τοῦ Νέου Κράτους τῆς Θήβας κακομεταχειρίστηκαν τούς Ἐβραίους, πού ὑποχρεώθηκαν, τότε, νά φύγουν κρυφά στήν Παλαιοστίνη.

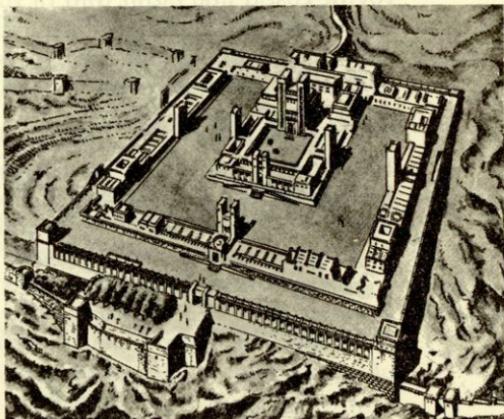
Τή φυγή ἀπό τήν Αἴγυπτο, μέ ἀρχηγό τό Μωυσῆ, τήν ἰστορεῖ τό βιβλίο τῆς Ἀγίας Γραφῆς, πού ὀνομάζεται «Ἐξοδος». Μέ τή βοήθεια τοῦ Θεοῦ, γλίτωσαν ἀπό τήν καταδίωξη τοῦ φαραώ. Στό διάστημα τῆς πορείας τους πρός τήν Παλαιοστίνη, ὁ Θεός ἀποκαλύφθηκε, στήν κορυφή τοῦ ὄρους Σινᾶ, στό Μωυσῆ καί τοῦ ὑπαγόρευε τούς Νόμους του, τίς Δέκα Ἐντολές. Ἀπό τότε, τίς χάραξαν σέ πλάκες πού τίς μετέφεραν πάντα μαζί, σ' ἐνα κιβώτιο ἀπό κέδρο, τήν «Κιβωτό τῆς Διαθήκης».

Στήν ἔρημο ἀντιμετώπισαν νέες περιπέτειες. Ο Μωυσῆς, μέ τή βοήθεια τοῦ Θεοῦ, τούς σώζει καί πάλι. Πλησιάζουν πιά στή «Γῆ τῆς Ἐπαγγελίας», τή Χαναάν, ὅπου ἐγκαταστάθηκαν τελικά.

Οι Ἐβραῖοι στήν Αἴγυπτο

Ἐγκατάσταση
στή «Γῆ τῆς
Ἐπαγγελίας»

Ἀναπαράσταση τοῦ ναοῦ πού ὁ βασιλιάς Σολομών ἔδρουε στά τερροσόλυμα. Ο ναός περιβάλλεται καί ἀσφαλίζεται ταυτόχρονα ἀπό δύο περιβόλους, πού ὁ καθένας τους ἔχει μιά μεγάλη πύλη εισόδου. Στό βάθος ὁ ναός, ὅπου ὑπάρχουν τά ἄγια τῶν ἀγίων κι ἡ κιβωτός.

Οι πόλεμοι δέ σταμάτησαν (1200 - 1000 π.Χ.) τή φορά αυτή άναμεσά τους (ήταν χωρισμένοι σε 12 φυλές – δύο ήταν οι γιοί τού Ιακώβη). "Όταν δόμως ύπηρχε έξωτερική άπειλή, ένωνονταν μέ αρχηγό τόν Κριτή". Οι άγωνες μέ τούς Φιλισταίους έξακολουθούν. Κουρασμένοι από τίς άδιάκοπες έχθρικές άπειλές οι Έβραιοι αποζητούν τήν ένωση μεταξύ τους καί παρακαλούν τόν Κριτή Σαμουήλ νά τούς δρίσει ένα βασιλιά.

'Απόκτησαν, ἔτοι, πρώτο βασιλιά τό Σαούλ, πού σκοτώθηκε σέ μάχη έναντιν τῶν Φιλισταίων. Διάδοχός του ήταν ο Δαβίδ. Αύτός δύργανωσε τούς Έβραιούς σέ κράτος γεωργικό πού κυριάρχησε σ' δλη τή Χαναάν. "Ορισε τά ίεροσόλυμα ώς πρωτεύουσα. Επιβλήθηκε στούς έχθρούς, σχημάτισε αύλή μέ γραφεῖς καί άνωτερους ύπαλληλους, ἔκαμε τήν ἐκλογή τοῦ ἀρχιερέα καί ἔφτιαξε στρατό.

Ποιητής ο ίδιος (ό Δαβίδ) συνθέτει έξοχους φαλμούς γιά νά ύμνησει τό Θεό. Δέν έχει καμιά σχέση μέ τούς βασιλιάδες τῶν ἄλλων λαῶν, πού γνωρίσαμε ώς αύτή τή σπιγμή. Βασιλεύει στό δόνομα τοῦ Θεοῦ, χωρίς ο ίδιος νά θεωρεῖται θεός.

Σολομών

"Οταν ἔγινε βασιλιάς ο γιός του Σολομών τό κράτος αναπτύχθηκε έξαιρετικά. Ό Σολομών ἔμεινε περίφημος γιά τή σοφία καί τή δικαιοσύνη του καί τήν τέλεια διοικητική δύργανωση πού ἐφάρμοσε. Ή ἐμπορική κίνηση στήν ἐποχή του ύπῆρξε ἀξιοσημείωτη κι ή χώρα του συγκέντρωσε ἀμέτρητα πλούτη. "Εκλεισε ἐμπορική συμφωνία μέ τούς Φοίνικες καί μέ τή βοήθειά τους κατασκεύασε στόλο. Ίδρυσε λιμάνι στήν Έρυθρά Θάλασσα, δύργανώθηκε ή γεωργία στήν κοιλάδα τοῦ Ιορδάνη καί στίς ὅχθες τῆς Γενήσαρέτ μέ καλλιέργεις δημητριακῶν, ὁπωροφόρων, ὀμπελιῶν καί ἐλιῶν. Τά προϊόντα φρόντιζε νά τά ἀνταλλάσσει ό Σολομών μέ τούς Φοίνικες πατρινούντας ξελίσια πού ἔλειπε από τή χώρα.

Οι πόλεις μεγάλωσαν καί πλούτισαν μέ τή φροντίδα τοῦ βασιλιά καί στά ἐργαστήριά τους φτιάχνονταν κοσμήματα, ἀγγεῖα, σφραγίδολιθοι καί ὄπλα. Ή χώρα προοδεύει μέ τήν είρηνή πού βασιλεύει καί τήν καλή δύργανωση.

Μέ τά πλούτη πού συγκέντρωσε ό Σολομών ἀπό τό ἐμπόριο, ἔχτισε μεγάλο παλάτι καί τό περίφημο ναό στά ίεροσόλυμα. Άκομα, δύργανωσε γερό στρατό, μέ πολεμικά ἄρματα καί ἴππικο. "Εκλεισε τέλος συνθήκες μέ τό Χειράμ τής Τύρου, τή βασιλίσσα τοῦ Σαβᾶ καί τό φαράω τῆς Αιγύπτου.

"Υστερ' ἀπό τό θάνατό του (930 π.Χ.) ἀρχισαν πάλι οι ἐσωτερικές διαμάχες κι οι Έβραιοι χωρίστηκαν σέ δύο βασίλεια (τοῦ Ισραήλ, στά βόρεια, μέ πρωτεύουσα τή Σαμάρεια – τοῦ Ιούδα, στά νότια, μέ πρωτεύουσα τά ίεροσόλυμα).

Προφήτες

Τόν 80 αι. π.Χ. οι Προφήτες ('Ησαΐας, 'Ιερεμίας κ.ἄ.) τῶν

‘Εβραίων προσπαθοῦν νά διαφυλάξουν τά ήθη καί τή σωστή πίστη. Προαναγγέλλουν τήν ἄφιξη τοῦ Μεσσία, πού θά σώσει τόν κόσμο ἀπό τίς ἀμαρτίες, καί προσπαθοῦν νά τονίσουν τό ἀληθινό νόημα τῆς θρησκείας τους. Τό κήρυγμά τους, στίς δύσκολες ὥρες, δυνα- μώνει τό φρόνημα καί τήν πίστη τῶν Ἐβραίων, κι ἔτσι μές στίς ὥρες τῆς σκλαβιᾶς τους, μαζεύονται στίς συναγαγές, κοντά στούς Ἱερεῖς, τούς *Rabbinous*.

Τό ἀπό τή διαίρεση βγῆκαν ωφελημένοι οἱ ἔξωτερικοὶ ἐχθροί. Τό 772 π.Χ. οἱ Ἀσσύριοι κυρίευσαν τό βασίλειο τοῦ Ἰσραὴλ. Τό 587 ὁ Ναβουχοδονόσορ πολιορκεῖ τά Ἱεροσόλυμα καί σέρνει τούς Ἐβραίους αἰχμαλώτους στή Βαβυλώνα. Ἐλευθερώνονται μόνο τό 538 π.Χ., ὅταν ὁ βασιλιάς τῆς Περσίας, ὁ Κύρος, κυριεύει τή Βαβυλώνα. Δίνει τήν ἀδεια σ' ὅσους ἡθελαν, νά γυρίσουν στήν πατρίδα τους καί νά χτίσουν πάλι τό μεγάλο ναό. Ἡ Παλαιοτίνη ὅμως δέν ἦταν πιά ἐλεύθερη, είχε γίνει «περσική ἐπαρχία».

Διαδρόμος της Τερεβίνθης

Βαβυλώνια
αἰχμαλωσία

Ασσύριοι τῶν
κατακτητῶν. Ήρακ-

3. Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ

Οι Ἐβραῖοι διακρίθηκαν καί στό ἐμπόριο καί δημιούργησαν νομοθεσία. Κατόρθωσαν νά σχηματίσουν κράτος, μόνον ὅταν τά τεράστια βασίλεια τῆς ἐποχῆς ἔχασαν τή σημασία τους ἢ ἔσβησαν.

Τό σπουδαιότερο ἐπίτευγμά τους ὑπῆρξε ἡ μονοθεϊστική θρησκεία πού ἰδρυσαν. Ὁ Θεός ἔγινε ἔννοια ὑψηλή, γεμάτη πνευματικό περιεχόμενο, ἡ δύναμη πού δημιούργησε τόν κόσμο καί διέπει τή ζωή τῶν ἀνθρώπων. Στήν ἀρχή, ὁ Θεός ἦταν ἡ δύναμη πού τούς ἔσωζε ἀπό τούς ἐχθρούς καί τούς θεούς τῶν ἐχθρῶν. Ἀργότερα, ἡ θρησκεία τους ἔγινε καθαρά «ἐθνική». Ὁ Κύριος τούς ξεχώριζε, ἦταν ὁ «ἐκλεκτός του λαός», – τόν καιρό πού μάχονταν γιά τήν κατάκτηση τῆς Παλαιοτίνης.

Στίς θρησκείες τῶν ὀντολογικῶν λαῶν ὁ ἀνθρωπος ἦταν ἀνύπαρκτος σάν ἀτομο, στήν ἐβραϊκή ὅμως γίνεται ξαφνικά, ὑπεύθυνη προσωπικότητα, κι είναι στά χέρια του νά διαλέξει τό δρόμο πού θά ἀκολουθήσει στή ζωή του. Ξέροντας πώς ὁ πολιτισμός τῆς ἐποχῆς μας στηρίζεται θεμελιακά στίς χριστιανικές ἀρχές, καί τί ὀφείλει ὁ Χριστιανισμός στήν ιουδαϊκή θρησκεία, κατολαβαίνουμε ἀπόλυτα τήν τεράστια σημασία τοῦ ἐβραϊκοῦ πολιτισμοῦ.

KYRIA SΗMEIA

1. Ἡ σημασία τοῦ ἐμπορίου ὑπῆρξε τεράστια γιά τήν πρόοδο τῆς ἀνθρωπότητας.

2. Οι Ἐβραῖοι κι οι Φοίνικες διακρίθηκαν ἐξαιρετικά ὡς ἔμποροι.

3. Οι Ἐβραῖοι ἦταν νομαδικός λαός, ὀργανωμένος σέ φυλές μέχρι γούς τούς Πατριάρχες.

4. "Υστερα ἀπό πολλές περιπέτειες, κι ἀφοῦ ἐγκαταστάθηκαν γιά 200 χρόνια στήν Αἴγυπτο, κατακτοῦν μέ πολλούς κόπους τήν Παλαιστίνη κι ὀργανώνονται στό τέλος τοῦ 11ου αἰ. π.Χ. σέ κράτος γεωργικού καί ἐμπορικού.

5. Ἡ μεγαλύτερη ἐποχή τοῦ ἑβραϊκοῦ κράτους είναι ἡ περίοδος τῆς βασιλείας τοῦ Σολομώντα.

6. Τό 587 π.Χ. ὁ Ναβουχοδονόσορ πολιορκεῖ τά Ίεροσόλυμα καί παίρνει αἰχμαλώτους τούς Ἐβραίους στήν Βαλούνα. Οἱ Ἐβραῖοι δέν ἀπόκτησαν ποτέ πιά τήν πολιτική τους ἐλευθερία. Μόνο στήν ἐποχή μας ὀργανώθηκαν καί πάλι σέ κράτος.

7. Σημείωσαν ἐπίδοση στό ἐμπόριο. Ἡ νομοθεσία τους είναι θεόπνευστη καί ξεχωρίζει; γιατί ὄριζει τούς βασικούς ἡθικούς κανόνες πού ὁ ἀνθρωπος πρέπει νά ἀκολουθεῖ στή ζωή του.

8. Ἡ θρησκεία τους είναι μονοθεϊστική. Λατρεύουν τό Θεό μέ προσευχές καί θυσίες (ἀρχικά στήν Κιβωτό τῆς Διαθήκης καί ύστερα στό Ναό τοῦ Σολομώντα). Ἡ Ιουδαϊκή θρησκεία στάθηκε σημαντική ὡς ἀνθρώπινη σύλληψη καί πολύτιμη ὡς προετοιμασία τοῦ Χριστιανισμοῦ. "Εδωσε πολλά στοιχεία καί στή Μωαμεθανική θρησκεία.

B'. ΟΙ ΦΟΙΝΙΚΕΣ

1. Η ΧΩΡΑ ΚΑΙ ΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ

Καμιάς ἄλλης χώρας τήν ιστορική πορεία δέν τήν προσδιόρισε τόσο πολύ ἡ γεωγραφική της θέση, ὅπως τής Συρίας στήν ἀρχαιότητα.

Στενόμακρη λουρίδα στεριάς, ἀπλώνεται σέ μῆκος 300 χλμ., στούς πρόποδες τοῦ τεράστιου ὄρεινοῦ ὅγκου τοῦ Λιβάνου, διαμελισμένη σέ μικρές εϋφορες πεδιάδες πού βλέπουν πρός τή θάλασσα. 'Από τό χώρο τής περνούσαν οι ἐμπορικοί δρόμοι, πού ἀπό τήν 'Ασία ὀδηγούσαν στήν Αἴγυπτο. Μιά σειρά ἀσφαλισμένα λιμάνια ὑπήρχαν στίς ἀκτές της. (Ἡ Ούγκαριτ, ἡ Βύθλος, ἡ Σιδών, ἡ Τύρος).

Τά πάντα στόπο αύτό ἐσπρωχναν ἀκατανίκητα τόν ἀνθρωπο νά ταξιδέψει, γι' αύτό κι οι Φοίνικες, ἔχοντας στή διάθεσή

τους ἄφθονη ξυλεία από τούς κέδρους τοῦ Λιβάνου γιά τήν κατασκευή καραβιών, δοκίμασαν τήν τύχη τους στή θάλασσα κι ἔγιναν οι μεγαλύτεροι θαλασσοπόροι τῆς ἀρχαιότητας.

Οι ἀρχαῖοι Φοίνικες ἤταν λαός σημιτικός. Ἡ φύση τῆς χώρας δένει εὐκόλουν στή δημιουργία ἑνιαίου κράτους. Κάθε πεδιάδα ἤταν ἔνα μικρό βασίλειο. Ἡ ζωή συγκεντρωνόταν ἐντονη στήν παραλιακή του πόλη. Ο βασιλιάς εἶχε στά χέρια του τήν ἀπόλυτη ἔξουσία ἥ κυβερνούσε μαζί μέ τους πλούσιους ἐμπόρους. Οἱ ιερεῖς εἶχαν μεγάλη δύναμη.

Οἱ κάτοικοι ἤταν φιλόπονοι καὶ δραστήριοι. Καταγίνονταν στίς γεωργικές δουλειές, ψάρευαν, ἤταν ναυτικοί ἥ εἶχαν μικρά ἐργαστήρια στίς πόλεις. Ἐκεὶ κατασκεύαζαν ώραία χάλκινα ὅπλα, κοσμήματα, ἐπιπλα, πήλινα ἀγγεία ἥ ὑφαιναν ὑφάσματα καὶ τά ἔβαφαν ἔνα βαθύ κόκκινο χρῶμα («φοίνικον»), γι' αὐτό κι οἱ ἀρχαῖοι

Διοικηση, Ιερεῖς

Ἀσχολίες τῶν κατοίκων. Τέχνες

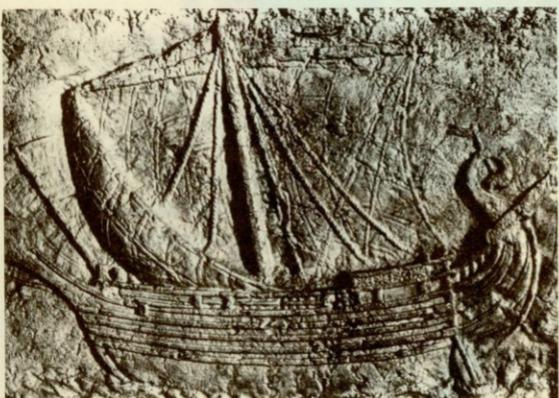

“Ελληνες όνόμασαν όλόκληρη τή χώρα τους Φοινίκη. Τό ύλικό γιά τή βαφή τό εβγαζαν ἀπό ἔνα κοκύλι πού ψάρευαν στίς ἀκτές, τήν πορφύρα, κι εἶχαν τό μονοπώλιό της σ' ὅλο τόν τότε γνωστό κόσμο. Χρησιμοποιώντας τήν ἄμμο τῆς παραλίας τους, κατασκεύασαν πρώτοι διάφανα γυάλινα ἀντικείμενα: κύπελλα καί ἄλλα ἀγγεία.

Οι Φοίνικες στάθηκαν ϊποδειγματικοί ἐμποροί (ταξιδεύουν «κατ' ἐμπορίαν», γράφει ὁ Ἡρόδοτος) κι ἔχοντας νιώσει καλά τίς ἰδιαίτερες προτιμήσεις τῶν πελατῶν τους φρόντιζαν νά κατασκευάζονται στή χώρα τους προϊόντα πού θά ἀρεδαν στόν καθένα.

2. Η ΙΣΤΟΡΙΑ

Μές στήν τρίτη χιλιετία π.Χ. σπουδαία πόλη τῆς Φοινίκης ἦταν ἡ Γκεμπάλ, πού ἐμπορευόταν πολύ μέ τήν Αἴγυπτο, ἀνταλλάσσοντας τήν ξυλεία τοῦ Λιβάνου μέ τόν πάπυρο (ἔτσι ὄνομάστηκε, ἀπό τήν πρώτη ψλη πού συγκέντρωνε στό χώρο της, Βύβλος). Ἁταν ἡ κύρια ἀγορά τοῦ παπύρου καί τῶν βιβλίων. Ἡ Ούγκαρίτ ἔχει τεράστια σημασία μές στή δεύτερη χιλιετία π.Χ. Σ' αὐτήν ἐρχονται σε ἐμπορική ἐπικοινωνία μέ τούς ντόπιους οι Μυκηναῖοι, πού είχαν στήν περιοχή της ἰδιαίτερη ἐμπορική συνοικία. Ἡ ἀνθηση τῶν Χετταίων ἔξασθένησε τίς βόρειες πόλεις τῆς Φοινίκης καί μεταξύ τοῦ 16ου-13ου αἰ. π.Χ. τήν πρώτη θέση πήρε ἡ Σιδών, πού ἴδρυσε ἀποικίες σ' ὅλόκληρη τήν Ἀνατ. Μεσόγειο. Οι Φιλισταίοι καταστρέφουν τήν πόλη γύρω στά 1100 π.Χ. Είχε φτάσει ἡ σειρά ν' ἀνθίσει ἡ Τύρος, πού στήν ἐποχή τοῦ Δαβίδ καί τοῦ Σολομώντα γίνεται, γιά τρεῖς αἰώνες, τό μεγαλύτερο ἐμπορικό κέντρο τῆς Συρίας κι ἀπλώνει τίς ἐπιχειρήσεις της στό Αίγαιο καί τή Δυτ. Μεσόγειο. Οι τολμηροί ναυτικοί τής

Ἐμπορικό φοινικικό καράβι (ἀπό ἀνάγλυφη διακόδημη σαρκοφάγου).

ιδρύουν άποικιες στήν Κύπρο, στή Δυτ. Σικελία καί στή Β. Αφρική (τήν Καρχηδόνα, τό 814 π.Χ.). Φτάνουν ώς τήν Ισπανία καί τίς Βαλεαρίδες Νήσους κι έχουν στά χέρια τούς τό έμποριο τών μετάλλων.

Η μεγάλη της ανθηση μετριάζεται από τόν 80 αι. π.Χ., όταν άρχιζει ή σπουδαία έξόρμηση τών Έλλήνων πρός τή Μεσόγειο κι ή ίδρυση δικών τους άποικιών. Σιγά-σιγά ή Τύρος, χτισμένη σέ δύο όχυρά νησιά, χάνει τή σπουδαιότητά της καί τή θέση της παίρνει ή μεγάλη της άποικιά, ή Καρχηδόν. Αύτή έξουσιάζει πιά τίς παλαιές φοινικικές άποικιες στή Σικελία, στήν Ισπανία καί στήν Αφρική. Αφού πάλεψε μέ τούς Ρωμαίους πάνω από 100 χρόνια, έπεσε τελικά στά χέρια τους τό 146 π.Χ.

Οι πόλεις τών Φοινίκων, όπως προβάλλει ή εικόνα τους στίς ανασκαφές, ήταν άρκετά μεγάλες κι είχαν σπίτια πολυώροφα.

3. Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Η θρησκεία τών Φοινίκων ήταν πολυθεϊστική. Κάθε πόλη είχε τό δικό της προστάτη, ὅπως καί στή Μεσοποταμία. Οι πιό χαρακτηριστικοί ήταν ο Μελκάρτ, ναυτικός θεός, στήν Τύρο, ή Αστάρτη, θεά τής όμορφιας καί τής άγαπτης, κι ο Άδωνις στή Βύβλο. Στή Φοινίκη γίνονταν άνθρωποθυσίες πρός τιμή τών θεών.

4. Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΦΟΙΝΙΚΩΝ

Όπως όλοι οι καθαρά έμπορικοί λαοί στήν ιστορία, δανείστηκαν καί οι Φοινίκες πολλά στοιχεία από τούς μεγάλους πολιτισμούς πού γνώρισαν, καί οι έπιδεξιοι τεχνίτες τους τά έκμεταλλεύθηκαν μέ πολλή έξυπνάδα. Ή τέχνη τους όμως δέν έχει δικό της χαρακτήρα. "Έχει δανειστεί στοιχεία από διάφορους άλλους λαούς, χωρίς νά ύπαρχει στά έργα της ή άτομική σφραγίδα τών ίδιων τών δημιουργών της.

Η προσπάθεια νά διευκολύνουν τίς έμπορικές τους συναλλαγές καί τή σχετική άλληλογραφία, τούς άδηγησε σέ μιά πολύτιμη προσφορά: τήν έφεύρεση τού άλφαβήτου. Αγωνίστηκαν γι' αύτό τρεῖς αιώνες σχεδόν, ώσπου στό 130 αι. π.Χ. σχημάτισαν άλφαβήτο μέ 22 σύμβολα, πού τό καθένα τους έκφράζει έναν ήχο κι οχι πά μιά λέξη.

Αύτό τό άλφαβητο πήραν τό 90 αι. π.Χ. οι "Ελληνες κι απ' αύτούς, άργότερα, οι άλλοι εύρωπαίκοι λαοί.

Γιά ν' αύξήσουν τίς έμπορικές τους συναλλαγές, άναζητούσαν διαρκῶς νέους τόπους γιά τήν ίδρυση τών πρακτορείων τους. Τά χρόνια έκεινα, χωρίς πυξίδα καί καράβια κατάλληλα γι' άνοιχτές

πολιτισμού ο
μεγαλύτερος

Η σπουδαιότητα
τού άλφαβήτου

ΤΗΣ ΚΑΙΣΑΡΙΟ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

θάλασσες, χρειαζόταν μεγάλος ήρωασμός γιά νά επιχειρήσουν οι ἄνθρωποι μεγάλα ταξίδια. "Ως τά μέσα τῆς 2ης χιλιετίας π.Χ. ή δραστηριότητά τους ἀπλώνεται κυρίως στήν 'Αν. Μεσόγειο· ύστερα περνοῦν τό Γιβραλτάρ, φτάνουν στήν 'Αγγλία καί δοκιμάζουν τήν τύχη τους στίς δύσκολες θάλασσες τής Βαλτικής. Τέλος, ἔνας Καρχηδόνιος ἔφτασε στόν κόλπο τής Γουΐνέας, τόν 60 π.Χ. αι., καί Φοίνικες ναυτικοί ἔκαμπαν σέ τρία χρόνια τόν περίπλου τής Αφρικής γιά λογαριασμό τού φαραώ Νεκά.

Ο χαρακτήρας
τῶν ἀποικιῶν

Οι περισσότερες φοινικικές ἀποικίες είναι ἀπλοί ἐμπορικοί σταθμοί πού είχαν ίδρυθει μέ αποκλειστικό σκοπό τήν πώληση τῶν προϊόντων τής χώρας τους ἡ τήν προμήθεια πρώτων ψάλων.

Δέν ύπηρχε ἐνδιαφέρον γιά ἔξερεύηση ἡ κατάκτηση τής ἐνδοχώρας. Φρόντιζαν, τέλος, νά κρατοῦν μυστικούς τούς θαλάσσιους δρόμους πού τραβούσαν, φοβίζοντας ὅσους δέν είχαν σχετική πείρα, μέ τρομερές διηγήσεις.

KYRIA SΗMEIA

1. Οι Φοίνικες ἦταν σημιτικός λαός πού ἡ φύση τής χώρας του τόν ἔσπρωξε πρός τή θάλασσα.

2. Ἡ χώρα ἦταν χωρισμένη σέ μικρά βασίλεια, πού τά κυβερνοῦσαν οι βασιλιάδες μαζί μέ τούς πλούσιους ἐμπόρους, Ἀναπτύχθηκαν σημαντικές πόλεις: Βύβλος, Ούγκαριτ, Σιδών, Τύρος.

3. Ἰδρυσαν πολλές ἐμπορικές ἀποικίες. Ἡ σπουδαιότερη

ήταν ἡ Καρχηδών (814 π.Χ.) πού ἐξελίχθηκε σέ σπουδαία δύναμη.

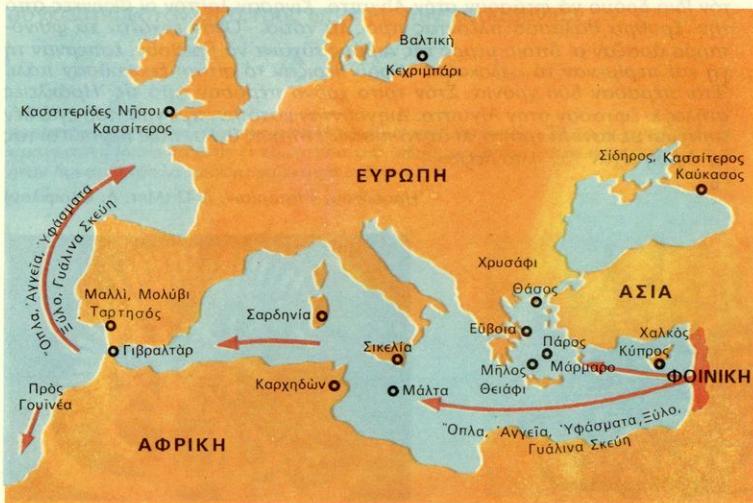
4. Εἶχαν τό μονοπώλιο τῆς πόρφύρας, ἔφτιαχναν ὡραῖα ὅπλα καὶ κοσμήματα καὶ πρώτοι κατασκέυασαν διάφανο γυαλί.

5. Ἡ θρησκεία τους ἦταν πολυθεϊστική. Κάθε πόλη εἶχε τό δικό της προστάτη θεό.

6. Ὁ πολιτισμός τους δέ στάθηκε πρωτότυπος, διακρίθηκαν ὅμως ως ἐμποροί καὶ τολμηρότατοι θαλασσοπόροι.

7. Σπουδαία τους προσφορά, μέ τεράστια σημασία γιά τόν πολιτισμό τῆς ἀνθρωπότητας, είναι ἡ ἐφεύρεση τοῦ ἀλφαβήτου.

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΤΩΝ ΦΟΙΝΙΚΩΝ

ΚΕΙΜΕΝΑ

ΕΒΡΑΙΟΙ:

1. Ό Κύριος χαράζει στόν Ἀβραάμ τήν πορεία του:

Καί εἶπε ὁ Κύριος στόν Ἀβραάμ: «Ἄφησε τὸν τόπο σου, τοὺς συγγενεῖς σου καὶ τὸ σπίτι τοῦ πατέρα σου, γιὰ νὰ πᾶς στὸν τόπο πού θά σου δεῖξω ἔγώ. Καί θά σέ κάμω γεννῆτορα μεγάλου ἔθνους καὶ θά σέ εὐλογήσω καὶ θά κάμω τόσο δοξασμένο τὸ ὄνομά σου, ὥστε ὁ καθένας νὰ μπορεῖ νά εὐλογήσει μ' αὐτό. Καὶ θά εὐλογήσως ἑκείνους πού σέ εὐλογούν καὶ θά καταραστῶ ἑκείνους πού σέ καταριώνται. Κι ἀπό σένα θά εὐλογηθούν ὅλα τὰ ἔθνη τῆς γῆς.»

Κι ἔφυγε ὁ Ἀβραάμ, ὅπως τοῦ εἶπε ὁ Κύριος· μαζί του πήγε κι ὁ Λώτ. Κι ἡταν ἐβδομήντα πέντε χρονῶν ὁ Ἀβραάμ, ὅταν ἔφυγε ἀπό τὴν Χαράν...

Γένεσις, κεφ. 12 (Μετ. Α.Κ.)

ΦΟΙΝΙΚΕΣ:

1. Οι Φοίνικες καὶ τά ταξίδια τους:

«Παραξενεύομαι λοιπόν μέ κείνους πού μοίρασαν καὶ χώρισαν τή γῆ σε Λιβύη, Ἀσία καὶ Εύρωπη, γιατί ἡ διαφορά μεταξύ τους δὲν είναι μικρή. Ἡ Εύρωπη, δօν ἀφορᾶ τὴν ἔκτασή της, ἐκτείνεται κατά μῆκος τῶν δύο ἀλλων, ὅσο γιά τὸ πλάτος τῆς ὅμως, μοù φαίνεται πώς ούτε κάν νά συγκριθεῖ μπορεῖ μαζί τους. Γιατί μόνον ἡ Λιβύη δεῖχνει ὅτι βρέχεται γύρω-γύρω ἀπό θάλασσα, ἐκτός ἀπό τὸ μέρος τῆς πού συνορεύει μὲ τὴν Ασία. Πρώτος τὸ ἀπόδειξε αὐτό, ἀπ' δοσους ἡμεῖς γνωρίζουμε, ὁ Νεκύως, ὁ βασιλιάς τῶν Αἰγυπτίων. Αὐτός, ὅταν σταμάτησε τὸ σκάψιμο γιά τὴ διώρυγα ἀπό τὸ Νείλο στὸν Ἀραβικό κόλπο, ἐστείλε μερικούς Φοίνικες μὲ τὰ πλοῖα τους, μέ τὴν ἐντολή, ἀφοῦ ἀπό τίς Ἡράκλειες στήλες μποῦν στὴ βόρειο θάλασσα, ἀπό τὸν ἴδιο δρόμο νά φτάσουν στὴν Αἴγυπτο. Κίνησαν λοιπόν οι Φοίνικες ἀπό τὴν Ἐρυθρὰ θάλασσα πλέοντας πρὸς τὰ νότια. "Οταν ἐρχόταν τὸ φθινόπωρο ἄραζαν σ' ὅποιο μέρος τῆς Αιβύης τύχαινε νά βρεθούν, ἐσπερναν τὴ γῆ καὶ περίμεναν τὸ καλοκαίρι. Αφοῦ θέριζαν τὸ σιτάρι ἔκινοῦσαν πάλι. Ἔτσι πέρασαν δύο χρόνια. Στὸν τρίτο χρόνο πέρασαν ἀπό τίς Ἡράκλειες στήλες κι ἔφτασαν στὴν Αἴγυπτο. Διηγοῦνταν κατόπιν, πράγμα πού ἔγώ δέν πιστεύω μὲ κανένα τρόπο, κι ἃς τὸ πιστεύει ὅποιος θέλει, πώς περιπλέοντας τὴν Λιβύη είχαν τὸν ἥλιο δεξιά.»

Ηροδότου, «Ιστορίαι», Δ 42 (Μετ. Α. Θεοφίλου)

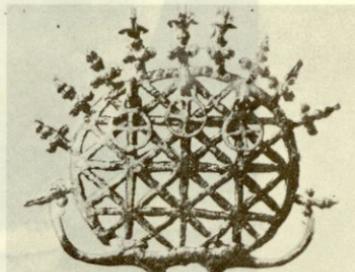
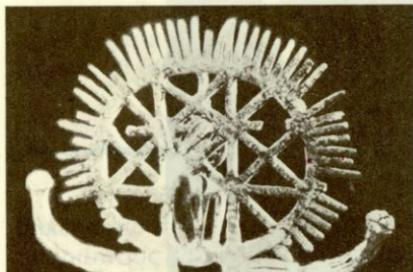
ΟΙ ΧΕΤΤΑΙΟΙ

1. Η ΙΣΤΟΡΙΑ

Λαός ινδοευρωπαϊκής καταγωγής οι Χετταῖοι, στίς άρχες τῆς δεύτερης χιλιετίας π.Χ., πλημμυρίζουν τίς πεδιάδες τῆς Μ. Ἀσίας. Συνθισμένοι δλλοτε στή νομαδική ζωή, μέ πολλή δυσκολία κατόρθωσαν νά προσαρμοστούν στή γεωργική ζωή. Ή νομοθεσία τους, ἐπηρεασμένη πολύ ἀπό τόν Κώδικα τοῦ Χαμμουραμπί, χρειάστηκε νά προβλέψει ειδικά γ' αὐτό.

"Ιδρυσαν πόλεις, μέ ἀξιοθαύμαστη διορατικότητα, στά πιό νευραλγικά σημεία τῆς χώρας τους, στά περάσματα τῶν μεγάλων δρόμων τῶν καραβανιῶν. Τίς ὁχύρωναν μέ σειρές ἀπό τείχη. Πρωτεύουσά τους ἦταν ἡ Χαπτούσα μέσα στό μεγάλο τόξο τοῦ ποταμοῦ "Άλυ, ὅπου στίς ἀνασκαφές ἀποκαλύφθηκε θησαυρός ἀπό ἐπιγραφές, πού ἔριξαν φῶς σέ πολλές πλευρές τῆς ταραγμένης τους ίστορίας. "Άλλο μεγάλο κέντρο ἦταν τό Καρκέμις [στή δεξιά ὅχθη τοῦ Εύφρατη], χτισμένο σέ ἔξαιρετικά σημαντική θέση. Μποροῦσε νά ἐλέγχει ὅλους τούς ἐμπορικούς δρόμους, πού ἀπό τή Μεσοποταμία ὀδηγοῦσαν στή Μ. Ἀσία καί στή Συρία. Τρεῖς σειρές τείχη, μέ ὄχυρούς πύργους, περίζωναν τήν πόλη, ἀσφαλίζοντας τόν πλοῦτο πού συγκεντρωνόταν ἀπό τούς φόρους τῶν καραβανιῶν.

Χαρακτηριστικά δείγματα τῆς μεταλλουργίας τῶν Χετταίων. 'Ο λαός αὐτός ἔδειξε πραγματική ιδιοφυΐα στήν ἐπεξέργασία τοῦ σιδήρου, μέ τόν ὅποιο κατασκεύαζε ὅ,τι ἦταν δυνατόν (ὅπλα, σκεύη, χαλινάρια κ.ἄ.π.).

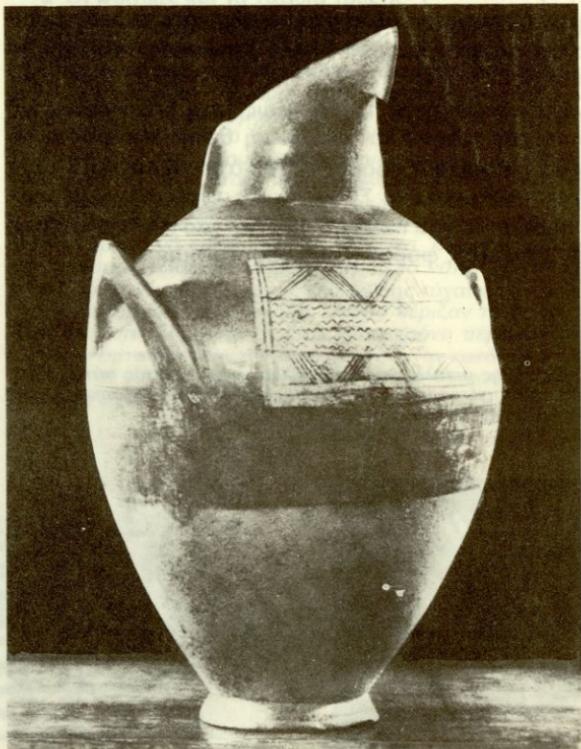

Γιά νά έξασφαλίζεται ή διατροφή τῶν κατοίκων οἱ Χετταῖοι ἔχτι-
ζαν τίς πόλεις τους κοντά σέ ποτάμια, σέ χώρους μέ κάμπους ὄλο-
γυρα.

Οι πόλεις, μακριά ἡ μιά ἀπό τήν ἄλλη, δέ βοήθησαν στήν ἀνά-
πτυξη ἀπόλυτης μοναρχίας. Στήν πρωτεύουσα, τή Χαττούσα, ἔμενε
ὁ βασιλιάς. Τά ἄλλα ἀστικά κέντρα τά κυβερνούσαν ἄρχοντες, πού
εἶχαν ἀρκετή ἀνεξαρτησία. Μόνο σέ περίπτωση πολέμου ἐνώνον-
ταν ὅλοι μαζί.

Ἄπληστοι οἱ Χετταῖοι, συγκεντρώνοντας ὄλοένα μεγαλύτερα
πλούτη, θέλησαν ν' ἀπλώσουν τήν κυριαρχία τους πρός τή Μεσο-
ποταμία, τή Συρία καί τήν Παλαιστίνη. Συγκρούστηκαν ἔτοι μέ τούς
Βαβυλωνίους, τούς Ἀσσυρίους καί τούς Αἰγυπτίους κι ἀκολούθη-

Πήλινο ἀγγείο μέ γεωμετρική διακόσμηση. Χαρακτηριστικό ἔργο
τῆς κεραμεικῆς τῶν Χετταίων, πού στή χώρα τους διασταυρώθη-
καν πλήθος ἐπιδράσεις ἀπό τούς ἀνατολικούς πολιτισμούς, ἀπό
τήν Μ. Ασία καί τήν Ἑλλάδα.

σαν σκληροί καί μακροχρόνιοι πόλεμοι, πού, τελικά, ὀδήγησαν στήν ἔξασθένση τοῦ κράτους καί στήν ἐξαφάνισή του. Τήν ἐποχή πού οἱ Ἑλληνες προσπαθοῦν ν' ἀπλώσουν τό ἐμπόριο τους στή M. Ἀσίᾳ (13ο αι. π.Χ.) ἔρχονται σέ στενή σχέση μαζί τους. Τό Χεττιτικό κράτος καταρρέει γύρω στά 1200 π.Χ. ἀπό ἐπιδρομές Θρακοφρυγικῶν φυλῶν.

2. ΟΙ ΑΣΧΟΛΙΕΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΤΕΧΝΕΣ

Ἐκτός ἀπό τά ἄλογα, τρέφουν στίς μεγάλες πεδιάδες τῆς χώρας τους κοπάδια ἀπό πρόβατα, βόδια, κατοίκες καί χοίρους. Ἀπό τή στιγμή πού ἀρχίζουν νά καταγίνονται μέ τή γεωργία, ἡ πλούσια γῆ τους δίνει ἄφθονα δημητριακά, κρασί καί μῆλα. Οι Χετταῖοι ἡταν περίφημοι μελισσοκόμοι.

Μεγάλη πηγή πλούτου στάθηκε γι' αὐτούς ἡ μεταλλουργία. Ἀπό τίς γειτονικές χώρες προμηθεύονταν εὔκολα πρῶτες ψλές καί κατασκεύαζαν περίφημα ὅπλα χάλκινα καί σιδερένια, χαλινάρια κι ἄλλα εἰδή σκευῆς* γιά τ' ἄλογα, κάνοντας μεγάλη ἐξαγωγή τους στίς ἄλλες χώρες (Αἴγυπτο, Παλαιστίνη). Αύτοί χρησιμοποιοῦν πρῶτοι τό σίδερο καί μαθαίνουν τήν ἐπεξεργασία του.

Ἀπό τήν τέχνη τῶν Χετταίων διατηρήθηκαν πολλά ἀνάγλυφα πάνω στούς βράχους τής χώρας. Παριστάνουν πολεμικές σκηνές, λιοντάρια, ἄρματα, εἰκόνες ἀπό τή θρησκευτική τους ζωή καί παραστάσεις τῶν ζωόμορφων τρομαχτικῶν θεῶν τους. Θυμίζουν ἀσσυριακά ἔργα, χωρίς νά ἔχουν ὅμως τή λεπτή τους ἐπεξεργασία.

*Η τέχνη τῶν Χετταίων

3. Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΙ Η ΓΡΑΦΗ

Ἐπειδή οι Χετταῖοι ἀναμείχθηκαν μέ τούς παλαιούς κατοίκους τής M. Ἀσίας, στή θρησκεία τους πέρασαν πολλές τοπικές θρησκευτικές ἀντιλήψεις. Ό βασιλιάς ἡταν ὁ πρῶτος ιερέας τής θεᾶς, γι' αὐτό ἡ θρησκεία τους είχε ἐθνικό χαρακτήρα.

Οι Χετταῖοι χρησιμοποίησαν τή σφηνοειδή καί μιά ίερογλυφική γραφή. Ή δεύτερη δέν ἔχει ἀκόμη ἀποκρυπτογραφηθεῖ.

KΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. Οι Χετταῖοι είναι ἴνδοευρωπαϊκός λαός πού ἐγκαταστάθηκε γύρω στά 2000 π.Χ. στή M. Ἀσίᾳ κι ἀναμείχθηκε μέ τούς ἀνθρώπους τοῦ τόπου.

2. "Ιδρυσαν μεγάλες όχυρές πόλεις στά περάσματα τών καραβανιών, πλάι στά ποτάμια. Έτρεφαν ἄλογα πού τά πουλούσαν έξω ἀπό τή χώρα τους. Στάθηκαν σπουδαῖοι μεταλλουργοί κι αὐτοί έφεραν τό σίδερο κι ἔμαθαν τήν κατεργασία του. Περίφημοι μελισσοκόμοι.

3. 'Η θρησκεία τους εἶχε ἑθνικό χαρακτήρα.

4. 'Η καλλιτεχνική τους διάθεση ἐκφράστηκε μέ μεγάλα ἀνάγλυφα, πού παριστάνουν σκηνές κυνηγιοῦ ἢ πολεμικές.

5. Χρησιμοποιούσαν δύο εἶδη γραφῆς: ιερογλυφική καί σφηνοειδή. Μόνο ἡ δεύτερη ἔχει διαβαστεῖ.

6. Οι ἀδιάκοποι πόλεμοι στάθηκαν ἡ καταστροφή τους.

7. Καταρρέουν γύρω στά 1200 π.Χ.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΩΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ

'Ο ἀνθρωπος εἶναι τό πιό ἀξιοθαύμαστο ἀλλά καί τό πιό παράξενο πλάσμα στόν κόσμο. 'Η ιστορία του δείχνει πώς ἔχει ἀπέραντες δυνάτοπτες κι είναι σέ θέση νά πραγματώσει ἐκπληκτικά ἔργα. Μπορεῖ, ὅμως, νά προκαλέσει καί ἀνυπολόγιστες καταστροφές.

Οι πρῶτοι μεγάλοι πολιτισμοί πού ἀναπτύχθηκαν στή γῆ πρόσφεραν σταθερές βάσεις γιά τήν πρόοδο τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Εἶχαν τίς πολύ σημαντικές τους πλευρές, ἀλλά καί τά ἀδύνατά τους σπηλια.

Καί τά δυο μεγάλα γεωργικά καί θεοκρατικά* κράτη στήν ἀρχὴ τῆς ιστορίας τοῦ κόσμου - ἡ Μεσοποταμία καί ἡ Αἴγυπτος - σημείωσαν σταθερά βήματα στήν πρόοδο. 'Έδωσαν σπουδαῖα ἔργα, χάρισαν στό ἀνθρώπινο γένος μεγάλο δῶρα. 'Εκεῖνοι ὅμως πού τά κυβέρνησαν, ἐνδιαφέρθηκαν νά ἐπιβάλουν μέ κάθε τρόπο τήν πρόσκαιρη παρουσία τους, ἐνῶ χιλιάδες ἀνθρωποί ἐργάζονταν σκληρά γ' αὐτούς, χωρίς ποτέ νά ἐνδιαφερθεῖ κάποιος ἄλλος γιά τή δική τους χαρά. Πλάι σ' αὐτούς ζοῦσαν, ὀκόμη σκληρότερη ζωή, ἀμέτρητοι δούλοι. 'Η ἐκμετάλλευση τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τόν ἀνθρώπο, στάθηκε ἔνα ἀπό τά λυπηρά χαρακτηριστικά τών ἀρχαίων πολιτισμῶν.

Οι ἀδιάκοποι πόλεμοι, ἀπό τή σημήνη πού ὁγανώθηκαν καί πλούτισαν τά πρώτα κράτη στή γῆ, ὑπῆρξαν ἡ δεύτερη με γάλη πληγή τῆς ἡνθρώπων πότητας. Δέν ἦταν μόνο οι νομαδικοί λαοί πού ἡ δυστυχία τούς ἐσπρωχνε νά ἐπιζητήσουν τ' ἀγαθά τών γειτόνων τους. 'Ήταν κι οι ἀτέλειωτες φιλοδοξίες ἡ μανία τών ισχυρῶν τῆς κάθε ἐποχῆς γιά κυριαρχία στόν κόσμο.

'Από τά ἑκατομμύρια τών ἀνθρώπων πού ἔζησαν στούς αἰώνες πού γνωρίσαμε ως τώρα, τί ἀπόμεινε; Μόνο δ, τι τά ἐφευρετικά χέρια τους κατασκεύασαν.

Τά λαμπρά παλάτια τών πανίσχυρων βασιλέων σωριάστηκαν σέ ἐρείπια, οι πανύψηλες πυραμίδες δέν μπόρεσαν νά σώσουν ἀπό τή διαρπαγή τά νεκρά σώματα τών φαραώ· οι πόθοι τών φιλοπόλεμων Ασσυρίων ἔσθισαν μαζί μέ τή φθαρτή τους ὑπαρξη. Γιά πολλούς αἰώνες, ὥσπου νά ξεθαφτούν τά ἐρείπια ὅλων αὐτῶν τών πολιτισμῶν, καί τών σπουδαίων ὀκόμη βασιλέων τά ὄνόματα είχαν ξεχαστεῖ.

‘Η ἀνθρωπότητα ὅμως κέρδισε ἀφάνταστα ἀπό τὸ μόχθο τὸν καθημερινό καὶ τὴν προσπάθεια ὄλων αὐτῶν τῶν λαῶν. Οὐ ἀνθρωπὸς πού πρώτος συλλογίστηκε νά φτιάξει καὶ νά χρησιμοποιήσει τὸν τροχό, ἔμεινε ἀνώνυμος. Η προσφορά του ὅμως στάθηκε ἀνυποψίαστα μεγάλη. Τό ίδιο ἐγίνε καὶ μ' ὀλες τίς ἀνακαλύψεις καὶ τίς ἀμέτρητες ἐφευρέσεις.

Η Ἰστορία ἀκριβοδίκαια καταγράφει τὴν συμβολὴν τῶν λαῶν στὸν πολιτισμό, χωρίς προκαταλήψεις ἢ συμπάθειες.

Ο τρόπος πού διοικήθηκαν οι μεγάλες αὐτοκρατορίες τῆς Ἀνατολῆς κι οι θρησκευτικές ίδεes πού ἐπικράτησαν, στάθηκαν δύο παράγοντες πού ἐμπόδισαν, βασικά, τὸ ἀτομο νά αναπτυχθεῖ. Μάζες ἀτέλειωτες κι ἀνώνυμοι ἀνθρωποι μόχθησαν γιά νά ὑψώσουν πανύψηλους τάφους καὶ τεράστιους ναούς στὴν Αἴγυπτο, κυριαρχημένοι, βασιλιάς καὶ λαός, ἀπό τὸ φόβο τοῦ θανάτου.

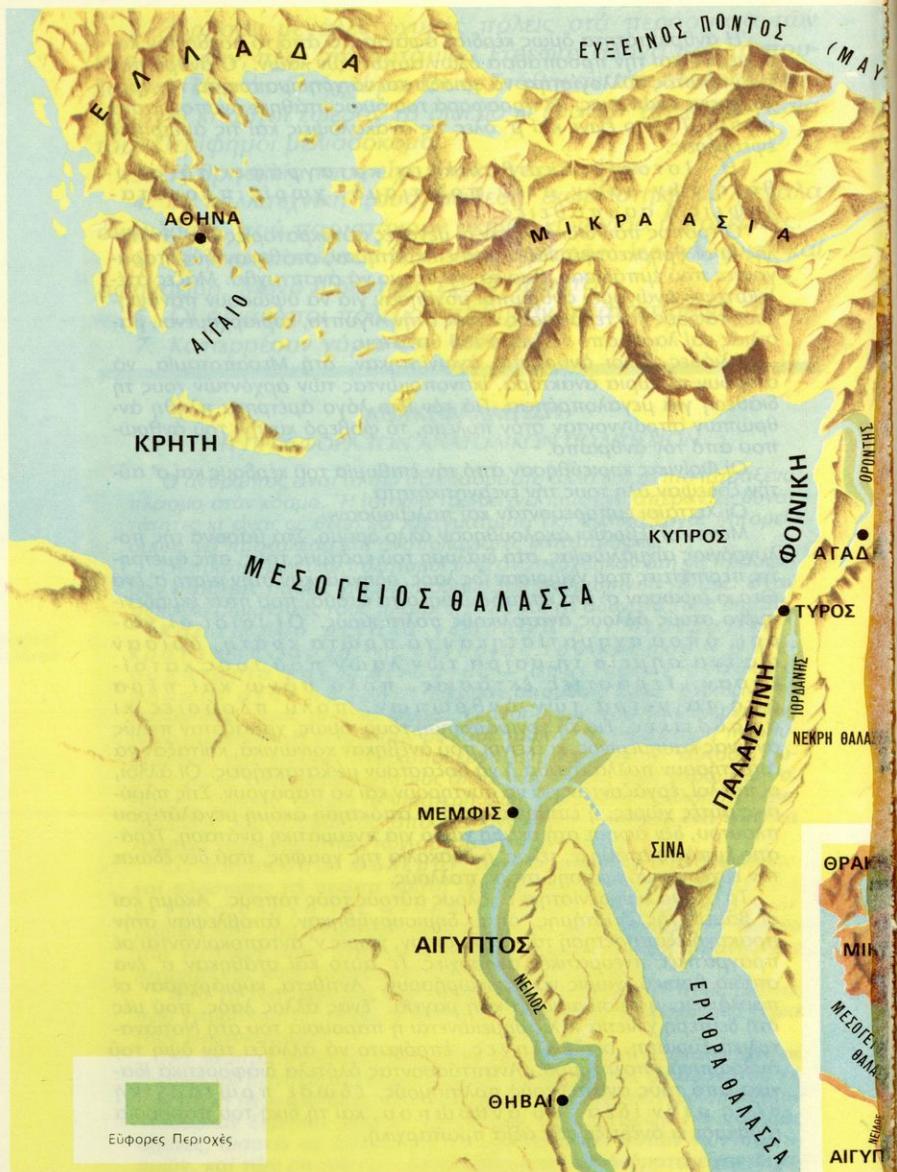
Χιλιάδες ὀλλοι ἀνθρωποι ὅγωνίστηκαν, στὴ Μεσοποταμία, νά στησουν πελώρια ἀνάκτορα, ικανοποιώντας τῶν ἀρχόντων τους τὴ διάθεση γιά μεγαλοπρέπεια. Γιά τόν ίδιο λόγο ἀμέτρητα πλήθη ἀνθρώπων σπρώχνονταν στὸν πόλεμο, τό φοβερό κυνήγι τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τὸν ἀνθρωπο.

Οι Φοίνικες κυριεύθησαν ἀπό τὴν ἐπιθυμία τοῦ κέρδους καὶ σ' αὐτὴν ξόδεψαν ὅλη τους τὴν ἐνεργητικότητα.

Οι Χετταΐοι ἐμπορεύονταν καὶ πολεμοῦσαν.

Μόνον οἱ Ἐβραίοι ἀκολούθησαν ἄλλο δρόμο. Στά βάσανα τῆς πολυχρόνιας αἰχμαλωσίας, στὴ διάλυση τοῦ κράτους τους, στὶς ἀμέτρητες περιπέτειες πού γνωρίσαν ως λαός, δόγμηθηκαν στὴν πίστη σ' ἔνα Θεό κι ὑψώσαν σ' ἔνα ἐπίπεδο ὑψηλό τὸ ἀτομο, πού ἡταν ἐκμηδενισμένο στούς ἄλλους ἀνατολικούς πολιτισμούς. Οι ίδιοι οἱ χώροι, ὅπου σχηματίστηκαν τά πρώτα κράτη, ὥρισαν ως σημεῖο τῇ μοίρᾳ τῶν λαῶν πού τούς κατοίκησαν. Τεράστιες ἐκτάσεις, πολύ πάνω καὶ πέρα ἀπό τὰ μέτρα τῶν ἀνθρώπων, πολύ πλούσιες κι ἀποτικές. Γιά τὴ γονιμοποίησή τους, ὅμως, χρειαζόταν πολὺς ὁγώνας καθημερινός, κι ἔκεινοι πού ἀνέβησαν κοινωνικά, κοίταξαν νά ἀποκτήσουν πολλὰ ἀγάθα ἢ νά δοξαστούν μέ κατακτήσεις. Οι ἄλλοι, οι πολλοί, ἐργάζονταν γιά νά συντηρούν καὶ νά παράγουν. Στὶς πλούσιες αὐτές χώρες, ἡ ἐπιθυμία γιά τὴν ἀπόκτηση ἀκόμη μεγαλύτερου πλούτου, δέν ἀφήσει στὴ σκέψη χώρο γιά πνευματική ἀνάταση. Τεράστιο ἐμπόδιο στάθηκε, τέλος, ἡ δυσκολία τῆς γραφῆς, πού δέν ἔδωσε τὴν εὐχέρεια μόρφωσης στούς πολλούς.

Τό ἀτομο ἐκμηδενίστηκε σ' ὀλους αὐτούς τούς τόπους. Ἀκόμη καὶ οἱ βάσεις τῆς ἐπιστήμης, ὅπου δημιουργήθηκαν, ἀπόβλεψαν στὴν πρακτική ἐξυπηρέτηση τῶν ἀνθρώπων, χωρὶς ν' ἀνταποκρίνονται σὲ πραγματικές πνευματικές ἀνησυχίες. Γι' αὐτὸ καὶ στάθηκαν σ' ἔνα στάδιο βασικό, χωρὶς νά προχωρήσουν. Αντίθετα, κυριάρχησαν οἱ προλήψεις, η δεισιδαιμονία κι ἡ μαγεία. Ἔνας ἄλλος λαός, πού μές στὴ δεύτερη χλιετία π.Χ., σημειώνεται ἡ παρουσία του στὴ Νοτιανατολική Εύρωπη, οἱ Ἑλλήνες, ἐπρόκειτο νά ἀλλάξει τὴν δψη τοῦ ἀνθρώπουν πολιτισμού. Αναπτύσσοντας δόλτελα διαφορετικά ίδαινικά ἀπό τούς ἀνατολικούς πολιτισμούς, ἔδωσε πρωταρχική θέση στὴν ίδια τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τή δική του παρουσία ἐξύψωσε κι ἀνέδειξε σάν ἀξία πρωταρχική.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ

Ζωή παρουσιάζεται στόν ελληνικό χώρο άπό τήν Παλαιοθική περίοδο, πού δέν είναι άκόμα πολύ καλά γνωστή στόν τόπο μας.

Στά Νεολιθικά χρόνια, καθώς ή χώρα βρίσκεται, περισσότερο άπό τήν άλλη Εύρωπη, κοντά στά μεγάλα άσιατικά καί μικρασιατικά κέντρα αύτής τής έποχής, σημειώνεται άξιόλογος πολιτισμός καί όργανώνονται οι πρώτοι νεολιθικοί συνοικισμοί στόν έλλαδικό χώρο.

Πρίν άκόμα φτάσουν οι "Ελληνες, στήν Ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ, πάλι άναπτυσσονται στήν Ἑλλάδα σημαντικοί πολιτισμοί μέν μεγάλη πρωτοτυπία (ό Μινωικός, ο Κυκλαδικός, ο Πρωτοελλαδικός). Σ' αύτών τών πολιτισμών τά ἐπιτεύγματα στηρίχθηκαν οι πρώτες έλληνικές φυλές, όταν κατέβηκαν στόν τόπο μας άπό τό βορρά, καί τά δικά τους στοιχεία χρησιμοποίησαν, διαμορφώνοντάς τα, όμως, σύμφωνα μέ τό δικό τους χαρακτήρα.

Οι "Ελληνες τρύγησαν τούς καλύτερους καρπούς πού είχαν δώσει οι παλαιότεροι πολιτισμοί. Ἐκείνο πού τούς χαρακτηρίζει είναι ή δημιουργική ἀφομοίωση τών ξένων στοιχείων, καθώς καί ή γρήγορη ἔξελιξη πού σημειώθηκε στήν άναπτυξή τοῦ δικοῦ τους πολιτισμού. «Είναι ἀδύνατο νά συλλάβουμε σήμερα τή μορφή πού θά είχε ο πολιτισμός τής ἐποχῆς μας, ἀν δέν είχαν ύπαρξει οι ἀρχαῖοι "Ελληνες κι ή δική τους σφραγίδα δέν είχε ἀνεξάλειπτα χαράξει μέ θαυμαστό τρόπο τήν πνευματική πορεία τής ἀνθρωπότητας».

Χρυσό διάδημα μέ δύο σειρές τετράπλευρα πλαίσια. Μέσα στό καθένα εικονίζεται άναγλυφή φτερωτή σφίγγα. Βρέθηκε στήν "Έγκωμη τής Κύπρου. Κυπριακό Μουσείο Λευκωσίας.

Ο ΤΟΠΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΦΥΛΕΣ

1. Η ΧΩΡΑ

‘Η Ελλάδα, άντιθετα από τούς τόπους, όπου παρουσιάστηκαν οι πρώτοι μεγάλοι πολιτισμοί τής άνθρωπότητας, είναι ένα μικροσκοπικό κομμάτι στεριάς, στή ΝΑ άκρη τής Εύρωπης, περιζωμένο από τή θάλασσα. Πολλά καί ψηλά βουνά τή διαμελίζουν σε μικρές πεδιάδες, πού δύσκολα έπικοινωνούν μεταξύ τους. Τέλος, μεγάλη σειρά από νησιά, μικρότερα ή μεγαλύτερα, πλαισώνουν τόν ήπειρωτικό της χώρο. ‘Η γεωγραφική της θέση έπαιξε τεράστιο ρόλο. Μέ γέφυρα τά νησιά τού Αιγαίου, ήταν εύκολότατη ή έπικοινωνία μέ τήν Ασία καί τήν Αφρική καί ή γνωριμία τάν πολιτισμάν τους.

Τό νερό ήταν λιγοστό. ‘Έλαχιστα είναι τά μεγάλα ποτάμια καί πολλοί οι χείμαρροι καί τά μικρά ποτάμια πού τό καλοκαίρι ζεράνονται. ‘Οπου ύπάρχουν πηγές, είναι εύλογία Θεοῦ. Οι βροχές δέν είναι συχνές. Χρειάζεται γι’ αύτό τεράστιος μόχθος γιά νά ποτιστούν

“Αποψη τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Δήλου μέ τή θάλασσα στό βάθος καί ἀκόμη πιό πέρα τό νησί Ρήνεια.

Ο ναός τῆς Ἀφαίας
στήν Αἴγινα, μέρς στά
πεύκα.

ὅτι οὐτονόμων ἐρπ οὐδέποτε
-οτ δὲ νυσσόδημικοδ δὲ ς αυτο
-δηροιδ ςυστ εὔκηραρ γέλατον

Από της μητρού
οκχαρτωπή οὐχιοτε
-οιρπτ ζετ δέρφη η πυαζι
-οφοιδ πτωπιανό ιψι
-ελινούρη ιετεκαλέμ
-ρκητουκάτη η ποέψη ην
-θτικιανά η ποέψη ην
-ιοκ ελιπέραγητη ητορ
-ιοκ δούρφαρο ητη πορθε
-προλατη.

Οι Μακεδονίου πο
τοικ οικητοποδεζη πτο ζηρ
-ποπλαρηνη δετη δρητη ηντη νηνη ζηνη οικητη
-τους πράκτην οιτερο από τη
-ροσηρη δετηνηδεζη ο ελινηδηλα νηνη γελ

Πρώτος καθαρά έλληνικος πολιτικος πολιτικος πολιτικος

καὶ ν' ἀποδώσουν οἱ φτενές πεδιάδες, ἐκτός ἀπό τούς εὐφορούς κάμπους τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας. Ἀκόμη, κι ὅταν δλοι οἱ παράγοντες είναι εύνοϊκοι, μικρή είναι ἡ ἀνταμοιβή τοῦ ἀνθρώπινου κόπου, γιατί τό ἔδαφος δέν είναι πλούσιο. Καμιά ούγκριση με τήν τεράστια γεωργική παραγωγή στήν Ἀρχαία Αἴγυπτο ἢ στή Μεσοποταμία.

Ζώα. Στήν ἀρχαιότητα, ύπηρχαν ἄκομα στήν 'Ελλάδα ἀρκούδες, κάπτροι καὶ ἐλάφια.

"Οταν ἄρχισε η καλλιέργεια τῆς γῆς, ἡταν σχετικά λιγοστό το σιτάρι καὶ τό κριθάρι πού ἔβγαινε γιά νά θέρεψει τούς κατοίκους. Ἡ κτηνοτροφία καὶ τό ψάρεμα ἔδιναν ἄλλα εἰδη τροφῆς. Τέλος, τ' ὀμπέλια, οι συκιές, κι ίδιαίτερα οι ἐλιές, τά χαρακτηριστικά καλόδεχτα σημάδια τοῦ ἑλληνικοῦ τοπίου, συμπλήρωναν μέ τά πολύτιμα προϊόντα τους τήν περιορισμένη συγκομιδή.

Τό ύπέδαφος δέν ἦταν πλούσιο, γι' αύτό γρήγορα ἔξαντλήθηκαν τά πολύτιμα μέταλλα: ἀσήμι ἀπό τό Λαύριο, χρυσάφι ἀπό τό Παγγαῖο καὶ τή Σίφνο. Ἀντίθετα, τά πυκνά δάση τῆς Χαλκιδικῆς, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἡπείρου ἔδιναν ἀφθονη ξυλεία γιά τήν κατασκευή καραβιών καὶ γιά ἄλλες ἀνάγκες. Πολλοί τόποι, πάλι, ἔβγαζαν μάρμαρα (Πάρος, Θάσος, Νάξος κ.ἄ.).

'Η ζωή ἦταν δύσκολη γιά τόν ἀνθρωπο στήν 'Ελλάδα, ὅπου, δημιουργούσαντες ουδέποτε μονοτονία, «'Η πενία στάθηκε παντοτινή σύντροφος».

"Αν ἡ γῆ δέν ἦταν εὐφορη, τό κλίμα ἦταν θαυμάσιο. Ξερό καὶ

μητροκαρδίου
μητροκαρδίου
μητροκαρδίου

Όρυκτός
πλούτος

εύκρατο, πρόσφερε στούς κατοίκους τή δυνατότητα νά περνοῦν τόν περισσότερο καιρό τους έξω στό ύπαιθρο.

‘Η θάλασσα μέ τ’ δμορφο γαλάζιο χρώμα της, λούζοντας τά παράλια, καλοῦσε ἐπίμονα τούς ἀνθρώπους νά δοκιμάσουν νά ταξιδέψουν στά κοντινά νησιά, πού οι ἀπαλές γραμμές τους διαγράφονταν στόν όριζοντα.

‘Η ἀπέραντη δμορφιά τοῦ τοπίου στάθηκε στοιχεῖο πρωταρχικό κι ἐπηρέασε βαθύτατα τούς “Ελληνες. Λουσμένη ἡ χώρα τίς περισσότερες ἡμέρες τοῦ χρόνου στό φῶς τοῦ ἥλιου, μέ ἀνείπωτη διαφάνεια στήν ἀτμόσφαιρα – ίδιας στήν ’Αττική. Μαλακές κι ἀρμονικές οι γραμμές καί τῶν ψηλότερων ἀκόμα βουνῶν, ἡμερη κι ἐλκυστική ἡ φύση, μέ ἀτέλειωτη ποικιλία στά χρώματα, τίς γραμμές καί τά σχήματα, καλλιεργοῦσε βαθιά τή σωστή αἰσθηση τῆς δμορφᾶς καί τῆς ἀρμονίας.

‘Ακόμη, ἀντίθετα ἀπό ὅ, τι παρατηρήσαμε στή Μεσοποταμία καί τήν Αἴγυπτο, στήν ’Ελλάδα ὁ τόπος ἦταν στά μέτρα τοῦ ἀνθρώπου. Δέν τόν ἐκμηδένιζε ὁ ἀπέραντος χώρος.

Διαμόρφωση τοῦ
χαρακτήρα τῶν
κατοίκων

‘Η φτώχεια τοῦ ἐδάφους ἵσως νά ἔσωσε τόν “Ελληνα ἀπό τό φιβερό μόχθο πού βάρυνε καταθλιπτικά στή ζωή τῶν λαῶν τῆς ’Ανατολῆς. “Οσο κι ὃν προσπαθοῦσε, ποτέ ἡ παραγωγή δέ θά ἔφτανε. ”Ἐπρεπε νά φάξει νά βρεῖ ἄλλες λύσεις. Γ’ αὐτό τό μυαλό του ἦταν σέ ἀδιάκοπη κίνηση. ’Ακόμα, ἔμαθε νά είναι ὀλιγαρκής καί νά μή δένεται μέ όλικά ἀγαθά.

Παράλληλα, ἡ διάφανη ἀτμόσφαιρα τοῦ κρατοῦσε ξύπνια καί καθαρή τή σκέψη· τό κλίμα τόν βοηθοῦσε νά ἀσκήσει τήν παρατηρητικότητά του ζώντας στό ύπαιθρο, χωρίς νά τόν ἀποχαυνώνει μέ τή ζέστη. ‘Η θάλασσα, τέλος, μέ τά παιγνιδίσματά της στόν ἥλιο, τοῦ ξυπνοῦσε τήν περιέργεια καί τόν πόθο νά τραβήξει νά γνωρίσει ἄλλους τόπους.

Κανείς ἵσως λαός, στήν ιστορία τής ἀνθρωπότητας, δέ δέθηκε τόσο μέ τό τοπίο ὅσο οι “Ελληνες, πού ἔφτασαν νά τό νιώθουν σάν ζωντανό σύντροφό τους, γεμάτο παλμό καί νόημα.

Ἐλλειψη ἐνότητας

‘Η ἀδιάκοπη πρόσκληση τής θάλασσας ἔκαμε τούς “Ελληνες ναυτικούς καί ἐμπόρους, κι ἡ διάφανη καί καθαρή ἀτμόσφαιρα, ἡ καθαρότητα στίς γραμμές τοῦ τοπίου καί ἡ ώραιότητα τοῦ χώρου δύνηγοσαν στήν ἀντίληψη τοῦ μέτρου καί στή σύλληψη τής τέλειας δμορφᾶς. ’Ο φυσικός, ὅμως, διαμελισμός τής χώρας ἐμπόδισε τήν ἐνότητα τοῦ ’Ελληνισμοῦ. Δημιουργήθηκαν, ἔτσι, πολλά μικρά κρατίδια, πού μάχονταν όλοένα μεταξύ τους. Αύτές οι συγκρούσεις στάθηκαν ἡ κακή μοίρα τῶν ἀρχαίων ’Ελλήνων κι ὀδήγησαν στήν

κατάπτωση τής Έλλάδας καί στήν κατάκτησή της ἀπό τούς Ρωμαίους τό 146 π.Χ.

2. ΟΙ ΦΥΛΕΣ

‘Από τίς ἀνασκαφές καί τίς μελέτες τῶν γλωσσολόγων είναι γνωστό σήμερα πώς οι “Έλληνες” ἤταν κλάδος τῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς φυλῆς κι ἔφτασαν στὸν τόπο μας ἀπό τὸ βορρά. Οἱ ἴδιοι οἱ ἀρχαῖοι “Έλληνες” ὅμις ἐλεγαν πώς ἤταν αὐτόχθονες, ὅτι βρέθηκαν δῆλ. ἐξαρχῆς στὸν τόπο μας. Αὐτό μᾶς ἰστοροῦν οἱ ἀρχαῖοι μύθοι.

Οἱ διάφορες ἄλλες φυλές πού κατοίκησαν πρὶν στήν ‘Ελλάδα (Πελασγοί, Κάρες, Λέλεγες κ.ἄ.) ὄνομάζονται μ' ἔνα ὄνομα σήμερα: Προέλληνες.

Οἱ “Έλληνες” ἥρθαν σὲ διαδοχικά κύματα στήν ‘Ελλάδα. Οἱ πρῶτες φυλές πού ἔφτασαν ἤταν οἱ “Ιωνεῖς”, οἱ Αἰολεῖς καί οἱ “Αχαιοί”. “Ολοὶ τους” ἥρθαν ὑστερα ἀπό τό 2000 π.Χ.

Πρώτος καθαρά ἐλληνικός πολιτισμός είναι ὁ μυκηναϊκός (1580-1100 π.Χ.), δημιούργημα τῶν ‘Αχαιῶν.

Μετά τό 1100 π.Χ. σὲ ἄλλεπάλληλα κύματα κατέβηκαν οἱ Δωριεῖς. Αύτοί γνώριζαν καί χρησιμοποιοῦσαν τό σίδηρο, πού ἄλλαξε τελείως τήν πολεμική τέχνη. Σταδιακά ἀπλώθηκαν σ' ὅλη τήν ‘Ελλάδα. Ἡ ἐπίδρασή τους ὑπῆρξε ἀποφασιστική στήν ἰστορική πορεία τοῦ ἔθνους μας.

3. ΤΟ «ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΘΑΥΜΑ»

‘Ο ἔρχομός κι ἡ ἔγκατάσταση τῶν ‘Ελλήνων στὸν τόπο μας στάθηκε γεγονός μέ κοσμοϊστορική σημασία.

Παλεύοντας σταθερά, μέ δύναμη, ἐπιμονή καί θάρρος ἀκατάλυτο, γιά πολλούς αἰώνες, κινώντας ἀδιάκοπα τό θαυμαστό νοῦ τους, δημιούργησαν ἔναν πολιτισμό μοναδικό, πού ὡς τήν ἐποχή μας ἀκόμα, δίνει πνοή καί τρέφει πνευματικά τήν ἀνθρωπότητα. Ἀποκορύφωμα τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ στάθηκε ὁ «Χρυσοῦς αἰώνων» (5ος π.Χ.).

Τόν εἶπαν «έλληνικό θαῦμα» αὐτό τόν πολιτισμό πού σημειώθηκε στή χώρα μας. Δημιουργοί του ὑπῆρξαν οἱ μακρινοί μας πρόγονοι, πού ζώντας σ' αὐτή τήν ἴδια γῆ πού ἐμείς σήμερα κατοικοῦμε, ἀντικρίζοντας τίς ἴδιες πεδιάδες, τά ἴδια βουνά καί τήν ἴδια θάλασσα, ἀνακάλυψαν τό πιό σημαντικό στοιχεῖο τῆς ζωῆς, τόν ἴδιο τόν ἀνθρωπο κι ὄρισαν τήν ἀξία του καί τή σωστή του θέση στὸν κόσμο.

Τό χαμένο στούς ἀνατολικούς πολιτισμούς ἄτομο γιά πρώτη

Ἀρχαῖος
Ἑλληνικός
Φύλος
πολιτισμός
αρχαία
φύλα
πολιτισμός
αρχαία
φύλα

τούς μεσαίρητο Η
Βαριάρητο
εργάζεται

τούς μεσαίρητο Η
Βαριάρητο
εργάζεται

‘Η ἀνάδειξη τής
ἀξίας τοῦ ἀπόμου

φορά παίρνει άξια καί βρίσκει μιά θέση στή ζωή. 'Από κεί κι υπέρει, άδεσμευτο πιά, προχωρεῖ στίς άφάνταστα σπουδαῖες καί μοναδικές κατακτήσεις πού θά γνωρίσουμε στά έπόμενα κεφάλαια.

4. ΠΗΓΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΝΩΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Εύρήματα
ἀνασκαφῶν

'Από τήν 'Εποχή τοῦ Χαλκοῦ καί τούς διάφορους πολιτισμούς αύτῆς τῆς περιόδου, ἄφθονα εύρήματα ἔχουν φέρει στό φῶς, ἐδῶ καί ἐνενήντα χρόνια σχεδόν, οἱ ἀνασκαφές σέ διάφορα σημεῖα τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας καί τῶν νησιῶν.

'Ερείπια σπιτιών καί παλαιών, τάφοι, ὅπλα, ἐργαλεῖα κι ἀμέτρητα ἔργα τέχνης δίνουν πλούσιες μαρτυρίες γιά τή ζωή, τίς συνήθειες, τίς ἀσχολίες, τή θρησκεία, τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιοτεχνίας, ἀκόμα καί γιά τήν πολιτική ὄργανωση, καθώς καί γιά τήν ὁκτινοβολία τῶν πολιτισμῶν αύτῶν καί τίς ἐπιδράσεις πού είχαν.

'Ενώ γιά τήν Κρήτη ούπάρχουν γραπτές μαρτυρίες ἀπό τήν Αίγυπτο, δύο ἀπό τά τρία συστήματα γραφῆς πού ἀνακαλύφθηκαν στό μεγάλο νησί, ἡ Ἱερογλυφική (δίσκος Φαιστοῦ) καί ἡ Γραμμική Α δέν ἔχουν ἀκόμη διαβαστεῖ. Μένουν, ἔτοι, ἄφωνα μνημεῖα γιά μᾶς· κείμενα στό τρίτο σύστημα γραφῆς, στή Γραμμική Β (παρουσιάζεται στήν Κρήτη γύρω στά 1400 π.Χ.), βρέθηκαν χαραγμένα σέ πλήθος πήλινες πινακίδες στήν Κνωσό. Διαβάστηκαν μονάχα τά τελευταῖα χρόνια (1952). 'Ο Θησαυρός, δόμως, ὅλων τῶν πινακίδων βεβαιώνει μονάχα πώς ἡ γλώσσα τους είναι Ἑλληνική (σέ μιά μορφή ἀρχαιότερη κι ἀπό τή γλώσσα τοῦ 'Ομηρου). Οἱ πινακίδες αύτές δέν ἔδωσαν, γιά τήν ὥρα, ἔνα πραγματικό ιστορικό κείμενο, μιά συνεχή διήγηση. Είναι ὀλες κατάλογοι (ἔνα είδος ἀπό λογιστικά βιβλία) τῶν ἀντικειμένων καί πολλῶν ἄλλων περιουσιακῶν στοιχείων πού είχαν ἡγεμόνες καί μεγαλέμποροι τῆς ἐποχῆς. Διαβάζουν, ἀκόμα, οἱ εἰδικοί πού καταγίνονται μέ τή δύσκολη ἀνάγνωσή τους, μερικά Ἑλληνικά ὀνόματα, γνωστά ἀπό τόν 'Ομηρο.

'Ενώ τά γραπτά κείμενα τῶν Χετταίων δίνουν μερικές πληροφορίες γιά τούς Μυκηναίους, ἡ ἐπιστήμη δέν μπορεῖ νά ἀρχίσει τήν Ἑλληνική ιστορία ούτε ἀπό τά μυκηναϊκά χρόνια, γιατί, ἀν καί οι πήλινες πινακίδες τῆς Γραμμικῆς Β γραφῆς, πού βρέθηκαν κυρίως στήν Πύλο, ἀλλά καί στήν Κνωσό, στίς Μυκῆνες καί στή Θήβα, είναι γραμμένες σέ μιά παλαιότατη μορφή τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας, δέ δίνουν πραγματικές ιστορικές πληροφορίες. 'Αποτελοῦν οἱ περισσότερες καταλόγους διαφόρων ἀγαθῶν ἡ τῶν εἰδικοτήτων τῶν τε-

Ἡ σημασία τῆς
Γραμμικῆς Β
γραφῆς

μητρικόν μου γενέθλιον

χνιτών πού έργαζονταν στά μυκηναϊκά άνάκτορα – μερικές πού βρέθηκαν σε μεγάλα ιδιωτικά σπίτια, π.χ. στίς Μυκήνες, άναφέρουν τίς ποσότητες πραγμάτων πού ύπηρχαν στό σπίτι όπου άποκαλύφθηκαν. Έπομένως, καμιά τους δέν έχει πραγματικό ιστορικό κείμενο συνεχές, χαραγμένο έπανω της.

Οι ιστορικοί όριζουν τήν άρχη των ιστορικών χρόνων στήν 'Ελλάδα, γύρω στά 1000 π.Χ. Πολλά σημάδια ύπαρχουν άπ' αύτή τήν έποχή (στή Θρησκεία, στήν τέχνη κι άλλο) γιά τήν άναπτυξή και σταθεροποίησή των καθαρά έλληνικών χαρακτηριστικών στίς βάσεις, άκριβώς, πού έξελίχθηκε, ό κλασικός έλληνικός πολιτισμός.

'Αρχή τών ιστορικών χρόνων

5. ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

'Η ζωή στόν τόπο μας διαιρείται στίς παρακάτω περιόδους:

- A'. Προϊστορική περίοδος. Χωρίζεται σέ δύο μεγάλες έποχές:
1. Τοῦ Λίθου (διαιρείται στήν Παλαιολιθική και τή Νεολιθική 'Έποχη). Τελειώνει γύρω στά 2600 π.Χ.
  2. Τοῦ Χαλκοῦ (2600-1100 π.Χ.).

- B'. Ιστορική περίοδος. Χωρίζεται σέ τέσσερις έποχές:
1. Τή Γεωμετρική, πού τελειώνει γύρω στά 700 π.Χ.
  2. Τήν 'Αρχαϊκή, 700-500 π.Χ.
  3. Τήν Κλασική, 500-323 π.Χ.
  4. Τήν 'Έλληνιστική, πού τελειώνει τό 146 π.Χ., όταν οι Ρωμαίοι κατακτούν άριστικά τήν 'Ελλάδα.

KΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. 'Η φύση τοῦ τόπου καί ή πενία τοῦ έδαφους διαμόρφωσαν ιδιότυπα τό χαρακτήρα τῶν 'Ελλήνων κι ἐπηρέασαν βαθύτατα τόν πολιτισμό τους.

2. 'Η έλληνική γῆ διαμελισμένη φυσικά σέ μικρές πεδιάδες, έμποδίσει τήν ένότητα τοῦ 'Έλληνισμοῦ καί στάθηκε άφορμή άμετρητων πολέμων πού οδήγησαν στή διάλυση καί, τέλος, στήν ξενική ύποδούλωση.

3. Πρίν φτάσουν στήν 'Ελλάδα οι 'Έλληνες, κατοικοῦσαν στόν τόπο διάφοροι λαοί ἀγνωστης προέλευσης: Πελασγοί, Κάρες, Λέλεγες, Κρήτες. Τούς λέμε μ' ἔνα όνομα: Προέλληνες.

4. Οι 'Έλληνες ἀνήκουν στήν ίνδοευρωπαϊκή φυλή κι ἔφτασαν σέ διαδοχικά κύματα στήν 'Ελλάδα ἀπό τό βορρά. Πρώτες φυλές πού ἥρθαν είναι οι 'Ιωνες, οι Αἰολεῖς καί οι 'Αχαιοί (μετά

τό 2000 π.Χ.), τήν Ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ, φέροντας τό ἄλογο μαζί τους. Ἀκολουθοῦν οἱ Δωριεῖς καὶ πολλά συγγενικά τους φύλα (1100 π.Χ.), πού ἡ παρουσία τους σημειώνει νέα ἐποχή. Χρησιμοποιοῦν τό σίδηρο.

5. Ἡ ἱστορική ἐποχὴ ἀρχίζει μέ τους Δωριεῖς. Αύτοὶ βάζουν τίς σταθερές βάσεις τοῦ κατοπινοῦ καθαρὰ ἔλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

6. Οι "Ελληνες πρωτοι άναδειξαν την άνθρωπινη πρωτοπότητα και δημιουργησαν το «έλληνικό θαῦμα».

7. 'Η Προϊστορική' Έποχή στήν 'Ελλάδα χωρίζεται σε δύο μεγάλες περιόδους: Την 'Έποχή του Λιθου (Παλαιολιθική και Νεολιθική) και την 'Έποχή του Χαλκοῦ.

8. Η ιστορική περίοδος τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας χωρίζεται σέ 4 φάσεις: τή Γεωμετρική, τήν Ἀρχαϊκή, τήν Κλασική και τήν Ἑλληνιστική.

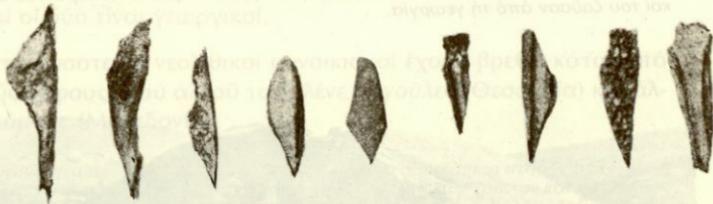
Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

1. Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΛΙΘΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

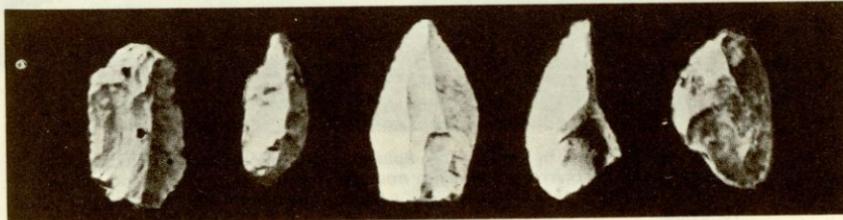
Μόνο τά τελευταία τριάντα χρόνια, ιδίως όμως από το 1956 κι υστερα, άποκαλύφθηκαν, με έρευνες τῶν ἀρχαιολόγων, ἵχνη παλαιολιθικῶν ἀνθρώπων, ζώων (ρινόκερου, ἐλέφαντα) καὶ ἐργαλείων στὸν τόπο μας.

Εἶναι γνωστό πῶς ὑπῆρχαν παγετῶνες στὴν Πίνδο καὶ στὸν Ἐρύμανθο. Στή Μακεδονία, στή Θεσσαλία (στίς ὅχθες τοῦ Πηνειοῦ), στή Δυτική Πελοπόννησο, στή Σκύρο, ἔξι ἀπό τή Θήβα, στήν Κέρκυρα καὶ στή Ζάκυνθο, στό Κωρύκιο "Ἀντρο τοῦ Παρνασσοῦ, ιδιαίτερα όμως στήν Ἡπειρο (κοντά στήν Πρέβεζα καὶ στά Γιάννενα) βεβαιώθηκε πῶς ἔζησαν ἀνθρώποι σ' αὐτά τά χρόνια. Κι οἱ ἀνασκαφές φέρουν κάθε χρόνο στό φῶς νέα στοιχεῖα γιά τή ζωή καὶ τίς δραστηριότητές τους.

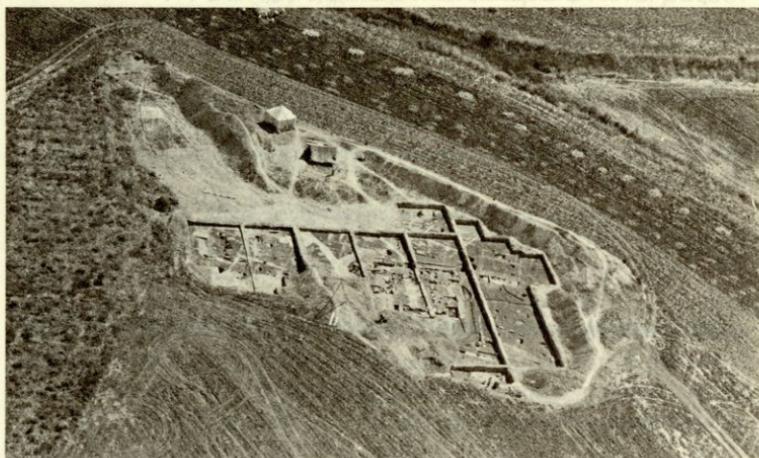
Η Παλαιολιθική
Ἐποχή

Κοκάλινα ἐργαλεῖα ἀπό ἀνασκαφές στή Θεσσαλία. Μουσεῖο Βόλου.
Παλαιολιθικά λίθινα ἐργαλεῖα από τόν Ἀγιο Γεώργιο κοντά στήν Πρέβεζα. Μουσεῖο Ιωαννίνων.

Συνοικισμοί τής Νεολιθικής 'Εποχής έχουν βρεθεῖ σχεδόν σ' όλη τήν Ελλάδα. Ο παλαιότερος, σέ εύρωπαϊκό έδαφος, έξακριβώθηκε έξω από τή Βέροια, στή Νέα Νικομήδεια, και χρονολογεῖται στήν 7η

Ο παλαιότερος Νεολιθικός συνοικισμός βρέθηκε στή Νέα Νικομήδεια τής Δυτικής Μακεδονίας, κοντά στή Βέροια. Χρονολογεῖται στήν 7η χιλιετία π.Χ. Στήν εικόνα άεροφωτογραφία τοῦ χώρου πού έχει άνασκαφεί. Πρόκειται γιά συνοικισμό πού οι κάτοικοι του ζούσαν από τή γεωργία.

'Η Νεολιθική άκροπολη τοῦ Σέσκλου. Βρίσκεται λίγα χιλιόμετρα έξω από τό Βόλο. Στή φωτογραφία διακρίνεται τό σκάψιμο πού έχει γίνει σ' ένα μεγάλο μέρος τοῦ λόφου, γιά νά μελετηθούν τά στρώματα τής γῆς και νά προκύψουν έτοι συμπεράσματα χρονολογικά.

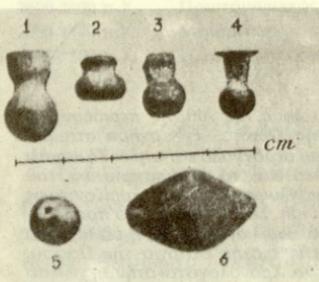

Τμήμα αίθουσας τοῦ γεμάτου σταλακτίτες καὶ σταλαγμίτες σπηλαίου τῆς Ἀλεπόποτρας στὸ Διρό τῆς Μάνης. Πρόσφατες τελείως ἀνασκαφές ἀποκάλυψαν ὅτι μές στὸ σπήλαιο κατοικούσαν πολλοὶ ἀνθρώποι γιὰ καιρό, στὴ Νεολιθικὴ περίοδο. Βρέθηκαν δῆλα, σκεύη, ἐργαλεῖα καὶ ἀγαλμάτια λίθινα. Στοὺς τάφους μέσα ὑπῆρχαν σκελετοί. Ἡ ζωὴ στὸ σπήλαιο αὐτό, πού εἶναι πολὺ μεγάλο σὲ μέγεθος, μὲ διάφορους χώρους πανοραμικούς χάρορ στοὺς σταλακτίτες, σταμάτησε ἀπότομα, γιατὶ ἴσως ἀπὸ σεισμό ἐπεσαν πέτρες πού κάλυψαν τελείως τὴν είσοδο τοῦ σπηλαίου καὶ δοσὶ ἀνθρώποι ἡταν μέσα πεθαναν ἔτσι χωρίς τροφή, νερό καὶ ἀέρα.

χιλιετία. Περίπου σύγχρονος εἶναι καὶ τοῦ Σέσκλου, ἔξω ἀπό τὸ Βόλο. Καὶ οἱ δύο εἶναι γεωργικοί.

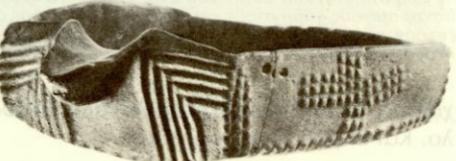
Οἱ περισσότεροι νεολιθικοὶ συνοικισμοὶ ἔχουν βρεθεῖ κάτω ἀπό μικρούς λόφους, πού ἀλλοῦ τούς λένε μαγοῦλες (Θεσσαλία) καὶ ἀλλοῦ τοῦμπες (Μακεδονία).

'Αριστερά: Λίθινα σκουλαρίκια (1-4), σφρονδύλι (5) ἀπό ἀδράχτι καὶ πεσσός σφενδόνης (6). Στὸ κέντρο: Κοκάλινο ἄγκιστρο. Ὄλα είναι τῶν Νεολιθικῶν χρόνων καὶ προέχονται ἀπό ἀνασκαφές στὴ Θεσσαλία. Ἐκτίθενται στὸ Μουσεῖο τοῦ Βόλου. Δεξιά: Νεολιθικό ζωγραφιστό ἄγγειο, ἀνοικτό σὲ τόπο γαβάθας βρέθηκε σπασμένο σὲ κομμάτια, κολλήθηκε καὶ συμπληρώθηκε. Ἐκτίθεται στὸ Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

Τά τελευταία χρόνια άνακαλύφθηκαν καί στήν Κύπρο σπουδαῖοι Νεολιθικοί συνοικισμοί, στίς βόρειες καί τίς νότιες όροσειρές του νησιοῦ. 'Ορισμένοι ἀπ' αὐτούς ἔχουν μελετηθεὶ λεπτομερειακά. Τῆς Χοιροκοιτίας κυρίως ὁ συνοικισμός εἶναι σπουδαιότατος. 'Από τίς άνασκαφές στήν περιοχή της ἐξακριβώθηκαν τά δρια τοῦ συνοικισμοῦ, τό στρογγυλό σχῆμα τῶν κατοικιῶν – πηλόχτιστες θολωτές καλύβες –, τά σκεύη, τά ἐργαλεῖα πού μεταχειρίζονταν οἱ κάτοικοι, καθώς καί στοιχεῖα γιά τίς θρησκευτικές τους δοξασίες.

Νεολιθικό εἰδώλιο ἀπό γκρίζο ἀνδεσίτη. Παριστάνει ἀνθρώπινη μορφή μὲ σώμα ἐπίπεδο, ὄρθρογάνιο, καί λαιμό κυλινδρικό. Τό κεφάλι του εἶναι στρογγυλό μὲ χοντροκομένα τά χαρακτηριστικά τοῦ προσώπου. Τά πόδια χωρίζονται μὲ κάθετη αὐλάκωση. Ἐχει βρεθεῖ στὸ σπουδαῖο Νεολιθικό συνοικισμό τῆς Χοιροκοιτίας στήν Κύπρο.

ὅποι από τα είδη νυσταλέα συνοικισμάτων τακτικάνται μεταξύ των οικισμών της Κύπρου.

Πρώιμο Νεολιθικό ἀγγεῖο ἀπό γκρίζο ἀνδεσίτη. Τό σχῆμα του εἶναι σχεδόν ὄρθρογάνιο, ἡ βάση ἐπίπεδη, κι ἔχει στή μιά του πλευρά ἐκροή, γιά νά τρέχει τό υγρό πού θά ὑπῆρχε μές στὸ ἀγγεῖο. Ἐχει διακόμηση ἀνάγλυφη μὲ κουκίδες καί τρίγωνα. Βρέθηκε στή Χοιροκοιτία στήν Κύπρο.

Εἰδώλιο τοῦ τέλους τῆς Λίθινης περιόδου καί τῶν ἀρχῶν τῆς Χαλκῆς. Ἐχει σχῆμα σταυρόσχημο, μὲ λαιμό στρογγυλό καί φηλό. Τό κεφάλι εἶναι κυλινδρικό καί τά χαρακτηριστικά τοῦ προσώπου ἀνάγλυφα. Τά πόδια χωρίζονται μὲ κάθετη αὐλάκωση. Σέ σύγκριση μὲ τό προηγούμενο κυπριακό εἰδώλιο, φαίνεται ἡ ἐξέλιξη τοῦ δεύτερου. Βρέθηκε στήν ἐπαρχία τῆς Πάφου, στή νότια Κύπρο. Χρονολογεῖται στήν 3η χιλιετία π.Χ.

Στούς Νεολιθικούς συνοικισμούς, ή ζωή έχει τό χαρακτήρα πού παρουσιάζουν καί οι ἄλλοι συνοικισμοί τῆς ἐποχῆς αὐτῆς σέ ἄλλους τόπους. Λατρεύεται κι ἐδῶ ή θεά τῆς γονιμότητας, τά ἀγγεία έχουν περίπου τά ἴδια χαρακτηριστικά (σχήματα καί εἶδος διακοσμήσεως) καί οι κάτοικοι καταγίνονται μέ τή γεωργία καί τήν κτηνοτροφία. Στήν 'Ελλάδα έχουν βρεθεῖ ὡς σήμερα δύο μενχίρ, μεγαλιθικά δηλ. μνημεῖα: ἔνα στή Θεσσαλία κι ἔνα στά Δεντρά τῆς Ἀργολίδας.

2. Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Τό 2600 π.Χ. ἀρχίζει ή χρήση τοῦ χαλκοῦ στήν 'Ελλάδα. Τότε ἀκριβῶς φτάνει στό τόπο ἔνας ἄγνωστος λαός φέρνοντας τό χαλκό μαζί του. Γιά 200 χρόνια, σχεδόν, δέ γενικεύθηκε ή χρήση τοῦ μετάλλου αὐτοῦ, γι' αὐτό κι ὄνομάζουν τούς δύο πρώτους αἰῶνες Χαλκολιθική φάση, ἐπειδή ἐξακολουθοῦν νά χρησιμοποιοῦνται τά πέτρινα ἐργαλεῖα.

Ορείχαλκος (μπρούντζος). Στήν ἀρχή μεταχειρίζονταν οἱ ὄνθρωποι καθαρό τό χαλκό. Πολύ γρήγορα ὅμως ἐμαθαν νά τόν ἀνακατεύουν μέ κασσίτερο, φτιάχνοντας ἔτοι ἔνα μέταλλο πιό στέρεο, τόν ὄρείχαλκο.

Μινωικός, Κυκλαδικός, Ἑλλαδικός πολιτισμός. Στήν περίοδο τοῦ Χαλκοῦ παρουσιάζεται στήν Κρήτη ἔνας σπουδαῖος πολιτισμός, ὁ πρώτος σημαντικός στήν Εύρωπη, ὁ Μινωικός, πού τόν χωρίζουν σέ μεγάλες φάσεις (Πρωτομινωική, Μεσομινωική καί 'Υστερομινωική). Ἐπηρεασμένος πολύ ἀπό τήν Κρήτη, ἄλλος πολιτισμός, μέ θαυμαστή ιδιοτυπία στήν πρώτη του περίοδο, ἀνθεῖ στίς Κυκλάδες: ὁ Κυκλαδικός. Τέλος, στήν ἡπειρωτική 'Ελλάδα ἀναπτύσσεται ἄλλος ἀξιόλογος πολιτισμός, ὁ Ἑλλαδικός, πού χωρίζεται, ὅπως κι οι ἄλλοι δύο, σέ τρεῖς παράλληλες μέ τούς ἄλλους φάσεις:

Χρονολογία	Μινωικός	Κυκλαδικός	Ἑλλαδικός
2600-2000 π.Χ.	Πρωτομινωικός	Πρωτοκυκλαδικός	Πρωτοελλαδικός
2000-1580 π.Χ.	Μεσομινωικός	Μεσοκυκλαδικός	Μεσοελλαδικός
1580-1100 π.Χ.	'Υστερομινωικός	'Υστεροκυκλαδικός	'Υστεροελλαδικός

A'. Ο ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

'Η δύναμη κι ὁ πολιτισμός τῆς Κρήτης, μές στή δεύτερη χιλιετία, ἥταν τόσο σημαντικοί, ὥστε παρ' ὅλο πού είχε χαθεῖ κάθε χνάρι τους γιά χίλια χρόνια, οἱ ἴδιοι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ἀργότερα, μιλοῦσαν μέ θαυμασμό γιά τόν ἰσχυρό βασιλιά τῆς Κνωσοῦ Μίνωα καί γιά τή ναυτική του δύναμη.

"Ος το 1900, πού ό Βρετανός αρχαιολόγος Σέρ Άρθουρ Έβανς άποκάλυψε τά έρειπτα τού τεράστιου καί πολυδαίδαλου άνακτόρου τής Κνωσοῦ, άνασταίνοντας ἔναν ώραϊο καί σπουδαῖο πανάρχαιο πολιτισμό, ή υπαρξή του ήταν γνωστή μόνο ἀπό τὸν "Ομηρο, ἀπό τίς διηγήσεις τῶν ἀρχαίων ιστορικῶν ('Ηροδότου, Θουκυδίδη) κι ἀπό τίς αἰγυπτιακές πηγές. Ἀπό τότε ὡς σήμερα "Ελληνες καί ξένοι αρχαιολόγοι μέ συστηματικές ἀνασκαφές ἔφεραν στὸ φῶς πλῆθος στοιχεία τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ.

1. Η ΧΩΡΑ ΚΑΙ ΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ

'Η Κρήτη είναι νησί εϋφορο μέ πανύψηλα βουνά. 'Ορισμένοι τῆς χώροι ἔχουν ἀρκετό νερό. Στήν ἀρχαιότητα ἔβγαζε ἄφθονο λάδι, κρασί, λινάρι καί κρόκο.

Έμπόριο καί
ναυτικό

'Η Κρήτη εύτυχησε νά βρίσκεται πολύ κοντά στίς χώρες, ὅπου ἀναπτύχθηκαν νωρίς μεγάλοι πολιτισμοί (τήν Αἴγυπτο, τή Συρία καί τή Μ. Ασία) καί, καθώς τήν ἔβρεχε ή θάλασσα ὀλόγυρα, πολύ γρήγορα οἱ δραστήριοι κάτοικοι τῆς ἀρχισαν νά ταξιδεύουν. Σύντομα, κυριάρχησαν στό Αίγαιο καί στήν Ανατ. Μεσόγειο, ἔξαγοντας τά φυσικά καί βιοτεχνικά προϊόντα τοῦ νησιοῦ καί φέρνοντας ἀπό τή Δυτική Ασία καί τήν Αἴγυπτο χρυσάφι, χαλκό, ύψασματα καί πολύτιμες πέτρες. Είχαν τήν εὐκαιρία, ταξιδεύοντας, πολλά νά ίδουν καί νά μάθουν. "Έξυπνοι καί δραστήριοι ἐπηρεάστηκαν δημιουργικά ἀπό ό, τι ἔβλεπαν καί μάθαιναν στούς ξένους τόπους. Είναι ἀγνωστή ἡ καταγωγή τοῦ λαοῦ πού κατοίκησε τήν Κρήτη καί ἀνάπτυξε τό σπουδαιότατο πολιτισμό πού ἀπό τόν "Εβανς καθιερώθηκε νά όνομάζεται Μινωικός.

2. Η ΙΣΤΟΡΙΑ

Νεολιθική Έποχή

Ζωή ἔξακριβώθηκε στήν Κρήτη, μεταξύ 6000-5000 π.Χ. Οι ἀνθρώποι κατοικούσαν τότε μέσα σέ σπήλαια, ὅπου ζοῦσαν πολλές οίκογένειες μαζί.

Θρησκεία

Οἱ νεκροί θάβονταν μέσα καί γύρω στά σπήλαια. Λατρεύόταν κι ἐδώ ἡ γνωστή γυναικεία θεά τής γονιμότητας, ὅπως καί στήν ἄλλη Ελλάδα καί στήν Ανατολή. Τό δείχνει μιά σειρά ἀπό γυναικεία πάχυσαρκα ειδώλια πού βρέθηκαν στίς ἀνασκαφές.

Έργαλεία

Λίγα πέτρινα πελέκια κι ἀξίνες, ἔργαλεία ἀπό κόκαλο κι ἀγγεῖα ἀπό σκούρο πηλό, μέ χαρακτή διακόσμηση, είναι τά εύρήματα αὐτῆς τής περιόδου. Νεολιθικοί συνοικισμοί ἔξακριβώθηκαν στήν Κνωσό, στή Φαιστό, στή Σητεία καί ἀλλοῦ.

Η Νεολιθική περίοδος τελειώνει γύρω στά 2600 π.Χ., όπότε φτάνει στην 'Ανατολική Κρήτη, από τη Βόρεια Συρία ή τη Μικρά Ασία, μιά νέα αγγωστή σε μᾶς φυλή, σε διαδοχικά κύματα.

Στήν Πρωτομινωική περίοδο ιδρύονται πολλοί συνοικισμοί στήν ανατολική παραλία του νησιού, στήν άρχη, κι άμεσως ύστερα στήν Κεντρική Κρήτη.

Πρωτομινωική περίοδος

Τμήμα τής αίθουσας τοῦ ἀλαβάστρινου θρόνου στή δυτική πτέρυγα τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσού. Βρίσκεται στό ίσογειο (βλ. σχέδ. 2).

‘Ο νέος λαός πού είχε φτάσει ήξερε καλά τή ναυτική τέχνη. Ήταν ειρηνικός, φιλοπρόδοος, μέ έξαιρετικά καλλιτεχνικά χαρίσματα κι έδειξε θαυμαστή ίκανότητα στήν έκμεταλλευση τών φυσικών πλεονεκτημάτων τού νησιού. Στίς πιό κατάλληλες θέσεις οργάνωσε άστικά κέντρα καί σίγουρα λιμάνια, χρησιμοποιώντας άκομή καί μικρά, άλλα εύνοικά γιά τό ναυτικό, νησάκια.

Γρήγορα κυριαρχεῖ στό Αίγαιο καί στήν ‘Ανατ. Μεσόγειο, κι οι πρώτες ύλες πού φέρνει στήν Κρήτη, στά έπιδειξια χέρια του γίνονται πραγματικά άριστουργήματα. Άπο τήν Πρωτομινωική περίοδο έκδηλώνονται τά άξιοθαύμαστα χαρακτηριστικά τού μινωικού πολιτισμού.

Οι κάτοικοι ξεχωρίζουν γιά τήν καλαισθησία καί γιά τήν άγαπη στή φύση, πού τούς έμπνει σέ άμετρητα έργα τέχνης. Χαρακτηριστικό αύτής τής έποχής είναι πώς στήν Ψυχή τού μινωικού λαού δέν ύπηρχε καταθλιπτικός φόβος ούτε γιά τούς θεούς ούτε γιά τό θάνατο, ούτε γιά τούς συνανθρώπους.

Οι Μινωίτες δέ σχημάτισαν ένιατο κράτος, άλλα κάθε άστικό κέντρο άποτελούσε ξεχωριστή δύναμη μέ δικό του άρχοντα.

‘Αμέσως ύστερα άπό τό 2000 π.Χ. ή πολιτική δύναμη συγκεντρώνεται στά χέρια βασιλέων, πού χτίζουν μεγάλα άνακτορα στήν Κνωσό, στή Φαιστό, στά Μάλια καί στή Ζάκρο (‘Ανατ. Κρήτη).

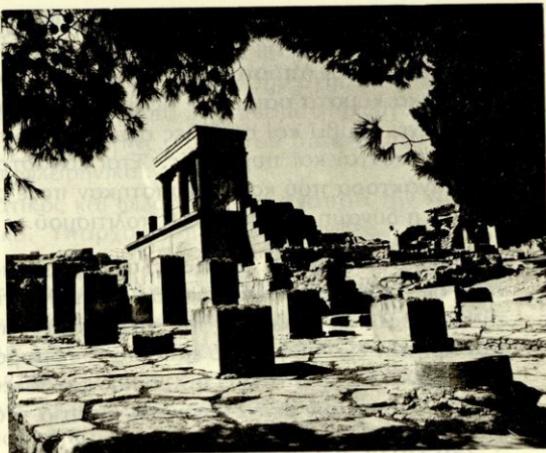
Ο βασιλιάς είναι ο άντιπρόσωπος τής θεότητας, κι αύτός φαίνεται νά ορίζει τή ζωή τού τόπου. Στό παλάτι του ύπάρχουν ειδικοί χώροι λατρείας καί, σέ τεράστιες άποθηκες, συγκεντρώνει τά προϊόντα τού νησιού: λάδι καί δημητριακά. Σ’ αύτό μέσα, τέλος, ιδρύει

Μεσομινωική
περίοδος.
Άνακτορα

Τά νότια προπύλαια τού άνακτορου τής Κνωσού. Πρόκειται γιά τή μνημειακή είσοδο πού οδηγούσε τόν έπισκέπτη από τό διάδρομο τής Πομπής στόν πρώτο δρόφο τής δυτικής πτέρυγας.

Ο «προμαχώνας» τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς βόρειας είσοδου τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ. Η κιονοστοιχία του ἔχει ἀναστηλωθεῖ. Πιστὶ ἀπὸ τοὺς κίονες ἔχει τοποθετηθεῖ ἀντίγραφο ἀπό τὴν ἔξαιρετή τέχνης ἀνάγλυφη παράσταση ταύρου πού βρίσκεται σὲ χώρῳ μέ εἰλασθεντρα.

σειρά ἐργαστηρίων, ὅπου δημιουργικοί τεχνίτες ἐργάζονται τίς πρώτες ψήλες πού φέρνουν ἀπό τὸ ἔξωτερικό.

Γύρω στά 1700 π.Χ. φοβεροί σεισμοί, Ἰσως, γίνονται ἡ αἰτία τῆς καταστροφῆς τῶν κρητικῶν ἀνακτόρων, τῶν μεγάλων σπιτιῶν, καθώς καὶ τῶν συνοικισμῶν.

Σὲ ἐλάχιστο χρονικό διάστημα χτίζονται νέα παλάτια, λαμπρότερα καὶ μεγαλύτερα ἀπό τὰ προηγούμενα. Είναι πολυώροφα καὶ προσφέρουν κάθε εὐκολία ζωῆς. Διακρίνει κανείς σ' αὐτά ὅχι μόνο τὸ καλλιτεχνικό δαιμόνιο τῶν ἀρχαίων Κρητῶν, ἀλλὰ καὶ τίς σημαντικές ἀρχιτεκτονικές τους γνώσεις. Τῶν δεύτερων τούτων ἀνακτόρων τά ἐρείπια ἀποκαλύφθηκαν στίς ἀνασκαφές.

Η ὑστερη φάση τῆς Μεσομινωικῆς περιόδου είναι ἡ μακρότερη καὶ συνεχίζεται ἀδιατάρακτη καὶ στήν ἀρχῇ τῆς 'Υστερομινωικῆς περιόδου. Ο ισχυρός ἐμπορικός στόλος τῶν Κρητῶν κυριαρχεῖ στίς θάλασσας. Προϊόντα μινωικά φτάνουν σ' όλες τίς ἀκτές τῆς Μ. Ἀσίας, στήν Αἴγυπτο, στή Σικελία, ἀκόμα καὶ στήν Ἰσπανία.

Τελείως ξαφνικά, ἄλλη φοβερότερη καταστροφή σημειώνεται γύρω στά 1450 π.Χ. Είπαν πολλοί ἐπιστήμονες ὅτι ἡ φοβερή είκονα πού παρουσιάζουν τά ἀνάκτορα (πέφτουν σέ ἐρείπια καὶ δυνατή φωτιά τά ἀποτελειώνει) ὀφείλεται σέ ἔξωτερική ἐπιδρομή, Ἰσως καὶ τῶν Ἀχαιῶν τῆς Πελοποννήσου, πού ἡ δύναμή τους ἔχει αὔξηθει αὐτά τά χρόνια. Ο "Ἐβανς ποτέ δέν πίστεψε αὐτή τήν ἀποφη. Ἀπόδωσε τήν καταστροφή σέ νέο κύμα τρομερῶν σεισμῶν. Ο καθηγητής Σπυρ. Μαρινάτος ὀλοκλήρωσε τήν ἀποφη τοῦ "Ἐβανς κι ἡ θεωρία του ἐπιβεβαιώθηκε ἀπόλυτα ἀπό τίς τελευταῖς ἀνασκαφές.

'Υστερομινωική περίοδος.
'Εμποριό-Ναυτικό

Φαίνεται ότι τήν έποχή αύτή έγινε φοβερή έκρηξη τοῦ ἡφαιστείου τῆς Θήρας. "Αφθονο ἡφαιστειακό ὄλικο (κίσηρις) καὶ θειάφι ἐκτοξεύθηκαν σέ ἀπόσταση πολλῶν χιλιομέτρων, ἐνῶ τεράστια παλιρροιακά κύματα σάρωσαν τίς βόρειες ἀκτές τῆς Κρήτης. Συχνά, ὅπως ἔχει συμβεῖ καὶ σέ ἄλλες σχετικές περιπτώσεις, μὲ τούς σεισμούς γίνονται καὶ πυρκαγιές. Ἔτσι καταστράφηκαν τά λαμπρότερα ἀνάκτορα πού κατασκευάστηκαν ποτέ σέ Ἑλληνικό ἔδαφος κι ἔσθησε ἡ δύναμη τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ.

Οι Ἀχαιοί στήν
Κρήτη

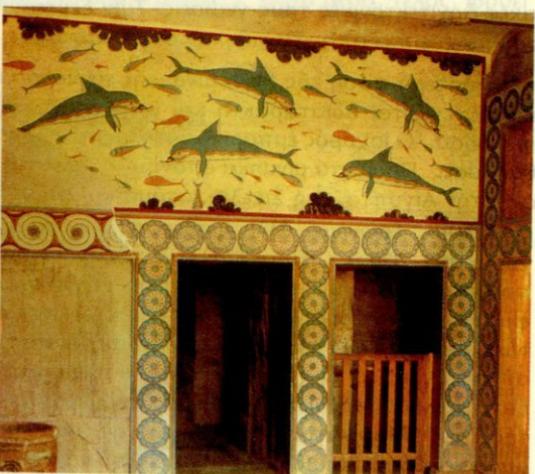
Γύρω στά 1400 π.Χ. ἀρχίζουν, σέ κύματα διαδοχικά, νά κατεβαίνουν οἱ Ἀχαιοί τῆς Πελοποννήσου στήν Κρήτη καὶ γίνονται κύριοι τῆς Κνωσοῦ. Δέ χτίζονται πιά νέα ἀνάκτορα. Ἡ θαλασσοκρατία τῶν Κρητῶν ἔχει σιβήσει. Τό ἐμπτόριο τους μαραίνεται καὶ περνάει σ' ἄλλα χέρια. Γύρω στά 1300 π.Χ. ὅμως κατασκευάζονται μεγάλα κτίρια, πού μοιάζουν μέ τά μυκηναϊκά σπίτια τῆς ἄλλης Ἑλλάδας.

Οι Δωριεῖς

Στό 120 αἰ. π.Χ. ἡ κατάπτωση προχωρεῖ· ὁ μινωικός πολιτισμός βαδίζει πρός τή δύση του. Ἔτσι, ὅταν γύρω στά 1100 π.Χ. φτάνουν τά πρώτα κύματα τῶν Δωριέων*, τό νησί κυριεύεται χωρίς ἀντίσταση. Ὅσοι ἀπό τούς κατοίκους δέ θέλησαν νά ύποταχθοῦν, ζήτησαν καταφύγιο στά ὁρεινά.

3. Η ΖΩΗ – ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ

Σέ κάθε μινωικό κράτος ἀνώτατος ἄρχοντας είναι ὁ βασιλιάς

Μέρος ἀπό τό μέγαρο τῆς βασιλισσας στήν ἀνατολική πτέρυγα τοῦ ἀνακτορου τῆς Κνωσοῦ. Στά δυτικά τοῦ δωματίου ὑπῆρχε τό λουτρό μέ τό λουτρά του. Στό τοῦ, πάνω ἀπό τήν εἴσοδο τοῦ χώρου, μία τοιχογραφία ἀναπαράστασή της στό δωμάτιο αὐτό σήμερα) μέ δελφίνια. Κομμάτια της βρέθηκαν στής ἀνασκαφές στό χώρο αὐτό.

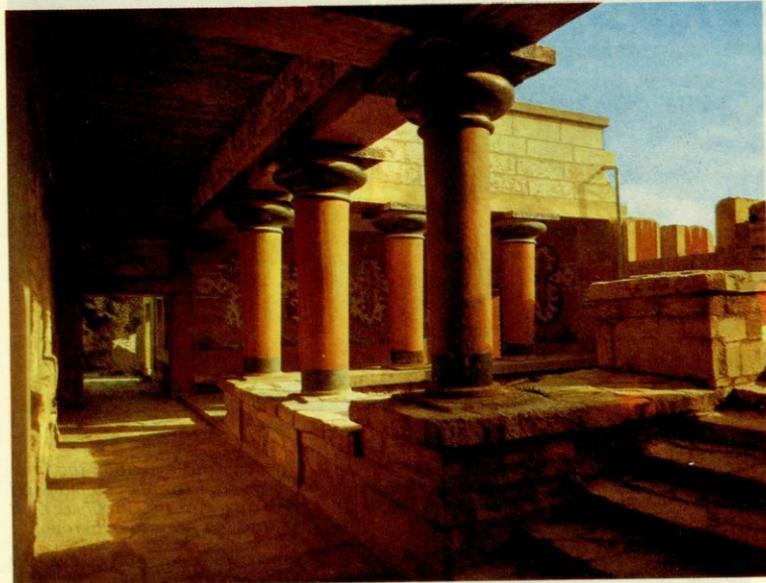
(ἀπό τή μεσομινωική περίοδο). Σέ μερικές φάσεις διακρίνει κανείς τόν κυριαρχικό ρόλο τής Κνωσού στίς ἄλλες πόλεις τής Κρήτης. 'Ο βασιλιάς φαίνεται νά κατευθύνει τή ζωή καί τήν κίνηση στό κράτος, δχι ὅμως μέ τόν ἀπολυταρχικό τρόπο πού είδαμε στήν Αῆγυπτο κ.ἄ. Είναι ό ἐκπρόσωπος τής θεότητας. Γύρω του ὑπάρχει τάξη εύγενῶν. "Ολοι τους είναι φιλειρηνικοί.

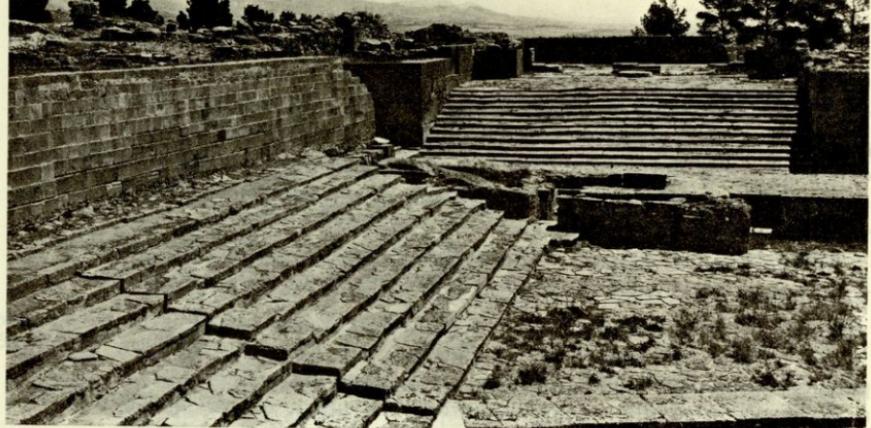
'Ο λαός είναι ἐργατικός καί φιλοπρόδοος· ἀγαπάει τήν κίνηση, τό ἐμπόριο, τό ναυτικό. 'Υπάρχουν σπουδαῖοι τεχνίτες.

'Ο μινωικός πολιτισμός είναι ό πρώτος στόν κόσμο πού ἔδωσε μεγάλη θέση στίς γυναίκες. Ζοῦν καί κυκλοφοροῦν ἐλεύθερα, ὅπως κι οι ἄντρες, φτάνουν μάλιστα νά παίρνουν μέρος σέ ἐπικίνδυνα ἀγωνίσματα (ταυρομαχίες). 'Η φορεσά τους είναι περίτεχνη, πολύ πλούσια καί παράξενη. Δέ μοιάζει μέ κανενός ἄλλου λαοῦ. Στίς τοιχογραφίες τής Κνωσού, ὅπου εικονίζονται ὅμιλοι γυναικῶν, βλέπει κανείς εὐκολα τό χαρούμενο πνεύμα πού ἔπικρατοῦσε στίς συζητήσεις τους, τόν ἐντυπωσιακό τους στολισμό καί τήν ἐλευθερία πού

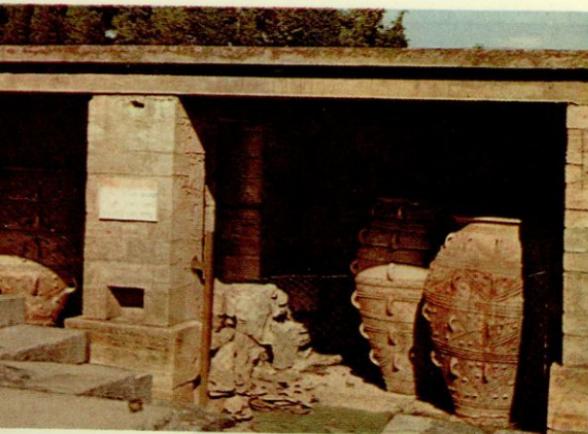
'Η θέση τής γυναίκας

'Ανοιχτή αὐλή σέ διαμέρισμα τής ἀνατολικής πτέρυγας τοῦ ἀνακτόρου τής Κνωσού, πού ὑπολογίζεται ότι θά είχε πέντε ὄρδφους. 'Ἄξιζει νά προσέξει κανείς τήν ἀγάπη γιά τήν πολυχρωμία πού είχαν οἱ Μινώιτες.

Στά μινωικά άνάκτορα χαρακτηριστικές είναι οι μεγάλες κλίμακες. Τής Φαιστού είναι η μεγαλοπρεπέστερη, παρ' όλο πού δέν κάνει την εντύπωση που θά έπρεπε, γιατί τό άνακτορο δέν έχει άναστηλωθεί. Στά άνάκτορα, έπίσης, τόσο τής Φαιστού, όσο και τής Κνωσού, έχουν βρεθεῖ χαρακτηριστικοί «θεατρικοί χώροι», όπου πιστεύεται ότι θά γίνονταν διάφορες τελετουργίες, μέ κύριο πρόσωπο πάντοτε τὸν βασιλέα πού θά πρέπει νά ήταν και ὁ μέγας ἀρχιερεύς. Τό τμῆμα πού έξεχει στό δάπεδο, ἐμπρός ἀπό τό θεατρικό χώρο, λέγεται «πομπική ὁδός». Υποθέουν ότι ἔκει ἐπάνω περνοῦσαν διάφορα ἑπτόσημα πρόσωπα, παριστάνοντας κάπι. Τό οικοδομικό ολικό τῶν μινωικῶν άνακτόρων ήταν πολύ λίγο στερεό, γι' αὐτό και μέ τους σειαμούς κατέρρευσαν τά πατώματα. Οι κατασκευές πάντως, εἶχε προβλεφθεί νά είναι ἀντιπεισμικές, γι' αὐτό και κατά διασπήματα ὑπῆρχαν ξύλινα δοκάρια ὄριζόντια, τοποθετημένα στούς τοίχους.

Άριστερά: Τμῆμα τῆς σειρᾶς τῶν ἀλλεπάλληλων ἀποθήκων στό άνακτορο τῆς Κνωσοῦ. Μέσα σέ μεγάλα πιθάρια ἡ σέ θήκες κάτω στό δάπεδο, διατηρούσσαν διάφορα ἀγαθά πού συγκέντρωναν οι βασιλεῖς σε είδος. Οι πολλές και συνεχεῖς ἀποθήκες είναι ἔνα ἀπό τά κύρια χαρακτηριστικά πού δέ λείπει ποτέ ἀπό ἔνα μινωικό άνάκτορο.

Δεξιά: Καμαραϊκό ἄγγειο ἀπό τή Φαιστό. Τά ἄγγεια αὐτά είναι χαρακτηριστικά γιά τήν πολυχρωμία τους. Χρησιμοποιεῖται κόκκινο και λευκό πάνω στό σκούρο φόντο.

είχαν. 'Ορισμένα έργα τέχνης, νομίζουν οι αρχαιολόγοι, πώς έχουν γίνει από γυναικεία χέρια.

'Ο κόσμος στην Κρήτη άγαπαε πολύ τή μουσική, τό χορό και τίς ταυρομαχίες.

'Ο πολιτισμός αυτός άποπνει άνεση, χαρά και κομψότητα.

4. ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΚΑΙ ΤΟ NAYTIKO

'Ο μεγάλος πλούτος τής Κρήτης δέν είναι άποτέλεσμα τής εύφορίας μονάχα τής γῆς της. 'Ατρόμητοι οι ναυτικοί της, διασχίζανε τίς θάλασσες, φέρνοντας από μακρινές χώρες ἄφθονες πρώτες ψέλες στό νησί: μέταλλα πολύτιμα και ήμιτοπολύτιμα, πέτρες φανταχτερές, ξυλεία κ.ἄ.

Στά άνακτορικά και στά ίδιωτικά έργαστήρια γινόταν ή έπειξεργασία τῶν υλικῶν κι ἀριστουργηματικά έργα παράγονταν, πού τά περισσότερα τά πουλούσαν στίς μεγάλες ἀγορές τοῦ ἔξωτερικοῦ ἐκείνης τής ἐποχῆς.

Αρχικά ἐμπορεύονταν μέ τό σύστημα τής ἀνταλλαγῆς. Φαίνεται ὅτι ἀργότερα χρησιμοποιούσαν μεγάλα κομμάτια χαλκοῦ σέ ὄρισμένο σχήμα καὶ βάρος: τά τάλαντα (βρέθηκαν στήν Αγ. Τριάδα καὶ στή Ζάκρο).

Μεταχειρίζονταν ἀκόμη, ὅπως και στή Μεσοποταμία, μεταλλικό

μεταλλικά
βάρη τοῦ γούρου

τοῦ γούρου
τοῦ γούρου

Νόμισμα

Μεγάλο μινωικό πιθάρι, μέ δύο σειρές λαβές, μία ἐπάνω και δεύτερη κάτω. Ἐχει διακόσμηση, πάνω στό φυσικό χρώμα τοῦ πηλοῦ, ἀπό διπλούς πελέκεις ἀνάμεσα σέ φυτά και ρόδακες. Σ' αὐτά τά μεγάλα πιθάρια φύλαγαν ύγρα και στερεά προϊόντα στής ἀπόθηκες τῶν ἀνακτόρων. Τό πιθάρι τής εἰκόνας βρέθηκε στήν Κνωσό και ἐκτίθεται στό Μουσεῖο Ἡρακλείου.

νόμισμα πρωτόγονο, δηλ. χρυσάφι, άσημι και χαλκό σε όρισμένο σχήμα και βάρος.

Τά ύγρα προϊόντα – λάδι και κρασί – τά μετέφεραν σε ειδικούς άμφορεις*. έκλειναν ύστερα τό στόμιό τους μέ ένα κομμάτι πηλού και τό σφράγιζε μέ τό σήμα του ό κάθε παραγωγός. Από τίς πήλινες πινακίδες καταλαβαίνουμε ότι χρησιμοποιούσαν δεκαδικό σύστημα στήν άριθμηση και κρατούσαν λογιστικά βιβλία.

Έκτος από τό έμπόριο, ύπαρχουν πληροφορίες σε αιγυπτιακά κείμενα πώς άναλαμβαναν και μεταφορές. "Ετοι, στήν έποχή του φαραώ Τούθμωσι τοῦ Γ' (1500-1450 π.Χ.), έκλεισαν συμφωνία μέ τήν Αίγυπτο νά μεταφέρουν έκει ξυλεία από τό Λίβανο.

Στούς μύθους τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων διατηρήθηκε ή μνήμη τῆς θαλασσοκρατίας τῶν Κρητῶν και τῆς κυριαρχίας τους σε όρισμένα σημεῖα τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου. Ιδιαίτερα ό μύθος τοῦ Θησέα και τοῦ Μινώταυρου έτσι πρέπει νά έξηγηθεῖ.

Μύθοι.
Μινώταυρος

5. Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Και στή Μινωική Κρήτη λάτρευαν γυναικεία θεότητα (Μητέρα – Φύση, θεά τῆς γονιμότητας). Σύμβολά της ήταν τό φίδι και τό περιστέρι. Υπήρχε κι ένας ἀνδρικός θεός, πλάι της, πού παριστανόταν μικρότερος. Σύμβολά του ήταν ό ταῦρος και ό διπλός πέλεκυς.

Σέ παραστάσεις κρητικῶν σφραγιδολίθων, μέ περιεχόμενο θρησκευτικό, βλέπει κανείς ζωόμορφους ή πτηνόμορφους δαίμονες.

Δέν κατασκεύαζαν ναούς. Λάτρευαν τό θεό σε «ιερά κορυφῆς» (στίς κορυφές τῶν βουνῶν), σε ειδικούς χώρους μέσι στά άνάκτορα ή στά θέατρα τῶν παλατιών, μέ σειρά από τελετές.

Η ταυρομαχία πιστεύεται πώς ήταν έκδήλωση θρησκευτικῆς λατρείας, ὅπως κι ό χορός.

Υπήρχε τάξη ιερέων κι ιερειῶν. Κεφαλή ὄλων τους ήταν ή βασιλική οἰκογένεια.

6. Η ΤΕΧΝΗ

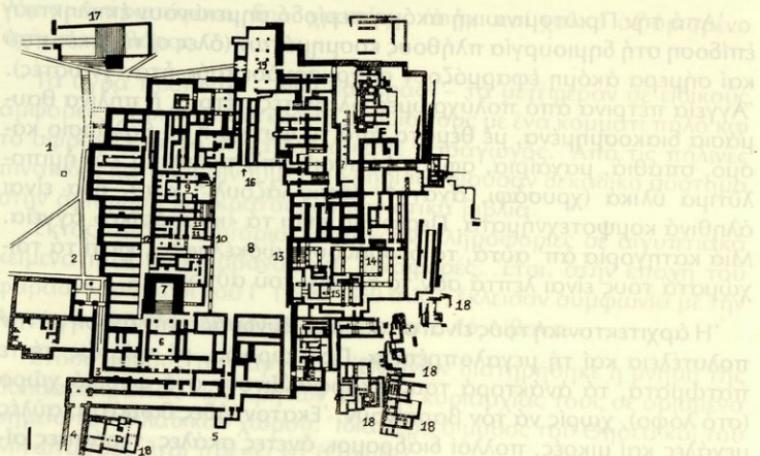
Η μινωική καλλιτεχνική δημιουργία είναι άξιοθαύμαστη. Δέν ύπάρχει κλάδος τέχνης πού νά μή θαυματούργησαν καλλιεργώντας τον. Άγαπουσαν ἀφάνταστα τή φύση και τά πλούσια χρώματά της, κι αύτήν ἀπόδωσαν σε κάθε της ὄψη: τή θάλασσα και τό βασιλείο της, τή γῆ μέ τά λουλούδια, τά πουλιά και τά ζῶα.

Από τήν Πρωτομινωική άκομη περίοδο σημειώνουν έκπληκτική έπιδοση στή δημιουργία πλήθους κοσμημάτων (όλες οι τεχνικές πού καί σήμερα άκομη έφαρμόζουν οι χρυσοχόοι τούς ήταν γνωστές). Άγγεια πέτρινα από πολύχρωμες φλεβωτές πέτρες, η πήλινα θαυμάσια διακοσμημένα, μέθεματα από τό φυτικό ή τό θαλάσσιο κόσμο, σπαθιά, μαχαίρια, σφραγιδόλιθοι* από πολύτιμα και ήμιπολύτιμα ύλικά (χρυσάφι, άχατη*, λάπις-λάζουλι* κ.ά.), όλα είναι άληθινά κομψοτεχνήματα. Περίφημα είναι τά «καμαραϊκά» άγγεια. Μιά κατηγορία απ' αύτά, τά όνομάζουν «ώκελυφα», γιατί τά τοιχώματά τους είναι λεπτά σάν τό τσόφλι τού αύγού.

Η άρχιτεκτονική τους είναι σπουδαία. Συνδυάζει τήν άνεση μέ τήν πολυτέλεια καί τή μεγαλοπρέπεια. Πολυώροφα, μέ τρία ώς πέντε πατώματα, τά άνάκτορά τους σκαρφαλώνουν στό φυσικό χώρο (στό λόφο), χωρίς νά τόν βαραίνουν. Έκατοντάδες δωμάτια, αύλες μεγάλες και μικρές, πολλοί διάδρομοι, ἄνετες σκάλες, τεράστιες αἴθουσες, βεράντες, όλα καταστόλιστα έσωτερικά μέ τοιχογραφίες κι άνάγλυφα*, κι έξωτερικά οι σκάλες μέ πλήθος λουλούδια, στή μία τους πλευρά, δίνουν είκονα όλοζώντανη τού χαρακτήρα καί τής λεπταίσθητης διάθεσης τής μινωικής τέχνης. Είχαν, άκομη, τέλειο άποχετευτικό σύστημα κι από τά παλάτια τους δέν έλειπταν οὔτε τά μπάνια (ήταν ειδικές αΐθουσες), οὔτε άλλος κανένας χώρος απ' όσους σήμερα χρησιμοποιούμε.

Κόσμημα χρυσό έξαιρετικής πραγματικά τέχνης, πού βρέθηκε κοντά στό άνάκτορο τών Μαλίων στήν Κρήτη. Παριστάνονται δύο μέλισσες πού ἀφήνουν μιά σταγόνα μέλι στήν κερήθρα. Ο καλλιτέχνης τίς τοποθέτησε συμμετρικά, στά δεξιά και στ' ἀριστερά τής κερήθρας, πού δηλώνεται μέ δίσκο κοκκιδωτό. Τό κόσμημα πιστεύουν οι ειδικοί, πώς θά πρέπει νά άνήκε σε σπουδαίο πρόσωπο, πού ζύσε στό άνάκτορο τών Μαλίων. Έκτιθεται στό Μουσείο Ήρακλείου.

Σχέδ. 1. Κάτοψη τού πολύπλοκου ανακτόρου τῆς Κνωσοῦ, πού στή μνήμη τῶν Ἑλλήνων τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἔμεινε γνωστό ὡς λαβύρινθος. Τό σχέδιο ἀντιποιεῖ στή μορφή πού είχαν τά ανακτόρα πρίν από τὴν καταστροφή τοῦ 1400 π.Χ. 1: Δυτική αὐλή, 2: Δυτικό πρόπτυλο, 3: Διάδρομος Πομπῆς, 4: Υπόστολη κλίμακα, 5: Νότια είσοδος, 6: Νότιο πρόπτυλο, 7: Σκάλα πού ὅδηγει στὸν πρώτο δρόφο, 8: Κεντρική αὐλή, 9: Αίθουσα τοῦ ἀλαβάστρινου θρόνου, 10: Τριμερές ιερό, 11: Θησαυροφυλάκιο τοῦ ιεροῦ, 12: Διάδρομος τῶν δυτικῶν ἀποθήκων, 13: Μεγάλο κλίμακοστάσιο, 14: Στοά κιονοστοιχίων, 15: Μέγαρο τῆς βασιλίσσας, 16: Πρόστο βόρειο πρόπτυλο, 17: Θεατρικός χῶρος, 18: Σπίτια, 19: Τελωνεῖο.

Η ζωγραφική τους δημιουργία, σπας ἐκφράζεται στίς τοιχογραφίες, είναι πραγματικό ὄριστούργημα σύνθεσης, χρωμάτων κι ὄμορφιας.

Ο χαρακτήρας
τῆς μινωικῆς
τέχνης

Γεμάτη φαντασία καί δύναμη είναι ἡ μινωική τέχνη καί ἀποδίνει τό κάθε θέμα μέ τέλεια φυσικότητα (νατουραλιστική*), στήν περίοδο τῆς μεγάλης της ἀκμῆς.

Σχέδ. 2. Ἀναπαράσταση μέρους τῆς πρόσοψης (πρός τὴν κεντρική αὐλή), τῆς δυτικῆς πτέρυγας τοῦ ανακτόρου. Αριστερά: ἡ πρόσοψη τοῦ τριμεροῦς ιεροῦ. Δεξιά: είσοδος στήν αίθουσα τοῦ ἀλαβάστρινου θρόνου. Βλέπε ἀρ. 9 τοῦ σχεδίου 1.

Έκτός από τήν άρχιτεκτονική, πού έδωσε πολυδαίδαλα κτίσματα, σ' όλες τίς άλλες τους έκδηλώσεις οι Κρήτες καλλιτέχνες δείχνουν άγαπη γιά τήν κομψότητα, τή φυσικότητα. Δέν άγαποϋν τό μνημείακό*, άντιθετα άπ' όλους τούς άλλους λαούς πού γνωρίσαμε άς αύτη τή στιγμή. Κι ήταν φυσικό αύτό, έφ' όσον ή Κρήτη δέν έχει τίς άχανείς έκτασεις τῶν μεγάλων κρατῶν τῆς Ανατολῆς. Ἀν ή τέχνη είναι ό καλύτερος τρόπος γιά τήν ἔκφραση τοῦ ψυχικοῦ κόσμου τοῦ ἀνθρώπου, στή μινωική τέχνη τό κάθε ἔργο ἀναδίνει τή χαρά τῆς ζωῆς, τήν εὐγένεια καί τή λεπτότητα.

Οι Κρήτες πήραν πολλά στοιχεία από τούς άλλους πολιτισμούς (Αἴγυπτο, Ανατολή). Τά διαμόρφωσαν, ὅμως, στά μέτρα τους καί δημιούργησαν τό δικό τους κόσμο. Οι ἀτέίχιστες πόλεις τους δείχνουν όχι μόνο τή φιλειρηνική τους διάθεση, άλλα καί τή δύναμη πού είχαν καί τήν ἀσφάλεια πού τούς χάριζε τό πλήθος τῶν καραβιών τους.

Ομήρος, «Οδύσσεια» 7 (Μετ. Ά. Βερταλιώτη)

2. Ο Θουκυδίδης γιώ τά Μίνωα:

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. Στόν ἐλληνικό χώρο, τήν Ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ ἀνθίζουν τρεῖς πολιτισμοί μέ ίδιαίτερα χαρακτηριστικά: 'Ο Ἑλλαδικός, ὁ Κυκλαδικός κι ὁ Μινωικός, ὁ σπουδαιότερος ἀπ' όλους, πού εἶχε μεγάλη ἐπίδραση καί στούς άλλους δύο.

2. Στήν Κρήτη πρωτοπαρουσιάζεται ζωή, μεταξύ 6000-5000 π.Χ. Οι κάτοικοι τῆς Νεολιθικής ἐποχῆς ζούν ἀπλοϊκά μέσα σέ σπήλαια καί λατρεύουν τή γυναικεία θεά τῆς γονιμότητας.

3. Η λαμπρότητα τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ ἐκδηλώνεται ἀπό τήν πρώτη του φάση, τήν Πρωτομινωική.

4. Μεγάλα ὄντα πρωτοπαρουσιάζονται σέ δύο περιόδους: Τά πρῶτα, μετά τό 2000 π.Χ., κι ὀκόμη μεγαλύτερα ὕστερα ἀπό τό 1700 π.Χ.

5. Στήν Πρωτομινωική περίοδο ιδρύονται ἀστικά κέντρα.

6. Στή Μεσομινωική περίοδο ἐπικρατεῖ ἡ βασιλεία.

7. Στό Μινωικό πολιτισμό κυριαρχεῖ ἡ ἀγάπη γιά τή φύση, η χαρά τῆς ζωῆς καί λείπει κάθε εἰδους φόβος. Είναι μιά βασική διαφορά τοῦ Μινωικοῦ πολιτισμοῦ ἀπ' όλους τούς προγούμενους.

8. Είναι ἄγνωστη ἡ προέλευση τοῦ λαοῦ πού δημιούργησε τό Μινωικό πολιτισμό.

9. Κεφαλή τῆς μινωικῆς κοινωνίας είναι ὁ βασιλιάς, πού

κατευθύνει κάθε ἐκδήλωση στή ζωή τοῦ κράτους του. Ὑπάρχει τάξη εὐγενῶν καὶ ἱερέων. Ὁ λαός εἶναι εἰρηνικός καὶ φιλοπρόοδος.

10. Είναι ό πρωτος πολιτισμός στόν κόσμο πού έδωσε τη σέρθουσα γέννηση στις γυναικες.

11. Μεγάλη ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου. Εἰσάγουν πρώτες ψέλες καὶ τίς ἐπεξεργάζονται. Ἐξάγουν γεωργικά προϊόντα καὶ τά θαυμαστά ἔργα τῆς βιοτεχνίας τους. Οἱ πρῶτοι ναυτικοί στὸν κόσμο.

12. Λατρεύουν τή θεά τῆς γονιμότητας.

13. Ἀξιοσημείωτη είναι ἡ τέχνη τους. Ἀναπτύσσουν μέρη πραγματική ίδιοφυΐα όλους τούς κλάδους. Ἀγαποῦν τό κομψό, τό χαρούμενο, τό πολύχρωμο καὶ τή φυσικότητα. Τά ἀνάκτορά τους είναι υπόδειγμα ἀνεσης καὶ μεγαλοπρέπειας. Σημαντική ἡ ἀνάπτυξη τῆς ζωγραφικῆς.

Ἡ μινωική τέχνη ἀποπνέει τὴ χαρά τῆς ζωῆς.

KEIMENA

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ

1. Ο θαυμασμός τοῦ "Ελληνισμού" γιά τήν πατρίδα του:

«Στής περήφανης γιά τ' ἄλογά της τῆς χώρας
ἔχεις, ξένε, ἐρθεῖ στά πό δύμορφα τά μέρη
μες σ' ὅλη τη γῆ, στὸν ἄσπρο Κολωνό μας,
ὅπου πιο ἀπ' ἄλλου συγνάζοντας τ' ἀηδόνι
γυλικομορίζεται σὲ ὀλόχλωρα ρουμάνια
μέσα στὸν πυκνὸν κιοσό βαθιά κρυμμένο
καὶ στὸ ἀπάτητο τοῦ θεοῦ τ' ἀγιο δάσος
τὸ μυριόκαρπο, τ' ἀνήλιαγο κι ἀπ' ὀλες
τίς χειμωνιές ἀπάνεμο τίς μπόρες.

Κάθε μέρα έδω με τή δροσιά ἀπ' τά ουράνια
ώριοφουντωτος ό νάρκισσος ἀνθίζει
κι ο χρυσόδενθας ό κρόκος γιά τίς δυο μας
τίς τρανές θεές παλαικό στεφάνι·
κι ούδε οί ἀκόμητες ποτε δέ λιγοστεύουν
ἀπ' τοῦ Κηφισοῦ τό ρέμα, οι βρυσομάνες
νά στριφογυρνοῦν, μά πάντα ὀλες τίς μέρες
τά καθάρια τών νερά καθώς κυλοῦνε
πάνοντας γρήγορα τούς κάμπους νά καρπίζουν
τῆς πλατύστηθες γῆς...».

Σοφοκλῆ, «Οἰδίπους ἐπί Κολωνῷ» (Μετ. Ι. Γρυπάρη)

2. Οι γνώσεις τοῦ Ἡροδότου γιά τούς Πελασγούς:

«Δέν μπορῶ νά πώ θετικά ποια γλώσσα μιλούσαν οἱ Πελασγοί. Ἀλλά ἂν πρέπει νό βγάλουμε συμπέρασμα ἀπό τούς Πελασγούς πού ύπάρχουν ἀκόμα καὶ κατοικοῦν τὴν πόλη Κρότωνα, ἀπάνω ἀπό τούς Τυρρηνούς,... καθώς καὶ ἄλλες πόλεις Πελασγικές πού ἀλλαξαν ὄνομα, ἃν ἀπ' αὐτά, λοιπόν, πρέπει νά βγάλουμε συμπέρασμα, οἱ Πελασγοί θά μιλούσαν γλώσσα βαρβαρική» (ἐννοεῖ ὅχι Ἑλληνική).

Ἡροδότου, Ἰστορίαι Α, 57 (Μετ. Α. Θεοφίλου)

Η ΜΙΝΩΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

1. Ὁ Ὄμηρος γιά τὴν Κρήτη:

«Ομως καὶ πάλε ἡδ σ' τὸ πῶ τὸ ποὺ ρωτᾶς νά μάθεις.

Εἶναι μιὰ γῆς κατάμεσα τοῦ μελανοῦ πελάγου,

ἡ Κρήτη, ἡ ὥρια κι ἡ ποχιά κι ἡ τριγυρολουσμένη.

Κατοικους ἔχει ἀριθμητους, καὶ χῶρες ἐνενήντα.

Κάθε λαός κι ἡ γλώσσα του. Ζοῦν Ἀχαιοί στὸν τόπο,

ζοῦνε νησιώτες Κρητικοί, παλικαριάς ξεφτέρια,

καὶ Κύδωνες, καὶ Δωρικοί, καὶ Πελασγοί λεβέντες.

Κι' εἰν' ἡ Κνωσό, χώρα τρανή, πού ὁ Μίνωας τοῦ μεγάλου τοῦ Δία σύντροφος ἔννια κι ἔννια κυβέρναε χρόνους...».

Ὀμήρου, «Οδύσσεια» Τ (Μετ. Α. Εφταλιώτη)

2. Ὁ Θουκυδίδης γιά τὸ Μίνωα:

«Οταν ὅμως ἀπόγητος ὁ Μίνως ναυτικό, ἔγινε ἡ θαλασσινή συγκοινωνία εὐκολότερη (γιατὶ αὐτὸς ἐκεστάριος τούς κακούργους ἀπό τὰ νῆσιά, πού στά περισσότερά τους ἔστειλε ἀποίκους) κι δοσὶ κατοικοῦσαν κοντά στὴ θαλασσα ἀρχισαν νά λογαριάζουν περισσότερο πῶς ν' ἀποκήσουν περιουσία καὶ ζούσαν μέ πιο μονίμο τρόπο. Καὶ μερικοὶ ἔχτισαν τειχία γύρω στὶς πολιτείες ὅταν ἀρχισαν νά πλουταίνουν περισσότερο ἀπό πρίν. Γιατί, ἐπειδή ὅλοι πεθυμούσαν τά κέρδη, οἱ κατώτεροι ὑπέμεναν νά δουλεύουν τούς ισχυρούς, κι αὐτοὶ πάλι μέ τὴ δύναμη καὶ τὰ περίσσα χρήματά τους ὑπόταζαν τὶς μικρότερες πόλεις καὶ τίς ἔκαναν υποταχτικές τους. Κι ὅταν καταστάλαξαν στὸν τρόπο τούτο τῆς ζωῆς, πού ἐπικράτησε στὰ περισσότερα μέρη, ὑστερ' ἀπό καιρό, ζεκίνησαν νά κυριέψουν τὴν Τροία».

Θουκυδίδη, «Ιστορία» Α, 8 (Μετ. "Ελλης Λαμπρίδη)

3. Ὁ Ἀπολλόδωρος γιά τὸ Μίνωα:

«... Αὐτός ἦταν ἀνθρωπος ἀπό χαλκό, κι ἄλλοι λένε πῶς ἦταν ταῦρος, εἶχε μιὰ φλέβα πού ἀπλωνόταν ἀπό τὸν αὐχένα του ὡς τοὺς ἀστραγάλους. Στὴν ἄκρη τῆς είχε ἔνα καρφί χάλκινο σφηνωμένο....».

Ἀπολλοδώρου, «Βιβλιοθήκη» Γ, 140 (Μετ. Π. Πετρίδη)

Β'. Ο ΚΥΚΛΑΔΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

“Ένας τελείως ιδιότυπος πολιτισμός, στήν πρώτη του φάση, κυρίως (2600-2000 π.Χ.) ἀποκαλύφθηκε γύρω στά τέλη τοῦ περασμέ-

Λιθινή πυξίδα σφαιρική μέχρακτή, γεμάτη φαντασία, διακόσμηση. Βρέθηκε σε νεκροταφείο της Πάρου. Χρονολογείται στην 3η χιλιετία π.Χ. Έκτιθεται στήν Κυκλαδική αίθουσα του Εθνικού Μουσείου.

νου αιώνα από τό μεγαλύτερο "Ελληνα ἀρχαιολόγο, τό Χρ. Τσούντα, που είναι κι ὁ πρώτος καὶ ὁ κυριότερος ἐρευνητής του. Ἐκεῖνος τοῦ ἔδωσε καὶ τήν ὄνομασία Κυκλαδικός.

'Από τότε οἱ ἀνασκαφές πού ἔξακολουθοῦν ἀκόμη καὶ σήμερα, φέρνουν ὀλόενα νέα δείγματα τῆς δραστηριότητας τῶν κατοίκων τῶν Κυκλαδῶν, χωρίς ἀκόμη, νά ἔχει σχηματισθεὶ γενική εἰκόνα τοῦ πολιτισμοῦ τους.

Ζωὴ ἔξακριβώθηκε, τελευταῖα, σέ μερικά ἀπό τά νησιά στή Νεολιθική περίοδο. Ὁμως, ἡ πρωτοτυπία τοῦ Κυκλαδικοῦ πολιτισμοῦ σημειώνεται στήν πρώτη περίοδο τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ. "Υστερα ἀπό τό 2000 π.Χ. ἡ ἔξαπλωση τῶν Κρητῶν κι ὀργότερα τῶν Ἀχαιῶν, στή Μυκηναϊκή περίοδο, φέρνει τόσες ἐπιδράσεις στά νησιά, ὥστε κάθε δικό τους παλαιό χαρακτηριστικό ὑποχωρεῖ κι ἡ καθαρά κυκλαδική τέχνη ἔξαφανίζεται.

Οι Κυκλαδίτες ὑπῆρχαν περίφημοι ναυτικοί κι αὐτοί πρῶτοι βρῆκαν τό καράβι πού μπορεῖ νά ταξιδέψει στήν ἀνοιχτή θάλασσα. Διασχίζοντας ἔτσι ὅλα τά πέλαγα ἐμπορεύονταν μέ πολλούς λαούς.

Τά νησιά ἡταν πλούσια σέ ὄρυκτά: χρυσάφι κι ἀσήμι στή Σίφνο, κι ἄφθονο μάρμαρο στή Νάξο καὶ στήν Πάρο. Τοῦ λευκοῦ αύτοῦ ύλικοῦ ἡ χρήση χαρακτηρίζει τήν πρώτη φάση τοῦ Κυκλαδικοῦ πολιτισμοῦ, συναρπαστική γιά τήν πρωτοτυπία καὶ τήν ὁμοφριά.

Τέλος, ἡ Μήλος, σταυροδρόμι στή συνάντηση τῶν γειτονικῶν πολιτισμῶν, Μινωικοῦ καὶ Ἑλλαδικοῦ, πρόσφερε ἀπό τά νεολιθικά χρόνια ἄφθονο τό σκληρό πέτρωμά της, τόν όψιανό, πού τόν χρησιμοποιοῦσαν γιά τήν κατασκευή ἐργαλείων, ὅπλων, ἀκόμη καὶ ἀγγείων στήν Κρήτη.

Μαρμάρινο ἀγαλμάτιο ὄρθιου ἄνδρα πού παίζει διπλόν αὐλό. Στηρίζεται πάνω σέ μικρή βάση. Ἡ μορφή συγκρατεῖ τὸν αὐλό μὲ τὰ χέρια, σέ μιά στάση γεμάτη ἐλευθερία. Βρέθηκε στὴν Κέρο, ἔνα μικρό νησί κοντά στὴν Ἀμοργό. Τὸ μάρμαρο του εἶναι παριανό. Ἐκτίθεται στὸ Ἑθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

Στὸν ίδιο τάφο μὲ τὸν αὐλητὴ ἔχει βρεθεῖ ὁ ὄρφιστῆς τῆς εἰκόνας. Ἡ μορφὴ ἔχει δόλα τὰ χαρακτηριστικά τῆς κυκλαδικῆς τέχνης – προσέξετε τὴ σχηματική ἀπόδοση τοῦ κεφαλιοῦ. Ὁ ὄρφιστῆς κάθεται σὲ περίτεχνο θρόνο. Τόσο αὐτό τὸ ἀγαλμάτιο, δόσο καὶ ὁ αὐλητὴς εἶναι τολμηρά ἔργα καλλιτεχνικά τῆς 3ης χιλιετίας π.Χ. Είναι κατασκευασμένο ἀπό μάρμαρο τῆς Πάρου. Ἐκτίθεται στὸ Ἑθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

Λιθινὸ κυκλαδικῆς τέχνης κεφάλι, σὲ φυσικὸ σχεδὸν μέγεθος. Σώζεται μονάχα αὐτὸ καὶ ὁ λαιμός ἀπό τὸ ἀρχικὸ μεγάλο ὅγαλμα.

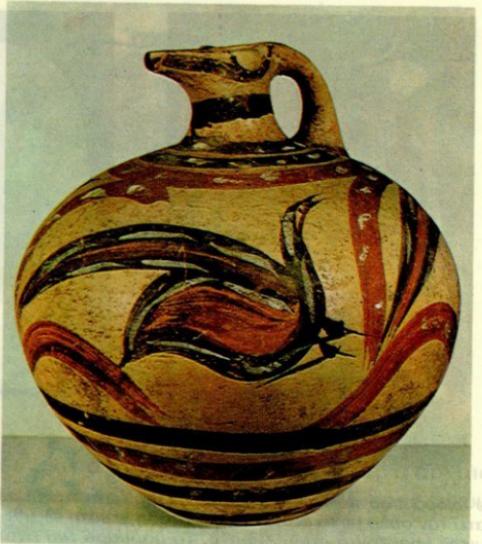
Στὸ πρόσωπο, ὃπου ἐκδηλώνονται πλαστικὰ τὸ στόμα καὶ τὰ αὐτιά – μιὰ λεπτομέρεια σχεδὸν ἀσύνθιστη στὰ ἀγαλμάτια τὰ κυκλαδικά – διατηροῦνται ἵχνη ἀπό χρῶμα, μὲ τὸ ὅποιο εἶχαν ἀποδοθεῖ ἀλλοτε ὄρισμένες λεπτομέρειες τοῦ προσώπου. Είναι ἀπό παριανὸ μάρμαρο καὶ βρέθηκε στὴν Ἀμοργό. Πρόκειται γιὰ ἔξαιρετικὸ ἐνδιαφέροντος ἔργο τῆς Κυκλαδικῆς περιόδου (3η χιλιετία π.Χ.). Ἐκτίθεται στὸ Ἑθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

Οἱ κάτοικοι τῶν Κυκλαδῶν σημείωσαν ἔξαιρετικὴ ἐπίδοση καὶ στὴ μεταλλοτεχνίᾳ. Φιλοτεχνούσαν ἀκόμα μαρμάρινα ἀγάλματα, μὲ τύπο μοναδικὸ στὴν ιστορία τῆς τέχνης, πού θυμίζουν ἔργα γλυπτικῆς τῆς ἐποχῆς μας. Παριστάνουν τὰ περισσότερα μιὰ γυναικεία θεότητα. Τὰ ἔβαζαν στοὺς τάφους πιστεύοντας πώς ἡ παρουσία τους χάριζε προστασία στὸ νεκρό.

Τὸ μάρμαρο χρησιμοποιήθηκε πολὺ ἀπό τοὺς Κυκλαδίτες καὶ γιὰ τὴν κατασκευὴ ἀγγείων καὶ σκευῶν, σὲ χαρακτηριστικά σχήματα στὴν Πρωτοκυκλαδικὴ περίοδο. Τότε, κατασκευάζονται καὶ ἴδι- ὀτυπα ἀγγεία ἀπό σκοῦρο καστανό πηλό, μὲ χαρακτή διακόσμηση.

Τέχνη

Πήλινο άγγειο – από τούς ειδικούς όνομάζεται πρόχους, γιατί τό στόμιό του έχει κατάληξη κατάλληλη για νά χύνεται τό ύγρο πού υπάρχει μέσι στό άγγειο. Βρέθηκε στίς άνασκαφές του Ακρωτηριού της Θήρας κι είναι από τά σπουδαιότερα σέ τύπο παράστασης άγγειο, για τά πολύχρωμα πουλιά πού είναι ζωγραφισμένα στά τοιχώματά του. Χρονολογείται γύρω στά 1500 π.Χ. Έκτιθεται στό Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Μιά σειρά άπ' αυτά, μέ σχῆμα παράξενο (τά τηγανοειδή), άνάμεσα σε πλήθης σπειροειδή κοσμήματα πού παριστάνουν τή θάλασσα, έχουν χαραγμένο στό κέντρο ένα καράβι, σχῆμα γνώριμο κι άγαπητό στούς Κυκλαδίτες.

"Έχει τελείως δική τού πρωτότυπη μορφή, μέ χαρούμενο νησιώτικο χρώμα.

Η ΘΗΡΑ ΚΑΙ ΟΙ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΗΣ

Πρόσφατες άνασκαφές αποκάλυψαν στή Θήρα, στή θέση της Ακρωτηρί, τήν άκρη μιᾶς πόλης πού ή ζωή της σταμάτησε ξαφνικά γύρω στά 1500 π.Χ. από έκρηξη τού ήφαιστείου του νησιού. Κίσηρη και τέφρα κατακάλυψαν από τότε τά πάντα στήν πόλη αύτή, πού μόνο στήν έποχή μας άρχισε ή συστηματική αποκάλυψή της.

Παντοῦ, όπου προχώρησε ή άνασκαφική έρευνα – συνεχίζεται ακόμη – ήρθαν στήν έπιφάνεια τοῖχοι σπιτιών πού είναι καλοχτισμένα κι έχουν δύο ή τρία πατώματα. "Έχουν ακόμη πόρτες και παράθυρα μέ λίθινες παραστάδες και ύπερθυρα. Τό είδος τού κτισμάτος πού χρησιμοποιήθηκε γιά τήν κατασκευή τών τοίχων τών σπιτιών – πελεκητές πέτρες σε ψευδοϊσόδομο* σύστημα, μέ «ξυλοδεσιές» (παρεμβαλλόμενα ξύλα δηλαδή), – δείχνει μινωική έπιδραση.

Περισσένα από τά σπίτια είχαν θαυμάσιες τοιχογραφίες στούς τοίχους τους, μέ πλούσια χρώματα καί μέ πολύ ένδιαφέροντα θέματα: παιδική πυγμαχία, ἀντίλοπες, κυανοπίθηκοι σέ φυσικό μέγεθος πού κινούνται ζωηρά μέσα σέ θάμνους, χελιδόνια πού πετοῦνται στον οὐρανό καί χαιρετιούνται μεταξύ τους – ή Τοιχογραφία τῆς Ἀνοιξης –, τοπίο μέ νερά πού κυλοῦνται άνάμεσα στούς πολύχρωμους βράχους, ψαράδες μέ όρμαθούς ψάρια στό χέρι.

Τέλος, σημαντικότατη είναι μιά «μικρογραφική τοιχογραφία» (μινιατούρα), πού είκονίζει «ναυτική ἐκστρατεία». Σέ μιά συνεχή ζώνη μέ ζωηρό κόκκινο, γαλάζιο, μαύρο καί κίτρινο χρώμα, ό καλλιτέχνης ζωγράφισε μιά παράσταση μέ πολλά πρόσωπα, καράβια μέ ἐπιβάτες, μιά πόλη μέ λόφο στό βάθος. Στό ἀκρωτήριο ὅπου καταλήγει ὁ λόφος πλέουν καράβια σέ δύο παράλληλες γραμμές. «Ἐνα ἀπό τά καράβια κινεῖται μέ ἀνοιγμένα τά πανιά, στά ύπολοιπα διακρίνονται κωπηλάτες. Πρόκειται γιά μιά ὀλόκληρη ἱστορία πού ἀφηγεῖται ὁ τεχνίτης, Ἰωσάς κάποιο ἱστορικό γεγονός πού δέν τό ἔχει προσδιορίσει ἡ δέν τό ταύτισε ἀκόμη ἡ ἐπιστήμη.

Αξιοσημείωτη είναι καί μιά τοιχογραφία μεγάλου μήκους πού ἔχει όλόσωμες γυναικες σέ φυσικό μέγεθος περίπου. Ἐπ' αύτές,

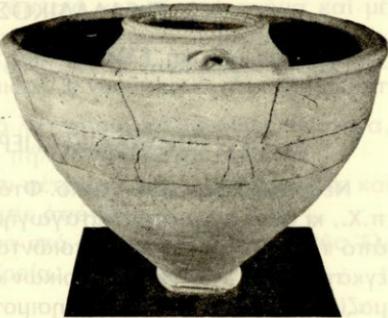
Τό σπουδαιότερο ὡς τὴν ὥρα εὑρημα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Θήρας, στή θέση Ἀκρωτήρι, είναι οἱ ἄφθονες τοιχογραφίες, μεγαλόγραμμες ὅλλα καί μικρογραφικές, καθώς καί τά σποκεῖα πού ἔχει ὡς αὐτή τή σπημή δώσει ἡ μελέτη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν κτηρίων, πού διατηροῦν τίς πόρτες καί τά παράθυρά τους. Στὴν εἰκόνα μας ἡ μεγάλοτερη τοιχογραφία πού παρουσιάζει πουλιά νά πετοῦν ἀνάμεσα σέ κόκκινα κρίνα, πού φυτρώνουν σέ βράχους μέ τελείων παράξενα σχήματα. «Οπως φαίνεται στή φωτογραφία, ἀπό τη μεγάλη αὐτή τοιχογραφία διατηρήθηκε ὀλόκληρη ἡ παράσταση τοῦ ἐνός τοίχου καί μέρος ἀπό ἀλλούς δύο ἀκόμη. Γύρω στά 1500 π.Χ. Ἐκτίθεται στό Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο.

Τοιχογραφία σε φυσικό σχεδόν μέγεθος. Παριστάνει ψαρά που κρατεί στα χέρια του δύο έναν όρμαθό ψάρια. Τό σώμα του είναι ζωγραφισμένο ζωηρό κόκκινο, ένω στά μαλλιά του, έκτος από τούς μαύρους βιοστρύχους, υπάρχουν και οι γαλάζιες τούφες. (Παραβάλετε σχετικά τήν πρώτη χρωματιστή εικόνα του βιβλίου αυτού στη σελ. 4). Γύρω στά 1500 π.Χ.

Παράξενο πήλινο οσκεύος μέχρι τοπάτρα τοιχώματα πού βρέθηκε στήν Τίρυνθα. Έμηνέεται ως «ψυκτήρ» (δηλ. παγωνιέρα). Στό έσωτερικό άγγειο, πού είναι ένιαιο κάτω με τό έξωτερικό, βάζανε τά όγρα πού ήθελαν νά κρυώσουν – κρασί μάλλον. Κατόπιν, στόν κενό χώρο πού μεσολαβεί, μεταξύ τού έσωτερικού άγγειου και τοῦ έσωτερικού, τοποθετούσαν χίονι ἡ πολύ κρύο νερό. Μέ τόν ίδιο περίπου τρόπο παγώνουν άκόμη σήμερα στήν περιοχή τῶν Χανιῶν τῆς Κρήτης κρασί καὶ διάφορα ἀλλα ποτά τό καλοκαίρι, φέρνοντας χίονι ὅπο τά βουνά. Βρίσκεται τό άγγειο αὐτό, πού χρονολογεῖται σπουδώς Πρωτοελλαδικού χρόνους, στό *Αρχαιολογικό Μουσείο του Ναυπλίου*.

Εποικοδομούσαν πάντοτε ανεξημερώδη έπειρυνσή των γειτονιών, οι αρχαίες πόλεις, μέ πολιτισμό κατωτέρῳ από αὐτῶν του κοριαργίου θεωρούσαν ήταν ταττούματα, αρχιουσφ οδ ιωνιδίης ιωνικούνος ΙΟ - παπικού ή οικογενειαδό ουγέτο ως πόλη ηριζέ. Ελλό θέτε ουράζ ούτε μητρικά περιστού σεντ, μηχιστ. Ιε ρωμά, οι δίημαθα πνιατάτα γνοχε, ανηροφύοι ιερά γέμισην υποχώρηγιατ. Υπό τους φωναζάτα ήταν, ερθιλιπτ η ιωνιδίη άλλες κινούνται ζωηρά, ἄλλες στρέφουν καί κοιτάζουν κάτι, μιά μάλιστα βγάζει ἔνα ἀγκάθι ἀπό τό πόδι της.

Σέ μια ἀποθήκη μέ τρεις χώρους βρέθηκε πλήθος ἀπό άγγεια. Τό τοπικό έργαστήρι τῆς Θήρας ἔβγαζε ἐνδιαφέροντα άγγεια μέ ώραια χρώματα καὶ παραστάσεις, μέ φανερές, ὅπως καὶ στίς τοιχογραφίες, μινωικές ἐπιδράσεις. Πολλά άγγεια ἔχουν είσαχθει ἀπό τήν Κρήτη.

Ἀπό τήν εἰκόνα πού σχηματίζει κανείς ἡ αὐτή τή στιγμή ἀπό τό χώρο, φαινεται πώς στή Θήρα, στήν πόλη πού ἀνασκάπτεται, ύπηρχε, πρίν γίνει ἡ ἐκρηξη τοῦ ἱφαιστείου, μεγάλη δραστηριότητα. Οι κάτοικοι ἦταν γεωργοί καὶ φαράδες. Καλλιεργούσαν σιτηρά καὶ ὄσπρια, ἔβγαζαν λάδι ἀπό τίς ἐλιές, είχαν κοπάδια ἀπό πρόβατα καὶ κατσίκες καὶ ψάρευαν μέ δίχτυα. Καταγίνονταν ἐπίσης μέ τή μεταλλουργία, ὑφαιναν καὶ ζύγιζαν μέ μολυβένια σταθμά. Φιλοτεχνούσαν ὅμορφα πήλινα καὶ λίθινα άγγεια. Οι παραστάσεις πάνω στά άγγεια τους δείχνουν συχνά ἀξιόλογο καλλιτεχνικό αίσθητήριο.

“Ος αὐτή τή στιγμή, μετά ἀπό ἐπτά χρόνων ἀνασκαφή, δέν ἔχει ἀποκαλυφθεῖ τό παραμικρότερο πολύτιμο ἀντικείμενο, πράγμα πού δείχνει, ἐφ' ὅσον δέ βρέθηκε καὶ ἵχνος ἀπό σκελετό ἀνθρώπου ἡ ζώου, ὅτι οι κάτοικοι προειδοποιήθηκαν ἀπό ὄρισμένα σημάδια – σεισμούς ἡ ἄλλα – πώς ύπηρχε κίνδυνος μεγάλος, γι' αὐτό καὶ πρόλαβαν νά φύγουν παίρνοντας ὅ,τι πολύτιμο είχαν μαζί τους.

Γ'. Ο ΕΛΛΑΔΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Στήν ήπειρωτική 'Ελλάδα, άπό το 2600 π.Χ. άναπττύσσεται πολιτισμός που τόν όνομάζουν 'Ελλαδικό.

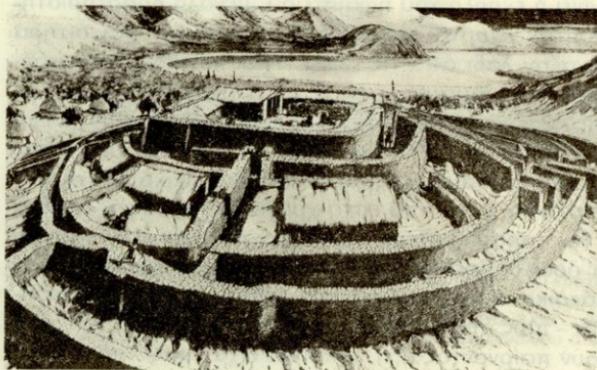
1. ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ. 2600-2000 π.Χ.

Νέος λαός φέρνει τό χαλκό. Φτάνει στήν 'Ελλάδα, γύρω στά 2600 π.Χ., κι είναι άγνωστης καταγωγής κι αυτός. Πιστεύουν πώς ήρθε άπό τή Μ. 'Ασία, χρησιμοποιώντας σάν γέφυρα τίς Κυκλαδες. 'Η έγκατάσταση τών νέων κατοίκων φαίνεται είρηνική. Αύτοί έφεραν μαζί τους τό χαλκό, πού ή χρησιμοποίησή του άλλαξε τό ρυθμό τής ζωής.

Νέα κύματα άπό έπιδρομείς, ίσως στά τέλη τής Πρωτοελλαδικής περιόδου, όταν είχαν όργανωθει όρισμένα άστικά κέντρα, άναγκασαν τους άνθρωπους νά όχυρωθούν μέ ισχυρά τείχη (Αίγινα, Λέρνα κ.ἄ.).

Οι συνοικισμοί χτίζονται σέ φυσικά ύψωματα, μέ τά σπίτια κοντά τό ένα στό άλλο. Είναι άπλα, σέ σχήμα όρθιογώνιο ή καμπυλόγραμμο, έχουν πέτρινα θεμέλια, ένω οι τοίχοι τους κατασκευάζονται μέ πλίθρες. Στή Λέρνα καί στήν Τίρυνθα έχουν βρεθει καί μεγαλύτερα οίκοδομήματα (κατοικίες ή χώροι γιά λατρεία).

'Αναπαράσταση τής όχυρωμένης άκροπολης τοῦ Διμηνίου στή Θεσσαλία, κοντά στό Βόλο. 'Η είκόνα άποδινε τή μορφή που είχε ή άκροπολη στά τέλη τής 3ης χιλιετίας. 'Αξίζει νά προσέξει κανείς τους άλλεπάλληλους όχυρωματικούς περιβόλους καί νά ιδεί δτι κανενός ή είσοδος δέν άντιστοιχει, γιά λογους άσφαλειας, μέ τού άμεσως έσωτερικότερου. 'Ο έπιπλέμενος έχθρός θά έπρεπε νά κυριεύει μέ πολύ κόπο κάθε περίβολο, ώς δτου φτάσει στόν κεντρικό πυρήνα τής άκροπολης, όπου βρισκόταν τό μέγαρο τού ήγεμόνα, καί δπου θά γινόταν ή τελική άντισταση.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τά άγγεια είναι άπλα, άλλα άρκετά κομψά στό σχήμα καί μέ λεπτά τοιχώματα. Χαρακτηριστικά είναι μερικά μέ στόμιο πού θυμίζει πουλί (ραμφόστομα ή σαλτσιέρες). Στίς άνασκαφές έχουν βρεθεῖ καί λίγα μετάλλινα άγγεια.

Οι κάτοικοι έξακολουθούν νά λατρεύουν τή γυναικεία θεότητα, τά ειδώλιά της όμως (πέτρινα ή πήλινα) σχηματοποιούνται.

Τά έργαλεία καί τά σπλαχνά είναι πέτρινα ή μετάλλινα: σφύρες καί πελέκια, σμίλες, μαχαίρια κι αίχμες άπό βέλη.

Ύπαρχει έπικοινωνία άνάμεσα στά κέντρα τής ήπειρωτικής 'Ελλάδας μέ τίς Κυκλαδές καί τήν Τροία.

2. ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ. 2000-1580 π.Χ.

Στήν άρχη αύτής τής έποχής φτάνουν οι πρώτοι "Ελληνες" (Ἰωνες, Αἰολεῖς, Ἀχαιοί) στόν τόπο μας. Είναι λαός τής Ινδοευρωπαϊκής φυλής, μέ πολιτισμό κατώτερο άπ' αύτόν πού κυριαρχούσε ώς τότε στόν έλληνικό χώρο.

Είναι γεροί, δυνατοί, μέ μυαλό καθαρό καί όργανωμένο. Άπο τούς παλαιούς κατοίκους έμαθαν πολλά, άφομοίώσαν όμως έκεινα πού τάιριαζαν στό χαρακτήρα τους.

Σ' αύτά τά χρόνια σημειώνεται πολύ σπουδαία τεχνική πρόοδος. Τά άγγεια δέν πλάθονται πιά μέ τά χέρια, άλλα μέ τόν τροχό* καί ψήνονται στό κλίβανο*.

Οι 'Αχαιοί είναι φυλή πολεμική καί χρησιμοποιεῖ τό άλογο. Φτασμένοι άπό τό βορρά οι 'Ελληνες είναι συνηθισμένοι νά έχουν στά σπίτια τους έστια καί νά κατασκευάζουν τίς στέγες τών σπιτιών τους όχι έπίπεδες, άλλα δίριχτες, γιά νά τρέχουν τά νερά τής βροχής

Μεσοελλαδικό άγγειο μεγάλο σέ μέγεθος, καί ίδιότυπο στό σχήμα. Έχει στενή βάση, πολύ φαρδιά γάστρα, δύο λαβές στήν κορυφή της καί λαμπτήρα καί ανοιχτό. Τό άγγειο είναι πήλινο καί έχει ζωγραφισμένα γεωμετρικά σχέδια. Έχει βρεθεῖ στήν Εύηρηση τής Βοιωτίας καί έκτιθεται στό Αρχαιολογικό Μουσείο τής Θήβας.

καί νά μήν τίς καταστρέφει τό χιόνι. Ή στάθμη τοῦ πολιτισμοῦ τους δέν είναι σπουδαία. Ξεχωρίζουν ὅμως τά σπίτια καί τά άγγεια τους γιά τήν όργανωση στό σχῆμα.

Σπίτια. Χτίζονται όρθιογάννια στό σχῆμα. Άντιπροσωπευτικός τους τύπος είναι τό μέγαρο μέ μικρή είσοδο ἀνοιχτή έμπρος (τής στηρίζουν δύο κολόνες) καί τετράπλευρο τό κύριο δωμάτιο, μέ εστία στό κέντρο. Ή πόρτα είναι συνήθως στόν ἄξονα τοῦ κτιρίου. Παράλληλα, κατασκευάζονται καί τώρα τά καμπυλόγραμμα τήρη προηγούμενης περιόδου (ἀψιδωτά).

Άγγεια. Τά άγγεια τους (τά λένε μινυακά) είναι μονόχρωμα, σταχτιά ἡ κιτρινωπά. Δίνουν τήν αἰσθηση πάws μιμοῦνται μετάλλινα. Ξεχωρίζουν γιά τό στέρεο σχῆμα, τή γερή καί σταθερή βάση, ἀλλό καί τήν ἀναλογία στά διάφορα τμήματά τους.

Τάφοι. Είναι ἀτομικοί ἡ ὁμαδικοί. Βάζουν ἐκεί μέσα ἐλάχιστα κτερίσματα* (1-2 ἀγγεία, μικρά μαχαίρια ἡ κοσμήματα).

Δέν ξέρουμε καλά τίς λεπτομέρειες τής ζωῆς αὐτῆς τής περιόδου. Κρίνοντας κανείς ἀπό τά εύρηματα τῶν ἀνασκαφῶν, δέ θό ύποψιαζόταν τήν ἔκπληκτική ἀνάπτυξη πού θά ἀκολουθοῦσε.

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. Ἰδιότυπος, συναρπαστικός πολιτισμός ἀναπτύσσεται στίς Κυκλαδες μεταξύ 2600-2000 π.Χ. Χαρακτηριστικά τά παράξενα μαρμάρινα εἰδώλια του. Οι Κυκλαδίτες πρώτοι κατασκεύασαν καράβια γιά ἀνοιχτές θάλασσες.

2. Μεγάλο καλλιτεχνικό κέντρο ἀποκαλύπτεται μέ ἀνασκαφές στή Θήρα. Σπουδαία ἡ ἀρχιτεκτονική καί ἡ ζωγραφική (τοιχογραφίες) τής περιοχῆς.

3. Στόν ἑλλαδικό χῶρο, στήν Πρωτελλαδική περίοδο, λαός ἄγνωστης προέλευσης φέρνει τό χαλκό. Κατασκευάζει μεγάλα οἰκοδομήματα, κομψά ἀγγεία, χρυσά κοσμήματα καί χάλκινα ὅπλα καί σκεύη.

4. Στή Μεσοελλαδική περίοδο φτάνουν οι πρώτοι "Ἐλληνες" ("Ιωνες, Αἰολεῖς, Ἀχαιοί). Χαρακτηριστικό τους είναι τό λογικό κι ὄργανωμένο σχῆμα στά σπίτια καί τά ἀγγεία. Σ' αὐτή τήν ἐποχή ἀρχίζει νά χρησιμοποιείται στήν 'Ἐλλάδα ὁ κεραμεικός τροχός κι ὁ κλίβανος, κι ἐπικρατεῖ στήν ἀρχιτεκτονική ὁ τύπος τοῦ μεγάρου. Εισάγεται τό ἄλογο.

Δ'. ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Αφοῦ σταθεροποιήθηκαν στόν ελληνικό χώρο οἱ Ἀχαιοί, γύρω στά 1580 π.Χ. ἀρχίζει ἡ ἀνθηση νέου πολιτισμού, μέ τοι ισχυρότατες ἐπιδράσεις ἀπό τή μινωική Κρήτη. Στή διάρκειά του οἱ ἀνθρωποι πού τόν θεμελίωσαν θά ἀποκτήσουν συνείδηση τού ἑαυτού τους καὶ θά φανοῦν, καθαρά πιά, τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς.

Σφενδόνη ἀπό χρυσό δαχτυλίδι, ὃπου παριστάνεται τελετουργική σκηνή, μέ σκοπό νά προκληθεῖ εὐφροΐα: τέσσερις λεοντοκέφαλοι δαίμονες μέ ειδικά γιά σπονδές ἄγγεια προχωρούν πρός τή θεά, πού οηκώνει ψηλά ἔνα σκέυος καλυκόσχημο, τελετουργικού κι αυτό χαρακτήρα. Ἐγει βρεθεῖ στήν Τίρυνθα. 15ος π.Χ. αι.

1. ΠΗΓΕΣ

Μυκηναϊκός ὄνομάζεται ὁ πολιτισμός τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας, στήν 'Υστεροελλαδική περίοδο. Δέν παρουσιάζει μεγάλη διαφορά ἀπό τόπο σέ τόπο, πήρε ὅμως τ' ὄνομά του ἀπό τίς Μυκῆνες, τό λαμπρότερο κι ισχυρότερο κράτος τῆς ἐποχῆς, πού πρώτο ἀνασκάφτηκε κι ἔγινε γνωστός ἔτσι ὁ θαυμαστός αὐτός πολιτισμός. Ἡ Μυκηναϊκή περίοδος διαρκεῖ ἀπό τό 1580-1100 π.Χ.

Μυκηναϊκός ὄμφορέας φευδόστομος: τό ἔνα στόμιο μεταξύ τῶν δύο λαβῶν ἔναι κλεισμένο, ἐνώ τό ἄλλο, πού ἔξεχει, ἔναι ἀνοιχτό. Στόν ώμο τού ἄγγειον ὄριστερά, πάνω ἀπό τίς τρεῖς ὄριζοντιες γραμμές διακρίνονται 4 σημεία σέ γραμμική Β γραφή. Βρέθηκε στήν Ελευσίνα καὶ ἐκτίθεται στό ἑκεί τοπικό ἀρχαιολογικό Μουσείο. Πολλοὶ παρόμοιοι ὄμφορεις φευδόστομοι καὶ μεγάλοι στό μέγεθος ἔχοντις βρεθεῖ στή Θήβα (ἐκτίθενται στό Μουσείο τῆς).

‘Η ἀποκάλυψη τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἔργο ἐνός Γερμανοῦ μεγαλεμπόρου, τοῦ Ἐρρίκου Σλήμαν, πού ἀφοῦ πραγματοποίησε τὸ μεγάλο πόθο τῆς ζωῆς του, σκάβοντας στή Μ. Ἀσίᾳ κι ἀνακαλύπτοντας τὴν ἀρχαία Τροία (1870), ἐξακολούθησε ύστερα τίς ἀνασκαφές στὴν Ἑλλάδα, μέ σκοπό νά βρεῖ τίς μεγάλες πόλεις πού ἀναφέρει ὁ “Ομηρος”.

“Ως τή στιγμή πού ὁ Σλήμαν βρῆκε τούς βασιλικούς τάφους στὶς Μυκῆνες (1876), κανείς εἰδικός δέν πίστευε στήν ὑπαρξη τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Νόμιζαν ὅλοι πώς τά πρόσωπα, τά γεγονότα κι ἡ εἰκόνα τῆς ζωῆς πού ὀλοζώνταν καί συναρπαστική παρουσιάζουν τά ὁμηρικά ποιήματα ἡταν δημιούργημα τῆς φαντασίας τοῦ μεγάλου ποιητῆ.

Μέ τίν ἀνήσυχη φαντασία καί τήν παιδική πίστη τοῦ Σλήμαν ἔνας νέος πολιτισμός βγῆκε στό φῶς, πού ἡ ἐντυπωσιακή εἰκόνα του προκάλεσε τό θαυμασμό κι ἔδωσε ἀφορμή σε “Ἐλληνες καί σε Εένους ἀρχαιολόγους καί τήν ἐρευνα τῆς «πολύχρωσης Μυκήνης» (ὅπως τή χαρακτηρίζει ὁ “Ομηρος”) νά συνεχίσουν ὥς τίς μέρες μας,

Χρυσᾶ ποτήρια, ἀσημένιο ρυτό σέ σχήμα ταυροκεφαλῆς μέ χρυσά κέρατα, χρυσή μάσκα καί χάλκινα ἐγχειρίδια. Τόσο αυτά, ὅθο καί ἡ χρυσή φιάλη πάνω ἔχουν βρεθεῖ στους «κάθετους» τάφους τῆς ἀκρόπολης τῶν Μυκηνῶν, γνωστούς καί ὡς βασιλικούς τάφους. Ἡ χρυσοχοΐκή καί γενικά ἡ μικροτεχνία σε πολότιμα καί ἡμιπολότιμα ὄλικά ἡταν ἔξαιρετικά προσδεμένη, πιστεύεται μάλιστα πώς Μινωίτες τεχνίτες ἐργάστηκαν πολλοὶ ἀπό τὰ πολύτιμα εὐρήματα τῶν βασιλικῶν τάφων τῶν Μυκηνῶν. Γενικά ἡ τέχνη τῆς Μυκηναϊκῆς περιόδου βρίσκεται σέ ἀξιοθαύμαστο ἐπίπεδο, πού προκαλεῖ σήμερα τήν ἐκπλήξην. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

κι ἄλλους τόπους νά μελετήσουν μέ άνασκαφικές ἐργασίες. Σπουδαίος ἔρευνητής τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ ύπηρξε ὁ Χρ. Τσούντας.

Ἐνώ στὸ Μινωικό πολιτισμό μιλήσαμε γιά τρία εἰδη γραφῆς, στὰ μυκηναϊκά ἀνάκτορα καὶ σέ μεγάλα σπίτια τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἀνακαλύφθηκαν πολλές πτήλινες πινακίδες (κυρίως στὸν Πύλο) γραμμένες στὴ γραμμικὴ Β γραφῆ – ὅπως καὶ στὴν Κνωσό. Δέ δίνουν ὅμως ιστορικές πληροφορίες, ὅπως ἔχουμε τονίσει παραπάνω. Γ' αὐτὸ κι οἱ λεπτομέρειες τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, κυρίως τῶν γεγονότων πού σημειώνονται στοὺς δύο τελευταίους του αἰώνες, δέν εἶναι μέ θετικότητα γνωστές.

Ο "Ομηρος πηγή γιά τὸ μυκηναϊκό πολιτισμό. "Αν ἔχουμε μιά ζωντανή ίδεα τῆς ἐποχῆς, αὐτὸ τὸ ὄφειλουμε στὰ ὄμηρικά ποιήματα (τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσσεια), πού γραμμένα τέσσερις σχεδόν αἰώνες ὑστερ' ἀπὸ τὸ σβήσιμο τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, δίνουν μιά γενική εἰκόνα γεγονότων καὶ σπουδαίων προσώπων, στη-

'Η Πύλη τῶν Λεόντων στὴν ἀκρόπολη τῶν Μυκηνῶν. Οἱ πελώριες πέτρες πού ἔχουν χρησιμοποιηθεὶ γιά τὴν πύλη, ἀλλὰ καὶ γιά τὸ τεῖχος, προκαλοῦσαν κατάπληξη καὶ στοὺς ίδιους τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες, γ' αὐτὸ καὶ τὰ ἐλεγαν Κυκλώπεια, ἔργα δῆλ. τῶν Κυκλώπων. Αξίζει νά προσέξει κανεὶς τὴν πελώρια πέτρα πού ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἀνώφιλ τῆς πύλης. Στὸ τρίγωνο – τὸ λένε ἀνακουφιστικό – πού σχηματίζοταν πάνω ἀπὸ τὸ ἀνώφιλ, καὶ τὸ ἀφρανα ἐπίτηδες κενό, γιά νά μήν πιέζεται ἀπὸ ἄλλο βάρος, τοποθετοῦσαν μιὰ πλάκα. Στὴν πύλη τῶν Μυκηνῶν ἡ πλάκα είναι ἀνάγλυφη καὶ παριστάνει δύο λέαινες – λειποὺς τὰ κεφάλια τους. Παριστάνονται ἀντιμέτωπες – μεταξύ τους ὑπάρχει ἔνας μικρός κίονας, πού σύμφωνα μὲ τὴν ἀποψή τῶν ἀρχαιολόγων εἰκονίζει τή βασιλική ἔουσια. Φρουροὶ τῆς ἦταν οἱ λέαινες.

ριγμένη στις άναμνήσεις πού οι μεταγενέστεροι "Ελληνες είχαν γιά τή μυκηναϊκή περίοδο.

2. ΑΚΡΟΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΚΤΟΡΑ

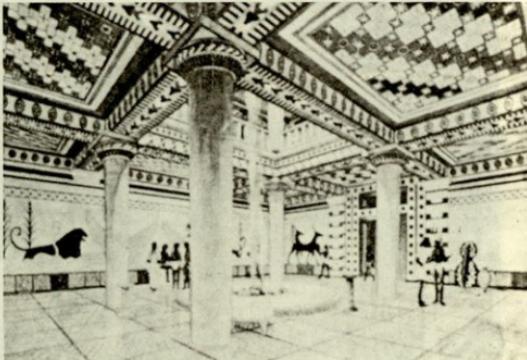
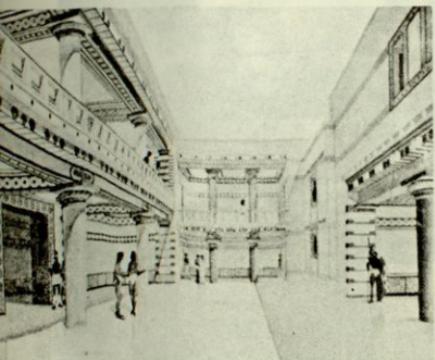
Σειρά από μεγάλα άνάκτορα, χτισμένα πάνω σε όχυρες άκροπόλεις καί προστατευμένα από ίσχυρότατα τείχη, είναι σήμερα γνωστά, έκτος από τίς Μυκηνές, στήν Τίρυνθα, στήν Ασίνη, στήν Πύλο, στή Θήβα, στήν "Αρνη" (Γλα Βοιωτίας), στήν Ίωλκό (στό Βόλο τῆς Θεσσαλίας).

Κεντρικός πυρήνας τῶν μυκηναϊκῶν ἀνακτόρων είναι πάντα τό μέγαρο μέ τή χαρακτηριστική ἐστία στό κέντρο του καί τό πρόπυλο ἐμπρός, πού βγάζει σέ μια ύπαιθρια αὐλή. Δεξιά κι ἀριστερά ἀπλώνονται ἄλλα διαμερίσματα.

Τά άνάκτορα τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς είναι μεγάλα κτίρια, ὥχι ὅμως πολυώροφα σάν τά μινωικά. Ὑποθέτουν οἱ εἰδικοί ὅτι θά είχαν δύο πατώματα. Τούς ἐσωτερικούς τοίχους στόλιζαν πολύχρωμες τοιχογραφίες.

Στά δύο σχέδια αὐτά, βλέπει κανείς τίς ἀναπαραστάσεις τῆς αὐλῆς τοῦ κεντρικοῦ ἀνακτόρου τῆς Πύλου. Δεξιά διακρίνεται ὁ ἔνας κίονας, ὁ ἐσωτερικός, τοῦ Προπυλοῦ. Ἀριστερά ἔκει πού στέκονται δύο μορφές, φαίνονται οἱ δύο κίονες μεταξύ τῶν παραστάδων τῆς εἰσόδου τοῦ «μεγάρου». Ὁπως μπορεῖ νά καταλάβει κανείς καί ἀπό αὐτή την ἀναπαράσταση, μονάχοι οι τοῖχοι ἡταν διακοσμημένοι· τό κτίριο είχε τουλάχιστον δύο ὄροφους, στό ἐσωτερικό δέ τῶν πτίρων, ὄροφες καί τοῖχοι ἡταν γεμάτοι μέ ἐνδιαφέρουσες τοιχογραφίες. Στό δεύτερο σχέδιο εἰκονίζεται ἡ ἀναπαράσταση τῆς αιθουσας τοῦ θρόνου. Προσέξετε τήν ἐστία στό κέντρο, τούς τέσσερις κίονες πού στηρίζουν γύρω τῆς τήν ὄροφή πού είναι φηλότερα, κι ἀνοικτή στά πλάγια. Τό δάπεδο ἡταν ἐπίσης διακοσμημένο μέ διάφορα σχέδια.

Συγκρίνετε τό διάγραμμα τοῦ ἀνακτόρου τῆς Πύλου, μέ τό ἀνάκτορο τῆς Κνωσοῦ (σελ. 104). Μέ τήν πρώτη ματα, φαίνεται ἡ διαφορά μεταξύ τους. Τό πολυδαίδαλο τοῦ δευτέρου, καί τό πολυώροφο ταυτόχρονα, στό μινωικό ἀνάκτορο· καί ἡ ἀπλούστερη, ἄλλα ἐντυπωσιακή πάντως εἰκόνα τοῦ πρώτου, πού ἔχει κι αὐτό τή δική του μεγαλοπρέπεια, χωρίς ὅμως νά χάνεται ὁ ἀνθρωπός στό χώρο του καί νά τοῦ δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωση τοῦ λαβύρινθου.

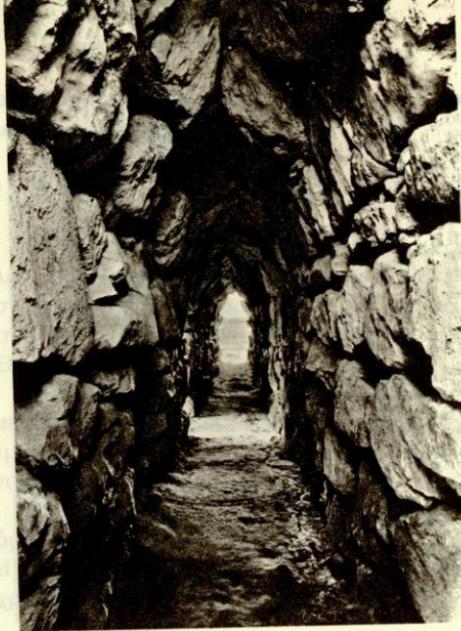

Αναπαράσταση ἀπό τοιχογραφία πού ύπήρχε στὴν Αἴθουσα τοῦ Θρόνου, τοῦ ἀνάκτορου τῆς Πόλου - γνωστοῦ ἀπό τὸν "Ομηρο γιατὶ ἐκεὶ βασιλεύει ὁ γλυκύς «Πυλίων ἀγορῆτης», ὁ Νέστωρ, ποὺ τόσο συνετό καὶ συμπαθητικό τὸν παρουσιάζει ἡ Λιάδα. Η ἀγάπη τῶν ἀρχαίων λαῶν γιὰ τὴ μουσικὴ εἶναι κάπι ποὺ ἔχει ἔξαριθμωθεῖ ἀπό πολλά ἀνάγλυφα μνημεία τῶν ἀνατολικῶν πολιτισμῶν, τὴν εἰδαμε στὸν αὐλῆτη καὶ τὸν ἀρποτή τῆς Κέρου στὶς Κυκλαδεῖς ἀναμφισβήτητη εἶναι στὴ Μινωικῇ Κρήτῃ - πάλι ἀπό παραστάσεις σὲ τοιχογραφίες - καὶ ἐδὼ στὸ ἀνάκτορο τῆς Πόλου, στὸ «μέγαρο», στὴν Αἴθουσα τοῦ Θρόνου εἰκονίζεται ὁ λυράρης, ἄνδρας μὲ σκούρο δέρμα, καθισμένος σ' ἔνα σχηματοποιημένο βράχο, ἐνώ μὲ τὰ χέρια του κρατᾷ τὴ λύρα παιζοντας μὲ τὰ δάχτυλά του κάποιο σκοπό στὶς χορδές της. Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Χώρας Τριφυλίας.

'Ο καλύτερα διατηρημένος θωλωτός τάφος στὶς Μυκῆνες, γνωστός ὡς τάφος τοῦ «Ἀτρέως». Τὸ εἶδος αὐτό τῶν τάφων ἔχει ἔνα μακρύ χτιστό καὶ στὶς δύο πλευρές «δρόμο», στὸ ισοδομικό σύστημα, καὶ ἀπό μιὰ πύλη, μέ ἀνακουφιστικό τρίγωνο ἐπάνω ἀπό τὸ ἀνώφλι τῆς, μπαίνει ὁ ἐπισκέπτης στὸ θάλαμο ὃπου θάβονταν οἱ νεκροί. Ο τάφος τοῦ «Ἀτρέως» ἐκτός ἀπό τὸν κύριο θάλαμο, ποὺ σκεπαζόταν μὲ θολωτὴ στέγη κυκλικὴ κι εἶχε χάλκινους ρόδακες γιὰ διακόσμηση στοὺς τοίχους, εἶχε κι ἔνα μικρὸ θαλαμιόκο στὸ δεξιό πλευρό τοῦ θαλάμου. Μετά τὴν ταφὴ, τάφος καὶ «δρόμος» καλύπτονταν μὲ χῶμα, ὥστε νά μήν είναι εύκολο προστοι. Σχηματιζόταν ἔτοι ἔνας τεχνητός λοφίσκος. Στὶς Μυκῆνες ἔχουν βρεθεῖ ἐννέα παρόμοιοι τάφοι. Τοῦ «Ἀτρέως» εἶναι ὁ καλύτερα διατηρημένος. Στὴν εἰκόνα μας ὁ «δρόμος» τοῦ τάφου αὐτοῦ.

Από τήν άκροπολη τῆς Μυκηναϊκῆς Τίρυνθας. Ή καλύτερα διατηρημένη «σύριγγα», δηλ. ἐσωτερικός σκεπαστός διάδρομος μέση στά τείχη.

Κυκλώπεια τείχη

‘Ο βασιλιάς κατοικεῖ στήν άκροπολη, ὅπου ἔκτος ἀπό τά ἄνατορά του ἔχουν ξεχωριστές ἐπαύλεις μερικοί συγγενεῖς του.

‘Αντίθετα ἀπ’ ὅτι συμβαίνει στήν Κρήτη, Ψηλά καί γερά τείχη, μέγαλο πάχος καί πύλη πού τήν προστατεύουν πύργοι, περιζώνουν τίς μυκηναϊκές άκροπόλεις. Οἱ ἕδοι οἱ ἀρχαῖοι θαύμαζαν βλέποντας τίς πελώριες πέτρες πού εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ γιά τήν κατασκευή τους. Τά εἶπαν γι’ αὐτό Κυκλώπεια, γιατί μονάχα ὄντα ύπερφυσικά, σάν τούς Κύκλωπες, πίστευαν πώς θά ἤταν δυνατό νά μετακινήσουν καί νά χτίσουν αὐτούς τούς τεράστιους ὁγκολίθους.

3. ΤΑΦΟΙ

Τρία είναι τά είδη τῶν τάφων αὐτῆς τῆς περιόδου:

α. Οι κάθετοι, ἀπλοί τετράπλευροι λάκκοι μέ χτιστά τοιχώματα ἀπό πέτρες (ὅπως μέση στήν άκροπολη τῶν Μυκηνῶν). Ἐπάνω τοποθετοῦσαν πέτρινες στήλες διακοσμένες.

β. Οι λαξευτοί ἡ θαλαμωτοί, σκαμμένοι στό μαλακό βράχο μιᾶς πλαγιάς. ἔχουν συνήθως στενόμακρο διάδρομο ἐμπρός, πού ὅδηγει στό θάλαμο, ὅπου γινόταν ἡ ταφή.

γ. Οι θολωτοί, μνημειακά* κτίσματα. ‘Ο θάλαμός τους χτίζεται σέ σχῆμα κυψέλης, μέ κανονικά λαξευμένες πέτρες. Ἐμπρός ἔχουν κι αύτοί στενόμακρο διάδρομο μέ χτιστές πέτρες, ἀνοιχτόν ἐπάνω. Μετά τήν ταφή σκέπαζαν μέ χῶμα διάδρομο καί θάλαμο καί σχη-

Αναπαράσταση τοῦ ἑσωτερικοῦ θαλαμωτοῦ τάφου τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰ. π.Χ., πού βρέθηκε σὲ μία πλαγιά τοῦ λόφου τοῦ Ἀρείου Πάγου στὴν Ἀθῆνα. "Ετοι ἀκριβώς πρόβαλε ὁ τάφος μέ τα νεκρικά του δώρα σταν ἀνοίχτηκε. Δεξά κι ἀριστερά ὑπάρχουν θρανία μὲ ἄγγεια δεξιά, ἐνώ στή γωνία ἀριστερά καὶ ἐμπρός ἀπό τὸ πεζοῦλο, διακρίνεται τό ἀνοίγμα καὶ ἡ λίθινη πλάκα πού τό σκέπαζε. Ἐκεὶ μέσα θαβόταν ὁ νεκρός. Η ἀναπαράσταση βρίσκεται στό Μουσεῖο τῆς Ἀγορᾶς, στό ἰσόγειο τῆς Στοάς Ἀππάλου.

ματιζόταν ἔτοι ἐνας μικρός τεχνητός λόφος. Οι θολωτοί τάφοι ὄνομάστηκαν ἀπό τήν ἀρχαιότητα «θῆσαυροί».

Πλήθος ἀπό κτερίσματα* κάθε λογῆς: κοσμήματα, ὅπλα, χρυσές προσωπίδες, δαχτυλίδια, ἄγγεια, πήλινα ἀγαλματάκια καὶ πλῆθος ἄλλα ἀντικείμενα ἔφεραν στό φῶς οἱ ἀνασκαφές τῶν μυκηναϊκῶν τάφων.

4. Η ΤΕΧΝΗ

Οι "Ελληνες τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων θαμπώθηκαν κυριολεκτικά, στήν ἀρχή, ἀπό τή γνωριμία τῆς μινωικῆς τέχνης, πού τή μιμήθηκαν ἢ ἔφεραν στίς πόλεις τους ἔργα τῆς ἀτόφια.

Ο ἔλληνικός κόσμος ὅμως δέν ἦταν δυνατό νά ἐκφραστεῖ μέ τήν κρητική ἀμεριμνησία. Στή μεγαλόνησο φόβος ἀπό ἔχθρούς δέν ύπηρχε. Στίς ἔλληνικές πόλεις, ὅμως, τῆς Υστεροελλαδικῆς περιόδου, ὁ κίνδυνος όλοένα αὔξαινε καὶ ἡ ἀπειλή τῶν συνανθρώπων ἦταν αἰσθητή σέ κάθε στιγμή. Οι γερά όχυρωμένες ἀκροπόλεις είναι ἡ ζωντανότερη μαρτυρία. Ο ἄνθρωπος χρειαζόταν ἄγρυπνη προσοχή, καθημερινή ἀσκηση καὶ σκληρή προσπάθεια γιά τή διατήρηση τῶν ἀγαθῶν του. Αὐτή τήν αἰσθηση δίνει κι ἡ μυκηναϊκή τέχνη· αὐτός είναι ὁ ιδιαίτερος τῆς χαρακτήρας.

Τά εύρήματα τῶν τάφων τῆς περιόδου δείχνουν ἐκπληκτική ἐπίδοση σ' ὅλους τούς κλάδους τῆς τέχνης: μεταλλοτεχνία, χρυσοχοΐα, σφραγιδογλυφία*, ζωγραφική, γλυπτική, ἐπεξεργασία τῆς πέτρας,

Αριστερά: Χρυσό κύπελλο θαυμάσιο στό σχήμα και στό περίγραμμα. Βρέθηκε στόν πέμπτο τάφο τῆς ἀκρόπολης τῶν Μυκηνῶν. Χρονολογείται στά μέσα του 16ου αι. π.Χ. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

Δεξιά: Χρυσό ποτήρι, πού μαζί μέ άλλο παρόμοιο στό μέγεθος και στό σχήμα βρέθηκε σε θολωτό τάφο στό Βαφειό τῆς Λακωνίας. Στην εικόνα παριστάνεται ταύρος, πού ἐνώ ἔτρεχε ἔχει πιαστεί σε δίχτυ πού ύπηρχε ἀνάμεσα σε δύο δέντρα. Θαυμάσιο δείγμα τῆς Κρητομυκηναϊκῆς τέχνης, στόν τομέα τῆς χρυσοχοΐκης. 15ος π.Χ. αι. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

ἔλεφαντοκόκαλου κ.ἄ. υλικῶν. Ἐξαίρετα ἔργα είναι τά ἐγκόλλητα χάλκινα μαχαίρια, πού στή λεπίδα τους ύπάρχουν παραστάσεις φιλοτεχνημένες μέ άλλα πολύτιμα υλικά, προσαρμοσμένα στό χαλκό.

5. ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΚΙ Η ΕΞΑΠΛΩΣΗ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΑΙΩΝ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ

Η ἔξαπλωση τῶν Ἀχαιῶν. Από τό τέλος του 15ου αι. π.Χ., ἔχοντας κυριαρχήσει οἱ Ἀχαιοί στήν ἡπειρωτική Ἑλλάδα, δοκιμάζουν τήν τύχη τους στή θάλασσα. Παίρνουν τήν Κνωσό, στά 1400 π.Χ.: παράλληλα, φτάνουν στή Ρόδο και στήν Κῶ, στήν Κύπρο και προχωροῦν πρός τά παράλια τῆς Μ. Ἀσίας. Ἰδρύουν κι ἐκεῖ ἐμπορικούς σταθμούς κι ὀλοένα ἐπιζητοῦν ν' ἀπλωθοῦν περισσότερο.

Σχέσεις μέ
χετταίους

"Ἔχουν πιά τόση δύναμη οἱ Ἀχαιοί, ὥστε είναι σέ θέση νά ἀνοίγουν ἐπίσημες σχέσεις μέ τή μεγάλη δύναμη τῆς ἐποχῆς, πούς Χετταίους. Πινακίδες πού βρέθηκαν στό ἀνάκτορο τῆς πρωτεύουσάς τους, τῆς Χαττούσας, μιλοῦν γιά τό «βασιλέα τῶν Ἀχιγιάβα», πού ὁ ἴσχυρός Χετταϊος βασιλίας, ἔνας ἀπό τούς δυνατότερους τῆς ἐποχῆς, τόν ὄνομάζει «ἀδελφό» του, μιλώντας μέ σεβασμό γι' αὐτόν. Σέ αλλη πινακίδα, ὁ βασιλιάς τῶν Ἀχαιῶν θεωρεῖται ἶσος μέ τούς με-

Αριστερά: Θαυμάσιο σκεῦος από δρυκτό κρύσταλλο (όρεια κρύσταλλο τό λένε έπι-στημονικά) σε τύπο «καραβιού» με έκροι δεξιά και κεφάλι πάπιας άριστερά (έτοι είναι πολύ ουχιά ή πλώρη τών άρχαιών καραβιών). Βρέθηκε στό βασιλικό περίβολο πού άποκαλύφθηκε τό 1952 έω από την άκροπολη τών Μυκηνών. Τέλος 17ου ή άρχες 16ου π.Χ. αι. Έθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

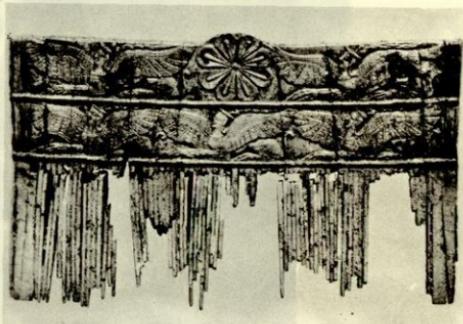
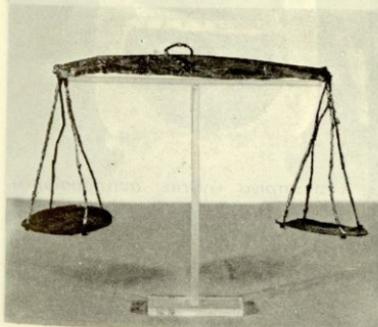
Δεξιά: Κομμάτι από «μικρογραφική τοιχογραφία» πού άποκαλύφθηκε σ' ένα σπίτι μές στην άκροπολη τών Μυκηνών. Παριστάνονται θεότητες (δαίμονες), παύ φορούν στό κεφάλι προσωπίδες γαϊδουριών. 13ος αι. π.Χ. Έθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

γάλους ήγεμόνες της έποχής (Αίγυπτου, Ασσυρίας κ.ά.). Άλλου φαίνεται πόσο καλόδεχτα ήταν τά δῶρα του στήν αύλή τών Χετταίων.

Οι καλές αύτές σχέσεις κρατούν έναν αιώνα σχεδόν, τό 13ο π.Χ. Από την έποχη αύτή έχουμε καί τό τελευταίο χεττιτικό σχετικό κεί-

Αριστερά: Χρυσή μικρή ζυγαριά πού βρέθηκε στόν 3ο τάφο τής άκροπολης τών Μυκηνών. Θυμίζει τή ζυγαριά πού είκονίζεται στό άγγειο τής σελ. 129. Οι είδικοι πιστεύουν πώς ίσως άποτελεί ένδειξη ότι ύπήρχε ή πάση τής ψυχοτασίας στούς Μυκηναίους. 1450-1400 π.Χ. Έθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Δεξιά: Ελεφάντινο χτένι μέ διπλή σειρά από σφίγγες άναγλυφες στό πάνω μέρος και στής δύο πλευρές του. Βρέθηκε σε θολωτό τάφο στά Σπάτα τής Αττικής. 13ος αι. π.Χ. Έθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Μυκηναϊκά άγγεια – φευδόστομοι ἀμφορεῖς – ἀπό τή Rόδο. Ἀρχαιολογικό Μουσείο Rόδου.

μενο, ὅπου ὁ Χετταϊός βασιλιάς παραπονιέται στόν «ἀδελφό» του γιά κάποια ἐπιδρομή Ἀχαιῶν.

Οἱ Μυκηναῖοι καὶ
ἡ Κύπρος

Ἡ Κύπρος εἶναι ἡ σπουδαιότερη ἀποικία τῶν Ἀχαιῶν, γύρω στά 1230 π.Χ., ὅπως δείχνουν οἱ πρόσφατες ἀνασκαφές στήν πόλη "Εγκωμη". Ἡ κατεργασία τοῦ χαλκοῦ πού ὑπῆρχε ἄφθονος στό νησί, ἔδωσε τήν εὐκαιρία νά ἀποκτήσει μεγάλη σημασία ἡ Κύπρος.

Ἀχαιοί καὶ
Αἴγυπτος

Κάποιοι Ἀχαιοί, τέλος, θά είναι οἱ «Ἀχαιϊβάσσα» τῶν αἰγυπτιακῶν ἐπιγραφῶν, πού μέ τούς «λαούς τῆς θάλασσας» εισβάλλουν στήν Αἴγυπτο, στό τέλος τοῦ 13ου αἰ. «Τά νησιά ἡταν ἀνάστατα, ὅπως καὶ οἱ ἥπειροι», γράφει χαρακτηριστικά μιά αἰγυπτιακή ἐπιγραφή γιά τήν ἐποχή αὐτή.

Ἀλαβάστρινο ἀγγεῖο, ἀντηροσωπευτικό δεῖγμα τῆς ἔξαιρητης ἐργασίας καὶ τείρας τῶν Μυκηναίων τεχνιτῶν στήν ἐπεξεργασία τῆς πέτρας. Ἐχει τρεις πρόσθετες λαβές σε σχήμα S. Βρέθηκε στόν 4ο τάφο τῆς ἀκρόπολης τῶν Μυκηνῶν. Μέσα τοῦ 16ου αἰ. π.Χ. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

Τέλος αι. π.Χ. είναι ή δύσκολη έποχή των Μυκηναίων. Καταλύεται, όπως ειδαμε, τό χεττιτικό κράτος. Η Αιγυπτίας άρχιζε νά λυγίζει σοβαρά. Οι μεγάλες παλαιές έμπορικές άγορές άφανίστηκαν η χαροπαλεύουν. Νέες δυνάμεις κυριαρχοῦν, πού έφεραν άναστατωση στήν ισορροπία πού ύπηρχε ώς τότε. Τό έμποριο τών Αχαιών δέχεται άποφασιστικό χτύπημα. Τοῦ λείπουν οι άγορές κι οι δρόμοι κλείνουν. Πρίν άπό τό τέλος τοῦ αἰώνα, τελείωσις ξαφνικά, δόλα τά μυκηναϊκά άνάκτορα στήν Έλλαδα καταστρέφονται άπο φοβερή φωτιά κι άφανίζεται ή δύναμη τών βασιλέων τους.

Στά 1100 π.Χ. ἄλλο σκληρότερο κι άριστικό γεγονός έφερε νέα έποχή: οι Δωριεῖς καί ἄλλα συγγενικά τους φύλα άρχιζουν νά κατεβαίνουν στή Νότια Έλλαδα. Έγκαινιάζεται ή Έποχή τοῦ Σιδήρου.

6. Ο ΤΡΩΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Πρίν άπό έκατο χρόνια πίστευαν πώς ὁ Τρωικός πόλεμος ἦταν παραμύθι, πλασμένο άπό τόν "Ομηρο. Ο Σλῆμαν φέρνοντας στό φῶς τά ἐρείπια τοῦ Ἰλίου (Τροίας) στά 1870, έδειξε πώς ἦταν πραγματικότητα ὁ μύθος. Εννιά πόλεις, χτισμένες ή μιά πάνω στήν

Σύμπλεγμα διάλογου δύο γυναικῶν καί ἐνός μωροῦ (πρόκειται λαώς γιά δύο θεές καί ἔνα μικρό θεό). Βρέθηκε στήν ἀκρόπολη τών Μυκηνῶν, χρονολογείται στής ἀρχές τοῦ 13ου αι. π.Χ. καί ἀποτελεῖ ἔξαιρετο δείγμα τῆς ἀξιοθαύμαστης τεχνικῆς στό έλεφαντοστοῦν τών Μυκηναίων λεπτουργῶν. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Λύρα ἀπό έλεφαντοστοῦν. Στή βάση της ἔχει ἀνάγλυφες σφίγγες (φανταστικά δόντα μέ κεφάλι γυναικάς καί σώμα λιονταρίου). Βρέθηκε στό θολωτό τάφο τοῦ Μενιδίου Ἀππικής καί χρονολογείται στό 13ο αι. π.Χ. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Έξαιρετος πήλινος πίθος μέ παράσταση τού Δούρειου ἵππου.
Τος π.Χ. αἱ. Ἀρχαιολογικό Μουσείο Μυκόνου.

ἄλλη, ἀποκαλύφθηκαν στίς ἀνασκαφές πού συνεχίστηκαν ἀργότερα, καὶ προσδιορίστηκε μέ ἀκρίβεια ποιά ἀπό αὐτές ἦταν ἡ Τροία τῆς ἐποχῆς τοῦ Πριάμου.

Αναφέρεται σάν αίτια τοῦ πολέμου, ἀπό τὸν "Ομηρο, ἡ ἀρπαγὴ τῆς Ὡραίας Ἐλένης, ἀπό τὸν Πάρη, γιό τοῦ Πριάμου. "Ολα τά μυκηναϊκά κράτη ἔνωσαν τίς δυνάμεις τους κι ἐκστράτευσαν μέ ἀρχηγό τό δυνατότερο βασιλιά, τόν Ἀγαμέμνονα, γιά νά πάρουν πίσω τήν Ἐλένη.

Μυκηναϊκός άμφοροειδής κρατήρας που βρέθηκε σε τάφο στην Έγκωμη της Κύπρου. Παριστάνεται, δεξιά, ὁ Ζεύς που κρατεί τήν πλάσπιγγη της μοίρας, ἐμπρός από τό ἄρμα των πολεμιστών, που ἔτοιμαζονται νά ξεκινήσουν γιά τή μάχη. Μιά σχετική σκηνή ύπαρχει στην Ἰλιάδα. Αρχές του 14ου αι. π.Χ. Κυπριακό Μουσείο Λευκωσίας.

Πριν έρθουν στην Ελλάδα

‘Η θέση της Τροίας ὅμως ήταν νευραλγική γιά τό ἐμπόριο τῶν Ἀχαιῶν πρός τό ΒΑ Αίγαστο καί τόν Εὔξεινο. Μήπως σκοπός τῶν ἀρχαίων ήταν νά καταλάβουν όρισμένα σημεία τῆς Μ. Ἀσίας; Ποιά ήταν ἡ πραγματική ἀφορμή τοῦ πολέμου;

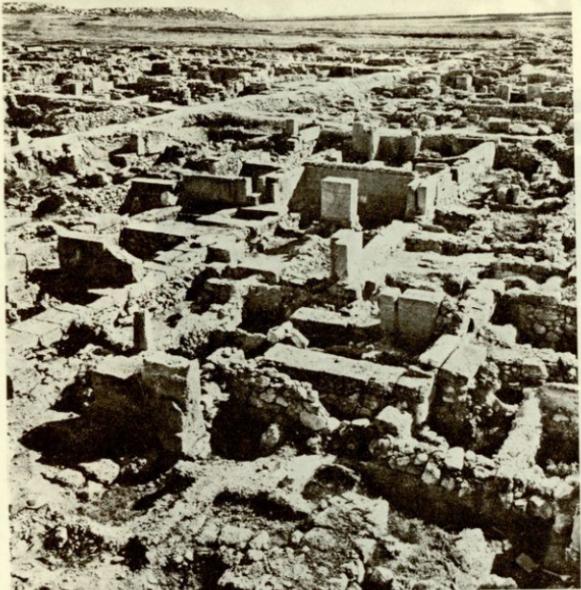
‘Η ἀρχαία Ἑλληνική παράδοση τοποθετούσε τόν Τρωικό πόλεμο στά 1184 π.Χ., τήν ἐποχή δηλ. πού οἱ Ἀχαιοί ἀγωνίζονταν νά βροῦν ἀγορές καί νά ἔξασφαλίσουν τούς ἐμπορικούς τους δρόμους, που ἔκλειναν ὀλόενα ἀπ’ ὅλες τίς κατευθύνσεις. Οι τελευταῖς ἀνασκαφές τῆς Τροίας ἔδειξαν πώς ὁ πόλεμος ἔγινε τό 13ο αι.

Μέ τόν Τρωικό πόλεμο θέλησαν οἱ Ἀχαιοί νά ἔξασφαλίσουν τό πέρασμα τῶν στενῶν τοῦ Ἐλλησπόντου, ἀπαραίτητων γιά τήν προμήθεια βασικῶν εἰδῶν διατροφῆς καί πλήθους ἀπό πρώτες ψύλες; Θεωροῦσαν ἀναγκαῖον’ ἀποκτήσουν πρακτορεῖα στή σπουδαία ἐμπορική θέση τῆς Τροίας; Πάντως, η αίματηρή ἐκείνη ἐπιχείρηση δέν ὠφέλησε πολύ, γιατί οἱ ἀνασκαφές ἔδειξαν ὅτι δέν ύπάρχει ἐγκατάσταση ‘Ἑλλήνων ἐκεῖ, μετά τόν πόλεμο.

Ε'. Ο ΚΥΠΡΙΑΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Στήν Ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ ἡ Κύπρος ἀπόκτησε ξεχωριστή σημασία. Ἡ γεωγραφική της θέση προσδιόρισε τή μοίρα της. Τοποθετημένη στό σταυροδρόμι τῶν θαλάσσιων ἐμπορικῶν δρόμων, ἀνάμεσα στήν ἡπειρωτική ‘Ἑλλάδα, τίς Κυκλάδες καί τήν Κρήτη ἀπό τή

Ινστιτούτο Μουσείου Πατρών,

Γενική άποψη της άνασκαφής της Μυκηναϊκής πόλης τῆς Ἐγκωμῆς στήν Κύπρο, όπου, ὅπως καὶ στὸ Κίπρο, γινόταν ἡ ἐπέξεργασία τοῦ χαλκοῦ, που ἔβγαινε ἀπὸ τὰ πλούσια στὸ εἶδος μεταλλεία τοῦ νησιοῦ. Η πόλη περιβαλλόταν ἀπὸ τεῖχος, εἶχε τέσσερις πύλες προσανατολιομένες στὰ τέσσερα σημεῖα τοῦ ὄρίζοντα, καὶ ἴδιαιτερη ἐντύπωση ἔκαμε στὴ μελέτη τοῦ χώρου τὸ γεγονός ὅτι εἶχε φαρδιούς δρόμους ποὺ διασταύρωνταν κανονικά. Στὸ κέντρο τῆς πόλης ὑπῆρχαν δημόσια κτίρια καὶ τὸ ἱερό τοῦ θεοῦ τοῦ Χαλκοῦ.

μιά μεριά, τή Μ. Ἀσία, τή Συρία, Παλαιοιστίνη κι Αἴγυπτο ἀπό τήν ἄλλη, στάθηκε χῶρος πού εύνοηθηκε πολύμορφα ἀπό τήν ἀδιά-
άκοπη ἐπικοινωνία μέ τό ἔξωτερικό.

Οἱ κάτοικοι τῆς ἦταν γεωργοί καὶ κτηνοτρόφοι, ἐπειδὴ ὅμως ὑπῆρχαν στό νησί πλούσια κοιτάσματα χαλκοῦ, μόλις ἄρχισε νά χρησιμοποιεῖται αὐτό τό μέταλλο, κατάγιναν ιδιαίτερα μέ τήν ἐκμετάλλευσή του καὶ πλούτισαν, ὅπως φαίνεται ἀπό τίς ἀνασκαφές τῶν τάφων τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, πού περιέχουν ἄφθονα χρυσά κι ἀσημένια κοσμήματα.

Ἄλλη ἀφορμή πλούτου κι ἀκόμη μεγαλύτερης ἀνθησης τοῦ ἐμ-

Ἀγγεῖο πήλινο – κρατήρας – τοῦ τέλος τῆς Μυκηναϊκῆς περιόδου. Είναι γνωστό ὡς «ἀγγεῖο τῶν πολεμιστῶν», ἀπό τήν παράσταση πού εἰκονίζεται ἐπάνω του. Παριστάνονται στρατιώτες ὅπλισμένοι πού ἔκινούν γιά τόν πόλεμο. Φορούν κνημίδες, θώρακα, περικεφαλαία, ἀσπίδα, καὶ ἀπό τό δόρυ τους κρέμεται τό δισάκι τους. Στήν ἀκρῃ ἀριστερά μά γυναικεία μορφή πού χαρετάει μὲ κίνηση τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ τῆς. Βρέθηκε σ' ἓνα σπιτί μέσι στὸν περιβόλο τῆς ἀκρόπολης τῶν Μυκηνῶν. 13ος π.Χ. αι.

πορίου στάθηκε ή ανάπτυξη τῆς ναυτιλίας, γιατί τό νησί εἶχε ἄφθονη ξυλεία γιά τήν κατασκευή καραβιῶν.

Οι Κύπριοι στήν Ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ είχαν ἀρχικά πολλές σχέσεις με τή Συρία καί τήν Παλαιοιστίνη. Ἀργότερα, μέση στή δεύτερη χιλιετία, ανάπτυξαν στενές σχέσεις μέ τήν Αἴγυπτο καί τήν Κρήτη, ἀπ' ὅπου γινόταν εἰσαγωγή ἔργων μικροτεχνίας (πολλά ἀπ' αὐτά ἀποκαλύπτονται σήμερα στούς τάφους τῆς Κύπρου).

Μεγάλη ἀκμή παρατηρεῖται στό νησί, στή Μυκηναϊκή ἐποχή. Τότε φτάνουν οἱ Ἑλληνες στήν Κύπρο. Ἡ σπουδαιότερη πόλη τῆς περιόδου είναι ἡ Ἐγκωμη. Πρόκειται γιά μιά πραγματική πόλη, μέ ὄργανωμένο πολεοδομικό* σχέδιο. Δρόμοι πού διασταυρώνονται κάθετα διασχίζουν τό χώρο τῆς καί περνοῦν ἐμπρός ἀπό τά δημόσια κτίρια. Δυνατά τείχη μέ πύργους τήν ἀσφαλίζουν ἀπό κάθε κίνδυνο.

Οι Ἑλληνες στήν Κύπρο

Πρίν ἔρθουν οἱ Ἑλληνες στό νησί, οἱ Κύπριοι, ὅπως δείχνουν τά ἀγγεία τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ἐνώ ἔχουν δική τους καλλιτεχνική ἀντίληψη, ἐπηρεάζονται ἀπό τήν τέχνη τῆς Μ. Ἀσίας, κι ὕστερα ἀπό τή Συρία. Ἀφομοιώνουν ὅμως στό τέλος τίς ζένες ἐπιδράσεις.

Οι ειδικοί πιστεύουν πώς ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 15ου αι. π.Χ. ἡ Κύπρος πλήρωνε φόρο ὑποτελείας* στούς φαραώ τῆς Αἰγύπτου, πού τήν ἐποχή αὐτή ἦταν πολύ δυνατοί. Ἡ αἰγυπτιακή ἐπιβολή συνεχίστηκε ὡς τό 14ο αιώνα (ό φόρος δινόταν σέ είδος – σέ μετάλλευμα).

Ἡ Ἑλληνική γλώσσα στήν Κύπρο

“Υστερ” ἀπό τήν ἐγκατάσταση τῶν Ἑλλήνων στό νησί, μιλήθηκε ἡ Ἑλληνική γλώσσα στήν Κύπρο, καί διαδόθηκε ἡ Ἑλληνική θρησκεία καί οι συνήθειες.

Τά σπίτια τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ἦταν τετράπλευρα στό σχῆμα καί ἀρκετά μεγάλα – φτάνουν τά ἔντεκα δωμάτια σέ μιά περίπτωση. Τά δωμάτια ἦταν τετράπλευρα γύρω σέ μιά ἀνοικτή αύλη (στήν Καλοψίδα).

Χάλκινες κνημίδες, ἀπαραίτητο ἁμαντικό ὅπλο γιά τούς Μυκηναίους πολεμιστές. Βρέθηκαν σέ τάφο τῆς ἐποχῆς αὐτῆς στήν Καλλιθέα, τοποθεσία κοντά στήν Πάτρα. 13ος π.Χ. αι. Ἀρχαιολογικό Μουσείο Πατρών.

Τό χάλκινο άγαλμάπιο τοῦ θεοῦ τοῦ Χαλκοῦ. Βρέθηκε στην "Έγκωμη τῆς Κόπρου κι είναι γνωστό ώς ὁ Κεραιάτης τῆς Έγκωμης. Κυπριακό Μουσείο Λευκωσίας.

Τά άγγεια είχαν έπιφάνεια στηλπνή κόκκινη στήν άρχη ή διακόσμηση μέχαρακτές γραμμές, άνάγλυφες παραστάσεις ή πλαστικές* μορφές από ζάνα. Άργοτερα, συνηθίζονταν ζωγραφιστά γεωμετρικά κοσμήματα πάνω σέ έπιφάνεια άσπρη, κόκκινη ή μαύρη. Μέτην άφιξη τών Έλλήνων σκορπίζονται στό νησί τά γνωστά μυκηναϊκά άγγεια πού τά φέρνουν από τήν Έλλαδα ή τά κατασκευάζουν στήν Κύπρο.

Οι τάφοι τής έποχής είναι σπήλαια άνοιγμένα στίς πλαγιές τών λόφων, ή κυκλικοί, σκαμένοι στό βράχο. Άργοτερα, συνηθίζονται οι θαλαμωτοί. Στήν "Εγκαμη" έχει βρεθεί κι ένας χτιστός θολωτός τάφος.

Η γραφή τών Κυπρίων στά μυκηναϊκά χρόνια ήταν συλλαβική. Τά σύμβολά της έχουν βρεθεί χαραγμένα πάνω σέ άγγεια καί πηλινές πινακίδες. Τήν όνομάζουν κυπρομινωική.

Η Κύπρος δέν πήρε μέρος στόν Τρωικό πόλεμο. Άναφέρεται μονάχα (στόν "Ομηρο") πώς ο βασιλιάς της Κινύρας έστειλε στόν 'Αγαμέμνονα τό θώρακα, πού ο ήρωας φοροῦσε στίς μάχες.

KΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. Ο μυκηναϊκός πολιτισμός είναι ο πρώτος μεγάλος πολιτισμός πού δημιούργησαν οι "Έλληνες". Έχει πολλές μινωικές έπιδράσεις (1600-1100 π.Χ.).

2. Πηγές του έκτος από τά άνασκαφικά εύρηματα είναι: α) οι πινακίδες σέ Γραμμική Β γραφή, β) τά όμηρικά έπη (γράφηταν τέσσερις αιώνες μετά τήν έξαφάνισή του).

3. Χτίζονται μεγάλα άνάκτορα σέ λόφους όχυρωμένους μέισχυρότατα τείχη (τά Κυκλώπεια).

4. Τρία τά είδη τών τάφων (κάθετοι, θαλαμωτοί, θολωτοί), όπου οι νεκροί θάβονται μέ πλήθος κτερίσματα.

5. Η τέχνη είναι άξιοθαύμαστη. Άρχικά, πολύ έπηρε ασμένη από τήν κρητική. Αναπτύσσονται όλοι οι κλάδοι: άρχιτεκτονική, πλαστική, σφραγιδογλυφία, χρυσοχοΐα, μεταλλοτεχνία, μνημειακή ζωγραφική. Χαρακτηριστικό τους ή πειθαρχημένη όργανωση στή διακόσμηση. Θέματα άγαπητά: τό κυνήγι καί οι πολεμικές σκηνές.

6. Σπουδαία ή έξαπλωση τοῦ μυκηναϊκοῦ ἐμπορίου από τό 150 αι. κι ή διείσδυση τών Μυκηναίων στή Μ. Ασία, Συρία, Παλαιστίνη, Αίγυπτο, Ν. Ιταλία καί Σικελία.

7. Ο Τρωικός πόλεμος (13ος αι. π.Χ.) ύπηρξε ιστορικό γεγονός, όπως αποκάλυψαν οι άνασκαφές τοῦ Σλήμαν. Μιά

ἀπό τίς τελευταίες προσπάθειες τῶν Μυκηναίων πού φθίνουν είναι νά ἔξασφαλίσουν τό ἐμπόριο τους. Τά μυκηναϊκά κέντρα καταστρέφονται φοβερά στό τέλος τοῦ 12ου αἰ. π.Χ. Ἡ κάθοδος τοῦ δευτερου ἑλληνικοῦ κύματος, τῶν Δωριέων, κλείνει τήν 'Υστερομυκηναϊκή περίοδο.

8. Στήν Κύπρο δημιουργήθηκε μεγάλος πολιτισμός στήν Ἐποχή τοῦ Χαλκοῦ. Ἡ θέση τοῦ νησιοῦ ἔγινε ἀφορμή τῆς μεγάλης ἐμπορικῆς καὶ ναυτικῆς κίνησης τοῦ τόπου. Ὑπῆρχαν σπουδαῖα κοιτάσματα χαλκοῦ καὶ μέ τήν ἐκμετάλλευσή του κατάγιναν οἱ κάτοικοι, ἐκτός ἀπό τήν γεωργία καὶ τήν κτηνοτροφία. Ἡ ἄφθονη ξυλεία τοῦ νησιοῦ βοήθησε στήν ἀπόκτηση ναυτικοῦ.

9. Ἡ τέχνη τῶν Κυπρίων ἐπηρεάστηκε ἀρχικά ἀπό τήν Μ. Ἀσία κι ὑστερα ἀπό τήν Συρία, οἱ ἐπιδράσεις ὥστόσο αὐτῶν τῶν χωρῶν ἀφομοιώθηκαν.

10. Οἱ Ἕλληνες φτάνουν στήν Κύπρο στή μυκηναϊκή περίοδο καὶ διαδίδουν τή γλώσσα, τή θρησκεία καὶ τίς συνήθειές τους. Τό σπουδαιότερο κέντρο τής ἐποχῆς στάθηκε ἡ Ἔγκωμη, μιά πόλη μέ μεγάλα σπίτια, μέ ἴσιους δρόμους, μέ τείχη κλπ.

11. Τά σπίτια ἔχουν σχῆμα τετράπλευρο.

12. Τά ἀγγεῖα μονόχρωμα στήν ἀρχή ἡ μέ χαρακτή διακόσμηση. Ἀργότερα στολίζουν τήν ἐπιφάνειά τους μέ γεωμετρικά κοσμήματα. "Οταν φτάνουν οἱ Ἕλληνες διαδίδονται τά μυκηναϊκά ἀγγεῖα.

13. Ἡ γραφή τῶν Κυπρίων στά μυκηναϊκά χρόνια ἦταν συλλαβική καὶ τήν ὄνομάζουν κυπρομινωική.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Τροία – Τρωικός πόλεμος:

«Οἱ Ἕλληνες λοιπόν, μιά·μιά πολιτεία χωριστά, κι ὅσοι ἔσμιγαν συναμεταξύ τους, κι ἀργότερα πού ὄνομάστηκαν ὅλοι ἔτσι, δέν ἔκαναν τίποτα ὅλοι μαζὶ πρίν ἀπό τὸν Τρωικό πόλεμο, ἐπειδή ἦταν ἀδύνατοι καὶ δέν ἐπικοινωνούσανε μεταξύ τους. Ἄλλα καὶ γ' αὐτή τήν ἐκστρατεία συγκεντρώθηκαν, ταξιδεύοντας τό περισσότερο ἀπό τή θάλασσα».

Θουκυδίδη, «Ιστορία» Α, 3 (Μετ. Ἑλλης Λαμπρίδη)

2. Ὁ Κινύρας, ὁ βασιλιάς τῆς Κύπρου, χάρισε θώρακα στόν Ἀγαμέμνονα:

Κι ἐβόησε τῶν Ἀχαιών ν' ἀρματωθοῦν ὡς Ἀτρείδης·
καὶ μέ χαλκόν ἀστραφτερόν ὡς ἴδιος ὀπλιζόταν.

Τά σκέλη πρώτα μέ λαμπρές κυνηγίδες ἔζωσ' ὄλα
ὅπου ἐθήλυκύνονταν μέ ὀλάργυρες περόνες.
Τό στήθος σκέπασ' ἐπειτα μέ θώρακα ὅπου δῶρον
φιλοξενίας ἄλλοτε τοῦ ἐδωκε ὁ Κινύρας,
ὅτι τό μέγα ἀκούσμα στὴν Κύπρον είχεν φθάσει
ποὺ ἀρμένιζαν οἱ Ἀχαιοὶ ν' ἀνέβουν εἰς τὴν Τροίαν·
ὅθεν ἐφιλοδώρησεν αὐτός τὸν βασιλέα
καὶ δώδεκα εἶχε ὡς θώρακας κλωστές ἀπό χρυσάφι,
δέκ' ἀπό μαύρο χάλυβα κι εἴκοσι κασσοπέρου
κι δράκοντες χαλύβικοι τρεῖς ἀπό κάθε μέρος
ώς τὸν λαιμὸν ἀπλάνονταν, ὡς Ἱριδες πού ὁ Διας
σταίνει στὰ νέφη φοιβερό σημάδι στούς ἀνθρώπους.

¹Ομήρου, «Ιλιάδα» Λ 15-28 (ΜΕΤ. Ι, Πολυλατ.)

Μ.ΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

δος των διετέρας
την 'Υστεροπαλαιότητα'
B. Διηγή Κάπρο
'Εποχή των χαλιών'

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΣΙΔΗΡΟΥ

Ό έρχομός των Δωριέων* καί διαφόρων άλλων συγγενικῶν τους φύλων δημιούργησε πολλές ἀναστατώσεις στόν ἑλληνικό χώρο κι ἄλλαξε τή μορφή τῆς ζωῆς τῶν κατοίκων. Ή κάθοδός τους πραγματοποιήθηκε σταδιακά. Αύτοί γενίκευσαν τή χρήση τοῦ σιδήρου στόν τόπο.

Πολλοί ἀπό τούς κατοίκους τῆς Ἑλλάδας, σέ διαδοχικά κύματα, μετανάστευσαν πρός τά νησιά τοῦ Αιγαίου καί τή μικρασιατική παραλία ιδρύοντας μιά σειρά ἀπό νέες ἑλληνικές πόλεις.

Στίς ἀρχές τοῦ 8ου π.Χ. αἰ. ἔνας σπουδαῖος ποιητής, ὁ 'Ομηρος, γράφει τά δύο περίφημα ἐπη του: τήν 'Ιλιάδα καί τήν 'Οδύσσεια, πού ἡταν ἔθνικά καί θρησκευτικά ταυτόχρονα ποιήματα. Αύτά τά ἐπη εἶχαν βαθύτατη ἐπίδραση στούς ἀρχαίους "Ἐλληνες καί γιά πολλούς αἰώνες στάθηκαν πηγή ἐμπνευσῆς σέ καλλιτέχνες καί ποιητές.

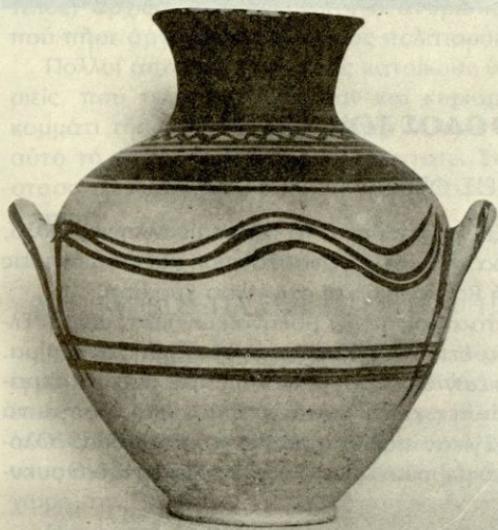
Τήν ἐποχή αὐτή ἀνθίζει ἡ γεωμετρική τέχνη, πού είναι ἡ πρώτη καθαρά ἑλληνική μορφή τέχνης.

Πήλινα παπουτσάκια ἀπό τάφο τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου. Βρέθηκαν στό χώρῳ ὅπου ἀργότερα ιδρύθηκε ἡ 'Αρχαία Ἀγορά τῆς Ἀθήνας. Προσεξτε πόσο περιποιημένο είναι τό σχῆμα τους. Μουσείο τῆς Αρχαίας Αγοράς, στή Στοά Απτάλου στήν Ἀθήνα.

κυριαρχηθείσα θεότητα. Οι θέσεις των βαΐνουν, τώρα, στον Όλυμπο, και πρόσφατα ενώπιον τους είναι Δίας, θυρεόντος με την Ιεράνθια.

Αμφορέας μέν απλή γραμμική διακόσμηση που συνηθίζεται στό τέλος τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων καὶ στὴν ἀρχὴ τῶν Γεωμετρικῶν. Τέλος 12ου – ἀρχῆς 11ου π.Χ. αἰ. Βρέθηκε στὴν Ἀθήνα.

νότα καὶ τοὺς δίνουν διαφωτιστικά στοιχεῖα.

ΥΟΔΟΘΖ ΖΗΚΙΚΑ ΔΟΠΙΚΑ

Γεωμετρικός ἀμφορέας πήλινος μέν μεγάλες ζώνες μαύρες στή διακόσμησή του. Ο τεχνίτης ζωγραφίζοντας τόσο μαύρο στό ἄγγειο θέλει νά ἀπομηθεῖ χάλκινο. Χαρακτηριστική είναι ἡ πρόθεσή του νά χωρίσει σε ζώνες τή διακόσμηση – σκούρες καὶ ὅλες μέ γεωμετρικά σχέδια ἐπαναλαμβανόμενα. Υπάρχει μά αὐστηρή ἀρμονία στὸ σχῆμα τοῦ ἄγγειον, ποὺ εἶναι ἀνάγκη γιά νά τό καταλάβει κανείς νά προσέξει τό περιγραμμά του. Κάθε μέρος τοῦ ἄγγειον: ἡ βάση, ἡ γάστρα, οἱ ώμοι, οἱ λαβές, ὁ λαιμός καὶ τό στόμιο μέ τὰ ἔξ-έχοντα χεῖλη, φαίνονται καθαρά καὶ είναι σαφῆς ἡ λειτουργία τους. Αἴζει νά προσέξει κανείς, βλέποντάς τα τά ἄγγεια αὐτά στά Μουσεία, τό σπιλπνό τους μαύρο χρώμα. Ο μαϊνδρος, σε πολλές ποικιλίες, είναι τό χαρακτηριστικό κόσμημα τοῦ Ἑλληνικοῦ γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ. 9ος π.Χ. αἰ. Μουσείο Κεραμεικοῦ.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΣΙΔΗΡΟΥ

‘Ο ἐρχομός τῶν Δωριέων* καὶ διαφόρων ἄλλων συγγενικῶν τους φύλων δημιούργησε πολλές ἀναστατώσεις στὸν Ἑλληνικὸν χῶρο καὶ ἄλλαξε τὴν μορφή τῆς ζωῆς τῶν κατοίκων. Ἡ κάθιδος τους πραγματοποιήθηκε σταδιακά. Αὐτοὶ γενίκευσαν τὴν χρήση τοῦ σιδήρου στὸν τόπο.

Πολλοί ἀπό τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδας, σὲ διαδοχικά κύματα, μετανάστευσαν πρὸς τὰ νησιά τοῦ Αιγαίου καὶ τὴν μικρασιατικὴν παραλία ἰδρύοντας μιὰ σειρά ἀπὸ νέες Ἑλληνικὲς πόλεις.

Στίς ἀρχές τοῦ 8ου ο.Χ. αἰ. ἔνας σπουδαῖος ποιητής, ὁ Ὄμηρος, γράφει τὰ δύο περίφημα ἐπὶ του: τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσσεια, ποὺ ἦταν ἔθνικά καὶ θρησκευτικά ταυτόχρονα ποιήματα. Αὐτά τὰ ἐπὶ εἶχαν βαθύτατη ἐπίδραση στοὺς ἀρχαίους Ἑλληνες καὶ γιὰ πολλούς αἰῶνες στάθηκαν πηγὴ ἔμπνευσης σὲ καλλιτέχνες καὶ ποιητές.

Τὴν ἐποχὴ αὕτη ἀνθίζει ἡ γεωμετρικὴ τέχνη, πού είναι ἡ πρώτη καθαρὰ Ἑλληνικὴ μορφή τέχνης.

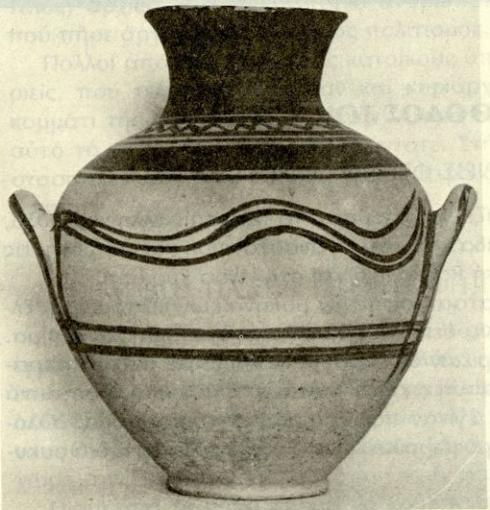
Πήλινα παπούστακια ἀπό τάφο τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου. Βρέθηκαν στὸ χῶρο ὃπου ἀργότερα ἰδρύθηκε ἡ Ἀρχαία Ἀγορά τῆς Ἀθῆνας. Προσέξτε πόσο περιποιημένο είναι τὸ σχῆμα τους. Μουσεῖο τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς, στὴ Στοά Αττάλου στὴν Ἀθήνα.

Κεραμικά τῶν Ἀρχαίων ἡ άρματα πούδην ἡ Ἀγορά
καὶ με γαλόνων αστραφτερῶν ὁ ιδίος ἀπλεύσανταν

κυριαρχηθείται. Οι θεοί ανεβαίνουν, τώρα, στον Όλυμπο και πολύπος μάντεψαν τους εἶναι Δέσποινες.

Άμφορέας μέτα απλή γραμμική διακόσμηση που ουνηθίζεται στο τέλος των Μικραϊκών χρόνων και στην άρχη των Γεωμετρικών. Τέλος 12ου – άρχες 11ου π.Χ. αι. Βρέθηκε στην Αθήνα.

ΥΠΟΔΟΣ ΚΑΦΑΘΩΡΙΚΗ ΦΙΛΦΙΛΙΤΟΙΚΟ ΙΩΝΙΟ

ΥΠΟΔΟΣ ΚΑΦΑΘΩΡΙΚΗ ΦΙΛΦΙΛΙΤΟΙΚΟ ΙΩΝΙΟ

Γεωμετρικός άμφορέας πήλινος με μεγάλες ζάνες μαύρες στη διακόσμησή του. Ο τεχνίτης ζωγραφίζοντας τόσο μαύρο στό άγχειο θέλει νά απομηνθεί χάλκινο. Χαρακτηριστική είναι η πρόθεση του νά χωρίσει σε ζάνες τη διακόσμηση – σκούρες και άλλες μέ γεωμετρικά σχέδια έπαναλαμβανόμενα. Υπάρχει μια αύστηρη άρμονία στο σχήμα του άγγειου, πού είναι ανάγκη γιά νά τό καταλαβει κανείς νά προσέξει τό περίγραμμά του. Κάθε μέρος τού άγγειου: ή βάση, ή γάστρα, οί ώμοι, οι λαβές, ο λαιμός και τό στόμιο με τά έξεχόντα χειλή, φαίνονται καθαρά και είναι σαφής η λειτουργία τους. Αξίζει νά προσέξει κανείς, βλέποντάς τα τά άγγεια αυτά στά Μουσεία, τό σπλανύ τους μαύρο χρώμα. Ο μαϊάνδρος, σε πολλές ποικιλίες, είναι τό χαρακτηριστικό κόδημα τού έλληνικού γεωμετρικού ρυθμού. 9ος π.Χ. αι. Μουσείο Κεραμεικού.

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΚΑΘΟΔΟΣ ΤΩΝ ΔΩΡΙΕΩΝ

1. ΟΙ ΔΩΡΙΕΙΣ ΦΤΑΝΟΥΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Τήν έποχή πού άρχιζε νά κατεβαίνει τό τελευταίο έλληνικό φύλο, οι Δωριεῖς*, στήν 'Ελλάδα, γενικότερη άναστάτωση και μετακινήσεις λαών σημειώνονται στή Βαλκανική και στή νότια Εύρωπη.

Μετά τή φοιβερή καταστροφή τών μυκηναϊκών κέντρων, ό 'Ελληνισμός θά είχε κινδυνεύσει, ἀν δέ δυνάμωνε ξανά, μέ τό νέο αίμα. 'Η έξαπλωση τών Δωριέων δέν πραγματοποιήθηκε ἀμέσως. Χρειάστηκαν σχεδόν δύο αἰώνες και σ' αύτό τό διάστημα, ὥσπου νά ἔρθει πάλι ισορροπία, ἔγιναν πολλές μεταβολές στή χώρα. 'Ολοκληρη ἡ 'Ελλάδα «οιδηροφοροῦσε», κατά τήν ἐκφραση τοῦ Θουκυδίδη.

2. ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΔΩΡΙΚΗΣ ΚΑΘΟΔΟΥ

Μέ τό τέλος τοῦ Μυκηναϊκοῦ κόσμου σημειώθηκε ἔνα γεγονός ἀπροσδόκητο: ἡ ἑξαφάνιση τῆς Γραμμικῆς γραφῆς B. Δύσκολη καθώς ἡταν, γιά νά τή μάθει κανείς, δέν είχε μεγάλη διάδοση. Θά ύπηρχαν και στά μυκηναϊκά παλάτια και στά σπίτια τών μεγάλων ἀστών γραφεῖς, πού χάνοντας τούς κυρίους τους ἔψυχαν σ' ἄλλους τόπους. "Ετσι, ἡ γραφή γιά δύο αἰώνες ξεχάστηκε στήν 'Ελλάδα.

'Από τόν 9ο π.Χ. αι. παρουσιάζεται νέα γραφή, ἀλφαβητική ὅμως, πού οι 'Ελληνες τήν ἔμαθαν ἀπό τούς Φοίνικες, ἀλλάζοντας στό φοινικικό ἀλφάριθμο κάποια σύμβολα γιά ν' ἀποδώσουν τά φωνήντα. 'Η πρώτη χρησιμοποίηση τοῦ ἀλφαβήτου θά ἔγινε στίς πόλεις τῆς Ιωνίας.

Μεγάλες πολιτικές ἀλλαγές σημειώθηκαν σ' ὅλη τή χώρα. 'Έγκαταλείπονται οι παλαιοί ἀγροτικοί συνοικισμοί (κώμες), κι οι κάτοικοί τους πηγαίνουν νά ἐγκατασταθοῦν σέ μιά πόλη. Τά γεγονότα αύτά ἀρχίζουν νά σημειώνονται ἀπό τό δέκατο αἰώνα. Καταργεῖται ἡ βασιλεία στίς περισσότερες πόλεις, πρός τό τέλος τῆς περιόδου, και τήν ἔουσιά παίρνουν οἱ ἀριστοί (οἱ ἀριστοκράτες).

Μέ τούς Δωριεῖς, τέλος, διαμορφώνεται βασικά ἡ μορφή τῆς θρησκείας. 'Η προελληνική θεά τῆς γονιμότητας παύει νά είναι ἡ

κυρίαρχη θεότητα. Οι θεοί άνεβαίνουν, τώρα, στόν "Ολυμπο, καί πρώτος ἀνάμεσά τους είναι ὁ Ζεύς, ἀνδρική θεότητα πιά. Ἰδρύονται χωριστοί ναοί, πλάι ἡ πολύ κοντά στά παλαιά μυκηναϊκά παλάτια. Τέλος, ἀρχίζει νά διαφαίνεται ὁ ἀνθρωποκεντρικός χαρακτήρας πού πήρε ἀργότερα ὁ ἐλληνικός πολιτισμός.

Πολλοί ἀπό τούς παλαιούς κατοίκους ύποτάχθηκαν στούς Δωρεῖς, πού τελικά σταμάτησαν καί κυριάρχησαν στό μεγαλύτερο κομμάτι τῆς Πελοποννήσου. Στήν Ἀττική δέν ἔγκαταστάθηκαν, κι αὐτό τό τόνιζαν οἱ Ἀθηναῖοι, πάντοτε. Στή Λακωνική, ἡ ἔγκατάσταση τῶν Δωριέων ὑπῆρξε περισσότερο σκληρή καί τελείως ιδιότυπη.

3. Ο ΜΥΘΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ «ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΗΡΑΚΛΕΙΔΩΝ»

Ο Ήρακλῆς

"Ηρωας τῆς δωρικῆς φυλῆς ἔγινε ὁ Ἡρακλῆς. Αἰώνες μετά τήν ἔγκατάσταση τῶν Δωριέων στήν Ἑλλάδα, πλάστηκε ὁ μύθος τῆς ἐπιστροφῆς τῶν παιδιῶν του στή γενέθλια γῆ τους. Σύμφωνα μ' αὐτόν, δέν ἡταν ἐπιδρομεῖς οἱ Δωριεῖς, ἀλλά βοήθησαν τούς ἀπογόνους τοῦ Ἡρακλῆ νά ἔγκατασταθοῦν ξανά στήν πατρογονική τους χώρα, τήν Πελοπόννησο, ἀπ' ὅπου είχαν διωχθεῖ οἱ πρόγονοί τους.

Πίσω ἀπό τό μύθο μπορεῖ νά κρύβονται πολλά ιστορικά γεγονότα καί ἵως δίνουν διαφωτιστικά στοιχεία οι λεπτομέρειές του.

Στήν Κρήτη, στό Ἰδαίο Αντρον (οπῆλαιο) ἔχει βρεθεῖ μά σειρά ἀπό περίτενα ἔργα αμένες χάλκινες μεγάλες ἀσπίδες, πού ὄρισμενες τουλάχιστον, μέ τῶν πλούτο τοῦ κομήματος τους θυμίζουν περιγραφές ἀνάλογων ἀντικειμένων στόν "Ομρο. Είναι γνωστό πώς ἡ μεταλλουργία στούς Γεωμετρικούς χρόνους βρίσκοταν σέ ἀρκετή ἀνθηση. Οἱ ἀσπίδες τοῦ Ἰδαίου - δύρα πιστῶν σέ θεότητες (τά iερά τους) - είναι ἀπό τά ώραιότερα καί πιό ἐντυπωσιακά δείγματα τῆς χαλκοπλαστικῆς τῆς Γεωμετρικῆς περίόδου. Ἀρχαιολογικό Μουσείο Ήρακλείου Κρήτης.

Έλεφάντινο άγαλματάκι θεότητας γυμνής, μέ τό χαρακτηριστικό κυλινδρικό κάλυμμα τῆς κεφαλῆς – τὸν πόλο. Προοέξετε τὴν ὄμοιότητα πού ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' αὐτή τῇ μορφῇ καὶ τίς μορφές στὸ γεωμετρικό ἀγγεῖο τοῦ 8ου αἰ. π.Χ. σπή σελ. 148. Αὐτή ἔδω, μάλιστα, ἔχει μεγαλύτερη πλαστικότητα (τὰ στρογγυλέματα τοῦ ἀνθρώπου οώματος) καὶ τονισμένο τὸ ζωηρό καὶ φωτεινό βλέμμα μέ τὰ πελώρια μάτια. Γόρω στά 750 π.Χ. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

4. Ο ΠΡΩΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ

Ἡ κάθιδος τῶν Δωριέων προκάλεσε πολλές μετακινήσεις στόν Ἑλληνικό χώρῳ. Πρίν ἀκόμα φτάσει ἡ δωρική φυλή, ἀπό τό 130 αἰ., οἱ Ἀχαιοί εἶχαν ἐπιζητήσει νά τιδρύσουν ἐμπορικά πρακτορεῖα στίς ἀκτές τῆς Μ. Ἀσίας καὶ στά νησιά.

“Οσπου νά κυριαρχήσει ἡ νέα φυλή στόν Ἑλληνικό χώρῳ δημιουργήθηκαν ἀνωμαλίες κι ἀναστατώσεις. Τό ἐμπόριο μέ τό ἐξωτερικό σταμάτησε· τά Ἑλληνικά καράβια δέν ταξίδευαν πιά. Καθώς οι θάλασσες ἐλευθερώθηκαν ἀπό ἀνταγωνιστές, ἔγιναν σχεδόν θαλασσοκάτορες οἱ Φοίνικες. Μέ τά καράβια τούς ἔφταναν ὡς τήν

Έλλαδα, καί πολλά δίδαξαν στούς ἀπομονωμένους "Ελλήνες (ἀπό τὸν 9ο αἰ. π.Χ.). Αὐτοί ἔφερναν, τώρα πιά, στὸν ἐλληνικὸν χῶρο ὑφάσματα, γυάλινα ἀγγεία, πολλά κομψοτεχνήματα, ἀρώματα καὶ στολίδια.

Οἱ κάτοικοι, τώρα, ἔπρεπε μόνο ἀπό τὴν καλλιέργεια τῆς γῆς νά ἔξοικονομοῦν τὴν ζωὴν τους. Οἱ καλοί τεχνίτες δέ βρισκανε πλούσιους ἀγοραστές γιά τά ἔργα τους· ἔτοι ἔφυγαν κι αὐτοί.

"Οοι ἀπό τοὺς παλαιοὺς κατοίκους δέν μπόρεσαν νά ὑποφέρουν τὴν περιορισμένην αὐτὴν ζωὴν, σέ διαδοχικά κύματα, ἀπό τὸ 10ο αἰ. π.Χ., σηκώνονται καί φεύγουν ἀπό τὴν Ἐλλάδα, ἀναζητώντας ἄλλοū γῆ γιά ἐγκατάσταση δριστική. Ἀρχισε ἔτοι μιά κίνηση πρὸς τὴν Ἀνατολή τοῦ Ζωτικότερου καί πιό θαρρετοῦ στοιχείου ἀπό τὸν παλαιό πληθυσμό.

Ἡ δυτικὴ παραλία τῆς Μ. Ἀσίας θύμιζε ἀφάνταστα τὸ ἐλληνικὸν τοπίο κι ἡ γῆ της ἤταν πλουσιότερη. Εἶχε ἀκόμη καί τὸν ἴδιο φυσικό διαμελισμό, εύνοώντας τὸ σχηματισμό μικρῶν κρατιδίων. Γι' αὐτό ἐκεῖ καί στὰ κοντινά νησιά ἀναζήτησαν χώρους γιά ἐγκατάσταση πλήθος Ἐλλήνες.

'Από τὴ Θεσσαλία καί τὴ Βοιωτία κύματα πληθυσμοῦ, οἱ Αἰολεῖς, φτάνονταν στὴ Μυτιλήνη καί στὴν ἀπέναντι μικρασιατικὴ παραλία, τὴν περιοχὴ τῆς Τρωάδας. Ἀπό κεῖ, ἀργότερα, θά ἀπλωθοῦν νοτιότερα καί θά iδρυσουν σειρά ἀπό πόλεις: τὴ Μύρινα, τὴ Σμύρνη, τὴν Κύμη κ.ἄ.

"Ἀποικοὶ ἀπό τὴν Ἀττικὴν, τὴ Φωκίδα, τὴν Εὔβοια, τὴν Ἀργολίδα, ἀκόμη κι ἀπό τὴν Πύλο τῆς Μεσσηνίας, φτάνονταν στὴ Χίο, στὴ Σάμο καί στὴν ἀπέναντι παραλία. Στοὺς τόπους αὐτοὺς ἰδρυσαν, σταδιακά, τίς κατοπινές δώδεκα μεγάλες πόλεις τῆς Ἰωνίας Κλαζομενές, Φάκαια, Ἐφεσο, Μίλητο κ.ἄ.

Μακριά ἀπ' τὴν ἀρχική τους πατρίδα οἱ Ἰωνεῖς τῆς Μ. Ἀσίας μέλαινος ξένους πίσω τους, νιώθανε τὴν ἀνάγκη νά ἔχουν κάποια σχέση μέ τοὺς συμπατριώτες τους. Ἰδρυσαν στὸ ἀκρωτήριο τῆς Μυκάλης iερό τοῦ Ποσειδώνα κι ὅλοι μαζὶ συγκεντρώνονταν, μιά φορά τὸ χρόνο, γιά νά γιορτάσουν τὰ Πανιώνια – θρησκευτική καί ἔθνική γιορτή τῶν Ἰώνων.

Τά ἀλλεπάλληλα κύματα τῶν Δωριέων πού κατέβαιναν στὴν Ἐλάσσα, πάνω ἀπό δύο αἰώνες, δημιούργησαν νέα στενότητα στὸ χώρο. Εἶχαν πιά συνηθίσει οἱ παλαιότεροι τῇ θάλασσα κι ἔτοι πολλοί ἐγκαταλείπουν τὴ χώρα. Φεύγοντας ἀπό τὴν Πελοπόννησο, φτάνονταν στὴ Θήρα, στὴ Μῆλο, στὴν Κρήτη, στὴν Κῶ καί στὴ Ρόδο.

Μετανάστευση
Ἐλλήνων στὴν
Ἀνατολή

Αιολικὲς ἀποικίες

Ιωνικὲς ἀποικίες

Δωρικὲς ἀποικίες

Πέρασαν στό νότιο τμήμα τής μικρασιατικής παραλίας, στήν Κνίδο και στήν 'Αλικαρνασσό. ^{μητροπολιθικό} Ιδρυσαν κι οι Δωριεῖς ἄποικοι δικό τους κοινό ιερό τοῦ Ἀπόλλωνα, στό Τριόπτο άκρωτηριο.

Οι συνέπειες αὐτῆς τῆς κίνησης στάθηκαν ἀνυπολόγιστα μεγάλες. Ζωτικοί κι ἔξυπνοι οἱ ἄποικοι, βρίσκοντας γῆ πλούσια κι ὄρους ζωῆς θαυμάσιους, ἀναπτύσσονται ἐκπληκτικά. Ξύπνιος ὁ νοῦς τους, φιλοπερίεργος, ἐκτός ἀπό τό ἐμπόριο εἶχε κι ἄλλες ἀνησυχίες. ^{μητροπολιθικό} Ἀνοίγοντας ἐπικοινωνία μέ τούς λαούς τῆς Ἀνατολῆς, ἀπογόνους τῶν μεγάλων παλαιῶν πολιτισμῶν, πολλά εἶχαν νά μάθουν. ^{μητροπολιθικό} Ἀφομοιώνοντάς τα, μέ τόν καιρό, ἀνάπτυξαν δικό τους ἀξιόλογο πολιτισμό. ^{μητροπολιθικό} Είχαν νικήσει τή ζωή καί τίς ἀμέτρητες δυσκολίες της. Πάλευαν ὅμως, γιά χρόνια, μ' ἔνα ἔχθρο πολύ ίσχυρό: τή νοσταλγία γιά τήν παντοτινά χαμένη πατρίδα.

KYRIA SΗMΕΙA

1. Οι Δωριεῖς ριζώνουν σέ διάστημα δύο αἰώνων στήν 'Ελλάδα. ^{τελείωση} Ἐρχονται ἀπό τό βορρά.
2. ^{σοφριπτικό} Ἐγκαινιάζεται μ' αὐτούς ἡ Ἐποχή τοῦ Σιδήρου.
3. Μεγάλες μεταβολές συμπίπτουν μέ τήν παρουσία τους:
α. Κατάλυση τής βασιλείας, πρός τό τέλος τής περιόδου, κι ἀνοδος τῶν ἀριστοκρατῶν στήν ἔξουσία, β. ^{τελείωση} Ἐξαφάνιση τῆς Γραμμικῆς ^{τελείωση} γραφῆς, γ. Δημιουργία τῶν πρώτων πόλεων, δ. ^{τελείωση} Βασική διαμόρφωση στή θρησκεία. ^{τελείωση} Ιδρύονται χωριστοί ναοί γιά τούς θεούς.
4. Τό ἔξωτερικό ἐμπόριο κι ἡ ναυτιλία σταματοῦν. ^{τελείωση} Στή θάλασσα κυριαρχοῦν οι Φοίνικες τούς πρώτους αἰώνες τῆς δωρικῆς κατάκτησης.
5. ^{τελείωση} Οσοι ἀπό τούς παλαιούς κατοίκους δέν ύποτάχθηκαν, συνέχισαν, ὅπως καί πρίν, νά φεύγουν ἀπό τήν 'Ελλάδα γιά τή Μ. Ασία, καί τά νησιά. ^{τελείωση} Ἐκεῖ, μέ τόν καιρό δημιουργήθηκαν τρεῖς ὁμάδες ἑλληνικῶν πόλεων: οἱ αἰολικές, οἱ ιωνικές καί, τέλος, οἱ δωρικές.
6. ^{τελείωση} Τόν 9ο αι. π.Χ. νέο είδος γραφῆς ἐγκαινιάζεται: τό ἀλφαβητικό. ^{τελείωση} Τό μαθαίνουν ἀπό τούς Φοίνικες προσθέτοντας κι ἄλλα γράμματα γιά τήν ἀπόδοση τῶν φωνηέντων.
7. ^{τελείωση} Ο μύθος τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Ἡρακλειδῶν πλάστηκε πολύ ἀργότερα ἀπό τήν ἐγκατάσταση τῶν Δωριέων στήν 'Ελλάδα.

1. Ή Έλλάς έσιδηροφόρει:

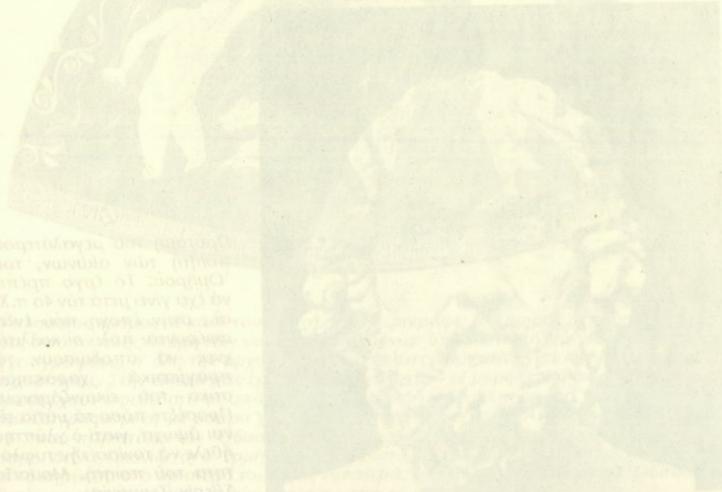
«Ιατί τόν παιλίο καιρό τόσο οι "Έλληνες όσο καὶ οι βάρβαροι πού κατοικούσαν τήν ήπειρο κοντά στή θάλασσα, ἀφότου ἀρχισαν συχνότερα νά περνοῦν μέ καράβια ό ἔνας ἐνάντια στόν τόπο τοῦ ὄλλου, τό γύρισαν στή ληστεία, ἔχοντας ὄρχηγούς ἀντρες πού δέν ἤτανε βέβαια ἀπό τούς πιό ἀσήμαντους, γιά τό ίδιο τους τό κέρδος, καί γιά νά βρούνε συντήρηση γιά τούς πιό ἀδύνατους, καί πέφτοντας ἀπάνω σε πολιτείες ἀνοχύρωτες, πού ἤτανε μᾶλλον συμπλέγματα ἀπό χωριά, λεηλατούσαν καί κέροιζαν ἐτοι τό περισσότερο βιος τους, ἐφόσον τέτοια δουλειά δέ λογιζόταν ἀκόμα ντροπή, ἀλλ' ἀπεναντίας τούς ἔδινε καί κάποια δόξα... ὀλόκληρη ή Ἐλλάδα σιδηροφορούσε μέ θώρακες καί ἀσπίδες, ἐπειδή κατοικούσαν σέ ἀνοχύρωτους συνοικισμούς καί δέν πήγαινε κανείς στίς ἄλλες πολιτείες χωρίς κίνδυνο, κι ό τρόπος αὐτός τῆς ζωῆς, νά είναι ἀρματωμένοι πάντα, τούς ἤταν συνήθεια, ὅπως είναι σήμερα στούς βαρβάρους».

Θουκυδίδη, «Ιστορία» A, 5-6 (Μετ. "Έλλης Λαμπρίδη)

2. Ο ἀποικισμός:

... «Οι Δωριεῖς πάλι, ὡγδόντα χρόνια μετά τά Τρωικά κυρίεψαν τήν Πελοπόννησο μαζί μέ τούς Ἡρακλεῖδες. Μέ μεγάλη δυσκολία καί ὑστερ' ἀπό πολύν καιρό, ἀφού ἡσύχασε ἡ Ἐλλάδα καί καταστάλαξαν μέ μόνην ἀσφάλεια χωρίς νά μετακούνται πιά οι πληθυσμοί, ἀρχισε νά στέλνει ἔξω ἀποικίες, καί τίς μέν Ἰωνικές πόλεις καί τίς περισσότερες ἀπό τίς νησιωτικές τίς ἀποικισαν οἱ Ἀθηναῖοι... Καί ὅλ' αὐτά χτίστηκαν μετά τά Τρωικά...».

Θουκυδίδη, «Ιστορία» A, 12 (Μετ. "Έλλης Λαμπρίδη)

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Οι αινέποις του
πλακακιού

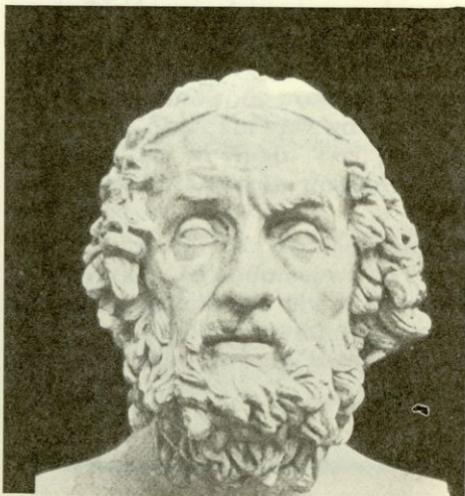
Ο ΟΜΗΡΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΕΠΗ ΤΟΥ

1. Η ΙΛΙΑΔΑ ΚΙ Η ΟΔΥΣΣΕΙΑ

Φεύγοντας γιά πάντα από τήν 'Ελλάδα, έκτος από λιγοστά κινητά ἄγαθά, ἔπαιρναν μαζί τους οι 'Ελληνες στή Μ. Ἀσία ἔναν κόσμο ὀλόκληρο από παραδόσεις καὶ συνήθειες, από παλαιούς μύθους. Οι Ἰωνες, μάλιστα, εἶχαν ὀλοζώνταν στή μνήμη τους τά κατορθώματα τῶν παλαιῶν ἡρώων, πού πήραν μέρος στόν πόλεμο τῆς Τροίας. Πολλές διηγήσεις ἀπ' αὐτές σχετίζονταν μέ τίς ἀλλοτινές τους πατρίδες. Ἀλλοι, μέσα στήν οἰκογένειά τους, εἶχαν προγόνους πού ὅγωνίστηκαν, ἀκόμη παλαιότερα, γιά τήν ἐγκατάσταση τῶν Ἀχαιῶν στά μικρασιατικά παράλια.

Οι ραψωδοί

Στούς νέους χώρους ὅπου κατοίκησαν, κράτησαν τίς ἴδιες συνήθειες, τόν ἴδιο τρόπο ζωῆς. Ἡ πιό ἀγαπητή τους διασκέδαση ἔγινε τό ἄκουσμα ὅλων ἐκείνων τῶν ἀξέχαστων ἱστοριῶν, πού πλανόδιοι τραγουδιστές, οἱ ραψωδοί, γυρίζοντας από πόλη σε πόλη, στίς γιορτές καὶ στά πανηγύρια, ἢ στίς αὐλές τῶν τοπικῶν ἡγεμόνων, τραγουδοῦσαν γιά τά κατορθώματα τῶν μεγάλων ἡρώων στούς ἥχους τῆς λύρας τους.

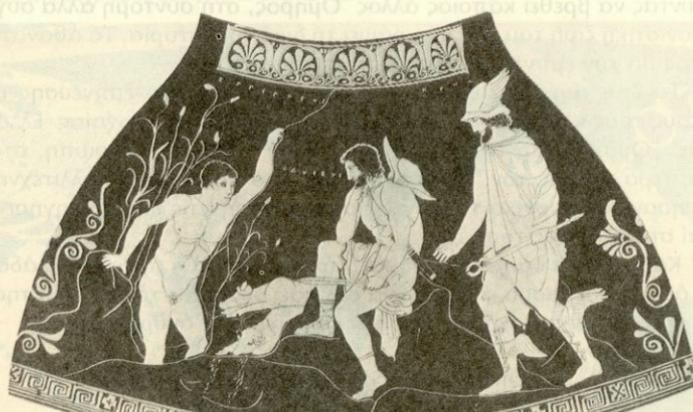
Πρωτομή τοῦ μεγαλύτερου ποιητῆ τῶν αἰώνων, τοῦ Ὁμήρου. Τό ἔργο πρέπει νά ἔχει γίνει μετά τὸν 4ο π.Χ. αἰ., στήν ἐποχῇ πού ἐνδιαφέρονται πολὺ οἱ καλλιτέχνες νά ἀποδώσουν τά πραγματικά χαρακτηριστικά τοῦ εἰκονιζόμενου. Προσέξτε πόσο τά μάτια είναι ἀφυχα, γιατί ὁ γλύπτης ἥθελε νά τονίσει τήν τυφλότητα τοῦ ποιητῆ. Μουσεῖο Σβερίν (Γερμανία).

Στίς άρχες του 8ου π.Χ. αι. ένας μεγαλόπινος ποιητής, ο "Ομηρος", έγραψε τό ώραιότερο ἔπος πού έχει ως σήμερα ιδεῖ τό φάς τῆς ήμέρας σ' όλόκληρο τόν κόσμο.

'Ο Ομηρος

Χρησιμοποιώντας όλα αυτά τά παλαιά τραγούδια, τά γεμάτα ήρωικά κατορθώματα, δεμένα μέ τόν Τρωικό πόλεμο, σύνθεσε τήν 'Ιλιάδα (15.693 μεγάλοι στίχοι), περιγράφοντας τοῦ 'Αχιλλέα τό θυμό, όταν ἀδικημένος ἀπό τό βασιλιά 'Αγαμέμνονα ἀποτραβήχτηκε ἀπό τόν πόλεμο, μέ συνέπειες πολύ φοβερές γιά τό ἑλληνικό στρατόπεδο. Γύρω ἀπ' αυτό τό κεντρικό γεγονός, πλέκονται ἀμέτρητες διηγήσεις κι ἀριστουργηματικά διαρθρώνονται πλήθος ἐπεισόδια τοῦ πολέμου γύρω στά τείχη τῆς Τροίας, ὅπου θεοί κι ἄνθρωποι ἀγωνίζονταν γιά ἔνα τέλος.

Τό δεύτερο δύμηρικό ἔπος, ή 'Οδύσσεια (12.110 τίχοι), περιγράφει τίς ἀφάνταστες περιπέτειες τοῦ ἥρωα-βασιλιά τῆς Ιθάκης, πού δέκα χρόνια περιπλανήθηκε, ὡσπου ν' ἀξιωθεῖ νά γυρίσει πίσω στήν πατρίδα του ἀπό τόν πόλεμο. 'Η ἀκατανίκητη νοσταλγία γιά τό νήσο του κυριαρχεῖ στό ποίημα όλόκληρο, πού ἐκφράζει, ἴσως,

'Ο πλούσιος κόσμος σέ κάθε του πτυχή, πού περιγράφει ο "Ομηρος μέ τόση λεπτομέρεια, ἀπό τό τέλος ἀκόμη τῶν γεωμετρικῶν χρονῶν υπῆρξε πηγή ἐμπνευσης γιά τούς ἀγγειογράφους, σ' ὅλη τήν ἀρχαιότητα, δόσο φιλοτεχνούνταν αγγεία μέ ζωγραφιστές παραστάσεις. Στήν είκονα μας ἐρυθρόμορφο ἄγγειο – οι μορφές καὶ διάφορες λεπτομέρεις ἔχουν ἀφεθεῖ στό φυσικό χρώμα τοῦ πηλοῦ, ἐνώ η ἐπιφάνεια τοῦ υπόλοιπου είναι ζωγραφισμένη μέ μάυρο χρώμα – φιλοτεχνέμενο στήν Ἀττική, γύρω στά 430 π.Χ., πού παριστάνει τόν 'Οδυσσέα στό κέντρο, καθισμένο σ' ἔνα βράχο στόν Κάτω Κόσμο. Δεξιά, εἰκονίζεται ο 'Ερμῆς, μέ τό φτερωτό μυτερό καπέλο, τά φτερωτά πέδιλα καὶ τό κηρύκειο στό ἀριστερό του χέρι. Ἀριστερά, ὁ νεκρός σύντροφος τοῦ 'Οδυσσέα Ἐπτήνωρ (είχε σκοτωθεῖ καθώς ἐφευγαν ἀπό τό σπίτι τῆς Κίρκης).

καί τή νοσταλγία άμετρητων έλληνικών ψυχῶν πού ζώντας αἰώνες στήν πλούσια μικρασιατική γῆ, θά είχαν τήν ἴδια λαχτάρα μέ τόν 'Οδυσσέα: νά τούς δοθεὶ ἡ χαρά ν' ἀντικρίσουν «καί τόν μονάχα ν' ἀνεβαίνει ψηλά ἀπό τό τζάκι τοῦ σπιτιοῦ τους καὶ νά πεθάνοιν».

Τά δύο αὐτά ἄφταστα σέ όμορφιά καὶ ἀπλό μεγαλεῖο τραγούδια δέν ἡταν δύο ἀριστουργήματα μονάχα γιά τούς ἀρχαίους "Ἐλληνες. Μέσα τους κλεινόταν ὀλόκληρη ἡ παλαιά τους ιστορία, ζωγραφίζονταν οἱ θεοί τους, περιγράφονταν τά ἔργα τῶν ἡρώων τους: ἡταν ἔνα ἑθνικό, καί, μαζί, θρησκευτικό ποίημα, ἔξοχο σέ ποιότητα.

Η ἐπίδραση τῶν
ὅμηρικών ἐπών

Σ' ὀλόκληρη τήν ἀρχαιότητα αὐτά τά δύο ἔπη θά πρωτοδιάβαζαν οἱ "Ἐλληνες, μικρά παιδιά ἀκόμη στό σχολεῖο, κι αὐτά θά τούς διαμόρφωναν τό θρησκευτικό συναίσθημα, τό χαρακτήρα καὶ τίς ιδέες γιά τίς εὐγενικές πλευρές τῆς Ζωῆς. Αὐτά θά ἔδιναν φτερά στή φαντασία τους καὶ θά τούς καλλιεργούσαν τήν καλαιοθησία.

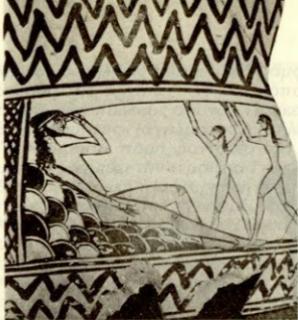
Αιώνες πολλούς ἀργότερα, ὁ στρατηλάτης Μέγας Ἐλέξανδρος θά κοιμάται μέ τήν 'Ιλιάδα κάτω ἀπ' τό προσκέφαλό του, λαχταρώντας νά βρεθεῖ κάποιος ἄλλος "Ομηρος, στή σύντομη ἀλλά συγκλονιστική Ζωή του, γιά νά γράψει τή δική του ιστορία. Τό ἀθάνατο ἔπος θά τόν ἐμπνέει στό μεγάλο του ἔργο.

Τά ἔπη αὐτά στάθηκαν, ἀκόμα, πλούσια πηγή ἔμπνευσης σ' ὅλους τούς κλάδους τῆς τέχνης, ὡς τό σιβήσιμο τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας. "Ομως κι ἀργότερα, ἀπό τότε πού γνώρισε ἡ Εὐρώπη, στά νεώτερα χρόνια, τόν "Ομηρο, πλῆθος ἀπό ποιητές καὶ καλλιτέχνες κίνησαν δημιουργικά τή φαντασία τους χάρη στίς ἐπικές διηγήσεις καὶ στούς ἥρωές τους.

Καί μόνο τά ὅμηρικά ποιήματα ἀν είχε δώσει ἡ ἀρχαία Ἐλλάδα, θ' ἀξιζε μέ σεβασμό κι ἀγάπη νά μελετάει ὁ κόσμος τήν ιστορία τῆς. Κι ὅμως ἡταν ἡ ἀρχή τῆς προσφορᾶς τῆς στήν ἀνθρωπότητα.

2. ΤΑ ΟΜΗΡΙΚΑ ΕΠΗ ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΗΓΗ

Γράφοντας ὁ "Ομηρος γιά τούς ἥρωες τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, γιά τά τελευταῖα χρόνια δηλ. τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, στηρίχτηκε μόνο στίς ἀναμνήσεις πού ὑπῆρχαν στά παλαιότερα τραγούδια ἀπ' αὐτή τήν περίοδο. Καί τά δύο ἔπη δέν είναι, ὅπως τονίστηκε, ἀπλά ποιήματα. Μέσα σ' αὐτά καθρεφτίζεται ἡ καθημερινή Ζωή, οἱ ἀσχολίες, οἱ συνήθειες, ἡ θρησκεία κι ἡ τέχνη ἀκόμα ἐνός ὀλόκληρου πολιτισμοῦ. Είναι φυσικό στίς πηγές πού τόν είχαν ἐμπνεύσει, νά μη δινόταν κάθε πτυχή τῆς Ζωῆς. Γ' αὐτό, συνθέτοντας τό ἔργο του ὁ "Ομηρος, χρειάστηκε νά συμπληρώσει ἐκείνος πολλά κενά μέ συνήθειες τῆς ἐποχῆς του.

Άριστερά: Λεπτομέρεια από άγγειο τών άρχαιών χρόνων που εικονίζει την τύφλωση τού Πολύφημου από τούς συντρόφους τού 'Οδυσσέα. Άρχαιολογικό Μουσείο "Αργούς. 7ος π.Χ. αι.

Δεξιά: Μικρό άπτικο άγγειο (δλπη) με παράσταση κριαριού, κάτω απ' τήν κοιλιά τού όποιου ύπάρχει ένας από τούς συντρόφους τού 'Οδυσσέα. Άρχαιολογικό Μουσείο Αίγινας. 7ος π.Χ. αι.

Λεπτομέρεια από τόν περιφήμο κρατήρα τού Εύφρονίου, που πρόσφατα έγινε γνωστός. Στήν κύρια δύψη τού άγγειου παριστάνεται ὁ Σαρπηδόν νεκρός, νά τόν παίρνουν ὁ Υπνος κι ὁ Θάνατος. Προσέξτε τό θαυμάσιο σχέδιο τῆς παράστασης και τήν έξαιρετη ομορφιά τού ζανθού νεου' τό αίμα τρέχει ἀκόμη ποτάμι από τίς πληγές του. Τελευταία δεκαετία τού 6ου π.Χ. αι. Μητροπολιτικό Μουσείο Ν. Υόρκης. Τό δνομα τού άγγειογράφου διακρίνεται ἐπάνω δεξιά.

Μεγάλος πήλινος γεωμετρικός άμφορέας. Βρέθηκε στο Δίπυλο – κοντά στην πύλη δηλαδή της άρχαιας Αθήνας, που όπου ύπηρχε μεγάλο νεκροταφείο, τό επίσημο τῆς πόλης, για πολλούς αιώνες. Πρόκειται για μνημειακό έργο πού είχε τη θέση επιτόμου που «σηματος» (ἀγάλματος ή στήλης). Ο ρυθμός βρίσκεται πλέον στην ανθηση του. Παρατηρήστε πόση φαντασία έχει ο καλλιτέχνης, που κατορθώνει με έλαχιστα σχήματα να γεμίσει την τεράστια έπιφανεια του πελώριου αὐτού άγγειου (ύψος 1.62 μ.). Είναι έκπληκτική η άφαιρετική ικανότητα του τεχνίτη στο γεωμετρικό άγγειο. Μέ δύο τρεις χαρακτηριστικές γραμμές κατορθώνει να δώσει συνοπτικά τό θέμα – πουλιά, ζώα. Και ή ανθρώπινη μορφή έχει δοθεί με γεωμετρικό τρόπο. Ένα τρίγωνο άνεστραμμένο είναι ό ωθρακας του άντρα, μιά εύθετη γραμμή ό λαιμός του, διόπου έπικαθέτεται τό στρογγυλό περίποιο κεφαλής, που στο κέντρο του έχει μιά έδαφοχρωμη – στό χρώμα του ππλού – κυκλική έπιφανειά, με μιά κουκκίδα στό κέντρο, μαύρη, που δηλώνει τό μάτι. Η μέση είναι λεπτότατη, ένα τρίγωνο άκομη άποτελεί τους γλουτούς και κατόπιν φηλά και μακριά προβάλλουν τά πόδια.

Γιά τήν τέχνη τῆς μυκηναϊκής περιόδου είναι έκπληκτική η βοηθεία που προσφέρουν τά όμηρικά ποιήματα. Πολλά άπο τά εύρηματα τῶν ἀνασκαφῶν σέ χώρους τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ θυμίζουν τόσο πολύ τίς περιγραφές ἀνάλογων ἀντικειμένων, ὥστε δίνουν τήν ἐντύπωση πώς τά είχε ίδει ο ἴδιος ό ποιητής.

Γενικά, οι μυκηναϊκές ἀναμνήσεις συνταιριάζονται μέ στοιχεία τῆς γεωμετρικής ἐποχῆς στόν "Ομηρο, ἔτσι, που χρειάζεται πολλή προσοχή, ἀν θελήσει κανείς νά τόν χρησιμοποιήσει γιά πηγή τῆς μυκηναϊκής περιόδου.

3. Η ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

Η γεωμετρική τέχνη είναι ή πρώτη γνήσια ἡλληνική τέχνη, δημιουργήμα τοῦ λαοῦ που σχηματίστηκε ἀπό τήν ἀνάμειξη τῶν Ἀχαιῶν μέ τούς Δωριεῖς.

Ονόμασαν Γεωμετρική τήν τέχνη και τήν ἐποχή όλοκληρη, γιατί τά περισσότερα ἔργα που ἔχουν σωθεῖ ἀπό τότε, πήλινα ἀγγεία κυρίως, ξεχωρίζουν γιά τή διακόσμησή τους: ποικιλία γεωμετρικῶν σχεδίων σέ διάφορους σχηματισμούς και παραλλαγές.

Τά ἀγγεία είναι καλοφτιαγμένα, μέ στέρεο ἄλλα και ἀρμονικό σχῆμα. Τά αἰσθάνεται κανείς νά στηρίζονται γερά στή βάση τους και νά ἔχουν τέλειες ἀναλογίες. Στή διακόσμησή, ή ἐλευθερία τῆς μινωικής τέχνης και ή σχετική τῆς μυκηναϊκής ἔξαφανίζονται. Έχει κανείς τήν ἐντύπωση ότι τά γεωμετρικά σχήματα, τακτοποιημένα σέ διάφορες ζώνες, ἀκολουθούν αύστηρη πειθαρχία.

Τόσο πολύ ἀποφεύγουν τό ἐλεύθερο σχεδίασμα, ὥστε τούς κύκλους η τά ἡμικύκλια τά φτιάχνουν μέ διαβήτη. Τρίγωνα, τετράγωνα, κύκλοι, ρόμβοι, σ' ἀμέτρητη ποικιλία, ἀργότερα μαίανδροι πολύμορφοι ἀπλώνονται στήν ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου. Ἀργοῦν νά ζωγραφίσουν ζῶα και πουλιά, η τόν ἀνθρωπο, κι ὅταν τό δοκιμάζουν, κι αὐτῶν τό σχῆμα δίνεται μέ γεωμετρικά σχέδια.

Τά ἀγάλματα, ὅσα ἔχουν σωθεῖ, εἶναι μικρά στό σχῆμα. Ξεχωρίζουν γιά τή στερεότητα στή μορφή καί γιά τήν ἄγρυπνη ματιά. Τούς λείπει ὄμως ἡ πλαστικότητα. Οἱ ἀναλογίες στά διάφορα μέρη τοῦ σώματος δέν εἶναι, ἀκόμη, σωστές.

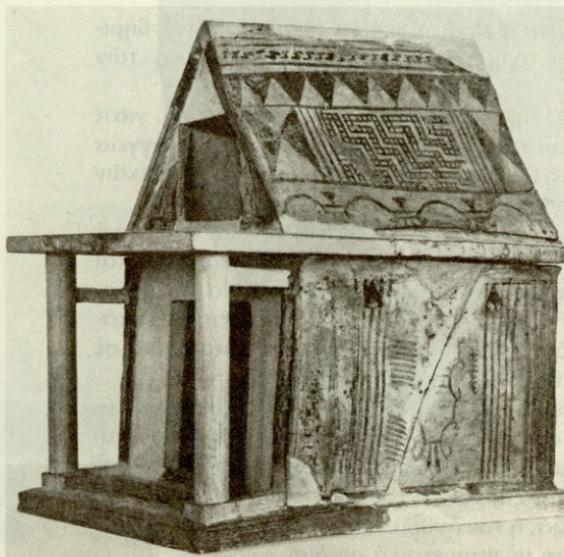
Κατασκευάζονται πήλινα, χάλκινα καί ἐλεφάντινα μικρά ἀγάλματα ἀνθρώπων καί ζώων, πλῆθος χάλκινα σκεύη, λέβητες, πόρπες, περόνες, κράνη, χρυσά διαδήματα κι ἄλλα κοσμήματα.

Τά κτίρια πού σώθηκαν δείχνουν ἀρχιτεκτονική ἀπλή. Αὐτή τήν ἐποχή κατασκευάζεται ό ναός τῆς Ὁρθίας Ἀρτεμῆς στή Σπάρτη.

4. Η ΖΩΗ ΚΑΙ ΟΙ ΑΣΧΟΛΙΕΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ

Τό ἔξαγωγικό ἐμπόριο, πού ἔδινε ζωή καί πλούτο στή χώρα, σταμάτησε, ὅπως εἰδαμε, γιά τρεῖς σχεδόν αἰώνες, κι ἡ ζωή τῶν κατοίκων περιορίστηκε μόνο στίς γεωργικές δουλειές καί τήν κτηνοτροφία. Ἡ πειρατεία ἔγινε γενικός κανόνας καί κανείς δέν τή λογάριαζε γιά ντροπή. Ἡταν ἀνάγκη.

Ἀνάμεσα στό 10ο καί τόν 9ο αι. π.Χ. διαμορφώθηκαν οἱ πόλεις. Ἡταν ἀπαραίτητη αὐτή ἡ ἀλλαγή, γιατί πολλοί κίνδυνοι ἀπειλούσαν τούς παραγωγούς, καθώς μετέφεραν τά ἐμπορεύματά τους σ' αὐτά τά ἀνήσυχα χρόνια. Οἱ πόλεις ιδρύθηκαν κοντά στίς ἀκροπόλεις, ἐκεὶ ὅπου συγκεντρώνονταν, ἀλλοτε, οἱ ἀνθρώποι σ' ἔνα εἶδος ἀγορᾶς, γιά τήν ἀνταλλαγή τῶν προϊόντων.

Πήλινο ὁμοίωμα ἱεροῦ. Στήν κάτοψή του είναι ὁρθογώνιο, μέ δυο τετράγωνους πεσσούς στήν πρόσοψη καί δύμα επάνω, σκεπασμένο μέ δίριχτη στέγη. Ἐμπρός ἔχει ἔξωστη. Τά γεωμετρικά σχέδια πού ὑπάρχουν στήν ἔξωτερη την ἐπιφάνεια, τό χρονολογούν στόν 8ο αἰώνα π.Χ. Βρέθηκε στό ιερό τῆς Ἡρας στό Ἀργος. Τό ἔργο δίνει μά εἰκόνα τῆς μορφῆς τῶν πρώτων ναῶν στήν Ἑλλάδα τῶν ιστορικῶν χρόνων, πού μιμούνται τό σχῆμα τῶν σπιτάνων. Ἔθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

Ἡ ἀλλαγὴ δέν ἡταν γενικὴ σ' ὅλῃ τῆν Ἑλλάδα· ὁρισμένες περιοχές συνέχισαν τὸν παλαιό τρόπο ζωῆς. Βιοτεχνία δέν ὑπάρχει τούς πρώτους αἰώνες. Κάθε ἄνθρωπος (ό βασιλιάς, οἱ εὐγενεῖς κι ὁ λαός) καταγίνεται μὲ τή γεωργία ἢ τήν κτηνοτροφία καὶ φτιάχνει μόνος του τά εῖδη πού χρειάζονται στό σπίτι. Τό ἴδιο κι οἱ γυναῖκες· ἀκόμη κι οἱ βασιλισσες ύφαινουν, γνέθουν καὶ καταγίνονται μὲ τίς σπιτικές δουλειές.

Μέ τό πέρασμα τοῦ καιροῦ, ὅμως, καὶ ἡ βιοτεχνία ἀναπτύσσεται καὶ ἡ μεταλλοτεχνία ιδιαίτερα προοδεύει. Τῆς κεραμεικῆς ἡ ἔξελιξη συνεχίζεται ὀμαλά.

Μέ τήν ἐπικράτηση τῶν Δωριέων γενικεύεται ἡ καύση τῶν νεκρῶν, πού οἱ τάφοι τους εἶναι γεμάτοι κτερίσματα*, ὅπως δείχνουν οἱ ἀνασκαφές.

Ἡ βασιλεία, ὅσο ὑπάρχει, δέν εἶναι ἀπόλυτη στήν Ἑλλάδα. Ὁ βασιλιάς κυβερνάει μαζί μέ τή «Βουλή τῶν γερόντων», τούς «ἀρίστους». Τούς καλεῖ σέ συμβούλιο γιά νά πάρουν ἀποφάσεις, πού ἀνακοινώνονται στό δῆμο (λαό). Αὐτή τήν εἰκόνα δίνει ὁ "Ομηρος". Ἡ σύναξη τοῦ λαοῦ, πού καθιερώνεται σ' αὐτά τά χρόνια, θά ἔξελιχθεῖ στήν Ἐκκλησία τοῦ Δήμου ἀργότερα, ὅπως κι ἡ Βουλή τῶν γερόντων προετοιμάζει τήν ἄνοδο τῆς ἀριστοκρατίας στήν ἔξουσία.

Αὐτοὶ πόλεις, μὲ διαφορετικὴ φυσιογνωμία τοις διαφέρονται. Εγχωρίους εἶναι ελληνικὸ χώρου: ἡ Σπάρτη καὶ ἡ Αἴθρα.

Τό πολίτευμα

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. Ὁ "Ομηρος στάθηκε ὁ ἔθνικός ποιητής καὶ ὁ μεγάλος παιδαγωγός στήν ἀρχαίᾳ Ἑλλάδα. Τά ἔπη του ἡταν ἔνα είδος Ἀγίας Γραφῆς γιά τούς Ἑλληνες.

2. Ἀτέλειωτη πηγή ἔμπνευσης γιά τούς καλλιτέχνες καὶ τούς ποιητές τῆς ἀρχαιότητας καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων τά δύμηρικά ἔχουν περιορισμένη ἀξία σάν ιστορική πηγή.

3. Ἡ Γεωμετρική τέχνη ἐκφράζει ἔνα νέο πνεῦμα, γεμάτο δυναμισμό, στερεότητα καὶ πειθαρχία. Τό ὄνομά της προέρχεται ἀπό τή διακόσμηση τῶν ἀγγείων, πού στολίζονται μὲ γεωμετρικά σχέδια.

4. Ἡ ζωὴ είναι ἀπλή καὶ περιορισμένες οἱ ἐργασίες στή γεωργία καὶ στήν κτηνοτροφία. Πληγή τῆς ἐποχῆς ἡ διαρπαγή, πού καθιερώνεται ἀπό ἀνάγκη καὶ δέ θεωρεῖται ντροπή.

5. Γενικεύεται ἡ καύση τῶν νεκρῶν. Μαζί μέ τή στάχτη στούς τάφους βάζουν ἀφθονα κτερίσματα.

Τα ἄγαλματα, δοσ έχουν αφθεί, είναι μικρά στο σχήμα. Ξεχωρίζει το πεπτόντα ψεύτη που αφέντηκε κατά την γέννηση μωρού. Τούς κείμενα

ΚΕΙΜΕΝΑ

‘Ο θεός “Ηφαιστος φτιάχνει τήν ἀσπίδα τοῦ Ἀχιλλέα:

«Σκληρό χαλκόν, κασσίτερον, πολύτιμο χρυσάφι,
καὶ ἀσήμι βάνει στήν φωτιά, κατόπιν μέγ' ἀμόνι
εἰς τόν κορμόν τοποθετεῖ καὶ στὸ δέξι του χέρι
σφύραν ὀδράχνει δυνατήν, καὶ τό διλάβι στ' ἄλλο.
Κι ἔπλασε πρώτα δυνατήν ἀσπίδα καὶ μεγάλην
ὅλην μέ τέχνη καὶ τριπλόν λαμπτόν τριγύρω κύκλον,
μέ πέντε δίπλες ἔγινεν ἡ ἀσπίδα καὶ σ' ἐκείνην
λογιῶν εἰκόνες ἐπλαθε μέ τή σοφή του γνώση.
Τήν γην αὐτού, τόν οὐρανόν, τήν θάλασσαν μορφώνει
τόν ἥλιο τόν ἀκούραστον, γεμάτο τό φεγγάρι,
τ' ἀστέρια ὅπου τόν οὐρανόν ὀλούθε στεφανώνουν,
τήν δύναμιν τοῦ Ὄρινων, Υάδες, Πληιάδες,
τήν Ἀρκτον, πού καὶ ὄμαδαν καλοῦν καὶ αὐτοῦ γυρίζει
πάντοτε, τόν Ὄρινα ἀσάλευτα τηρώντας,
ἡ μόνη πού τ' Ὁκεανού τό λούσμα δέν γνωρίζει.

Δύο κατόπιν ἔκαμεν ἀνθρώπων πολιτείες
καλές: στή μίαν γίνονταν τοῦ γάμου χαροκόπι
νυφάδες ἀπ' τά γονικά συνόδευαν στήν πόλη...
κι ἀγόρια κεῖ στριφογυροῦν εἰς τόν χορό τεχνίτες,
αὐλοί, κιθάρες ἀντηχοῦν στήν μέσην κι οἱ γυναίκες
ὅλόρθες εἰς τά πρόθυρα θωροῦσαν κι ἐθαυμάζαν...».

‘Ομήρου, «Ιλιάδα» Σ, 474-495 (Μετ. I. Πολυλά)

ἀγοράς, γιό την ὀντολλαγή τῶν προϊστάμενων.

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ

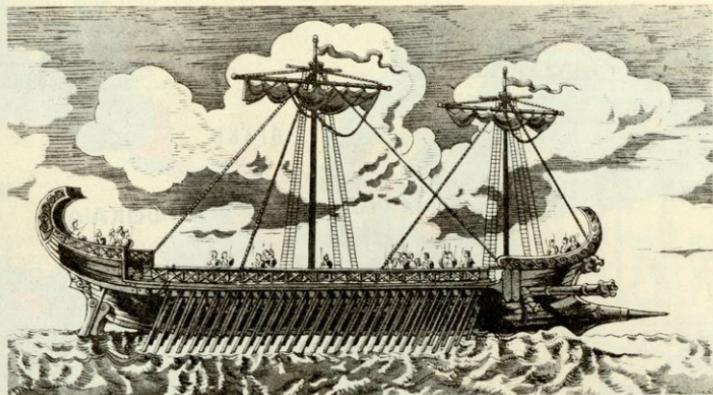
Ο 2ος ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (800-500 π.Χ.)

Ο δεύτερος έλληνικός αποικισμός στάθηκε ἔνα ἀπό τά θαυμαστότερα ἐπιτεύγματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Σέ χρονικό διάστημα δυό αἰώνων τά σύνορα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπλώθηκαν, ἔξω ἀπό τήν Ἑλλάδα, ἀπό τή Μαύρη Θάλασσα ὡς τήν παραλία τῆς Β. Ἀφρικῆς, κι ἀπό τή βορειότατη Μ. Ἀσία ὡς τήν Ἰταλία καί τήν παραλία τῆς Ἰσπανίας.

Ἡ ἄλλαγή τῆς ζωῆς στίς πόλεις, μέ τή σπουδαία ναυτική καί ἐμπορική κίνηση πού ἀναπτύχθηκε, δημιούργησε πολλά προβλήματα ἐσωτερικά. Πραγματοποιήθηκε γι' αύτό σταδιακά σειρά ἀπό πολιτειακές μεταβολές. Σ' αύτή τήν ἐποχή γράφονται καί οἱ πρώτες νομοθεσίες στίς Ἑλληνικές πόλεις καί ἀναπτύσσονται ἀξιοθαύμαστα ἡ φιλοσοφία, ἡ λογοτεχνία καί ἡ τέχνη.

Δυό πόλεις, μέ διαφορετική φυσιογνωμία ἡ καθεμιά, ξεχωρίζουν στόν ἔλληνικό χώρο: ἡ Σπάρτη καί ἡ Ἀθήνα.

'Αναπαράσταση ἀπό τριήρη, δηλαδή καράβι μέ τρεῖς σειρές κουπιά, ταχύπλοο.
Πρώτοι οι Κορινθίοι ἔφτιαξαν τριήρεις.

Ο ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ

1. «ΓΕΝΟΣ» ΚΑΙ ΦΥΛΗ

Ο βασικός πυρήνας στήν πανάρχαιη ελληνική κοινωνία ήταν τό γένος. Ήταν όμαδα άπό συγγενικές οίκογένειες μέ διαίτερο όνομα. Κατάγονταν άπό κοινό πρόγονο και είχαν κοινές λατρείες. Άρχηγός άναγνωριζόταν ό μεγαλύτερος στήν ήλικια, κι όλοι ύπάκουαν σ' αὐτόν. Έκείνος παρακολούθουσε τή ζωή, τίς άσχολίες καί τό φέρσιμο όλων τών μελών τοῦ γένους. Τακτοποιούσε τίς διαφορές τους κι ήταν μαζί καί θρησκευτικός άρχηγός στίς ιεροτελεστίες πού γίνονταν γύρω άπό τήν οίκογενειακή έστια. Στενή άλληλεγγύη ύπηρχε άνάμεσα στά μέλη κι ό ξένος πού θά πρόσβαλε ένα άπ' όλα, είχε ν' άντιμετωπίσει όλόκληρο τό γένος. "Αν γιά άνοσια συμπεριφορά ή γι' άλλο παράπτωμα διωχνόταν ένα μέλος άπό τό γένος του, δέν ύπηρχε φοβερότερη τιμωρία. Καμιά προστασία δέν είχε πιά, όλοι τόν περιφρονούσαν κι ήταν άπό κεῖ καί πέρα «ἄνθρωπος χωρίς προγόνους καί οίκογενειακή έστια». Πολλά γένη μαζί άποτελούσαν τή φυλή. Προστάτης της ήταν ένας θεός.

Ο Β' ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ

Οι μεγάλες φυλές (Ίωνες – Δωριεῖς) ζεχώριζαν μεταξύ τους και από τή μορφή τής ελληνικής γλώσσας πού μιλούσαν, τή διάλεκτο. Κοινές θρησκευτικές γιορτές, κοινοί πρόγονοι, κοινή διάλεκτος ήταν τά χαρακτηριστικά πού ένωναν μέ στενούς δεσμούς τά μέλη κάθε φυλής στήν άρχαία Έλλαδα.

2. ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ – ΚΡΑΤΗ

Η δημιουργία τών πόλεων άνοιξε νέους όριζοντες στούς "Ελληνες. Οι χῶροι, όπου ἄλλοτε συγκεντρώνονταν κάθε τόσο οι ἀνθρώποι γιά τήν ἀνταλλαγή τών προϊόντων μεταξύ τους, οι ἀγορές κοντά στίς ἀκροπόλεις, ἔγιναν τά κέντρα τών πόλεων. Ἐκεῖ ιδρυσαν τούς ναούς τών θεῶν. Διαμορφώθηκε ἀκόμη ὁ χῶρος τῆς ἐμπορίκης ὁγορᾶς και ὁ χῶρος γιά τή συγκέντρωση τών πολιτῶν.

Οι κάτοικοι ἔγκαταστάθηκαν γύρω ἀπό τίς ἀκροπόλεις. Ἀρκετοί ἄλλοι ἔξακολούθησαν ἀκόμη νά κατοικοῦν στήν ὑπαίθρῳ (κοντά στά χωράφια ἢ τ' ἀμπέλια τους, ἢ κοντά στή θάλασσα, ὅπου καταγίνονταν μέ τό φάρεμα). ἔξακολούθησε δηλαδή νά ύπάρχει ἐκτός ἀπό τό κέντρο, τήν πόλη, κι ἔνας ἀριθμός ἀπό χωριά («δήμους»). Σέ μερικές περιπτώσεις πόλη και χωριά ἀποτελούσαν τό ίδιο κράτος, πού τ' ὄνομά του, τό ἔπαιρνε ἀπό τήν πρωτεύουσα, ὅπως θά τή λέγαμε σήμερα. "Ἐτοι, ὅταν μιλᾶμε γιά τήν Ἀθήνα στήν άρχαιότητα, ἐννοοῦμε ὀλόκληρη τήν Ἀττική.

Κάθε πόλη-κράτος είναι τελείως ἀνεξάρτητη ἀπό τίς ἄλλες, συ-

Αρχαϊκός ναός στήν ἀκρόπολη τοῦ Σελινούντα στή Σικελία.

χνά μάλιστα πολεμούν μεταξύ τους. Συνήθως ύπτάρχει φιλική διάθεση άναμεσα στίς πόλεις πού άνήκουν στήν ίδια φυλή (ιωνικές, δωρικές).

Ή δημιουργία τών πόλεων στήν ήπειρωτική Έλλαδα ήταν άποτέλεσμα τοῦ φυσικοῦ διαμελισμοῦ τῆς χώρας καὶ ἔργο τῶν βασιλέων τῆς ἐποχῆς. Ἀργότερα, οἱ μεγάλες πόλεις-κράτη θά ἀποχήσουν στρατό, νομοθεσία καὶ νόμισμα δικό τους. "Εγιναν, δηλαδή, οωστά κράτη, ἄλλα μικροσκοπικά σέ ἔκταση.

Διάφορες πόλεις-κράτη στήν Έλλάδα. Στήν Πελοπόννησο δημιουργήθηκαν ἡ Σπάρτη, τό "Αργος, ἡ Κόρινθος, ἡ Σικυών (κοντά στὸ σημερινό Κιάτο) κ.ἄ. Στήν Κεντρική Έλλαδα σημειώνουν γρήγορη ἀνάπτυξη ἡ Ἀθήνα καὶ τά Μέγαρα. Στήν Εύβοια, τέλος, ἡ Χαλκίδα κι ἡ Ἐρέτρια. Παράλληλα, στή Μ. Ἄσια οἱ ἀλλοτινές ἀποικίες (Μίλητος, Σάμος, Ἐφεσος, Χίος, Φώκαια) ἔχουν μεγαλώσει κι ἀντιμετωπίζουν ἀρκετά προβλήματα ἐσωτερικά. Μερικές ἀπό αὐτές τίς πόλεις-κράτη θά παίξουν σπουδαῖο ρόλο στό δεύτερο ἀποικισμό.

3. ΟΙ ΑΙΤΙΕΣ ΤΟΥ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΥ

Ή δημιουργία τῆς πόλης-κράτους πρόσφερε ἀσφάλεια στούς κατοίκους, ἄνεση γιά τήν κίνηση τοῦ ἐμπορίου καὶ ὁδήγησε στή δημιουργία νέων πόρων ζωῆς. Εἶχε ὅμως καὶ μερικές δυσάρεστες συνέπειες. Ή κυριότερη ήταν οἱ διαμάχες καὶ οἱ διάφορες ζυμώσεις, πού τίς προκάλεσαν ἐκεῖνοι πού είχαν ἡ ἥθελαν νά πάρουν τήν ἔσουσία.

"Οσοι δέν πετύχαιναν τό σκοπό τους ἡ τούς παραμέριζαν οἱ ἄλλοι, σχημάτιζαν, μέ τόν καιρό, τή μερίδα τῶν δυσαρεστημένων καὶ κάποια στιγμή αἰσθάνονταν ἐπιτακτική τήν ἀνάγκη νά ζητήσουν ἄλλοῦ μόνιμη ἐγκατάσταση. Ή γῆ πάλι, οσο αὔξαινε ὁ πληθυσμός, δέν ἔφτανε γιά ὄλους. Χρειάζονταν νέοι «κλῆροι».

Στίς πόλεις ἔξαλλου ἡ ἐμπορική κίνηση κι ἡ βιοτεχνία πού ἀναπτύχθηκαν πρόβαλαν νέες ἀνάγκες: ὁ πληθυσμός αὐξήθηκε πολύ, τά προϊόντα τῆς βιοτεχνίας πλήθαιναν κι ὄσα περίσσευαν ήταν ἀνάγκη νά ἀπορροφηθοῦν σέ ἄλλες ἀγορές. "Οταν ἀρχισαν τά μακρινά ταξίδια, δημιουργήθηκε ἡ ἀνάγκη ν' ἀποκτήσουν οἱ ἐμποροι σταθερές καὶ μόνιμες ἀγορές στό ἐσωτερικό, γιά νά προμηθεύονται καὶ τά εἰδη διατροφῆς πού ἔλειπαν στόν τόπο τους, καὶ τίς πρώτες ὑλες τίς ἀπαραίτητες γιά νά δουλέψουν οἱ βιοτέχνες.

Χρειάζόταν, βέβαια, μεγάλη ψυχική δύναμη καὶ τόλμη, γιά νά ξεκινήσουν μέ τά μικρά καραβάκια τῆς ἐποχῆς καί, διασχίζοντας ἄγριες θάλασσες, νά κατακτήσουν ἄλλους τόπους γιά νά στήσουν νέα πατρίδα. Σ' αὐτό πολύ βοήθησε τό φιλοπερίεργο τοῦ "Ελληνα, ἡ

άγαπη για την περιπέτεια, ο πόθος για τό καλύτερο και τό έμφυτο θάρρος του.

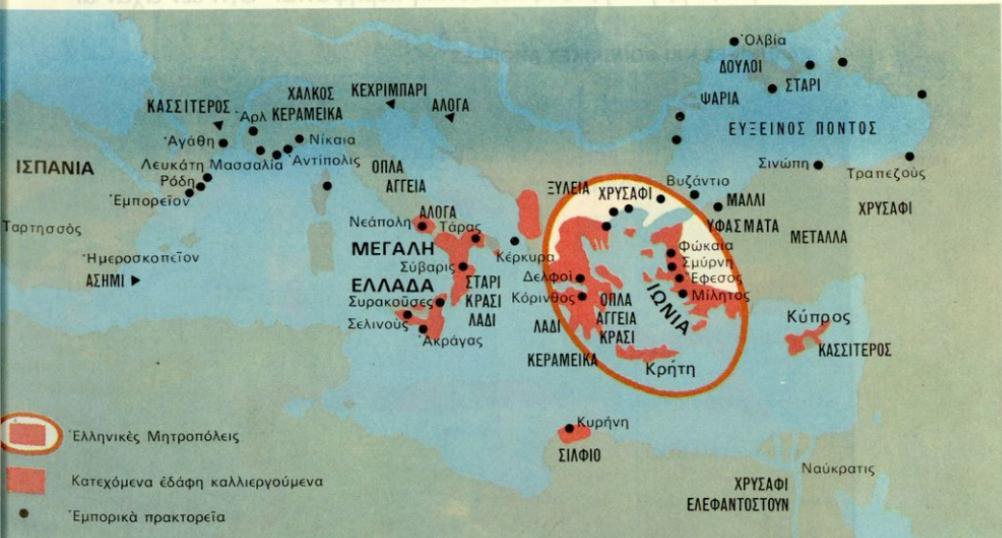
4. Ο ΤΡΟΠΟΣ ΤΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ ΑΠΟΙΚΙΩΝ

"Οοι ἀποφάσιζαν ν' ἀφήσουν τά πατρικά χώματα, δέν ἔφευγαν ἀδέσποτοι. Ή διαφορά στό δεύτερο ἀποικισμό είναι πώς παρουσιάστηκε τῆς κάθε νέας ἀποικίας ἡ ἰδρυση σάν προσπάθεια κρατική, πού την ὄργάνωσε καὶ τή βοήθησε ἡ ἴδια ἡ γενέθλια πόλη.

Στήν περίοδο τού δεύτερου ἀποικισμού, πού συνεχίζεται ἔντονα καὶ τόν ἐβδομό αἰώνα, είναι ἐκπληκτική ἡ θέση πού πήρε τό *Μαντείο τῶν Δελφῶν*. Πρίν ξεκινήσουν οἱ ἀποικοί, ἐπίσημα ἡ πόλη ρωτοῦσε τή γνώμη τῆς Πυθίας, πού συχνά ὄριζε καὶ τό χώρο τῆς νέας ἐγκατάστασης κι ἔδινε τίς γενικές κατευθύνσεις. Ἀκόμη κι οἱ πρώτες δυσκολίες πού συναντούσαν οἱ ἀποικοί, μέ τή βοήθεια τοῦ Ἀπόλλωνα ἔβρισκαν τή ρύθμισή τους.

‘Η ἀπόστολή τῆς ἀποικίας γινόταν μέ τρόπο πανηγυρικό. ‘Η πόλη ὅριζε τὸν οἰκιστή, τὸν ἀρχηγό τῆς ἀποστολῆς (ἴταν συνήθως ἔνας οπουδαῖος ἄνθρωπος ἀπό παλαιά οἰκογένεια, ἔξυπνος καὶ

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΣΤΟΥΣ ΑΡΧΑΪΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Σχέση
μητρόπολης και
ἀποικίας

δραστήριος), άκομη καί τίς οίκογένειες που θά ἔφευγαν, κάποτε. Γίνονταν λαμπρές γιορτές πρίν ξεκινήσουν οι ἀποικοί, κι ἀπό τό βωμό τῆς «μητρόπολης» (τῆς πόλης τους πού τούς ἔστελνε) ἐπαιρνῶν μαζί τους τό iερό πῦρ, πού ἄσβηστο θά ἔκαιγε στό βωμό πού θά ἴδρυαν ἀμέσως στή νέα πόλη.

Εἶχαν σχέση μητέρας καί κόρης, ὅχι ὅμως δυναστική, γιατί ἡ ἀποικία ἦταν ἀνεξάρτητη πόλη. 'Υπῆρχε φυσικά βαθύς σεβασμός για τή μητρόπολη καὶ ἵσχε πνεῦμα ἀμοιβαίς βοήθειας, σέ περίπτωση πού κάποια ἀπό τίς δύο ἀντιμετώπιζε σοβαρό κίνδυνο. Οι ἀποικοί ἐπαιρνῶν μέρος στίς μεγάλες θρησκευτικές γιορτές τῆς μητρόπολης, κι ὅταν τύχαινε νά ιδρύουσον, αὐτοί πιά, νέα ἀποικία, τῆς πρόσφεραν τό δικαίωμα νά διαλέξει ἐκείνη τόν οἰκιστή. Εἶχαν τόση ἐλευθερία στή σχέση μεταξύ τους, ὥστε, σέ περίπτωση διαφωνίας, ἔφταναν κάποτε καὶ σέ σύγκρουση. Αὐτό, ὅμως, τό θεωροῦσαν δεῖγμα ἀσέβειας. Συνήθως, ἔνιαθαν δικούς τους ἔχθρούς τούς ἀντίπαλους τῆς μητρόπολης.

Οι "Ελληνες
ἀποκτούν
συνείδηση τῆς
ἐνότητας τῆς
φυλῆς

Οι Ξενιτεμένοι ἀποικοί ἔφερναν μαζί τους ὄλοκληρο τόν κόσμο τῶν παραδόσεων, τή θρησκεία, τίς συνήθειες καὶ τόν παλαιό τρόπο τῆς ζωῆς. 'Η νοσταλγία τούς δημιουργούσε στενότερη προσκόλληση στή γενέθλια γῆ. Καθώς μάλιστα ζούσαν μέ ξένους λαούς γύρω τους, γιά πρώτη φορά ἀπόχτησαν οι "Ελληνες συνείδηση τῆς ἀνότητας τῆς φυλῆς τους καὶ ἐθνική περηφάνια. "Ο, τι δέν εἶχαν αἱ-

ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΦΟΙΝΙΚΙΚΕΣ ΑΠΟΙΚΙΕΣ

σθανθεῖ κατοικώντας αἰῶνες ὀλόκληρους στήν Έλλάδα, τό κατάλαβαν μόνο όταν ξεριζώθηκαν καί βρέθηκαν ξένοι ἀνάμεσα σ' ἄγνωστους ἀνθρώπους.

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. Χαρακτηριστική δύναμη στήν ἑλληνική κοινωνία τό «γένος».

2. Στούς βασιλεῖς ὀφείλεται ὁ σχηματισμός τῆς πόλης-κράτους.

3. Αἰτίες τοῦ δεύτερου ἀποικισμοῦ είναι: ἔντονες ἐσωτερικές διαμάχες, αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ, στενότητα τῆς γῆς, ἀνάγκη ἔξασφάλισης σταθερῶν χώρων γιά τὴν προμήθεια πρώτων ωλῶν, τό φιλοπερίεργο, τό ριψοκίνδυνο κι ἡ ἀνάγκη γιά τὴν περιπέτεια.

4. Ο Ἑλληνισμός μέ συστηματική καί γενναία προσπάθεια κατορθώνει ν' ἀπλωθεῖ, σχεδόν μέσα σέ δυό αἰῶνες (8ο-7ο αἰ. π.Χ.), στίς παραλίες ὀλόκληρου τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, δημιουργώντας πλῆθος νέα κέντρα ἀπό τή Μαύρη θάλασσα ὥς τὴν Ἰσπανία καί τή βόρεια παραλία τῆς Ἀφρικῆς.

Στήν περίοδο τού δευτέρου αποικισμού οι περισσότερες αποικίες ήταν αποικίες γιά έγκατάσταση· οι αποικοι, δηλαδή, πήγαιναν νά βρούν γη, κλήρο· αύτές έξελίχθηκαν σέ πόλεις. Σέ πολύ μακρινά μέρη, χωρίς άσφαλεια, όπου όμως ή προσέγγιση τών έλληνικών καραβιών ήταν απαραίτητη γιά τήν προμήθεια πρώτων ύλων, ίδρυσαν ένα είδος έμπορικών πρακτορείων, όπως θα λέγαμε σήμερα. Αύτές είναι οι αποικίες γιά έκμετάλλευση. Σ' αυτή τήν κατηγορία άνήκουν κι οι περισσότερες φοινικικές αποικίες.

για τη μεταπολιτεία και την πολιτισμική ανάπτυξη της πόλης
πάνω από την αρχαία πόλη της Κύπρου, η οποία έγινε η πρώτη πόλη της Ελληνικής ιδρυτικής πολιτείας.
αποκοινωνία της πόλης με την πόλη της Κύπρου, η οποία έγινε η πρώτη πόλη της Ελληνικής ιδρυτικής πολιτείας.
πόλη της Κύπρου, η οποία έγινε η πρώτη πόλη της Ελληνικής ιδρυτικής πολιτείας.

6. ΟΙ ΑΠΟΙΚΙΕΣ ΤΟΥ ΕΥΞΕΙΝΟΥ

Ήταν τόση ή σημασία τών στενών τού Έλλησπόντου, ώστε από πολύ νωρίς έγινε άγωνας άνάμεσα στίς έλληνικές πόλεις γιά τήν έξασφάλιση τής κατοχής τους. Στήν έπιχείρηση αυτή έχωρισαν δύο πόλεις: ή Μίλητος καί τά Μέγαρα.

Ακράτητη ή Μίλητος, καθώς είχε αύξηθεί ή δύναμή της, κατέλαβε στά Στενά τήν άνατολική άκτη τής Προποντίδας. Σέ σπουδαίες θέσεις ίδρυσε τήν Κύζικο καί τήν Αβύδο. Προχωρώντας στόν Εὔξεινο Πόντο οι Μιλήσιοι έγκαταστάθησαν στή Σινώπη καί στήν Τραπεζούντα. Οι κάτοικοι τών Μεγάρων κατόρθωσαν νά έγακατασταθούν, πάλι, σέ καιριες θέσεις στά Στενά (Χαλκηδόνα, Σηστό, Βυζάντιο). Δέν είναι παράξενο πού τήν ίδια έξοχη θέση διάλεξε, αίωνες πολλούς άργότερα, ό αυτοκράτορας Μεγ. Κωνσταντίνος γιά πρωτεύουσα τής Χριστιανικής Αύτοκρατορίας. Στή Μαύρη Θάλασσα ίδρυσαν οι Μεγαρεῖς τή Μεσημβρία στή δυτική τής άκτη, καί τήν Ποντογράκλεια στή νότια.

Οι κάτοικοι τής Φώκαιας πέτυχαν τό μερίδιό τους στά Στενά ίδρυοντας τή Λάμψακο.

Μέσα σέ λίγες δεκαετίες, όλα τά παράλια τού Εύξεινου γέμισαν μένες έλληνικές πόλεις.

7. ΟΙ ΑΠΟΙΚΙΕΣ ΤΗΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ

Οι κάτοικοι τής Χαλκίδας, μέ γέφυρες τή Σκιάθο καί τή Σκόπελο, αποίκισαν τή Χαλκιδική σέ τέτοιο σημεῖο, ώστε ολόκληρη ή χερσόνησος πήρε τ' ονομά τους. Ή Έρετρια ίδρυσε έκει τήν Παλλήνη κι ή Κόρινθος τήν Ποτίδαια.

ΟΤΛΑΔ ὅτο ινώμια σιδούσιο ποσφάρι ἡ νυσσούσδι τὸν οχτήκαψ

Νόμισμα τῆς Γέλας, ἐλληνικῆς
ἀποικίας στή Σικελία. 5ος π.Χ. αἰ.
Νομισματική Συλλογή Ἀθηνῶν.

Νόμισμα τοῦ Σελινούντα. 5ος π.Χ.
αἰ. Νομισματική Συλλογή Ἀθη-
νῶν.

8. ΟΙ ΆΛΛΕΣ ΑΠΟΙΚΙΕΣ

"Άλλο κύμα ἀποικιῶν πρόβαλε στήν Κάτω Ἰταλία καί στή Σικελία πρός τό τέλος τοῦ 8ου αἰ. π.Χ. Ἰδρυθηκαν, ἔτοι, ὁ Τάρας καί ἡ Κύμη (ἡ ἴδρυσή της ἔχει τεράστια σημασία, γιατί τό ἀλφάβητο τῆς μητρόπολης Κύμης στήν Εὔβοια, ἀπ' αὐτή τήν πόλη διαδόθηκε σ' ὅλοκληρη τήν Ἰταλία· τό χρησιμοποίησαν οἱ Ρωμαῖοι κι αὐτό μεταχειρίζονται σήμερα ὄλοι οἱ δυτικοί Εὐρωπαίκοι λαοί καί οἱ Ἀμερικανοί).

[Στή Σικελία ιδρύουν ἔξαλλοι οἱ Μεγαρεῖς τά Υγλαΐα Μέγαρα κι οἱ Κορίνθιοι, ἀφοῦ ἀποικήσαν τήν Κέρκυρα καί τίς ἀκτές τής Β. Ἡπείρου, ἔχτισαν τίς Συρακοῦσες (743 π.Χ.), τή σπουδαιότερη Ἑλληνική πόλη-κράτος στή Σικελία. "Άλλες πόλεις τής Ἡπειρωτικῆς Ἐλλάδας καί τῶν νησιῶν ιδρύουν τήν Κατάνη, τή Νάξο, τό Σελινούντα (628) καί ἀργότερα τών Ἀκράγαντα (580), τή δεύτερη σπουδαία Ἑλληνική πόλη στό νησοῖ].

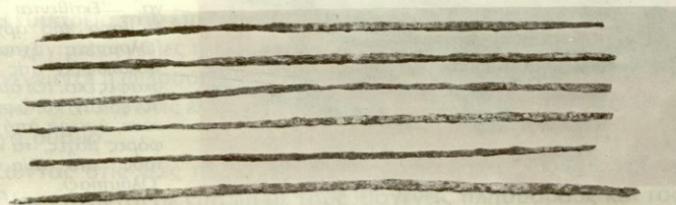
Κάτοικοι τής Φώκαιας, ἀπό τήν Ιωνία ξεκινώντας, ἴδρυσαν τή Μασσαλία, πού μέ τή σειρά τής ἔγινε μητρόπολη μιᾶς σειρᾶς ἀποικιῶν στά παράλια τής Γαλλίας καί τής Ισπανίας (Νίκαια, Ἀντίπολις κ.ἄ.). Μέ τήν καλοδιαλεγμένη τους θέση τής ἔξασφάλισαν τό ζωτικό τής ἐμπόριο.

Οι Μιλήσιοι, στά 620 π.Χ., παίρνουν τήν ἄδεια ἀπό τό φαραώ

Στή Δυτ.
Μεσόγειο

Στή Β. Αφρική

Πρωτόγονο εἶδος νομίσματος στήν ἀρχαία Ἐλλάδα:
'Οβελοί σιδερένιοι. Νομισματική Συλλογή Ἀθηνῶν.

Δημοτική
εκδόση εποικίας
νέων τοπίων

Ψαμμήτιχο νά ιδρύσουν τή **Ναύκρατη**, σπουδαίο λιμάνι στό Δέλτα τοῦ Νείλου, ὅπου κι ἄλλες πόλεις Ἑλληνικές ἀπόχτησαν πρακτορεῖα.

Οἱ κάτοικοι τῆς Θήρας, τέλος, ἔφτασαν στήν **Κυρήνη**, κι ἀπό κεὶ ἀπλώθηκαν στά παράλια τῆς Κυρηναϊκῆς.

Στήν ἀποικιακή τους ἔξαπλωση οἱ "Ἐλληνες ἡρθαν ἀντιμέτωποι, χωρίς νά φτάσουν σέ σύγκρουση, μέ τούς Φοίνικες, πού διατήρησαν τά δικά τους ἐμπορικά κέντρα στή ΒΔ. Σικελία καὶ στήν Ἰσπανία. Ἡ μεγάλη τους ἀποικία, ἡ **Καρχηδών**, στή Β. Ἀφρική, ἦταν προορισμένη νά γράψει ἀργότερα δική της μεγάλη ἱστορία.

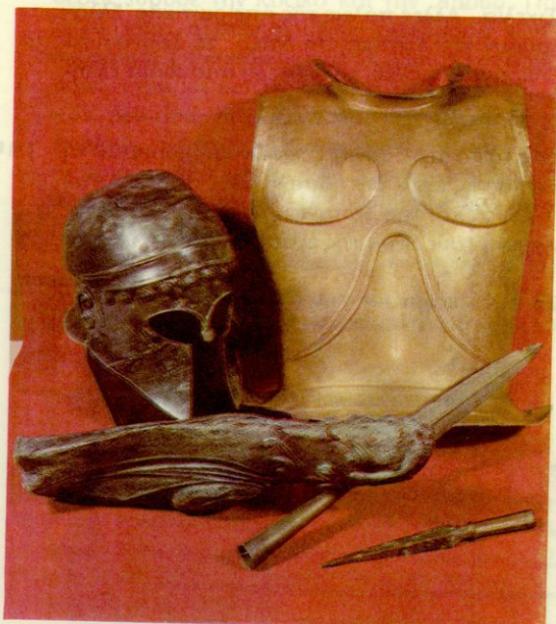
8. ΟΙ ΑΓΑΛΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΣΟΣ

9. ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΥ

Ἡ ἀποικιακή ἔξαπλωση τῶν Ἐλλήνων εἶχε τεράστιες συνέπειες γιά τήν ἱστορική πορεία τοῦ ἔθνους. Νέοι ὄριζοντες ἀνοίξαν ξαφνικά – μαζί παρουσιάστηκαν καὶ νέα προβλήματα – κι ἡ ζωὴ στίς καινούριες πόλεις καὶ στίς μητροπόλεις πήρε ἄλλο ρυθμό.

Ἄλλφρωσαν οἱ μητροπόλεις ἀπό τὸν πολὺ ἡ τὸν δυσαρεστημένο πληθυσμό κι ὅσοι κάτοικοι ἔμειναν, μπόρεσαν νά προκόψουν.

"Ἀνθίσε πολύ τό ἐμπόριο, γιατί ἔξασφαλίστηκε ἡ προμήθεια τρο-

Κράνος, θώρακας, κνημίδα καὶ αἰχμές ἀπό δόρατα. Ὁλα εἶναι χάλκινα. Ἐκτίθενται στό Μουσεῖο τῆς ἀρχαίας Ολυμπίας. ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ στίς ἀνασκαφές εκεί. (Οἱ ἀρχαῖοι συντίθισαν νά ἀφιερώνουν, ὅστερα ἀπό νικηφόρες μάχες, τά ὅπλα τους στό Δία τής Ολυμπίας).

Φάλαγγα ὀπλιτῶν.
Προσέξε τό νεαρό^{τό} αὐλητή, πού κρα-
τώντας μέ τά δύο
του χέρια τό διπλό^{τό} αὐλό παιίζει τό ἐμβα-
τήριο (τόν παιάνα).
Στούς ήχους του ὁρ-
μούσαν οἱ πολεμι-
στές ἑναντίον τοῦ
ἀντιπάλου. Οινοχόη
φιλοτεχνημένη στήν
Κόρινθο, μεγάλο
ἀγγειοπλαστικό κέν-
τρο στὸν 8ο-6ο αι-
ώνα π.Χ. Μουσείο
τῆς Βιλλα Τζούλια
στή Ράμη.

φίμων καὶ πρώτων ύλων γιά τή βιοτεχνία (κασσίτερος, χαλκός, σί-
δερο, χρυσάφι, ἐλεφαντόδοντο, μαλλί), μέ ἀποτέλεσμα νά σημει-
ωθεῖ ἐκπληκτική ἀνάπτυξη της. Μεγάλη στάθηκε ἐπίσης ή ἔξαγωγή
τῶν προϊόντων της στίς ἀποικίες.

Ἐγινε ἀνάγκη γρήγορα νά κατασκευαστεῖ νέος τύπος καραβιοῦ,
μεγαλύτερος, γιά τή μεταφορά ἐμπορευμάτων, ή ὄλκας. Ἀκόμη, σ'
αυτά τά χρόνια, χρειάστηκε νά ὄριστοῦν μέτρα καὶ σταθμά καὶ γιά
πρώτη φορά κόπηκε νόμισμα στίς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας (τόν 6ο αι.
π.Χ.) ταυτόχρονα μέ τή γειτονική Λυδία.

Αύτά τά χρόνια, γιά τήν προστασία του, κάθε κράτος ὄργάνωσε
στρατό ἀπό πεζούς, τή φάλαγγα τῶν ὀπλιτῶν.

Ἡ πατροπαράδοτη Ἑλληνική πενία σχεδόν ἔξαφανίστηκε μέ τή
μεγάλη ἀνάπτυξη, καὶ στίς μεγάλες πόλεις νέα ἰσχυρή τάξη δημι-
ουργήθηκε: ἡ ἀστική. Τήν ἀποτελοῦσαν οἱ βιοτέχνες, οἱ ἐμποροί καὶ
οἱ ναυτικοί.

Στή Μ. Ἀσία, οἱ Ἕλληνες γνώρισαν τούς μεγάλους πολιτισμούς
τῆς Ἀνατολῆς καὶ μέ τ' ἀνοιχτό τους μυαλό πήραν πολλές γνώσεις,
γέμισε ό νοῦς τους ἀπό πλήθος νέες παραστάσεις κι ό πνευματικός
τους ὄριζοντας πλάτυνε ἀφάνταστα.

Ἡ εὐμάρεια πού ἐπικράτησε, ἴδιαίτερα στίς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας,
δημιούργησε μεγάλες πνευματικές ἀνησυχίες. Ἐκεῖ ἀνθίζει τό ἔπος κι
ἐκεῖ γεννιέται ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἱστορία. Ἀνάλογη ἀκμή πνευματική
σημειώνεται καὶ στίς Ἑλληνικές πόλεις κι οἱ τέχνες ἀναπτύσσονται μέ
γοργό ρυθμό.

Ζώντας στίς νέες πόλεις οἱ Ἕλληνες τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς
Σικελίας ἔρχονται σέ ἐπαφή μέ τους ιθαγενεῖς πληθυσμούς καὶ τούς

Ἐπος,
Φιλοσοφία.
Ιστορία

Ἑλληνική^{τό}
ἔπιδραση στούς
νέους τόπους

έπηρεάζουν μέ τίς συνήθειες καί τόν ὡραῖο τρόπο τῆς ζωῆς τους, μέ τή θρησκεία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν τους, μέ τήν τέχνη τους. Ἀπό τήν Κύμη, εἴδαμε, διαδίδεται τό ἀλφάβητο στήν Ἰταλία. "Ἐνα σημαντικό μέρος τῆς χώρας πλημμύρισε ἀπό πόλεις, ὅπου μιλιόνταν τά Ἑλληνικά, ιδρύθηκαν ιερά τῶν Ἑλληνικῶν θεῶν καί κυριαρχοῦσε ὁ Ἑλληνικός πολιτισμός. Ὁνομάστηκε, ἔτσι, ἡ Κάτω Ἰταλία Μεγάλη Ἐλλάδα.

10. ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ «ΒΑΡΒΑΡΟΙ»

Στόν πρώτο ἀποικισμό, εἶχαν οἱ "Ἐλληνες αἰσθανθεῖ, στίς ξένες χώρες, γιά πρώτη φορά ἐνότητα μεταξύ τους· τώρα, τούς κυριεύει πραγματική περηφάνια γιά τό ἔθνος καί τούς συμπατριώτες τους. Χαίρονται κάθε ἐκδήλωση τοῦ πολιτισμοῦ τους πού, ἐλεύθερα, συγκινεῖ κι ἐπηρεάζει τούς ξένους τόσο, ὥστε νά τόν μιμούνται χωρίς νά τούς τό ἐπιβάλλουν οἱ ἴδιοι. Γιά πρώτη φορά καθιερώνεται ἡ ὄνομασία "Ἐλληνες, καί ξεχωρίζουν ἔτσι ἀπό τούς «βαρβάρους» (ὅσους δέ μιλούν Ἑλληνικά).

"Ἡ Ἰταλία πρόσφερε πλούσια γῆ κι ἀνοιξε σπουδαίους ὄριζοντες στό ἐμπόριο. Ἡ γνωριμία ὅμως μέ τήν Ἀνατολή καί μέ τήν Αἴγυπτο στάθηκε ἀποκαλυπτική. "Ολα τά ἐπιτεύγματα τῶν παλαιῶν μεγάλων πολιτισμῶν γίνονται κτήμα τῶν Ἐλλήνων, πού γνωρίζουν νέες παραστάσεις, κι ἀποκτούν νέες γνώσεις καί ἰδέες. Τό θαυμαστό είναι πάws τίς ἀφομοίωσαν καί τίς χρησιμοποίησαν μέ τελείως δική τους ἔκφραση, ἀπό δῶ καί πέρα, καί οἱ ἀποικίες καί οἱ μητροπόλεις.

"Οταν ἄρχισε ὁ δεύτερος ἀποικισμός, κανείς δέ θά μπορούσε νά ύποψιαστει τήν ἔκταση πού θά ἔπαιρνε, τί νέους κόσμους θά ἀνοιγε καί τί πνοι θά πρόσφερε στόν Ἐλληνισμό.

"Ἀν στήν περίοδο τῆς Γεωμετρικῆς τέχνης σταθεροποιούνται τά Ἑλληνικά χαρακτηριστικά, στά ἀρχαϊκά χρόνια ἄρχιζει νά θεμελιώνεται τό κατοπινό μεγαλεῖο τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. Μέσα σέ δύο αἰώνες τά ὄρια τοῦ Ἐλληνισμοῦ ἀπλώνονται σ' ὅλη τήν παραλία τῆς Μεσογείου καί τοῦ Εὔξείνου.
2. Πλήθος νέες μεγάλες πόλεις δημιουργούνται, πού παίρνουν ἀπό τούς νέους χώρους υλικά ἀγαθά καί διαδίδουν σ' αὐτούς τόν πολιτισμό τους.

3. Ο δεύτερος ἀποικισμός είχε τεράστιες συνέπειες: οἰκονομικές, κοινωνικές καὶ πνευματικές.

4. Οι Ἑλληνες συνειδητοποιοῦν τὴν ἐνότητα τῆς φυλῆς τους καὶ ἔχωρίζουν τὸν ἑαυτό τους ἀπό τοὺς βαρβάρους.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Ή Κυρήνη, ἀποικία τῆς Θήρας, στὴν Ἀφρική:

«Στίς μέρες λοιπόν τοῦ Βάττου, τοῦ οἰκιστῆ, πού βασίλεψε σαράντα χρόνια, καὶ στίς ἡμέρες τοῦ γιοῦ του τοῦ Ἀρκεσίλαου, πού βασίλεψε δεκάδι χρόνια, ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοικῶν τῆς Κυρήνης ἦταν ὁ ἕιδος μέτον ἀριθμοῦ τῶν ἀποίκων πού στάλθηκαν ἐκεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχῆ. Μά εἴπι τοῦ τρίτου βασιλιά... ἡ Πυθία παρακίνησε μέχρησμό δόλους τοὺς Ἑλληνες ν' ἀνεβούν στὰ πλοιά καὶ νά πάνε νά κατοικήσουν μαζὶ μέ τοὺς Κυρηναίους στὴ Λιβύη, γιατὶ οἱ Κυρηναῖοι τούς προσκαλοῦσσαν ἐκεῖ μέ τὴν ὑπόσχεση νά ἔναντιοι πράσσουν τὴ γῆ· ὁ χρησμὸς πού τοὺς ἔδωσε ἦταν αὐτὸς: «Οποιος ἔρθει στὴν πολυπόλητη Λιβύη μετά τὴ μοιρασιά τῆς γῆς, τοῦ λέω πώς πικρά θά μετανιώσει ἄργοτερα».

'Ηροδότου, *Ιστορίαι Δ*, 159 (Μετ. Α. Θεοφίλου)

2. [Ο Θουκυδίδης γιὰ τὸν ἀποικισμὸν:

«Ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες πρώτοι οἱ Χαλκιδεῖς ἐπλευσαν ἀπὸ τὴν Εὔβοια μέ τὸ Θουκλέα ὡς οἰκιστὴ καὶ ἐκπισαν τὴ Νάξο καὶ ἴδρυσαν βωμό τοῦ Ἀρχηγέτη Ἀπόλλωνα, πού βρίσκεται καὶ σήμερα ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη καὶ σ' αὐτὸν προσφέρουν πρώτα θυσία οἱ θεωροί, ὅταν ἔρχονται ἀπὸ τὴ Σικελία. Τίς Συρακουσές ἐκπισαν τὴν ἐπόμενη χρονιά ὁ Ἀρχίας ἀπὸ τὸν Κόρινθο, ἐνας ἀπὸ τοὺς Ἡρακλεῖδες, ἀφοῦ ἐδιωξε τοὺς Σικελούς ἀπὸ τὸ νησάκι, ὅπου βρίσκεται ἡ ἐσωτερικὴ πόλη, πού τὰ τείχη τῆς δὲ βρέχονται τώρα πιά ἀπὸ τὴ θάλασσα· μέ τὸ πέρασμα τοῦ καιροῦ τειχίστηκε ἡ πόλη καὶ ἔγινε πολυάνθρωπη. Πέντε χρόνια μετά τὴ θεμελίωση τῶν Συρακουσῶν ἔκινησαν ἀπὸ τὴ Νάξο ὁ Θουκλῆς καὶ οἱ Χαλκιδεῖς καὶ ἀφοῦ ἐδικωσαν ὑστερ' ἀπὸ πόλεμο τούς Σικελούς, ἐκπισαν τούς Λεοντίνους κι ὑστερα τὴν Κατάνη...»].

Θουκυδίδη, «*Ιστορία* ΣΤ, 3 (Μετ. Π. Ξιφαρά)

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ

1. Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΤΗΣ ΑΤΟΜΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Από τήν άρχαιότητα ως σήμερα δέν ύπάρχει πολίτευμα, πού, στίς γενικές του γραμμές, νά μήν έμφανίστηκε στήν άρχαία 'Ελλάδα.

Οι απόλυτες μοναρχίες στά τεράστια κράτη τής 'Ανατολής ή οι ολιγαρχίες τῶν πλουσίων ἐμπόρων στή Φοινίκη εσβησαν μαζί μέ τά ίδια τά κράτη. Οι πολλοί ποτέ δέν ἀπόκτησαν συνείδηση ἀτόμων πού θά ζητούσαν δικαιώματα. Αγνοώντας όλότελα τήν εννοια τής άτομικής ἐλευθερίας ἔμειναν μάζες σιωπηλές κι ἐργατικές. Στήν 'Ελλάδα, δχι μόνο ἐλευθερώνεται τό ἄπομο - γιά πρώτη φορά στήν ιστορία τού κόσμου - ἀλλά ἀποκτά καί συνείδηση τής ἐλευθερίας του. Γ' αύτό κι ἥρθε στιγμή πού πρόβαλε τήν ἀπαίτηση νά ἀκουστεῖ ή γνώμη του, νά πάρει μέρος στή διοίκηση.

2. ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ

Μοναρχία

Τόν παλιό καιρό, τίς τύχες τῶν ἀνθρώπων ὅριζε ό βασιλιάς. Τό πολίτευμα αὐτό τ' ὄνομάζουμε μοναρχία. Στήν 'Ελλάδα, κοντά στό βασιλιά ὑπήρχαν ισχυροί, οί «ἄριστοι», πού κυβερνούσαν μαζί του. Βασιλιάς καί ἄριστοι είχαν μεγάλη κτηματική περιουσία καί κανείς δέ συλλογιζόταν, τά πρώτα χρόνια, νά τούς παραμερίσει ζητώντας νά πάρει μέρος στή διοίκηση. Ή ἀνάπτυξη τῶν πόλεων ὅμως κλόνισε σιγά-σιγά συτή τήν ισορροπία.

Ολιγαρχικό πολίτευμα

Η συγκέντρωση τῶν ἀνθρώπων στίς πόλεις ὁδήγησε στά περισσότερα μέρη στή μείωση τής βασιλικῆς δύναμης, καί σιγά-σιγά πήραν τήν έξουσία στά χέρια τους οί πλούσιοι γαιοκτήμονες, οί «ἄριστοι». Τό πολίτευμα ἀπό μοναρχικό ἔγινε ολιγαρχικό, πέρασε δη-

Η ἀρχαιότερη σωζόμενη σέ πλάκες χαραγμένη, νομοθεσία τῆς πόλης τῆς Κρήτης Γόρτυνας. Σήμερα όλο τό λίθινο αυτό ώλικό βρίσκεται ἐντοιχισμένο στό θέατρο τῆς μεταγενέστερης πόλης.

λαδή ή δύναμη από τὸν ἑνα στοὺς περισσότερους, πού πάλι ὅμως ἡταν οἱ λίγοι.

Ἄπο τῇ στιγμῇ πού μέ τὸν ἀποικισμό καὶ τὴν ἐφεύρεση τοῦ νομίσματος σημειώνουν ἀνάπτυξη τὸ ἐμπόριο κι ἡ ναυτιλία, καὶ ἡ βιοτεχνία γίνεται σχεδόν βιομηχανία, πολλές ζυμώσεις ἀρχισαν. Ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς δὲν ἀπόδινε τόσο, ὅσο, οἱ νέοι τομεῖς τῆς δραστηριότητας πού ἀναπτύχθηκαν. Δημιουργήθηκε, δηλαδή, νέα τάξη, «ἡ ἀστική», ἀπό τοὺς πλούσιους ἐμπόρους καὶ βιομηχάνους πού, ἔχοντας περιουσία σὲ χρήμα καὶ νιώθοντας τὴ δύναμή τους, ἀρχίσαν νά ζητοῦν νά πάρουν μέρος στή διοίκηση. «Ἐτοι, ἀρχισε περιόδος ἐσωτερικῶν ἀναστάτωσεων στίς Ἑλληνικές πόλεις.

Ἡ διαμάχη ἀνάμεσα στοὺς νέους πλουσίους καὶ τοὺς παλαιούς ἀριστοκράτες γινόταν ὀλόενα ἐντονότερη, γι' αὐτό καὶ στίς περισσότερες πόλεις, ὅταν ἔφτασαν στό ἀπροχώρητο, οἱ παλαιοί εὐγενεῖς ὑποχώρησαν καὶ τὸ πολίτευμα ἀπό ἀριστοκρατικό (ὅπου διοικοῦν οἱ εὐγενεῖς), γίνεται τιμοκρατικό (ὅπου τὴν ἔξουσία ἔχουν οἱ οἰκονομικά ἰσχυροί).

Ταυτόχρονα, οἱ ἀνθρωποί στίς πόλεις (ὁ δῆμος) πού δούλευαν στίς βιοτεχνίες, στό ἐμπόριο καὶ στὰ καράβια, καθώς καὶ οἱ γεωργοί πού σέ δύσκολες περιστάσεις χρεώθηκαν καὶ ἔχασαν τά μικρά κτήματά τους, κινήθηκαν ζητώντας γραπτούς νόμους, κι ἡ φωνή τους ὀλόενα δυνάμωνε.

Ἡ ἀναστάτωση πού ἐπικρατοῦσε ἡταν μεγάλη, γιατί καμιά τάξη δὲν ἦθελε νά ύποχωρήσει. Χρειαζόταν, ὅμως, κάποια λύση. Ἀνάθεσαν, ἔτοι, σέ ἀνθρώπους σοφούς μέ πείρα καὶ γνώση, στοὺς νομοθέτες, νά συντάξουν νόμους, γιά νά συμβιβάσουν τίς μεγάλες διαφορές.

Οἱ νομοθέτες ὄρισαν τὸν τρόπο τῆς διακυβέρνησης, τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης, καὶ ρύθμισαν τίς ύποχρεώσεις τῶν πολιτῶν. Μεγάλοι νομοθέτες στήν Ἀθήνα ἡταν ὁ Σόλων καὶ ὁ Δράκων.

Οἱ ἀπαιτήσεις ὅμως ἡταν πολλές καὶ καμιά τάξη δέν ἴκανοποιήθηκε ἀπό τή νομοθεσία. Ὁ λαός ἔξακολουθοῦσε νά είναι δυσαρεστημένος. Οἱ ἐσωτερικοί ἀγώνες συνεχίστηκαν. Σέ ὄρισμένες πόλεις, μερικοί φιλόδοξοι ἀριστοκράτες κατόρθωσαν παίρνοντας τό λαό μέ τό μέρος τους νά ἀνέβουν στήν ἔξουσία, παραμερίζοντας καὶ τοὺς ἀριστοκράτες καὶ τοὺς πλουσίους. Τούς ὀνόμασαν τυράννους οἱ ἀρχαῖοι. Παρ' ὅλο πού ἔκαμαν πολλά ἔργα, βοήθησαν τό ἐμπόριο καὶ τή γεωργία καὶ προστάτευσαν τίς τέχνες καὶ τά γράμματα, γρήγορα ἔγιναν ἀντιπαθητικοί στοὺς πολίτες. «Ἐτοι τό καθεστώς αὐτό σέ καμιά Ἑλληνική πόλη δέ συνεχίστηκε πέρα ἀπό τρεῖς γενιές.

Τιμοκρατία

Νομοθέτες

Τύραννοι

Υστερά από τήν κατάλυση τής τυραννίας, σέ μερικές πόλεις σταθεροποιήθηκε τό άριστοκρατικό πολίτευμα, ένω σ' άλλες πήρε ό δῆμος (οι πολλοί) στά χέρια του τή διοίκηση, κι ιδρύθηκε ή δημοκρατία.

3. ΘΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΤΙΣ ΑΠΟΙΚΙΕΣ

Από τή στιγμή πού οι άρχαιοι "Ελληνες" άποκτησαν τά μέσα νά ζήσουν καλά, άκολούθησαν όλότελα διαφορετικό δρόμο απ' ό, τι οι μεγάλες παλαιές αύτοκρατορίες τής Ανατολής. Έκει, ή προσπάθεια γιά έπεκταση σέ νέες χώρες δέν είχε ξεκινήσει από άναγκη, όπως στήν Έλλάδα. "Υπαγορευόταν από τήν έπιθυμία ν' αύξηθει ή δύγαμη κι ό πλουτος τῶν ἀρχόντων. Αύτός ήταν ο σκοπός τῶν κατκήσεων κι αύτό ζητούσαν ύποτάσσοντας τίς ένες χώρες.

Η δραστηριότητα τῶν Έλλήνων έκδηλώθηκε διαφορετικά. Αναζήτησαν νέους χώρους γιά έγκατασταση. Οι περισσότεροι ἄποικοι ἔφυγαν δυσαρεστημένοι γιά πολιτικούς λόγους από τή γενέθλια γῆ. Πάλεψαν σκληρά γιά ν' αποκτησαν νέες έστιες. Από τή στιγμή δύμας πού ρίζωσαν καί βρήκαν ό, τι ζητούσαν, δέν έστρεψαν τά μάτια τους ἀχόρταγα σέ νέες κατακτήσεις. Φρόντισαν νά καλυτερέψουν τήν ίδια τους τή ζωή, καί, βελτιώνοντας τό πολιτευμά τους, νά ρυθμίσουν τή θέση τοῦ ἀτόμου στήν πόλη πού ήταν όλόκληρος ό κόσμος του. Οι "Ελληνες" ἄποικοι, όπως είδαμε, ήρθαν σ' ἐπαφή μέ αλλους λαούς γειτονικούς. Αγόραζαν τά προϊόντα τους, ποτέ δύμας δέν έπιζήτησαν νά κυριαρχήσουν μέ τή βία σ' αὐτούς. Αντίθετα, στάν σταθεροποιήθηκαν στής νέες πατρίδες τους, πλούσια ή ἀκτινοβολία τοῦ πολιτισμοῦ καί τοῦ τρόπου τής ζωῆς τους ἀντικαθρεφτίστηκε στούς «βαρβάρους».

Όταν γνώρισαν τήν εύμάρεια, ἀντί γιά κατακτητική διάθεση, μές στήν ψυχή τους ξύπνησε ένας κόσμος όλόκληρος· από πνευματικές ἀνησυχίες. Γιά πρώτη φορά, στήν ιστορία τοῦ κόσμου, ἀναρωτήθηκαν οι ἀνθρωποι γιά τήν ἀρχή τής ζωῆς, προσπαθώντας νά βρούν μιάν ἀπόκριση λογική, παραμερίζοντας τά παλιά παραμύθια πού είχαν θρέψει αἰώνες ἀτέλειωτους τήν ἀνθρωπότητα. "Ετσι, γεννήθηκαν οι πρώτες ἐπιστημονικές ἀνησυχίες, ή φιλοσοφία κι ἀκόμη, ἐκτός από τό ἔπος, ή λυρική ποίηση κι ή ιστορία.

Θά ήταν, ίσως, όλότελα διαφορετική ή μοίρα τοῦ Έλληνισμοῦ, ἃν είχαν νιώσει σταθερά οι "Ελληνες" τήν ἀνάγκη νά ένωθοῦν μεταξύ τους. Δέν ἐπιζήτησαν κατακτήσεις σέ ένες χώρες. Σ' όλο δύμας τό διάστημα τής ιστορικής τους πορείας στήν ἀρχαιότητα, δέ σταμάτησε ή μιά έλληνική πόλη νά μάχεται τήν ἄλλη – ιδίως οι γειτονικές – καί νά φτάνουν σέ πολέμους μεταξύ τους. Μόνο σε πολύ δύσκολες

Ούτε στίς
ἄποικικές
ἐνοποιήθηκαν οι
έλληνικές
δυνάμεις

ώρες, καί τότε προσωρινά, ένωθηκαν οι έλληνικές πόλεις. Οι λίγες φωνές μεγάλων ἀνθρώπων πού μίλησαν, στήν ἀρχαιότητα, γιά συνένωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ, δέ βρῆκαν ἀπήχηση.

KYRIA ΣΗΜΕΙΑ

1. Ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα πρόσφερε ὅλες τίς μορφές τῶν πολιτευμάτων πού ὑπάρχουν ὡς σήμερα.
2. Στήν Ἑλλάδα ἀνακαλύφθηκε ἡ ἀξία τοῦ ἀτόμου κι ἰδρύθηκε ἡ δημοκρατία.
3. Μές στήν ἀρχαϊκή περίοδο, ὑστερα ἀπό πολλές ἐσωτερικές ζυμώσεις, τό πολίτευμα ἔξελισσεται ἀπό τή μοναρχία στή δημοκρατία.
4. Σταθμός σύντομος ἡ ὑπαρξη τῶν τυράννων, πού δέν ἀγαπήθηκαν ὅμως καί δέν εἶχε συνέχεια τό καθεστώς πού προσπάθησαν νά ἐπιβάλουν.
5. Ἡ ἔλλειψη ἐνότητας στάθηκε τό μεγάλο μειονέκτημα τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

μος (οι πολλοί) στο παρελθόν για την αρχαία Ελλάδα, μοι πρωνάνερη
της.

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ

1. ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

Έκτος άπό τή Σπάρτη, πού θά παρακολουθήσουμε παρακάτω λεπτομερειακά τήν ιστορία της, στήν άρχαιή περίοδο είναι μεγάλη ή άναπτυξη πού σημειώνουν τρεῖς πόλεις: τό Ἀργος, ή Σικυών και ή Κόρινθος.

Άρκαδία, Μεσσηνία καί Ἀχαΐα, γιά τελείως διαφορετικούς λόγους ή καθεμιά άπό αύτές τίς τρεῖς περιοχές, δέ γνώρισε ίδιαίτερη άναπτυξη. Ἡ Άρκαδία, όρεινή χώρα, κλεισμένη μέ βουνά φηλά άπό τόν ἄλλο χῶρο, ἔμεινε καθυστερημένη, ὅπως καί η Ἀχαΐα. Μικρές πόλεις (Μαντίνεια, Τεγέα) ή καί συνοικισμοί ἀσήμαντοι (κώμες) άναπτυχθήκαν στό χώρο τής καθεμιάς, χωρίς καμιά ἀκτινοβολία. Ἡ Μεσσηνία, πάλι, νωρίς τράβηξε ἀρπακτικές τίς διαθέσεις τῶν Σπαρτιατῶν μέ τό πλούσιο ἔδαφός της, γι' αὐτό καί δέν μπρέ-

'Ο ἀρχαϊκός ναός τοῦ Ἀπόλλωνα στήν ἀρχαία Κόρινθο. Διατηρούνται ἐφτά μονάχα ἀπό τίς μονόλιθες κολόνες του. Πρίν ἀπό τό ναό, πού βλέπει ὁ ἐποκέπτης σήμερα, είχε κτισθεῖ ἄλλος πλααιότερος, ὅπως δείξανε οἱ ανασκαφές. Λατρευόταν ὁ Πύθιος Ἀπόλλων ἐκεῖ. Ο ναός πού διατηρεῖται στή θέση αὐτή σήμερα είναι ἔνα ἀπό τά ἔλαχιστα μνημεῖα πού διασώθηκαν, δταν οἱ Ρωμαῖοι τό 146 π.Χ. κατέστρεψαν τήν Κόρινθο. Ήγινε τόν 60 αι. π.Χ. χαρακτηριστικό ἔργο τής δωρικῆς ἀρχιτεκτονικῆς.'

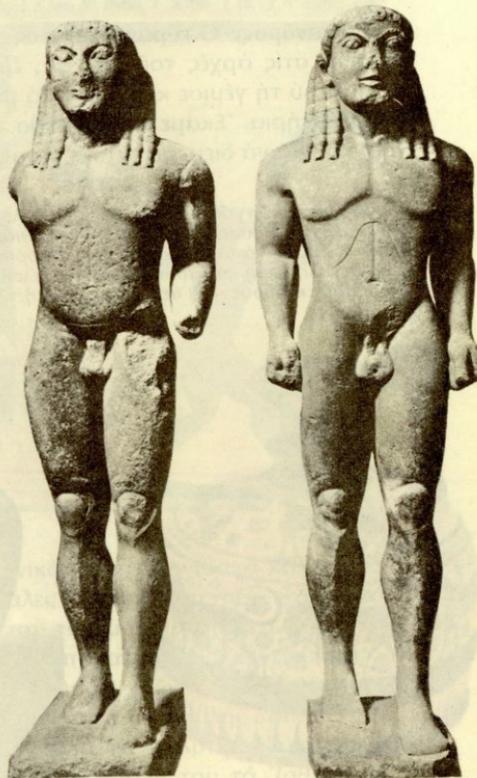

σε, ύποδουλωμένη, ν' ἀναπτυχθεὶ αὐτόνομα. Ἀκολούθησε ἀναγκαστικά τὸ δρόμο τῶν Σπαρτιατῶν.

Τό Ἀργος σημειώνει ἔξαιρετική ἀνάπτυξη μετά τή δωρική κατάκτηση κι οι βασιλιάδες του κυριαρχοῦν σ' ὅλοκληρη τήν Ἀργολίδα. Πρίν ἡ Σπάρτη ἀπλώσει τήν ἐπιρροή της, είναι τό πρώτο κράτος στήν Πελοπόννησο. Ὁ Ονομαστός ἔμεινε ὁ Φείδων (7ος αι. π.Χ.), ὁ βασιλιάς πού πρώτος ὄρισε τά μέτρα καί τά σταθμά στή χώρα (τά φειδωνεια). Ἀπό κεῖ τά πῆραν κι οι ἄλλες Ἑλληνικές πόλεις. Ἡ φήμη του γιὰ πολλούς αἰώνες ἔμεινε ζωντανή στή μνήμη τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ Σικυών σημειώνει ἔξαιρετική ὄνθηση στήν ἀρχαϊκή περίοδο, ὅταν παίρνουν στά χέρια τους τήν ἔξουσία τύραννοι ἀπό τήν οἰκογένεια τῶν Ὁρθαγοριδῶν. Ὁ τύραννος Κλεισθένης τή διοικεῖ στίς ἀρχές τοῦ θου αι. π.Χ. Τεράστια είναι ἡ ἀνάπτυξη τής τέχνης στή

Σπουδαίο ἔργο τής ἀρχαϊκής περιόδου, φιλοτεχνημένο ἀπό τὸν Ἀργείην γλύππη Πολυμήδη. Είναι χαρακτηριστικά ἀγάλματα τῆς Δωρικῆς τεχνοτροπίας, πού ἀποδίδει στερεό καὶ καλοστρέμένο τό σώμα, βαριά τά μέλη, κοντό σχετικά τό κορμί, τονισμένους τούς μυῶνες καὶ πλατύ τό κρανίο, μέ χαμηλό μέτωπο. Παριστάνονται τά δύο ὀδέλφια, Κλέοβις καὶ Βίτων, γιοί μιας ἱέρειας τῆς Ἡρας, πού κάποτε, καθώς ἀργούσαν νά φτάσουν τά βόδια πού ἐσερναν τό ἄρμα τῆς στό Ἱερό, ὅπου θά γινόντας ἡ γιορτή τῆς θεᾶς, βλέποντάς την οι γιοί τῆς στενοχωρημένη καὶ γεματή ὁγιανία, ζεύτηκαν οἱ ίδιοι στό ἄρμα καὶ τό ἑσυραν ὡς τό Ἱερό. Ἡ πράξη αὐτή, γιά τούς ἀρχαίους, ἦταν πολύ μεγάλη θυσία, γιατί τό ζέψιμο ἐθέωρετο συμβολικό στέρηση τῆς ἐλευθερίας. Ὄταν ἔφτασαν, ἐτοι, στό Ἡραῖο, τά ὁγιάρια ὀδηγώντας τό ἄρμα τῆς μητέρας τους, ὁ κόδων πού βρισκόταν ἐκεὶ γιά τή γιορτή τούς ἐπευφήμησε. Κουρασμένα τά δύο ἀγόρια ἐπεονταν νά κοιμηθῶν στό ἀλαος τῆς θεᾶς. Τότε ἡ μητέρα τους, βλέποντας πόσο πολὺ εἶχαν γίνει δικτυλοδεικούμενα τά παιδιά τῆς, παρακάλεσε τή θεά νά τούς δώσει τή μεγαλύτερη εύτυχία. Καὶ τά δύο παιδιά βυθίστηκαν, ἴστορεὶ ὁ Ἡρόδοτος, σέ ἔναν ὅπνο βαθύτατο, ἀπό τόν ὅποιο δέν ἔϋπνησαν ποτέ. Ἐφυγαν ἀπό τή ζωή, τήν ώρα πού ὅλοι μιλούσαν γι' αὐτά, νεοί, χωρὶς νά γνωρίσουν ἀρρώστια, ἐνώ στ' αὐτιά τους ἀντηχούσαν ἀκόμη οἱ ἐπευφημίες τοῦ πλήθους. Τό ἔργο τό ἀφίερωσαν οἱ Ἀργείτες στό Ἱερό τοῦ Ἀπόλλωνα στούς Δελφῶν. Γύρω στά 600 π.Χ. Μουσείο Δελφῶν.

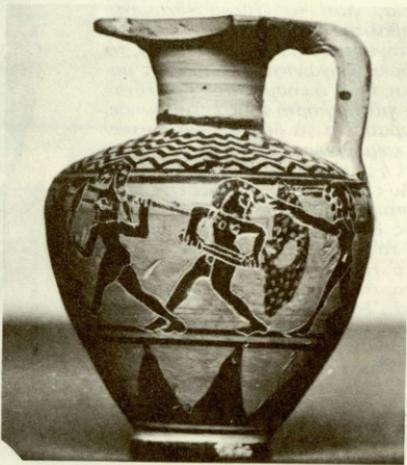
Σικυώνα όπου ή κεραμεική καί ή χαλκοπλαστική ἄνθισαν ἀξιοσημείωτα.

Ἡ Κόρινθος. Ἡ σπουδαία γεωγραφική θέση τῆς Κορίνθου ὅρισε καί τή μοίρα της στήν ἀρχαϊκή περίοδο. Πήρε μεγάλο μέρος στό δεύτερο ἀποικισμό, κι ἀπό τὴν ἐποχή πού ἀνοιξαν ἀγορές στή Μεγάλη Ἑλλάδα, καθώς ἡταν ἀνάγκη νά μεταφέρονται προιόντα ἀπό τίς μικρασιατικές πόλεις στήν Ἰταλία κι ἀντίθετα, κι ἐπειδή τό πέρασμα τοῦ Μαλέα μέ τίς ἀτέλειωτες τρικυμίες ἡταν δύσκολο γιά τά μικρά καράβια τῆς ἐποχῆς, ἡ Κόρινθος μέ τά δυό της λιμάνια πρόσφερε σπουδαία λύση.

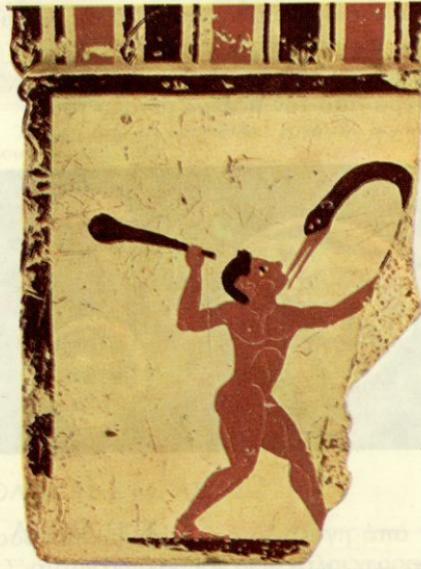
Τά καράβια μποροῦσαν νά πλευρίζουν στό ἀνατολικό της λιμάνι, τίς Κεγχρέες, νά ξεφορτώνουν ἐκεῖ τά ἐμπορεύματα κι ὕστερα, πλοϊα καί ἀγαθά, νά μεταφέρονται στό Λέχαιο, τό ἄλλο λιμάνι, στόν Κορινθιακό, γιά νά τραβήξουν ἀπό κεῖ γιά τό Ἰόνιο πέλαγος καί τήν Ἰταλία. Ἡ Κόρινθος ἀναπτύχθηκε πολύ τόν καιρό πού τήν κυβέρνησαν οἱ τύραννοι.

Περίανδρος. Ὁ τύραννος αύτός, γιός τοῦ Κύψελου, πού εἶχε τήν ἔξουσία στίς ἀρχές τοῦ δου αἰ., ἔδωσε τεράστια ἀνάπτυξη στήν πόλη, πού τή γέμισε κυριολεκτικά μέ πλῆθος ναούς, μεγάλα κτίρια κι ἐργαστήρια. Ἐκαμε τήν Κόρινθο τό μεγαλύτερο κέντρο τῆς ἐποχῆς, καί γιά νά διευκολύνει τίς μεταφορές, κατασκεύασε ἔνα δρόμο

Δύο κορινθιακά ἀγγεῖα: οἰνοχόη καί ἀρύβαλλος. Τό α' τοῦ 600 π.Χ., τό β' τοῦ 680 π.Χ. Ἀρχαιολογικό Μουσείο Κορίνθου. Ἡ κορινθιακή ἀγγειογραφία καί ζωγραφική ὥμην θήκαν ξεχωριστά ἀπό τούς ἀρχαίους. Ἡ Κόρινθος στους ἀρχαίους χρόνους γνώρισε τόσο μεγάλη ἀκμή καί ἀπόκτησε τέτοιο πλούτο, ώστε ἡ ἀνάπτυξη τῆς τέχνης – σέ δόλους τούς κλάδους – νά θεωρεῖται φυσική.

Αριστερά: Τμήμα του Διόλκου τῆς Κορίνθου. Ξεχωρίζουν καθαρά οι αύλακώσεις πού έχουν όφησε πάνω του τά άρχαια ἀμάξια, πού τά χρησιμοποιούσαν γιά τη μεταφορά τῶν ἐμπορευμάτων ἀπό τό ένα λιμάνι τῆς Κορίνθου στό άλλο. Πιστεύεται σήμερα πώς ὁ Δίολκος έγινε τήν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ τυράννου Περιάνδρου.

Μικρός πήλινος βωμός μέ ζωγραφική παράσταση τοῦ μόθου τῶν Πυγμαίων μέ τούς γέρανούς. Διατηρεῖται μόνο τό μικρό αὐτό κομμάτι, ἐνδιαφέρον ἔργο τῆς κορινθιακῆς ζωγραφικῆς. βος αἰ. π.Χ. Μουσεῖο άρχαιας Κορίνθου.

μεγάλο, τό Δίολκο, ἀπό το Σαρωνικό στὸν Κορινθιακό κόλπο. Ο δρόμος αὐτός, στρωμένος μέ μεγάλες πελεκητές πέτρες, εἶχε εἰδικά αύλακια γιά νά σέρνονται πάνω του τά ἀμάξια πού μετέφεραν τά καράβια (ένα μεγάλο του μέρος ἔχει ἀποκαλυφθεῖ σέ ἀνασκαφές).

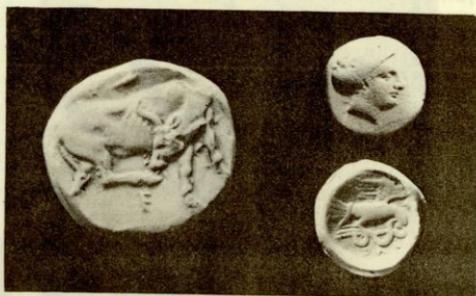
Ο Περίανδρος διοίκησε τήν πόλη γιά 44 χρόνια κι ἔμεινε ὄνομαστός στήν ἀρχαιότητα γιά τή λαμπρότητα τῆς αὐλῆς του, γιά τά μεγάλα ἔργα πού κατασκεύασε καὶ γιά τά πολύτιμα δῶρα πού ἔστειλε στά μεγάλα ἑλληνικά ιερά. Στήν ἐποχή του τά "Ισθμια, οἱ

μεγάλοι ἀγώνες πού γίνονταν στό ιερό τῆς Ἰσθμίας πρός τιμή τοῦ Ποσειδώνα, πήραν τεράστια αἰγλη. Θεωρήθηκε ἔνας ἀπό τοὺς ἐφτά σοφούς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας κι ἡ φήμη του διατηρήθηκε γιά αἰῶνες.

2. Η ΧΑΛΚΙΔΑ ΚΑΙ Η ΕΡΕΤΡΙΑ

Καί οι δύο πόλεις ἀναπτύχθηκαν γρήγορα καί μέ τίς ἀποικίες τους σταθεροποίησαν τή δύναμή τους. Μεγάλα βιοτεχνικά κέντρα καί οι δύο ἔστειλαν ἄφθονα τά προιόντα τους στὸν ἔξω κόσμο. Στὸν 7ο αι. π.Χ., ἔζοντάθηκαν κυριολεκτικά, νικητές καί νικημένοι, στὸ φοβερό πόλεμο πού ξέσπασε ἀνάμεσά τους γιά τό Ληλάντιο πεδίο (τή μεγάλη πεδιάδα ἀνάμεσά τους), τότε πού, ὅπως σημειώνει χαρακτηριστικά ὁ ιστορικός Θουκυδίδης, ἡ Ἑλλάδα μοιράστηκε σέ δύο στρατόπεδα.

Τά ὅπλα (ένα είδος σπαθιά) τῆς Χαλκίδας καί τά ἀγγεῖα τῆς Ἐρέτριας σκορπίζονταν σ' ὅλες τίς ἀγορές τοῦ κόσμου. Ἡ ἀκμή πού σημειώσαν στήν πρώτη φάση τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου, κάμφθηκε ὕστερα ἀπό τόν πόλεμο μεταξύ τους.

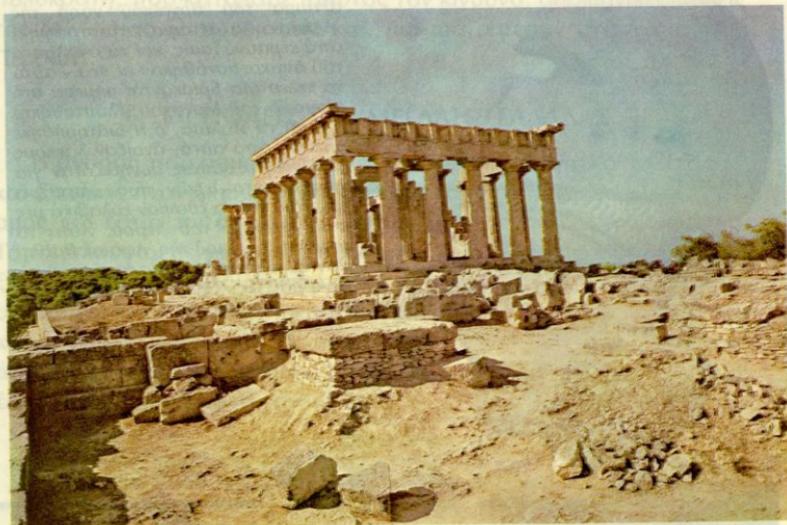

Ἄριστερά: Ἡ μιά δψή ἀπό νόμισμα τῆς Ἐρέτριας. Δεξιά: Οι δύο δψεὶς νομίσματος τῆς ἀρχαίας Χαλκίδας. Βρίσκονται ὅλα στή Νομισματική Συλλογή Ἀθηνῶν.

3. Η ΑΙΓΙΝΑ

Ξερό κι ἄγονο νησί ἡ Αἴγινα, προικίστηκε μέ ἔξαιρετικά καθαρή ὀτρύνσφαιρα καί σπουδαία θέση στό Σαρωνικό. Ἡ ἔλλειψη φυσικῶν προιόντων ἔσπρωξε νωρίς τούς Αἰγινῆτες στή θάλασσα κι ἔγιναν ὀτρόμητοι ναυτικοί, πού ταξίδευαν σ' ὅλες τίς ἔλληνικές θάλασσες μεταφέροντας πλῆθος προιόντα. Κέρδιζαν ἔτσι πολλά πλούτη.

Ὀνομαστοί καλλιτέχνες ἐργάστηκαν στά ἐργαστήριά της, ὅπου χρησιμοποιήθηκαν ἑκατοντάδες δούλοι. Τό νόμισμά της, οἱ περίφημες «χελώνες», κυκλοφοροῦσε ἀπό τή Μ. Ἀσία καί τόν Εὔξεινο ὡς τήν Αἴγυπτο, τήν Κρήτη καί τίς Κυκλαδες.

Ο ναός τῆς Ἀφαίας στήν Αἴγινα. Ἀποψη ἀπό τά ἀνατολικά. Ἔργο τῆς μεγάλης ἀκμῆς τῆς Αἰγίνας στίς ἀρχές τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.

4. Τά Μέγαρα

Η πόλη πλούτισε μέ τόν ἀποικισμό καί μές στόν 7ο αἰ. ἀναπτύσσεται πολύ, τήν ἐποχή πού τύραννός της ἦταν ὁ Θεαγένης. ἔχοντας στενούς δεσμούς μέ τό δωρικό κόσμο, ἵδιαίτερα μέ τήν Κόρινθο, ποτέ δέ στάθηκε φιλική ἀπέναντι στήν Ιωνική Αθήνα. Τελικά ἔφτασαν σέ σύγκρουση οἱ δύο πόλεις γιά τήν κυριαρχία στή Σαλαμίνα καί νίκησε ή Αθήνα, ὅπως θά δοῦμε.

5. ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ Μ. ΑΣΙΑΣ

Μίλητος. Υπῆρξε ή σπουδαιότερη καί ή πιό ἀξιόλογη ἀπό τίς μεγάλες πόλεις τῆς Ιωνίας. Σ' αὐτήν ὀδηγοῦσαν οἱ μεγάλοι χερσαῖοι δρόμοι τοῦ ἐμπορίου, ἀπό τήν Ανατολή κι ἀπό τά λιμάνια τῆς Εξεινοῦσαν πλῆθος καράβια γιά τίς πολλές της ἀποικίες στόν Εὔξεινο (γύρω στίς 80), γιά τήν Αἴγυπτο καί τή Δ. Μεσόγειο. Σημείωσε μεγάλη ἀκμή στά γράμματα καί τίς τέχνες. Στή γῆ της ἀναπτύχθηκε γιά πρώτη φορά ή φιλοσοφία, κι ή πόλη στολίστηκε μέ ὅμορφα κτίρια καί ναούς. Δέν εύτυχησε, ώστόσο, ὅπως κι οἱ ἄλλες ιωνικές ἀποικίες, νά μείνει ἐλεύθερη, γιατί τόσο αὐτή, ὅσο κι οἱ ἄλλες ἀποικίες δέ θέλησαν νά ἐνωθοῦν, ὅταν παρουσιάστηκε, φοβερός, ὁ περσικός κίνδυνος. Παρ' ὅλες τίς προσπάθειες τοῦ τυράννου τῆς Σάμου

Κεφαλή πολεμιστή από τό άνατολικό
άέτωμα τοῦ ἀρχαϊκοῦ ναού τῆς
Ἀφαίας. Τό άέτωμα καταστράφηκε
ἀπό κεραυνό θώας, καὶ τά ὄγάλματά
του ἀντικαστάθηκαν μέν νέα – αὐτά
τά τελευταῖα βρίσκονται σήμερα στό^{το}
Μουσείο τοῦ Μονάχου (Πινακοθήκη)
–, ἐνώ τά παλαιά, ὅ,τι διατηρήθηκε
δηλαδή ἀπό αὐτά, ἀνοίξαν λάκκους
οἱ Αἰγινῆτες, ὅπως συνηθίζοταν γιὰ
ἀφερώματα ἱερῶν πού καταστρέ-
φονταν, καὶ τά ἔθαψαν εὐλαβικά μές
στήν περιοχή τοῦ Ἱεροῦ. Αὐτά τά
γλυπτά τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφαίας βρέθη-
καν σέ ανασκαφές στής ἀρχές τοῦ αἰ-
ώνα μας. Τό κεφάλι τῆς εἰκόνας μας,
ἔργο γύρω στά 510 π.Χ., ὑπάρχει στό
Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο.

τοῦ διπλοῦ γυροδιζό δι-
πλοῦ γυροδιζό δι-
Τό κεφάλι ἀπό τό
ἄγαλμα τῆς θεᾶς Ἀθη-
νάς, κεντρικῆς μορφῆς
καὶ στά δύο ἀέτωματα
τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφαίας
στήν Αἴγινα. Πρόκειται
γιά τό δεύτερο ἀέτωμα,
πού κατασκευάστηκε
μετά τήν καταστροφή^{τοῦ} πρώτου. Πινα-
κοθήκη τοῦ Μονάχου.
Γύρω στά 490 π.Χ.

Πολυκράτη, που κατάλαβε πρώτος τόν κίνδυνο, οι έλληνικές πόλεις τής Μ. Ασίας δέ μόνοιςαν καί, μιά-μιά, ἔπεσαν στά χέρια τῶν Περσῶν.

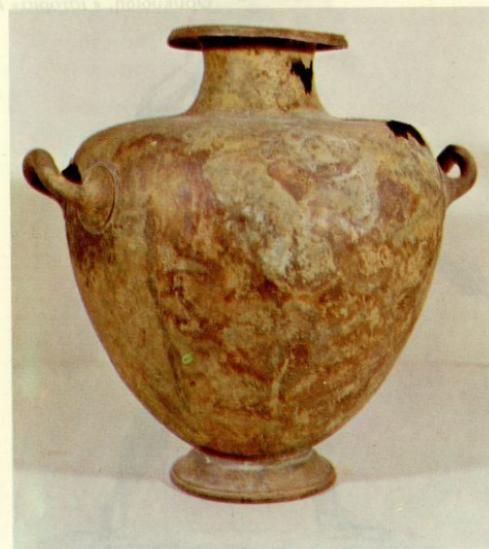
6. ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Ἡ ἄνθηση πού σημείωσαν οι έλληνικές πόλεις τῆς Κάτω Ἰταλίας καί Σικελίας ἡταν ἐκπληκτική. Καθεμιά τους ὑπῆρξε ὀλόκληρος κόσμος καί ἐστία πνευματικής, ἐμπορικής καί καλλιτεχνικῆς ἀκμῆς. Τόποι πλούσιοι σέ γεωργικά προϊόντα, χωρίς ἀνταγωνισμό μέ τούς ξένους λαούς, σ' ὅλη τήν ἀρχαική περίοδο, ἔδωσαν τήν εὐκαιρία στούς κατοίκους τους, ἥρεμα καί κανονικά, νά ἀναπτυχθοῦν καί κάθε πόλη νά γίνει ἔνα σπουδαῖο κέντρο πολυάνθρωπο ὅπου, ἐκτός ἀπό τούς ἐμπόρους, πλήθος οι καλλιτέχνες, οι ποιητές κι οι σοφοί ἔφταναν γιά νά ἔγκατασταθοῦν.

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. Ἀμέσως ύστερα ἀπό τήν ἀποικιακή ἐξάπλωση οι πόλεις τῆς Ἑλλάδας ἀνθίζουν ἐκπληκτικά.

2. Ξεχωριστή θέση πήρε ἡ Κόρινθος. Μεγάλο πλοῦτο ἀπόκτησε ἡ Αἴγινα μέ τό ναυτικό τῆς.

Χάλκινη ύδρια καλοδιατηρημένη. Στήν πάνω δψη τοῦ στομίου τῆς ἔχει ἀφιερωτική ἐπιγραφή πού δείχνει πώς ἡταν ἀνάθημα στὸ Δία Ἑλλάνιο, πού λατρευόταν στήν κορυφῇ τοῦ Ὄρους στήν Αἴγινα. Ἡ ύδρια ἔχει δύο λαβές ὄριζόντιες καί μία κάθετη ἐπάνω, πού δέ φαίνεται στή φωτογραφία. Ἐργο τοῦ δου π.Χ. αι. Μουσείο Αἴγινας.

3. Οι πόλεις τῆς Εὐβοίας, Χαλκίδα κι Ἐρέτρια, σημειώνουν μεγάλη ἀκμή στήν τέχνη καί στό ἐμπόριο. Μεγάλο χτύπημα γι' αὐτές σταθῆκε ὁ πόλεμος γιά τό Ληλάντιο πεδίο.

4. Τεράστια ἡ πνευματική κι ἡ καλλιτεχνική κίνηση στίς ἑλληνικές πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας καί τῆς Μ. Ἑλλάδας.

KEIMENA

1. Ἡ Κόρινθος:

«Λένε μάλιστα πώς πρῶτοι οἱ Κορίνθιοι καταπιάστηκαν μέ τά προβλήματα τῶν καραβιῶν ἀπάνω-κάτω ὥπως τό κάνουνε σήμερα ὅλοι, καὶ πρῶτ' ἀπ' ὅλα τά Ἑλληνικά μέρη στήν Κόρινθο σκαρώθηκαν τριήρεις. Φαίνεται μάλιστα πώς γιά τούς Σαμίους ἔνας Κορίνθιος ναυτηγός, ὁ Ἀμεινοκλῆς, κατασκέυασε τέσσερα πολεμικά πλοῖα. Πάνε τριακόσια χρόνια... πού ὁ Ἀμεινοκλῆς πήγε στή Σάμο... Γιατί ἐπειδή οἱ Κορίνθιοι εἶχαν χτίσει τήν πόλη τους ἀπάνω στόν Ἰσθμό, ἀνέκαθεν κρατούσαν τό ἐμπόριο, ἀφοῦ οἱ Ἑλληνες τά παλιά χρόνια, καὶ οἱ μέσα καὶ οἱ ἔξω ἀπό τήν Πελοπόννησο, ἐπικοινωνούσαν ἀναμεταξύ τους ἀπό τή στέριά μᾶλλον παρά ἀπό τή θάλασσα, καὶ περνούσαν κατ' ἀνάγκη ἀπό τό μέρος τους, κι ἔτσι ἔγιναν οἱ Κορίνθιοι πολύ πλούσιοι καὶ ισχυροί μέ τόν πλούτο τους... Ἀφότου οἱ Ἑλληνες ἄρχισαν νά ταξιδεύουν ἀπό τή θάλασσα, ἀπόχτησαν οἱ Κορίνθιοι καράβια καὶ ξεκαθάρισαν τούς πειρατές δίνοντας ἔτσι εύκαιρια γιά ἐμπορικές συναλλαγές. Ἐκαναν ἔτοι διπλά ισχυρή τήν πολιτεία τους εἰσπράττοντας χρήματα καὶ ἀπό τά δυό».

Θουκυδίδη, «Ιστορία» Α, 13 (Μετ. "Ελλης Λαμπρίδη)

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙ ΔΥΟ ΜΕΓΑΛΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ

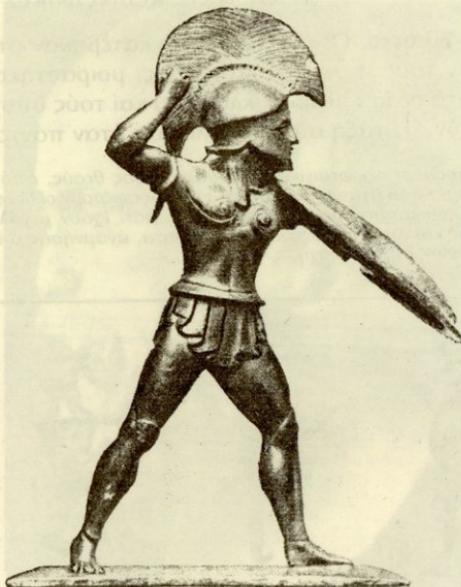
Από τό πλήθος τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων δύο ξεχώρισαν τελείως κι ἔμειναν σύμβολο αἰώνιο ἐνός ιδιαίτερου τρόπου ζωῆς πού καθεμιά καλλιέργησε μέ πίστη, καὶ μέ συνέπεια ἀκολούθησε σ' ὅλῃ τὴν ἴστο-
ρική της πορεία: ἡ Σπάρτη κι ἡ Ἀθήνα.

Στάθηκαν δύο μεγάλα πρότυπα οι δύο τόσο διαφορετικές αὐτές πόλεις, κι ὅσο κι ἄν θαυμάσει κανείς τῆς Ἀθήνας τὴν ἐκπληκτικήν προσφορά, δέν μπορεῖ νά μή σταθεῖ γεμάτος σεβασμό μπροστά στὴν ψυχική δύναμη, στὴν εὐγένεια καὶ στὸ αὐστηρό μεγαλεῖο τῶν Σπαρτιατῶν.

Α'. Η ΣΠΑΡΤΗ

Από τούς Δωριεῖς* πού κατάκλυσαν τὴν Πελοπόννησο, μιά ὁμάδα προχωρώντας στὸ νότο, στὴ Λακωνική, ἔδρυσε στὴ βαθιά κοιλάδα τοῦ Εύρωτα τὴ Σπάρτη.

Πανύψηλα βουνά ἔκλειναν τὴ χώρα, ἀνατολικά καὶ δυτικά, κι ἡ θάλασσα, γιά τῇ μακρινή ἐκείνη ἐποχή, δέν ἦταν πολύ κοντά. Όστόσο, ὅπως δείχνουν σήμερα οἱ ἀνασκαφές, ἡ πόλη γρήγορα

Χάλκινο ἀγαλματάκι πολε-
μιστῆ, ἔδαφετο σὲ καλλιτε-
χνική ποιότητα καὶ μέ δλα
τὰ χαρακτηριστικά τῆς
πλαστικῆς, ὅπως ἔξει-
χθηκε στὴ Λακωνική. δος
π.Χ. αι. Κρατικά Μουσεία
Βερολίνου.

ἀναπτύχθηκε, κι ἄνθισε στὸ χῶρο τῆς τὸ ἐμπόριο κι ἡ βιοτεχνία. Ἀπό τὸν ἔξω σόσμο ἀφθονες ἔφταναν οἱ πρώτες ψλες (ἐλεφαντόδοντο, ἥλεκτρο*, χαλκός, σίδερο, μολύβι, χρυσάφι κι ἀσήμι) γιά νά γίνουν στά ἐπιδέξια χέρια τῶν τεχνιτῶν τῆς πλῆθος κομψοτεχνήματα καὶ ὅπλα πού, μαζί μέ τὰ ὅμορφα ἀγγεῖα τῆς, πλημμύριζαν τίς ξένες ἀγορές ἀπό τή Μ. Ἀσία (τή Λυδία) ὡς τήν Ἰταλία (στήν Ἐτρουρία). Τούς πρώτους αἰώνες ἡ Σπάρτη φαίνεται νά ἦταν γεμάτη κίνηση καὶ δραστηριότητα, ἀνοιχτή σέ πλούσιες ἐπιδράσεις.

“Υοτερα ἀπό δύο ἐπίμονους καὶ σκληρούς πολέμους μέ τούς Μεσσηνίους, ἀλλόζει μέ τόν καιρό τελείως ὁ ρυθμός τῆς ζωῆς. Ἡ ἐμπορική κίνηση μέ τό ἔξωτερικό σταματάει, ἡ βιοτεχνία περιορίζεται κι ἡ Σπάρτη διαμορφώνεται σέ κλειστό στρατόπεδο, ὅπου οι πολίτες τῆς καταγίνονται μόνο μέ τίς στρατιωτικές ἀσκήσεις καὶ τό πόλεμο.

Σιδερένια πειθαρχία κυριαρχεῖ καὶ ἡ καθημερινή ζωή, ὡς τίς παραμικρές τῆς λεπτομέρειες, ὀρίζεται ἀπό τήν αὐστηρή νομοθεσία. Χαρακτηριστικό τῆς σπαρτιατικῆς πολιτείας είναι ἡ ἔξαφάνιση τοῦ ἀτόμου μές στή στρατιωτική μονάδα. Κάθε Σπαρτιάτης ἔπρεπε νά είναι σέ κάθε στιγμή ἔτοιμος νά ύπερασπίσει τήν πατρίδα του ἀπό ἐσωτερική ἡ ἔξωτερική ἐπίθεση.

1. ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ

Εἶλωτες. Οι Δωριεῖς* πού κατέβηκαν στή Λακωνία ύποδούλωσαν τούς παλαιούς κατοίκους, μοιράστηκαν μεταξύ τους τά κτήματα σέ ἵσα μερίδια (κλήρους) καὶ τούς ύποχρέωσαν νά τά καλλιεργοῦν. Ἡ τάξη αὐτή, οἱ Εἴλωτες, ἦταν πάντα πολύ μεγαλύτερη ἀπό

Μικροσκοπικά φτωχικά χαρίσματα στούς θεούς, ἀπό μολύβι. Ἁταν τό μόνο ἀφιέρωμα πού είχαν τή δυνατότητα νά προσφέρουν οἱ δυντυχισμένοι Εἴλωτες. Είναι πολύ σημαντικά γιά τούς ἀρχαιολόγους, γιατί ἔχουν μεγάλη ποικιλία στίς παραστάσεις τους καὶ ἀφθονα διακοσμητικά θέματα, ἀναμνήσεις ἀπό τήν τέχνη τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων στήν περιοχή.

τούς Σπαρτιάτες, γι' αὐτό καί ζοῦσε κάτω ἀπό τή σκληρή τους ἐπίβλεψη, χωρίς κανένα δικαίωμα, κοντά στά κτήματα πού καλλι- εργούσαν. Ἡ ζωή τῶν Ειλώτων ἦταν στή διάθεση τῶν Σπαρτιατῶν.

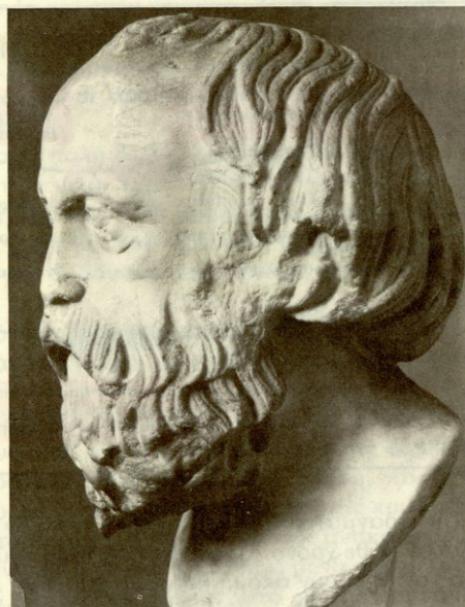
Πολίτες Σπαρτιάτες. Οι Δωριεῖς κάτοικοι, οἱ πολίτες Σπαρτιάτες δηλ., ἦταν οἱ μόνοι πού εἶχαν πολιτικά δικαιώματα. Μοναδική τους ἀπασχόληση στάθηκε ὁ πόλεμος καὶ μόνιμη ἀπειλή ἡ ἔξεγερση τῶν Ειλώτων.

Γι' αὐτό δέν ἔκαναν καμιά δουλειά, ἀλλά καταγίνονταν μόνο μέ- τις στρατιωτικές ἀσκήσεις.

Περιοίκοι. "Ενα μέρος τῶν παλαιῶν κατοίκων τοῦ τόπου ἀποτε- λοῦσε τήν τάξη τῶν Περιοίκων. Αύτοί ἦταν ἐλεύθεροι πολίτες, ζοῦ- σαν γύρω ἀπό τή Σπάρτη σέ συνοικισμούς καὶ καταγίνονταν μέ τό ἐμπόριο καὶ τή βιοτεχνία. Πολιτικά δικαιώματα δέν εἶχαν. Υποχρε- ώνταν μόνο νά στρατεύονται.

2. Η ΣΠΑΡΤΙΑΤΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

Ἡ ζωή στή Σπάρτη πήρε μορφή πού δέν τή συναντοῦμε σέ καμιά ἄλλη πόλη τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας. Κύριο χαρακτηριστικό της στά- θηκε ἡ μόνιμη ἐπιθυμία τῶν κατακτητῶν Δωριέων νά μείνουν φυλε- τικά καθαρόαιμοι καὶ νά διατηρήσουν τήν κυριαρχία, λίγοι αὐτοί

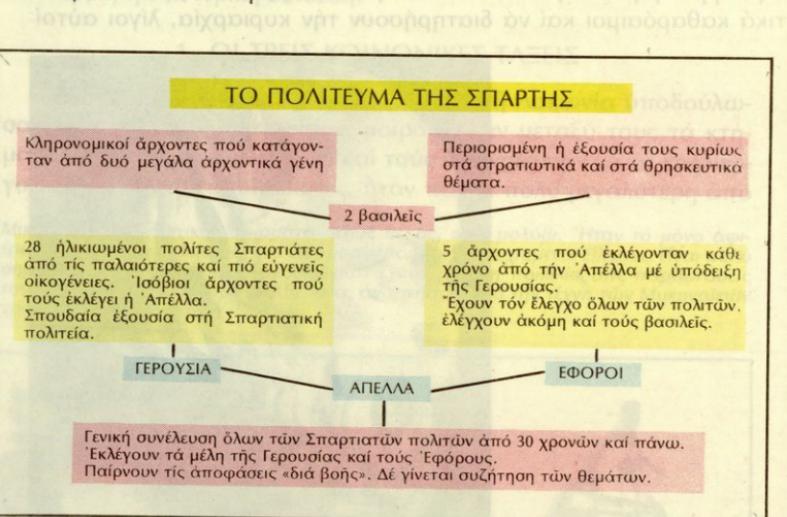
Προτομή τοῦ μυθικοῦ νομο-
θέτη τῆς Σπάρτης Λυκούργου.
Ρωμαϊκό ἀντίγραφο ἐργου τοῦ
ζου π.Χ. αἰ. Μουσείο Νό-
Κάρλοσμπεργκ Κοπεγχάγης.

ἀπέναντι στό πλήθος τῶν δυσαρεστημένων Εἰλώτων. "Υστερα, μάλιστα, ἀπό τό δεύτερο Μεσοσηνιακό πόλεμο (7ος αι.), ὅταν ὁ ἀριθμός τῶν κατακτημένων αὐξήθηκε ύπερβολικά κι ὁ κίνδυνος ἔξεγερσής τους δυνάμωσε, θέλοντας οἱ Σπαρτιάτες νά κρατήσουν γερά τό ζυγό, ἐπεσαν οἱ ἴδιοι θύματα τῆς ιδιότυπης νοοτροπίας τους καὶ ὑποδουλώθηκαν σ' αὐτή τήν ἀνάγκη. Ὁ φόβος τῶν Εἰλώτων τούς ἀνάγκασε νά κλείσουν τήν πόλη τους καὶ νά διαμορφώσουν πάνω σέ αὐστηρότατους κανόνες τή ζωή τους.

Ἡ παράδοση ἀποδίδει τή νομοθεσία τους στό Λυκοῦργο, ἔνα πρόσωπο σχεδόν μυθικό. Σήμερα, ὅμως, πιστεύεται πώς ἡ Σπάρτη σταδιακά διαμορφώθηκε σέ στρατιωτικό κράτος κι ἡ νομοθεσία τῆς ὀλοκληρώθηκε τόν 6ο αι. π.Χ., τήν ἐποχή πού ἔζησε ὁ Χίλων ὁ Λακεδαιμόνιος, ἔνας ἀπό τους ἑφτά Σοφούς.

πόλεμος Στρατόπεδο 3. ΤΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΤΗΣ ΣΠΑΡΤΗΣ

Ἡ Σπάρτη εἶχε δύο βασιλεῖς ὡς τό τέλος τῆς ἀρχαιότητας. Ἡταν ἀνώτατοι θρησκευτικοί καὶ στρατιωτικοί ἄρχοντες καὶ τό ἀξιώμα τους ἦταν κληρονομικό. Ἐίχαν κλῆρο μεγαλύτερο καὶ διπλή μερίδα στό συσσίτιο καὶ στά πολεμικά λάφυρα. Ὁ ἔνας βασιλιάς ὅδηγουσε τό στρατό στόν πόλεμο.

Τήν πραγματική ὅμως ἔξουσία τήν είχαν οἱ πέντε Ἐφοροί, πού ἄλλαζαν κάθε χρόνο. Είχαν τήν ἐπίβλεψη τοῦ κράτους καὶ τό δικαίωμα νά τιμωροῦν ἀκόμη καὶ τούς βασιλεῖς. Αύτοί ἀποφάσιζαν γιά

όλα τά σπουδαία ζητήματα. "Εφορος μπορούσε νά έκλεγει κάθε πολίτης Σπαρτιάτης.

Γερουσία. 28 γεροντες (πάνω από 60 χρονών) από τίς παλαιότερες οικογένειες αποτελούσαν μαζί μέ τούς 2 βασιλεῖς τή Γερουσία. Ήταν ισόβιοι ἄρχοντες, δίκαζαν τίς ύποθέσεις φόνου καί προετοί μαζαν τά θέματα πού θά ἀνακοινώνονταν στή συνέλευση τού λαοῦ, πού λεγόταν Ἀπέλλα.

Στή συνέλευση τοῦ λαοῦ ('Απέλλα) ἔπαιρναν μέρος ὅλοι οἱ πολίτες Σπαρτιάτες πού ήταν πάνω από 30 χρονών. Ἀποφάσιζαν «διά βοῆς», χωρίς νά συζητοῦν τά διάφορα προβλήματα πού ἀπασχόλουσαν τό κράτος. Η Ἀπέλλα ἀνακήρυσσε τά μέλη τής Γερουσίας καί τούς Ἐφόρους.

Τό πολίτευμα τής Σπάρτης, ιδιότυπο στήν ουσία του, διατηρήθηκε ἀπαράλλαχτο ὡς τό τέλος τής ιστορίας της. Συντηρητικοί στή φύση τους οι Σπαρτιάτες, ἀντιπαθούσαν κάθε ἀλλαγή καί, ἐπιζητώντας νά ἔξουσιάσουν τό μέλλον, ἀπόφευγαν κάθε νεωτερισμό. Συμπαθούσαν ἀκόμη καί ύποστήριζαν τά ὀλιγαρχικά πολιτεύματα καί στίς ἄλλες χῶρες.

4. Η ΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΣΠΑΡΤΙΑΤΩΝ

Τά παιδιά ἔπρεπε νά συνηθίζουν στήν ἀπλή ζωή, στήν ἀδιάκοπη ἀσκηση, στή σκληραγγία καί στήν ύπακοή. Ήταν ἀκόμη ἀνάγκη νά νιώθουν ἀκατάλυτη ἀφοσίωση στήν πατρίδα τους καί ἀγάπη γιά τούς συνομήλικους, τούς αὐριανούς συμπολεμιστές.

Γ' αὐτό ζούσαν ὅλοι μαζί σέ όμάδες (ἀγέλες) καί τήν ἐπίβλεψή τους είχαν οι παιδονόμοι.

Ἡ μόρφωσή τους ήταν πολύ ἀπλή. Διάβαζαν τά ὁμηρικά ποιήματα καί μάθαιναν πολεμικά τραγούδια καί χορούς. Βασική γραμμή στήν ἀνατροφή ήταν νά τούς ἐμπνεύσουν τυφλή ύπακοή στούς νόμους καί στίς διαταγές τοῦ κράτους, θαυμασμό γιά τήν ἀνδρεία, περιφρόνηση γιά τό θάνατο καί σεβασμό γιά τούς γεροντότερους.

Μιά ἀπό τίς μεγαλύτερες ἀρετές πού προσπαθούσαν νά τούς καλλιεργήσουν ήταν ἡ ἀγάπη γιά τή συντομία στήν ἔκφραση (λακωνισμός).

Γιά νά γίνουν καλοί στρατιώτες, ἔπρεπε νά ἀποκτήσουν ἀντοχή στούς φυσικούς πόνους, καί, γιά ν' ἀντιμετωπίζουν τίς δυσκολίες ἐπιστιπού στίς ἐκστρατείες, τούς ἔδιναν λίγη τροφή, πού ήταν ἀνάγκη νά τή συμπληρώνουν μόνοι τους, ἀρπάζοντας κρυφά ὅ, τι τούς ἔλειπε. Ήταν, ωτόσο, φριχτή ντροπή νά τούς ἀνακαλύψουν.

Τά παιδιά κοιμόνταν πάνω σέ καλάμια, πού μόνα τους ἔκοβαν στίς ὄχθες τοῦ Εύρώτα, καί φορούσαν ἐλάχιστα φορέματα, τά ἴδια

χειμώνα καί καλοκαίρι. Καλλιεργοῦσαν στενή ἀλληλεγγύη κι ἀγάπη μεταξύ τους.

5. Η ΖΩΗ ΤΩΝ ΣΠΑΡΤΙΑΤΩΝ

Εἴκοσι χρονῶν γίνονταν στρατιώτες, κι ἀπό αὐτή τήν ἡλικία ῥέειντα χρονῶν κοιμόντων – δεκαπέντε μαζί – σε σκηνές κι ἔτρωγαν σε κοινά συσσίτια. Τό φαγητό τους ἦταν ἀπλό. Τό πιό συνηθισμένο ἦταν ὁ «μέλας ζωμός», ζουμί ἀπό χοιρινό κρέας μέ ξίδι. Γυμνάζονταν ὀλοένα καί πήγαιναν στό κυνήγι. Τριάντα χρονῶν μποροῦσαν νά παντρευτούν, πήγαιναν ὅμως σπάνια σπίτι τους. Ἀπαγορεύονταν νά καταγίνονται μέ όποιαδήποτε ἐργασία. Οι Εἰλωτες καλλιεργοῦσαν τή γῆ κι αὐτοί ἔδιναν ὑποχρεωτικά τά μέσα γιά νά ζοῦν οι οἰκογένεις τῶν Σπαρτιατῶν, καθώς καί τό μερίδιο τῶν πολιτῶν στά συσσίτια.

Ἡ πολυτέλεια, ἡ σπατάλη, ἡ φιλοχρηματία θεωροῦνταν ἀτιμωτικά ἐλαττώματα. Τό νόμισμά τους ἦταν σιδερένιο, βαρύ, μέ λίγη ἀξία. Χρυσά καί ἀσημένια νομίσματα δέν ὑπῆρχαν στή Σπάρτη.

Ἡ δύσκολη αὐτή ζωή εἶχε ἐπιβληθεῖ ἀπό τούς νόμους. Χρειαζόταν μεγάλη ψυχική δύναμη νά τήν ἀκολουθήσει κανείς, γι' αὐτό καί δέν ἐπιτρεπόταν στούς ένονους νά μείνουν καιρό στή Σπάρτη (ξενηλασία), οὔτε στούς πολίτες νά πηγαίνουν σ' ἄλλα μέρη, γιά νά μή συγκρίνουν τή δική τους ζωή μέ τή ζωή τῶν ὑπόλοιπων Ἑλλήνων.

Ο ἀδιάκοπος φόβος ἐξέγερσης τῶν Εἰλώτων ἔκαμε τούς Σπαρτιάτες νά μή θέλουν τίς μακρινές ἐκστρατείες.

Πήλινο ὁμοίωμα δαίμονα, μέ μορφή γεροντική, γεμάτη ρυτίδες. Βρέθηκε στό 'Ιερό τῆς Ὁρθίας Αρτεμῆς στή Σπάρτη. 6ος π.Χ. αι. Ἀρχαιολογικό Μουσεοί Σπάρτης.

6. ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΣΤΗ ΣΠΑΡΤΗ

Κράτος στρατιωτικό ή Σπάρτη ήταν άναγκη νά διαμορφώσει άνάλογα καί τό χαρακτήρα τῶν γυναικῶν, πού ἔπαιρναν τήν ἴδια άνατροφή μέ τούς ἄντρες κι εἶχαν μεγάλη θέση στήν κοινωνία. Τίς σέβονταν κι ἀκουγαν τή γνώμη τους. Γεννώντας καί μεγαλώνοντας ἀνθρώπους γιά τόν πόλεμο, ἔπρεπε νά γίνουν σκληρές κι αὐτές καί νά πιστεύουν πάνω ἀπό ὅλα στήν πατρίδα. Πνίγοντας τό μητρικό τους φίλτρο, παράγγελναν στούς γιούς, ἀλλά καί στούς ἄντρες τους, ἐξεπροβούτας τους γιά τόν πόλεμο, τό περίφημο «ἢ τάν ἢ ἐπί τας», δηλαδή ἡ νά γυρίσουν νικητές μέ τά ὅπλα στό χέρι ἡ νά τούς φέρουν νεκρούς. Ἐμειναν περίφημες στήν ιστορία γιά τήν περιφάνια καί τή γενναιότητά τους.

7. Ο ΣΠΑΡΤΙΑΤΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ

Οι Σπαρτιάτες, πρώτοι στήν Ἑλλάδα, ὥργανωσαν τό πεζικό σέ σπουδαία μαχητική δύναμη. Χρησιμοποιούσαν ὅπλα ἀμυντικά κι ὅπλα ἐπιθετικά. Αύτοί πρώτοι δημιούργησαν τή φάλαγγα, ἔνα γερό σῶμα, μέ τούς ὅπλίτες τακτικά παραταγμένους, τόν ἔνα πλάι στόν ἄλλο, σέ ἀρκετό βάθος καί πλάτος, ἔτσι πού ὁ ἔχθρος νά μήν μπορεῖ νά τό διασπάσει. Στή μάχη προχωρούσαν στούς ἥχους τῶν αὐλάν. Πολεμικό τους ἐμβατήριο ήταν ὁ παιάνας.

8. Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΣΠΑΡΤΙΑΤΩΝ

Ἄπο τότε πού οι Σπαρτιάτες ἔκλεισαν τήν πόλη τους στόν ἔξω κόσμο κι ἀφοσιώθηκαν στά στρατιωτικά, δέν ἀνάπτυξαν οὔτε τίς τέχνες οὔτε τά γράμματα.

Ἄφορσαν πίσω τους αἰώνιο παράδειγμα, τίς ἀρετές πού ἀγωνίστηκαν νά καλλιεργήσουν: φλογερή φιλοπατρία, ἀνδρεία, σεβασμό στούς νόμους καί στούς ἄρχοντες, λιτότητα στή ζωή καί στήν ὁμιλία, αὐταπάρνηση καί περηφάνια. Ἐδωσαν ἀνθρώπινους τύπους ἀξιοθαύμαστους.

Πρόσφεραν πολύ ώραίες ἰδέες καί πρόβαλε ἡ ιστορία τους ἀξιοθαύμαστες ἀνθρώπινες μορφές. Ἡ συμβολή τους, ὅμως, στόν πολιτισμό τῆς ἀνθρωπότητας ὑστέρησε, γιατί οἱ ἕδιοι περιφρόνησαν τή ζωή. Πάσχισαν νά είναι ἡ πρώτη πόλη στήν Ἑλλάδα, ἡ πιό δυνατή. Δέν τό κατάφεραν ὡς τό τέλος τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Τό παράδειγμά τους, ὅμως, ἔμεινε μοναδικό καί αἰώνιο.

9. ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑ

Στήν ἀρχαϊκή περίοδο οι Σπαρτιάτες, ἐκτός ἀπό τούς δύο Μεσ-

σηνιακούς πολέμους (80 καὶ 70 αἰ. π.Χ.) ἔκαμαν κι ὅλῃ σειρά ἀπό ἀγάνες μές στήν Πελοπόννησο. Χτύπησαν τό "Αργος καὶ τὴν Ἀρκαδία, κι ἔτοι πρόσθεσαν κι ἄλλους χώρους στήν κυριαρχία τους (Κυνουρία, Κύθηρα, Θυρέα). Τέλος, ὑποχρέωσαν τίς περισσότερες περιοχές καὶ τίς μεγάλες πόλεις νά συμμαχήσουν μαζί τους, διατηρώντας τήν ἐλευθερία τους. Ἡ συμμαχία αὐτή ὄνομαστηκε Πελοποννησιακή κι ἀνάδειξε τή Σπάρτη στή μεγαλύτερη στρατιωτική δύναμη στήν Ἑλλάδα. Εἶναι ἡ πρώτη σοβαρή προσπάθεια γιά συνένωση τῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ στάθηκε πολύτιμη στήν ἀντιμετώπιση τοῦ φοβεροῦ κινδύνου πού ἀπειλοῦσε τόν Ἑλληνισμό στίς ἀρχές τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.: τῆς εἰσβολῆς τῶν Περσῶν. Στή συμμαχία ἀνήκαν ἡ Ἡλεία κι ἡ Ἀρκαδία, ἡ Κόρινθος, τά Μέγαρα καὶ ἡ Αἴγινα. Τό "Αργος καὶ ἡ Ἀχαΐα δέν προσχώρησαν.

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. Ἡ πόλη-κράτος τῆς Σπάρτης ὑπῆρξε δημιούργημα τῶν Δωριέων.
2. Βασικό τους χαρακτηριστικό ἡ ἐπιθυμία νά ἐπιβληθοῦν στούς Εἴλωτες πού ὑποδούλωσαν.
3. Τό πολίτευμά τους στάθηκε ιδιότυπο. Ἡταν διπλή βασιλεία κληρονομική. Τήν ἔξουσία ὅμως εἶχαν στά χέρια τους οι πέντε "Ἐφοροι, πού ἐκλέγονταν μέσα ἀπό τούς πολίτες.
4. Ἡ ἀνατροφή ἀγοριῶν καὶ κοριτσιῶν ἦταν ἀύστηρή κι ἐπιζητοῦσε νά χαλυβδώσει τήν ψυχή καὶ νά δώσει γερούς καὶ γενναίους στρατιῶτες.
5. Οι σπαρτιατικές ἀρετές στάθηκαν ὑποδειγματικές. "Εδωσε ἡ πόλη τους ὥραία ἀνθρώπινα παραδείγματα. Ἡ βασική τους ὅμως ἐπιδίωξη κι ἡ ἀφοσίωσή τους στόν πόλεμο τούς στέρησε τή χαρά τῆς ζωῆς. Ἀγωνίστηκαν γιά πρόσκαιρα ἀποτελέσματα.
6. Τόν 60 αἰ. π.Χ. ἡ Σπάρτη ὁργανώνει τήν Πελοποννησιακή συμμαχία καὶ γίνεται ἡ μεγαλύτερη στρατιωτική δύναμη στήν Ἑλλάδα.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. «Ἐξετάζοντας (ὸ Κροῖος) ἔβρισκε ὅτι τήν πρώτη θέση (στήν Ἑλλάδα) τήν εἶχαν οἱ Λακεδαιμόνιοι κι οἱ Ἀθηναῖοι. Οἱ πρώτοι ἀπό τή δωρική φυλή κι οἱ ἄλλοι ἀπό τήν ιωνική. Πραγματικά αὐτοί οἱ λαοί ἦταν οἱ πό ξάκουσμένοι».

"Ηροδότου, Ιστορίαι A, 56 (ΜΕΤ. Α Θεοφίλου)

2. Παράξενες δψεις της σπαρτιατικής ἀγωγῆς:

«Τά παιδιά κλέβουν μέ τόση προφύλαξη, ώστε λένε κάποτε κάποιος ἔκλεψε μιά μικρή ἀλεπού καί την ἔκρυψε στὸ φόρεμά του, καί τό ζώο τοῦ κατασπάραζε τὴν κοιλιά μέ τὰ νύχια καί τά δόντια του· τό παιδί ὄμως, γιά νά μήν τό νιώσουν (οἱ ἄλλοι), ὑπόμενε τούς πόνους καί πέθανε.»

Πλουτάρχου, «Βίος Λυκούργου», κεφ. 18 (ΜΕΤ. Α. Κ)

3. Ὁ λακωνισμός:

«Μάθαιναν τά παιδιά νά μεταχειρίζονται λόγο, ὅπου ἡ χάρη νά είναι συνυφασμένη μέ πικρία καί νά ἐκφράζουν πολύ νόημα μέ λίγες λέξεις... ἔτοι μέ λίγες καί ἀπλές λέξεις, πολλή καί ἔξαιρετική σκέψη νά ἐκφράζουν, ἀναδεικνύοντας μέ τή σιωπή τά παιδιά ἀποφθεγματικά καί μαθημένα νά ἀπαντοῦν...»

Πλουτάρχου, «Βίος Λουκούργου», κεφ. 19 (ΜΕΤ. Α.Κ.)

Β'.Η ΑΘΗΝΑ

1. Η ΓΗ

‘Η χώρα είναι λεπτόγεωας*, ὅπως τήν ἔλεγαν οἱ ἀρχαῖοι. Λιγοστή ἡ συγκομιδή, ὁσο ἐντατικά κι ἄν καλλιεργηθεὶ ἡ γῆ, καί τά ποτάμια της, ὁ Ἰλισός, ὁ Κηφισός κι ὁ Ἡριδανός, τό καλοκαίρι ξεραίνονταν σχεδόν. Ἔβγαζε λίγο σιτάρι, κρασί, μέλι, σύκα καί τό πολύτιμο λάδι πού πρόσφερε τό ἀγαπημένο δέντρο τῶν Ἀθηναίων, ἡ ἐλιά.

Οι λίγες δυνατότητες τῆς χώρας ἐσπρωξαν νωρίς τούς κατοίκους πρός τή θάλασσα. Τό ναυτικό τούς ἀνοιξε τούς ἐμπορικούς δρόμους κι ἔτοι πήρε ζωή ἡ βιοτεχνία τους.

‘Από τή στιγμή ἐκείνη, εἶδαμε, ἄρχισαν κι οἱ διαμάχες στό ἐσωτερικό, ἀνάμεσα στίς διάφορες τάξεις. Ὄλοι οἱ ἀγάνες κι οἱ συγκρούσεις στήν Ἀθήνα στάθηκαν σ' ἔνα ἐπίπεδο. Δέ χύθηκε αίμα. Κι ὅλες οἱ μεταβολές πού σημειώθηκαν, ὀδήγησαν στό τελειότερο πολίτευμα πού γνώρισε ὁ κόσμος, στή δημοκρατία, πού στόν 5ο αἰώνα πήρε τήν ιδανικότερή της ἐκφραση.

Οι Σπαρτιάτες, περήφανοι γιά τήν καταγωγή τους, ὑποδούλωσαν τούς παλαιούς κατοίκους, γιά νά ὑποδουλωθοῦν οἱ ἴδιοι, μέ τή σειρά τους, στό μάταιο ἀγώνα πού σ' ὅλη τους τήν ιστορία μόχθησαν νά πραγματώσουν.

Οι Ἀθηναῖοι, τό ἵδιο περήφανοι γιά τή δική τους ἰωνική καταγωγή, πήραν ἄλλο δρόμο. Ζώντας ἐλεύθερα, χωρίς φόβο κι ἀγωνία, μπορώντας νά χαρούν τή φύση καί τήν ὀμορφιά της, ἔχοντας καιρό νά παρατηρήσουν τόν κόσμο γύρω τους καί νά στοχαστοῦν, κέντρο τής προσοχῆς τους ἔκαμαν τόν ἀνθρωπο. Καί τή δική του

Διαφορά
Σπαρτιατῶν καὶ
Ἀθηναίων

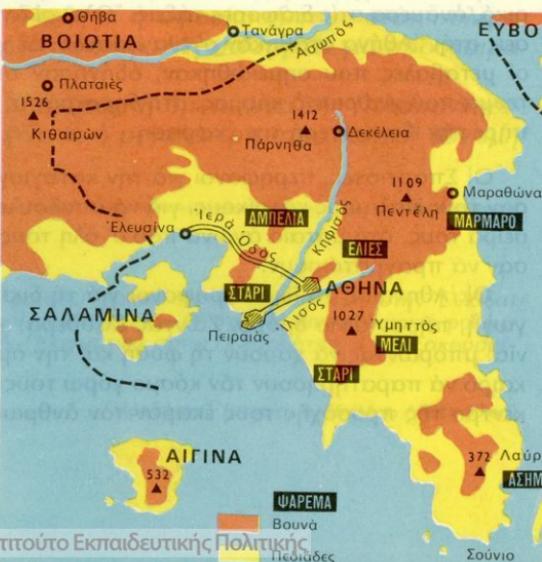
θέση κοίταξαν νά καταξιώσουν*, καλυτερεύοντας τήν ίδια τους πήζωή.

Θεά τῆς πόλης, κυρίαρχη καί προστάτισσα μαζί, ἀνακηρύχτηκε ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ προσωποποίηση τῆς σοφίας καί τῆς εἰρηνικῆς δουλειᾶς. Ἐκείνη, λέει ἔνας παλιός ἀθηναϊκός μύθος, ἀγωνίστηκε μέ τὸν ποιός θάρσας, γιά τὸ ποιός θά πάρεται τὴν προστασία του τῇ νέᾳ πόλῃ, δίνοντάς της τ' ὄνομα του. Ὁ Ποσειδῶν χτυπώντας μέ τὴν τρίαινά του τὸ βράχο στὴν Ἀκρόπολη ἔκαμεν ν' ἀναβλύσσει τὸ ύγρο στοιχεῖο. Ἔνα περήφανο ἄλογο πετάχτηκε, σύμβολο τῆς πολεμικῆς δύναμης. Ἡ Ἀθηνᾶ χτυπώντας τὸ δόρυ τῆς ἔκαμεν νά φυτρώσει ἡ ἐλιά, σύμβολο τῆς εἰρηνικῆς ἀνάπτυξης κι εὐημερίας. Κέρδισε ἡ Ἀθηνᾶ κι ἔτοι ἔκεινη χάρισε τὸ ὄνομά της στὴν πόλη καί τῆς παραστάθηκε σ' ὅλους τῆς τούς ἀγῶνες. Στὴν Ἀκρόπολη, τὸ θρησκευτικό κέντρο τῆς πόλης, ιδρύθηκε ὁ ναός της: Σ' αὐτὸν ἔφτανε ἡ μεγάλη πομπή, ὅταν κάθε τέταρτο χρόνο γιορτάζονταν τὰ μεγάλα Παναθήναια.

2. Η ΙΣΤΟΡΙΑ

Τῆς Ἀττικῆς ἡ ιστορία χάνεται στά σκοτάδια τῆς προϊστορίας, ἀπό τίς ἀνασκαφές είναι γνωστό, σήμερα, πώς κατοικήθηκε στά πρώιμα νεολιθικά χρόνια, κι ἀπό τὴν ἐρμηνεία τῶν πανάρχαιων μύθων βγαίνει τὸ συμπέρασμα πώς ὑπῆρχαν διάφοροι ισχυροί συνοικισμοί τῇ δεύτερη χιλιετίᾳ στό χώρῳ της, πού δρισμένοι, στήριξαν μικηναϊκή ἐποχή, ἀπόκτησαν μεγάλη σημασία. Τότε, κατασκευάζονται τὰ πανάρχαια τείχη καί τὸ βασιλικό ἀνάκτορο στὴν Ἀκρό-

Η ΑΡΧΑΙΑ ΑΤΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ ΤΗΣ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής Πειραιώς

πολη τῶν Ἀθηνῶν. Στό Μαραθώνα, στήν περιοχή τῆς Βραυρώνας καί στήν Ἐλευσίνα ύπηρχαν οἱ δυνατότερες κάμες.

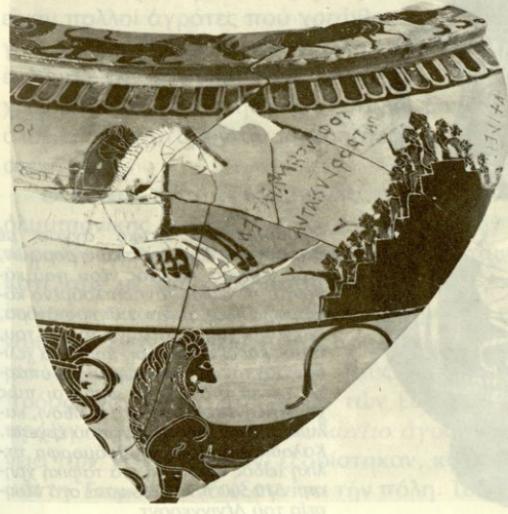
Ἡ ἀθηναϊκὴ παράδοση ἀπόδιδε τὴν ἔδρυσην τῆς πόλης τῶν Ἀθηνῶν στὸ βασιλιά Θησέα. Ἐκεῖνος ὑποχρέωσε τούς εὐγενεῖς τῶν γύρω περιοχῶν νά ἔρθουν νά ἐγκατασταθοῦν στήν Ἀθήνα. Τή θύμηση τοῦ γεγονότος αὐτοῦ, τοῦ συνοικισμοῦ, τή γιόρταζαν λαμπρά σε ὄλοκληρη τήν ιστορική τους ζωὴ μέ τή μεγαλύτερη γιορτή τῆς πόλης, τά Παναθήναια, πού στή μνήμη τους ἔφερνε ὅλη τήν παμπάλαιη ιστορία τους, τή χαμένη γιά μᾶς σήμερα. Τήν Ἀθήνα κυβέρνησε μιά σειρά ἀπό βασιλεῖς. Τή θύμηση ὅλων, ὅμως, ἐκάλυψε τό πρόσωπο τοῦ Θησέα. Γι' αὐτόν διηγήθηκαν πλήθος ιστορίες (μύθους). Ἐκεῖνος οκότωσε τό Μινώταυρο καί λύτρωσε τούς Ἀθηναίους ἀπό τό φοβερό φόρο αἴματος πού πλήρωναν κάθε χρόνο στό Μίνωα, τό βασιλιά τής Κρήτης. Μέ τό ἔφευρετικό του μυαλό καί τή γενναιότητά του τούς ἀπόλλαξε ἀπό τούς ληστές καί τά ἄλλα δεινά πού μάστιζαν τή χώρα. Ἀναγορεύθηκε, μέ τόν καιρό, ἡρωας τῆς Ἀττικῆς.

Τελευταῖο βασιλιά ἀναφέρουν τόν Κόδρο, ἔνα γεμάτο γενναιότητα ἄρχοντα, πού μέ τή θέλησή του θυσιάστηκε γιά χάρη τῆς πόλης, γιά νά μήν πατήσουν τήν Ἀττική οἱ Δωριεῖς. Ἡταν τόση ἡ ἀξία τῆς θυσίας του, πού δέ θέλησαν πιά ἄλλον βασιλιά, ἔλεγαν οι ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι.

Ο Θησέας. Ο «συνοικισμός»

ονήβα Η
ραπόρτον

Ο Κόδρος

Κομμάτι ἀπό ἀττικό ἀγγείο (δίνο = ἀγγείο γιά κρασί μέ παράσταση ἀγάνων πρός τημή τοῦ νεκροῦ Πατρόκλου. Προσέξτε τό διαφορισμό στό χρώμα τῶν ἀλόγων (τό πρόσθιο εἶναι λευκό) καί τίς γεμάτες ζωηρότητα χειρονομίες τῶν θεατῶν. Ἔργο τοῦ πρώτου γνωστοῦ Ἀττικοῦ ἀγγειογράφου, τοῦ Σοφίλου. Γύρω στά 580-570 π.Χ. Ἑθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

"Ολοι αύτοί οι παμπάλαιοι μύθοι, απήχηση ιστορικών γεγονότων μέ αγνωστες λεπτομέρειες για μας, σχηματίζουν τήν άρχη τής ιστορίας τῶν Ἀθηνῶν στήν άρχαιότητα.

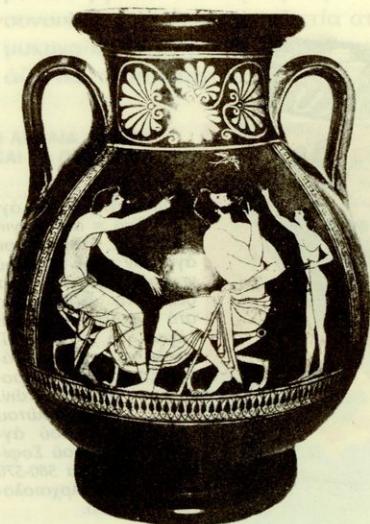
'Αθήνα λέγοντας ἐννοοῦμε όλόκληρη τήν Ἀττική. "Εξω από τό κέντρο, τήν πόλη, ἔξακολούθησαν νά ζοῦν οι ἀγρότες, οι ναυτικοί, οι ξυλοκόποι κι οι ψαφάδες στίς περιοχές ὅπου προσφερόταν ἡ δυνατότητα νά ἐργαστοῦν. 'Η ἀξία, ὅμως, τοῦ συνοικισμοῦ τοῦ Θηρέα συνοψίζεται στό γεγονός, πώς από τότε κάθε κάτοικος τῆς Ἀττικῆς ὅπου κι ἄν κατοικοῦσε, στό κέντρο ἡ στάχωριά, ἥταν πολίτης Ἀθηναῖος, ὅπως κι δοι οι ἄλλοι πού ἔμεναν μέση στήν πόλη.

"Ετοι, ἔξαρχης, είναι διαφορετικό τό ζεκίνημα τῆς Ἀθήνας. 'Η πόλη είναι ἀπλώς τό κέντρο, δέν είναι, ὅπως στή Σπάρτη, ὁ κυρίαρχος σ' ὅλη τήν ἄλλη χώρα.

3. ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Τή βασιλεία ὁμαλά τή διαδέχτηκε στήν Ἀθήνα ἡ ὀλιγαρχία. 'Ο βασιλιάς, πού ήταν ισόβιος στήν ἀρχή, ἔμενε στήν ἔξουσία ὑστερα γιά δέκα χρόνια. Στό τέλος, ἀλλαζε κάθε χρόνο.

Οι ἀριστοκράτες πήραν τήν ἔξουσία στά χέρια τους καί από τήν τάξη τους βγαίνανε οι ἀνώτατοι ἀρχοντες, ἡ κυβέρνηση: οι ἔννεα ἀρχοντες δηλαδή. "Ενας ἀπ' αύτούς ὀνομαζόταν ἀρχων-βασιλεύς,

Ἐρυθρόμορφο ἀπτικό ἀγγείο μέ παράσταση δύο ἀνδρικών μορφών, ἐνδός ὀμρίου καί ἐνδός νέου πού κάθονται σε δίφρο (ἀναδιπλούμενο κάθισμα). Πίσω ἀπό τόν ὀμρίον ἄνδρα, ἔνα παιδί γυμνό ἀπλώνει τό χέρι του, ὅπως καί οι δύο ἄλλοι, πρός ἓνα χελιδόνι. Από τήν ἐπιγραφή πού ὑπάρχει πάνω στό ἀγγείο φαίνεται πώς χαιρεπίζοντας τό πρώτο χελιδόνι, καλωσορίζουν τήν ἀνοιξη πού ἔρχεται. Καλοδιαπηρμένη ἐρυθρόμορφη πελίκη (είδος ἀμφορέα γιά ταφική χρήση). 510-500 π.Χ. Βρίσκεται στό Μουσείο τού Λενινγκραντ.

κι ήταν ό ανώτερος θρησκευτικός ἄρχων. Ἡταν ή θύμηση τοῦ παλαιοῦ πρώτου ἄρχοντα. Οἱ ἄλλοι ήταν: ὁ πολέμαρχος, ὁ ἐπώνυμος καὶ οἱ ἔξι θεσμοθέτες.

Ο ἐπώνυμος ἔδινε τ' ὄνομά του στό ἔτος, κι εἶχε καθήκοντα διοικητικά. Ο πολέμαρχος φρόντιζε τό στρατό καὶ τὴν ἄμυνα τοῦ κράτους. Οἱ ἔξι θεσμοθέτες παρακολουθούσαν τὴν τήρηση τῶν νόμων, πού ὅσο ήταν ἄγραφοι, αὐτοὶ τούς διατύπωναν στά δικαστήρια.

Πλάι στούς ἐννέα ἄρχοντες ὑπῆρχε ἐπίσης ἓνα συμβούλιο ἀπό εὐγενεῖς, ὁ Ἀρειος Πάγος. Ὑστερα ἀπό τὸ 682 π.Χ., τὸν ἀποτελοῦσαν ὅσοι εἶχαν γίνει πρὶν ἄρχοντες. Τὰ μέλη του ἦταν ἰσόβια. Ἔργο τους εἶχαν τὸν ἐλεγχὸν τῶν ἄρχοντων καὶ τὴ φροντίδα γιά τὴ διατήρηση τῶν παραδόσεων. Πρότειναν τοὺς νέους ἄρχοντες κάθε χρόνο καὶ δίκαιαν τίς ὑποθέσεις φόνου, ἐμπρησμοῦ καὶ «φαρμακείας» (δηλητηρίασης). Συνεδρίαζαν στὸν Ἀρειο Πάγο, στὸ μικρό λόφο στὰ δυτικά τῆς Ἀκρόπολης, πού τούς ἔδωσε καὶ τὸ ὄνομά τους.

4. ΟΙ ΤΑΡΑΧΕΣ – ΚΥΛΩΝΕΙΟ ΑΓΟΣ

Τὴν ἔξουσία εἶχαν, ἔτοι, στὰ χέρια τους οἱ ἀριστοκράτες. Μέ τη διαμόρφωση τῶν νέων τάξεων: ἐμπόρων, ναυτικῶν καὶ βιοτεχνῶν πού πλούτισαν, δημιουργήθηκαν ἀπαιτήσεις. Ἡ νέα τάξη τῶν πλουσίων (οἱ ἀστοί) ἥθελε νά παίρνουν κι αὐτοὶ μέρος στή διοίκηση.

Ταυτόχρονα, ὁ πολύς λαός δυσφοροῦσε μέ τούς ἀριστοκράτες, ιδίως στό θέμα τῆς ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης. Σοβαρά παράπονα εἶχαν πολλοί ἀγρότες πού χρεώθηκαν σέ δύσκολες χρονιές κι εἶχαν γίνει δούλοι. «Οοσι δέν εἶχαν ἄλλη περιουσία δανείζονταν ὡς τότε μέ ἐγγύηση τὴν ἀτομική τους ἐλευθερία. »Αν δέν κατάφερναν νά ξεχρεωθοῦν, ὁ δανειστής τούς ἔπαιρνε δούλους. Οἱ δυσαρεστημένοι δόλενα διαμαρτύρονταν περισσότερο κι ἡ κατάσταση γινόταν πολύ στενόχωρη.

Ο Κύλων ἦταν ἔνας εὐγενής, ἀγαπητός στό λαό, γιατὶ ὑπῆρξε ὀλυμπιονίκης. Κοίταξε νά ἐκμεταλλευτεῖ τὴν εὐκαιρία καὶ νά γίνει τύραννος (ήταν γαμπρός τοῦ τυράννου τῶν Μεγάρων Θεαγένη). Κατέλαβε μέ μερικούς ὀπαδούς του τὴν Ἀκρόπολη (636 π.Χ.) κι ἐτοιμάστηκε νά πάρει τὴν ἔξουσία. Ἀμέσως οἱ ἀριστοκράτες ὄργανώθηκαν ἐναντίον του. Αὐτός δραπέτευσε στά Μέγαρα. «Ἐγινε, τότε, μιά φοβερά ἀνόσια πράξη. Τούς ὀπαδούς του, παρ' ὅλο πού πρόσφυγαν ίκέτες στό βωμό τῶν Εύμενίδων, τούς οκότωσαν. Ἡ πράξη αὐτή ὄνομάστηκε Κυλώνειο ἄγος. Οἱ πρωταίτοι (ή οἰκογένεια τῶν Ἀλκμεωνιδῶν) ἐξορίστηκαν, κι ἀπό τὴν Κρήτη ἔφεραν τό μάντη Ἐπιμενίδη νά ἔξαγνίσει τὴν πόλη. Τότε οἱ κάτοικοι τῶν Μεγά-

νέων

τοιούτου

οιούτου

ρων βρήκαν εύκαιρια και πήραν τη Σαλαμίνα, γιά νά έκδικηθούν δῆθεν τή σφαγή τῶν ὄπαδῶν τοῦ Κύλωνα.

5. Ο ΔΡΑΚΩΝ

Ἐπειδή οι ταραχές σημείωσαν μεγάλη ἐνταση τό 624 π.Χ., οι εὐγενεῖς πρότειναν θερμοθέτη τό Δράκοντα, ἔναν εὐγενή, γιά νά γράψει τούς νόμους. Ἔτοι ρυθμίστηκαν διάφορα θέματα στήν ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης, ὥριστηκαν ὅμως ποινές τόσο σκληρές πού, ἀπό τότε ὡς σήμερα, λέγοντας δρακόντεια μέτρα, ἐννοοῦμε τά πολύ αὐστηρά. Οι πλούσιοι δέν ίκανοποιήθηκαν διόλου, οὔτε κι ὁ λαός.

Ἐτοι, τό 594 π.Χ., ἀναθέτουν οἱ Ἀθηναῖοι σ' ἔναν κοσμογυρισμένο ἔμπορο, παλαιόν ὄριστοκράτη, ποιητή καί ἔναν ἀπό τούς ἐφτά σοφούς, τό Σόλωνα, νά ρυθμίσει τή νομοθεσία.

6. ΟΙ ΝΟΜΟΙ ΤΟΥ ΣΟΛΩΝΑ

Ο Σόλων δυό χρόνια πρίν, είχε κατορθώσει νά ἐνθουσιάσει τόσο μέ τούς στίχους του τούς Ἀθηναίους, ὥστε νά πάρουν πίσω ἀπό τούς Μεγαρεῖς τή Σαλαμίνα, ἀπαραίτητη γιά τήν ἐμπορική τους κίνηση. Είχε γίνει γι' αύτό κοσμαγάπτης. Πήρε μιά σειρά ἀπό σωτήρια μέτρα καί ἡ νομοθεσία του ἦταν προσπάθεια συμβιβασμοῦ τῶν ἀντιμαχόμενων μερίδων. "Οπως γράφει ὁ ἴδιος, κοίταξε νά «συναρμόσει τή βία καί τή δίκη».

Σεισάχθεια. Ήταν τό πρώτο του μέτρο· ἡ ἀπαλλαγή δηλαδή τῶν πολιτῶν ἀπό τά χρέη τους. Ἐλευθέρωσε μέ χρήματα τῆς πόλης ὃσους είλχαν γίνει δοῦλοι γιά χρέη, κι ἀπαγόρευσε νά δανείζονται ἀπό κεῖ καί πέρα μέ ἀντίβαρο τήν προσωπική τους ἐλευθερία. Βοήθησε μέ ειδικούς νόμους τίς μεσαίες τάξεις.

Τέλος, γιά νά παύσει ἡ κυριαρχία τῶν εὐγενών, ἄλλαξε τήν παλαιά διάκριση σέ τάξεις ἀνάλογα μέ τήν καταγωγή. "Ορισε τά καθήκοντα καί τά δικαιώματα τῶν πολιτῶν, μέ βάση τό εἰσόδημά τους. Δημιούργησε, ἔτοι, τέσσερις τάξεις: τούς πεντακοσιομέδιμνους*, τούς τριακοσιομέδιμνους (ἴππεῖς), τούς διακοσιομέδιμνους (Ζευγίτες) καί τούς θῆτες* (αύτούς πού είλχαν ἐλάχιστα είσοδηματα).

"Αρχοντες γίνονταν ὥσοι ἀνήκαν στής δυό πρώτες τάξεις. Οι διακοσιομέδιμνοι μπορούσαν νά πάρουν μόνο κατώτερα ἀξιώματα, κι οι θῆτες ἀπαλλάχτηκαν ἀπό τούς φόρους. Οι δυό πρώτες τάξεις είλχαν καί ὑποχρεώσεις οἰκονομικές. "Επρεπε νά προσφέρουν χρήματα γιά διάφορα κρατικά ἔργα καί πλήρωναν φόρους. "Ολοι στρατεύονταν.

Στή διοίκηση διατήρησε τούς 9 ἄρχοντες καί περιόρισε τή δύ-

Δικαιώματα καί ὑποχρεώσεις

Βουλή·Έκκλησία
τοῦ Δήμου

ναμη τοῦ Ἀρείου Πάγου. Δημιούργησε ὅμως καὶ νέες ἔξουσίες:

α. Τῇ Βουλῇ τῶν τετρακοσίων (ἐπαιρναν μέρος 100 πολίτες ἀπό κάθε φυλῆ). Ἐργο της ἦταν νά σκέπτεται καὶ νά προτείνει στή γενική συνέλευση δὲν τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν (στήν Ἐκκλησία τοῦ Δήμου) τά διάφορα θέματα πού ἀπασχολοῦσαν τό κράτος.

β. Στήν Ἐκκλησία τοῦ Δήμου (ἐπαιρναν μέρος ὅσοι ἦταν πάνω ἀπό είκοσι χρονῶν).

Τέλος, γιά τήν καλύτερη ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης, ὥρισε νέο δικαστήριο, τήν Ἡλιαία, μέ 6.000 μέλη (τά 1.000 ἦταν ἀναπληρωματικά).

Δίνοντας λαμπρό παράδειγμα, ἀφοῦ τέλειωσε τή νομοθεσία, ἔγινε καὶ πάλι ἀπλός πολίτης, προβάλλοντας γιά πρώτη φορά τήν ἀξία τοῦ ἀπλοῦ πολίτη. Γιά νά μήν τοῦ ζητοῦν, μάλιστα, ἀλλαγές, ἔφυγε γιά δέκα χρόνια ἀπό τήν Ἀθήνα.

Ἡλιαία

7. Ο ΠΕΙΣΙΣΤΡΑΤΟΣ ΤΥΡΑΝΝΟΣ

Παρά τά μέτρα τοῦ Σόλωνα καμιά τάξη δέν ἰκανοποιήθηκε ἀπολύτως. Οι εὐγενεῖς δυσαρεστήθηκαν, γιατί ἔχασαν τά προνόμια τους. Οι πλούσιοι ἐπειδή ἀπλῶς ἔξισθηκαν μέ τούς εὐγενεῖς. Ὁ λαός ἀνακουφίστηκε βέβαια μέ τή σεισάχθεια, ζητοῦσε ὅμως νά μοιραστεῖ ξανά ἡ γῆ (ἀναδασμός), γιά ν' ἀποκτήσουν κτήματα οι φτωχοί γεωργοί.

Στό μεταξύ, ἐπειδή καὶ πάλι οί ταραχές συνεχίζονταν, ἔνας εὐγενής, ὁ Πεισίστρατος, ἔχυπνος καὶ δραστήριος, κατόρθωσε κι ἀναγνωρίστηκε ἀρχηγός τῶν λαϊκῶν τάξεων, καὶ μέ τή βοήθειά τους πήρε τήν ἔξουσία στά 561-560 π.Χ. Παρ' ὅλο πού ἀκολούθησε ἔχυπνη καὶ συμβιβαστική πολιτική, δυσ φορές τόν ἀπομάκρυναν ἀπό τήν Ἀθήνα. Κατόρθωσε ὅμως καὶ πήρε ξανά τήν ἔξουσία ὡς τά 528-527 πού πέθανε.

Ίκανοποίησε τούς ἀγρότες διατηρώντας ὥρισμένους ἀπό τούς νόμους τοῦ Σόλωνα. Δήμευσε τά κτήματα τῶν εὐγενῶν πού ἔφυγαν κρυφά ἢ ἔξορίστηκαν, καὶ τά μοίρασε στούς φτωχούς γεωργούς. Τούς ἔδωσε καὶ δάνεια γιά νά τά καλλιεργήσουν. Ἐκαμε δρόμους καὶ διευκόλυνε τήν ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης μέ τά περιοδεύοντα δικαστήρια πού ἴδρυσε.

Οργάνωσε τό στρατό κι ἐκαμε πλήθος ἀπό κοινωφελή ἔργα (ύδραγωγείο). Τέλος, ἴδρυσε ναό τής Ἀθηνᾶς στήν Ἀκρόπολη, τό θέατρο τοῦ Διονύσου, ἄρχισε τήν κατασκευή τοῦ ναοῦ τοῦ Ὁλυμπίου Διός στήν Ἀθήνα, καὶ προστάτευσε τά γράμματα καὶ τίς τέχνες. Ρύθμισε τόν ἑορτασμό τῶν Παναθηναίων καὶ φρόντισε νά καταγραφοῦν τά ἔπη τοῦ Ὁμήρου. Στό ἔξωτερικό, φρόντισε νά

παντούσαλαμο
επαναπούρα

οι πολιτική
επαναπούρα

ἀναπτυχθούν ἀγορές γιά τήν ἀπορρόφηση τῶν προϊόντων τῆς ἀθηναϊκῆς βιοτεχνίας καὶ νά καταληφθεῖ τό Σύγειο στά οτενά τοῦ Ἑλλησπόντου. Ἀνοιξε πλήθος ἐμπορικές σχέσεις μὲ τίς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Αἰγύπτου.

Ιππίας

Στήν ἐποχή του σημειώθηκε μεγάλη ἄνθηση. Πεθαίνοντας ἄφησε τό γιό του Ἰππία διάδοχό του. Ἡ κατάσταση ὅμως ἄλλαξε. Οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν κουραστεῖ ἀπό τή διοίκηση ἐνός μόνον ἀνθρώπου, κι ὁ Ἰππίας δέν εἶχε τήν ἴδια συμπεριφορά μέ τόν πατέρα του. Ἀπό τό 514 π.Χ. μάλιστα πού δολοφονήθηκε ἀπό δύο εὐγενεῖς Ἀθηναίους (τόν Ἀρμόδιο καὶ τόν Ἀριστογείτονα), ὁ ἀδελφός του Ἰππαρχος, ὁ Ἰππίας ἔγινε καχύποπτος καὶ κατάντησε σωστός τύραννος, μέ τή σημερινή ἔννοια τῆς λέξης.

Γ' αὐτό τό 510 π.Χ. ἐπαναστάτησαν οἱ Ἀθηναῖοι καὶ μέ τή βοήθεια τῶν Σπαρτιατῶν ἔδιωξαν τόν Ἰππία, πού κατέφυγε στήν αὐλή τοῦ βασιλιά τῶν Περσῶν.

8. Ο ΚΛΕΙΣΘΕΝΗΣ

Θεμελιώνεται ἡ
δημοκρατία

100 δῆμοι. 10
φυλές

Ο Κλεισθένης, πού ύστερα ἀπό τούς τυράννους ἔγινε προστάτης τοῦ δήμου, είναι ὁ θεμελιωτής τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας.

Χώρισε, λοιπόν, τήν Ἀττική σέ 100 δήμους, καὶ μέ δέκα δήμους ἀνάμεικτους ἀπό τό ἀστυ*, τήν παραλία καὶ τή μεσόγαια δημιούργησε καθεμιά ἀπό τίς τένες 10 φυλές. Τό Μαντείο τῶν Δελφῶν ὄρισε τούς γενάρχες τους. Ἔτοι, κάθε Ἀθηναῖος ἀνήκε στό δήμο πού κατοικούσε καὶ στήν ἀντίστοιχη φυλή. Τά μέλη τῶν παλαιών γενάνων σκόρπισαν ἔτοι σέ διάφορους δήμους καὶ ἡ συνοχή τους διαλύθηκε.

*Η Βουλή τῶν 500.
Ἐκκλησία τοῦ
Δήμου

Ορισε Βουλή ἀπό 500 μέλη (50 ἀπότο κάθε φυλή.). Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου ἔγινε σῶμα πανίσχυρο. Ἡ δύναμη, ἔτοι, πέρασε στά χέρια τοῦ λαοῦ.

Οι βουλευτές ἔβγαιναν μέ κλῆρο κι ἐπρέπε νά ἔχουν περάσει τά 30. Διοικούσαν αύτοί τό κράτος, ἀπό 36 μέρες οἱ βουλευτές κάθε φυλῆς (πρυτανεύουσα φυλή). Μέ κλῆρο πάλι ὁριζόταν καθημερινά ὁ Πρόεδρος (λεγόταν Ἐπιστάτης τῶν Πρυτάνεων).

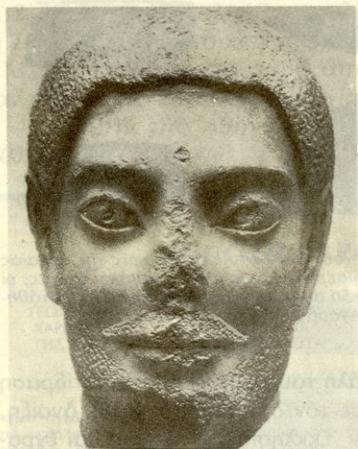
Γιά νά μποροῦν μάλιστα οἱ φτωχοί νά ἐκλέγονται, ὁρίστηκε νά σιτίζονται οἱ βουλευτές, ὅσο διοικούσαν, στό Πρυτανείο*.

Ἡ Βουλή ἐτοίμαζε τά σχέδια τῶν Νόμων πού συζητούσε ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου.

Οι 10 στρατηγοί

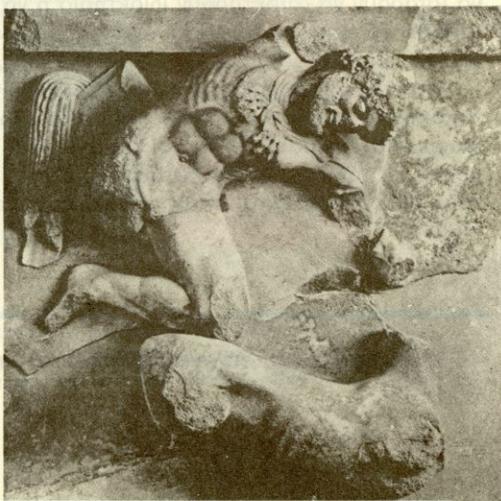
Τέλος, ὁ Κλεισθένης δημιούργησε νέο ἀξιώμα, τούς 10 στρατηγούς, πού ἐκλέγονταν γιά ἔνα χρόνο.

Γιά νά λείψει ὁ φόβος τῶν τυράννων, πού εἶχαν ἐπιβληθεῖ στή-

Άριστερά: Πιοτή άπόδοση τών χαρακτηριστικών ένός ανθρώπου δέν ύπάρχει στην άρχαιοτητα, ως τό τέλος τοῦ 4ου π.Χ. αι. Τόσο ή άρχαιή, όσο και ή κλασική τέχνη δέ γνωρίσαν τό πραγματικό πορτραίτο. Σέ μερικά σπουδαῖα ἔργα αὐτών τῶν δύο περιόδων, ἀφιερωμένα σε μεγάλα ιερά, ἀναγνωρίζουν οἱ ἀρχαιολόγοι μερικές προσωπικότητες τῆς ἐποχῆς. Τό κεφάλι αὐτό, ἀπό τα ώραιότερα τοῦ τέλους τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου, πιστεύουν ὅτι εἰκονίζει τὸν Πεισιστράτο. **Κρατικά Μουσεία Βερολίνου.**

Δεξιά: Τό ἄγαλμα παριστάνει ἔφιππο νέο καὶ λέγεται «Ιππέας Ραμπέν», ἀπό τό ὄνομα τοῦ πρώτου συλλέκτη πού τό ἀπόκτησε. Μαζὶ μέ ἔνα δευτέρῳ ὅμιο – σώζονται μερικά κομμάτια του από Μουσείο τῆς Ἀκρόπολεως στήν Ἀθήνα –, ἀποτελοῦσε ἔνα σύμπλεγμα πού εἶχε ἀφιερωθεῖ στήν Ἀθήνα, στό iερό της πάνω στήν Ἀκρόπολη, λίγα χρόνια πρίν ἀπό τὴν κατάλουση τῆς τυραννίας. Νομίζουν ὅρισμένοι ὀρχαιολόγοι πώς τό σύμπλεγμα τῶν δύο ἵππεων θά εἰκόνιζε δύο ἀπό τοὺς γιους τοῦ Πεισιστράτου, νικήτες σέ ἵπποιούς ἀγώνες – στό κεφάλι φορεῖ στεφάνη ὁ ιππέας, δεῖγμα πώς ἔχει νικήσει. Ἐτοι, τό ἔργο ἀφιερώθηκε στήν Ἀκρόπολη.

Μετόπη ἀπό τό «θησαυρό» τῶν Ἀθηναίων στοὺς Δελφούς. Ὁ Ἡρακλῆς καὶ ἡ Κερυνίτης Ἐλαφός. Ἔργο τοῦ τέλους τοῦ 6ου π.Χ. αι., δημιούργημα ἀπτικοῦ καλλιτέχνη. Μουσείο Δελφών.

Σειρά από δοστρακα ἔξοστρακισμοῦ, που ἔχουν βρεθεῖ στίς ἀνασκαφές τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς στήν Αθήνα. "Οπως μπορεῖ νά διακρίνει κανείς όλοι οι μεγάλοι ἄνδρες, οι γνωστοί γιά τήν πολιτική τους δράση στὸν 5ο αι. π.Χ., ἔξοστρακίστηκαν ἡ προτάθη-καν γιά ἔξοστρακισμό. Μουσείο ἀρχαίας Ἀγορᾶς στή Στοά Ἀπάλου.

ρίζοντας τή δύναμή τους στή μεγάλη τους φήμη καί στήν ἐπίδραση πού είχαν στούς πολίτες, θέσπισε τόν δοστρακισμό. Κάθε ἀνοικη, συγκεντρώνονταν οι πολίτες στήν Ἐκκλησία τοῦ Δήμου καί ἔγρα- φαν πάνω σ' ἓνα δοστρακο (κομμάτι ἀπό ἀγγεῖο) τό ὄνομα ἐκείνου πού θεωροῦσαν ἐπικίνδυνο γιά τό καθεοτώς, γιατί είχε ἀποκτήσει μεγάλη ἐπιρροή στούς πολίτες καί ήταν δυνατόν νά τούς παρασύ- ρει. "Οποιου τό ὄνομα ήταν γραμμένο πιό πολλές φορές, τόν ἔξορι- ζαν γιά δέκα χρόνια ἀπό τήν πόλη.

Ἡ δημοκρατία πού καθιέρωσε ὁ Κλεισθένης ἔδινε δύναμη στούς πολίτες καί πρόσφερε τή δυνατότητα ἀνάδειξης τῶν καλυτέρων στά ἀνώτατα ἀξιώματα, χωρίς προκατάληψη καταγωγῆς καί πλούτου.

Ἄντιθετα ἀπό τούς Σπαρτιάτες, οι Ἀθηναίοι δέχονταν ἐλεύθερα ξένους στή χώρα τους (τούς μετοίκους). Τούς ἔδιναν τό δικαιώμα νά ἐγκατασταθοῦν καί νά ἀπασχολούνται μέ τό ἐμπόριο, χωρίς ὅμως νά μποροῦν νά ἀποκτήσουν ιδιοκτησία ἡ νά ἔχουν πολιτικά δικαι- ωματα. Τό ἐμπόριο τους ἔτοι ἀναπτυσσόταν ὄλο καί περισσότερο μέ τά νέα μέτρα.

Στά τέλη τοῦ δου αι. π.Χ. ἡ Ἀθήνα δέν ἔχει τή φήμη τῆς Σπάρτης. Ἀπόκτησε, ὅμως, κάτι πολύ σπουδαῖο. Βρήκε τήν πολιτική τῆς ισορροπία. Σταμάτησαν πιά οι ταραχές κι ἡ ἀναστάτωση καί ἡρέ- μησαν οι πολίτες. Ἡ νέα κατάσταση ἔδωσε στήν πόλη πολλή δύ- ναμη καί σταθερότητα, ὅπως φάνηκε καθαρά στούς Μηδικούς πο- λέμους.

KYRIA SΗMEIA

1. Οι ἀρχές τῆς Ἀθήνας βυθίζονται στό σκοτάδι τῆς προϊ- στορίας.

Μέτοικοι

Πολιτική
ισορροπία

2. Η Αθήνα ακολούθησε τελείως διαφορετικό δρόμο από τή Σπάρτη στήν ιστορική της πορεία.

3. Στήν Αθήνα μιά σειρά από κοινωνικές άλλαγές όδηγησαν άναμικτα από τή μοναρχία στή δημοκρατία.

4. Ιδρυτής τής Αθηναϊκής δημοκρατίας ήταν ο Κλεισθένης (508 π.Χ.)

Η ΠΟΛΗ – ΚΡΑΤΟΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΔΙΑΦΟΡΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΓΕΤΟΝΟΤΑ

ΝΟΜΟΙ ΣΟΛΩΝΑ

ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΚΛΕΙΣΘΕΝΗ

«Λεπτόγεωες». Λιγόστιο νερό και μικρές πεδιάδες. Για νά έξασφαλισε τή ζωή του ό πληθυσμός, όποι πολύ νωρίς άρχισε νά καταγίνεται μέτο έπιπορια, πού μπορούν νά άναπτυχθεί, άφού η χώρα έχει καλά φυσικά λιμάνια και θεση εύνοική γι' αυτό τό σκοτό, γιατί βλέπει πρός τά νησιά του Αγαίου καί τίς μικρασιατικές άκτες.

- Άρχικά ή Αττική ήταν χωρισμένη σε διάφορες μικρές κώμες.
- Ο Θησεύς πραγματοποιεί το «Συνοικισμό».
- Καταργείται άργοτερα ή βασιλεία και παίρνουν τήν έδουσία οι «άριστοι» (άριστοκρατία).
624 π.Χ. Νομοθεσία Δράκοντα.
594 π.Χ. Νομοθεσία Σόλωνα.
560-527 π.Χ. Πειστρατος τύραννος.
527-514 π.Χ. Ήπιπας και Ήπιπαρχος τύραννοι.
514 π.Χ. Δολοφονία Ήπιπάρχου.
510 π.Χ. Κατάρρηση τής τυραννίας στήν Αθήνα. Διώχνουν τόν Ήπιπα.
508 π.Χ. Μεταρρύμιση Κλεισθένη.

- Κανείς δέ γίνεται πά δύολος γιά χρέη. «Σεισάχθεια»
- Χωρίζονται οι πολίτες σε 4 τάξεις, ανάλογα με τό επήσιο εισόδημά τους.
- Ορίζονται άναλογα και τά δικαιώματα και οι υποχρεώσεις τών πολιτών.
- Διαπρούνται οι 9 άρχοντες.
- Περιορίζεται ή δύναμη τού Άρειου Πάγου.
- Ιδρύονται:
α. Βουλή τών 400 (100 από κάθε φυλή).
β. Έκκλησια τού Δήμου (δύο οι πολίτες ήλικιας πάνω από 20 χρονών).
γ. Ήλιαία. 6.000 μέλη (5.000 + 1.000). Προέρχονται από τό δήμο. Σκοποί του δικαστηρίου αυτού ή καλύτερη όπονομη τής δικαιοσύνης.

- Χωρίζεται ή Αττική σε 100 δήμους και οι Αθηναίοι πολίτες σε 10 φυλές.

- Όλες οι φυλές παιρίνουν μέρος στό πιο σπουδαίο πολιτικό σώμα, τή Βουλή τών 500 (50 από κάθε φυλή, κάθε χρόνο).

- Κάθε φυλή έκλεγει έναν από τούς δέκα στρατηγούς, από τά μέλη της.

- Οστρακισμός.

- Ήλιασία (μεγάλο δικαστηρίου από 6.000 μέλη - 5.000 κανονικά και 1.000 άναπτληρωματικά, πού συνεδρίαζαν σε τμήματα, από 500 μέλη).

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Τά σημάδια τών θεών στήν Ακρόπολη τής Αθήνας:

«Στήν άκρόπολη ύπάρχει ναός τού Έρεχθέα τού λεγόμενου «γηγενοῦς». Μέσα σ' αυτόν βρίσκονται μιά έλια καί πηγή γλυφού νεροῦ, πού ὅπως λένε

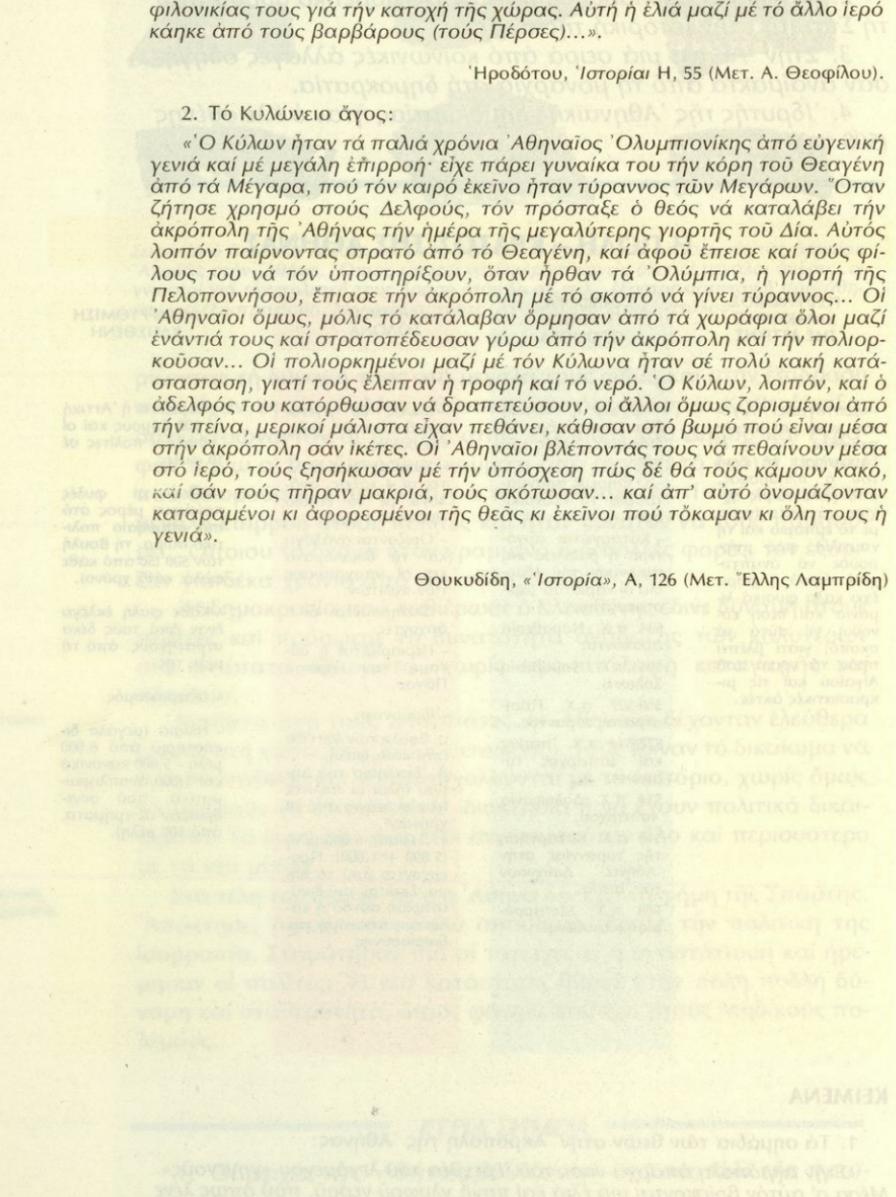
οι Ἀθηναῖοι, τά ἔβαλαν ἐκεῖ ὁ Ποσειδῶν καὶ ἡ Ἀθηνᾶ, σά μαρτυρία τῆς φιλονίκιας τους γιὰ τὴν κατοχή τῆς χώρας. Αὐτὴ ἡ ἐλιά μαζὶ μέ τὸ ἄλλο ἱερό κάθηκε ἀπό τοὺς βαρβάρους (τοὺς Πέρσες)...».

‘Ηροδότου, Ἰστορία Η, 55 (Μετ. Α. Θεοφίλου).

2. Τό Κυλώνειο ἄγος:

«Ο Κύλων ἦταν τά παλιά χρόνια Ἀθηναῖος Ὄλυμπιονίκης ἀπό εὐγενική γενιά καὶ μὲ γέγαλή ἐπίρροή· εἶχε πάρει γυναικά του τίν κόρη τοῦ Θεαγένη ἀπό τά Μέγαρα, πού τὸν καιρὸν ἐκεῖνο ἦταν τύραννος τῶν Μεγάρων. “Οταν ζήτησε χρησμό στοὺς Δελφούς, τὸν πρόσταξε ὁ θεός νά καταλάβει τὴν ἀκρόπολη τῆς Ἀθήνας τὴν ἡμέρα τῆς μεγαλύτερης γιορτῆς τοῦ Δια. Αὐτὸς λοιπόν παίρνοντας στρατὸν ἀπό τὸ Θεαγένη, καὶ ἀφού ἐπεισε καὶ τοὺς φίλους του νά τὸν ὑποστηρίξουν, ὅταν ἥρθαν τά Ὄλυμπια, ἡ γιορτή τῆς Πελοποννήσου, ἐπιστεις τὴν ἀκρόπολη μέ τὸ σκοπό νά γίνει τύραννος... Οι Ἀθηναῖοι δώμας, μόλις τό κατάλαβαν ὅρμησαν ἀπό τά χωράφια δλοι μαζὶ ἐνάπια τους καὶ στρατοπέδευσαν γύρω ἀπό τὴν ἀκρόπολη καὶ τὴν πολιορκοῦσαν... Οι πολιορκημένοι μαζὶ μέ τὸν Κύλωνα ἦταν σέ πολὺ κακή κατάσταση, γιατί τοὺς ἐλειπαν ἡ τροφή καὶ τὸ νερό. ‘Ο Κύλων, λοιπόν, καὶ ὁ ἀδελφός του κατόρθωσαν νά δραπετεύσουν, οἱ ἄλλοι δώμας ζοριαμένοι ἀπό τὴν πείνα, μερικοὶ μάλιστα είχαν πεθάνει, κάθισαν στό βωμῷ πού είναι μέσα στὴν ἀκρόπολη σαν ἵκετες. Οἱ Ἀθηναῖοι βλέποντάς τους νά πεθαίνουν μέσα στὸ ἱερό, τοὺς Ἑστήκωσαν μέ τὴν ὑπόσχεσην πώς δέ θά τοὺς κάμμον κακό, καὶ σάν τοὺς πήραν μακριά, τούς σκότωσαν... καὶ ἀπ’ αὐτὸν ὄνομάζονταν καταραμένοι κι ἀφορεσμένοι τῆς θεᾶς κι ἐκεῖνοι πού τόκαμαν κι δλη τους ἡ γενιά».

Θουκυδίδη, «Ιστορία», Α, 126 (Μετ. Ελλης Λαμπρίδη)

Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Ἡ θρησκεία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἶχε τὴν πιό παράξενη διαμόρφωση. Ἀν καὶ ἡταν πολυθεϊστική, ξεχωρίζει ὀλότελα ἀπό τίς θρησκείες ὅλων τῶν ἄλλων λαῶν πού γνωρίσαμε ὡς τώρα.

Οἱ Ἑλληνες δέν εἶχαν ἱερό βιβλίο, ὅπως οἱ Ἐβραῖοι, πού νά ὁρίζει τούς κανόνες τῆς πίστης τους. Οἱ θεοί ζοῦσαν στὴν ψυχῇ τῶν ἀνθρώπων· κεντρίζοντας τὴν φαντασία τῶν ποιητῶν, πῆραν ἐλεύθερη ὑπόσταση μὲ τὴ βοήθεια τῆς ποίησης, καὶ μορφή μὲ τὴ σμιλή καὶ τὸ χρωστήρα τῶν καλλιτεχνῶν.

Ἄν ὁ Ὄμηρος ἔδωσε τὴν περιγραφή τῶν θεῶν στὰ ἐπη του, ἔνας ἄλλος ποιητής, ὁ Ἡσίοδος, ἔναν αἰώνα ἀργότερα, ἔγραψε τὴ γενεalogία τους, στὴ «Θεογονία» του.

Πρόσχαρη καὶ φωτεινή ἡ Ἑλληνικὴ φύση δέ γεννοῦσε φόβο στὸν ἄνθρωπο. Τά πάντα ὀλόγυρα ἦταν ὅμορφα. Γ' αὐτό κι οἱ θεοί ἦταν κι αὐτοί ὅμορφοι. Καὶ καθὼς στὴν Ἑλλάδα ὁ πολιτισμός πού ἀναπτύχθηκε εἶχε τὸν ἄνθρωπο κέντρο του (ἄνθρωποκεντρικός), κι οἱ θεοί πῆραν ἄνθρωπην μορφή.

Ὦραιοι, καλοφτιαγμένοι, δυνατότεροι ἀπό τούς ἄνθρωπους καὶ ἀθάνατοι ἦταν οἱ θεοί τῶν ἀρχαίων. Οἱ θεοί κατοικοῦσαν στὸν Ὄλυμπο· ἔτρωγαν ἀμβροσία κι ἐπιναν νέκταρ. Δέν ἦταν τέλειοι· τούς βάραιναν ἄνθρωπινα ἐλαττώματα: θύμωναν, ζήλευαν, ἐνιωθαν ἔχθρα ἡ συμπάθεια γιά μερικούς ἄνθρωπους. Τό παράξενο ὅμως είναι πώς ποτέ ἡ ἀντιληψη αὐτή δέν ἐνόχλησε τὴν εύσεβεια τῶν Ἑλλήνων. Ἀντίθετα, χαίρονταν τίς ιστορίες τῶν θεῶν καὶ μέ πολλή ἀγάπη τίς ἀπεικόνιζαν στὴ γλυπτή διακόσμηση τῶν ναῶν τους.

1. ΟΙ ΘΕΟΙ

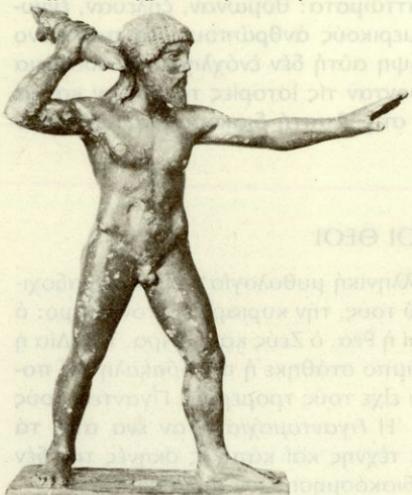
Τρεῖς γενιές θεῶν, ἔλεγε ἡ Ἑλληνικὴ μυθολογία*, πῆραν διαδοχικά, μέ μεγάλους ἀγῶνες μεταξύ τους, τὴν κυριαρχία στὸν κόσμο: ὁ Οὐρανός καὶ ἡ Γῆ, ὁ Κρόνος καὶ ἡ Ρέα, ὁ Ζεύς καὶ ἡ Ἡρα. Τοῦ Δία ἡ προσπάθεια νά πάρει τὸν Ὄλυμπο στάθικε ἡ πιό δύσκολη καὶ πολύχρονη, γιατὶ ὀντιπάλους του εἶχε τούς τρομερούς Γίγαντες, τούς ἄγριους γιούς του Οὐρανοῦ. Ἡ Γιγαντομαχία ἦταν ἔνα ἀπό τὰ ἀγαπητά θέματα τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ κάποιες σκηνές της δέν ἔλειπαν, σχεδόν ποτέ, ἀπό τὴ διακόσμηση τῶν ἀρχαίων ναῶν.

‘Ο Ζεύς ἐγκαταστάθηκε στὸν “Ολυμπὸ, τὸ ψηλότερο Ἑλληνικὸ βουνό, πού ἡ κορυφὴ του χάνεται συχνὰ στὰ σύννεφα. Ἐκεὶ καλούσε τοὺς ἄλλους θεούς σέ συμβούλια, κι ἀπό κεῖ, κυρίαρχος τοῦ κόσμου, παρακολουθοῦσε τά ἔργα τῶν ἀνθρώπων. “Οταν θύμωνε, ἔριχνε τὴν ἀστραπή καὶ τὸν κεραυνό μὲ τὸ δυνατό του χέρι, χτυπώντας τοὺς ἐπίορκους ἀνθρώπους. Ἡταν προστάτης τῶν ξένων (ἡ φιλοξενία στάθηκε πανάρχαιη Ἑλληνική ἀρετή). ‘Η Ἡρα, ἡ γυναίκα του, προστάτευε τό γάμο.

Οἱ ἄλλοι θεοί

‘Η κόρη του, ἡ Ἀφροδίτη, γεννήθηκε ἀπό τὸν ἀφρό τῶν κυμάτων. Ἡταν θεά τῆς ὁμορφιᾶς καὶ τῆς ἀγάπης. Ἀντρας τῆς ἦταν ὁ ἐργατικός θεός τῆς μεταλλουργίας, ὁ Ἡφαιστος, πού κάποτε θυμαμένος ὁ Ζεύς τὸν πέταξε ἀπό τὸν “Ολυμπὸ, κι ἔμεινε κουτσός. ‘Η Ἔστια, ἀδελφή τοῦ Δία, προστάτευε τὸ σπίτι. ‘Ο Ἀρης ἦταν ἀγριος πολεμικός θεός, ἐνῶ ὁ Ἀπόλλων, ὁ φωτερός θεός τῆς μουσικῆς καὶ τῆς μαντικῆς, ὁδήγησε τοὺς ἀνθρώπους στὸν πολιτισμό. ‘Η ἀδελφή του, ἡ Ἀρτεμις, παρθενικὴ κι αὐτότηρη θεότητα τῆς ἀγνότητας, λάτρευε τὸ κυνήγι στὰ δάση. ‘Η Ἀθηνᾶ, ἡ θεά τῆς σοφίας καὶ τῶν εἰρηνικῶν ἔργων, βγῆκε πάνοπλη ἀπό τὸ κεφάλι τοῦ πατέρα τῆς. ‘Ο πανέξυπνος Ἐρμῆς, ὁ ἀγγελιαφόρος τῶν θεῶν, προστάτευε τὸ ἐμπόριο καὶ τοὺς ὁδοπόρους. Αὐτός παράδινε τίς ψυχές τῶν νεκρῶν στὸ Χάροντα (ψυχοπομός).

Στή γῆ κυριαρχοῦσε ἡ Δήμητρα, θεά τῆς γεωργίας. ‘Η κόρη της ἡ Περσεφόνη, γυναίκα τοῦ θεοῦ τοῦ Κάτω Κόσμου, ἔμενε ἔνα διάστημα τοῦ χρόνου μαζί της, στὸν Πάνω Κόσμο.

Χάλκινο ἀγάλματο τοῦ Δία ἀπό τὶς ἀνασκαφές στὴ Δωδώνη. ‘Ο θεός εἰκονίζεται κρατώντας τὸν κεραυνό μέτο δεξὶ του χέρι. Ἐτοιμάζεται μάλιστα νά τὸν ἔκσφενδονίσει. Τὰ γερά πόδια στηρίζουν τὸ μυώδες σύμμα του θεοῦ. Προσέξτε πόσο τὸ ἀπλωμένο ἀριστερό χέρι ισορροπεῖ τὴ μεγαλόπρεπη στάση του Δία. Συγκρίνετε τὴ στάση του ἀγάλματος αὐτοῦ μὲ τοῦ Ποσειδώνα στὴ σελ. 204. Γύρω στὰ 460 π.Χ. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

Ἐξαίρετης ποιότητας ἀνάγλυφο (ἀπό τό λεγόμενο θρόνο *Ludovisi*), πού παριστάνει τή γέννηση τῆς Ἀφροδίτης ἀπό τά κύματα. Καθώς ἡ θεά ἀναδύεται ἀπό τη θάλασσα, δύο γυναικεῖς μορφές, οἱ Ὁρες, τή βοηθοῦν. Γόρω στά 470 π.Χ. Μουσείο Θερμῶν στή Ρώμη.

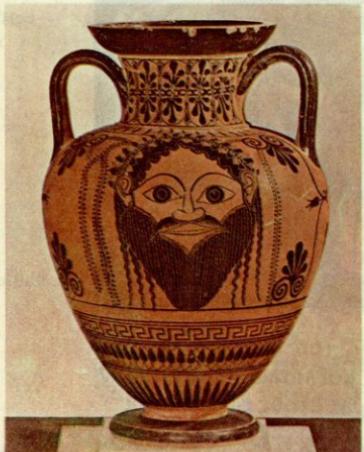
Ο Διόνυσος ἦταν ὁ θεός τοῦ ἀμπελιοῦ, τοῦ κρασιοῦ καὶ τῆς χαρᾶς. Μέχριούς ἀπό Σατύρους, Σληνούς καὶ Μαινάδες, πίστευαν ὅτι τριγύριζε τή γῆ σκορπίζοντας τήν εὐθυμία στούς ἀνθρώπους.

‘Ολόκληρη ἡ γῆ, τά βουνά, τά δάση, τά δέντρα, τά ποτάμια κι οί Οι Νύμφες

Χάλκινο ἀγαλμάτιο τῆς Ἀθηνᾶς ἀπό τήν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ θεά φορεῖ τό μεγαλόπρεπο κράνος τῆς καὶ τήν αιγίδα στό σπήλαιο τῆς. Στό ὄριστερό χέρι θά κρατούσε τήν ἀσπίδα, ἐνώ μέ τό δέξι τής τό δόρυ. Στη βάση της ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: «ἡ Μελισσώ μ' ὀφείρωσε στήν Ἀθηνᾶ, ὡς δεκάπτη». Τό ἔργο, γεράτο δύναμη και ἐκφραστή, ἔχει γίνει στήν Ἀττική, γόρω στά 450 π.Χ. Εθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο.

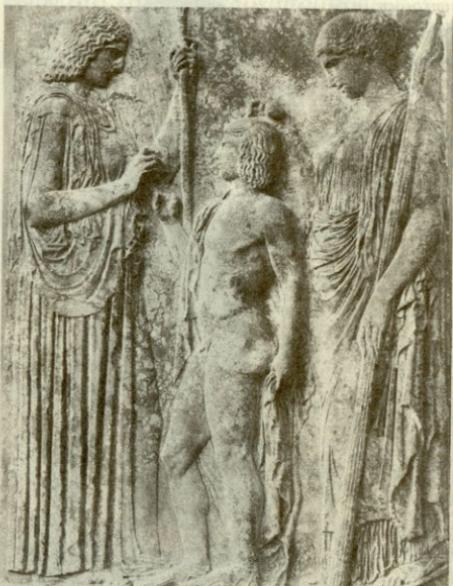
Στίς ἀρχές τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. ἔγινε καὶ ἡ κουκουβάγια σύντη – σύμβολο τῆς Ἀθηνᾶς –, πού στάθηκε σέ ψηλή βάση κοντά στό Ιερό τής Βραυρωνίας Ἀρτεμῆς, πάνω στήν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν. Μουσείο Ἀκροπόλεως.

Μελανόμορφος άμφορέας με ζωγραφισμένο προσωπίσμα του Διονύσου. Βρέθηκε στην Ταρκουνία της Έτρουρίας κι έκτιθεται στό έκθετο Μουσείο. Γύρω στά 525 π.Χ.

Ο Ἡρμῆς με τὸ κηρύκειο στό χέρι. Λεπτομέρεια από μελανόμορφο κρατήρα, πού ζωγράφισε ὁ Ἀθηναϊός ζωγράφος Ἐξηκίας. Βρέθηκε στην ἀρχαϊκὴν Ἀγορά. Ἐργο του 525 π.Χ. Μουσείο ἀρχαϊκῆς Αγορᾶς στή Στοά Αππάλου.

Μεγάλο ἀνάγλυφο πού προέρχεται από τὸ Ἱερό τῆς Ἐλευσίνας. Παριστάνεται ἀριστερά, σε ἱερατικὴ στάση, ἡ Δῆμητρα πού με τὸ ἀριστερό του χέρι κρατεῖ τὸ φῦλο της σκῆπτρο. Μέ το δεξὶ της ἔδινε στὸν Τριπόλεμο, τὸ γιό του βασιλιά τῆς Ἐλευσίνας, μιὰ δέσμη στάχυα πού ἐκείνος τά παραλάβανε με τὸ δεξι του χέρι. Ἡ δέσμη παριστανόταν χρυσῆ. Πίσω ἀπό τὸ νεαρό πρίγκιπα εἰκονίζεται χαριτωμένη, κρατώντας τὸ θύρος, ἡ Περσεφόνη. Ἐργο γύρω στά 440 π.Χ. Ἑθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο. Περιγράφετα τά φορέματα τῶν δύο θεῶν.

πηγές ήταν γεμάτα Νύμφες, καί κάθε ἥχος στή φύση ήταν ἐκδήλωση τῆς δικῆς τους παρουσίας.

Τή Θάλασσα ὁρίζε ό *Ποσειδῶν*, καί πλήθος κόρες του, οἱ *Νηρηῖδες*, από τά βάθη τῆς θαλασσινῆς τους κατοικίας ἡμέρωναν τά ἄγρια κύματα.

Ποσειδῶν-Νηρηῖδες

Στόν Κάτω Κόσμο, ἀραχνιασμένο καί σκοτεινό τόπο, εἶχε τήν κυριαρχία ὁ *Πλούτων*, πού ήταν ἀδελφός κι αὐτός τοῦ Δία. "Ἐνας γέρος σκληρός, ὁ Χάρων, ἔφερνε τίς ψυχές μέ τή βάρκα του, ἀπό ἕνα ποτάμι (τόν Ἀχέροντα) στήν εἴσοδο τοῦ "Αδη, πού τή φύλαγε ἔνας φοβερός σκύλος, ὁ Κέρβερος.

Πολλές ἄλλες θεότητες πίστευαν οἱ ἀρχαῖοι πώς ὑπῆρχαν. Αύτές πού ἀναφέραμε είναι οἱ κυριότερες.

Μελανόμορφη λακωνική κύλικα. Παριστάνεται δεξιά ὁ *Προμηθεὺς* πού τοῦ τράψει τό συκώτι ὁ ἀετός – προσέξτε πώς τρέχει τό αἷμα ἀπό τήν πληγή του. Ἀριστερά, ὁ *Ἀτλας* στηρίζει τόν οὐρανό, τημωρημένος κι αὐτός ἀπό τό Δία. Γύρω στά 560 π.Χ. Μουσείο Βατικανοῦ.

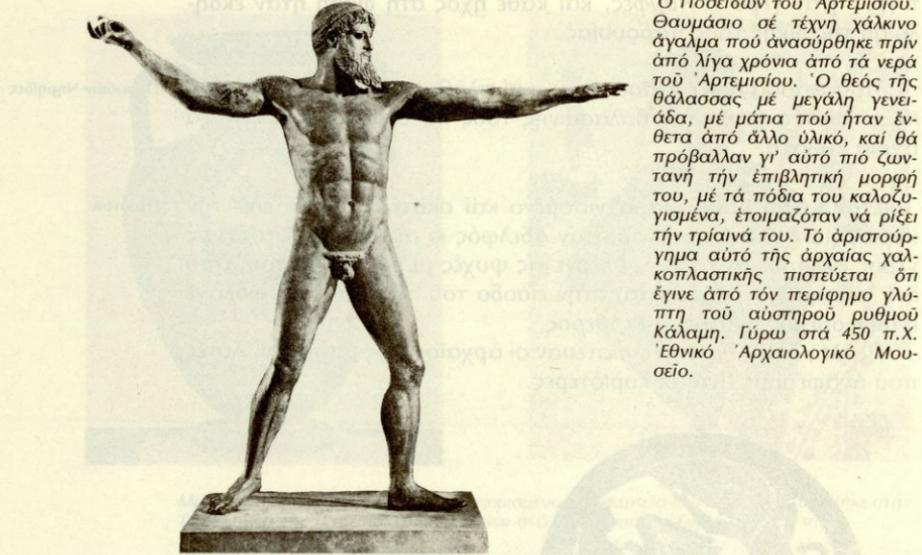
2. ΟΙ ΗΡΩΕΣ

Κατώτεροι ἀπό τούς θεούς καί πάνω ἀπό τούς ἀνθρώπους ήταν οἱ ἡμίθεοι ἢ ἥρωες. Τούς ἀπόδιναν ἐκπληκτικά κατορθώματα καί πολλές βασιλικές οἰκογένειες στήν Ἑλλάδα τούς θεωροῦσαν προγόνους τους.

Πολύ σπουδαῖος ήταν ὁ *Ἡρακλῆς*, ἥρωας Πανελλήνιος, πού ἀφοῦ τέλειωσε τούς δώδεκα «ἀθλους» του, ὑστερά ἀπό τό θάνατό του, τόν δέχτηκαν οἱ Οὐράνιοι θεοί στόν *"Ολυμπό*.

Ο μεγάλος ἥρωας τῆς Αττικῆς, ὁ *Θησεύς*, ήταν πρόσωπο σεβάσμιο ἀλλά καί πολύ ἀγαπητό. Ο *Βελλεροφόντης* πού σκότωσε τή Χίμαιρα ἀνεβασμένος στό φτερωτό του ἄλογο, τόν *Πήγασο*, ὁ *Περσέus*, ὁ γιός τοῦ Δία καί τῆς θνητῆς Δανάης, ὁ *Ιάσων* κ.ἄ. εἶχαν κάμει ἔξαιρετικά κατορθώματα.

Ἡ *Μοίρα* βάρυνε παράξενα στή ζωή μερικῶν ἥρωών. "Ετσι,

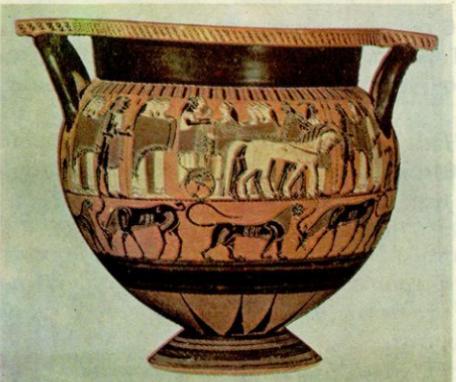

Ο Ποσειδών του Ἀρτεμισίου. Θαυμάσιο σέ τέχνη χάλκινο ἄγαλμα πού ἀνασύρθηκε πριν ἀπό λίγα χρόνια ἀπό τά νερά τοῦ Αρτεμισίου. Ο θεός τῆς θαλασσᾶς μέ μεγάλη γενεάδα, μέ μάτα πού ἦταν ἐνθετα ἀπό ἀλλο ὄλικο, καὶ θά πρόβαλλαν γ' αὐτό πό ζωτανή την ἐπιβλητική μορφή του, μέ τά πόδια του καλοζυγιομένα, ἐτοιμάζοταν νά ρίξει τήν τρίαινά του. Τό ἀριστούργημα αὐτό τῆς ἀρχαίας χαλκοπλαστικῆς ποτευεται ὅπ ἔγινε ἀπό τὸν περίφημο γλύπτη τοῦ ἀύστροῦ ρυθμοῦ Κάλαμη. Γύρω στά 450 π.Χ. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

ὑπόφεραν ἡ ἀφανίστηκαν ὀλόκληρες οἰκογένειες πανάρχαιες: ὁ Οἰδίπους, βασιλιάς τῆς Θήβας κι ἡ οἰκογένειά του· ὁ βασιλιάς τῶν Μυκηνῶν Ἀγαμέμνων καὶ τό σπιτικό του.

3. ΟΙ ΜΥΘΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΘΡΥΛΟΙ

Γιά κάθε θεό, ήμίθεο ἡ ἥρωα ὑπῆρχε μιά σειρά ἀπό ποιητικές ιστορίες, οἱ μύθοι, πού διατηρήθηκαν ἀπό στόμα σέ στόμα μές

Ὑστεροκορινθιακός κρατήρας. Εικονίζεται ἡ ἀκολουθία τῆς νύφης πού ἐτοιμάζεται νά ἀνέβει στό ἀρμα. Τοῦ ζωγράφου τῶν «τριῶν κοριτσιών». Γύρω στά 560 π.Χ. Μουσείο Βατικανοῦ.

Ξύλινος ζωγραφιστός πίνακας, σπάνιο εύρημα γιά τόν έλληνικό χώρο διόπου τό ξύλο δέ διατηρεῖται, έξαιτις τῆς ύγρασίας τοῦ έδάφους. Παριστάνεται σκηνή θυσίας: δεξιά, ὁ βωμός, πρός τόν ὄποιο προχωρεῖ μιά γυναικά μέ καλάθι προσφορῶν στό κεφάλι. Πίσω της, ἀκολουθεῖ ἔνας μικρός πού δόηγεται τό ζώο γιά τή θυσία. Πίσω δύο μορφές ἀκόμη, πού κρατοῦν ἡ μία λύρα και ἡ ἀλλή παιζεῖ τόν αὐλό. Παραπίσω δύο γυναικείες μορφές, μέλη τῆς ὀμάδας τῶν λατρευτῶν πού πρόκειται νά κάμουν τή θυσία. Βρέθηκε στό σπήλαιο τοῦ Πιτά από βόρειο Κορινθία. "Έργο τοῦ δου π.Χ. αι. Έκπληττεται στό Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

στούς αἰώνες. Οι μύθοι αύτοί παράλλαζαν ἀπό πόλη σε πόλη. Στάθηκαν ἡ κύρια πηγή ἔμπνευσης καί τῶν ποιητῶν καί τῶν καλλιτεχνῶν, ὡς τά τέλη τοῦ ἀρχαίου κόσμου.

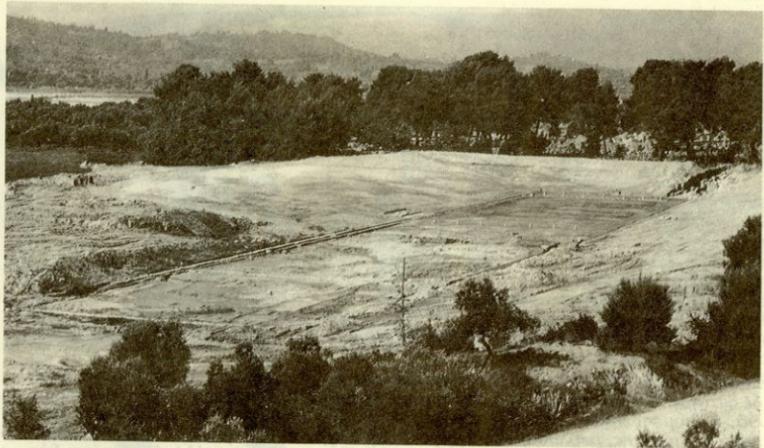
4. ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΕΣ ΓΙΟΡΤΕΣ ΚΑΙ ΑΓΩΝΕΣ

Οι "Ελληνες στήν ἀρχαιότητα δέν κατάλαβαν ποτέ πόσο ύπερτατη ἀνάγκη ἦταν νά ἐνωθοῦν. Τονίστηκε παραπάνω (σελ. 158) ὅτι μέ τό δεύτερο ἀποικισμό αισθάνθηκαν πώς ἀνήκαν στήν ίδια οἰκογένεια καί μέ περηφάνια δέχτηκαν αύτό τό αἰσθημα. Σκορπισμένοι στά κράσπεδα τῆς Μεσογείου, λίγοι, ἐλάχιστοι, «σ' ἔνα χώρο πού τά μέσοια τῆς ἐπικοινωνίας, τά δύσκολα κι ἀργά, τόν ἔκαναν νά μοιάζει ἀπέραντος, είχαν ἀνάγκη νά διατηροῦν τή συνοχή τους καί νά καλλιεργοῦν τό αἰσθημα τῆς κοινῆς τους καταγγής. Μόνον ἔτσι μποροῦσαν ν' ἀντέχουν στήν ἀπόσταση, στήν ζενιτιά, στό ἔχθρικό η ἔνο περιβάλλον καί ν' ἀντιμετωπίζουν τούς κινδύνους».

Δέν ύπηρχε ώραιοτερη εὐκαιρία ἀπό τούς Πανελλήνιους ἀγῶνες γιά τή συνάντηση τῶν σκόρπιων 'Ελλήνων.

Οι μεγαλύτεροι ἦταν οι 'Ολυμπιακοί, πού γιορτάζονταν κάθε πέμπτο χρόνο στό σεβαστό ιερό τοῦ Δία, στήν 'Ολυμπία. (Ἡ πρώτη 'Ολυμπιάδα γίνηκε τό 776 π.Χ.). Μές στό Στάδιο τῆς συναντιόταν τό γενναιότερο καί εὐγενέστερο ἄνθος τῆς ἐλληνικῆς νεολαίας, γιά ν' ἀγωνιστεῖ ἔναν ἀγώνα εὐγενικό πρός τιμή τοῦ πρώτου τῶν θεῶν.

'Ολυμπιακοί
ἀγῶνες

Τό απέριττο στάδιο – χωρίς λίθινα καθίσματα – τής Ὄλυμπίας, όπως διαμορφώθηκε στόν 40 π.Χ. αι. Στό βάθος, αριστερά, διακρίνεται ὁ ποταμός Ἀλφειός.

(Οι άρχαιοι ποτέ δέν ἀγωνίστηκαν γιά ρεκόρ, όπως συμβαίνει στούς ἀθλητικούς ἀγώνες τῆς ἐποχῆς μας). Ἐκεῖ μαζεύονταν νά χαροῦν τό θέαμα ἀνθρωποί ἀπό τίς μακρινότερες ἄκρεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ καί οἱ ἐπίσημοι ἀντιπρόσωποι τῶν διαφόρων πόλεων.

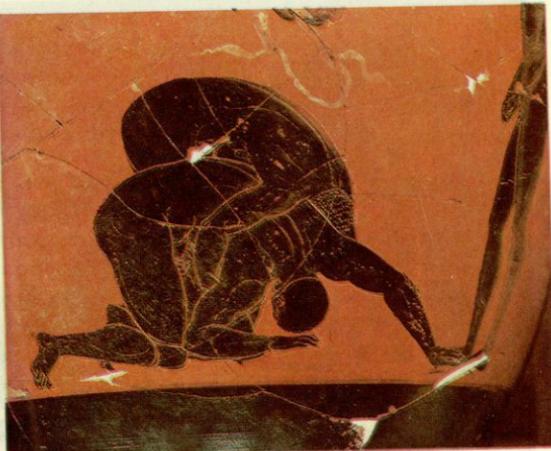
Στά πλαίσια τῶν ἀγώνων γίνονταν κι ἄλλες πνευματικές ἐκδηλώσεις. Ἔτσι, στήν Ὄλυμπία, μετά τούς Περσικούς πολέμους, διάβασε γιά πρώτη φορά μέρη ἀπό τίς «Ιστορίες» του ὁ Ἡρόδοτος.

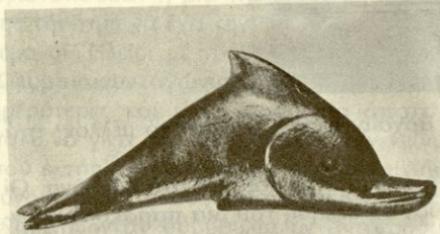
Χάλκινο ἀγαλμάτιο δρομέα ἀπό τό Ἱερό τῆς ἀρχαίας Ὄλυμπίας. Στό πόδι του είναι χαραγμένη ἡ ἐπιγραφή: Δίός ειμι, δηλ. είμαι τοῦ Δία. Φαίνεται πώς είναι ἀφέραμα ἀθλητή στό Δία. Ἔργο τοῦ δου π.Χ. αι. Μουσείο ἀρχαίας Ὄλυμπίας.

Σκηνή πάλης μέθιασια κυριολεκτικά σύνθεση. Λεπτομέρεια από παναθηναϊκό άμφορέα, πού άποκαλύφθηκε σέ ανασκαφές στην Ἑρέτρια. Ἐργο τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσεῖο.

Σπουδαῖα θεοί αποθεοποιεύταν θεούς που βασιλισμένους διηρτάτου αγριών Επιδαύρων. Το αρχαϊκό Αττικό τὸ Άργον κάτοικο τοῦ Γραυπού, τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. και διστο-

Τά μεγάλα θρησκευτικά εγκέπεις μεταξύ τους διαδοτυπώνται από την π

Χάλκινο δελφίνι από τίς ανασκαφές στό Ίερό τοῦ Ποσειδώνα στην Ισθμία. Ἐργο τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. Μουσεῖο ἀρχαίας Κορίνθου.

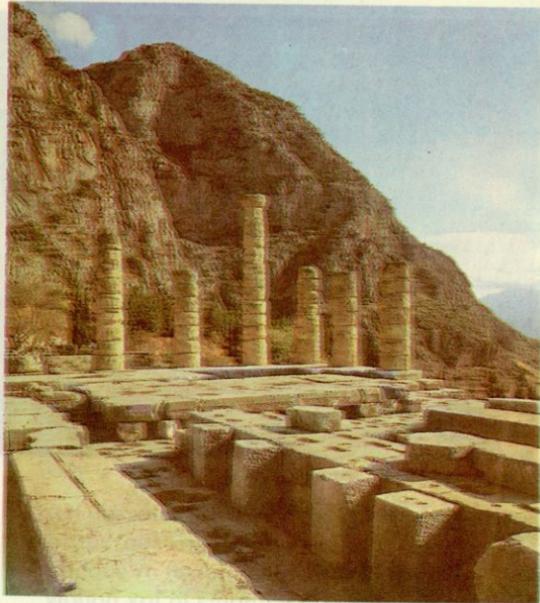
Γιά νά συγκεντρωθοῦν στήν ήμερη όλυμπιακή κοιλάδα οἱ "Ελλήνες, σταματοῦσε κάθε διαμάχη, κάθε πόλεμος· γινόταν ἐκεχειρία. Δινόταν ἡ εύκαιρια νά σμίξουν ἔχθροι καί φίλοι, συχνά μάλιστα νά κλειστοῦν καί διάφορες συμφωνίες ἀνάμεσα στίς πόλεις.

Στή Νεμέα, στούς Δελφούς καί στήν Ισθμία, ὁργανώθηκαν ἀντίστοιχοι μεγάλοι ἀγῶνες (Νέμεα, Πόθια, "Ισθμία), τόποι κι αὐτοί συνάντησης τῶν Ἑλλήνων καί νέα εύκαιρια νά νιώσουν ἐθνική περηφάνια τόσο οἱ ξενιτεμένοι, ὅσο καί οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδας.

5. ΤΑ MANTEIA

Ἡ ζωή ποτέ δέν περνάει χωρίς ἀγωνίες κι ἀνησυχίες. Τό ἄγνωστο ἀναστατώνει τόν ἀνθρωπο, γι' αὐτό καί παλεύει νά βρει τρόπο νά τό ξεπεράσει. Ἀδύνατη ἡ ἀνθρώπινη φύση πάντοτε ζήτησε, σ' ὅλους τούς πολιτισμούς, κάποιες παρηγοριές. Ὅπηρξαν θεοί πού

Ο ναός τοῦ Ἀπόλλωνα στούς Δελφούς, ὅπως διατηρεῖται σήμερα, ἔργο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

στά ιερά τους πίστευαν οἱ ἀρχαῖοι ὅτι θά μάθουν τό μέλλον: στά μαντεῖα.

Δωδώνης

Τό παλαιότερο ἐλληνικό μαντεῖο ἦταν τοῦ Δία στή Δωδώνη. Οι ιερεῖς (οἱ Σελλοί) ἔκει μάντευαν τή θέληση τοῦ Δία παρακολουθώντας τό πέταγμα τῶν πουλιών καὶ τό θρόισμα τῶν φύλλων τῆς ιερῆς φηγοῦ*.

Δελφῶν -

Τό μαντεῖο ὅμως μέ τή μεγαλύτερη ἀκτινοβολίᾳ ἦταν τοῦ Ἀπόλλωνα στούς Δελφούς. "Οχι μόνον "Ελληνες, ἀλλά καὶ ξένοι βασιλεῖς (π.χ. ὁ Κροίσος τῆς Λυδίας) ζητοῦσαν τούς χρησμούς του. Έκει, ἡ

*Ομφαλός λίθινος, στολισμένος μέ ἀνάγλυφες ταινίες («ἀγρηνός»). Παρόμοιο ὄμφαλοι, πολλοί ἀπ' αὐτούς ἀκόσμητοι, ἀλλοὶ μὲν ἔναν ἀετό δεξιὰ κι ἀριστερά, ὑπῆρχαν πολλοί στὸ τέμενος τοῦ Ἀπόλλωνα στούς Δελφούς. Ἔργο τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. Ἐκτίθεται στό Μουσεῖο τῶν Δελφῶν.

Πυθία, καθισμένη σέ χάλκινο τρίποδα καί μασώντας φύλλα δάφνης πρόφερε τά συγκλονιστικά της λόγια, πού οι ιερεῖς τά κατάγραφαν κι ἔδιναν ὑστερα στούς πιστούς τούς χρησμούς.

‘Υπῆρχαν κι ἄλλα μαντεῖα· ἔνα ἀπό τά σημαντικότερα ἦταν τοῦ Ἀπόλλωνα στήν Κλάρο, κοντά στήν Ἔφεσο τῆς Μ. Ἀσίας.

Σπουδαία θέση στή ζωή τῶν ἀρχαίων εἶχαν καί τά ιερά τῶν θεραπευτῶν θεῶν, πού χάριζαν τήν ύγεια στούς ἄρρωστους καί βασανισμένους ἀνθρώπους: τό περιφημότερο ἦταν τοῦ Ἀσκληπιοῦ στήν Ἐπίδαυρο. Σπουδαῖο θεραπευτικό κέντρο ὑπῆρξε, στήν ἀρχαίᾳ Ἀττικῇ, τό Ἀμφιάρειο· τό εἶχαν στήν ἐπιστασία τους οι κάτοικοι τοῦ Ὡρωποῦ. Τά ιερά αὐτά γνώρισαν μεγάλη ἀνθηση ἀπό τόν 4ο π.Χ. αἰ. καί ὑστερα.

Ιερά θεραπευτῶν θεῶν

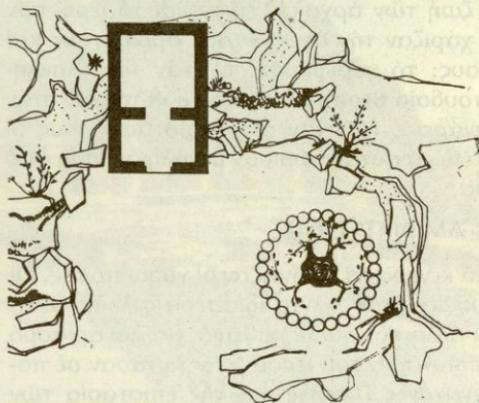
6. ΑΜΦΙΚΤΥΟΝΙΕΣ

Τά μεγάλα θρησκευτικά κέντρα τά φρόντιζαν οι γύρω πόλεις. Οι σχέσεις μεταξύ τους ὅμως δέν ἦταν πάντα ιδιαίτερα φιλικές, γιατί ζηλοτυποῦσαν ἡ μιά τήν ἄλλη καί ἥθελε καθεμιά γιά λογαριασμό της τήν τιμή νά ἔχει τήν ἐπιστασία τοῦ ιεροῦ (ἔτσι ἔφτασαν σέ πόλεμο οι Ἡλεῖοι μέ τους γείτονες Πισάτες γιά τήν ἐπιστασία τῶν Ὀλυμπιακῶν ὁγώνων). Ἄλλου οι κοινές συναντήσεις στάθκαν ἡμερότερες καί εἶχαν σπουδαῖα ἀποτελέσματα, γιατί βοήθησαν πολύ νά γίνει ἔνα είδος φιλικῆς συνεννόησης ἀνάμεσα στίς πόλεις, πού ἐκτός ἀπό τά θρησκευτικά προβλήματα, μποροῦσαν ἔτσι νά λύνουν μεταξύ τους καί ἄλλα ζητήματα: πολιτικά, ἐμπορικά κ.ἄ. Σχηματίζονταν συμβούλια μέ ἀντιπροσώπους τῶν πόλεων, πού συνεδρίαζαν στά ιερά μιά ἡ δύο φορές τό χρόνο. Οι συνελεύσεις

Ἡ Θόλος τῶν Δελφῶν. ‘Ἄξιόλογο κτίριο μέ μυστηριακό χαρακτήρα, δπως ὅλα τά κυκλικά κτίρια τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας. Ἐργο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Βρίσκεται στό ιερό τῆς Προναίας Αθηναίας στούς Δελφούς.

Φηγοποιηθές από το Νομπάύτο Επικεδυτική Πολιτεία

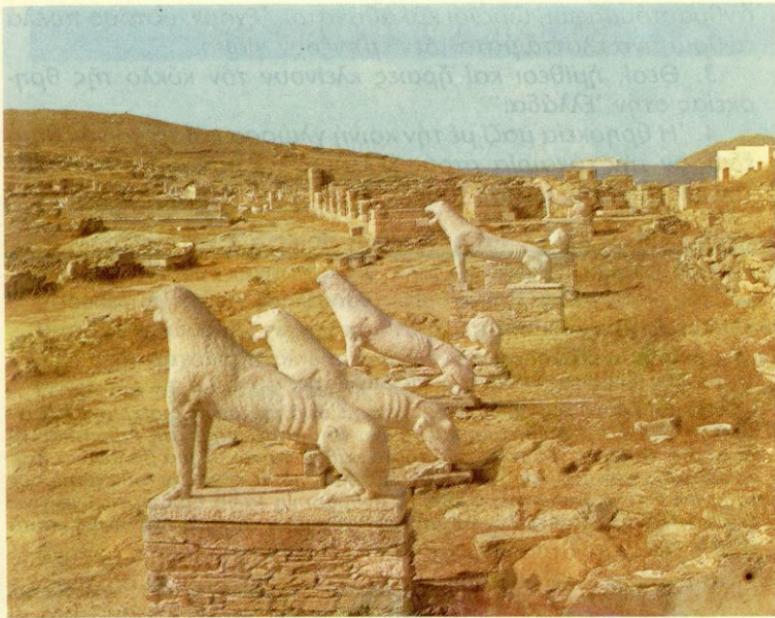

αύτές όνομάστηκαν 'Αμφικτυονίες. Σπουδαιότερες ήταν τών Δελφῶν (τήν ἀποτελούσαν 12 ἔθνη) καί τῆς Δήλου (μέ μεγάλη ἀκτινοβολία στόν κόσμο τῶν Ιάνων).

Τό Τελεστήριο τῆς Ἐλευσίνας. "Ἔτοι διατηρεῖται σήμερα τό μεγάλο κτίριο, δου γίνονταν οἱ νυκτερινές τελετές τῶν μυστῶν κατά τῇ διάρκεια τῶν Ἐλευσινών Μυστηρίων.

Τό Μαντεῖο τοῦ Δία στή Δωδώνη, στήν πρώιμη φάση του. Δεξιά διακρίνεται ἡ ιερή φηγός, μέ τη σειρά τῶν χάλκινων τριπόδων ὅλογυρά της. Αριστερά, ἡ ιερά Οἰκία. Κάτω, ἡ κάτοψη τοῦ χώρου.

Η ομηρική όδος μέτα τά ἀρχαϊκά λιοντάρια, στό ιερό τῆς Δήλου. Τά κολοσσαία ζώα, φύλακες τοῦ χώρου, είναι χαρακτηριστικά δείγματα τῆς ναξιακῆς πλαστικῆς πού σπους ἀρχαϊκούς χρόνους σημείωσε μεγάλη ἀνάπτυξη.

7. ΟΙ ΚΟΙΝΟΙ ΔΕΣΜΟΙ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ο Έλληνισμός ποτέ δέ γνώρισε τή χαρά τῆς ἐνωσης. Η συνείδηση ὅμως τῆς κοινῆς καταγωγῆς (ὅμαιμον), ή κοινή γλώσσα (ὅμογλωσσον) κι οι συνήθειες, ή κοινή θρησκεία (ὅμόθρησκον), οι μεγάλοι ἀγῶνες πού ὅλοι μαζί γιόρταζαν, οι συγκεντρώσεις στά ιερά κι οι τελετές τῶν Μυστηρίων σιγά-σιγά ὁδήγησαν στή συναίσθηση μιᾶς ψυχικῆς καί πνευματικῆς στενῆς σχέσης ἀνάμεσα στούς "Ελληνες, πού οι ἴδιοι περηφανεύονταν νά τήν τονίζουν, καλώντας «βάρβαρο» ὅποιον δέ μιλοῦσε τή γλώσσα τους.

Στήν ἀρχαϊκή περίοδο ἐπικράτησε τό ὄνομα "Ελληνες.

KYRIA SΗMΕΙΑ

1. Η θρησκεία τῶν Ὀλυμπίων θεῶν διαμορφώνεται μές στήν ἀρχαϊκή περίοδο παίρνοντας ἔκφραση πνευματικότερη.
2. Οι θεοί, προσωποποίηση τῶν φυσικῶν δυνάμεων, είναι

ἀνθρωπόμορφοι, ώραῖοι καὶ ἀθάνατοι. Ἐχουν ὡστόσο πολλά
ἀνθρώπινα ἐλαττώματα. Δέν ἐμπνέουν φόβο.

3. Θεοί, ἡμίθεοι καὶ ἥρωες κλείνουν τὸν κύκλο τῆς θρη-
σκείας στήν Ἑλλάδα.

4. Ἡ θρησκεία μαζί μὲ τὴν κοινή γλώσσα καὶ τὰ κοινά ἔθιμα
ἔδωσαν τὴν εὐκαιρία στούς Ἔλληνες νά συνειδητοποιήσουν
τὴν ἐνότητα τῆς φυλῆς τους.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Πῶς ιδρύθηκε τὸ μαντεῖο τῆς Δωδώνης:

«Οἱ μάντιοισες τῆς Δωδώνης... λένε...: Δυό μαῦρα περιστέρια πέταξαν
ἀπό τῇ Θήβᾳ τῆς Αἰγύπτου, καὶ τό ἔνα ἀπό αὐτά πῆγε στή Λιβύη, καὶ τό
ἄλλο στή Δωδώνῃ. Τό τελευταῖο τοῦτο κάθισε πάνω σέ μιά βαλανιδιά (ἄπ'
τὸν φίθυρο τῶν φυλλωμάτων τῆς ἱερῆς βαλανιδιᾶς ἔβγαζαν τούς χρησμούς
στὸ μαντεῖο τῆς Δωδώνης) κι είπε μὲ ἀνθρώπινη λαλία πῶς πρέπει νά γίνει
ἐκεῖ μαντεῖο τοῦ Δία· τά λόγια αὐτά τά θεώρησαν γιά θεία προσταγή καὶ τά
ἐξετέλεσαν».

‘Ηροδότου, Ἰστορίαι Β, 55 (Μετ. Α. Θεοφίλου)

2. Δέν μποροῦσαν οἱ γυναῖκες νά παρακολουθοῦν τούς Ὀλυμπιακούς
ἀγώνες:

«Λένε ὅτι κάποτε μιά ἡλικιωμένη γυναίκα ἔφτασε στό Στάδιο τῆς Ὀλυμ-
πίας καὶ μαζί μὲ τούς ἄντρες στάθηκε καὶ κοίταξε ἐκείνους πού ἀγωνίζονταν·
κι ὅταν τὴν ἐνιωσαν οἱ Ἑλλανοδίκες, πῶς ἐτόλμησε νά ρθεῖ στό Στάδιο, (λένε
πῶς) ἀποκρίθηκε: μά σέ ποιάν ἄλλη γυναίκα ἔχει δώσει τέτοια εὐκαιρία ὁ
θεός, γιά νά καυχιέται, πῶς ἔχει πατέρα, τρεῖς ἀδελφούς Ὀλυμπονίκες καὶ
τώρα ἀγωνίζεται ὁ γιός της;».

Αισχίνη, Ἐπιστ. IV, 5 (Μετ. Α. Κ.)

Η ΑΡΧΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ

Μεγάλη ήταν ή ανθηση τῆς τέχνης τόν 7ο καί 6ο αι. π.Χ. στήν Ελλάδα. Πλήθος ἐργαστήρια σ' ὅλες τίς πόλεις, σέ μητροπόλεις καί ἀποικίες, ἐντατικά δουλεύουν, παράγοντας ἀριστουργήματα. Δέν ύπάρχει κλάδος τῆς τέχνης πού νά μήν παρουσίασε ἐκπληκτική ἔξελιξη στήν ἀρχαϊκή περίοδο, πού είναι τό προανάκρουσμα κι ή προετοιμασία τῆς μεγάλης ἐποχῆς: τοῦ 5ου αι. π.Χ., τοῦ χρυσοῦ αἰώνα στήν ἀρχαία Ἑλλάδα.

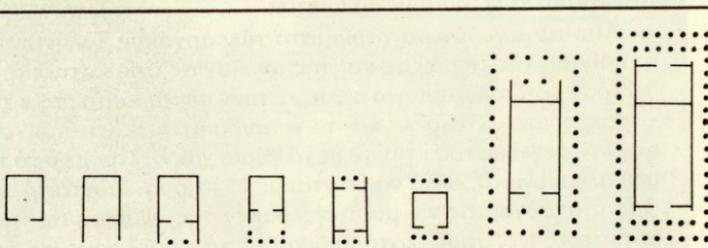
1. Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Ἄπο τή στιγμή πού ιδρύθηκαν οί νέες πόλεις, ἔνιωσαν τήν ἀνάγκη οἱ ἄνθρωποι νά τιμήσουν τούς προστάτες θεούς τους, μέ ιδιαίτερα κτίρια, τούς ναούς, ἀφιερωμένους ἀποκλειστικά στή λατρεία τους.

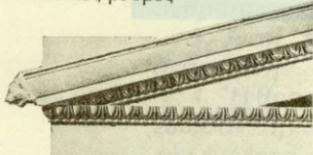
Δύο τύποι ναῶν διαμορφώθηκαν στήν ἀρχαϊκή περίοδο: ὁ δωρικός κι ὁ ιωνικός. Βασικό τους χαρακτηριστικό ήταν ή μορφή τοῦ κίονα καί ή ἔξωτερική διαμόρφωση τοῦ κτιρίου. Πολύ σύντομα οί

Ιωνικός καί
Δωρικός τύπος
ναού

Ἡ ἔξελιξη τοῦ ἀρχαίου ναοῦ. Ἀρχικά, ἔνα ἀπλό τετράπλευρο δωμάτιο χρησιμεύει γιά τή φύλαξη τῶν ἱερῶν ἀντικειμένων καί γιά τήν τόποθετηση τοῦ ζόανου τοῦ θεοῦ. Κατόπιν ἐπεκτείνονται οἱ πλάγιοι τοῖχοι (παραστάδες). Στό τρίτο σχέδιο εἰκονίζεται ὁ ναός, ἀπλὸς ἐν παραστάσι, δηλ. μέ δύο κίονες στήν πρόσοψη μεταξύ τῶν παραστάδων. Στό τέταρτο σχέδιο φαίνεται ὁ πρόστολος ναός. Στό πέμπτο, ὁ διπλός ναός ἐν παραστάσι, δηλ. μέ δύο κίονες ἐμπρός καί δύο στήν πίσω πλευρά τοῦ κτιρίου. Τό ἔκτο σχέδιο δείχνει ναό ὀμφιπρόστυλο, μέ πρόσταση δηλ. ἐμπρός καί πίσω. Τό ἔβδομο σχέδιο εἰκονίζει ναό περίπτερο, μέ γύρω-γύρω κίονες δηλαδή. Τέλος, τό ὅγδοο σχέδιο δείχνει ναό δίπτερο, μέ δύο σειρές κίονες.

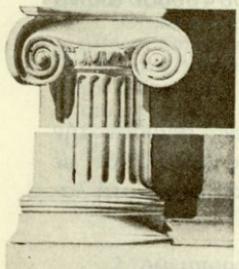
Ιωνικός ρυθμός

← Αέτωμα →
← Γείσο →

← Ζωφόρος
Τρίγλυφα
Μετόπες →

← Επιστόλιο →

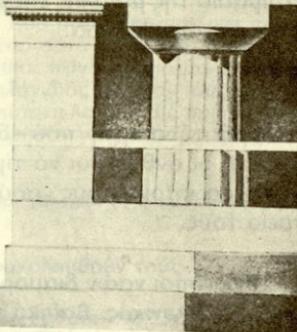
← Κιονόκρανο →

← Κίονας →

← Βάση

← Κρηπίδα →

Δωρικός ρυθμός

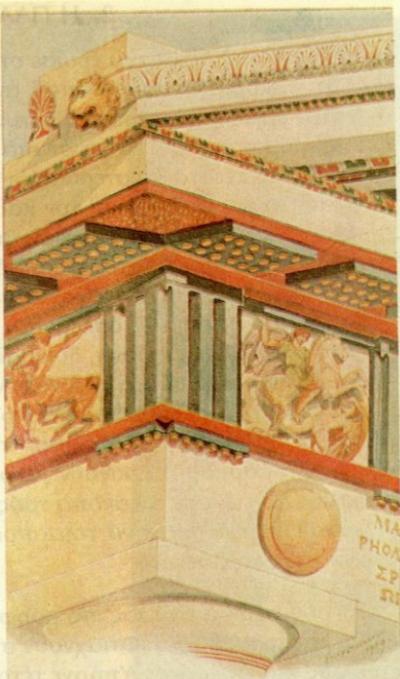

Οι δύο έλληνικοι άρχιτεκτονικοί ρυθμοί και τά διάφορα μέρη τους.

νοοί στολίστηκαν μέ ανάγλυφες διακοσμήσεις, ὅπου δόθηκε ἡ εὐκαιρία στή φαντασία τῶν καλλιτεχνῶν νά παραστήσουν μέ θαυμαστό τρόπο τούς μύθους τῶν θεῶν.

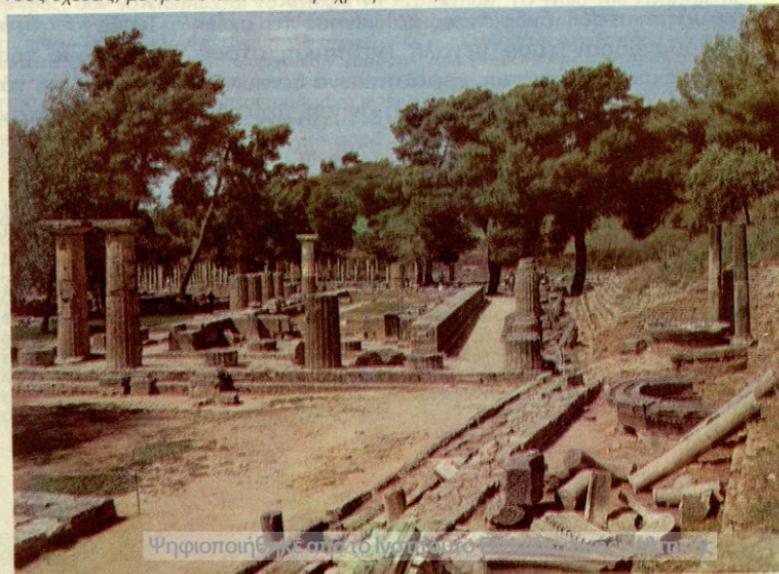
Από τά μεγαλύτερα χαρίσματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων στάθηκε ἡ αἰσθηση τῆς ἀρμονίας καί τῆς ἀναλογίας στίς κατασκευές τους. "Ηξεραν νά διαλέγουν γιά τά iερά τους τίς ώραιότερες καί τίς πιό χαρακτηριστικές θέσεις· καί τό σπουδαιότερο είναι πώς συνταίριαζαν τό μέγεθος τοῦ κτιρίου μέ τό γύρω χώρο, ἔτοι πού τό τοπίο νά μήν ἀλλοιώνεται, ἀλλά νά δένεται μέ τό κτίσμα. Ζώντας όλοένα στή φύση, ἀκούγοντας τίς μυστικές φωνές της, νιώθοντάς την ὡς τίς βαθύτερες ἔνες τους, κατόρθωσαν μέ τά κτίρια τους νά στολίζουν τούς χώρους της.

Οι ἄρχαῖοι ναοί, ὅπως καί ἡ πλαστική (ἀνάγλυφα καί σγάλματα), ἀλλά καί τὰ ἀρχιτεκτονικά γλυπτά ἥταν χρωματισμένα. Ἔται, τὸ δυναστό φῶς τοῦ ἥλιου δέ χτυπούσε κατευθείαν πάνω στό διπρό χρώμα τοῦ μαρμάρου, ώστε νά τυφλώνεται ὁ θεατῆς ἀπό τὴν ἐντονη λευκότητα τοῦ υλικοῦ. Στήν εἰκόνα μας, γνωνια τῆς ἀνωδομῆς ναοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ, ὅπου φαίνεται ὁ χρωματομόρφος τῶν διαφόρων μελῶν τοῦ κτηρίου. Ἡ ἀναπαράσταση ἔγινε μέ βάση χρώματα ἡ ἵχνη τους, πού διατηρήθηκαν σέ διάφορα κτίρια τῆς ἀρχαιότητας. Στό ἐπιστύλιο διακρίνεται μία ἀσπίδα. Υπῆρχε συνήθεια, ὅταν κέρδιζαν οἱ ἄρχαιοι μιά σπουδαία νίκη, νά ἀφιερώνουν τίς ἀσπίδες ἀπό τὰ λάφυρα σέ ἔνα λερό. Ἔτσι, ὡ. Μ. Ἀλέξανδρος, μετά τὴ νίκη του στό Γρανικό, ἔστειλε 300 ἀσπίδες στό Ἱερό τῆς Ἀθηνᾶς στήν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν. Ὁρισμένες ἀπό αὐτές τοποθετήθηκαν πάνω στό ἐπιστύλιο τοῦ Παρθενώνα.

Ιοα οιδη Ο'
υποθέμα
υποβλήγη

Ο ναός τῆς Ἡρας στήν ἀρχαίᾳ Ὄλυμπια, ἔνας ἀπό τοὺς παλαιότερους δωρικούς ναούς τῆς Πελοποννήσου, δωρικός περίπτερος. Οι κίονες του ἔδυνοι στήν ἀρχή, κάθε φορά πού καταστέφονταν τούς ἀλλαζαν μέ ἀλλούς πάρινους, γι' αὐτό καὶ τά κιονόκρονά τους, δέν ἔχουν δλα τὴν ἴδαι μορφή. Τό τοπίο τῆς Ὄλυμπιας μέ τὴν ἡρεμη κοιλάδα τῆς ἥταν τό καταλλήλοτερο για τὴν ἐγκαθίδρυση τῆς λατρείας τοῦ πρώτου τῶν θεῶν, τοῦ Δία, πού ἐφερεν τὴν είρηνη στοὺς ἀνθρώπους καὶ ρύθμιζε τίς μεταξύ τους σχέσεις, μέ τρόπο δίκαιο καὶ ψύχραιμο. δος π.Χ. αι.

Ψηφιοποίησης από το λογοτυπό

2. Η ΠΛΑΣΤΙΚΗ

Ορθια και
καθιστά
άγαλματα

Η τέχνη της Αιγύπτου έδωσε στούς "Ελληνες τό πρώτο θάμπωμα. Τά πελώρια άγαλματα πού άντικρισαν στά μεγάλα της ιερά, άκινητα, μεγαλόπρεπα κι ἐπιβλητικά, τούς ἔκαμαν μεγάλη ἐντύπωση. Χρησιμοποίησαν τά πρότυπα πού είδαν: τό δρόθιο ἀνδρικό άγαλμα πού ἔχει τό ἀριστερό πόδι ἐμπρός, Θέλοντας νά δείξει πώς κινείται, ότι περπατάει, καί τόν καθιστό σοβαρό κι ιερατικό τύπο.

Τρείς χριλιάδες χρόνια, σχεδόν, μέ απαράλλαχτο τρόπο οι Αιγύπτιοι σκάλιζαν τά ἔργα τους, πού ὅμως ἔμειναν δεμένα μέ τό βαρύ τους ύλικο, τήν πέτρα, άκινητα, μέ τά μάτια τους ἀπλανή, βυθισμένα σε μιά ἐσωτερική συλλογή.

Μές στόν ἔβδομο αιώνα, δοκιμάζουν οι γλύπτες στήν 'Ελλαδα τή δύναμη τους στήν πέτρα, γιά νά πλάσουν τών θεῶν τους τά άγαλματα, δίνοντάς τους ἀνθρώπινη ὄψη. Χρησιμοποιοῦν στήν ἀρχή μαλακές πέτρες (τόν πωρόλιθο) πού λαξεύονταν εὐκολότερα, κι ὑστερά τό μάρμαρο. Ξεκινοῦν μετρημένα, χωρίς νά ἐπιζητοῦν τήν ποικιλία. Δουλεύουν ἀδιάκοπα τούς ἴδιους τύπους, τήν ἴδια στάση, μέ μοναδική φιλοδοξία νά τελειοποιήσουν ὅ,τι βρήκαν οι προγενέστεροι τους καλλιτέχνες.

Κούροι-Κόρες

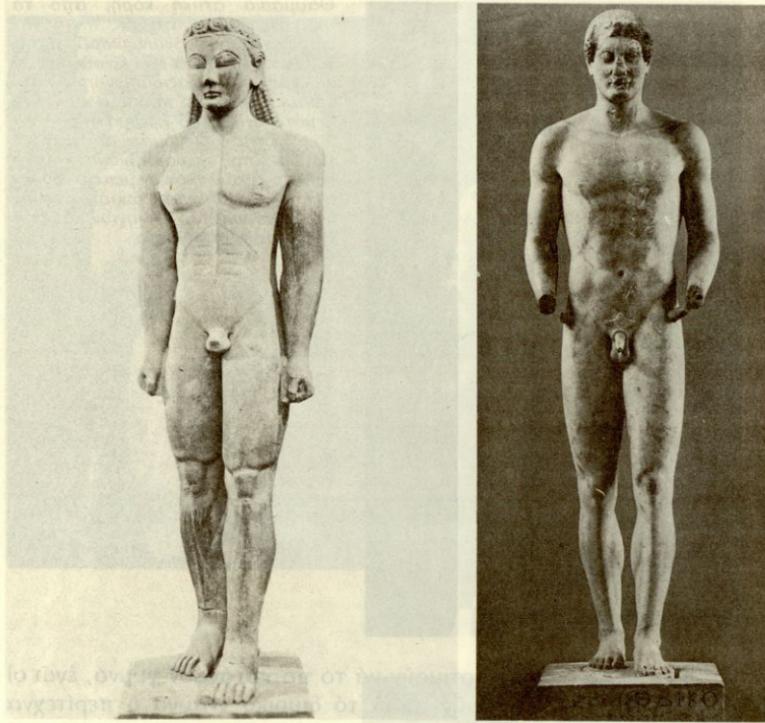
Δίνουν σε δυό στάσεις τίς μορφές: καθιστές ἡ δρθιες, γεμάτες ὅμως δύναμη καί ζωή. Φτιάχνουν σ' ὅλη τήν ἀρχαϊκή περίοδο τούς κούρους καί τίς κόρες. 'Υπῆρχε τέτοιος ἐσωτερικός παλμός στά ἔργα, ὥστε οι ἀνθρωποι βλέποντάς τα ἔμειναν θαμπωμένοι, καί πλήθος ίστοριες ἐπλασαν γύρω ἀπό τούς καλλιτέχνες πού τά δημιούργησαν.

Ο Δαίδαλος

Πρώτος, ἀναφέρει ἡ παράδοση, ὁ ἔξιχος αύτός τεχνίτης «ἄνοιξε τά μάτια στούς ἀνδριάντες καί κίνησε τά σκέλη». Τά ἔργα αύτά δημιουργοῦσαν τόσο μεγάλη ἐντύπωση στούς ἀνθρώπους τής ἐποχῆς ὥστε εἶπαν πώς χρειάστηκε νά δένουν τά άγαλματα γιά νά μή φύγουν. Τόση ἡταν ἡ ζωή κι ἡ κίνηση, πού πλούσιες ἀναδίνονταν ἀπό τά ἔργα.

Η ἔξτιξη τής μορφής τών άγαλμάτων

Τό κορμί είναι, στήν ἀρχή, δοσμένο χωρίς σωστές ἀναλογίες, χωρίς τέλεια τή γνώση τής ἀνατομίας. Γρήγορα ὅμως ξεπερνοῦν κι αύτή τή δυσκολία, γιατί, παρατηρώντας μέ μεγάλη προσοχή γύρω τους οι καλλιτέχνες στίς παλαίστρες τούς ἀθλητές, μαθαίνουν τά μυστικά τής ἀνατομίας τοῦ ἀνθρώπινου κορμιοῦ. 'Ετοι, τά ἐλληνικά ιερά σε ὅλες τίς πόλεις γεμίζουν, κυριολεκτικά, ἀπό άγαλματα μικρότερα ἡ μεγαλύτερα, γεμάτα παλμό καί ζωή, ἀφιερώματα τῶν πιστῶν.

Ο κολοσσιαῖος κούρος τοῦ Σουνίου, ἔνα ἀπό τά πρώτα πάρινα ἀγάλματα πού κατασκευάστηκαν σέ μεγάλο μέγεθος στήν Ἀττική. Τό ἀριστερό του πόδι ἀπλώνεται ἐμπρός, σάν νά ἐτοιμάζεται τό ἄγαλμα νά περπατήσει. Τά χέρια του είναι, μέ τίς παλάμες κλειστές, κολλημένα στούς μηρούς. Οἱ ὀμοὶ είναι ὑπερβολικά πλαστοί, ἐνώ τά πλευρά καὶ οἱ γλουτοί είναι πολὺ στενοί. Ἀξίζει νά προσέξει κανείς πόσο γερά καὶ δυνατά είναι τά ποδιά τῶν ἀρχαϊκῶν κούρων, πού θυμίζουν μέ τὴν πρώτη ματά σχετικές ἐκφράσεις τοῦ Ὄμήρου, πού καὶ στά δύο ἐπὶ του φαίνεται νά ἐκτιμάει ιδιαίτερα στους νέους ἀνδρες, τά γεροδεμένα πόδια, τό στήριγμα τοῦ σώματος. Τά μάτια στό πρόσωπο είναι πελώρια, ἐνώ τά μαλλιά πέρτους πίσω καλοχεινομένα. Ἐμπρός, πάνω ἀπό τό μέτωπο, ὑπάρχει μιά σειρά ἀπό τελείως σχηματικούς βοστρύχους. Ἀττικό ἔργο μεταξύ 620-610 π.Χ. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο.

αριθμός

Δεξιά: ὁ τελευταῖος γνωστός κούρος τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου, ἀπό αὐτούς πού ἔγιναν στήν Ἀττική. Ἀξίζει νά τὸν συγκρίνετε μέ τὸν κούρο τοῦ Σουνίου, γιά νά δείτε μέσα σέ 130 περίπου χρόνια πόσο προόδευσε ἡ πλαστική στήν Ἑλλάδα, δινοντας δύκο καὶ σωτές ἀναλογίες στὸ σώμα καὶ στὰ ἄκρα, ὑψώνοντας τό λαιμό, προσεξόντας τὴν ἐκφραση τοῦ κεφαλοῦ καὶ ἐλευθερώνοντας τά χέρια ἀπό τούς μηρούς. Στή βάση, ὅπου τό ἄγαλμα είχε προσαρμοσθεῖ μέ μολύβι χυτό, διακρίνονται τά γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς πού δίνει τό δόναμο τοῦ εἰκονιζόμενου νέου: ΑΡΙΣΤΟΔΙΚΟ(Υ). Πρόκειται γιά τό ἐπιτύμβιο ἄγαλμα τοῦ Ἀριστοδίκου, πού βρέθηκε στήν Ἀνάβυσσο τῆς Ἀττικῆς. Τά ἀγάλματα τῶν κούρων παριστάνουν, χωρίς νά ὑπάρχει ἔνα ιδιαίτερο γνώρισμα, θεούς, θνητούς ή καὶ νεκρούς. Είναι δηλαδή, ἐπιτύμβια, λατρευτικά ή ἀφιερωτικά. Γύρω στά 490 π.Χ. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο.

Θαυμάσια ἀπτική κόρη, ἀπό τὰ ὡραιότερα δείγματα τῆς πλαστικῆς τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων. Φορεῖ χιτώνα καὶ ἵματο πού τὸ ἔχει διευθέτησε ὁ καλλιτέχνης μέ δάσιοσμείωτες πτυχώσεις. Αἴξει νά προσέξει κανείς τό γεμάτο στοχασμό βλέμμα τῆς κοπέλας. Λείτει τό λεγόμενο ἀρχαϊκό χαμόγελο, πού χαρακτηρίζει τά ἔργα τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων μεταξύ 560 και 500 π.Χ. Βρέθηκε στὶς ἀνασκαφές τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν καί ἐκπίθεται στό ἑκεῖ Μουσεῖο.

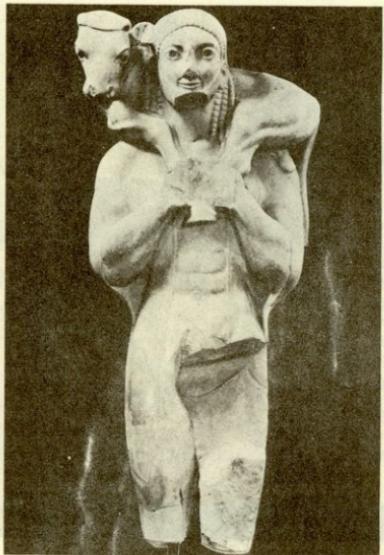
Τό ἀνδρικό σῶμα προτιμοῦν νά τό παριστάνουν γυμνό, ἐνώ οἱ γυναικεῖες μορφές φοροῦν ἀπλά τό δωρικό χιτώνα ἢ περίτεχνα πτυχωμένο τόν ἰωνικό. Χρησιμοποιοῦν καὶ χρώματα πάνω στό μάρμαρο, γιά νά σημειώνουν τίς κόρες τῶν ματιῶν, τά μαλλιά καὶ διάφορες λεπτομέρειες στά φορέματα.

Είναι θαυμαστό πόσο κάθε μεγάλη πόλη στήν κυρίως Ἑλλάδα, κάθε νησί, κάθε μητρόπολη στόν ξέω Ἑλληνισμό ἀφοσιώθηκε καὶ σημείωσε σημαντική ἀπόδοση στήν καλλιτεχνική δημιουργία.

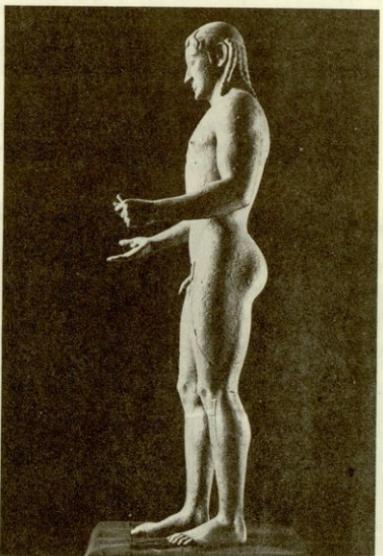
Παράλληλα μέ τά ἀγάλματα, ἀναπτύσσουν καί τοῦ ἀνάγλυφου* τή δύσκολη τεχνική. Στήν ἀρχή είναι πολύ ἐλαφρό· μέ τόν καιρό δύμως, ιδίως στά ἀετώματα τῶν ναῶν, βαθαίνοντας, θά σημειώσει τέτοια ἔξελιξη, ὥστε ὀλόγλυφα στό τέλος ἔργα θά συνθέτουν τίς μυθολογικές σκηνές πού ἀπεικονίζονται.

‘Η Κρήτη, ἡ Πελοπόννησος, ἡ Ἀττική, τά νησιά τοῦ Αἰγαίου, οἱ πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδας γεμίζουν ἀγάλματα, γλυπτά καί ναούς.

Δυό μεγάλοι τεχνίτες στή Σάμο, τόν 60 αι. π.Χ. (ὁ Ροῖκος καὶ ὁ Θεόδωρος) θά βροῦν τόν τρόπο νά φτιάχνουν χυτά χάλκινα ἀγάλματα, γεγονός πού θά δώσει φτερά στή χαλκοπλαστική.

Τό αρχαιότερο γνωστό σύμπλεγμα τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων. Βρέθηκε στὴν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν. Παριστάνεται νυμφένος ὄνδρας, πού σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιγραφὴ τῆς βάσης του λεγόταν Ρόμβος η Κόμβος. Τὸ πρόσωπό του ἔχει μοναδική ζωντάνια καὶ δυνατό βλέμμα πού γεμάτο ἐνάργεια καρφώνεται στὸ θεατὴ. Στούς ὥμους του κρατεῖ ἑνα μοσχάρι (σχηματίζοντας μέ τὰ χέρια του καὶ τὰ δύο πόδια τοῦ ζώου ἔνα θαυμάσιο χιασμό), πού πρόκειται νά τό προσφέρει στὴ θεά. Μέ τρόπο πού προκαλεῖ τό θαυμασμό ἀντιπαραθέτει ὁ καλλιτέχνης τό ἀνέκφραστο κεφάλι τοῦ ζώου, πλάι στὸ ἐκραστικό, γεμάτο πνευματικότητα κεφάλι τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ σύμα ἔχει τά χαρακτηριστικά τοῦ κούρου τῆς ἐποχῆς: πλαστός ὥμους, στενή μέση, ἀσαρκό στέρνο, γερά χέρια. Ἐργο τοῦ 560 π.Χ. Μουσεῖο Ἀκροπόλεως.

Διό β. Χ. οι νεαροί από την ιδιαίτερη μετατροπή στην ανθρωπότητα είναι συνέδεσμοι των αρχαιοτερών γραμμάτων με την ανθρωπότητα της σύγχρονης. Οι νεαροί από την ιδιαίτερη μετατροπή στην ανθρωπότητα είναι συνέδεσμοι των αρχαιοτερών γραμμάτων με την ανθρωπότητα της σύγχρονης.

Η πλειάρχη της θεωρείας περί της πολιτισμικής ανάπτυξης της αρχαϊκής Ελλάδας έχει σημειωθεί στην κεραμική, ματα τῶν αγγειών, ἀλλά και Αθηναϊκή πολιτισμική σημασία στην πολιτισμική ανάπτυξη της αρχαϊκής Ελλάδας. Η πλειάρχη της θεωρείας περί της πολιτισμικής ανάπτυξης της αρχαϊκής Ελλάδας έχει σημειωθεί στην κεραμική, ματα τῶν αγγειών, ἀλλά και Αθηναϊκή πολιτισμική σημασία στην πολιτισμική ανάπτυξη της αρχαϊκής Ελλάδας.

Ο χάλκινος κοῦρος, πού βρέθηκε στὸν Πειραιά καὶ παριστάνει, ὅπως πιστεύεται, τὸν Ἀπόλλωνα πού στὸ ἀριστερό χέρι του θά κρατοῦσε τὸ τόξο καὶ μέ τὸ δεξί ἔνα τάσι γιά σπονδή. Αντιθέτα ἀπό τοὺς ἄλλους κούρους, τούτος βγάζει ἐμπρός τὸ δεξί πόδι, γιατὶ φάίνεται ὅτι δέ θά ἦταν ἴδρυμένος μόνος του, ἀλλὰ θά ἀποτελοῦσε μέρος ἐνός συμπλέγματος ἀγαλμάτων, ὅπότε γιά λόγους ὀρμονίας, καὶ γιά νά ἀποφευχθεῖ ἡ μονοτονία, παραστάθηκε μέ τὸ δεξί του πόδι ἐμπρός. Γόρω στά 490 π.Χ. Εθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

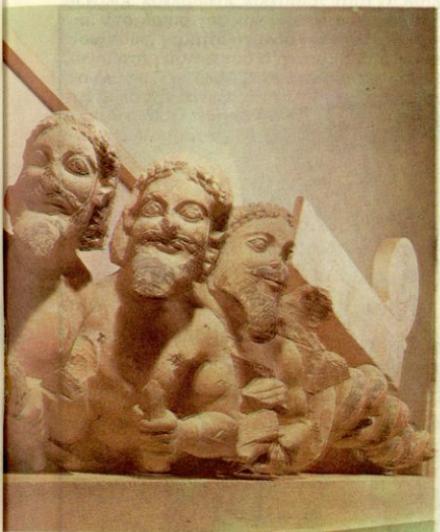

Αριστερά: ὁ Κεραύνιος Ζεύς, ἔργο κυπριακό, γύρω στά τέλη τοῦ δου αἰ. π.Χ. ἢ στίς ἄρχες τοῦ 5ου. Ὁ θεός, ντυμένος μὲ μακρύ χιτώνα, θά κρατοῦσε τὸν κεραύνο μέ τό δεξὶ του χέρι, ἔτοιμος νά τὸν πετάξει. Ἐχει ἐπίδραση ιωνική πού ξεχωρίζει καθαρά στό βλέμμα του, κυρίως ὅμως στό χαμόγελο του. Βρέθηκε στό Κίπρο, και ἐκτίθεται στό Κυπριακό Μουσείο τῆς Λευκωσίας.

Δεξιά: χάλκινο ἀγάλματο ιππέα ἀπό τή Δωδώνη. Ἐργο κορινθιακῆς τέχνης γύρω στά 550 π.Χ. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο.

Κάτω: μιά πλευρά βάσης κούρου μέ ἀνάγλυφες παραστάσεις. Εικονίζεται ἔνα παιγνίδι, πού θυμίζει πολύ τό χόκεϋ τῶν Βρετανῶν. Ἐργο τῶν ἄρχων τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο.

λεπτομέρεια από άέτωμα κτηρίου που ωπήρχε στήν 'Ακρόπολη τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων. Παριστάνεται ὁ λεγόμενος «πρισώματος δαιμῶν», ἔνα παράξενο φανταστικό δύναμη, με τρία κεφάλια καὶ σώματα ὡς τῇ μέσῃ, πού ἀπό κεῖ καὶ κάτω καταλήγουν σέ σύρες τριῶν συμπλεκόμενων ψαριών. Τό σύμπλεγμα εἶνα από πωρόλιθο καὶ ἔχει ἐντονα χρώματα, πράσινο καὶ κόκκινο. Ἀπό τις τρεῖς μορφές πού κρατοῦν στά χέρια τά σύμβολά τους (δείχνοντας τή δύνατότητα τοῦ τρισώματου δαιμόνα, τοῦ Νηρέα δηλαδή, νά μεταμορφώνεται διαρκών), ή μία κρατεῖ μία δέσμη μέ κυματιστό χάραγμα, πού ύποδηλώνει τό νερό· ή ἄλλη ἓνα πουλί πού σημαίνει τόν ἄερα, καὶ ἡ τρίτη μιάν ἄλλη δέσμη πού δηλώνει τή φωτά. Είναι χαρακτηριστική ή ἔξαιρετη ζωντάνια στά πρόσωπα τῶν μορφῶν, ἀπό τις ὅποιες ή δεξιότερη στρέφεται φιλικότατα πρός τό θεατή. Τό άέτωμα σπόλιζε ἀγνωστο ναό στήν 'Ακρόπολη. Ἔργο τοῦ 570 π.Χ. Μουσείο 'Ακροπόλεως.

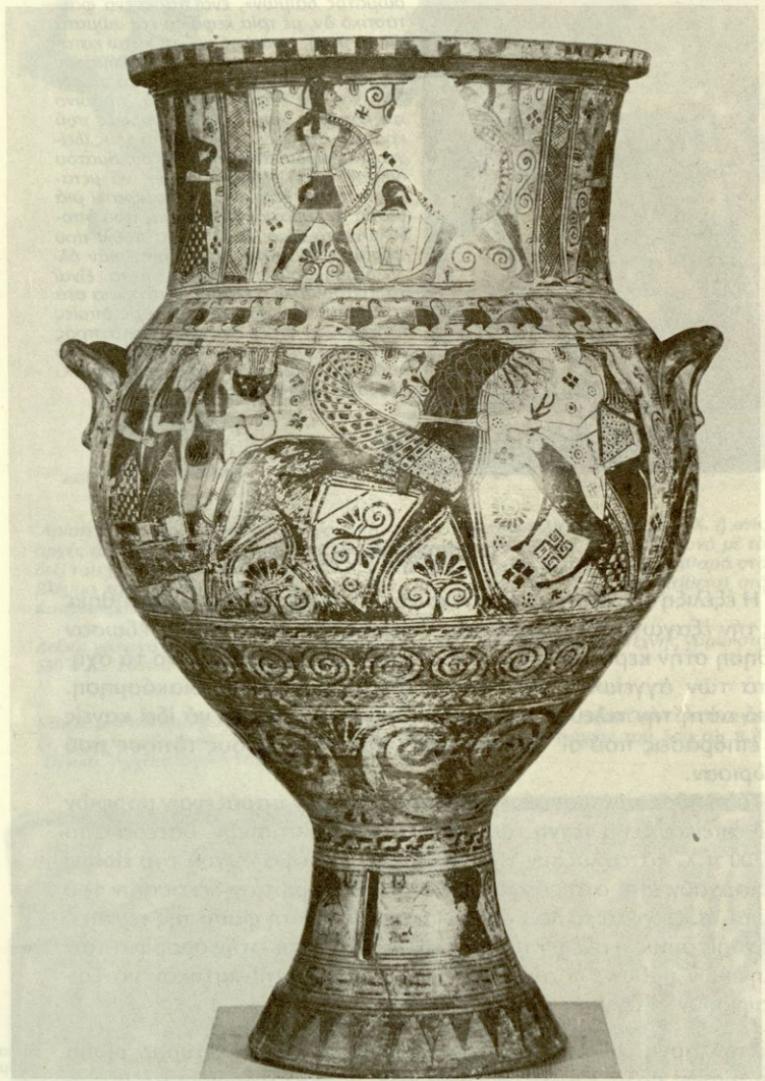
3. Η ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ

Ἡ ἑξέλιξη τῆς βιοτεχνίας κι ὁ συναγωνισμός πού δημιουργήθηκε γιά τήν ἑξαγωγή τῶν προϊόντων της στίς Ἑλληνικές πόλεις, ἔδωσαν ἄνθηση στήν κεραμεική. Οἱ καλλιτέχνες πλούτιζαν ὥχι μόνο τά σχήματα τῶν ἀγγείων, ἄλλα καὶ τή ζωγραφιστή τους διακόσμηση. Ἀπό αὐτή τήν τελευταία μάλιστα είναι πολύ εύκολο νά ἰδεῖ κανείς τίς ἐπιδράσεις πού οἱ "Ἑλληνες είχαν ἀπό τούς ξένους τόπους πού γνώρισαν.

Τό πλήθος τῶν φανταστικῶν ζώων καὶ τῶν παράξενων μορφῶν πού ἀπεικονίζει ἡ τέχνη τῶν ἀνατολικῶν πολιτισμῶν, ὑστερα ἀπό τό 700 π.Χ. κατακλύζουν τήν 'Ἑλλάδα. Τά μοτίβα αύτοῦ τοῦ εἰδους κυριαρχοῦν ἔτσι στήν ἀγγειογραφίᾳ* τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 7ου αι. π.Χ. (γι' αύτό λένε ἀνατολίζουσα αὐτή τή φάση τῆς τέχνης). Γρήγορα ὅμως ή σκέψη τῶν καλλιτεχνῶν γύρισε στήν ὀμορφιά τῶν Ἑλληνικῶν μύθων, κι αύτῶν τά ἐπεισόδια καταπιάστηκαν νά ζωγραφίσουν οἱ ἀγγειογράφοι.

Στήν ἀρχή, οἱ παραστάσεις ζωγραφίζονται μέ μαῦρο χρώμα πάνω στόν πηλό. Οἱ λεπτομέρειες στίς μορφές ἀποδίδονται μέ χάραγμα καὶ χρησιμοποιείται βοηθητικά τό ἀσπρό καὶ τό βυσσινί χρώμα (μελανόμορφος ρυθμός) στήν 'Αττική.

Μελανόμορφος
ρυθμός

Μεγάλος κυκλαδικός κρατήρας άπό τη Μήλο. Ξεχωρίζει γιά τό ψηλό διάτρητο πόδι του. Στό λαιμό του είκονίζεται μονομαχία δύο ήρώων – οί μητέρες τους στέκονται πίσω τους, γεμάτες άγνωνία γιά την τύχη τών παιδιών τους στόν άγνωνα. Στήν κεντρική ζώνη, στη γάστρα τού άγγειου, βλέπεται κανείς τήν Ἀρτεμη πού κρατεῖ άπό τά κέρατα ένα άλαφι. Έχει έρθει γιά νά προσπαντήσει τόν άδελφό της τόν Απόλλωνα πού φτάνει στή Δήλο τήν άνοιξη άπό τή χώρα τών Υπερβορείων, όπου έμενε στήν περίοδο τού χειμώνα. Μαζί του, πάνω στό άρμα, δύο Μούσες. Γύρω στά 640 π.Χ. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Πολύ σύντομα, όμως, όλοκληρη ή έπιφανεια τῶν ἀγγείων θά σκεπαστεῖ μέ μαῦρο στιλπνό βερνίκι καί μόνο οι μορφές στίς παραστάσεις θά προβάλουν ρόδινες, άφημένες στό χρῶμα τοῦ πηλοῦ καί πλουτισμένες μέ μαύρες γραμμές, γιά νά δοθοῦν οι λεπτομέρειες (έρυθρόμορφος ρυθμός).

‘Η κεραμεική τῆς Ἀττικῆς ἔφτασε σέ θαυμαστή τελειότητα, καί μέσ στόν ἔκτο αἰώνα τά ἀγγεία της ἔγιναν περιζήτητα σ’ ὅλο τόν τότε γνωστό κόσμο, ὅπως δείχνουν, σήμερα, οι ἀνασκαφές. Μ’ αὐτό τόν τρόπο, ἔριξε στή σκιά τήν ἀγγειοπλαστική παραγωγή τῆς Κορίνθου.

Έρυθρόμορφος ρυθμός

KYRIA SΗMΕΙΑ

1. Στήν ἀρχαϊκή περίοδο ὄλοι οι κλάδοι τῆς τέχνης σημειώνουν ἀδιάκοπη ἔξελιξη κι ἀνθίζουν ἔξαιρετικά.

2. Στήν Ἀρχιτεκτονική διαμορφώνονται δύο ρυθμοί: ὁ δωρικός κι ὁ ιωνικός.

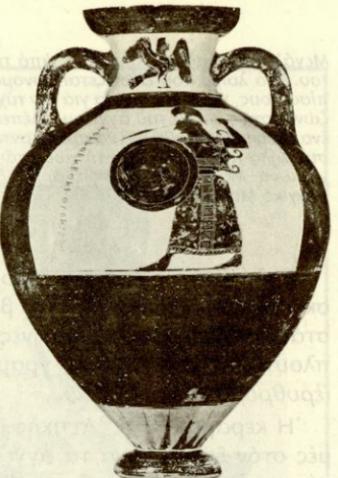
3. Στήν Πλαστική γίνονται, γιά πρώτη φορά, μεγάλα πέτρινα ἀγάλματα, ἀρχικά ἀπό μαλακό πουρί κι ὅστερα ἀπό μάρμαρο. Παλαιότερα ἔφτιαχναν ἔύλινα ἀγάλματα, τά ξόανα, πού τό φθαρτό όλικό τους δέ βοήθησε νά διατηρηθοῦν. Δύο τύποι ἀγαλμάτων δημιουργοῦνται: ὁ κούρος καί ἡ κόρη. Οι καλλιτέχνες δέν ἐπιζητοῦν τήν πρωτοτυπία ἀλλά τήν τελειοποίηση τῆς μορφῆς.

4. ‘Η Κεραμεική, ἐπηρεασμένη πολύ, στήν ἀρχή, ἀπό τήν Ἀνατολή στή διακόσμηση τῶν ἀγγείων, δίνει ἔργα μέ παραστάσεις φτερωτῶν ζώων, φανταστικῶν πουλιών κτλ. (ἀνατολίζουσα). Δύο ρυθμοί ἀναπτύσσονται στήν ἀρχαϊα περίοδο: ὁ μελανόμορφος πρώτα, κι ὅστερα ὁ ἐρυθρόμορφος. Ἐκπληκτική είναι ἡ ἀνθηση τῆς κεραμεικῆς στήν Ἀττική.

Μελανόμορφο άγγειο πού διατηρήθηκε σ' αυτό τον τύπο σ' όλη τή διάρκεια τής άρχαιότητας. Γνωστό ως παναθηναϊκός άμφορέας, δινόταν ώς βραβείο στους νικητές τών άγωνων στην Παναθήναια. Είχε μέσα λάδι από τίς ιερές έλιές της Άθηνας. Στήν μία δύψη, δύπως έδω, παριστάνοταν ή Άθηνά πάνοπλη, ενώ έμπρος της μία έπιγραφή μέ φορά από πάνω πρός τά κάτω, γράφει: βραβείο για τούς άγωνες πρός τιμή της Άθηνάς, δηλ. τά Παναθήναια (ΤΩΝ ΑΘΕΝΕΘΕΝ ΑΘΛΩΝ). Στήν πίσω πλευρά ύπηρχε συνήθως παράσταση τού ιδιαίτερου άγωνισματος στο όποιο είχε νικήσει ο άθλητής (βλ. σελ. 207). Έργο τού 570-560 π.Χ. Βρετανικό Μουσείο.

Χαρακτηριστικό άρχαιο άγγειο, τού λεγόμενου «έλευθερου ζωγραφικού ρυθμού». Έχει σχήμα οινοχόος και είκονιζει πουλιά πού ταιμπάει με τό ράμφος του ένο ψάρι. Τά άγγεια αυτά έχουν διακόμηση μέ χρώμα καστανό, μαύρο και κόκκινο, πάνω στήν έπιφάνεια πού έχει κιτρινωπό έπιχρισμα. Έργο τού 6ου αι. π.Χ. Κυπριακό Μουσείο Λευκωσίας.

Υδρία πρωτοαρχαική, πού βρέθηκε στή θέση Ανάλατος τής Άθηνας (κοντά στό Π. Φάληρο). Πρόκειται για νεκρικό άγγειο, δύπως φαίνεται από τά φίδια πού περιβάλλουν τό λαιμό, τά χέλι και τίς λαβές. Στό λαιμό παράσταση χορού: έφτά νέοι και τέσσερις κόρες χορεύουν παισμένοι χέρι-χέρι, δύπως στούς σημερινούς λαϊκούς χορούς. Ο πρώτος από τούς νέους παίζει τήν πεντάχορδη λύρα. Στά χέρια τους κρατούν κλαδιά. Ο χορός ίσως ήταν συνυφασμένος με θρησκευτική γιορτή. Στή γάστρα τού άγγειου κυριαρχούν τά νέα στοιχεία τά φερμένα από τήν Ανατολή (γι' αύτό ο ρυθμός λέγεται γενικότερα «ανατολίων»): Δύο λιοντάρια τοποθετημένα αντιθετικά έχουν ένα ανθέμιο στή μέση. Όλόγυρα πουλά και φυτά ύποβάλλουν τήν ίδεα ένός κατάφυτου χώρου. Ή έποχη αυτή, ξεφεύγοντας από τήν αυτηρή πειθαρχία τού γεωμετρικού ρυθμού, άποικητεί τόν ναυουραλισμό. Γύρω στα 700 π.Χ. Έθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

1. Η ΠΟΙΗΣΗ

'Ησιόδος-«Θεογονία». Ένας μεγάλος ποιητής, ο 'Ησιόδος, στόν 7ο αι. π.Χ. θά δώσει συστηματικά, μέ τρόπο ἀληθινά συγκλονιστικό, τή γενεαλογία καί τούς μύθους τῶν θεῶν σ' ἔνα ἔξοχο μεγάλο ποίημα: τή Θεογονία.

Διδακτικό ἔπος. Ό 'ιδιος ποιητής, ξεπερνώντας τό ήρωικό ἔπος, θά στρέψει πρώτος τήν προσοχή τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του στήν ἀπλή καθημερινή ζωή, στίς ἀγωνίες, στούς κόπους καί στίς μικροχαρές της. Λαχταρώντας τή δικαιοσύνη καί τήν εὐπρέπεια, στήν ἐπιθυμία του νά συμβουλεύσει τόν ἀδελφό του γιά τό σωστό τρόπο ζωῆς, θά δημιουργήσει τό διδακτικό ἔπος, μέ τό θαυμάσιο ἔργο του: *'Ἐργα καί Ἡμέραι'*.

Αυρική ποίηση. Οι ἀνθρώποι στίς ιωνικές πόλεις, στά νησιά του Αιγαίου, στή Σπάρτη καί ἄλλοι θά νιώσουν τήν ἀνάγκη νά μιλήσουν ποιητικά γιά τίς χαρές τῆς ζωῆς καί τίς λύπες της, γιά τίς λαχτάρες, τίς ἀγωνίες καί τίς ἀγάπες τους (ἀδή). Θά τούς γεννηθεῖ ἡ ἰδέα νά ἀστειευθοῦν, νά σατιρίσουν μέ τό στίχο τους (*Ιαμβος*), νά συνοδεύσουν μ' αὐτόν τού κρασιού τή χαρά ἢ τό χορό (*χορικό ἄσμα*).

Μελανόμορφη κόλικα μέ παράσταση τού θεοῦ Διονύσου πού πλέει στό πέλαγος, ἔνω στό καράβι του μέ τά πανιά τό κατάρπι βλάσπησε κλῆμα καί γέμισε σπαφύλα ὁ χῶρος. Ολόγυρος κολυμπούν δέλφινα. Θαυμάσιο ἀττικό ἔργο γύρω στά 535 π.Χ. *'Ἐργο τού ἀγγειογράφου Ἐξηκία. Μουσείο Μονάχου.*

Γυναικεῖο ἀγαλμάτιο ἐπιπεδικό, μὲ
ἔξαιρετικά μακρύ σῶμα. Ἐχει γίνει
ἀπό ἀσβεστόλιθο. Μέ το δεξεῖ χερί ή
μορφή, πού φορεῖ στο κεφάλι τῆς κυ-
λινδρικό χαμηλό κάλυμμα, κρατεῖ ἔνα
ἄνθος. Φοράει περιδέραιο καὶ σκου-
λαρίκια. Ἔργο κυπριακῆς τέχνης
μεταξύ 600-500 π.Χ. Εθνικό Ἀρχαι-
ολογικό Μουσείο.

Πλάκα από τή ζωφόρο τού «θησαυρού» τών Σιφνιών στούς Δελφούς. Τά άναγλυφα αύτά τοῦ κτηρίου είναι ἀπό τά σπουδαιότερα τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων. Ἐδῶ εἰκονίζεται οκηνή Γιγαντομαχίας: Ὁ θεός Ἀρῆς πολεμάει μέ δύο Γίγαντες. Ὁ «θησαυρός» χρονο-
λογεύεται γύρω στά 525 π.Χ. Μουσείο Δελφῶν.

2. Ο ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ

Στήν ιστορία τοῦ πνεύματος πάντοτε παρουσιάζεται πρώτη ἡ ποίηση. "Υστέρα, σημειώνεται ἡ ἀνάπτυξη τῆς πεζογραφίας.

Στίς μεγάλες πόλεις τῆς Ἰωνίας, καὶ πάλι, ἐμφανίσθηκε ὁ πεζός λόγος. Μές στὸν 60 αἰ. π.Χ., ὅταν πιά ἔχουν ὄργανωθεῖ οἱ πόλεις-κράτη, δημιουργήθηκε ἀμεσὴ ἡ ἀνάγκη νά γυρίσουν πίσω στὰ περασμένα οἱ ἀνθρωποι, νά θυμηθοῦν τίς παλαιότερες γενιές, τούς προγόνους τους, νά σημειώσουν οἱ ἀρχοντες τήν καταγωγή τους.

"Αρχισαν νά κρατοῦνται κατάλογοι μέ τά ὄνόματα τῶν ἀρχόντων, τῶν ἱερέων, τῶν ἱερειῶν καὶ τῶν νικητῶν στούς ἀγῶνες. Γράφτηκαν οἱ νόμοι στίς διάφορες πόλεις. Ἐμποροι καὶ ναυτικοί κρατοῦσαν σημειώσεις γιά τίς ποικίλες παραπτηρίσεις πού ἔκαναν στά ταξίδια τους, γιά τίς σκέψεις τους, γιά τίς νέες τους γνώσεις.

Ιστοριογραφία. Λογογράφοι. "Ἐτοι ἔκαμε τήν ἐμφανισή τῆς ἡ ιστοριογραφία, κι ἐκεῖνοι πού ἔγραφαν τίς πρώτες ιστορίες ὄνοματηκαν λογογράφοι. 'Ο σημαντικότερος είναι ὁ Ἐκαταῖος ὁ Μιλήσιος.

Ήταν ἀνθρωποι πολυταξιδεμένοι καὶ μέ πολλές γνώσεις. Ἐπειδή αὐτοί ἔγραφαν γιά πρώτη φορά ιστορία, ὀνάμεσα στά διάφορα γεγονότα ἀνακάτευαν κι ἀρκετούς μύθους. Ἡ σημασία τους ώστόσο είναι τεράστια, γιατί αὐτοί χάραξαν τό πρώτο βῆμα στήν προσπάθεια τῆς ἀνθρωπότητας νά διατηρήσει μέ κείμενα τή μνήμη της.

Γεωγραφία. Οι πρώτοι λογογράφοι κατάγιναν καὶ μέ τή γεωγραφία. Ξεκίνησαν γράφοντας τήν ιστορία τῆς πόλης τους, τή γενεαλογία τῶν ἀρχόντων τῆς κ.ἄ. Τά δύο ἔργα τοῦ Ἐκαταίου είναι ἡ «Περιήγηση τῆς γῆς» (ἐναί είδος Γεωγραφίας) καὶ οἱ «Γενεαλογίες».

KYRIA SΗMEIA

1. Στήν ἀρχαϊκή περίοδο παίρνει τεράστια ἀνάπτυξη ὁ ἑλληνικός πολιτισμός.

2. Στίς πόλεις τῆς Ἰωνίας, στά νησιά καὶ στήν κυρίως Ἑλλάδα θά γεννηθοῦν νέα εἶδη ποίησης, πού θά τραγουδήσουν τά ἀνθρώπινα συναισθήματα: τίς ἀτομικές χαρές καὶ τίς λύπες, τίς ἀγωνίες καὶ τούς ἐνθουσιασμούς ἡ τούς φόβους τῶν ἀνθρώπων. Θά δημιουργήθει ἔτσι ἡ λυρική ποίηση καὶ θ' ἀναπτυχθοῦν οἱ διάφορες κατηγορίες της.

3. 'Η ἀνάπτυξη τοῦ διθυράμβου θά ὁδηγήσει στή διαμόρφωση τοῦ δράματος.

4. Στίς Ἰωνικές πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας θά παρουσιαστεῖ, γιά πρώτη φορά, ἡ ιστορία.

KEIMENA

1. Ο ποιητής Θέογνις ύμνει τό θεό 'Απόλλωνα:

«Ω βασιλίᾳ, γιε τῆς Λητώς, τέκνο του Δία, ποτέ δέ θά σε λησμονήσω
ἀρχίζοντας ἡ τελειώνοντας,
ἄλλα πάντοτε σένα πρώτο καί τελευταῖο καί στή μέση
θά σε τραγουδήσω· καὶ σύ εἰσάκουσέ με
καὶ δίνε μου ἄγαθά».

2. Οι γενεές τῶν θεῶν:

«Τραγουδιστή, ἀπ' τίς Μοῦσες ἃς ἀρχίσουμε, πού ὑμνολογώντας τόν
πατέρα Δία, εὐφραίνουν τή μεγάλη του ψυχή στά δώματα τοῦ Ὄλύμπου,
λαλώντας καὶ τὰ τωρινά καὶ τὰ μελλούμενα καὶ περασμένα, μέ τή φωνή
ἐναρμόνια ζυγιασμένη· καί τὸ τραγούδι τους ἀκούραστορέει ἀπ' τὰ στόματα
γυλικό· ἀναγαλλάζουνε τά δώματα τοῦ Δία πατέρα τοῦ μεγαλοβρόντη
στῶν θεαινῶν τήν ἀνθινή φωνή καθώς σκορπάει· κι ἀντιλαλοῦν οἱ χιονο-
σκέπαστες κορφές τοῦ Ὄλύμπου καὶ τά δώματα τῶν ἀθανάτων. Κι αὐτές
ἀθάνατη τοξεύοντα φωνή, πρώτα τό γένος τό σεβάσμιο τῶν θεῶν μέ τό
τραγούδι τους δοξάζουν ἀπό 'Ξαρχῆς, αὐτούς πού ἡ Γῆ κι ὁ Ὁρανός, ὁ
μέγας γέννησαν κι ἔκεινους πού ἀπ' αὐτούς γεννήθηκαν θεοί, τῶν ὀγα-
θῶν δοτῆρες. Κατόπιν τους, τόν Δία, τόν πατέρα τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώ-
πων, κι ὅταν ἀρχίζουν τό τραγούδι τους οἱ θεαίνες κι ὅταν τό τελειώνουν τόν
ὑμνούνες, πόσον ἀνώτερος ἀπ' τούς θεούς είναν καὶ μέγιστος τό δύναμη
του. 'Υστερα πάλι τῶν ἀνθρώπων τή γενιά καί τή γενιά τῶν φοβερῶν Γιγά-
ντων ψάλλοντας, τοῦ Δία εὐφραίνουν τήν ψυχή στά δώματα τοῦ Ὄλύμπου,
οἱ Μοῦσες οἱ Ὄλυμπιες, τοῦ Δία πού κρατάει τήν καταιγίδα οι θυγατέρες...»

'Ησιόδου, «Θεογονία» 36-47 (Μετ. Π. Λεκατοσᾶ)

3. Ο 'Ησιόδος δίνει συμβουλές στόν ἀδελφό του τόν Πέρση:

«Μά ἐσύ, Πέρση, νά ὑπακούεις στό δίκιο καί νά μήν ἀγαπᾶς τήν αὐθαι-
ρεσία· γιατί ἡ αὐθαιρεσία είναι βλαβερή στόν κοινό ἀνθρωπο· μά κι ὁ μεγά-
λος δέν μπορει εὔκολα νά τή βαστάει καὶ λυγάει κάτω ἀπό τό βάρος τῆς;
ὅταν πέσει σέ ἀπεριοκεψίες· προτιμότερος είναι ὁ δρόμος πού περνάει ἀπό
τό ἄλλο μέρος πρός τή δικαιοσύνη. 'Η δικαιοσύνη ἔχει μεγαλύτερη δύναμη
ἀπό τήν αὐθαιρεσία νά βγει στό τέλος νικήτρια· κι ὁ ἄμυνας τό μαθαίνει
αὐτό, ὅταν πάθει. Γιατί ἀμέσως ὁ 'Ορκος τρέχει Εσπίσω στίς ἄδικες κρίσεις».

'Ησιόδου, «Ἐργα καὶ Ἡμέραι» στ. 213-222 (Μετ. Σπ. Φιλιππα)

ΜΕΡΟΣ ΕΚΤΟ

ΟΙ ΚΛΑΣΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

(5ος - 4ος αι. π.Χ.)

Η έξαπλωση τῶν Ἑλλήνων στή Μ. Ἀσία τούς ἔφερε σ' ἐπαφή μέ δύο σημαντικούς λαούς, πού διαδοχικά πῆραν στήν κυριαρχία τους τίς μικρασιατικές ἑλληνικές πόλεις: τούς Λυδούς, ἔνα πλουσιότατο ἀλλά λιγόζω κράτος, καὶ τούς Πέρσες, πού τόν βο αἰώνα ἐστρεψαν τά βλέμματά τους πρός τή Μ. Ἀσία καὶ θέλησαν, τελικά, νά κατακτήσουν όλόκληρη τήν Ἑλλάδα.

Στίς ἀρχές τοῦ 5ου αι. π.Χ. ἐνώμενες οἱ ἑλληνικές πόλεις ἀντιμετωπίζουν λαμπρά τόν φοβερό Περσικό κίνδυνο. Ἡ νίκη αὐτή πρόβαλε ἰδιαίτερα τήν ἀξία τῆς Ἀθήνας, πού ὄργανώνει μετά τήν λήξη τῶν Περσικῶν πολέμων μεγάλη συμμαχία με πολλές ἑλληνικές πόλεις.

Ωστόσο, ἡ ἐνότητα στόν Ἐλληνισμό δέν πραγματοποιήθηκε, μέ ἀποτέλεσμα, παρ' ὅλη τήν ἀφάνταστη ἀνάπτυξη τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ τόν 5ο αι. π.Χ. (ἰεχώρισε ἰδιαίτερα ἡ προσφορά τῆς Ἀθήνας) νά ξεσπάσει ὁ Πελοποννησιακός πόλεμος (431-404 π.Χ.).

Ἡ σύγκρουση αὐτή στάθηκε καταστροφική γιά τόν Ἐλληνισμό, πού χτυπήθηκε βαρύτατα καὶ, οὐσιαστικά, δέν ξανάφτασε ποτέ στήν παλαιά του ἀκμή.

Οἱ συνέπειες φάνηκαν μετά τό τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὅταν ὑστερα ἀπό τήν πρόσκαιρη ἀνάδειξη τῆς Θῆβας, καὶ πάλι ἡ ἀσυνεννοησία ἀνάμεσα στίς ἑλληνικές πόλεις ὁδήγησε στήν παρακμή τους. Ωστόσο, τά γράμματα καὶ οἱ τέχνες ἔδακολούθησαν νά ἀνθίζουν.

Λεπτομέρεια ἐρυθρόμορφου ἄγγείου (κύλικας) μέ παράσταση σχολείου. Δεξιά ὁ δάσκαλος διδάσκει γράμματα τό μικρό μαθητή πού στέκει ὄμριος ἐπτρός του. Στήν δικρά, καθιστός σέ ἀναδηλώμενο κάθισμα, ὁ παιδαγωγός τοῦ παιδιοῦ, πού τό πηγαινοφέρει ἀπό τό σπίτι στό σχολεῖο. Ἀριστερά, μάθημα μουσικής. Ἐργο τοῦ ἄγγειογράφου Δούρη. Γύρω στά 480 π.Χ. Μουσείο Βεροίνου.

ΟΙ ΓΕΙΤΟΝΕΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ

Α'. ΟΙ ΛΥΔΟΙ

«Είναι σωστός Πακτωλός», λένε άκομα σήμερα πολλοί όταν θέλουν νά τονίσουν πόσο άποδοτική είναι μιά έπιχειρηση. Γιατί όμως, καί ποιός ήταν ο Πακτωλός; «Ενα μικρό άλλα θαυμαστό ποτάμι, πού στήν ἄμμο του ύπηρχαν «Ψήγματα» από χρυσάφι στήν άρχαιότητα. Τά νερά του περνούσαν από χώματα μέ κοιτάσματα χρυσαφιού πού τό παρέσυραν στήν ἄμμο. Σήμερα, τά κοιτάσματα ξεπλύθηκαν πιά.

Ο Πακτωλός βρισκόταν στή Λυδία, μιά περιοχή, πού άπλωνόταν στά άνατολικά περίπου τῶν ίωνικῶν ἀποικιῶν τῆς Μ. Ασίας. Οι κάτοικοι τῆς ήταν Ἰνδοευρωπαῖοι καί μόνο τὸν 7ο αἰ. π.Χ. κατόρθωσαν νά σχηματίσουν ἔνα μεγάλο ἀλλά ἐφίμερο κράτος, πού άπλωθηκε σ' ὅλοληρη τή Μ. Ασία, ἐκτός ἀπό τά παράλια, ὅπου είχαν ιδρυθεῖ οἱ Ἑλληνικές πόλεις. Ήταν τότε βασιλιάς ὁ Γύγης, πού τά πλούτη του τά ἀναθυμάται ὁ Παριανός ποιητής Ἀρχιλοχος στά τραγούδια του.

Η Λυδία ήταν χώρα εύφορη καί πλούσια σέ μέταλλα· ἐκμεταλλεύόταν ἀκόμη τούς ἐμπορικούς δρόμους, πού ἀπό τήν καρδιά τῆς Ασίας δόηγούσαν στή μικρασιατική παραλία.

Ἐτσι, ήταν φυσικό νά ἔρθει σέ ἐπαφή μέ τούς λαούς τῆς Μεσοποταμίας καί μέ τούς Ἕλληνες. Ἀπό τή γνωριμία αὐτή ὠφελήθηκε ἰδιαίτερα κι ὁ λαός της, συγκεντρώνοντας πολύ χρυσάφι, φιλοπρόοδος κι ἐργατικός καθώς ήταν, κατάγινε καί μέ τίς τέχνες. Τά ώραια προϊόντα τῆς βιότεχνίας του (πολύχρωμα ὑφάσματα καί χαλιά) ήταν περιζήτητα στίς ξένες χώρες.

Πρωτεύουσα τῆς Λυδίας ήταν οι Σάρδεις, ὅμορφη καί ὀχυρή πόλη κοντά στή Σμύρνη, πού ἔμειναν θρυλικά τά πλούσια ἀνάκτορά της.

Τή μεγαλύτερή της ἀκμή γνώρισε ἡ χώρα τήν ἐποχή πού τήν κυβερνούσε ὁ βασιλιάς Κροίσος (560-546). Ἐκείνος μεγάλωσε πολύ τό κράτος του κι ἀπόκτησε δύναμη, πλούτο καί φήμη παραμυθεία. Ἐνδιαφέρθηκε πολύ γιά τό ἐμπόριο, πού συντελούσε στήν ἀνάπτυξη τῆς χώρας του, γιά νά ἀνταποκριθεῖ μάλιστα στίς ἀνάγκες του, ἔκοψε νομίσματα. Ο Ἰδιος ήταν μεγάλος θαυμαστής τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, μιλούσε Ἑλληνικά καί στήν αὐλή του, πού τή

Ο Κροίσος

χαρακτήριζε άνατολίτικη μεγαλοπρέπεια, συνήθιζε νά προσκαλεῖ σοφούς από τήν 'Ελλάδα.

Τήν έποχή τής βασιλείας του, ή άκτινοβολία τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου είναι τόσο μεγάλη στή Λυδία, ώστε πολλοί της κάτοικοι ξέρουν τήν ἑλληνική γλώσσα, σέβονται τούς ἑλληνικούς θεούς καί συμβουλεύονται τά μαντεία τους.

Στό λαμπρό του παλάτι ό Κροῖσος, ἀναφέρει ή παράδοση, ἀξιώθηκε νά φιλοξενήσει τόν Ἀθηναῖο Σόλωνα, καί ή συνάντησή τους ἔμεινε θρυλική. 'Ο Κροῖσος, ὅσο κι ἄν θαύμαζε τόν ἑλληνικό πολιτισμό, δέν μπόρεσε νά νοιώσει τή βαθύτερή του ούσια, τήν ἀπλότητα καί τήν ἀνθρωπιά του. Μέ τούς θησαυρούς του δοκίμασε νά θαμπώσει τόν "Ἐλληνα σοφό, πού στήν ψυχή του ἀναδεύονταν εύγενικές ιδέες μονάχα καί δέν ἔδινε σημασία στά ύλικά ἀγαθά τῆς ζωῆς, ἐπειδή τά θεωροῦσε ύπόβαθρο καί ὥχι σκοπό της.

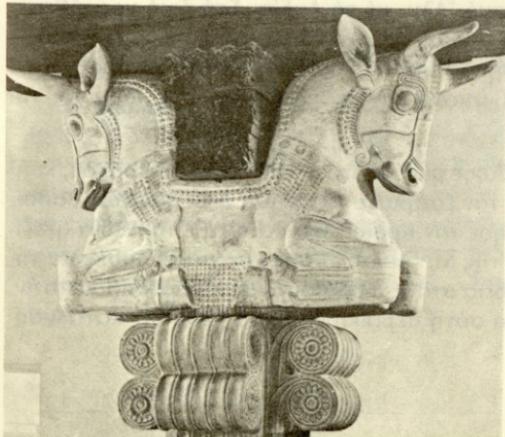
'Ο ίδιος αὐτός βασιλιάς ἔστελνε πλούσια δῶρα στά ἑλληνικά ιερά (στό ναό τής "Ἀρτεμηῆς στήν "Ἐφεσο") καί ζητοῦσε χρησμούς ἀπό τό Μαντεῖο τῶν Δελφῶν. Μ' ὅλο τό θαυμασμό πού ὁ Κροῖσος εἶχε γιά τόν Ἑλληνισμό, δέ δίστασε νά ἔρθει σέ σύγκρουση μέ τίς μικρασιατικές ἑλληνικές πόλεις γιά νά ἐπεκτείνει τή χώρα του. Τίς ύποχρέωσε, ἔτσι, νά τοῦ πληρώνουν φόρο καί νά ἀναγνωρίσουν τήν κυριαρχία του. Λογάριαζε μάλιστα νά προχωρήσει καί στά ἑλληνικά νησιά, γιά νά κάμει τή χώρα του μεγάλη ναυτική δύναμη.

Τά σχέδιά του ὅμως ματαιώθηκαν, μέ τήν ἐμφάνιση ἐνός μεγάλου βασιλιά στή γειτονική Περσία, τοῦ Κύρου, πού τήν ίδια έποχή, ἀφοῦ κυριάρχησε στή χώρα τῶν Μήδων, θέλησε νά ἀπλώσει τήν ἔξουσία του καί στή Μ. 'Ασία. 'Η σύγκρουση ὀνάμεσά τους στάθηκε μοιραία. "Οχι μόνο νικήθηκε ὁ Κροῖσος, ἀλλά κι όλόκληρο τό βασίλειο του διαλύθηκε κι ἔγινε περσική ἐπαρχία.

Κροῖσος καί
Σόλων

‘Ο Κροῖσος
κυριεύει τίς
ἑλληνικές πόλεις
τής Μ. 'Ασίας

Κατάλυση τής
Λυδίας ἀπό τούς
Πέρσες τό 546 π.Χ.

Κιονόκρανο μέ δύο ταύρους γοναποτούς, ἀπό τό ἀνάκτορο τῶν Περσῶν βασιλέων στά Σούσα. Σήμερα βρίσκεται στό Μουσείο τοῦ Λούβρου.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Β . ΟΙ ΜΗΔΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΠΕΡΣΕΣ

"Οταν οι ινδοευρωπαϊκές φυλές, στίς άρχες της δεύτερης χιλιετίας π.Χ., μετανάστευσαν πρός τό νότο, ἔνα μεγάλο κύμα τους ἐγκαταστάθηκε στό δυτικό μέρος τοῦ μεγάλου ὄροπεδίου τοῦ Ἰράν, πού ἀπό τήν Κασπία θάλασσα φθάνει ὡς τόν Περσικό κόλπο. Ἡ χώρα βρίσκεται στ' ἀνατολικά τῆς Μεσοποταμίας. Τά ἀφθονα λιβάδια τῆς πρόσφεραν κάθε εύκολία στούς νεοφερμένους, πού ἀχώριστη συντροφιά τους είχαν τό ἄλογο.

Στά βορινά κατοίκησαν οἱ Μῆδοι· στά νότια, οἱ Πέρσες. Καί οἱ δύο περιοχές είναι εὐφορες, γι' αὐτό καὶ γρήγορα οἱ κάτοικοι συνήθισαν στήν ἀγροτική ζωή.

1. ΟΙ ΜΗΔΟΙ

'Η παλαιότερη ιστορία τῆς χώρας χάνεται στήν ὁμίχλη τῆς προϊστορίας.

Τόν 8ο μόλις π.Χ. αἰώνα, βρίσκουμε τούς Μήδους χωρισμένους σέ μικρές ἡγεμονίες, νά πληρώνουν φόρο ὑποτελείας στούς Ἀσσυρίους. Στά τέλη τοῦ ἵδιου αἰώνα ξεσηκώνονται καὶ ἀποκτοῦν τήν ἀνεξαρτησία τους.

Πρωτεύουσα ἔγιναν τά Ἐκβάτανα, ὅπου χτίστηκε τό παλάτι τοῦ βασιλιά, κι ἡ πόλη ὀχυρώθηκε μέ ἐφτά σειρές τείχη. Σέ λίγο οἱ Μῆδοι κυρίευσαν τήν Περσία καὶ, τήν ἐποχή τοῦ βασιλιά Κυαζάρη, συνεννοήμενοι μέ τούς Βαβυλωνίους, εἰσβάλλουν μαζί στήν Ἀσσυρία καὶ καταστρέφουν τήν πρωτεύουσά της, τή Νινευή (612 π.Χ.).

2. ΟΙ ΠΕΡΣΕΣ

Γιά λίγα χρόνια τό κράτος τῶν Μήδων μεγάλωνε, γιά νά συνορέψει τελικά, στόν ποταμό Ἀλυ, μέ τή Λυδία. Στή ζωή κρατήθηκε ὡς τά 550 π.Χ., ὅταν οἱ Πέρσες ἐπαναστάτησαν καὶ μέ ἀρχηγῷ τόν ἔξυπνότατο καὶ δραστήριο Κύρο κατόρθωσαν ν' ἀποκτήσουν τήν ἀνεξαρτησία τους, καὶ ὑποτάσσοντας τούς Μήδους ἴδρυσαν τό Περσικό κράτος.

'Ο βασιλιάς Κύρος ἔδωσε μεγάλη πνοή στό Περσικό κράτος, κι ἡ κατάκτητική του μανία τόν ἐσπρωξε νά κινηθεῖ ἐναντίον τῶν Βαβυλωνίων, ἀφοῦ πρίν νίκησε τόν Κροῖσο καὶ κατέλαβε τή Λυδία (μαζί καὶ τίς ἐλληνικές πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας). Κυρίευσε χωρίς δυσκολία τή χώρα τους καὶ ἔδωσε ἄδεια στούς Ἐβραίους νά γυρίσουν πίσω στήν Παλαιοστίνη, πού ἔγινε κι αὐτή περσική ἐπαρχία μετά τήν κατάλυση

Κύρος (550-528 π.Χ.)

Ο τάφος τοῦ Κύρου στούς Πασαργάδες, δος αἱ. π.Χ. Προσέξετε πώς ὁ τάφος εἶναι δόλκληρο οἰκοδόμημα, ιδρυμένο σέ φηλή βαθμιδωτή βάση.

τοῦ Βαβυλωνιακοῦ κράτους. Τά σύνορά του ἦτοι ἔφθασαν ὡς τὴν Αἴγυπτο. Πρωτεύουσα τοῦ κράτους ἔκαμε τούς Πασαργάδες.

Οἱ διάδοχοί του, ποτισμένοι μὲ τὴν ἴδια ἀγάπη γιὰ κυριαρχία, θέλησαν νά μεγαλώσουν ἀκόμη περισσότερο τὸ τεράστιο κράτος τους. Ἀκολούθησαν, δηλαδή, ἡμιπεριαλιστική^{*} πολιτική. Κυρίευσαν, ἔτσι, τὴν Αἴγυπτο, τὴν Λιβύη καὶ τὴν Κυρηναϊκή.

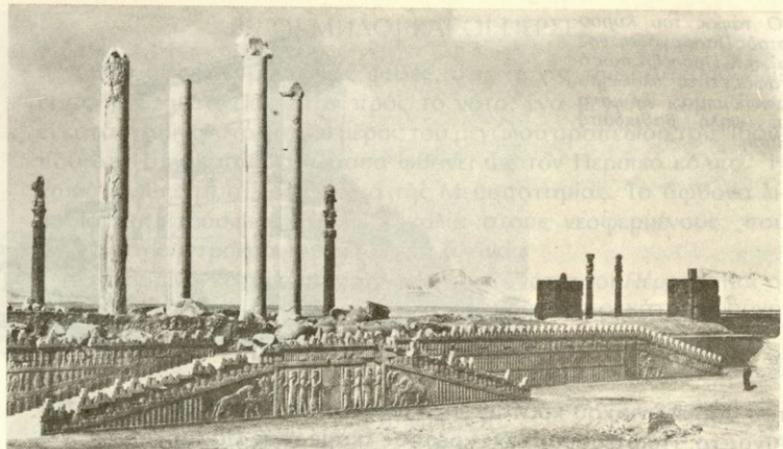
Τόν καιρό πού ἔγινε βασιλάς ὁ Δαρεῖος ὁ Α' (521-485), οἱ Πέρσες ἔχοντας κυριαρχήσει σ' ἔνα μεγάλο μέρος τῆς Ἀσίας, θέλησαν νά προχωρήσουν καὶ στὴν Εὐρώπη. (Τό κράτος τους είχε τόση δύναμη, πλοῦτο καὶ φήμη, ὥστε θά πίστευε κανείς πώς θά ἤταν ἀδύνατο νά σκεφτεῖ ὅποιοσδήποτε λαός νά τούς φέρει ἀντίσταση).

Πρῶτο ἐμπόδιο καὶ ὄριστικό, σ' αὐτή τὴν ἐξάπλωση πρός τῇ Δύση, στάθηκε ἡ Ἑλλάδα. Στόν τελείως ἄνισο ἀγώνα πού ἐπιχείρησαν οἱ Πέρσες, ὁ Ἐλληνισμός ὅχι μόνο δέ λύγισε, ἀλλά σταμάτησε ὄριστικά τὴν πορεία τους πρός τὴν Εὐρώπη. "Υστερα ἀπ'" αὐτό, ἡ Περσική αὐτοκρατορία συνέχιζε τῇ Ζωῇ της ὡς τὴν ἐποχή πού ἔνας περίφημος Ἐλληνας κατακτητής, ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, τὴν κυρίευσε.

Δαρεῖος Α' καὶ οἱ
Ἐλληνες

3. Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΣΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Ο βασιλάς. Η Περσική αὐτοκρατορία ἤταν ἀπόλυτη μοναρχία, ὅπως τά ἄλλα μεγάλα κράτη τῆς Ἀνατολῆς πού γνωρίσαμε. Η Ζωή κι ἡ ἀπεριουσία τῶν ὑπηκόων ἤταν στή διάθεση τοῦ βασιλιά. Ζώντας σέ πολυτελέστατα ἀνάκτορα, πλουσιότατος, χάρη στούς ἀμέτρητους φόρους πού συγκέντρωνε ἀπό τούς κατακτημένους λαούς καὶ τούς ὑπηκόους του, περιστοιχίζόταν ἀπό πολυάριθμη αὐλή, κι ἤταν γιά τὸν πολὺ κόσμο ἀπρόσιτος. "Οποιος τὸν ἀντίκριζε, γονάτιζε, κι ἐσκυβε ἐμπρός του.

τά έρειπα τοῦ ἀνακτόρου τῶν Περσῶν βασιλέων στὴν Περσέπολη. Κατασκευάστηκε ἀπὸ τὸ Δαρεῖο καὶ τὸν Ξέρδη καὶ διαιρέθηκε ὡς τὴν ἐποχὴ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Μεγάλου Ἀλεξανδροῦ. Ἐμπρός διακρίνεται ἡ διπλή κλίμακα πού ἡ πρόσοψη τῆς διακοσμεῖται μὲν ἀνάγλυφα πού παριστάνουν τοὺς φρουρούς, καὶ ζώα πού ἐπίσης θεωροῦνται φύλακες τοῦ παλατιοῦ. Στὸ δεύτερο πλάνῳ ύψωνται τὰς ἐλάχιστοι κίονες, ἀπὸ τοὺς 72 πού στήριζαν τὴν μεγάλην αἰθουσαν τῆς ὑποδοχῆς τῶν ἀνακτόρων. Στὸ βάθος, οἱ θύρες τῶν διαμερισμάτων τοῦ Δαρείου.

Λεπτομέρεια ἀπό τῇ μνημειακῇ κλίμακᾳ τῶν ἀνακτόρων στὴν Περσέπολη. Σὲ κάθε σκαλὶ ἀντιστοιχεῖ ἕνας ἄνδρας πού φέρνει δώρα στὸ Μεγάλο Βασιλεῖα. Είναι χαρακτηριστική ἡ ποικιλία στὶς κινήσεις, θεληματική, γιά νά' ἀποφύγουν τὴ μονοτονία στὴν ἐπίσημη αὐτή στάση πού παριστάνουνται οἱ δωροφόροι. Στὴν καλλιτεχνική σύλληψη τῆς σκηνῆς ὑπάρχει ἔντονη ἡ ἐπίδραση τῆς τέχνης τῶν Μικρασιατῶν Ἕλληνων κι ὁχι πά τῶν Ασσυρίων.

Σατραπεῖες. Ό Κύρος, οί ίδρυτής της ἀπέραντης αύτης αύτοκρατορίας, πού σύντομα ἀπλώθηκε ἀπό τίς Ἰνδίες ώς τήν Κασπία, τήν Αίγυπτο καί τήν Κυρηναϊκή, στάθηκε ο μεγάλος κατακτητής. Ο Δαρείος ο Α' ὑπῆρξε ο ὄργανωτής τοῦ κράτους, γιατί κατάλαβε πώς διαφορετικά θά ἦταν ἀδύνατο νά διατηρήσει στήν ἔξουσία του τούς ποικίλους ὑπηκόους του. Ἐνδιαφέρθηκε, ἔτσι, γιά τή διοίκηση καί χώρισε τήν αὐτόκρατορία σε περιφέρειες, τίς σατραπεῖες. Τή διοίκησή τους ἀνάθεσε σέ ἐναν εύγενη Πέρση, τό σατράπη, πού μαζί μέ τό βασιλικό γραμματέα καί τό στρατιωτικό διοικητή ἀντιπρόσωπευαν τήν ἔξουσία του.

Ἐπιθεωρητές. Ἐπειδή, ὅμως, ή ἀπόσταση ἀπό τήν πρωτεύουσά του, τά Σούσα, ἦταν πολύ μεγάλη κι εύκολα καλλιεργοῦσε ο κάθε σατράπης τόν ἐγωισμό καί τή διάθεση νά γίνει ἀνεξάρτητος, ὑπῆρχαν ἐπιθεωρητές, «τά μάτια καί τ' αύτιά τοῦ βασιλιά», πού τοῦ ἔξασφάλιζαν τήν κυριαρχία περιοδεύοντας σ' ὅλες τίς σατραπεῖες.

Στάθηκε ἀνάγκη γιά τό Περσικό κράτος ή κατασκευή δρόμων, γιά νά διευκολύνεται ή μετακίνηση τοῦ στρατοῦ καί ή μεταφορά τῶν ἐμπορευμάτων, καθώς καί ή κίνηση τῶν βασιλικῶν ταχυδρόμων, πού μέ τά γρήγορα ἀλογά τους μποροῦσαν νά βρίσκονται, σέ συντομότατο διάστημα, ὅπου ἦταν ἀνάγκη. Ή «βασιλική ὁδός», πού ἀπό τά Σούσα ἔφερνε στίς Σάρδεις, είχε μῆκος 2.400 χιλιόμετρα.

Κάθε σατράπης ἔπρεπε, τόν καιρό τής εἰρήνης, νά στέλνει ταχτικά τούς καθορισμένους φόρους σέ χρήματα ή σέ ειδη στό βασιλιά. Σέ περίπτωση πολέμου, είχαν δριστεῖ οι ὑποχρεώσεις σέ στρατό ή καράβια, πού κάθε περιοχή ἔπρεπε νά προμηθεύσει.

Τό νόμισμα. «Ο Μέγας Βασιλεὺς», ὅπως τόν ὄνομαζαν οι Ἑλληνες, δέν ἐνδιαφερόταν ιδιαίτερα γιά τό ἐμπόριο. Περισσότερο ἀπό καθετί τόν ἔνοιαζε ή ταχτική εἰσπραξή τῶν φόρων κι ή πειθαρχία τῶν ὑπηκόων του. Ο Δαρείος ἔκοψε χρυσό νόμισμα, τούς περίφημους «δαρεικούς», ὅχι ὅμως σέ πολύ μεγάλο ἀριθμό. Χωρίς ἔξαρεση, ὅλοι οι βασιλεῖς τής Περσίας προτιμοῦσαν νά συγκεντρώνουν τό χρυσάφι στ' ἀνάκτορά τους (γι' αύτό, ὅταν ο Μέγας Ἀλέξανδρος κυρίευσε τήν περσική πρωτεύουσα, βρῆκε ἀμέτρητους θησαυρούς στά βασιλικά παλάτια).

4. Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Παρ' ὅλη τήν καλή του ὄργανωση τό Περσικό κράτος είχε ἀρκετές ἀδυναμίες:

‘Η ἀπολυταρχική διοίκηση κι ή δεσποτική νοοτροπία τῶν βασιλέων δημιουργοῦσε εὔνοιες μεταξύ τῶν εὐγενῶν, καί συχνά ἐπιβαλ-

λόταν ἡ γνώμη ἐκείνων πού κολάκευαν πιό ἐπιτήδεια τό μονάρχη.
Οἱ σατράπες ὑπέβλεπαν ὁ ἔνας τὸν ἄλλον.

Ἡ ἕκταση τοῦ Περσικοῦ κράτους ἦταν τεράστια, γι' αὐτό κι οἱ σατράπες τῶν μακρινῶν περιοχῶν συχνά ἐπαναστατοῦσαν ἡ συγκρούονταν μεταξύ τους.

Οἱ λαοί πού ἀνήκαν στό ἀπέραντο κράτος ἦταν τελείως διαφορετικοί (μέ άλλη γλώσσα, ξεχωριστή θρησκεία καὶ διαφορετικές συνήθειες), χωρίς τὴν παραμικρότερη αἰσθηση ἐνότητας μεταξύ τους. Ἐχοντας χάσει τὴν ἑθνική τους ἐλευθερία, δέν ἔνιωθαν κανένα δεσμό μὲ τὴν ὑπόσταση τῆς αὐτοκρατορίας, γι' αὐτό κι ἡ ἀγωνιστική τους διάθεση στούς πολέμους ἦταν πολὺ περιορισμένη.

Στίς πολεμικές ἐπιχειρήσεις, ὁ βασιλιάς ἦταν ὑποχρεωμένος νά χρησιμοποεῖ στρατιωτικά σώματα ἀπό διάφορες ἑθνικότητες καὶ μέ διάφορετική ἀγωγή, στολή καὶ συνήθειες.

Οἱ Πέρσες, σάν ἡπειρωτικός λαός, δέν εἶχαν πείρα στό ναυτικό, γι' αὐτό κι ἦταν ἀναγκασμένοι νά στηρίζονται στούς ὑπηκόους τους: στούς Φοίνικες, στούς Αίγυπτιους καὶ στούς "Ἐλληνες τῆς Μ. Ασίας.

Οἱ ιδιότυποι αὐτός χαρακτήρας τοῦ Περσικοῦ κράτους ὅδηγησε ἀναγκαστικά τούς ἄρχοντες σέ μερικές ὑποχωρήσεις, γιά νά διατηρθεῖ ἡ συνοχή τῶν λαῶν πού τό ἀποτελοῦσαν.

Δέν ὑπῆρχε στήν Περσία ἡ σκληρότητα πού χαρακτήριζε τούς "Ασσυρίους. Ὁταν οἱ ὑπῆρκοι πλήρωναν ταχτικά τούς φόρους ἡ τά δῶρα πού ζητοῦσε ὁ βασιλιάς, κι ἔμεναν ἡσυχοι, τό κράτος δέν τούς ἐνοχλοῦσε. Κάθε ὑπῆρκος τῆς Περσίας μποροῦσε νά λατρεύει ὅποι θεό ἥθελε, καὶ κανείς δέν τὸν ἐμπόδιζε νά ζει σύμφωνα μέ τίς ιδιαίτερές του συνήθειες. Αύτή ἡ ἀνοχή, γιά πρώτη φορά, παρουσιάζεται σέ αὐτοκρατορία τῆς ἀρχαιότητας. Ἔτοι, ἡ ὑποδούλωση δέν ἦταν φοβερά αἰσθητή καὶ δέν ὑπῆρχε στήν Περσία τό μίσος πού ἄλλα μεγάλα κράτη ἔκαμαν τούς κατακτημένους λαούς νά αἰσθάνονται.

5. Ο ΠΕΡΣΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Ἡ περσική τέχνη δέν ἔχει καμιά πρωτοτυπία. Ἔξυπνα δανείστηκε πολλά στοιχεία ἀπό τούς παλαιότερους πολιτισμούς, πού τά προσάρμοσε στό χαρακτήρα τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ κράτους.

Ἡ θρησκεία. Τό πρωτότυπο στοιχεῖο στόν περσικό πολιτισμό εἶναι ἡ θρησκεία. Ἔνα βιβλίο εἰδικό, ἡ Ζέντ 'Αβεστα, δίνει τήν εἰκόνα της. Τό περιεχόμενό της διαμορφώθηκε ἀπό ἔνα ιστορικό πρόσωπο, τό σοφό Ζαρατούστρα, πού ἔζησε τὸν 7ο ἡ τόν 60 αἰ. π.Χ.

Πίστευαν, ὅτι στόν κόσμο ὑπάρχουν δυό μεγάλες δυνάμεις, τό

Καλό καί τό Κακό, πού παλεύουν ἀδιάκοπα ποιό νά κυριαρχήσει. Θεός τοῦ Καλοῦ είναι ὁ θεός τοῦ φωτός καί τῆς ζωῆς, ὁ Ὁρμούσδ· τοῦ Κακοῦ ὁ σκοτεινός Ἀριμάν. Πότε ὁ ἔνας καί πότε ὁ ἄλλος ὑπερισχύει, καθώς ἡ ζωὴ συνεχίζεται. «Ψιστὴ ύποχρέωση τοῦ ἀνθρώπου είναι νά βοηθήσει στήν τελική νίκη τοῦ Καλοῦ, καλλιεργώντας μέσα του ὅ,τι καλό καί χρήσιμο. Πρέπει νά είναι τίμιος κι ἀγνός, νά λέει πάντα τήν ὀλήθεια καί νά ἀγαπάπει τή δικαιοσύνη.

«Η ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου κρίνεται ἀπό τή συμβολή του σ' αὐτό τὸν ἀγώνα. Ἄν μείνει ἐνάρετος, ἡ ψυχὴ του, ὑστερα ἀπό τήν κρίση τοῦ Ὁρμούσδ, πετάει στὸ χῶρο ὅπου κυριαρχεῖ αἰώνια εύτυχία. Τούς ἄδικους ἀνθρώπους, πού ἔγιναν ὅργανα τοῦ Ἀριμάν, οἱ Πέρσες τούς ἄφηναν, ὅταν πέθαιναν, νά τούς κατασπαράξουν τά ἄγρια πουλιά. Δέν ἥθελαν οὔτε νά τούς θάψουν, οὔτε νά παραδώσουν τά κορμιά τους στή φωτιά, γιά νά μή λερωθοῦν τά δυό αὐτά ἀγνά στοιχεῖα (ἡ φωτιά καί ἡ γῆ).

Οἱ Πέρσες πῆραν ἀπό τοὺς Ἀσσυρίους τή γραφή (τή σφηνοειδή), ὅπως καί πολλά ἄλλα πολιτιστικά στοιχεῖα. Οἱ γραφεῖς τους ὅμως ἀπλοποίησαν πολύ τό σύστημα καί κατόρθωσαν μέ τριάντα περίπου σύμβολα νά ἔχυπηρετοῦνται. Στήν ἀπλοποιημένη αὐτή γραφή σύντασσονταν τά διατάγματα, πού ἔξαιτίας τῆς φύσης τοῦ κράτους (τό ἀποτελοῦσαν ποκίλο λαοί) ἦταν ἀνάγκη νά μεταφραστοῦν στίς διάφορες ἔθνικές γλῶσσες τῶν λαῶν τῆς αὐτοκρατορίας.

«Η λατρεία τῶν Περσῶν δέ γινόταν σέ ναούς, ἀλλά στό ὕπαιθρο, ὅπου πάνω στούς βωμούς οἱ ἱερεῖς τους, οἱ «Μάγοι», ἄναβαν φωτιά (Πυρολατρεία). «Η περσική θρησκεία ξεχωρίζει ἀπό τίς δοξασίες ὅλων τῶν ἀνατολικῶν πολιτισμῶν γιά τήν ἀνώτερή της ἡθική, κι ἐπηρέασε μεταγενέστερες θρησκείες.

Η γραφή

Πυρολατρεία.
«Μάγοι»

KYRIA SΗMΕΙΑ

1. Λυδοί, Μῆδοι καί Πέρσες ὑπῆρξαν ἴνδοευρωπαϊκοί λαοί.
2. Τῶν Λυδῶν ἡ ἐμφάνιση σημειώνεται τόν 7ο αἰ. π.Χ. Πλούσιο κράτος, ἀλλά ἐφήμερο, ἥρθε σέ στενή ἐπαφή μέ τόν Ἑλληνικό πολιτισμό, κυριάρχησε στίς μικρασιατικές Ἑλληνικές πόλεις καί ἄφησε πίσω του τή φήμη τῶν ἀμύθητων θησαυρῶν τῶν βασιλέων του. Περιφημότερος στάθηκε ὁ Κροῖσος, ὁ τελευταῖος βασιλιάς. Στήν ἐποχή του ἡ Λυδία ὑποτάχθηκε στούς Πέρσες.

3. Μῆδοι καί Πέρσες κατοικοῦν στό εύφορο Ίράν. Λαός νομαδικός ἄλλοτε, ύπηρξαν περίφημοι γιά τό ιππικό τους.

4. Ἀρχικά οἱ Μῆδοι σχηματίζουν κράτος, Ὁ Πέρσης βασιλίας Κύρος (555-528), μεγάλος κατακτητής ἐνώνει ὀλόκληρη τή χώρα, ὑπότασσει τή Λυδία καί τή Μεσοποταμία. Ὁ Δαρείος ὁ ἄργανώνει τήν Περσία σέ σατραπείες, φτιάχνει δρόμους καί κόβει νόμισμα.

5. Ἡ Περσική αὐτοκρατορία ύπηρξε κράτος ἱμπεριαλιστικό*. Ἡ διοίκηση, ὅμως, ἦταν ἀνεκτική. Ἡ κυριαρχία τῶν Περσῶν στούς κατακτημένους λαούς δέν ἦταν τυραννική.

6. Τό κράτος τό ἀποτελοῦσαν λαοί μέ διαφορετική θρησκεία, γλώσσα καί συνήθειες. Τοῦ ἔλειπε ἡ ἑθνική συνοχή.

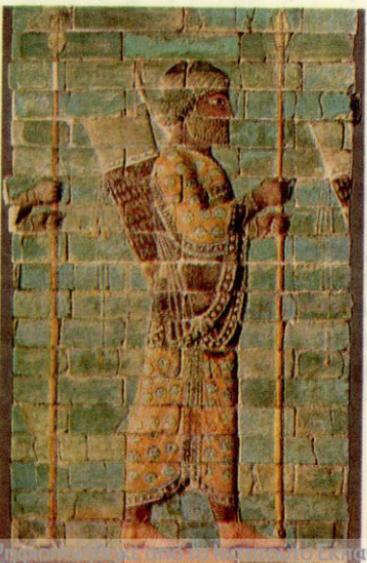
7. Ὁ πολιτισμός τῶν Περσῶν δανείστηκε πολλά στοιχεῖα ἀπό τούς παλαιότερους λαούς. Ἀνώτερου ἡθικοῦ ἐπιπέδου ἦταν ἡ θρησκεία του.

KEIMENA

1. Οι συνήθειες τῶν Περσῶν:

«Οἱ Πέρσες, καθώς ξέρω, ἔχουν τά ἔξῆς ἔθιμα: Δέ συνηθίζουν νά κάνουν ἀγάλματα, ναούς καί βωμούς, καί θεωρούν μωρούς ἐκείνους πού τά κάνουν, γιατί, κατά τή γνώμη μου, δέν πιστεύουν, ὅπως οἱ "Ἐλληνες, ὅτι οἱ θεοί εἶναι ἀνθρωπόμορφοι (μέ μορφή δηλ. ἰδότητες ἵδιες κι ἀνάγκες μέ τούς ἀνθρώπους). "Ἔχουν τή συνήθεια ν' ἀνεβαίνουν στά ψηλότερα βουνά καί νά προσφέρουν θυσίες στό Δία (ταυτίζει ἐδώ τό Δία με τὸν Ὄρμουσδ) καί ὀνομάζουν Δία τό θόλο ὅλου τοῦ οὐρανοῦ. Κάνουν θυσίες καί στόν ἥλιο καί στή σελήνη, στή γή, στή φωτιά, στό νερό καί στούς ἀνέμους. Στήν ἀρχή μόνο σ' αὐτούς τούς θεούς θυσιάζαν, ἀργότερα ὅμως ἐμαθαν ἀπό τούς Ἀσσυρίους καί τούς "Αραβίες νά θυσιάζουν καί στήν Αφροδίτη Οὐρανία...».

'Ηροδότου, Ἰστορία A, 131 (Μετ. Α. Θεοφίλου)

Ψηφιδωτή παράσταση της στρατιάς της αιγαίνεικης Πολιτικής

ΑΙΓΑΙΟΣ

Ἀνάγλυφο σέ σμαλτωμένα τοῦβλα. Ἡ λεγόμενη «ζωφόρος τῶν τοξοτῶν» προέρχεται ἀπό τά Σουσα. Σήμερα στό Μουσείο τοῦ Λούβρου. 5ος π.Χ. αι.

ΟΙ ΠΕΡΣΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

Στίς ἀρχές τοῦ 5ου αἰώνα ὀλόκληρος ὁ Ἑλληνικός κόσμος ἀντιμετώπισε ἔνα θανάσιμο κίνδυνο: τὴν ἀπειλή τῶν Περσῶν, πού, θέλοντας ν' ἀπλωθοῦν στὸ Αἴγαον καὶ νά βάλουν πόδι στὴν Εὐρώπη, γύρεψαν νά ύποδουλώσουν τὴν Ἑλλάδα.

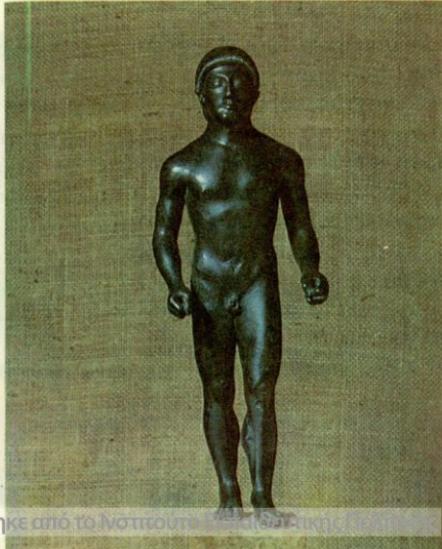
"Ἄν οἱ Ἕλληνες κατόρθωσαν νά φέρουν ἔνα νέο μῆνυμα στὸν κόσμο καί νά δώσουν πρωτόφαντα πρότυπα ζωῆς, εἶναι γιατί ἔμειναν ἐλεύθεροι καί νίκησαν, τότε, τοὺς Πέρσες. Ποιά θά ἦταν ἡ μοίρα τῆς ἀνθρωπότητας κι ἡ ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ τῆς, ἂν δέν εἶχαν κερδίσει αὐτή τῇ μεγάλῃ νίκῃ; Τί θά ἦταν σήμερα ὁ κόσμος, ἂν εἶχε λείψει ἡ προσφορά πού ἡ Ἑλλάδα πραγμάτωσε μές στὸν 5ο αἰώνα;

Στό δραματικά ἀνισο ἀγώνα τῶν μικρῶν Ἑλληνικῶν κρατῶν μέτην ἀπέραντη καί πάμπλουτη αὐτοκρατορία διακρίθηκαν δύο πόλεις: ἡ Σπάρτη κι ἡ Ἀθῆνα. Τὸν «μέχρι θανάτου» ἀγώνα τῆς Σπάρτης ἦταν φυσικό νά τὸν περιμένει κανεῖς μέ τά ιδανικά πού εἶχαν ἀναπτύξει οἱ πολίτες τῆς. Τῆς Ἀθήνας ὅμως ἡ παρουσία σ' αὐτούς τοὺς πολέμους ἐκάλυψε τὰ πάντα, ἀκόμα καί τῇ Σπάρτη. Οἱ ἡρωικοὶ πολίτες τῆς, ὑστερα ἀπό φριχτά δεινά, κέρδισαν μέ τὸ θάρρος, μέ τὴν αὐτοθυσία καί μέ τὴν ἀγάπη τους γιά τὴν ἐλευθερία τὴν πρώτη θέση στὸν Ἑλληνικό κόσμο.

1. ΑΙΤΙΕΣ ΚΑΙ ΑΦΟΡΜΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

"Οταν ἔνα κράτος βάλει πρόγραμμά του τὴν ἀδιάκοπη ἐπέκταση Μακεδονίας τὸ Δρέπανον

Μικρὸς χάλκινος κούρος ἀπό τὴν Ἀκρόπολη τῶν Αθηνῶν. Παριστάνει ἀθλητή μᾶλλον, πού κρατεῖ στὰ χέρια του ἀπό ἔνα δόρυ. Πρόκειται γιά ἔνα πολὺ ὀπουδαίο καί καλοδιατηρημένο ἀπικό ἔργο, πού θὰ φιλοτεχνήθηκε στὰ τέλη τοῦ 6ου ἡ στὶς ἀρχές τοῦ 5ου π.Χ. αἱ. Προσέξτε καί περιγράψτε λεπτομερειακά τὴν ἀπόδοση τοῦ κορμοῦ, συγκρίνοντας τὸ ἀγαλμάτιο αὐτό μὲ τὸν Κούρο τοῦ Σουνίου.

Ψηφιοποιήθηκε από τα Ματρουτικά Κέρατα της Κρήτης.

Μαρμάρινο δάγαλμα σφίγγας. Βρέθηκε στήν Αίγινα, στή θέση Κολώνα. Στήν άρχαια Έλλάδα χρησιμοποιήσαν πολύ τή σφίγγα ώς επίστεψη σε επιτύμβιες στήλες, ή τήν έσπηναν μόνη της πάνω σέ μια βάση. Πρόκειται για ένα φανταστικό δύν, μέ κεφάλι γυναικίς και σώμα λιονταριού. Τή θεωρούσαν φύλακα τής είσοδου τοῦ "Αδη, ή φρουρό τοῦ τάφου. Η σφίγγα πού είκονίζεται στή φωτογραφία είναι ένα άπό τά ώραιότερα έργα του είδους, η τέχνη της είναι έξαιρετή – προσδέεται λεπτομερειακά τού έκφραστικό πρόσωπο της. Έχει φιλοτεχνηθεί γύρω στά 450 π.Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο τής Αίγινας.

Πήλινος πίνακας μέ ανάγλυφη παράσταση γυναικωνίτη. Μιά γυναικά βγάζει ένα όφαδα από μιά κασέλα, πού οι πλευρές της έχουν ανάγλυφες παραστάσεις. Πίσω της, ύπαρχει ένας μεγαλόπρεπος θρόνος. Στόν τοίχο, κρέμονται, άπό τά άριστερά πρός τά δεξιά, ένας κάλαθος, ένας καθρέφτης, μιά λήκυθος κι ένας κάνθαρος. Έργο γύρω στά 470 π.Χ. Εθνικό Μουσείο του Τάραντα (στήν Ιταλία).

τῶν συνόρων του, γίνει δηλαδή ίμπεριαλιστικό*, σπάνια συνειδητοποιεῖ πού καί πότε πρέπει νά σταματήσει τίς κατακτήσεις. Οι Πέρσες έχοντας κυριαρχήσει σ' ένα μεγάλο μέρος τής Ασίας καί τής Αφρικῆς στά τέλη τοῦ bou ai. π.Χ., έστρεψαν τά μάτια τους στή Δύση καί θέλησαν νά γίνουν κύριοι στούς θαλάσσιους έμπορικούς δρόμους τοῦ Αιγαίου, καί νά περάσουν στήν Εύρωπη [γιατί νά άποκτήσουν τά μεταλλεία τοῦ Παγγαίου καί τής Δακίας].

* Ήταν δυνατοί καί πλούσιοι. Η μικρή Έλλάδα ήταν έμποδιο στό δρόμο τους. Καί ξεκίνησαν νά τήν κατακτήσουν.

* Αφορμή τῶν πολέμων ήταν ή ξαφνική έπανάσταση στής ιωνικές πόλεις τής Μ. Ασίας.

"Οταν νικήθηκε ο Κροῖσος καί καταλύθηκε τό κράτος τῶν Λυδῶν,

οί μικρασιατικές έλληνικές πόλεις, ή μιά υστερα από τήν ἄλλη, μέ δραματικές συνθήκες, ἔπεσαν στά χέρια τῶν Περσῶν, χωρίς νά κατορθώσουν νά ένωθούν σέ κοινό ἀγώνα ἐναντίον τους.

Τήν ἐποχή τοῦ Δαρείου τοῦ Α', ὅταν γενικεύτηκε τό σύστημα τῶν σατραπειῶν, καθώς τό Περσικό κράτος σεβόταν τίς ιδιαίτερες συνήθειες τῶν κατακτημένων λαῶν, φέρθηκε μέ ειδικό τρόπο στίς Ἑλληνικές πόλεις. Ἐδωσε τή διοίκηση τῆς καθεμιᾶς σέ "Ἑλληνες, τῆς ἐμπιστοσύνης ὅμως τοῦ Πέρση βασιλιά, στούς τυράννους. Αύτοί κυβερνοῦσαν γιά λογαριασμό του, συγκέντρωναν καί τοῦ ἔστελναν τούς φόρους καί φρόντιζαν γιά τή διατήρηση τῆς περσικῆς κυριαρχίας. Οι Ἰωνες τῆς Μ. Ἀσίας δέν ἔνιωσαν βέβαια τόν περσικό ζυγό νά βαραίνει ἀνυπόφορα ἐπάνω τους. Ὡστόσο, οἱ πόλεις ἀφορμή ζητοῦσαν νά ἀποκτήσουν τήν ἐλευθερία τους.

Τό 514 π.Χ. ὁ Δαρεῖος ὄργάνωσε ἐκστρατεία γιά νά κατακτήσει τή χώρα τῶν Σκυθῶν, πού κατοικοῦσαν πέρα ἀπό τό Δούναβη, στή Νότιο Ρωσία, κι ὥριζαν τούς ἐμπορικούς δρόμους ἀπό τόν Εὔξεινο καί τό στόμιο τοῦ ποταμοῦ, πρός τό ἐσωτερικό τῆς Εὐρώπης. Στή Δακία ὑπῆρχαν, ἔξαλλου, μεταλλεία χρυσαφιού, πού ὁ βασιλιάς τῶν Περσῶν ἐπιθυμοῦσε ν' ἀποκτήσει τήν κυριότητά τους. Ὁ Μιλτιάδης, ὁ τύραννος τῆς Θρακικῆς Χερσονήσου, κι οἱ τύραννοι τῶν ιωνικῶν πόλεων ὑποχρεώθηκαν νά τόν συνοδεύσουν σ' αὐτή τήν ἐκστρατεία πού σημείωσε μεγάλη ἀποτυχία. Ἐκινδύνευσε ἀκόμη κι ὁ Δαρεῖος, πού μόνο χάρη στή βοήθεια τοῦ Ἰστιαίου, τοῦ τυράννου τῆς Μιλήτου, αώθηκε.

Ο βασιλιάς τῶν Περσῶν κίνησε νά γυρίσει πίσω στή χώρα του· ὁ στρατηγός του ὅμως Μεγάβαζος, μ' ἐντολή του, ἔκαμε φόρου ὑποτελεῖς* τίς Ἑλληνικές ἀποικίες τοῦ "Ἑλλησπόντου, τή Θράκη καί τή Μακεδονία ὡς τό Στρυμόνα.

* Ο περσικός Συγός στίς Ἐλληνικές πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας

'Ο Δαρεῖος
ἐναντίον τῶν
Σκυθῶν

μιλητοί Η
τοις ανατολής
ρυπούσια περιήλια
εδάλοις την
μεταναστεύει

Πήλινα εἰδώλια (ἀγάλματάκια) γυναικῶν, ἀπό τή Βοιωτία. Εικονίζονται τή σπηγμή πού καταγίνονται μέ σπηπικές δουλειές: ζύμωμα ἡ ἀλεομά σταριού. Γύρω στά μέσα τοῦ 5ου π.Χ. αι. Προέρχονται ἀπό τή Βοιωτία καί βρίσκονται στό Μουσείο τοῦ Λούβρου (στό Παρίσι).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

2. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΙΩΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ (499 π.Χ.)

Ο Δαρείος χρωστούσε στόν Ιστιαίο, τόν τύραννο τῆς Μιλήτου, τή ζωή του. Δέν τόν ἐμπόδιος, ωστόσο, ἡ εὐγνωμοσύνη του αὐτή νά τόν ύποψιαστεῖ, ὅταν τοῦ τόν κατηγόρησαν. Γι' αὐτό τόν πῆρε μαζί του στά Σοῦσα δῆθεν γιά σύμβουλό του, κι ἐκεῖ τόν κρατοῦσε αἰχμάλωτο.

Ἀντικαταστάτης τοῦ Ιστιαίου στή Μίλητο ἔμεινε ὁ γαμπρός του Ἀρισταγόρας. Αὐτός ὅμως βρέθηκε σέ πολύ δύσκολη θέση ἀπέναντι στό βασιλέα, ὅταν ἀπέτυχε ἡ περσική ἐκστρατεία στή Νάξο, πού τήν εἶχε ὁ ἴδιος συμβουλέψει.

Σκεφτόταν μάλιστα νά ἀποστατήσει, ὅταν ταχυδρόμος ἀπό τά Σοῦσα, σταλμένος ἀπό τόν Ιστιαίο, τοῦ παράγγειλε νά τό κάμει. Κήρυξε τότε ἐπανάσταση στή Μίλητο ἐναντίον τοῦ περσικοῦ ζυγοῦ, «κατάλυσε τίς τυραννίδες στήν ἄλλη Ιωνία», ὅπως γράφει ὁ ιστορικός Ἡρόδοτος πού περιγράφει τούς Περσικούς πολέμους, καί κίνησε γιά τή Σπάρτη νά ζητήσει βοήθεια, «γιατί εἶχε ἀνάγκη ἀπό συμμαχία δυνατή».

Ἡ βοήθεια
Ἄθηνας καὶ
Ἐρέτριας στούς
Ἰωνες τῆς Μ.
Ἀσίας

Οι Σπαρτιάτες δέν ἀγαποῦσαν τίς μακρινές ἐκστρατείες. Ὅπηρχε πάντοτε ὁ φόβος ν' ἀποστατήσουν οἱ Ἐλώτες. Μαθαίνοντας πόσο μακριά ἀπό τή θάλασσα ἦταν ἡ πρωτεύουσα τής Περσίας (τρεις μῆνες δρόμο) ἀρνήθηκαν κάθε βοήθεια. Ἔτσι, ὁ Ἀρισταγόρας πῆγε στήν Αθήνα, ὅπου τόνισε τήν ύποχρέωσή της νά βοηθήσει τούς Ιωνες, πού εἶχαν ιδιαίτερους δεσμούς μέ τούς Αθηναίους.

Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου ἀποφάσισε νά στείλει ἡ Αθήνα εἴκοσι πλοια. Μαζί μέ αύτά ἔφτασαν στήν Ιωνία καί πέντε ἀκόμη πού ἔστειλε ἡ Ἐρέτρια.

Οι Ιωνες χτύπησαν τήν πρωτεύουσα τής σατραπείας, τίς Σάρδεις, καί τή κυρίευσαν· ἐνώ ὅμως πολιορκούσαν τούς κλεισμένους στήν ἀκρόπολη Πέρσες, πυρκαγιά πού ἀπλώθηκε ξαφνικά στήν κάτω πόλη δημιούργησε σύγχυση καί ἀποσύρθηκαν. Σπίτια καί ναοί κάηκαν στίς Σάρδεις. Οι Πέρσες ὅμως κυνήγησαν τούς Ἐλληνες καί τούς νίκησαν κοντά στήν Ἔφεσο.

Ὑστερα ἀπ' αὐτό τό ἐπεισόδιο, οἱ Αθηναῖοι κι οἱ Ἐρετριεῖς ἀπογοητευμένοι μπήκαν στά πλοια τους καί γύρισαν στήν Ελλάδα, ἀφήνοντας στήν τύχη τους τούς ξεσκωμένους Ιωνες. Ἡ ἐπανάσταση συνεχίζόταν καί ἀπλώθηκε καί στίς ἐλληνικές πόλεις στόν Ελλήσποντο.

Ἡ εἰδηση τῆς ἀποστασίας ἐξόργισε ἀπερίγραπτα τό Δαρείο, πού ὅρκίστηκε νά «ἐκδικηθεῖ τήν Αθήνα. Παράγγειλε γι' αὐτό σ' ἔνα του δοῦλο νά τοῦ λέει, κάθε φορά πού κάθιζε γιά φαγητό, νά θυμᾶται τούς Αθηναίους».

Στό νησάκι έξω από τή Μίλητο, τή Λάδη, ό περσικός στόλος νίκησε τούς έπαναστατημένους "Ιωνες" (494 π.Χ.) καί κατέστρεψε τό στόλο τους. Σέ λίγο κυριεύτηκε ή ἀνθρηρή Μίλητος, καί οι κάτοικοί της πουλήθηκαν δοῦλοι. Μιά σπουδαία πόλη ἀφανίστηκε.

Οι Ἀθηναῖοι πόνεσαν πολύ γιά τή συμφορά. "Οταν, σέ λίγο, παίχτηκε στό θέατρο τό δράμα «Μίλήτου ἄλωσις» τοῦ ποιητή Φρυνίχου, οι πολίτες ξέσπασαν σέ κλάματα βλέποντας στή σκηνή τίς συμφορές τῶν Μιλησίων. «Καί ή πόλη καταδίκασε τόν ποιητή σέ χλιες δραχμές πρόστιμο, γιατί τούς θύμισε τίς δικές τους συμφορές, καί τοῦ ἀπαγόρευσαν ἄλλη φορά τήν παράσταση τοῦ ἔργου», σημειώνει ό 'Ηρόδοτος, μ' αὐτή τήν εὐκαιρία.

Οι ὑπόλοιπες Ἑλληνικές πόλεις κυριεύτηκαν μέ τή σειρά ἀπό τούς Πέρσες, κι οι κάτοικοί τους τιμωρήθηκαν παραδειγματικά. Ἡ ἀναστάτωση αυτή ἐφερε τήν οἰκονομική καταστροφή στόν Ἐλληνισμό τῆς Μ. Ἀσίας καί στάθηκε ή ἀφορμή γιά τήν ἐπίθεση τῶν Περσῶν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδας.

'Αποτυχία τῆς
Ιωνικῆς
ἐπανάστασης

3. Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΜΑΡΔΟΝΙΟΥ (492 π.Χ.)

Τόν πληγωμένο ἐγωισμό τοῦ Δαρείου καί τό θυμό του ἐναντίον

Χάλκινος καλοδιατηρημένος καθρέφτης, πού στηρίζεται πάνω σέ ὅγαλμάπιο κομψής γυναικείας μορφῆς, πατώντας σ' ἓνα ἀνθέμιο, πού ἔχει δεξιά κι ἀριστερά ἀπό ἓναν Ἐρωπίδεα. Ἡ γυναικία πατεῖ σέ στρογγυλή βάση μέ τρεῖς βαθμίδες. Πρώτη είκοσιπενταετία τοῦ 5ου π.Χ. αι. Τέχνη τής Πελοποννήσου - μᾶλλον κορινθιακοῦ ἐργαστηρίου. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

τῶν Ἀθηναίων, πού τόλμησαν νά βοηθήσουν τήν ιωνική ἐπανάσταση, τά ύποδαύλιζε ὁ Ἰππίας πού εἶχε καταφύγει στήν περσική αὐλή. Πίστευε πώς θά γινόταν ξανά τύραννος στήν Ἀθήνα, ἀν ἡ πατρίδα του ἔπεφτε στά χέρια τῶν Περσῶν.

Τό 492 ἄρχισε ὁ φοβερά ἄνισος ἀγώνας, πού κατάληξη του ἦταν ἡ λαμπρή, ἀλλά ἀνέλπιστη νίκη τῶν Ἑλλήνων.

‘Ο γαμπρός τοῦ Δαρείου, ὁ Μαρδόνιος, μέ πολύ στρατό και στόλο πέρασε στόν Ἐλλήσποντο καί προχώρησε ἀπό τή Θράκη στή Μακεδονία. Τά περσικά καράβια παρακολουθοῦσαν τό στρατό. Οι τρικυμίες ὅμως στόν Ἀθω ἔγιναν αἵτια νά καταστραφοῦν πολλά καράβια καί νά πνιγοῦν τά πληρώματά τους. Μή μπορώντας νά προχωρήσει ὁ Μαρδόνιος, γύρισε πίσω ντροπιασμένος στήν Περσία.

‘Η κρίσιμη καμπή στήν Ἑλληνική ιστορία εἶχε φτάσει. Μαζί εἶχε σημάνει καί ἡ μεγάλη ὥρα τῆς Ἀθήνας. Μιά σειρά ἀπό διαλεχτούς ἄνδρες, πού πήραν τήν τύχη τους στά χέρια τους, τήν ἀνάδειξαν ὡς πρώτη πόλη τῆς Ἑλλάδας, χαρίζοντάς της μιάν ἀφάνταστα λαμπρή νίκη.

4. Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΔΑΤΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΡΤΑΦΕΡΝΗ (490 π.Χ.)

‘Ο Δαρείος δέν μποροῦσε νά ξεχάσει τήν προσβολή πού τοῦ εἶχαν κάμει οἱ ἄγνωστοί του, ὡς ἐκείνη τή στιγμή, Ἀθηναῖοι. Πιστεύοντας πώς εἶναι ἀκαταμάχητος, κίνησε δεύτερη ἐκστρατεία, ὁρίζοντας τώρα ἀρχηγούς τό Δάτη καί τόν Ἀρταφέρνη. Θά τούς συνόδευε ὁ γερασμένος πιά Ἰππίας. Τή φορά αύτή ὅμως διάλεξαν ἄλλο δρόμο.

Πρίν ξεκινήσουν, ὁ Δαρείος εἶχε στείλει κήρυκές του στήν Ἑλλάδα νά ζητήσουν «γῆ καὶ ὄντωρ», σημάδια ύποταγῆς. Πολλές πόλεις δείλιασαν καί δήλωσαν ύποταγή. Οι Ἀθηναῖοι ὅμως κι οἱ Σπαρτιάτες ἀρνήθηκαν κατηγορηματικά.

Στόχος τῆς ἐκστρατείας, πού ἄρχισε τήν ἄνοιξη τοῦ 490, ἦταν ἡ Ἐρέτρια κι ἡ Ἀθήνα. ‘Ο Μέγας Βασιλεὺς εἶχε διατάξει νά τίς καταστρέψουν καί νά τοῦ φέρουν δούλους τούς κατοίκους τους. Πλήθος στρατός ἀπό τίς φόρου ύποτελεῖς* περιοχές ἔφτασε στά παραλία τῆς Μ. Ἀσίας κι ἐπιβιβάστηκε σέ 600 καράβια στή Σάμο. Χωρίς νά πειράξουν τήν ἰερή Δῆλο, καταστρέψανε οι Πέρσες τή Νάξο· ἀπό κεὶ ἔπλευσαν πρός τήν Ἐρέτρια.

‘Ο φόβος εἶχε κυριαρχήσει στίς περισσότερες Ἑλληνικές πόλεις· στήν ἴδια τήν Ἐρέτρια στάθηκε ἀδύνατο νά μονοιάσουν οἱ πολίτες.

Τρέμοντας, πολλοί ήταν ἔτοιμοι νά ανοίξουν τίς πύλες τής πόλης χωρίς ἀντίσταση. "Ετσι, οἱ Ἀθηναῖοι πού εἶχαν ἐρθεὶ γιά βοήθεια, ἀναγκάστηκαν νά φύγουν.

Η πόλη ἔπεισε στά χέρια τῶν Περσῶν ύστερα ἀπό ἔξι μέρες πολιορκία. Κατασκάφτηκαν τά iερά τῆς, ἡ φωτιά ἀφάνισε τά σπίτια καί οι κάτοικοι τῆς ἔξανδραποδίστηκαν*.

5. Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΜΑΡΑΘΩΝΑ (490 π.Χ.)

Ο περσικός στόλος, ύστερα ἀπό τό χαλασμό τῆς Ἐρέτριας, τράβηξε ἀπέναντι, γιά τήν παραλία τοῦ Μαραθώνα, ἀκολουθώντας τήν συμβούλη τοῦ Ἰππία. Ο γιός τοῦ Πεισιστράτου είχε τήν μάταιη πεποίθηση πῶς οι παλαιοί φίλοι τοῦ πατέρα του, οἱ Διάκριοι*, πού κατοικούσαν στίς παρυφές τῆς Πεντέλης, θά τόν βοηθούσαν, ὅταν μάθαιναν πῶς ἔφτασε μαζί μέ τούς Πέρσες.

Σ' αὐτή τήν περίσταση οἱ Ἀθηναῖοι πολίτες ἔδειξαν τήν ἀξία τους κι ἔτοιμάστηκαν ν' ἀντικρύσουν κατά πρόσωπο τό φοβερό κίνδυνο. Τό δημοκρατικό τους πολίτευμα τούς είχε κάμει νά νιώσουν, πάνω ἀπό καθετί ἄλλο, τήν ἀναντικατάστατη ἀξία τῆς ἐλευθερίας, γι' αὐτό καί ἀποφασισμένοι ὅρμησαν νά τήν προστατέψουν μέ κάθε θυσία.

Οι δέκα στρατηγοί ἔστειλαν τόν ἡμεροδρόμο* Φειδιππίδη, πού ἔφτασε τρέχοντας σέ διάστημα δυό ἡμερῶν στή Σπάρτη, γιά νά ζητήσει τή βοήθειά τῆς. Πρώτη δυσκολία: οι Σπαρτιάτες δέν μπορούσαν νά ἑκστρατεύσουν πρίν γίνει πανσέληνος, γιά λόγους καθαρά θρησκευτικούς.

Τό θάρρος τῶν πολιτῶν τῆς Ἀθήνας δέ λύγισε. Θ' ἀντιμετώπιζαν μόνοι τους τόν κίνδυνο, μέ τίς 10.000 στρατό πού μπορούσαν νά παρατάξουν. Στή δύναμη αὐτή προστέθηκαν αὐθόρμητα 1.000 Πλαταιεῖς. Τή συμπαράσταση αὐτή δέ θά τήν ξεχνούσαν ποτέ οι Ἀθηναῖοι. Αύτές οι 11.000 στρατιώτες ἔπρεπε νά πολεμήσουν μέ 50.000 περίπου ἔχθρούς.

Οι δέκα στρατηγοί δέν ήταν σύμφωνοι ἀν ἔπρεπε νά δώσουν τή μάχη οἱ Ἀθηναῖοι στό Μαραθώνα, ὅταν ή ψυχρή λογική ἔλεγε πῶς ήταν ἀδύνατο νά κερδίσουν μέ πενταπλάσιους σχεδόν ἔχθρούς ἀπέναντί τους. Τήν περίσταση ἔσωσε τό ἀκαταδάμαστο θάρρος κι ἡ ἔξοχη στρατηγική ίκανότητα τοῦ Μιλτιάδη, τοῦ παλαιοῦ τυράννου τῆς Θρακικῆς Χερσονήσου πού είχε καταφύγει στήν Ἀθήνα.

Ἐκείνος ἐπιδίωξε, σέ ἀλλεπάλληλα συμβούλια μέ τούς ἄλλους στρατηγούς, νά δοθεῖ ἡ μάχη στό Μαραθώνα, καί τό κατόρθωσε παίρνοντας στό τέλος μέ τό μέρος του τόν πολέμαρχο Καλλίμαχο. Στά συμβούλια αὐτά φάνηκε ἡ τεράστια ίκανότητα τοῦ Μιλτιάδη, κι

είναι συγκινητικό πόσο άναγνώρισαν τήν άνωτερότητά του οι άλλοι στρατηγοί – ένας άπ' αύτούς ήταν καί ο δίκαιος Ἀριστείδης. Πρόθυμα ό καθένας τοῦ παραχωρούσε τήν ήμέρα τῆς στρατηγίας του (σύμφωνα μέ τό νόμο ἔπρεπε νά άλλάζουν κάθε ήμέρα). "Ετοί, ο Μιλτιάδης ἔμεινε ό μόνος πού κατεύθυνε τόν ἀγώνα. Ξέροντας καλά τήν τακτική τῶν Περσῶν στόν πόλεμο, ρύθμισε τόν τρόπο τῆς παράταξης τῶν Ἀθηναίων, ἀπλώνοντας τούς στρατιώτες του στό πλάτος τής περσικῆς παράταξης. Μόνον ἔτοι θά μπορούσαν νά τά βγάλουν πέρα μέ τήν πενταπλάσια περσική δύναμη.

Ο τρόπος τῆς παράταξης

Οι Ἀθηναῖοι ήταν ἐλάχιστοι, γι' αὐτό ό Μιλτιάδης ἀναγκαστικά ἀραίωσε καί ἀδυνάτισε σέ βάθος τό κέντρο τῆς παράταξης, ἐνώ ἐνίσχυσε τά δύο ἄκρα. Μόλις δόθηκε τό σύνθημα γιά ἐπίθεση, οἱ Ἀθηναῖοι μέ τούς Πλαταιεῖς ὄρμησαν ἀκράτητοι ἐναντίον τῶν Περσῶν καί αὐτοί «πρῶτοι ἀπό τούς Ἑλληνες ἀντίκρισαν ἀτάραχοι τήν περσική ἐνδυμασία κι ἐκείνους πού τή φοροῦσαν. Μέχρι τότε, καί τ' ὄνομα μόνο τῶν Μήδων προκαλούσε τρόμο στούς Ἑλληνες», σημειώνει ό Ἡρόδοτος σ' αὐτό τό σημείο τῶν Ἰστοριῶν του.

Τό κέντρο τῆς ἑλληνικῆς παράταξης, ἀδύνατο καθώς ήταν, ὑποχρήσε, τά δύο ἄκρα ὅμως, ἀφοῦ χτύπησαν μέ φοβερή ὄρμη τούς ἔχθρούς, πού ἄρχισαν νά ύποχωροῦν ἔξαλλοι, ἐνώθηκαν καί κυνήγησαν ὡς τήν παραλία τούς ἀντιπάλους. "Εξι χιλιάδες Πέρσες ἔπεσαν στό πεδίο τής μάχης καί 192 Ἀθηναῖοι. Ἐφτά περσικά πλοῖα κυριεύτηκαν. Στό σκληρό ἀγώνα σκοτώθηκε κι ό γενναῖος πολέμαρχος Καλλίμαχος.

Μέ ἀφάνταστη βίᾳ ἐπιβιβάστηκαν οἱ Πέρσες στά καράβια τους καί τράβηξαν ἀμέσως γιά τό Φάληρο, πιστεύοντας πώς θά ἔβρισκαν τήν Ἀθήνα ἀνυπεράσπιστη. Τό μήνυμα τῆς ὑπέροχης νίκης τό ἔφερε στήν πόλη ἔνας ὀπλίτης. "Ἐφτασε τρέχοντας στήν ἀγορά κι ύψωνοντας τό χέρι του φώναξε τό «Νεικήκαμεν» καί σωριάστηκε νεκρός.

"Οταν οἱ Πέρσες ἔφτασαν μέ τά καράβια τους στό Φάληρο, ό στρατός τῶν Ἀθηναίων, μέ διαταγή τοῦ Μιλτιάδη πού ύποπτεύθηκε τό περσικό σχέδιο, είχε φτάσει ἔγκαιρα στό Κυνόσαργες*, παρ' ὅλη τήν τρομαχτική κόπωσή του μετά τή μάχη. Ἀναγκάστηκαν, νά φύγουν οἱ ἔχθροι.

"Οταν οἱ Σπαρτιάτες ἔφτασαν στήν Ἀθήνα, ἀφοῦ ἔτρεξαν τρεῖς ὀλόκληρες ἡμέρες, ήταν πολύ ἀργά. Τήν ἐλευθερία της ἡ Ἑλλάδα τή χρωστούσε στούς Ἀθηναίους. Οι Σπαρτιάτες είχαν χάσει μιά λαμπρή εύκαιρια. «Ζήτησαν νά ἀντικρίσουν τό πεδίο τής μάχης, γι' αὐτό πήγαν στό Μαραθώνα. "Υστερα ἀπ' αὐτό, συγχάρηκαν τούς Ἀθηναίους γιά τό ἔργο τους καί γύρισαν στήν πατρίδα τους», γράφει ό Ἡρόδοτος.

Οι Πέρσες
τραβοῦν γιά τό
Φάληρο

"Επειτα οἱ Ἀθηναῖοι φρόντισαν γιά τούς νεκρούς. Τούς τίμησαν Ιδιαίτερα θάβοντάς τους στό πεδίο τῆς μάχης κι όχι στό «Δημόσιο Σῆμα» στὸν Κεραμεικό, τό επίσημο νεκροταφεῖο τῆς πόλης, ὅπως ἦταν ἡ συνήθεια. Χωριστά θάφτηκαν σ' ἔναν τύμβο οἱ Ἀθηναῖοι, σέ αλλο οἱ Πλαταιεῖς καὶ σέ τρίτο οἱ δοῦλοι.

Ἐνα μέρος ἀπό τὰ λάφυρα ἀφιερώθηκε στή θεά Ἀθηνᾶ. Ὁ Μιλτιάδης, ὁ ἥρωας τῆς ἡμέρας, τιμήθηκε μέ δυό ἀνδριάντες. Ὁ ἔνας στήθηκε στήν Ἀθήνα· ὁ ἄλλος περιλαμβανόταν στό σύμπλεγμα ἀπό δεκατρία ἀγάλματα πού οἱ Ἀθηναῖοι ἀφιέρωσαν ἀργότερα στό ἱερό τῶν Δελφῶν, ἀναμνηστικό τῆς λαμπρῆς τους νίκης. Δίκαια θεωρήθηκε σωτήρας τῆς Ἑλλάδας, γιατί αὐτός πρώτος διέλυσε τό θρύλο τῶν Περσῶν, καί, σώζοντας τήν Ἀθήνα, ἔσωσε μαζί της τό σπουδαῖο πολιτισμό, πού ἡ πόλη αὐτή ὀνάπτυξε μέσ στόν αἰώνα ἐκεῖνον.

6. ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΚΑΙ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ

Ἡ δόξα του δέν κράτησε πολύ. Ἡ ἀποτυχία μιᾶς ἐκστρατείας πού συμβούλεψε νά κάμουν οἱ Ἀθηναῖοι στήν Πάρο (489), στάθηκε μοιραία. Τοῦ ἔβαλαν, γι' αὐτό, τεραστιο πρόστιμο, κι ἐπειδή δέν ἦταν σέ θέση νά τό πληρώσει, τόν ἔκλεισαν στή φυλακή, ὅπου πέθανε πολύ γρήγορα ἀπό μιά πληγή πού είχε πάρει στήν Πάρο.

Στό μεταξύ, στήν Ἀθήνα ύπηρχε μεγάλη διαμάχη μεταξύ τῶν παλαιῶν ἀριστοκρατικῶν πού νοσταλγούσαν τήν ἔξουσία, καί τῶν δημοκρατικῶν πού ἥθελαν νά ξεκαθαρίσουν τά ἀπομεινάρια τῶν φίλων τῶν τυράννων καί νά δυναμώσουν τήν πόλη.

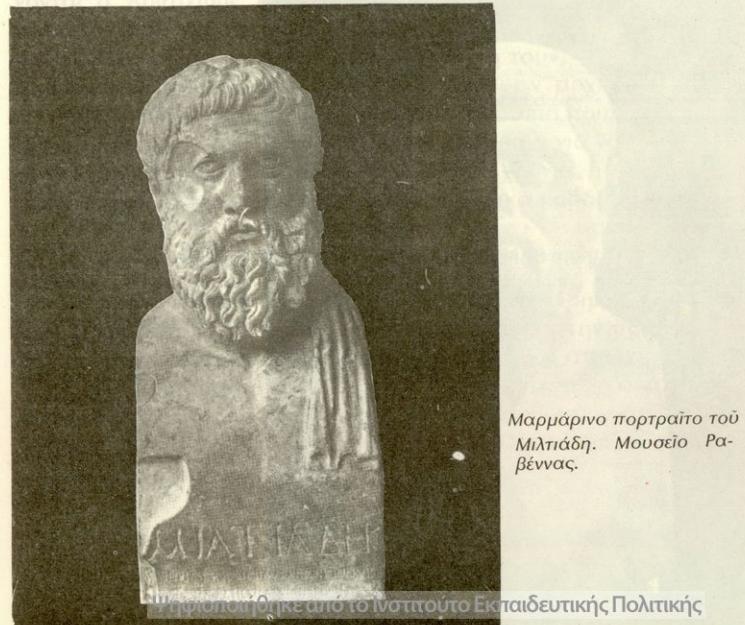
Τιμή στούς νεκρούς τού πολέμου καί στό Μιλτιάδη

Επίσημο νεκροταφεῖο
της Μιλτιάδης

Τό ἀτυχο τέλος τού Μιλτιάδη

Επίσημο νεκροταφεῖο της Μιλτιάδης
της Αρχαϊκής Εποχής

Αντιγραφή του Μιλτιάδη

Μαρμάρινο πορτραΐτο τοῦ Μιλτιάδη. Μουσεῖο Ραβέννας.

ένοτο διητ
μεταρράκιν
στοιχιώδης πολιτική

Αριστείδης.
Θεμιστοκλῆς

Ο γρόπος τῆς
παροτροπῆς

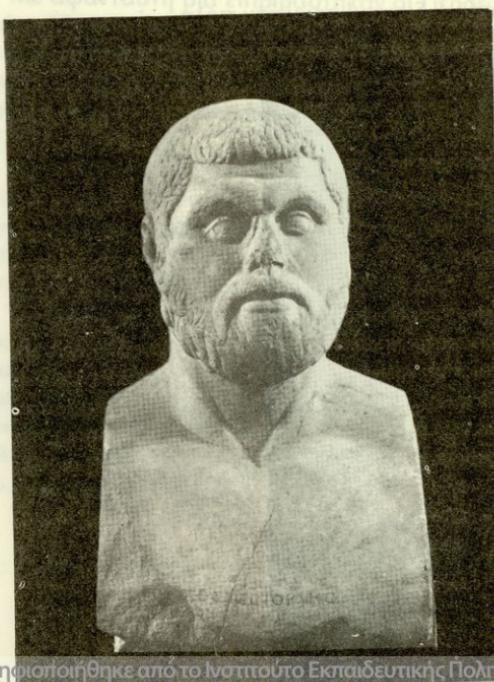
οὐαὶ αγαθὸν
ρεστόν μα

Τό ναυτικό
πρόγραμμα τοῦ
Θεμιστοκλέους
ἐφαρμόζεται (483
π.Χ.)

Δυό σημαντικοί πολιτικοί παρουσιάζονται σ' αύτή την περίοδο,
ἀπό καλή γενιά καὶ οἱ δύο: ὁ Ἀριστείδης κι ὁ Θεμιστοκλῆς.

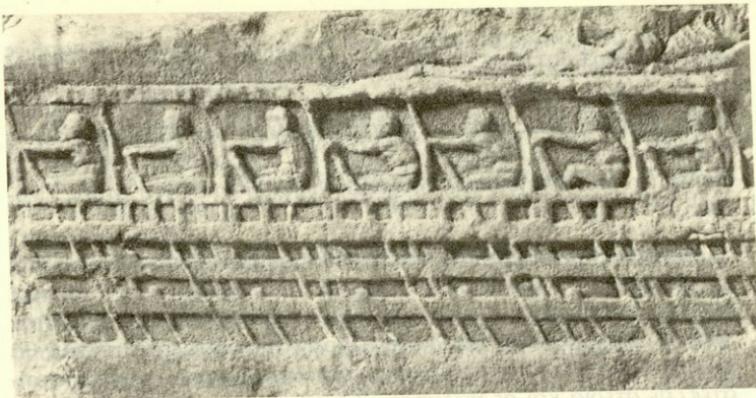
"Οσο συντηρητικός κι ἔχθρος τῆς ἀλλαγῆς ἦταν ὁ πρῶτος, τόσο
φιλοπρόόδος, ἀνήσυχος κι ἀποφασιστικός ἦταν ὁ δεύτερος. Μέ την
ἐκπληκτική διορατικότητά του ὁ Θεμιστοκλῆς εἶχε καταλάβει πῶς
οἱ Πέρσες δέ θά ἐγκατέλειπαν τὴν ιδέα νά κατακήσουν τὴν Ἑλλάδα,
γι' αὐτό προσπάθησε νά πείσει μέ κάθε τρόπο τούς Ἀθηναίους νά
ναυπηγήσουν τό γρηγορότερο ἀξιόλογο στόλο. Τά περσικά καρά-
βια ἔξαλλο ἀρμένιζαν στό Αἴγαιο, καὶ στά χέρια τους είχαν τὴν
Αἴγυπτο καὶ τό στόλο της. "Ονειρό του ἦταν νά δοξαστεῖ καὶ βαθιά
του ἐπιθυμία νά κάμει τὴν Ἀθήνα μεγάλη ναυτική δύναμη, πρώτη
στὴν Ἑλλάδα. Αύτός ὑπῆρξε δχι μόνον ὁ εἰσηγητής τοῦ ναυτικοῦ
προγράμματος τῆς Ἀθήνας, ἀλλὰ κι ἕκείνος πού φρόντισε τὴν πραγ-
ματοποίησή του. Σάν ἔχυπνος πολιτικός, ἥξερε πότε πρέπει νά
ὑποχωρεῖ, ποῦ νά ἐπιμένει καὶ πότε, ἀκόμη καὶ τεχνάσματα νά
μεταχειρίζεται, για νά κατορθώνει αὐτό πού πίστευε οωστό. Ἡ δική
του παρουσία ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα ὀλόκληρη ἀπό τὴν τρίτη περσική
εἰσβολή, κι ἀνάδειξε τὴν Ἀθήνα σέ μεγάλη ναυτική δύναμη προετοι-
μάζοντας τό κατοπινό της μεγαλείο.

"Η πόλη εἶχε πλουτίσει ἀπό τὴν πρόσφατη ἐκμετάλλευση τῶν
μεταλλείων τοῦ Λαυρίου. "Ετσι, εἶχε τά οἰκονομικά μέσα νά ναυπη-
γήσει στόλο. Οι ἀριστοκρατικοί ὅμως κι ὁ ἀρχηγός τους, ὁ Ἀριστεί-

Ἐνεπίγραφο μαρμάρινο
πορτραίτο τοῦ Θεμιστο-
κλῆ. Βρέθηκε στὴν "Οσπια,
ἐπίνειο τῆς ἀρχαίας Ρέων
(καὶ τῆς σημερινῆς), καὶ ἐκ-
τίθεται στὸ ἔκει Μουσείο.
Ο Θεμιστοκλῆς ἔχει πολὺ
ρεαλιστικά χαρακτηρισ-
τικά, καὶ είναι πρόβλημα ἄν
τό ἔργο αὐτό πραγματικά
ἀποδίδει τῇ φυσιογνωμίᾳ
τοῦ σπουδαίου Ἀθηναίου
πολιτικοῦ, γιατί στὴν ἐποχῇ¹
του δέν ενδιαφέρονταν οἱ
καλλιτέχνες για τὴν προσω-
πογραφία.

Οπωσδήποτε, σέ αὐτό τό
ἔργο, ἔχουν ἐπδράσει οἱ
ἀρχές πού ἐπικράτησαν σέ
μεταγενέστερες περιόδους
τέχνης στὴν ἀρχαία Ἑλλά-
δα.

Αθηναϊκή τριήρης. Κομμάτι άναγλύφου, σπου δεχωρίζουν οι τρεῖς σειρές τά κουπιά. Έργο τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ 5ου π.Χ. αἱ. Σώζονται δύο άκομη κομμάτια τοῦ ἴδιου άναγλύφου, πού τελευταία διατυπώθηκε ἡ ἀποψη πώς παρίστανε τὴν τριήρη μέ 25 κωπηλάτες, τὸν καπετάνιο καὶ δύο ἄλλες μορφές στὸ κατάστρωμα, καὶ δεξιά, σὲ μεγάλο μέγεθος, τὸν ἥρωα τῆς Ἀττικῆς Πάραλο – τὸ δυνόμα του εἶχε τό ἑνα ἀπό τὰ δύο ἱερά πλοια τῆς Αθήνας. Μουσεῖο Ακροπόλεως.

δῆς, δέ συμφωνοῦσαν. Ἐβρισκαν πώς ὁ κίνδυνος εἶχε περάσει κι ἔτρεμαν τὸν ἔξοπλισμό, πού θά ἔδινε δύναμη στὸ δῆμο καὶ θά αὐξαίνε τίς ἀπαιτήσεις του. Μόνο ὅπο τὸ 483 π.Χ. ὁ Θεμιστοκλῆς ἔμεινε ἐλεύθερος νά ἐφαρμόσει τὸ πρόγραμμά του, ὅταν ἔξιστρακίστηκε ὁ Ἀριστείδης καὶ σταμάτησε, ἔτσι, ἡ ἀντίδραση.

Οἱ ἄνδρες ἐκείνης τῆς ἐποχῆς εἶχαν βαθύτατη ἀξιοπρέπεια. Φεύγοντας ὁ Ἀριστείδης, ἐξόριστος, γιά τὴν Αἴγινα, δέν ἀκούστηκε νά παραπονεθεῖ. «Ψωσε μόνο τὰ χέρια του στὸν οὐρανό κι εύχήθηκε «νά μήν ἔχει ποτὲ πιά ἡ πατρίδα τὴν ἀνάγκη του».

Ἐπεισε τότε ὁ Θεμιστοκλῆς τούς Ἀθηναίους ν' ἀρχίσουν τῇ ναυπήγηση μεγάλων καραβιών, μέ τρεῖς σειρές κουπιά (τριήρεις), καὶ μέ τῇ θαυμαστῇ του δύξιδέρκεια διάλεξε τὸν Πειραιά γιά ναύσταθμο κι ἀρχισε τὴν ὄχυρωσή του. «Ἔτσι, μέσα σέ τρία χρόνια, ἡ Ἀθήνα ἀπόκτησε διακόσια καινούρια καὶ δυνατά πολεμικά καράβια.

τὸ ποδόνυμον αὐτοῦ
αὐτοῦ

Ἀνωτερότητα
τοῦ Ἀριστείδη

7. Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΞΕΡΞΗ (480 π.Χ.)

Ο· Δαρεῖος πέθανε τὸ 486, ἐνῶ ἔκανε νέες προετοιμασίες γιά ἐπίθεση στήν Ἑλλάδα. Ο γιός του ὁ Ξέρης συνέχισε τὴν προσπάθεια καὶ, τὸ 480, ὀδηγώντας ὁ ἴδιος ἀτελείωτο πλῆθος ἀπό στρατό, πέρασε τὸν Ἑλλήσποντο, μέ σχέδιο νά τραβήξει ἀπό τὴ στεριά στὴν Κάτω Ἑλλάδα, ἐνῶ 1.200 τριήρεις τὸν ἀκολουθούσαν ἀπό τὴ θάλασσα. «Ολοι οἱ λαοί οἱ ὑποταγμένοι στούς Πέρσες ὑποχρεώθηκαν νά στείλουν στρατό ἡ καράβια.

"Οταν μαθεύτηκε ό αριθμός του περσικοῦ στρατοῦ, οἱ καρδιές τῶν Ἑλλήνων, σέ ἀρκετές πόλεις, πάγωσαν κυριολεκτικά. Τόσο μεγάλη στρατιά δέν εἶχε κάν ἀκουστεῖ ὡς τότε. Πῶς θά τά ἔβγαζαν πέρα οἱ μικρές τους πόλεις; "Ετσι πέρασαν οἱ Πέρσες τῇ Θράκῃ, τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῇ Θεσσαλίᾳ, χωρίς νά συναντήσουν ἀντίσταση. Πολλές πόλεις «ἐμήδισαν», δήλωσαν δηλαδή ὑποταγή στούς Πέρσες.

Τό συνέδριο στήν
Ίσθμια

Γιά πρώτη φορά οἱ "Ἑλληνες κατάλαβαν πώς μόνο ἡ ἔνωση κι ἡ κοινὴ ἄμυνα θά τους ἔσωζαν. "Ετσι, μέ πρωτοβουλία τῆς Σπάρτης, ἀντιπρόσωποι ἀπό 31 πόλεις τῆς Ἑλλάδας συνεδρίασαν στήν Ίσθμια, στό ιερό του Ποσειδώνα. Πήραν ἀποφάσεις γιά τό πώς θά ἐνεργήσουν κι ὅρισαν ἀρχηγούς στόν κοινὸν ἀγώνα τους Σπαρτιάτες, σέ στεριά καὶ σέ θάλασσα. "Εστειλαν ἀκόμη νά ζητήσουν τή βοήθεια τῆς Κέρκυρας καὶ τῶν πόλεων τῆς Σικελίας.

Σέ λίγο ἐμαθαν οἱ "Ἑλληνες πώς ὁ Ξέρξης εἶχε φτάσει ἀνενόχλητος στή Θεσσαλία. Γ' αὐτό σκέφτηκαν νά ἀντισταθοῦν στά στενά τῶν Θερμοπυλῶν μέ τό πεζικό τους, καὶ τά Ἑλληνικά καράβια νά περιμένουν στό ἀκρωτήριο τῆς Εὔβοιας, τό Ἀρτεμίσιο, ὥστε νά μήν ἀφῆσουν τόν περσικό στόλο νά μπει στό Μαλιακό κόλπο ἀνενόχλητος, ἀκολουθώντας τό τεράστιο στράτευμα.

Ο Ξέρξης καὶ πάλι ἐστειλ στίς Ἑλληνικές πόλεις ἀπεσταλμένους, ζητώντας «γῆ καὶ νερό». Οἱ Θεσσαλοί καὶ οἱ Βοιωτοί, ἐκτός ἀπό τους Πλαταιεῖς καὶ τους Θεσπιεῖς, δήλωσαν ὑποταγή. «Κι οἱ "Ἑλληνες πού ἀνάλαβαν τόν πόλεμο ἐναντίον τῶν βαρβάρων ἔκαμαν τόν Ξέρξης ὄρκο», προσθέτει ὁ Ἡρόδοτος. «Ολοι ἐκείνοι πού ὑπάρχουν "Ἑλληνες παραδόθηκαν στόν Πέρση, χωρίς νά ξέναγκαστοῦν, ἀμά ήσυχάσουν τά πράγματα, θά πληρώσουν τό δέκατο τῶν λαφύρων στό θεοῦ τῶν Δελφῶν».

8. Η ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΘΕΡΜΟΠΥΛΩΝ (480 π.Χ.)

"Αν τίποτα ἄλλο δέ θύμιζε σήμερα τήν ιστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας, κι ἔμενε μόνο στή μνήμη τῶν ἀνθρώπων ἡ ἐκπληκτική θυσία τῶν Σπαρτιατῶν στίς Θερμοπύλες, θά ἦταν ἀρκετό σημεῖο τῆς μεγαλοσύνης τοῦ ἔθνους.

Σ' αὐτή τήν περίσταση καταξιώθηκε* ἡ σπαρτιατική ἀγωγή. Ἐνώ τό πλήθος τῶν Περσῶν προχωροῦσε ἀπό τή Θεσσαλία πρός τό νότο, ἐφτά χιλιάδες "Ἑλληνες συγκεντρώθηκαν στίς Θερμοπύλες. Ἀρχηγός τους ἦταν ὁ βασιλιάς τῆς Σπάρτης Λεωνίδας. Σκοπός τους νά φυλάξουν τά στενά καὶ νά ἐμποδίσουν τούς ἔχθρούς νά τά περάσουν.

«Μολών λαβέ»   Φτάνοντας κοντά ὁ Ξέρξης, παράγγειλε στό Λεωνίδα νά παρα-

δοθεῖ. Κατάπληκτος ἄκουσε τήν ἀπάντηση πού τοῦ ἔφεραν οἱ κῆρυκές του: «Μολών λαβέ*».

Τέσσερις μέρες περίμενε μέ τήν ἐλπίδα πώς οἱ Ἑλληνες θά ἄλλαζαν γνώμη· τήν πέμπτη πρόσταξε νά ἀρχίσει ἡ ἐπίθεση. Γρήγορα, ὅμως, διαπίστωσε, πώς ὁ στρατός του θά ἤταν ἀδύνατο νά διαβεῖ τή στενότατή θέση κι ὅτι οἱ γενναιότεροί του στρατιώτες θά θερίζονταν, λίγοι-λίγοι.

‘Η προδοσία τοῦ ἔδωσε τή λύση στή φοβερή θέση πού βρέθηκε. Κάποιος Ἑλληνας ἀπό τήν περιοχή, ὁ Ἐφιάλτης, «ἐλπίζοντας νά λάβει μεγάλη ἀμοιβή ἀπό τό βασιλιά», γράφει ὁ Ἡρόδοτος, μαρτύρησε ἄλλο πέρασμα ἀπό ἓνα μονοπάτι πού θά ὀδηγοῦσε τόν περσικό στρατό στά νώτα τῶν Ἑλλήνων. ‘Η πληροφορία ἤταν σωστή. Κι ὅταν ὁ Λεωνίδας ἔμαθε τί είχε συμβεῖ, ζήτησε ἀπό τούς ἄλλους Ἑλληνες νά μή μείνουν, γιά νά μπορέσουν νά ύπερασπιστοῦν σ’ ἄλλη περίσταση τό ἔθνος. ’Εκείνος κι οἱ τριακόσιοι Σπαρτιάτες του, πιστοί στούς νόμους τῆς πατρίδας τους, θά ἔμεναν νά πέσουν ἐκεῖ ὅπου τόχθηκαν. Οἱ ἄλλοι ἔφυγαν.

Τό ἐκπληκτικό ὅμως είναι πώς οἱ 700 πολίτες ἀπό τῆς Θεσπίες τῆς Βοιωτίας δέν ἄκουσαν τή συμβουλή τοῦ Λεωνίδα. Στάθηκαν στό πλευρό τῶν Σπαρτιατῶν, ἀποφασισμένοι νά τούς ἀκολουθήσουν στήν τραγική θυσία, πού κανείς νόμος τῆς πόλης τους δέν τούς ἐπέβαλλε.

‘Ο ἀγώνας, σῶμα μέ σῶμα, στάθηκε φοβερός. Ἀποφασισμένοι νά πληρώσουν ἀκριβά τή ζωή τους οἱ Ἑλληνες, κοίταξαν νά φθείρουν ὅσο περισσότερο μποροῦσαν τούς ἔχθρους. Πολέμησαν ἡρω-

Ἐξαίρετος κορμός ἀπό ἄγαλμα σέ φυσικό μέγεθος, πού παρίστανε πολεμιστή μέ κράνος, γυμνό στό σώμα. Είναι γνωστό ως «Λεωνίδας». Βρέθηκε στή Σπάρτη και ἐκτίθεται στή ἐκεῖ Μουσείο. Ἐργο μαρμάρινο, ἐξαίρετης πλαστικότητας, φιλοτεχνημένο στήν πρώτη πενηνταετία τοῦ 5ου π.Χ. ai.

ικά κι ἔπεισαν ἔνας-ἔνας, ὡς τὸν τελευταῖον, ἀφήνοντας αἰώνιο παράδειγμα τὴν αὐτοθυσία πού ἔδειξαν καὶ τὴν ἀφοσίωση στοὺς νόμους τῆς πατρίδας.

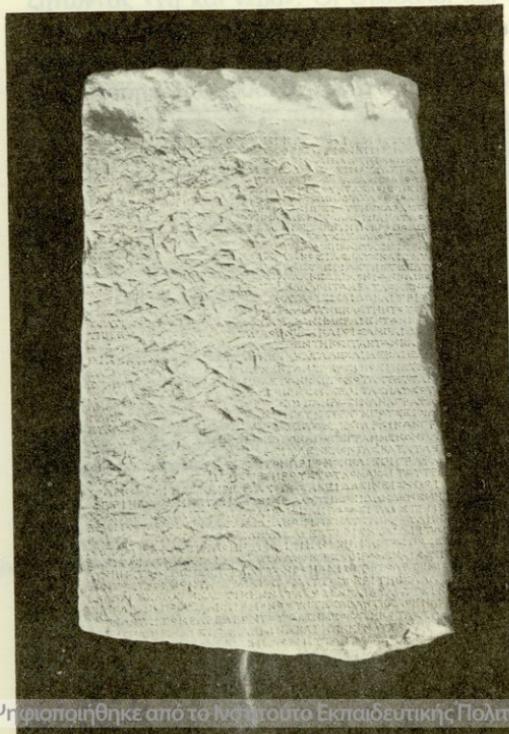
Ο ποιητής Σιμώνιδης ἔγραψε τὸ συγκλονιστικὸν ἐπίγραμμα πού χαράχτηκε στὸ μνημεῖο, πού ἔστησαν στὸν τόπο τῆς θυσίας οἱ ἄλλοι Ἑλληνες: «Ἐσύ, διαβάτη, πού περνᾶς, πές εἰς τῇ Σπάρτη κάτω, πώς εἴμαστε θαμμένοι ἔδω, πιστοί στὸ θέλημά της».

Τὸ ἡρωικὸν παράδειγμα τῶν 300 τοῦ Λεωνίδα ἄφησε ἀδβηστη μές στοὺς αἰώνες τὴν μνήμη τῆς Σπάρτης.

9. Η ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΣΤΟ ΑΡΤΕΜΙΣΙΟ (480 π.Χ.)

Ο περσικὸς στόλος μὲ πολὺ κόπο καὶ μέ μεγάλες φθορές ἀπό τίς τρικυμίες πού βρήκε στὴν περιοχὴ, κάτω ἀπό τὸ Θερμαϊκό, παρακολουθοῦσε τὴν κάθοδο τοῦ στρατοῦ. Τὰ 300 Ἑλληνικά καράβια, πού ὀδηγοῦσαν ὁ Σπαρτιάτης Εύρυβιαδης κι ὁ Θεμιστοκλῆς, τοῦ ἔκοβαν τὸ δρόμο κι ἤταν ἐμπόδιο στὴ συνέχιση τῆς πορείας του.

Ἐτοι ἔγινε ἡ ναυμαχία στὸ Ἀρτεμίσιο ταυτόχρονα, σχεδόν, μέ τη μάχη στὶς Θερμοπύλες. Νέες ἀπώλειες ἔφερε στὴ δύναμη τῶν Περσῶν καὶ νέα κόπωση στὰ πληρώματα τῶν καραβιών τους.

Ἡ ἀπόφαση πού, μέ τὴν ὑπόδεξῃ τοῦ Θερμοπολη, πήραν οἱ Ἀθηναῖοι στὴν Ἔκκλησίᾳ τοῦ Δήμου («ψήφισμα»), νά ἐκκενωθεῖ ἡ πόλη (καθὼς οἱ Πέρσες, μετά τὴ μάχη τῶν Θερμοπυλῶν, κατέβαιναν πρὸς τὴν Ἀππική), γιά νά γλιτώσουν ἀπό τὸ κίνδυνο οἱ πολῖτες, χαράχτηκε σὲ μαρμάρινη πλάκα. Ἀπό αὐτὴν σύμθηκε ἑνα ἀντίγραφό της, χαραγμένο ὀργότερα – τὸν 4ο αι. π.Χ. – καὶ ἴδρυμένο στὴν Τροιζήνα, πού ὅπως είναι γνωστό, μέ μεγάλη προθυμία καὶ μέ συγκινητικά μέτρα βοήθησε τότε τοὺς Ἀθηναίους στὴ δύσκολη περίσταση ποὺ ἀντιμετώπιζαν. Στὴν Τροιζήνα φιλοξενήθηκαν τὰ γυναικόπαιδες τῆς Ἀθήνας, ὅπαν ἀδειασαν τὴν πόλη τους. Βρέθηκε στὴν Τροιζήνα. Σήμερα, στὴν Ἐπηραφική Συλλογή Ἀθηνῶν.

Αφού χτυπήθηκαν μέ τους Πέρσες οι "Ελληνες, κανονικά καί πειθαρχημένα ύποχώρησαν πρός τήν περιοχή τοῦ Σαρωνικοῦ κι ὁγκοφόβοις στή Σαλαμίνα.

"Πολλά πλοῖα ἑλληνικά χαθῆκαν καί πολλοί "Ελληνες, ἀλλά πολύ περισσότερα πλοῖα βαρβαρικά καί βάρβαροι. "Υστερα ἀπό τέτοιον ἵσοπαλο ἄγωνα χωρίστηκαν τά δύο μέρη", σημειώνει ὁ Ἡρόδοτος.

10. Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

"Ο ἀμέτρητος στρατός τοῦ Ξέρξη προχωροῦσε σκορπίζοντας τή συμφορά. Περνώντας ἀπό τίς Θεσπίες καί τίς Πλαταιές τίς παράδωσε στή φωτιά.

"Οταν ρώτησαν οι Ἀθηναῖοι τήν Πυθία τί ἔπρεπε νά κάμουν στήν περίπτωση αὐτή, ὁ χρησμός ἦταν φοβερός. «Ἡ καρδιά τους γέμισε θλίψη», γιατί μεγάλες καταστροφές προμηνοῦσε, κι ἐλεγε πώς μόνο τά "ξύλινα τείχη θά ἔσωζαν τήν πόλη". Ὁ Θεμιστοκλῆς ἔδωσε τήν ἔρμηνεία: τά καράβια ἦταν τά ξύλινα τείχη. Οι κάτοικοι ἔπρεπε νά φύγουν ἀπό τήν πόλη. "Ἀρχισε, ἔτοι, μιά θλιβερή ἔξοδος: γυναίκες, παιδιά καί γέροι ἀνέβηκαν στά καράβια καί πῆγαν πρόσφυγες στά γειτονικά νησιά (Σαλαμίνα καί Αἴγινα) καί στήν Τροιζήνα.

"Η ἔξοχη στάση πού κράτησαν οι Ἀθηναῖοι στό πολεμικό συμβούλιο καί στήν εκκένωση τής πόλης τους είχε ἔξαιρετικό μεγαλεῖο: μ' ὅλο πού είχαν τή μεγαλύτερη ναυτική δύναμη, δέχτηκαν, γιά νά μή χαλάσει ἡ ὁμόνοια στόν κοινό ἄγωνα, νά ὄριστει ἀρχηγός τοῦ στόλου Σπαρτιάτης. Ἡ πόλη ἐπίσης ἀδειασε ἀδιαμαρτύρητα καί γρήγορα, γιατί ὅλοι οι πολίτες αἰσθάνονταν σιγουριά, ζέροντας πώς ἡ τύχη τους βρισκόταν στά χέρια τοῦ μεγάλου Θεμιστοκλῆ, πού ἀναδείχτηκε ἀξιοθάумαστος στρατηγός. Ἔνώ οι περισσότεροι Ἀθηναῖοι ἔψυγαν, ἐλάχιστοι, παρεμηνεύοντας τό χρησμό τής Πυθίας, ὑψώσαν πρόχειρο ξύλινο τείχος γύρω ἀπό τήν Ἀκρόπολη, κλείστηκαν ἐκεὶ μέσα καί περίμεναν. Μαζί ἦταν κι οι ταμίες τοῦ ναοῦ.

"Ἡ πόλη παραδόθηκε στίς φλόγες ἀπό τους Πέρσες. Σέ λίγο ἀκολούθησε τήν ἴδια τύχη κι ἡ Ἀκρόπολη, ὅπου γενναιότατα ἄγωνιστηκαν ἐκείνοι πού είχαν κλειστεῖ μέσα. «Οι ἐχθροί ριχτήκανε στίς πύλες τοῦ ναοῦ, κι ἀφοῦ τίς ἀνοίξανε, σκοτώσανε τούς ἱκέτες: κι ὅταν τούς στρώσανε ὀλους καταγῆς νεκρούς, διαρπάξανε τό ναό καί πυρπολήσανε τήν Ἀκρόπολη», γράφει ὁ Ἡρόδοτος.

11. Η ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΤΗΣ ΣΑΛΑΜΙΝΑΣ (480 π.Χ.)

Οι δύο στόλοι βρίσκονταν πιά στά νερά τής Σαλαμίνας. Ἡ κατάσταση, ὅμως, στήν ἑλληνική παράταξη παρουσίαζε τεράστιες δυσ-

Το τεργαλόμα τοῦ
Ελευθερίου,
Στάσης.

Ο Αριστοτέλης

κολίες. Οι άρχηγοι τῶν πελοποννησιακῶν δυνάμεων δέν ἦθελαν νά πολεμήσουν στή Σαλαμίνα. Λαχταροῦσαν νά βρεθοῦν κοντά στίς πόλεις τους, γιά νά τίς ύπερασπίσουν ἄν κινδύνευαν, γιατί ὁ περσικός στρατός προχωροῦσε πρός τὸν Ἰσθμό. Φοβόνταν μήν ἀποκλειστοῦν ἀπό τὸν τεράστιο ἔχθρικό στόλο στά στενά, ἀκινητοποιηθοῦν ἐκεῖ, καί μείνουν ἀβοήθητοι οἱ δικοί τους.

‘Ο Θεμιστοκλῆς εἶχε διπλή καί βασανιστική ἔγνοια μές στήν καρδιά του. Τά δυστυχισμένα γυναικόπαιδα τῶν Ἀθηναίων βρίσκονταν τά περισσότερα στή Σαλαμίνα καί στήν Αἴγινα. Είχαν ἀφῆσει μέ πόνο μά καί μέ περηφάνια τήν Ἀθήνα, χωρίς νά ἀκουστεῖ διαμαρτυρία, καί, πρόσφυγες στά δυό νησιά, δέν ἤξεραν ἄν θά ξανάβλεπαν πιά τήν ἀγαπημένη πόλη. “Αν ὁ Ἑλληνικός στόλος ἔφευγε ἀπό τή Σαλαμίνα γιά τὸν Ἰσθμό, θά ἔπεφταν ἀνυπεράσπιστοι στά χέρια τῶν ὄργισμένων Περσῶν, πού είχαν ἐρειπώσει κιόλας τήν Ἀθήνα. ‘Ακόμη μεγαλύτερη ἀγωνία ἔδινε στόν ἔξοχο στρατηγό καί πολιτικό, πού τή στιγμή ἐκείνη σκεφτόταν πανελλήνια, ἡ βεβαιότητα πώς οἱ Ἑλληνικές δυνάμεις, λίγες ἀπέναντι στόν περσικό στόλο, ὃν ἀγωνίζονταν στήν ἀνοιχτή θάλασσα μέ ἀντιπάλους τά γρήγορα φοινικικά πλοῖα, πού είχαν ἔξαίρετα γυμνασμένα πληρώματα, δέν είχαν ἐλπίδα νά νικήσουν. Τό ναυτικό τῆς Ἀθηναῖς, πού ἀποτελοῦσε τή μεγαλύτερη δύναμη στόν Ἑλληνικό στόλο, είχε βαριά πλοϊα, καί ναῦτες πού δέν είχαν προλάβει ν' ἀσκηθοῦν καλά, γιατί τό ναυτικό πρόγραμμα ἦταν τελείως πρόσφατο.

“Αν ὅμως νικούσαν οἱ Πέρσες στή ναυμαχία, σέ λίγο δέ θά ὑπῆρχε ἐλεύθερη Ἑλληνική πόλη. Τά πελοποννησιακά κράτη δέ θά ἦταν δυνατό νά συγκρατήσουν τόν ἀμέτρητο στρατό τοῦ ἔχθροῦ, καί τό τεῖχος πού ψύψωσαν βιαστικά στόν Ἰσθμό πολλοί Πελοποννήσιοι μέ τό Σπαρτιάτη στρατηγό Κλεόμβροτο, ἀδελφό τοῦ ἡρωικοῦ Λεωνίδα, ἦταν μάταιη ἐπιχείρηση.

Στά πολεμικά συμβούλια, ὁ Θεμιστοκλῆς κατόρθωσε νά πείσει τέλος τό Σπαρτιάτη ναύαρχο Εύρυβιάδη, μόνον ἀφοῦ ἀπειλησε, πώς ἄν δέν ἀκουγόταν ἡ γνώμη του, οἱ Ἀθηναῖοι θά ἀποτραβιόνταν ἀπό τόν ἀγώνα καί μέ τά καράβια τους θά πήγαιναν νά ζητήσουν ἀλλοῦ πατρίδα.

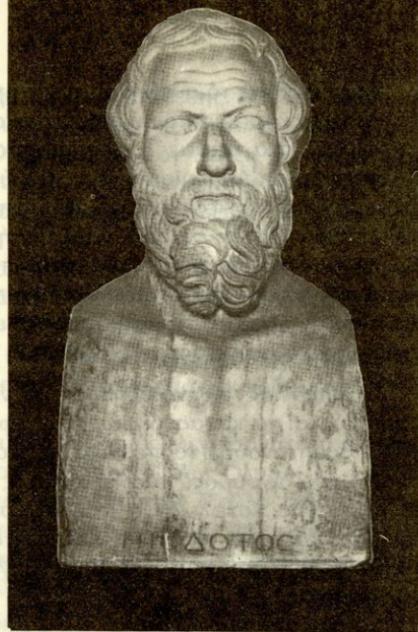
Είχε φτάσει ἡ μεγάλη στιγμή. ‘Η παρουσία τῶν Περσῶν, πού βρίσκονταν πλάι στόν Ἑλληνικό στόλο γέμιζε τρόμο τήν ψυχή τῶν ναυάρχων τῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν πόλεων.

Τό ἀκαταδάμαστο θάρρος, ἡ διορατικότητα, ἡ γενναιότητα κι ἡ ἐπιμονή τοῦ Θεμιστοκλῆ ἔσωσαν τήν Ἑλλάδα, τότε, καί μαζί τῆς τόν Ἑλληνικό πολιτισμό.

‘Η ναυμαχία θά δινόταν τήν ἄλλη μέρα. ‘Ο δαιμόνιος Θεμιστοκλῆς φοβήθηκε μήπως τήν τελευταία στιγμή, ἄν κι είχαν πάρει ὄλοι

Ο Ήρόδοτος, ὁ ιστορικός τῶν Περσικῶν πολέμων. Μουσείο Νάπολης (Ιταλία).

Ιεών πράξαις μαζεύει μετά τὴν θαυματική επιστροφή της αρχαίας Αιγαίου στην Ελλάδα. Ο Ηρόδοτος περιγράφει την ιστορία της αρχαίας Ελλάδας και της Αιγαίου, από την άφιξη των Πέρσων στην Ελλάδα μέχρι την ήταν η πρώτη πολιτική προσπάθεια για την ενότητα της χώρας. Το έργο του Ηρόδοτου είναι ο μεγαλύτερος ιστορικός της αρχαίας Ελλάδας.

Εργασία του Ηρόδοτου

Θεμετοκλέους
Εργασία του Ηρόδοτου

Εργασία του Ηρόδοτου

οι "Ελληνες μαζί τήν ἀπόφαση, φύγουν πολλά ἔλληνικά πλοϊα γιά τήν Πελοπόννησο πρίν ὅπτο τά χαράματα.

"Αναγκάστηκε γι' αὐτό νά χρησιμοποιήσει δύσκολο τέχνασμα. "Εστείλε κρυφά τόν ἔμπιστο δοῦλο του Σίκινο στόν Ξέρξη νά τού παραγγείλει «φιλικά», πώς ἐπρεπε νά ὀποκλείσει μέ τά καράβια του τό στενό τῆς Σαλαμίνας, γιατί οι "Ελληνες ἐτοιμάζονταν νά φύγουν καί θά ἔχανε τήν εύκαιρια νά τούς νικήσει πέρα γιά πέρα. Οι Πέρσες πίστεψαν τό μήνυμα καί ἐνώ ἀκόμη ἡταν σκοτάδι ἔφτασαν στό ἀνοιγμα τού στενού. Τήν ίδια ὥρα ἔνα μέρος τοῦ στρατοῦ τούς, ἀποβιβάζόταν στήν Ψυττάλεια.

"Ἐκείνη τήν κρίσιμη νύχτα παρουσιάστηκε στό Θεμιστοκλή κι ὁ Ἀριστείδης, πού κατόρθωσε νά φύγει ὅπτο τήν Αἴγινα μ' ἔνα μικρό καράβι, νά ξεγλιστρήσει ἀνάμεσα ὅπτο τά ἔχθρικά πλοϊα καί νά βρεῖ τό Θεμιστοκλή. Τοῦ είχε δοθεῖ ἔξαφνα, ὅπως καί σέ ἄλλους ἔξορίστους, ἀμνηστία κι ἀφοῦ ἀνάγγειλε πώς οι Πέρσες πλησίαζαν, δήλωσε ὅτι ἡταν πρόθυμος νά ἀγωνιστεῖ, αὐτή τή στιγμή τοῦ ὑπέρτατου κινδύνου, ὅπου τοῦ ὄριζαν, ξεχώνωντας τίς παλαιές διαμάχες.

Μόλις ἐμηρέωσε, ἀρχισε ἡ σύγκρουση. Ἀπό τό Αιγάλεω ψηλά ὁ Ξέρξης, καθισμένος σέ θρόνο πού είχε διατάξει νά τοῦ στήσουν ειδικά γιά τήν περίσταση, περίμενε νά ιδεῖ τήν ἐξέλιξη τῆς ναυμαχίας.

Χιλια πλοϊα περίπου καί γύρω στούς 300.000 ἄντρες είχαν οι Πέρσες. Οι "Ελληνες 378 καράβια (180 ἡταν τής Αθήνας).

Τό τεχνασμα του Θεμιστοκλέους.
Σίκινος

Ο Αριστείδης

Μόλις δόθηκε τό σύνθημα, στούς ḥχους τῶν παιάνων, ὅρμησαν τά Ἑλληνικά καράβια πάνω στά περσικά, πού λίγα-λίγα χιμούσαν νά μποῦν μές στά στενά. 'Η γενναιότητα κι ἡ τέχνη πού ἔδειξαν οι Αἰγινῆτες κι οί Ἀθηναῖοι ναύτες, ἐμψύχωσαν ὀλούς τούς Ἐλληνες. "Υστερα ἀπό μερικές ὥρες, πλήθος ἀπό σπασμένα ξύλα καραβιών καί πτώματα τῶν ἔχθρων γέμιζαν τήν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας. Πολλά ἀπό τά περσικά πλοῖα, στήν προσπάθειά τους νά φύγουν βιαστικά, συγκρούονταν μέ ἄλλα δικά τους, πού ἔρχονταν πίσω καί διαλύονταν. 'Η καταστροφή ἦταν φοβερή. 'Ο Ἑλληνικός στόλος εἶχε κερδίσει νίκη ἀφάνταστα λαμπτρή.

Δεύτερο
τέχνασμα τοῦ
Θεμιστοκλῆ

'Ο δαιμόνιος Ἀθηναῖος πρότεινε νά καταδιώξουν τά περσικά καράβια καί νά καταστρέψουν τά γεφύρια στόν Ἐλλήσποντο, ἀπ' ὅπου θά περνοῦσε τό περσικό πεζικό. Δέν είσακούστηκε. Γιά νά είναι ὅμως σίγουρος, πώς ὁ στρατός τῶν Περσῶν θά ἔφευγε τό γρηγορότερο, ἔστειλε ξανά τό Σίκινο στόν Ξέρξη νά τοῦ παραγγείλει, «φιλικά δῆθεν καί πάλι», πώς ἦταν ἀνάγκη νά περάσουν τό ταχύτερο οἱ Πέρσες τόν Ἐλλήσποντο, γιατί οἱ Ἐλληνες θά χαλάσουν τά γεφύρια.

'Απογοητευμένος ὁ Ξέρξης ἀπό τή συμφορά, πίστεψε καί πάλι τό μήνυμα τοῦ Θεμιστοκλῆ. Βιαστικά γύρισε πίσω μέ τό στρατό του ἀποδεκατισμένο ἀπό τίς κακουχίες, τίς ἀρρώστιες καί τίς στερήσεις. Πίσω του ἄφησε τό Μαρδόνιο μέ 300.000 στρατό νά ξεχειμωνιάσει στή Θεσσαλία, ἐτοιμάζοντας τήν ἐπίθεση γιά τόν ἐρχόμενο χρόνο.

'Ο ἕδιος ὁ Μέγας Βασιλεὺς, ταλαιπωρημένος ἀφάνταστα, ὅταν ἔφτασε στόν Ἐλλήσποντο, βρήκε τίς γέφυρες χαλασμένες ἀπό τίς ἄγριες τρικυμίες. Πέρασε στήν ἀπέναντι ἀκτή πάνω σ' ἓνα θλιβερό καραβάκι. Τά ὄνειρά του γιά νά κυριαρχήσει στήν Ἐλλάδα τά ἔβλεπε νά οιήνουν. 'Ο στόλος του μετέφερε στήν Ἀσία τά λείφανα τής μεγάλης στρατιᾶς, πού ὅταν λίγους μήνες πρίν ἐμφανίστηκε στήν Ἐλλάδα, εἶχε σπείρει τόν τρόμο καί τόν πανικό. 'Η μικρή κι ἀσήμαντη Ἐλλάδα, πού πίστευε ὅτι θά ἔπεφτε στά χέρια του καί μόνο στό ὄκουσμα τής ὀριθμητικῆς δύναμης τοῦ στρατοῦ του, τοῦ εἶχε ξεφύγει, ὅπως καί πρίν ἀπό δέκα χρόνια στόν πατέρα του.

12. ΤΙΜΕΣ ΣΤΟ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ

'Ενωμένοι γιά πρώτη φορά οἱ Ἐλληνες ἀγωνίστηκαν καί νίκησαν στή Σαλαμίνα. Πολέμησαν μέ ἄφταστη γενναιότητα τήν ὥρα τής σύγκρουσης. 'Η ἐκπληκτική ὅμως αὐτή ἐπιτυχία ἦταν κυρίως ἔργο ἐνός μονάχα ἄνδρα, τοῦ Θεμιστοκλῆ. 'Εκείνος μέ τίς συμβουλές καί τίς ἐπιτυχημένες ἐνέργειές του εἶχε ὀδηγήσει στή νίκη.

Αύτός ὁραματίστηκε τήν κατασκευή τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου καί

πρόβλεψε τήν έπανάληψη τῆς περσικῆς ἐπίθεσης. Αύτός όργανωσε τό σχέδιο τῆς ναυμαχίας, αύτός ἐπίσης σκέφτηκε καὶ πραγματοποίησε τά τεχνάσματα πού ἔσπρωχαν τὸν Ξέρξη νά ἐνεργήσει, ὅπως ἡταν βολικό στά σχέδιά του. Στή σύνεση, στήν ἐπιμονή, στήν ύπομονή καὶ στήν εύφυΐα του χρωστούσε ὀλόκληρη ἡ Ἑλλάδα τή σωτηρία της.

"Υστερα ἀπό τήν φυγή τῶν Περσῶν, ὅλοι οἱ "Ἑλληνες μιλοῦσαν γιά κεῖνον. Οἱ ἕιδοι οἱ Σπαρτιάτες τόν κάλεσαν στήν πόλη τους, ὅπου τόν ἐτίμησαν ἔξαιρετικά. Τό βραβεῖο πού τοῦ πρόσφεραν γιά τή σύνεσή του ἡταν ἔνα στεφάνι ἐλιάς καὶ, μαζί, τοῦ χάρισαν ἔνα ὥρατο ἄρμα. "Οταν ἔφυγε, τριακόσια παλικάρια τόν συνόδεψαν ὡς τά σύνορα τῆς Λακωνικῆς.

Ἡ ώραιότερη μέρα τῆς ζωῆς του, ὅπως ἔλεγε ἀργότερα ὁ ἕιδος, ἡταν ἡ μέρα πού μπαίνοντας στό στάδιο τῆς Ὀλυμπίας, γιά νά παρακολουθήσει τούς ἀγῶνες, ἀντίκρισε τόν ἔξαλλο ἐνθουσιασμό τοῦ πλήθους. Οἱ θεατές σταμάτησαν ξαφνικά νά προσέχουν τ' ἀγωνίσματα κι ὅλοι σηκώθηκαν καὶ τόν καταχειροκρότησαν, χαρακτηρίζοντάς τον σωτήρα τοῦ ἔθνους.

Τήν ἕιδια ἐποχή πού κερδήθηκε ἡ ναυμαχία στή Σαλαμίνα, ἔνα ἄλλο μεγάλο γεγονός ἔγινε στή Δύση. Οἱ Καρχηδόνιοι, μεγάλοι ἀνταγωνιστές τῶν Ἑλλήνων τῆς Σικελίας, θέλησαν νά χτυπήσουν τίς ἐλληνικές πόλεις τοῦ νησιοῦ. Ὁ Γέλων, ὁ τύραννος τῶν Συρακουσῶν, μέ τόν πεθερό του Θήρωνα, τύραννο τοῦ Ἀκράγαντα, ἀνάλαβαν τόν ἀγώνα. "Ετοι, ὅταν πολιορκήθηκε ἀπό τούς Καρχηδονίους ἡ πόλη Ἰμέρα, μέ τή βοήθεια πού ἔστειλαν ὁ Γέλων κι ὁ Θήρων, οἱ κάτοικοι τῆς κέρδισαν λαμπρή νίκη. Ὁ ἀρχηγός τῶν Καρχηδονίων Ἀμίλκας σκοτώθηκε, κι ὁ στόλος του πυρπολήθηκε. Μέ τήν ἐπιτυχία αὐτή σώθηκαν οἱ "Ἑλληνες τῆς Δύσης.

13. ΟΙ ΑΘΗΝΑΙΟΙ ΚΙ ΟΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΑΡΔΟΝΙΟΥ

Παρ' ὅλη τή δόξα πού κέρδισαν οἱ Ἀθηναῖοι, ὕστερα ἀπό τή δεύτερη Ἑλληνική νίκη, οἱ Σπαρτιάτες δέν πικράθηκαν. Στήν Ἑλλάδα ἐπαυσαν νά ἔχουν ἐκεῖνοι μόνο τή φήμη τῆς πρώτης πόλης. Κάθε "Ἑλληνας, μετά τίς νίκες στό Μαραθώνα καὶ στή Σαλαμίνα, πλάι στό ὄνομά τῆς Σπάρτης σκεφτόταν καὶ τό ὄνομα τῆς Ἀθήνας.

Στό μεταξύ, ἡ περσική ἀπειλή δέν εἶχε παύσει νά ύπαρχει. Πολυάριθμος ἔχθρικός στρατός βρισκόταν στή Θεσσαλία κι εἶχε γιά συμμάχους τούς ἕιδους τούς Θεσσαλούς καὶ τούς Θηβαίους.

Ὁ Μαρδόνιος, κατάπληκτος ἀπό τήν ἀγωνιστική διάθεση τῶν Ἀθηναίων, προσπάθησε νά τούς πάρει μέ κάθε τρόπο μέ τό μέρος του. Τούς ύποσχέθηκε τήν ἡγεμονία ὀλόκληρης τῆς Ἑλλάδας καὶ

'Ηνική τῶν
Ἑλλήνων στήν
Ίμερα

μεγάλη ἀποζημίωση γιά τήν καταστροφή πού είχαν προξενήσει στήν πόλη τους οι Πέρσες, ἀν συμμαχοῦσαν μαζί του.

Οἱ περσικὲς προτάσεις ἔγιναν ἀπό τὸν Ἀλέξανδρο, βασιλιὰ τῆς Μακεδονίας. Μαθαίνοντας οἱ Σπαρτιάτες τήν ἀποστολή του, βι-άστηκαν νά στείλουν κι αὐτοί δικούς τους ἀπεσταλμένους στήν Ἀθήνα, μήπως λυγίσουν οἱ δυστυχισμένοι πολίτες της. Ἐπειδὴ δέν κατόρθωσαν νά καλλιεργήσουν τή γῆ τους οἱ Ἀθηναῖοι, μέ τή φο-βερή περιπέτεια πού πέρασε ὁ πληθυσμός, καί τήν ἐρείπωση τῆς πόλης, προσφέρθηκαν οἱ Σπαρτιάτες ν' ἀναλάβουν μαζί μέ τούς συμμάχους τους τή διατροφή τῶν ἀθηναϊκῶν οἰκογενειῶν, ὅσο θά κρατοῦσε ὁ πόλεμος. Ἐμπρός στούς Σπαρτιάτες πρέσβεις, ὕστερα ἀπό πρόταση τοῦ Ἀριστείδη, οἱ περήφανοι ἐκεῖνοι ἄνθρωποι ἀπο-κρίθηκαν στόν ἀπεσταλμένο τοῦ Μαρδονίου πώς «ὅσο ὁ ἥλιος πη-γαίνει καί ξανάρχεται τόν ἵδιο δρόμο του, ποτέ δέ θά συμμαχήσουμε μέ τόν Ξέρεη· ἀλλά θά τοῦ ἀντιστέκομαστε ὑπερασπίζοντας κι ἔχον-τας βοηθούς μας τούς θεούς καί τούς ἥρωες, πού ἐκεῖνος χωρίς φόβο τούς ἔκαψε τούς ναούς καί τ' ὁγάλματα».

Ἡ περηφάνεια
τῶν Ἀθηναίων

Ἄμεσως ὕστερα ἀπάντησαν καί στούς Λακεδαιμονίους πώς «δέν ύπάρχει τόσο πολύ χρυσάφι στή γῆ πουθενά, οὔτε χώρα τόσο ύπεροχη στόν πλοῦτο καί στήν ὁμορφιά, πού ἐμεῖς γι' αὐτά τά καλά θά δεχτοῦμε νά πάμε μέ τό Μῆδο καί νά ύποδουλώσουμε τήν Ἑλλά-δα». Μέ περηφάνια ἀρνήθηκαν, ὕστερα, τήν πρόταση νά ἀναλά-βουν τή διατροφή τους οἱ Λακεδαιμονίοι κι οἱ σύμμαχοί τους. Τό μόνο πού ζήτησαν ἡταν «νά ζεκινήσει γρήγορα στρατός, γιατί τούς φαινόταν ὅτι δέ θά ἡταν μακριά ὁ καιρός, πού ὁ βάρβαρος θά παρουσιαζόταν καί πάλι, εἰσβάλλοντας στήν Ἀττική, μόλις ἔπαιρνε τήν εἰδηση πώς δέν είχαν σκοπό νά κάμουν τίποτα ἀπό ὅσα τούς ζητοῦσε».

14. Η ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΠΛΑΤΑΙΩΝ (479 π.Χ.)

Ἡ ἀρνηση τῶν Ἀθηναίων δέν ἀπέλπισε τό Μαρδόνιο πού ἄρχισε στό μεταξύ νά κατεβαίνει ἀπό τή Θεσσαλία πρός τά κάτω.

Γιά δεύτερη φορά οἱ Ἀθηναῖοι ἐγκαταλείψαντε τήν πόλη τους μέ τήν ἀπόφαση ν' ἀντισταθοῦν καί πάλι στούς βαρβάρους, ἀν χρει-αζόταν καί χωρίς τή σπαρτιατική βοήθεια, πού ἀκόμη δέν είχε φα-νεῖ.

Οἱ νέες προτάσεις τοῦ Πέρση στρατηγοῦ στούς Ἀθηναίους συ-νάντησαν νέα ἀρνηση. Ἐτοι, βάδισε ἐναντίον τής Ἀθήνας καί τήν «κυρίευσε ἔρημη», ὅπως γράφει ὁ Ἡρόδοτος. Παράδωσε στή φω-τιά καί στήν καταστροφή ὅ,τι είχε ἀπομείνει ὅρθιο: «τείχη ἡ κατοι-κία ἡ ναό, ὅλα τά ἔριξε καί τά σώριασε καταγῆς».

Οι Σπαρτιάτες ἔφτασαν, τέλος, μέ αρχηγό το βασιλιά Παυσανία. Μαζί τους ἤρθε βοήθεια κι ἀπό ὅλλεις πόλεις τῆς Πελοποννήσου. Σ' αὐτή τῇ δύναμη ἐνώθηκαν καὶ 8.000 Ἀθηναῖοι ὥπλίτες. Ὁ στρατός τοῦ Μαρδονίου, ἀφοῦ ἀφῆσε τὴν Ἀθήνα, στρατοπέδευσε στὴν πεδιάδα τῶν Θηβῶν, κοντά στὸν ποταμό Ἀσωπό, γιά νά μπορεῖ ν' ἀναπτυχθεῖ τὸ ἵππικό του. Ἀπέναντί τους παρατάχθηκαν οἱ Ἑλληνικές δυνάμεις (70.000 περίπου).

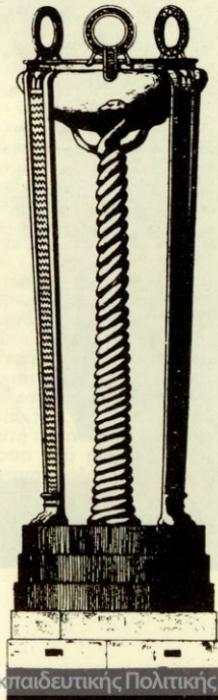
Στή μάχη πού ἄρχισε, ύστερα ἀπό ἀναμονή δέκα ἡμερῶν, τή νίκη καὶ πάλι τήν κέρδισαν οἱ Ἑλληνικές δυνάμεις. Οι Πέρσες ἀγωνίστηκαν μέ γενναιότητα, οἱ "Ἑλληνες ὅμως στάθηκαν ἀκαταμάχητοι, γιατί πολεμοῦσαν γιά τή σωτηρία τῆς ἴδιας τῆς χώρας τους.

Τά λάφυρα στό πεδίο τῆς μάχης ἦταν πολλά καί πλούσια. "Ἐνα μέρος τους προσφέρθηκε στούς θεούς: στό Δία τῆς Ὀλυμπίας καί στόν Ποσειδώνα τῆς Ἰσθμίας. Στούς Δελφούς ἔστησαν χρυσό τρίποδα πάνω σέ χάλκινη βάση, πού τή σχημάτιζαν οἱ κορμοί τριῶν φιδιῶν. Πάνω τους σκάλισαν τά ὄνόματα τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων πού πήραν μέρος στόν ἀγώνα ἐναντίον τῶν βαρβάρων.

"Ο Παυσανίας πρότεινε νά κηρυχθεῖ ἱερός τόπος τό πεδίο τῆς μάχης, καί ὁ ποιητής Σιμωνίδης ἔγραψε ξανά ἔνα θαυμάσιο ἐπίγραμμα: «"Ἄν ἡ μεγαλύτερη ἀρετή εἶναι νά πεθαίνει κανείς παλικαρίσια, αυτό ἔχωρα τό χάρισε σέ μᾶς ἡ τύχη. Γιατί στήν προσπάθειά μας νά δώσουμε τήν ἐλευθερία στήν Ἑλλάδα, πέσαμε καί πήραμε τήν ἀγέραστη δόξα».»

Σχεδιαστική ἀναπαράσταση τοῦ μεγάλου χάλκινου τρίποδα, πού εἶχε χρυσό λέβητα καί λίθινο στήριγμα, τούς κορμούς τριῶν περιστρεφόμενων φιδιῶν πού τά κεφάλια τους στήριζαν τό λέβητα. Πάνω στό λίθινο αυτό στήριγμα χαράχτηκαν τά ὄνόματα ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων πού πήραν μέρος στούς ἀπελευθερωτικούς πολέμους ἐναντίον τῶν Περαών. Τό ἔργο μεταφέρθηκε μετά τό τέλος τῶν ἀρχαίων χρόνων στήν Κωνσταντινούπολη, ὅπως καὶ πολλά ἄλλα ἔργα, γιά διακόμηση τῆς νέας πόλης, καί σήμερα σώζονται ἐλάχιστα κορμάτια ἀπό τό λίθινο στήριγμα.

'Η Ἑλληνική νίκη

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

“Υστερα ἀπό τή μάχη τῶν Πλαταιῶν, δέν πάτησε πιά περσικό πόδι στήν Ἐλλάδα.

15. Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΜΥΚΑΛΗΣ (479 π.Χ.)

Τήν ίδια μέρα πού οι Ἑλληνικές πεζικές δυνάμεις μάχονταν στίς Πλαταιές, στή Μυκάλη, ἀπέναντι στή Σάμο, ὁ ἐνωμένος Ἑλληνικός στόλος, μέ ἀρχηγούς τόν Ἀθηναῖο Ξάνθιππο καὶ τό Σπαρτιάτη Λεωτυχίδη, νίκησε μεγάλη περσική δύναμη στή στεριά κι ἔκαψε τόν ἔχθρικό στόλο.

16. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΕΡΣΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ

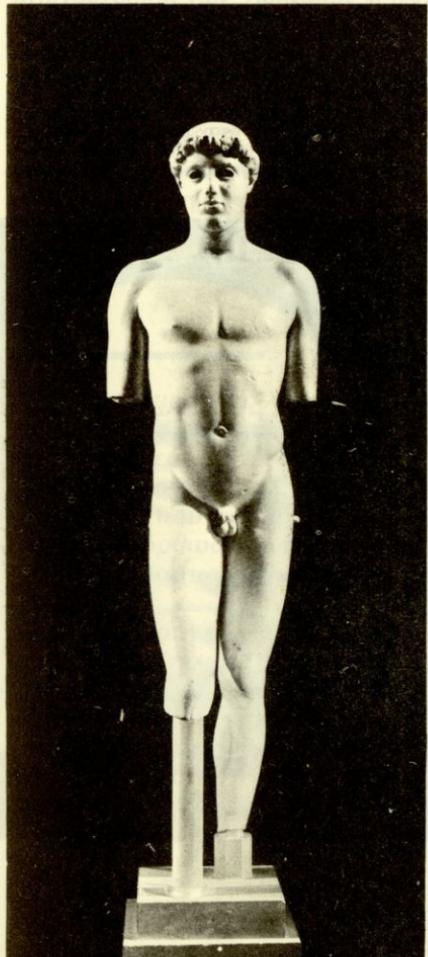
Οι Περσικοί πόλεμοι στάθηκαν γιά τόν Ἑλληνισμό ἔνα γεγονός μέτεράστια σημασία, πού τ' ἀποτελέσματά του παρουσιάστηκαν κα-

Λιθινό ἀντίγραφο τοῦ περίφημου χάλκινου πρωτότου πού γλύπτη Μύρωνα, τοῦ Δισκοβόλου. Ὁ ἀθλητής παριστάνεται τῆ σπηγμῇ ἀκριβώς πού ἐτοιμάζεται νά ρίξει τό δίσκο, κι ἔτσι ὁ καλλιτέχνης ἔχει ὅλη τήν εύκαιρια νά τονίσει τήν ἔνταση τῶν μελών του. Τό ἀντίγραφο τοῦ χαμένου πρωτότου πού βρίσκεται σήμερα στό Μουσείο τοῦ Βατικανοῦ στή Ρώμη. “Ἐργο τοῦ λεγόμενου «αὐτόπτροῦ ρυθμοῦ», πού ὁ Μύρων ὑπῆρξε ἔνας ἀπό τούς σπουδαιότερους ἐκπρώσωπους του.

Θαρά στή διάρκεια τοῦ 5ου αἰ., τήν ἐποχή δηλαδή πού σημειώνεται
ή πιό δημιουργική περίοδος καί σταθεροποιεῖται ἔνας πρωτόφαν-
τος πολιτισμός.

Μιά χούφτα ἀνθρωποι ὄντιστάθηκαν στή μεγαλύτερη καί πλου-
σιότερη αὐτοκρατορία τῆς ἐποχῆς καί νίκησαν. Οἱ πόλεμοι αὐτοί
ἔδειξαν πόσο μικρή σημασία ἔχει ἡ ὁριθμητική ὑπεροχή στό στρατό,
ἄν δέ θερμαίνει τίς ψυχές τῶν ἀγωνιστῶν ἡ φιλοπατρία καί ἡ
ἀγάπη γιά τήν ἐλευθερία. Ἡ Περσική αὐτοκρατορία ἔστειλε σέ ἄλλη
ἡπειρο ἔνα στρατό μωσαϊκό, πού τὸν ἀποτελοῦσαν στρατιῶτες
ἀπό κάθε κατακτημένο κράτος. Δέν ὑπῆρχε συνοχή μεταξύ τους, κι
οὔτε πολεμοῦσαν γιά ιδανικά. Μοιραία διαλύθηκε ἡ τεράστια ἐκείνη
δύναμη στήν ἀπόφαση τῶν λιγοστῶν Ἑλλήνων νά ἀγωνιστοῦν γιά

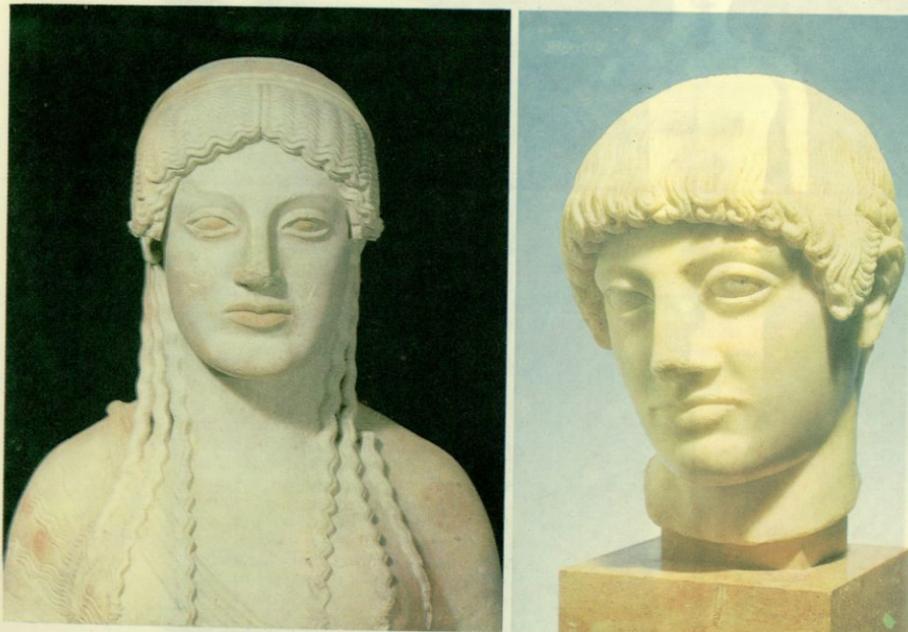
Τό «παιδί τοῦ Κριτίου». Ἀγαλμα
νεαροῦ ἐφῆβου, ἔργο πρωτότυ-
πο, σέ μάρμαρο, τοῦ περίφημου
γλύπτη Κριτίου - ἦταν ὁ ἔνας ἀπό
τοὺς δύο πού φιλοτέχνησαν μετά
τη φυγὴ τῶν Περσῶν ἀπό τήν Ἐλ-
λάδα, τό σύμπλεγμα τῶν Τυραν-
νοκτόνων, πού σήθηκε στήν
Ἀγορά τῶν Ἀθηνῶν. Στό σημαντικό¹
αὐτό φαίνεται ἡ ἑλαφριά μελαγ-
χολία πού καθερεφτίζεται στά
πρόσωπα μετά τούς Περσικούς
πολέμους. Κυρίως, ὅμως, ἀδίει
νά προσέξει κανεὶς τήν ἀλλαγὴ
στή στάση τοῦ σώματος, συγκρί-
νοντας αὐτό τό ἔργο μέ τόν Κούρο
Ἀριστόδικο, ἔνα ἔργο τοῦ 490 π.Χ.
Τώρα, βγαίνει ἐμπρός τό δεξί, κι
ὅχι τό ἀριστερό πόδι, καί τό κορμί²
ζυγίζεται κανονικά ὡς τό τελευ-
ταῖο μέλος του, υστερα ἀπό τή
στάση αὐτή τῆς ἀνάταυσης. Κάθε
λεπτομέρεια τοῦ σώματος ἀπο-
πνέει δύναμη κι ὀλόκληρο τό ἔργο
ζεχωρίζει γιά τήν τέλεια πράγμα-
τικά ἔργασία του. Ἔργο τοῦ 480
π.Χ. περίπου. Μουσείο Ἀκροπό-
λεως.

νά διατηρήσουν τά μικρά κράτη τους, καί γιά νά μή χάσουν τήν έλευθερία τους, ένα μεγάλο ἀγαθό ἔξαφανισμένο στήν ψυχή τῶν στρατιωτῶν τοῦ Δαρείου, τοῦ Ξέρην καί τοῦ Μαρδονίου.

Οι λίγοι, ἔτσι, νίκησαν τούς πολλούς. Τό πιό σπουδαῖο εἶναι ἡ περηφάνια κι ἡ αὐτοπεποίθηση πού οἱ "Ἐλληνες ἀπόκτησαν, ὑστερα ἀπό αὐτή τήν ὀνέλπιστη ἐπιτυχία. "Ενιωσαν τήν ἀνωτερότητα τοῦ πολιτισμοῦ τους, καί μ' αὐτό τόν ψυχικό πλούτο προχώρησαν καὶ δημιούργησαν τό μεγάλο αἰώνα στήν πολιτική, στήν τέχνη καὶ στά γράμματα.

"Ἄν ἡ Ἑλλάδα χανόταν τότε, δέ θά ἔβλεπε ποτέ ἡ ιστορία τοῦ κόσμου τό θαῦμα τοῦ χρυσοῦ αἰώνα, πού ἀκόμη καί σήμερα, πλάι

Ὕπηρε πολιτική τοῦ μεγάλου νοούσια γεννητική πολιτισμού τῆς πατρίδος της.
"Η «κόρη τοῦ Εύθυδίκου» (ἀριστερά) καὶ ὁ «Ξανθός ἐφῆβος» (δεξιά), δύο ἀριστουργηματικά ἔργα τοῦ αὐτοτρού ρυθμού, μέ το χαρακτηριστικό, κάπως συνοφρυνμένο, ύφος τῆς ἐποχῆς. Πρόκειται γιά ἔργα ἔξαιρετης ποιότητας: ἡ κόρη ὀνομάζεται συμβατικά ἔτσι, γιατί ἐκείνος πού τήν ἀφιέρωσε στήν Ἀκρόπολη τῶν Αθηνῶν στή θεά Ἀθηνᾶ, λεγόταν Εύθύδικος, ὅπως φαίνεται ἀπό τό κάτω μέρος τοῦ ἔργου, πού διατρέπεται, με τήν ἐνεπίγραφη βάση του. "Ο ἐφῆβος, είναι τό κεφάλι ἐνός κούρου τῆς ἐποχῆς, σέ φυσικό μέγεθος. Ονομάστηκε Ξανθός, γιατί ὅταν βρέθηκε χρυσίσαν τά μαλλιά του, ἀπό τά λχη τοῦ χρώματος πού ἐλήναν βάλει στήν ἀρχαιότητα στό κεφάλι του, γιά νά δείξουν πώς τά μαλλά του ἦταν ἔνανθά. "Ἐργα τοῦ τέλους τῆς δευτέρης δεκαετίας τοῦ 5ου π.Χ. αἱ. Μουσεῖο Ἀκροπόλεως.

στίς ύψηλές ιδέες τής χριστιανικής θρησκείας, θρέφει τόν πολιτισμό τής έποχής μας (τόν έλληνοχριστιανικό). Στούς γεμάτους αύτοθυσία άγώνες τῶν Ἑλλήνων στούς Περσικούς πολέμους χρωστάει ὁ Εύρωπαικός πολιτισμός τεράστια ὄφειλή.

‘Η Ἀθήνα πρόσφερε πάνω ἀπ’ ὅλες τίς πόλεις τότε. Σά νά ἐνηλικιώθηκε ξαφνικά κι ἔνιωσε ποιά ἦταν ἡ ἀποστολή τῆς στὸν κόσμο, μέ μεγάλη σοβαρότητα κι αἰσθήμα εὐθύνης πήρε ἡγετική θέση καί κατόρθωσε νά ἀνταποκριθεῖ θαυμαστά στήν τόσο κρίσιμη περίσταση.

Καλύτερα ἀπό καθετί ἄλλο ἡ τέχνη τῶν τριάντα χρόνων μετά τούς Περσικούς πολέμους ἀντικατοπτρίζει αὐτή τήν ἔντονη ἀλλαγή στή νοοτροπία τῶν Ἀθηναίων κι ὅλων τῶν Ἑλλήνων. Τά τριάντα χρόνια μεταξύ 479-450 π.Χ. τά λένε στήν ιστορία τῆς Τέχνης αὐστηρό ρυθμό. Ἡ ἀλλαγή εἶναι φανερή: Τό κορμί στά ἀγάλματα στερεώνεται πιά μέ ἄλλο τρόπο σέ μιά στάση φυσική καί ζυγισμένη. Τό χαμόγελο χάνεται ἀπό τά πρόσωπα, ἀντίθετα μέ τήν προηγούμενη περίοδο, τότε πού ἀκόμη κι ὅταν ἦταν πληγωμένος ἡ ἐτοιμοθάνατος ὁ ἄνθρωπος, χάραζε στή μορφή του τό «ἀρχαϊκό» μειδίαμα. Αὐστηρή συλλογή καί συγκέντρωση χαρακτηρίζει τήν ἔκφραση στά πρόσωπα τῶν ὀγαλμάτων καί τῶν ἄλλων γλυπτῶν τῆς ἔποχῆς, πού εἶναι γεμάτα χυμό, φλόγα καί δύναμη.

Ο ρόλος τῆς
Ἀθήνας

Ο αὐστηρός
ρυθμός (479-450)

KYRIA SΗMEIA

1. Μιά σειρά ἀπό λαμπρές νίκες στό Μαραθώνα (490), στή Σαλαμίνα (480) καί στίς Πλαταιές (479) γλίτωσαν τούς Ἑλληνες ἀπό τό φοβερό Περσικό κίνδυνο.

2. Στίς συγκρούσεις μέ τούς Πέρσες φάνηκε ἡ ἀξία τῶν Ἀθηναίων, πού ἀρχικά μέ τό Μιλιτιάδη κι ὑστερα μέ τό Θεμιστοκλή κατόρθωσαν καί τούς Ἑλληνες νά βοηθήσουν νά κερδίσουν τίς λαμπρές νίκες, καί τό γόητρο τῆς πόλης τους νά ύψωσουν.

3. Ἀξέχαστη ἔμεινε μές στούς αἰῶνες ἡ θυσία τοῦ Λεωνίδα μέ τούς 300 Σπαρτιάτες του στή μάχη τῶν Θερμοπυλῶν.

4. Οἱ ἀγώνες ἐναντίον τῶν Περσῶν δυνάμωσαν τό φρόνημα τῶν Ἑλλήνων. Ἐνωμένοι προσωρινά ξέφυγαν τόν κίνδυνο. Μιά χούφτα ἄνθρωπων κατόρθωσε καί νίκησε ἀπέραντη αὐτοκρατορία, μόνο γιατί ἥθελε νά ζήσει ἐλεύθερη κι είχε τό αἰσθημα πώς μάχεται γιά νά σώσει τήν πατρίδα πού ὑπεραγαποῦσε.

5. Ή αύτοπεποίθηση κι ή περηφάνια πού δημιούργησε ή νίκη, όδήγησαν στό θαῦμα τού πέμπτου αίώνα.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Ο χαρακτήρας τοῦ Θεμιστοκλῆ:

«Φαίνεται πώς τά πολιτικά τράβηξαν τό Θεμιστοκλῆ γρήγορα καί ζωγρά, καί έντονη όρμη τόν κυρίεψε γιά τή δόξα... κι ἡταν τόσο παράφορος γιά τή δόξα... ώστε νέος ἀκόμα, ὅταν ἔγινε ἡ μάχη ἐναντίον τῶν βαρβάρων στό Μαραθώνα καί διαφημίστηκε ἡ στρατηγία τοῦ Μιλιπάδη, αὐτός φαινόταν σκεπτικός πολλές φορές, καί τίς νύχτες ἔμενε ἀγρυπνός, δέν πήγαινε στά συνηθισμένα συμπόσια κι ἐλεγε σέ κείνους πού τόν ρωτούσαν κι ἀπορούσαν γιά τήν ἄλλαγή τής ζωῆς του, πώς δέν τόν ἀφήνε νά κοιμηθεῖ τό τρόπαιο τοῦ Μιλιπάδη. Γιατί οι μέν ἀξιοί νόμιζαν πώς ή ἡπτα τῶν βαρβάρων στό Μαραθώνα ἤταν τό τέλος τοῦ πολέμου, ἐνώ ὁ Θεμιστοκλῆς πώς ἤταν ἡ ἀρχή μεγαλύτερων ὄγώνων καί γ' αὐτούς ἐτοίμαζε πάντοτε τόν ἑαυτό του γιά τό συμφέρον διόλκηρης τής Ἑλλάδας...».

Πλουτάρχου, «Βίος Θεμιστοκλέους», κεφ. 3 (Μετ. Α.Κ.)

2. Η Ἀθήνα τειχίζεται βιαστικά:

«Τείχισαν οι Ἀθηναίοι τήν πολιτεία τους, μέσα σέ λίγο διάστημα καί είναι φανερό ἀκόμα καί τώρα πώς τό χτίσιμο ἔγινε βιαστικά. Γιατί ἡ πρώτη σειρά ἀπό κάτω είναι ἀπό λογῆς-λογῆς πέτρες, πού ἐδῶ κι ἐκεί δέν είναι ταιριασμένες κολλήτα, ἀλλά βαλμένες ὅπως τίς ἔδιναν οι βοηθοί, καί μπήκαν στό τείχος πολλές στήλες ἀπό τάφους κι ἄλλες δουλεμένες πέτρες. Γιατί ὁ περιγυρος τοῦ τείχους ἔγινε μεγαλύτερος καί βγήκε ἔξω ἀπό τήν πολιτεία καί γι' αὐτό βιαστικά τά μετακίνησαν ὅλα ἀλογάριαστα. "Υστερα πρόσταξε ὁ Θεμιστοκλῆς νά χτίσουν καί τά ὑπόλοιπα μέρη στά τείχη τοῦ Πειραιᾶ (πού είχε γίνει ἀρχή πρωτύτερα ὅταν ἤταν γιά ἔνα χρόνο ἀρχοντας τῆς Ἀθήνας πρώτος), γιατί πίστευ πώς ή τοποθεσία ἤταν κατάλληλη ἀφοῦ είχε τρία φυσικά λιμάνια καί πώς τώρα πού είχανε γίνει ναυτικοί θά συντελούσε πολύ νά δυναμώσει ἡ Ἀθήνα (γιατί πρώτος αὐτός τόλμησε νά πεῖ πώς πρέπει νά πιαστούν ἀπό τή θάλασσα) καί ἀπό μιας ἀρχῆς ἀνάπτυξε παράλληλα τόν Πειραιᾶ μέ τήν Ἀθήνα».

Θουκυδίδη, «Ιστορία» A, 93 (Μετ. "Ελλης Λαμπρίδη)

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΑΘΗΝΑ ΣΤΗΝ ΠΕΝΤΗΚΟΝΤΑΕΤΙΑ

Ο μεγάλος άγώνας έναντιον τῶν βαρβάρων εἶχε τήν τελευταία στιγμή ένωσει τούς "Ελληνες". "Οταν όμως ἤρθε ὁ καιρός τῆς εἰρήνης, κάθε σπουδαία Ἑλληνική πόλη-κράτος θυμήθηκε τά παλιά κι εἶδε τίς ἄλλες πόλεις ὅχι σά μονάδες τοῦ ἕδους, ἀλλά σάν ἀντιπάλους. Κι ἐνῶ ἡ νίκη τῶν Ἑλλήνων στούς Περσικούς πολέμους στάθηκε μιά στιγμή ἐκπληκτική στήν ιστορία τους, μέ συνέπειες ἀνυπολόγιστα μεγάλες, ἡ ἔλλειψη ἐνότητας, ἀμέσως ὑστερα ἀπό τό ἔξοχο φεγγοβόλημα τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλέους, ὁδήγησε σέ ἀτελείωτη σειρά ἐμφυλίων πολέμων, πού τελικά πλήγωσαν ἀνεπανόρθωτα τήν Ἑλλάδα. "Ετσι οἱ "Ελληνες μέ τά ἕδια τους τά χέρια σύντριψαν ὅ,τι εἶχαν μέ τόση πνοή καὶ μέ τόση προσπάθεια δημιουργήσει.

Στά πρώτα πενήντα χρόνια – τή λαμπρή Πεντηκονταετία – ἡ Ἀθήνα πήρε τήν ἡγετική θέση καὶ πρόβαλε τό «Ἑλληνικό θαῦμα», δημιουργώντας μέ τό μεσουράνημά της τόν «χρυσοῦν αἰώνα».

1. Η ΠΡΩΤΗ ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑ – ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ

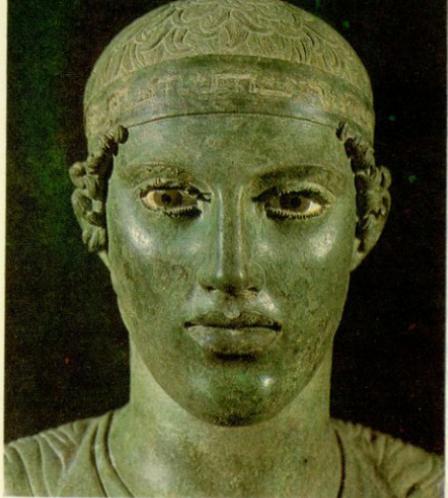
Οι Ἀθηναῖοι, θαμπωμένοι κι οἱ ἕδιοι ἀπό τήν ἐπιρροή πού ἀπό-χτησαν στίς Ἑλληνικές πόλεις, πίστεψαν χρέος τους νά ἔξακολουθήσουν τόν ἀπελευθερωτικό ἄγώνα τῶν ἀλύτρωτων Ἑλλήνων στά νησιά καὶ στή Μ. Ἀσία, πού βρίσκονταν ἀκόμα στήν κατοχή τῶν Περσῶν.

Στό πρόγραμμα αύτό, γιά ἐλάχιστο διάστημα, ἡγήθηκαν οι Σπαρτιάτες. Μέ ἀρχηγό τόν Παυσανία τά Ἑλληνικά καράβια ἐλευθέρωσαν τά νησιά στό Αίγαιο καὶ τράβηξαν γιά τήν ἀνάκτηση τῶν Στενῶν στόν Ἐλλήσποντο, παίρνοντας τή Σηστό κι ὑστερα τό Βυζάντιο ἀπό τούς Πέρσες. "Υστερα ἀπό τίς ἐπιχειρήσεις αύτές οι Σπαρτιάτες ἀποσύρθηκαν. Τά προβλήματα στό ἐσωτερικό τής χώρας τους, φλογερά πάντα καὶ κρίσιμα, τούς ἀνάγκασαν νά ἐγκαταλείψουν τήν πανελλήνια πολιτική καὶ νά περιοριστούν στή χώρα τους. Δέν ἀγαποῦσαν ἔξαλλου ποτέ τίς μακρινές ἐπιχειρήσεις.

Οι Πέρσες εἶχαν προσωρινά ἀποσυρθεῖ, κανείς όμως δέν ἦξερε πότε θά γύριζαν πίσω κι ἄν θ' ἄφηναν τήν Ἑλλάδα ἡσυχη γιά καιρό. Οι Ἑλληνικές πόλεις ἔπρεπε ν' ἀγρυπνοῦν γιά τήν ἀσφάλειά τους. Γι' αύτό ἡταν ἀνάγκη νά ὑπάρξει κι ἔνας ἀρχηγός πού νά ὅργανώσει ὅλην αύτή τήν προσπάθεια. Ἀπό τή στιγμή πού οι Σπαρτιάτες ἄφησαν ἐλεύθερο τό δρόμο καὶ περιορίστηκαν στά θέματα τής Πε-

Ἀπόφασις νά
ἐλευθερωθούν οι
ἀλύτρωτοι
Ἐλληνες

Οι Ἀθηναῖοι
ἀναλαμβάνουν
τήν ἡγεσία

Τό κεφάλι του χάλκινου ήνιοχου που έκτιθεται στο Μουσείο τῶν Δελφῶν. Πρόκειται για ένα ἀπό τά σπουδαιότερα έργα τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ, πού δέχεται τὴ θαυμάσια ἐπέξεργασία καὶ τὴν ἔξαιρετη δομή τοῦ σώματος σ' αὐτὴ τὴν ἐποχῇ, ἐνῶ παράλληλα ἀξιοσημείωτο είναι τὸ θαυμάσιο πρόσωπο. Ο ἡνιοχὸς διατηρεῖται ὀλόκληρος – τοῦ λείπει μονάχα τὸ ἀριστερὸ χέρι. Στό δεξιό κρατοῦσσε τὰ χαλινάρια τῶν ἀλόγων τοῦ ὅρματος, πού ἔχει χαθεῖ – διατηροῦνται μονάχα τρία πόδια καὶ οὐρά ἀλόγου. Στό γεμάτο δόναμη θελκτικό πρόσωπο του Ξαφνίαζουν τὰ θαυμάσια μάτια, πού φιλοτεχνημένα ἀπό δάφνορα ωλικά, ἀποδίδουν τὰ χρώματα τὰ πραγματικά του ματιού, σ' ὅλες τὶς ἀποκρώσεις του, καὶ ταυτόχρονα δίνουν μοναδική ζωντανία στὸ ἔργο. Πρόκειται γιὰ τὸ ἀφιέρωμα τοῦ τόρανου τῆς Γέλας Πολυεύκαλου, πού νίκασε σὲ ὀρματοδρομία στοὺς Δελφούς, τὸ 475 π.Χ. Ἐργὸ τοῦ μεγάλου καλλιτέχνη Πυθαγόρα τοῦ Ρηγίνου, ίσως.

λοποννησιακῆς Συμμαχίας, οἱ Ἀθηναῖοι δέν ἔχασσαν τὴν εὐκαιρία κι ἀποφάσισαν νά ἀναλάβουν αὐτοί τὴν προστασία τῶν νησιῶν καὶ τῶν πόλεων τῆς Μ. Ἀσίας. Τούς το εἶχαν ἔξαλλου ζητήσει οἱ τελευταῖες. "Ἐτσι οἱ Ἑλληνικές πόλεις θά ἥταν ἡσυχες γιά τὴν ἑξωτερική τους ἀσφάλεια καὶ θά μποροῦσαν ν' ἀφοσιωθοῦν στά καθημερινά τους ἔργα.

Α' Αθηναϊκή
συμμαχία

Τὸ 478/7 συγκροτήθηκε ἡ πρώτη Ἀθηναϊκή συμμαχία μέ τὴν Εὔβοια, τὶς πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς, τὶς περισσότερες Κυκλάδες, τὴ Σάμο, Χίο, Μυτιλήνη, καὶ πολλές πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῆς Προποντίδας. "Ἐδρα τῆς ὄριστηκε ἡ ιερή Δῆλος κι ἀρχηγός ἡ Ἀθήνα.

Στὸν Ἀριστείδη, πού τὸν εἶχαν ξεχωρίσει οἱ ἄλλοι Ἑλληνες γιά τὰ λαμπρή του συμπεριφορά στὶς ἐπιχειρήσεις τῆς Προποντίδας, ἀνάθεσαν οἱ Ἀθηναῖοι νά ρυθμίσει τὶς ὑποχρεώσεις κάθε πόλης. Στή δύσκολη αὐτὴ ὑπόθεση, ὁ «δίκαιος» Ἀθηναῖος τόσο σωστά τακτοποίησε τὰ πάντα, ὥστε δέν ἀκούστηκε τὸ παραμικρό παράπονο.

"Ολες οἱ πόλεις θεωροῦνταν ἵες μεταξύ τους στῆ συμμαχία, τὶς ἐπιχειρήσεις μόνο θά τὶς κατεύθυνε ἡ Ἀθήνα. "Ἀλλες θά ἔδιναν καράβια (οἱ μεγαλύτερες) κι ἄλλες χρήματα, πού θά φυλάγονταν στὸ ναό τοῦ Ἀπόλλωνα στὴ Δῆλο. 'Η εἰσφορά αὐτή σὲ πλοια ἡ χρήματα ἥταν ἐτήσια.

2. ΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΤΟΥ ΚΙΜΩΝΑ

Ούσιαστικό πρόβλημα στὴν ἑξωτερική πολιτική τῆς Ἀθήνας ἥταν τὸ ἐμπόριο τῆς πού όλοένα ἀνέβαινε. Γι' αὐτό, μέ τὸ δυνατό τῆς στόλο θέλησε νά ἐλέγχει τούς ἐμπορικούς δρόμους στὸ Αιγαῖο

καί στήν Ἀνατολική Μεσόγειο, ἀπό τὸν Ἐλλήσποντο ὡς τὴν Κύπρο, ὅπου ἀκόμη ἀρμένιζαν ἐλεύθερα τά περσικά καράβια.

Τόν σπουδαῖο αὐτὸν ἀγώνα τὸν ἀνάθεσαν σὲ ἔνα μεγάλο στρατηγό, τὸν Κίμωνα, γιό τοῦ Μιλιάδη. Εὐγενικός, γενναῖος καὶ συνετός ὁ Κίμων θεμέλιωσε τῇ ναυτικῇ ἡγεμονίᾳ τῶν Ἀθηνῶν. Ἀντίθετος στὸ χαρακτήρα καὶ στὶς πεποιθήσεις ἀπό τὸ μεγάλο Θεμιστοκλῆ, ἀκολούθησε ὥστόσο τὸν πολιτική πού χάραξε ἐκεῖνος, μέ προγραμμα τὴν ἀνάδειξη τῆς Ἀθήνας σὲ πρώτη ναυτική δύναμη στὴν Ἑλλάδα.

Δικῇ του γραμμή ὅταν ὅχι ἡ ἡγεμονίᾳ τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ ἡ συνεννόηση καὶ ἡ εἰρηνική συνύπαρξη ἀνάμεσα στὶς Ἑλληνικές πόλεις. [Ο Πλούταρχος, ἔνας μεταγενέστερος συγγραφέας, τὸν ὀνομάζει «Ἑλληνικό ἡγεμόνα». Κι ἐπειδὴ πίστευε πως ἐπρεπε νά διατηρήσουν φιλικούς δεσμούς οἱ Ἀθηναῖοι μέ τὴν Σπάρτη, ἐργάστηκε πολύ γ' αὐτή τὴν ἰδέα.]

Ξεκαθάρισε τοὺς φοιβερούς πειρατές τῆς Σκύρου καὶ μέ μιά σειρά νίκες του ἔξασφάλισε στούς Ἀθηναίους τὴ συμμαχίᾳ τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων στά παράλια τῆς Μακεδονίας, τῆς Θράκης, καθώς καὶ ἀρκετῶν πόλεων στά παράλια τῆς Κιλικίας, τῆς Καρίας καὶ τῆς Πιαμφυλίας (ὕστερα ἀπό τὴ θαυμαστὴ νίκῃ ἐναντίον τοῦ Περσικοῦ στόλου, στὸν ποταμὸ Εὔρυμέδοντα, τὸ 467 π.Χ.). Ἡ τεράστια αὐτή νίκη τοῦ Κίμωνα ἐλευθέρωσε τὸ Αἴγαιο ἀπό τοὺς Πέρσες κι ἔδωσε τὴν εὐκαιρία ν' ἀναπτυχθεῖ πολύ τὸ ἀθηναϊκό ἐμπόριο.

Στήν πολιτική σκηνή τῆς Ἀθήνας, ἐνῶ ὑπῆρχε ἀκόμη ὁ Θεμιστοκλῆς, κυριάρχησε ἡ γραμμή τοῦ Κίμωνα, πού συνεργαζόταν στενά μέ τὸν Ἀριστείδη (ἀνῆκε κι αὐτός στὸ ἀριστοκρατικό κόμμα).

Τό πρόγραμμα τοῦ Κίμωνα

Ἡ νίκη στὸν
Εὐρυμέδοντα

3. ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΑΥΣΑΝΙΑ

Σκληρή τύχη περίμενε τὸν ἐμπνευστὴ τῆς νίκης τῆς Σαλαμίνας. Μέ τὴν ἀφάνταστη διορατικότητά του κατάλαβε πώς κάποτε θά ἔφτανε ἡ ὥρα νά συγκρουστεῖ ἡ Ἀθήνα μέ τὴ Σπάρτη. Ἡταν δυό κόσμοι ὄλοτελα ἀντίθετοι κι ἡ συνεννόηση μεταξύ τους, ὅσο κι ἄν τὴν πίστευε δυνατή ὁ Κίμων, ὅταν γιά τὸ Θεμιστοκλή ἀπραγματοποίητη. Τό ἄγρυπτο μάτι του, ἔξαλλου, καὶ τὸ ἔξοχο αἰσθητήριό του τὸν προειδοποιούσαν πώς, γρήγορα, ὅχι μόνο ἡ Σπάρτη, ἀλλά κι ἄλλες Ἑλληνικές πόλεις, ιδιαίτερα τὰ Μέγαρα κι ἡ Κόρινθος, πού ἡ ἀνθηση τῆς Ἀθήνας τίς ἔριχνε στὴ σκιά, δέ θά τῆς συγχωρούσαν τὰ πρωτεία πού τόσο ἀπροσδόκητα εἶχε ἀποκτήσει.

Ἐνῶ ἀνοικοδομούσαν οἱ Ἀθηναῖοι τὴν κουρσεμένη τους πόλη, ὁ

Ἡ ὄχυρωση τῆς
Ἀθήνας

Μαρμάρινο άνάγλυφο μέτα παράστασης Ἀθηνᾶς που φορεί τὴν περικεφαλαῖα τῆς καὶ στηρίζεται σό δόρυ τῆς. Τὸ βλέμμα τῆς φαίνεται συγκεντρωμένο σὲ μία στήλη χαμηλῇ πού βρίσκεται πλάι της. Ἐχει δημιουργηθεῖ ἀπορίᾳ στούς εἰδίκους τί νόημα ἔχει ἡ συλλογισμένη μορφή τῆς θεᾶς ἀπέναντι σ' αὐτή τη στήλῃ. Ὑποθέτουν πώς ἵστως είναι στήλη μὲν ὄνοματα πεσόντων στούς μακροχρόνιους πολέμους πού ἀκολούθησαν τούς ἐναντίους τῶν Περσῶν ἀπελευθερωτικούς ἄγωνες, ὅπου νά ἐλευθερωθοῦν οἱ θάλασσας ἀπό τὸν Περσικό στόλο. Σ' αὐτούς τοὺς ἄγωνες, στούς ὁποίους πρωτοστάτης ὁ Κίμων, χαθηκαν πολλοὶ νεαροί Ἀθηναῖοι, γι' αὐτό ὅποιθεν πώς ἡ ἔκφραση τῆς θεᾶς είναι τόσο θυμημένη. Σύμφωνα μὲν ἀλλιν ἀποψῃ, ἡ ἔκφραση τοῦ προσώπου τῆς Ἀθηνᾶς είναι ἀπλῶς χαρακτηριστική τῆς ἐποχῆς πού κατασκευάστηκε τὸ ἔργο, καὶ ἡ θεά ἀπλῶς κοιτάζει τὸν «ὅρο» (ἴδη, τὸ λίθο πού προσδιορίζει τὰ σύνορα τοῦ ἱεροῦ τῆς) ἡ ἔχει βυθιστεῖ στὴν ἀνάγνωση τῶν λογαριασμῶν τοῦ ἱεροῦ τῆς. Ορισμένοι ἀρχαιολόγοι ποτεύουν πώς ἡ στήλη είναι ἀφιέρωμα τῶν τεχνιτῶν πού χτίσαν τό Κιμώνειο τεῖχος, γύρω στά 460 π.Χ. Κοιτάζετε πόσο ὥραία είναι ζηγαρένη ἡ παράσταση πάνω στὴν ὄρθογωνία πλακα. Ἡ ἑλαφρά πρός τὰ ἐμπρός γερήτη στάση τῆς θεᾶς καὶ τὸ δόρυ ὃπου αὐτή στηρίζεται, σχηματίζουν ἔνα τρίγωνο πού κλείνει μὲ τὸ θαυμάσιο κεφάλι τῆς Ἀθηνᾶς. Μουσείο Ακρόπολεως.

Θεμιστοκλῆς πρότεινε νά τήν περιζώσουν μέτειχος ισχυρό, κι ἐκείνη καὶ τὸν Πειραιά. Οἱ Σπαρτιάτες ἔφεραν μεγάλη ἀντίδραση σ' αὐτό τὸ σχέδιο. Βάζοντας, λοιπόν, τούς Ἀθηναίους νά ὑψώσουν ὅσο γινόταν γρηγορότερα, καὶ μ' ὅποιο ὑλικό ἔβρισκαν ἐμπρός τους, τὰ τείχη, ξεκίνησε ὁ Θεμιστοκλῆς νά πάιε γιά συνεννοήσεις στή Σπάρτη. Εἶδαμε, πώς ὁ ἔξοχος πολιτικός, ὅπου δέν μποροῦσε νά ἐπιβάλει τήν ἀπόφασή του, ἔβρισκε τρόπο νά τήν πραγματοποιεί μέτα πλάγια μέσα.

Φτάνοντας στή Σπάρτη, ἀργοποροῦσε νά συναντηθεῖ μέτοις Ἐφόρους, ἔχοντας συνεννοήθει μέτοις συμπολίτες του νά τόν ειδοποιήσουν, μόλις τό χτίσιμο τῶν τειχῶν θά είχε ἀρκετά προχωρήσει. Ἔτσι, ὅταν ἔφτασε τό μήνυμα, κι ἐπισκέφτηκε τίς ἀρχές τῆς Σπάρτης, στή νέα τους ἄρνηση ἡ ἀπάντηση ἦταν ἔτοιμη: τά τείχη πού θ' ἀσφάλιζαν τήν Ἀθήνα είχαν πιά ὑψωθεῖ ἀρκετά.

Τό περιστατικό αὐτό στάθηκε μοιραῖο γιά τό Θεμιστοκλή. Οἱ Σπαρτιάτες δέν τόν συγχώρησαν ποτέ γιά τήν ἀνειλικρίνειά του καί, ὅταν παρουσιάστηκε ἡ εὔκαιρία, τόν ἐκδικήθηκαν.

Τό άστρο τοῦ μεγάλου ἀνθρώπου εἶχε ἀρχίσει νά γέρνει πρός τή δύση του. Δέν τόν ἔβγαλαν ποτέ πιά στρατηγό οἱ συμπατριῶτες του, καὶ στή διαμάχη μέ τούς ἀριστοκρατικούς ἔχανε ὀλόενα. Στό τέλος, κατόρθωσαν οἱ ἀντίπαλοί του νά τόν ἔξοστρακίσουν (471). Μέ πληγωμένη τήν περιφάνια ζήτησε ἄσυλο στό Ἀργος, ὅπου προσπάθησε, ξεσηκώνοντας τούς δημοκρατικούς ἐκεῖ καὶ σ' ἄλλες πόλεις τῆς Πελοποννήσου ('Αρκάδες καὶ Ἡλείους), νά ἐνοχλήσει τούς Σπαρτιάτες.

'Ο Θεμιστοκλῆς
ἔξοστρακίζεται
(471 π.Χ.)

Στό μεταξύ, καὶ τόν Παυσανία, τό νικητή τῶν Πλαταιῶν, τόν περίμενε ἀκόμη φοβερότερη τύχη. Κατηγορήθηκε πώς πρόδωσε τίς ἀρχές τῆς Σπάρτης, ὅταν ἡταν στό Βυζάντιο, κι ὅτι ἔκαμε προσπάθεια νά συνεννοθεῖ μέ τούς Πέρσες, γιά νά τούς παραδώσει τήν Ἑλλάδα καὶ νά τόν ἀναγνωρίσουν σατράπη της. Ἀφορμή στάθηκε τό θάμπωμα πού ἔπαθε ὁ λιτοδίαιτος Σπαρτιάτης, ὅταν ἀντικρίζοντας τόν ἀφάνταστο πλοῦτο τῶν Περσῶν στό Βυζάντιο ἔδωσε στόν ἑαυτό του τήν ἀδεια νά τυνεται πλούσια καὶ νά ζει μέ πολυτέλεια. Καταδικασμένος σέ θάνατο, πρόσφυγε στό ιερό τῆς Χαλκιοίκου 'Αθηνᾶς, ὅπου οἱ συμπολίτες του, ἀφοῦ ἔχτισαν τήν πόρτα τοῦ κτιρίου (πήρε μέρος στή φριχτή τιμωρία ἡ μάνα κι ἡ γυναίκα του), ἀνοίξαν τή στέγη καὶ τόν ἀφήσαν νά πεθάνει ἀπό τήν πείνα καὶ τό κρύο.

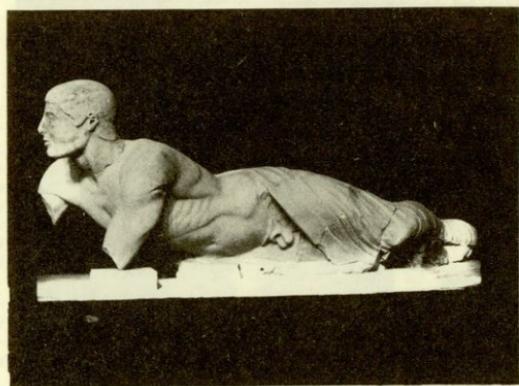
'Ο Παυσανίας
κατηγορείται

Οι Σπαρτιάτες στήν ύπόθεση τοῦ Παυσανία βρῆκαν εὐκαιρία νά ἀναμείξουν καὶ τό Θεμιστοκλή. Τόν κατηγόρησαν πώς κάποια γράμματα τοῦ προδότη βασιλιὰ τους ἡταν ἐνοχοποιητικά καὶ γι' αὐτόν.

Καταδίκη τοῦ
Θεμιστοκλή σέ
θάνατο

'Ασυλλόγιστα οἱ 'Αθηναῖοι τόν καταδίκασαν, τή φορά αὐτή, σέ θάνατο. Δέν εἶχε πιά, ὕστερ' ἀπ' αὐτό, ποῦ νά καταφύγει ὁ Θεμι-

'Εξαίρετο ἔργο τοῦ αὐτορροῦ ρυθμοῦ. Παριστάνεται ἡ δεξιὰ γυνιακή μορφή ἀπό τό ἀνατολικό ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τοῦ Δία στήν Ὁλυμπία, πού δέν είναι ἀλλη ἀπό τόν παραπόταμο τοῦ Ἀλφειού – αὐτός εἰκονιζόταν στήν ἀριστερή γυνιά – τόν Κλαδέο. Τά δύο ποτάμια ύποδηλωναν τό τοπίο ὅπου διεξαγόταν ἡ σκηνή πού παριστανόταν στό ἀέτωμα, δῆλο, ἡ προετοιμασία τοῦ μυθικοῦ ἄγνων Πέλοπα καὶ Οἰνομάου. Τό σώμα τῆς μορφῆς ἔχει μιά ἀξιοθάμαστη ρευστότητα, ἀξια γιά νά ἀποδώσει μέ ἀνθρώπινο σώμα ἓνα ποτάμι. Ἔργο γύρω στά 460 π.Χ. Μουσείο ἀρχαίας Ὁλυμπίας.

στοκλῆς στήν 'Ελλάδα, ὅπου σέ κάθε στιγμή κινδύνευε ἡ ζωή του, ξέφυγε ἔτσι κι ἔφτασε στήν αὐλή τοῦ βασιλιά τῶν Περσῶν Ἀρταξέρη. Πέθανε λησμονημένος τό 461 π.Χ στή Μαγνησία τῆς Μ. Ἀσίας, πού τοῦ είχε παραχωρηθεῖ ἀπό τό Μεγάλο Βασιλεά γιά νά ζει ἀπό τά είσοδήματά της.

'Η κατηγορία ἐναντίον του δέν ἀποδείχτηκε ποτέ, ἡ πόλη του ὅμως στερήθηκε ἄδικα τίς ύπηρεσίες του. Είναι παράξενο πώς ἡ δημοκρατική Ἀθήνα σκληρότερα ἀπ' ὅλους μεταχειρίζόταν ἐκείνους, πού μόνο αἰσθήματα εὐγνωμοσύνης ἐπρεπε νά ἐμπνέουν στούς πολίτες της. Κάθε πολιτικός πού ἀποκτοῦσε ἐπιρροή καὶ φήμη, ἀπό τό φόβο πού αἰσθανόταν ὁ δῆμος, μήπως θελήσει νά ἐκμεταλλευτεῖ τήν αἴγλη του καὶ γίνει τύραννος, παραμεριζόταν. Αύτό είναι ἔνα ἀπό τά παράξενα χαρακτηριστικά τῆς ἀθηναϊκῆς δημο-

Σύμπλεγμα μαρμάρινο ἀπό τό δυτικό ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τοῦ Δία τῆς Ολυμπίας. Καί τά δυό του ἀετώματα ἀποτελοῦν ἀριστουργητική ἔργασία τοῦ αὐτοτρού ρυθμοῦ, πού διατρηθήκε σέ ἀρκετά καλή κατάσταση καὶ αποτελεῖ θαυμάσιο δείγμα τῶν ἰδανικῶν αὐτοῦ τοῦ ρυθμοῦ. 'Η ἔργασία ἔχει γίνει ἀπό Πελοποννήσιο γλύπτη. Στὴν είκόνα μας παριστάνεται ἡ Δηιδάμεια, ἡ νύφη πού παντρεύσθαν ὁ βασιλιάς τῶν Λαπιθῶν τοῦ Πηλίου, ὁ Πειρίθους. Στούς γάμους του είχε καλέσει καὶ τούς Κενταύρους τοῦ Πηλίου. Καθώς ὅμως αὐτοὶ μέθυσαν ἀπό τό κρασί τοῦ γαμήλιου συμποσίου, χωρίς νά μποροῦν νά κυριαρχήσουν στό ἔστους, δρμησαν νά ἀρπάξουν τίς καλεσμένες γυναίκες τῶν Λαπιθῶν, καθώς καὶ τὴν ίδια τή νύφη πού παριστάνεται ἐδῶ, καθὼς ἔνας Κένταυρος ἔχει ὄρμήσει νά την ἀρπάξει, γιά νά τήν ἀνεβάσει στό ἀλόγιστο σύμα του καὶ νά την πάρει μαζί του. 'Η Κενταύρομαχία, παλαιότερα, γιά τοὺς Ἑλληνες συμβόλεια τὸν ἄγνων τῶν ἀνθρώπων μέ τὴν ἄγρια φύση καὶ τὴν προσπάθεια τους νά βελτώσουν τὸν πολιτομό. Οἱ Λαπίθες συμβολίζουν τοὺς εὐγενικούς ἀνθρώπους, ἐνῶ οἱ Κένταυροι τὴν ἄγρια φύση. Μετά τοὺς Περσικούς πολέμους, τό νόημα τῆς Κενταύρομαχίας διαφοροποιεῖται. Οἱ Λαπίθες συμβολίζουν πλέον τοὺς Ἐλληνες πού ἀγωνίσθηκαν ἐναντίον τῶν πανισχύων βαρβάρων (αὗτοὶ προσωποποιοῦνται ἀπό τοὺς Κενταύρους) καὶ τούς νίκησαν. 'Έργο γύρω στά 460 π.Χ. Μουσείο ἀρχαίας Ολυμπίας.

κρατίας. Πάντως, στήν κακοδαιμονία τοῦ Θεμιστοκλῆ πρέπει νά
ἔπαιξαν ρόλο καί πολιτικά ἐλατήρια, μυστική δραστηριότητα δη-
λαδή τῶν πολιτικῶν του ἀντιπάλων.

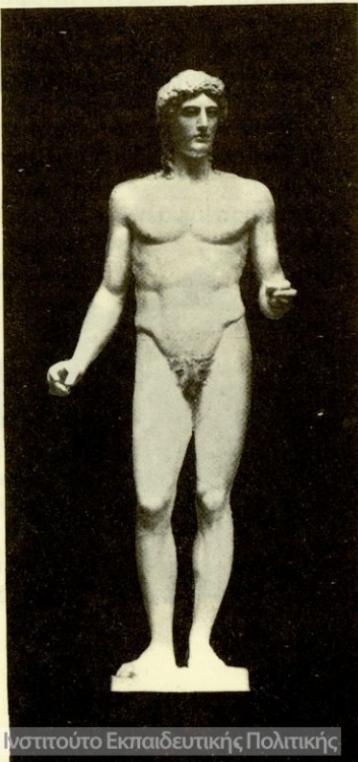
Τόν ᾖδιο χρόνο μέ τό Θεμιστοκλῆ πέθανε φτωχότατος ὁ Ἀριστεί-
δης, κι ἡ πόλη ἀνάλαβε νά προικίσει τίς θυγατέρες του. Ἡταν μιά
ἄλλη μεγάλη μορφή πού δέ γλίτωσε, ὥστόσο, τήν πικρία τῆς ἔξορί-
ας.

Θάνατος τοῦ
Ἀριστείδη καί τοῦ
Θεμιστοκλῆ

4. Η ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΓΙΝΕΤΑΙ ΗΓEMONIA Γ' ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Μέ τήν πολιτική τοῦ Κίμωνα ἔξασφαλίστηκε σύντομη ἐσωτερική
εἰρήνη στήν Ἑλλάδα.

Μετά τή λαμπρή νίκη του στόν Εύρυμέδοντα, ἡ περσική ἀπειλή
εἶχε πολύ ξεμακρύνει, κι ἐπειδή ὁρισμένες ἐλληνικές πόλεις δυσφο-
ροῦσαν γιά τή στάση τῶν Ἀθηναίων, θέλησαν νά φύγουν ἀπό τή
συμμαχία. Οι πολίτες τής Ἀθηναϊκῆς Δημοκρατίας εἶναι παράξενο
πώς ποτέ δέν κατόρθωσαν νά νιώσουν πώς ἡταν ἵσοι μ' αὐτούς οι
ἄλλοι Ἕλληνες. Μ' ἐντολή τοῦ δῆμου, ὑποχρεώθηκε ὁ «έλληνικός
ἡγεμών», ὁ Κίμων, νά καταπνίξει σκληρά τήν ἀνταρσία στή Νάξο
καί στή Θάσο.

‘Ο Ἀπόλλων, γνωστός ὡς Ἀπόλλων
τοῦ Κάσσελ γιατί τό καλύτερό του ἀντί-
γραφο βρίσκεται σ' αὐτή τήν πόλη τῆς
Δυτικῆς Γερμανίας. Πρόκειται γιά ἔνα
νεανικό ἔργο τοῦ Φειδία, φιλοτεχνημένο
στά τέλη τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ, πού
εἶχε σηθεῖ πάνω στήν Ἀκρόπολη τῶν
Ἀθηνῶν καί παρίστανε τόν Ἀπόλλωνα
Παρνόποιο, διώκτη τοῦ μάσματος καί
κάθε είδους μόλυνσης. Ἀξίζει νά προ-
σέξετε τή μεγαλειώδη ἐκφραση τοῦ θε-
οῦ. Ὁ Φειδίας εἶναι ὁ «γλύπτης τῶν
θεῶν». Μέ τή θαυμαστή τοῦ ομίλη κα-
τόρθωσε νά ἀποδώσει τή θείκότητα
στήν ἀνθρώπινη μορφή τῶν θεῶν.

Τό 464 ξεσηκώθηκαν στή Σπάρτη οι Εἴλωτες, ύστερα άπό ένα φοβερά καταστρεπτικό σεισμό. Άκολούθησε ή επανάσταση τῶν Εἰλώτων τῆς Μεσσηνίας (Γ' Μεσσηνιακός πόλεμος, 464-455 π.Χ.), που ἔφερε τήν πόλη σέ πολύ δύσκολη θέση. Ζήτησαν, τότε, οι Σπαρτιάτες τή βοήθεια τῶν Ἀθηναίων. Μέ συμβουλή τοῦ Κίμωνα δέχτηκαν ἐκεῖνοι, ὅριζοντας μάλιστα τόν ίδιο ώς ἀρχηγό τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος. 'Η ἔξελιξη πού πήρε ή ύπόθεση ἦταν ἀπροσδόκητη. Οι ἐπιχειρήσεις δέν πήγαιναν καλά καί, κάποια στιγμή, οι Σπαρτιάτες φάνηκαν δύσπιστοι στούς Ἀθηναίους κι ἔδωσαν ἐντολή στόν Κίμωνα νά ἐπιστρέψει μέ τό στρατό του στήν Ἀθήνα.

'Ο Κίμων, ώς εἰσιγητής τῆς ἀποστολῆς βοηθείας στή Σπάρτη, ἀντιμετώπισε μεγάλη ἔχθροτητα μόλις γύρισε στήν Ἀθήνα. Οι συμπολίτες του ἔνιωσαν βαθιά ἀγανάκτηση γιά τήν προσβολή πού τούς είχαν κάμει οι Λακεδαιμόνιοι.

"Ἐτσι, ὁ Κίμων θεωρήθηκε ύπευθυνος γιά τήν ἡθική μείωση πού ύπεστη ἡ Ἀθήνα.

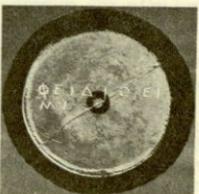
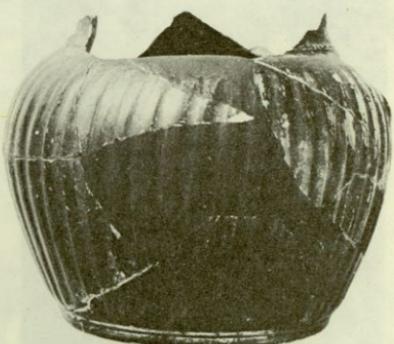
"Ωστου νά κατορθώσουν οι Σπαρτιάτες νά νικήσουν στόν πόλεμο τούς Μεσσηνίους, οι ἔχθροι τοῦ Κίμωνα πέτυχαν νά τόν ἔξοστρακίσουν (461).

Στήν Ἑλλάδα ξέσπασαν σέ λίγο σοβαρές ἐμφύλιες συγκρούσεις καί σ' αύτές ἀναμείχθηκαν Ἀθηναίοι, Βοιωτοί, Μεγαρεῖς, Αιγινήτες κ.ἄ.

Στό μεταξύ, ἡ ἀλλοτινή συμμαχική είσφορά κατάντησε μέ τόν καιρό νά γίνει φόρος, πού οι σύμμαχες πόλεις πλήρωναν στήν Ἀθή-

Μεταφορά τού
συμμαχικοῦ
ταμείου στήν
Ἀθήνα (454 π.Χ.)

Τό κύπελλο (ἔχει κοπεῖ στό χείλος) καί ὁ πυθμένας τοῦ ἴδιου ἄγγειον, μέ τήν ἐπιγραφή ΦΕΙΔΙΟ ΕΙΜΙ (εἶμαι τοῦ Φειδία). Πιστεύεται πώς σε ώρα ἀπάρξεις, ὁ μεγάλος γλύπτης, πού μετά τό 432 φιλοτέχνησε στήν Ὄλυμπία τό χρυσελεφάντινο ἄγαλμα τοῦ Δία, χάραξε τό δύνομά του μέ γρόματα μάλιστα, πού τό σχῆμα τους συνηθίζοταν τήν ἐποχή πού μικρό παιδί πήγαινε στό σχολείο. Μουσείο ἀρχαίας Ὄλυμπίας.

να τό 454 μάλιστα φρόντισαν οι Ἀθηναῖοι, ύστερα ἀπό μιάν ἀποτυχημένη ἐκστρατεία τους στήν Αἴγυπτο ἐναντίον τῶν Περσῶν, νά μεταφέρουν γιά ἀσφάλεια τό συμμαχικό ταμεῖο ἀπό τή Δῆλο στήν Ἀθήνα (ἀργότερα, φυλαγόταν στὸν Παρθενώνα).

Στήν ἐπιχείρηση τῆς Αἴγυπτου οἱ Ἀθηναῖοι ἔχασαν πολλά πλοῖα, δικά τους καὶ τῶν συμμάχων, γι' αὐτό καὶ ἀνησύχησαν ζωηρά γιὰ τό μέλλον τῆς συμμαχίας τους, ἔξαιτίας τῆς ἀνασύστασης τῶν ναυτικῶν δυνάμεων τῶν Περσῶν. 'Υποχρεώθηκαν ύστερ' ἀπ' αὐτό, νά περιορίσουν τήν ἐξωτερική πολιτική τους στήν καταπολέμηση τῶν περοικῶν δυνάμεων, γι' αὐτό κι ἐπιδίωξαν νά συμφιλιωθοῦν μέ τή Σπάρτη. Γιά τήν ἐπίτευξη τῶν δύο αὐτῶν σκοπῶν τό καταλληλότερο πρόσωπο ἦταν ὁ Κίμων.

Μέ εἰσήγηση τοῦ Περικλῆ, ἀρχηγοῦ τῶν δημοκρατικῶν, οἱ Ἀθηναῖοι τόν ἀνακάλεσαν ἀπό τήν ἔξορία κι ἀφοῦ μέ δική του μεσολάβηση ἔκλεισαν γιά πέντε χρόνια ἀνακωχή μέ τή Σπάρτη, τόν ἔστειλαν στήν Κύπρο. Στήν πολιορκία τοῦ Κιτίου πέθανε ὁ Κίμων, οἱ συμπολίτες του ὅμως συνέχισαν τίς ἐπιχειρήσεις καὶ τό 449 νίκησαν τούς Πέρσες στή Σαλαμίνα (τῆς Κύπρου).

Τό 448, πάλι μέ τή φροντίδα τοῦ Περικλῆ, πού κυριαρχεῖ πιά ὡς στρατηγός στήν πολιτική ζωῆ τῆς Ἀθήνας, κλείνουν οἱ Ἀθηναῖοι εἰρήνη μέ τούς Πέρσες, πού ὑπογράφεται στά Σοῦσα. Ἀρχηγός τῆς πρεσβείας ἦταν ὁ Καλλίας, ἄντρας τῆς ἀδερφῆς τοῦ Κίμωνα (Καλλίειος εἰρήνη). 'Ο βασιλιάς τῶν Περσῶν ἀναγνώρισε μέ τή συνθήκη τήν ἀνεξαρτησία τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων τῆς Μ. Ἀσίας.

Τό ἔτος 445 π.Χ. Ἀθηναῖοι καὶ Σπαρτιάτες κλείνουν εἰρήνη γιά τριάντα χρόνια (Τριακοντούτεις Σπονδαί) μέ τή φροντίδα τοῦ Περικλῆ.

Τήν ἐποχή ἀυτή, ἐνώ οἱ Ἀθηναῖοι στό ἐξωτερικό προσπαθοῦν νά ἀπλώσουν τήν ἡγεμονία τους, στό ἐσωτερικό φροντίζουν νά ὀλοκληρώσουν τό δημοκρατικό τους πολίτευμα.

Καλλίειος εἰρήνη
(448 π.Χ.)

Τριακοντούτεις
Σπονδαί

KYRIA SHEMEIA

1. Στό διάστημα τῆς Πεντηκονταετίας οἱ Ἀθηναῖοι ίδρυουν τή μεγάλη συμμαχία, ὅπου ἐνώθηκαν 300 πόλεις. Ἀρχικά, ὅλα τά μέλη τῆς συμμαχίας είναι ἵσα, σιγά-σιγά ὅμως ἡ ἐγωιστική τακτική τῶν Ἀθηναίων μεταβάλλει τούς συμμάχους σέ φορολογουμένους.

2. 'Η Ἀθήνα συνέχισε τόν ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῶν μικρασιατικῶν πόλεων ἀπό τούς Πέρσες.

3. Μέ τήν ἀποφασιστικότητα τοῦ Θεμιστοκλῆ τειχίζεται ἡ Ἀθῆνα.

4. Ἀντίπαλοι τοῦ Θεμιστοκλῆ εἰναι οἱ ἀρχηγοί τῶν ἀριστοκρατικῶν: ὁ Κίμων καὶ ὁ Ἀριστείδης.

5. Κύρια πολιτική τοῦ Κίμωνα ἦταν ἡ συνύπαρξη τῶν ἑλληνικῶν πόλεων καὶ ἡ διατήρηση καλῶν σχέσεων Ἀθῆνας καὶ Σπάρτης.

6. Οἱ δυό μεγάλοι στρατηγοί τῶν Περσικῶν πολέμων (Θεμιστοκλῆς καὶ Παυσανίας) εἶχαν φοβερό τέλος.

7. Τό 448 κλείνεται ἡ Καλλίειος εἰρήνη καὶ τό 445 οἱ Τριακοντούτεις Σπονδές.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Στήν Πεντηκονταεία, οἱ Ἑλληνικές πόλεις πηγαίνουν μέ τό μέρος τῆς Ἀθῆνας ἡ τῆς Σπάρτης:

«Κι ἀφοῦ ἀπόδιωξαν (οἱ Ἑλληνες) τό βάρβαρο μέ τόν κοινό ἀγώνα, δέν πέρασαν πολλά χρόνια καὶ χωρίστηκαν, ἄλλοι μέ τό μέρος τῶν Ἀθηναίων καὶ ἄλλοι μέ τῶν Λακεδαιμονίων, τόσο οἱ Ἑλληνες πού ἐπαναστάτησαν κι ἐλευθερώθηκαν ἀπό τό βασιλιά τῶν Περσῶν, δοσο καὶ κείνοι πού εἶχαν πολεμῆσει μαζί. Γιατί αύτές οἱ δύο πολιτεῖς πρόβαλαν φανερά σάν οἱ δυνατότερες. Καὶ ὑπερείχε ἡ μιά στή στεριά καὶ ἡ ἄλλη στή θάλασσα μέ τά καράβια τῆς.»

Θουκυδίδη, «Ιστορία» A, 18 (Μετ. "Ελλης Λαμπρίδη)

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ

Α'. ΤΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ

1. ΤΟ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ ΣΤΕΡΕΩΝΕΤΑΙ

Στήν 'Αθήνα, ύστερα από τό θάνατο τοῦ Κίμωνα κι αφοῦ είχε πιά λείψει ὁ Ἀριστείδης, ἡ παρουσία ἐνός μέγιστου πολιτικοῦ, τοῦ Περικλῆ, πού είκοσι πέντε χρόνια συνέχεια τόν ἔβγαζε ὁ λαός στρατηγό, στερέωσε τή δημοκρατία.

Κυρίαρχο σῶμα στήν 'Αθηναϊκή πολιτεία ἦταν ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου, πού συνεδρίαζε κανονικά, ἐκτός από τίς ἔκτακτες περιστάσεις, δυό φορές τό μήνα στήν Πνύκα ἢ στό Θέατρο τοῦ Διονύσου. Τήν ἀποτελούσαν ὅλοι οἱ ἑλεύθεροι πολίτες τῆς Ἀττικῆς κι ὁ καθένας μποροῦσε νά σηκωθεῖ καί νά πεῖ τή γνώμη του. Ἔκει ἀποφασίζονταν ὅλα τά σπουδαῖα ζητήματα κι ἀναδείχνονταν, μέ τή δύναμη τοῦ λόγου τους καί τήν καθαρότητα τῆς σκέψης τους, οἱ ἄνδρες πού διοικοῦσαν τό κράτος. 'Η Ἐκκλησία ἀποφάσιζε ἀκόμη τόν πόλεμο ἢ τήν εἰρήνη καί τήν ύπογραφή συμμαχῶν.

Τή μεγαλύτερη δύναμη τήν είχαν οἱ δέκα στρατηγοί. Αύτοί ἦταν οἱ ἀρχηγοί τοῦ στρατοῦ καί τοῦ στόλου, φρόντιζαν γιά τήν ἀσφάλεια τῆς χώρας καί κατεύθυναν τήν ἔξωτερική πολιτική. 'Ο καθένας τους ἀντιπροσώπευε μιάν ἀπό τίς δέκα φυλές πού είχε ίδρυσει ὁ Κλεισθένης.

'Η δικαιοσύνη πέρασε ὄριστικά στήν ἔξουσία τοῦ δήμου ἀπό τό 462, πού ὁ Ἀρειος Πάγος, τό παλαιό δικαστήριο τῶν εὐγενῶν, περιορίστηκε νά δικάζει μονάχα ὀδικήματα θρησκευτικά καί τούς φόνους «ἐκ προμελέτης».

Οι νόμοι ἐτοιμάζονταν ἀπό τή Βουλή τῶν 500 (ὅπου καί πάλι ἀντιπροσωπεύονταν ἀπόλυτα ὁ λαός) καί ψηφίζονταν, ἀφοῦ γινόταν σχετική συζήτηση στήν Ἐκκλησία τοῦ Δήμου.

'Ο Περικλῆς ὀλοκλήρωσε τό δημοκρατικό πολίτευμα στήν 'Αθήνα.

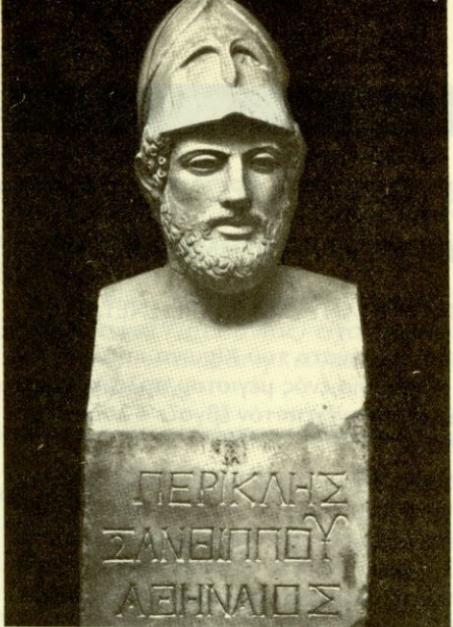
2. Ο ΠΕΡΙΚΛΗΣ

Ἡταν τόσο σπουδαία ἡ παρουσία του, ὥστε τ' ὄνομά του δόθηκε στή λαμπρότερη ἐποχή τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας. "Εξοχος ρήτορας, ἥρεμος (τόν ἔλεγαν γι' αύτό 'Ολύμπιο), ἦταν ἄνθρωπος σο-

Ἐκκλησία τοῦ Δήμου

Βουλή καί
Ἐκκλησία

Πορτραίτο τοῦ Περικλή. Ἐρμαϊκή στήλη στό Μουσεῖο τοῦ Βατικανού.

βαρός, στοχαστικός καὶ ἥξερε, πάνω ἀπ' ὅλα, καὶ σταθερή πολιτική γραμμή νά χαράζει, καὶ ἀπό τό πλῆθος τῶν ἄξιων Ἀθηναίων πολιτῶν νά διαλέγει τούς καλύτερους γιά συνεργάτες του. Εἶχε τή θαυμαστή δύναμη νά πείθει τούς πολίτες μέ τό λόγο του, χωρίς ποτέ νά τούς κολακεύει.

Καταγόταν ἀπό μεγάλη γενιά (γιός τοῦ Ξανθίππου, τοῦ νικητῆ τῆς Μυκάλης, καὶ τῆς Ἀγαρίστης, ἀνιψιάς τοῦ Κλεισθένη). Ἡ μόρφωσή του ἦταν ἔξαιρετική κι ἀγαπώντας τίς πνευματικές συζητήσεις είχε στό στενό του περιβάλλον τό φιλόσοφο Ἀναξαγόρα, πού ύπηρξε καὶ δάσκαλός του. Ἀφάνταστα ἐργατικός, παρουσιαζόταν μόνο ὅταν λογάριαζε νά μιλήσει στήν Ἐκκλησία, καὶ σκοπό τῆς ζωῆς του ἦτας νά στερεώσει τή δημοκρατία, παρά τήν ἀριστοκρατική του καταγωγή. Ο Περικλῆς ύπηρξε, ὅπως είπωθηκε σωστά, «ἡ ψυχή τῆς πόλης του σέ μια ἐποχή πού ἡ πόλη του στάθηκε ἡ ψυχή τῆς Ἑλλάδας».

Από τίς πρώτες του προσπάθειες ἦταν νά ἐπιτρέπεται νά ἐκλέγονται ἄρχοντες ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι πολίτες. Ἔτσι πέτυχε τήν ἔξισωση τῶν πολιτῶν, πού χρόνια ὀλόκληρα τή ζητούσαν οἱ κατώτερες τάξεις.

Γιά νά βοηθήσει μάλιστα ὅχι μόνο τή συμμετοχή στήν πολιτική ἀλλά καὶ τήν πνευματική καλλιέργεια τῶν φτωχότερων πολιτῶν, μέ πρότασή του στήν Ἐκκλησία τοῦ Δήμου ἀποφασίστηκε νά δίνεται μισθός ἀπό τό κρατικό ταμεῖο σ' ὄσους ἐπαιρναν δημόσια ἀξι-

ώματα καί, καθιερώνοντας τά θεωρικά (είσπιτηρια δωρεάν), ἔδωσε τήν εύκαιρια στό λαό νά μπορεῖ νά πηγαίνει στό θέατρο.

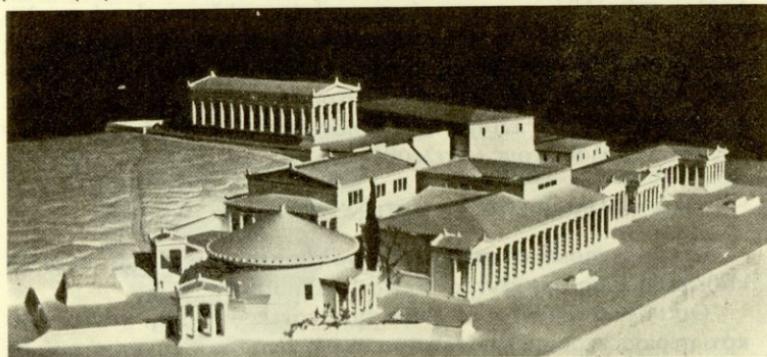
Λειτουργίες. "Ολοι οι πολίτες είχαν ἵσα δικαιώματα. "Ορισαν ὅμως, ἀνάλογα μέ τόν πλοῦτο τοῦ καθενός καί τίς ὑποχρεώσεις του, ἔτσι πού νά ἔξυπηρετεῖται τό κράτος, ὅταν χρειαζόταν νά γίνουν μεγάλα ἔργα (κατασκευή καραβιῶν, ἀνέβασμα θεατρικῶν παραστάσεων, ὄργάνωση γυμναστικῶν ὄγώνων κτλ.). Γι' αὐτό, οι πλουσιότεροι ὑποχρεώθηκαν νά παίρνουν μέρος στίς λειτουργίες (πληρωμή χρημάτων, γιά τούς παραπάνω σκοπούς) καί νά δίνουν, ὅταν ὑπῆρχε ἀνάγκη, ἔκτακτες εἰσφορές.

3. ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ

Αθηναίοι πολίτες. Τήν ἐποχή τοῦ Περικλῆ ὑπάρχουν οἱ Ἀθηναίοι πολίτες (πού είχαν γεννηθεῖ ἀπό πατέρα καί μητέρα Ἀθηναίους). μόνον αὐτοί είχαν δικαίωμα νά ψηφίζουν, κι ἀπό αὐτούς βγαίνουν οἱ ἄρχοντες καί ὅλοι ὅσοι ἔπαιρναν μέρος στή διοίκηση τῆς πολιτείας. "Ολοι στά δικαιώματα είναι ἵσοι μεταξύ τους.

Μέτοικοι. Οι μέτοικοι ἦταν Ἐλληνες ἀπό ἄλλες πόλεις, ἐγκαταστημένοι στήν Ἀθήνα. Πλήρωναν ειδικό φόρο – τό μετοίκιο – γιά τήν προστασία καί τήν ἀσφάλεια πού τούς πρόσφερε ἡ Ἀθήνα. Δέν

Ἡ δυτική πλευρά τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν, πού περιλάμβανε τά σπουδαιότερα διοικητικά κτίρια τοῦ χώρου. Ψηλά στό βάθος, εικονίζεται τό λεγόμενο Θησεῖο – ναός τοῦ Ἡφαίστου, δημος ἀπέδειναν οι σχετικές μελέτες. Κάτω, ἀπό ἀριστερά πρός τά δεξιά: τό στρογγυλό κτίριο είναι ἡ Θόλος ἡ Πρυτανεῖο, ὃπου γίνονταν διάφορες τέλετές θρησκευτικού χαρακτήρα κ.ἄ.π. Κατόπιν ὑπάρχει ἡ είσοδος πού ὀδηγεῖ στό Βουλευτήριο, πού τό κτίριό του είναι πίσω ὀκριβώς ἀπό τό πλατυμέτωπο κτίριο με τό βωμό Ἐμπρός, πού δέν είναι ἀλλο ἀπό τό Μητρώο, ἔνα είδος ληξιαρχείου τῆς ὁρχαιότητας. Κατόπιν ὑπάρχουν δύο ναοί – τοῦ Ἀπόλλωνα καί τῆς Ἀθηνᾶς – καί ὑστερά μία μεγάλη στοά σέ σχήμα. Π μέ βωμό Ἐμπρός της, ἡ λεγόμενη Στοά τοῦ Δία. Τά τελευταία χρόνια ἔχει ἀποκαλυφθεῖ ἀλλη μιά στοά, πού χρησίμευε ὡς δικαστήριο, ἡ Βασιλείος λεγόμενη Στοά. Σ' αὐτήν ἔγινε ἔνα μέρος ἀπό τή δίκη τοῦ Σωκράτη. Ἀναπαράσταση. Βρίσκεται στό Μουσείο τῆς Στοᾶς Ἀπάλου.

Τό Βήμα στό λόφο τῆς Πνύκας στήν Ἀθήνα. Ἐκεῖ ἀνέβαιναν, ὅταν συνεδρίαζε ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δῆμου, οἱ διάφοροι ὄμιλοι τές γιά νά ποῦν τίς ἀπόφεις τους στο πλήθος ποῦ παρακολουθούσε τίς συνεδριάσεις.

ἐπιτρεπόταν, ὅμως, νά ᔁχουν κτηματική περιουσία ἢ σπίτια. Στόν πόλεμο τούς ἔπαιρναν στρατιῶτες.

Δούλοι. Ἡ πολυαριθμότερη τάξη ἦταν οἱ δούλοι, αἰχμάλωτοι πολέμου, παιδιά δούλων ἢ ἀγορασμένοι ἀπό δουλεμπόρους.

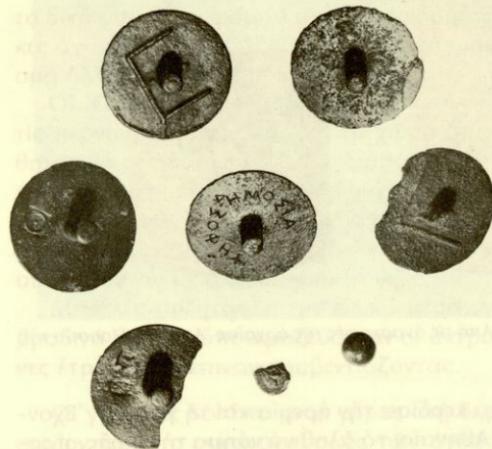
Δούλους χρησιμοποιούσε ἐκτός ἀπό τούς πολίτες καὶ τό κράτος: σέ ἀστυνομικά καθήκοντα, γιά δεσμοφύλακες, γιά λογιστές, γιά ἐργάτες σέ διάφορες δουλειές (ἴδιως στά μεταλλεία καὶ στά λατομεία). Ἡ ζωή τους δέν ἦταν ιδιαίτερα σκληρή στήν Ἀθήνα, ὅπου συχνά τούς ἔπαιρναν καὶ γιά παιδαγωγούς (τίς γυναῖκες γιά παραμάνες), κι ἦταν σάν μέλη τῆς οἰκογένειας ἀγαπητά. Στά ἔξοχα ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα* τῆς κλασικῆς ἐποχῆς καθρεφτίζεται πολύ ἀντιπροσωπευτικά ἡ στενή σχέση τοῦ δούλου ἡ τῆς δούλης μέ τήν οἰκογένεια. Σπάνια λείπει ἡ μορφή τους πλάι ἀπό τό νεκρό ἡ τή νεκρή, πού παραστέκονταν καὶ ἔξυπηρετοῦσαν σ' ὅλη τους τή ζωή. Ἀκόμη κάθε ἔφηβος Ἀθηναῖος, ὅπου κι ἄν πήγαινε, εἶχε συνοδεία του ἔνα μικρό δούλο. Οἱ ἐμποροὶ κι οἱ ἐργοστασιάρχες χρησιμοποιούσαν πολλούς δούλους.

*Αν τούς κακομεταχειρίζοταν ὁ κύριος τους, εἶχαν τό δικαίωμα οἱ δούλοι στήν Ἀθήνα, προσφεύγοντας ίκέτες σ' ἔνα ναό, νά πουληθοῦν σ' ἄλλον ἀφέντη. Ὁ ορισμένους τους νοίκιαζαν οἱ κύριοι τους στό κράτος, εἰσπράττοντας ἔνα μέρος ἀπό τό μισθό τους. Ὁ ἀριθμός τών δούλων στήν ἐποχή τοῦ Περικλῆ ὑπολογίζουν ὅτι ἔφτανε τίς 200.000 ψυχές. Σ' ἔξαιρετικές περιστάσεις οἱ Ἀθηναῖοι ἐλευθέρωνταν τούς δούλους τους (ἀπελεύθεροι).

4. Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΟΥ 5ου αι. π.Χ.

Τό χαρακτηριστικό στόν πολιτισμό τῆς κλασικῆς ἐποχῆς εἶναι ὅτι κάθε ἐκδήλωση εἶχε κέντρο της τόν ἄνθρωπο.

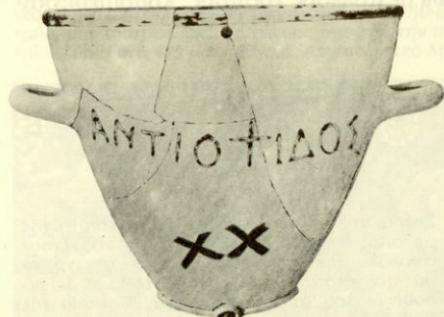
"Οσα ύλικά ἀγαθά κι ἄν ἀποκτήσει κανείς στή ζωή, πάντα θέλει κάτι περισσότερο, μέ ἀποτέλεσμα νά μήν εἶναι ποτέ εύχαριστημένος

Δικαστικές χάλκινες ψήφοι.
(Προσέξτε τήν έπιγραφή: ΨΗΦΟΣ ΔΗΜΟΣΙΑ). Οι ψήφοι ήταν δύο είδών: οι άθωαπικές, πού όπως έδω έχουν τὸν ἔξεχοντα ἀξονά τους γεμάτο, καὶ οι καταδικαστικές, πού είχαν τὸν ἀξονα ἀνοικτό. Μουσείο τῆς Στοᾶς τοῦ Ἀππάλου.

Βάρη μολύβδινα ἡ χάλκινα. Τά ἀνάγλυφα σύμβολα καὶ οἱ ἐπιγραφές προσδιορίζουν τό βάρος πού ἀντιπροσωπεύει τό καθένα. Βρέθηκαν στὶς ἀνασκαφές τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν. Μουσείο τῆς Στοᾶς Ἀππάλου.

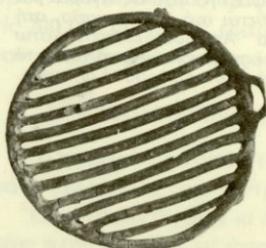
Κλεψύδρα πήλινη τῆς Ἀντιοχίδας φυλῆς. Βρέθηκε στὶς ἀνασκαφές τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς καὶ ἐκτίθεται στὸ ἑκεῖ Μουσείο, στὴ Στοά Ἀππάλου. Βλέπετε κάτω τὴν ἐκροή, ἀπ' ὃπου χυνόταν τό νερό, καθώς μιλούσε ὁ βῆτος.

Μέτρα βάρους για ύγρα είδη. Από τις άνασκαφές της άρχαιας Αγορᾶς. Μουσείο της Στοάς Αππάλου.

καί νά μήν είναι δυνατό νά κερδίσει τήν ήρεμία καί τή γαλήνη. "Έχοντας συλλάβει οι άρχαιοι Αθηναίοι τό αληθινό νόημα τής ζωῆς, προτιμούσαν νά χαίρονται τήν κάθε τους ήμέρα ἀπόλα καί εἰρηνικά στό υπαιθρό, ἐνώ τό σπίτι τους ἦταν πολύ ἀπόλο μέ λίγα δωμάτια καί ἔναν ὄροφο συνήθως. Τά επιπλα ἦταν λιτά κι αύτά, ὅπως κι ἡ τροφή τῶν ἀρχαίων: λαχανικά, ἐλιές, παστά φάρια καί, σπάνια, στίς γιορτές κυρίως καί στίς θυσίες, κρέας ψητό. Στή διασκέδασή τους ἀγαπούσαν νά πίνουν κρασί, φρόντιζαν ὅμως νά τό άνακατεύουν μέ νερό, γιατί ἥθελαν νά κάνουν κέφι χωρίς νά μεθοῦν, γιά νά μήν κινδυνεύουν νά χάσουν τήν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπειά τους.

Τό ντύσιμό τους ἦταν κι αύτό ἀπλούστατο: ἔνα μακρύ ἔνδυμα, ὁ χιτώνας, πού τόν φορούσαν μέ μιά ζώνη στή μέση. Στήν ἀρχαιότητα ἡ κομψότητα στό ντύσιμο ἦταν δείγμα τής καλαισθησίας τοῦ καθενός. Μπορούσαν, ἀνάλογα μέ τό γοῦστο τους, νά πτυχώνουν μέ πολλούς τρόπους τό χιτώνα, κυρίως οί "Ιωνες πού μέ τά λινά τους φορέματα ἔφτιαχναν πλῆθος δίπλες. Επάνω φορούσαν τό ἴμάτιο, ἔνα μεγάλο, πλατύ καί μακρύ κομμάτι υφασμά μάλινο, πού τό τύλιγαν στό σῶμα τους πάλι μέ πολλούς τρόπους. Χρησίμευε σάν

Σχάρα πήλινη πού βρέθηκε στήν περιοχή τής άρχαιας Αγορᾶς τῶν Αθηνῶν, ὅπου ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ ἔνα πλήθος ἀπό σκεύη μαγειρείου, πού στό σχῆμα καί στό μέγεθος δέ διαφέρουν διόλου ἀπό τά σημερινά. Μουσείο τής Στοάς Αππάλου.

τό δικό μας πανωφόρι. Στά πόδια φορούσαν σαντάλια, κι οι γυναικες ἀγαποῦσαν νά βάζουν διάφορα κοσμήματα. Ἡ μόδα στό χτένισμα ἀλλαζε συχνά, ὅπως καί σήμερα.

Οι Ἑλληνες ἦταν λαός τοῦ ὑπαίθρου. Πολλές ώρες τῆς ἡμέρας τίς περνοῦσαν στήν Ἀγορά, τό χώρο ὅπου συγκεντρώνονταν καθημερινά οι πολίτες ἐκεῖ, περιδιαβάζοντας στίς Στοές, συζητοῦσαν γιά τά θέματα τῆς ἡμέρας καί γιά τήν πολιτική. Γυμνάζονταν καθημερινά στά γυμναστήρια. Συχνά περνοῦσαν ἀπό διάφορα καταστήματα, κουρεία, μυροπτωλεία, παπούτσαδικα καί σιδεράδικα, ὅπου συναντιόνταν μέ αλλους γνωστούς.

Μεγάλες συζητήσεις, μέ ειδικό θέμα, γίνονταν στά συμπόσια, βραδινά δεῖπνα, ὅπου μαζεύονταν οι ἄντρες καί ξαπλωμένοι σέ κλίνες ἔτρωγαν κι ἔπιναν κουβεντιάζοντας.

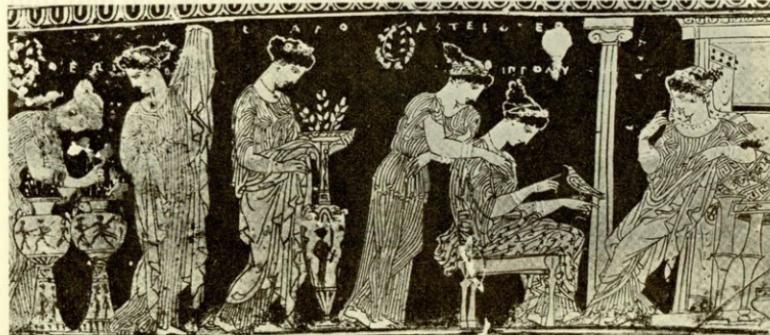
Οι γυναικες δέν ἔπαιρναν μέρος στή δημόσια ζωή, οὔτε παρουσιάζονταν στή συναναστροφές τῶν ἀνδρῶν. Καταγίνονταν μέ τίς σπιτικές δουλειές, καί δέν ἦταν ὥραιο νά κυκλοφοροῦν στούς δρόμους. Μόνο στή θρησκευτικές τελετές ἐμφανίζονταν δημόσια. Οι οικοδέσποινες είχαν πολλές ὑπηρέτριες· αύτές φρόντιζαν καί τόν καλλωπισμό τους, ὅπως βλέπουμε στής ἀγγειογραφίες. Ὁ πατέρας ἦ οι συγγενεῖς τους διάλεγαν τόν ἄντρα πού θά τούς ἐδίναν, χωρίς νά τίς ρωτήσουν.

Οι Ἑλληνας πολίτης, κυρίως ὁ Ἀθηναῖος, ξεχώριζε στόν ἀρχαίο κόσμο γιά τήν ἀγάπη πού είχε στή συζήτηση καί τήν εὐθύνη πού

Ἡ Ζωή τῶν
γυναικῶν

Οι Ἀθηναῖοι
ὑπεύθυνοι
πολίτες

Σκηνή γυναικωνίτη ἀπό ἐρυθρόμορφο σκεῦος. Ἡ νύφη παρουσιάζεται δεξιά στεφανωμένη ἐμπρός ἀπό τήν κλίνη τῆς. Είναι ἡ Ἀλκηστίς. Πρός τά ἀριστερά τῆς κάθεται μιά γυναικα πού παίζει μέ ἑνα περιστέρι, ἐνώ μιά ἀλλη τήν παρακολουθεῖ, ἀκούμπωντας στή πλάτη τῆς. Ἀριστερότερα, μιά ἀλλη γυναικα στολομένη – δλες φοροῦν ἐπίσημα φορέματα –, στολίζει μέ λουλούδια μιά λουτροφόρο – ειδικό ἀγγείο, μέ τό δόπιο μετέφεραν τήν παραμονή τού γάμου νερό ἀπό τήν πηγή Καλλιρρόη, γιά νά γίνει μ' αὐτό τό τελευταίο παρθενικό λουτρό τής μελλόνυμφης. Σέ περίπτωση πού ὁ νέος ἦ ή νέα πέθαιναν πρίν παντερευτούν, συνήθιζαν νά βάζουν ὡς «σήμα» στόν τάφο τους, μιά λουτροφόρο. Τό σκεῦος πού είχε τήν παράσταση αὐτή βρέθηκε στήν Ἐρέτρια. Γύρω στά 425 μ.Χ. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο.

Ψηφιοποήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

αἰσθανόταν σάν μέλος τῆς πόλης του, γι' αὐτό καί θεωροῦσε χρέος του νά πηγαίνει στήν Ἐκκλησία τοῦ Δήμου καί νά παρακολουθεῖ τήν πολιτική κατάσταση, ἐκφράζοντας ἐλεύθερα τή γνώμη του.

5. Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Ἡ ἐκπαίδευση στήν Ἀθήνα ἦταν ἀπλή κι ὅχι κουραστική. Σκοπός της ἦταν νά βοηθήσει τὸν ἄνθρωπο νά σκέφτεται σωστά καί νά είναι εὐγενής, μέ καλό γοῦστο, ἀξιοπρεπής. Ἔξισου σκόπευε νά ἀναπτύξει ἀρμονικά τὸ κορμί τῶν παιδιῶν· γι' αὐτό ἔδιναν στή γυμναστική μεγάλη σημασία, ἔχοντας εἰδικούς δασκάλους, τούς παιδοτρίβες.

Τά παιδιά ἔμεναν ὡς ἐφρά την πολιτείαν τους. Συνηθισμένα παιγνίδια τους ἦταν τά κότσια, τό στεφάνι κ.ἄ. "Υστερα τά ἔστελναν στά σχολεῖα, πού ἤταν iδιωτικά, στούς γραμματιστές. Ἐκεὶ μάθαιναν ἀνάγνωση, γραφή, ἀριθμητική καί διάβαζαν τά ποιήματα τοῦ Ὁμήρου καί ἄλλων ποιητῶν. Τεράστια σημασία ἔδιναν καί στή μουσική μόρφωση τῶν παιδιῶν.

Ωστόσο τό μεγαλύτερο καί καλύτερο σχολεῖο ἦταν ἡ ἱδιαί ἡ πόλη τῆς Ἀθήνας. "Οπου κι ἀν κυκλοφοροῦσε ὁ νέος, στούς δρόμους, στά καταστήματα ἡ στήν Ἀγορά, είχε τήν εύκαιρίαν ν' ἀκούσει τίς σκέψεις καί τίς ἰδέες τῶν μεγαλυτέρων καί μέ τή συναναστροφή τους νά καλλιεργήσει τό πνεῦμα του.

Σοφιστές

Στίς τελευταῖς δεκαετίες τοῦ 5ου αἰώνα, πού ἡ Ἀθήνα ἔγινε τό

Μικρή ἑρυθρόμορφη οἰνοχόη (χοῦς), ἀπό αὐτές πού κρατοῦσαν τά παιδιά στή γιορτή τῶν Ἀνθεοπρίων στή Ἀθήνα. Στήν εἰκόνα μας ἔνα παιδάκι παίζει μέ μιά γάτα. Δεύτερη πενηνταετία τοῦ 5ου π.Χ. αι. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Δεκάδραχμο ὀσημένιο ἀθηναϊκό μὲ κεφάλη τῆς Ἀθηνᾶς, πού φορεῖ στεφάνη ἐλιάς. Τά χαρακτηριστικά τοῦ προσώπου είναι γινωμένα μὲ βάση παλαιότερη τεχνοτροπία, πού σ' αὐτά τά χρόνια δέ συνηθίζοταν πιά. Διατηρήθηκε ὅμως αυτός ὁ τύπος στά νομίσματα ὡς τὸν 4ον αἰ. π.Χ. Χρονολογεῖται μεταξύ 480-470 π.Χ.

πνευματικό καὶ καλλιτεχνικό κέντρο τοῦ Ἑλληνισμοῦ, πλῆθος μορφωμένων ἀνθρώπων ἔφτανε στήν πόλη. Ἐπειδή θεωροῦσαν ἀπαραίτητο νά μάθει ὁ νέος νά ἐκφράζει σωστά καὶ μέ ἀκρίβεια τή σκέψη του καὶ νά μπορεῖ νά μιλάει στό πλῆθος, ἔγινε συνήθεια, τότε, νά πηγαίνουν οἱ νέοι σ' αὐτούς τούς μορφωμένους πού ἔρχονταν ἀπό ἄλλες πόλεις (σοφιστές) καὶ νά διδάσκονται ἀπό αὐτούς τή ρητορική. Οἱ σοφιστές ἔπαιρναν μεγάλη πληρωμή.

Δεκαοχτώ χρονῶν οἱ ἔφηβοι τῆς Ἀθήνας γράφονταν στούς ἐπίσημους καταλόγους τῶν πολιτῶν καὶ πήγαιναν στρατιῶτες, ἀφοῦ ἔδιναν τόν περίφημο ὄρκο. Ὅπηρετοῦσαν γιά δύο χρόνια. "Ος ἔχειτα χρονῶν εἶχε τό δικαίωμα ἡ πολιτεία νά τούς καλέσει στά ὄπλα, ἃν κινδύνευε ἡ πόλη. Ἀπό 50 χρονῶν καὶ πέρα δέν ἔπαιρναν μέρος σ' ἐκτραπεῖες ἔξω ἀπό τήν Ἀττική.

"Ορκος

6. ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ

Μέ τήν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ χρειάστηκε νά ἔρχονται τρόφιμα ἀπό τόν ἔξω κόσμο: παστά, σιτάρι κ.ἄ.

Ἡ ἀνθηση ὅμως τῆς βιοτεχνίας ἀπαιτοῦσε κι ἄλλων πολλῶν εἰδῶν τήν εἰσαγωγή. "Ετοι ἔφερναν ἀπό τίς πόλεις τοῦ Εὔξείνου Πόντου παστά, δέρματα ἀκατέργαστα, ξυλεία, σιτάρι καὶ δούλους. Ἐπίσης ξυλεία γιά τή ναυπήγηση καραβιῶν καὶ μέταλλα ἔρχονταν ἀπό τήν παραλία τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης. Ἀρκετή ποσότητα ἀπό σιτηρά ἔφτανε ἀπό τήν Αἴγυπτο, ἀπ' ὅπου ἔρχονταν κι ἄλλα εἰδη χρήσιμα στή βιοτεχνία.

Μέ τίς πρώτες ὥλες τά πολυάνθρωπα ἀθηναϊκά ἐναστήρια τοῦ 5ου αἰώνα κατασκεύαζαν ὑφάσματα, ὄπλα, δέρματα, ἔπιπλα, ὄνομαστά στήν ἀρχαιότητα. Ἐκτός ἀπό τήν ἐσωτερική κανάλωσή τους γινόταν καὶ σημαντική ἔξαγωγή. "Ενα εἶδος πού ἔφτανε παντοῦ στόν ἔξω κόσμο ἦταν τά ἔξοχα ἀγγεία τοῦ ἀθηναϊκοῦ Κεραμεικοῦ.

"Η ἀθηναϊκή βιοτεχνία

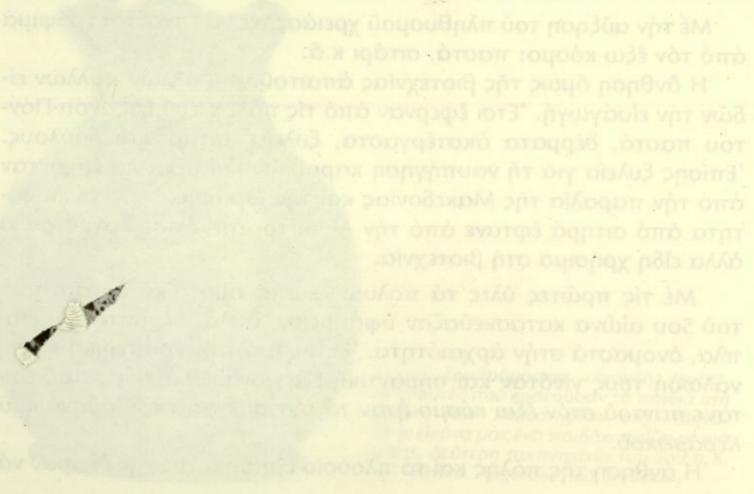
"Η ἀνθηση τῆς πόλης καὶ τό πλούσιο ἐμπόριο τῆς τήν ἔκαμαν νά

πλημμυρίσει άπό ξένους έμπόρους, καί νά δημιουργηθεῖ τεράστια κίνηση στήν Ἀθήνα καί στὸν Πειραιά. Καί στὶς δύο πόλεις κυκλοφοροῦσαν πλῆθος νομίσματα ἀπό τὸν κόσμο, πού οἱ τραπεζίτες τὰ ἀντάλλαζαν μέ τὰ ώραῖα ἀθηναϊκά. Ταυτόχρονα τὸ νόμισμα τῆς Ἀθήνας ἔφτανε σ' ὅλο τὸν τότε γνωστό κόσμο.

KΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. Τὴν ἐποχὴν τοῦ Περικλῆ στερεώνεται τὸ δημοκρατικό πολίτευμα στήν Ἀθήνα.
2. Ὁ Ἀρειος Πάγος χάνει τελείως τῇ δύναμῃ του.
3. Ὁ Περικλῆς στάθηκε ὁ ἀντιπροσωπευτικός τύπος τοῦ τέλειου Ἀθηναίου πολίτη.
4. Οἱ κοινωνικές τάξεις στήν Ἀθήνα ἡταν τρεῖς: οἱ πολίτες Ἀθηναῖοι, οἱ μέτοικοι καὶ οἱ δοῦλοι.
5. Ἡ κατοικία, τὸν ντύσιμο, ἡ τροφὴ καὶ οἱ ἄλλες λεπτομέρειες στή ζωὴ τῶν Ἀθηναίων ἡταν ἀπλές, χωρίς πολυτέλεια.
6. Ἡ ἐκπαίδευση δέν ἡταν κρατική. Μεγάλη φροντίδα ἔδιναν οἱ Ἀθηναῖοι ἔφηβοι νά ἀσκηθοῦν στή ρητορική.
7. Ἡ Ἀθήνα, ὀλόκληρη τὴν ἐποχὴν τοῦ Περικλῆ, στάθηκε «σχολεῖο τῆς Ἑλλάδας».
8. Τὸ ἀθηναϊκὸ ἐμπόριο κυριαρχεῖ σ' ὀλόκληρο τὸν τότε γνωστό κόσμο.

ΟΙ ΟΠΟΙΟΙ ΕΙΝΑΙ ΤΑ

Β'. ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΤΕΧΝΕΣ

1. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΗ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Τό 449 π.Χ. ὁ Περικλῆς πῆρε μιάν ἀξιέπαινη πρωτοβουλία: νά καλέσει Πανελλήνιο Συνέδριο μέθεμα συζήτησης τήν ἀνοικοδόμηση τῶν ιερῶν, πού ἀκόμη κείτονταν σέ ἐρείπια ύστερα ἀπό τούς Περσικούς πολέμους. Ἀκόμη μέπολύ σωστὸν πνεῦμα ἥθελε νά ἀποφασιστεῖ ἡ κατάργηση τῶν φόρων πού πλήρωναν τά Ἑλληνικά καράβια στά διάφορα λιμάνια, καί ὅλες οἱ πόλεις νά φροντίσουν γιά τήν ἔξασφάλιση τῶν θαλασσινῶν δρόμων.

Ἡ τόσο σπουδαία αὐτὴ σκέψη ἔπεσε στό κενό. Οἱ σύμμαχοι τῆς Ἀθήνας, καθώς καὶ οἱ Σπαρτιάτες καὶ οἱ πόλεις τῆς Πελοποννήσου, ἦξεραν πώς, ἐνῶ ἡ Ἀθήνα μιλούσε γιά πανελλήνια σχέδια, στή ούσια ὁ ἐγωισμός τῆς δέν τήν ἄφηνε νά ἰδεῖ ἵσες τίς ἄλλες πόλεις. Ἔτοι, δέν ἀνταποκρίθηκαν στήν πρόταση τῶν Ἀθηναίων.

Ὁ Περικλῆς δέν πρέπει νά παραξενεύτηκε γιά τήν ἀρνησή τους. Ἡταν φυσικό καὶ οἱ Σπαρτιάτες καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, βλέποντας τήν Ἀθήνα νά ἔχει φτάσει σέ τόση ἀκμή, νά ἐνοχλοῦνται καὶ νά τήν ἔχθρεύονται. Ποτέ, στό διάστημα τῆς ἀρχαιότητας, δέν μπόρεσε καμιά Ἑλληνική πόλη νά ἀνεχθεῖ εϋκολά τήν ἀνθηση τῆς ἄλλης καὶ νά μήν τή βλέπει σάν ἀντίπαλο.

Τά ἀθηναϊκά ιερά εἶχαν καταστραφεῖ στούς Περσικούς πολέμους.

Οἱ ὅλες Ἑλληνικές
πόλεις
ὑποβλέπουν τήν
Ἀθήνα

‘Ο Παρθενών – δυτική πλευρά – ἀπό τά Προπύλαια. Ἐπδίωξη τῶν ἀρχιτεκτόνων στούς κλασικούς χρόνους ἦταν νά φαίνεται ἡ ὁψη τοῦ ναοῦ σέ τρια τέταρτα ἀπό τήν είσοδο, ἔτοι ὡστε νά μή χάνεται ἡ τρίτη του διάσταση.

‘Ο Περικλῆς πρέπει νά σκέφτηκε πώς, άφού ή ‘Αθήνα έξασφάλιζε τήν είρήνη στίς πόλεις κι ἀπομάκρυνε τόν περσικό κίνδυνο, δέ θά ἦταν ἄπρεπο νά χρησιμοποιηθεῖ ἔνα μέρος ἀπό τά χρήματα τῆς συμμαχίας, γιά νά ύψωθούν καί πάλι οί ναοί τῶν θεῶν καί νά γίνει ἡ πόλη τό καλλιτεχνικό καί πνευματικό κέντρο που είχε ὄνειρευτεῖ, ἀντάξιο γιά τήν «Ἐλλάδα τῆς Ἐλλάδος», ὅπως χαρακτηρίζει τήν ‘Αθήνα σ’ ἔνα του στίχο ό Θουκυδίδης.

2. ΤΑ ΜΕΓΑΛΑ ΕΡΓΑ ΣΤΗΝ ΑΚΡΟΠΟΛΗ

Ήταν ἀνάγκη νά φροντίσουν ἀμέσως οί πολίτες τήν ‘Ακρόπολη, τό σπουδαιότερο θρησκευτικό χώρο στήν ‘Αθήνα.

Ἐτσι ἄρχισε μιά περίοδος ἐκπληκτικῶν ἔργων πάνω στόν ‘Ιερό Βράχο. Δημιουργήθηκαν τότε τά ώραιοτερα κτίρια καί τά πιό θαυμάσια γλυπτά που ἀντίκρισε ποτέ ή ἀνθρωπότητα.

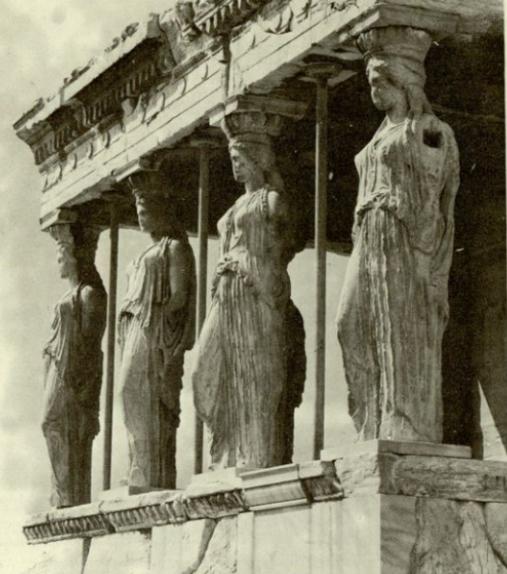
Ο Περικλῆς ἀνάθεσε τήν παρακολούθηση τῶν ἐργασιῶν, μέ τό ἀλάθητο αἰσθητήριο του, στό φίλο του, τόν ἔξοχο καλλιτέχνη Φειδία, που γιά χάρη του ἀνάλαβε τήν προσπάθεια, που θά ἄφηνε ἀθάνατη τήν ‘Αθήνα.

Μεγάλος ὀλομάρμαρος ναός θά στηνόταν στήν Παλλάδα, στολι-
σμένος μέ πλούσια γλυπτά, ό Παρθενών. Θά γινόταν λαμπρή μνη-
μειακή* εἰσοδος στόν ‘Ιερό Βράχο, τά Προπύλαια. Δεξιά, ἀνεβαί-
νοντας, θά ύψωνόταν ό ναός τῆς ‘Αθηνᾶς Νίκης, καί στή θέση ὅπου

Τό ‘Ερέχθειο μέ τήν πρόσταση τῶν Κορῶν (Καρυάπιδων). Στόν ίδιότυπο αὐτό ναό, που ἰδρύθηκε πάνω σε ἀνισούψή χώρο συνδυάστηκαν ὅλες οί πανάρχαιες λατρείες τῆς ‘Αθηνᾶς: τῆς ‘Αθηνᾶς Πολιάδος, τοῦ Ποσειδώνα – ‘Ερεχθέα, τοῦ ἥρωα Βούτου, ἡ ‘Ερεχθίης θάλασσα (τό νερό που ξεπήδησε καθώς χτύπησε τήν τρίαντα ού ποσειδώνα του με τήν ‘Αθηνᾶ, γιά τήν ὀνοματοθεσία τῆς πόλης), ό τάφος τού μυθικού βασιλέα Κέροπα (κάτω ἀπό τήν πρόσταση τῶν Κορῶν) κ.ἄ.π. Πρόκειται γιά ἔνα ιωνικό κτίριο μοναδικό στό εἶδος του καί ἔξαιρετικής ὁμορφιᾶς. Καθώς τό ‘Ερεχθίο ἀντικρίζει τό δωρικό μεγαλόπρεπο Παρθενώνα προτίμησαν νά τό κατασκευάσουν σέ ιωνικό ρυθμό.

Ψηφιοποιηθείσα φωτογραφία το βασικότερο Εκατόδιπλο Εργό της Πολιτείας

Ἡ πρόσταση τῶν Κορῶν (Καρυάτιδων). Σεμένες, λυγερές, τυλιγμένες στούς λεπτούφαντους ἴωνικούς χιτῶνες τους, οἱ Κόρες κρατοῦν μέ τό κεφάλι τους τῇ στέγῃ τῆς προστάσεως. Προσέξτε τή μελωδική κίνηση τού κορψού τους ποδιοῦ, πού τό ἀπλώνουν πρός τά ἐμπρός.

Ο ναός τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ἰδρυμένος πάνω στὸν πανάρχαιο πύργο τῆς Μυκηναϊκῆς ἀκρόπολης. Πρόκειται γιά ἔνα κομψοτέχνημα ἴωνικου ρυθμοῦ (ἀμφιπρόστυλος ναός). Στά ἀετώματά του δέν είναι ἀκόμη γνωστό τί γλυπτά ὑπῆρχαν.

Πλάκα άπό τήν ἀνατολική πλευρά τῆς ζωφόρου. Παριστάνονται ὁ Ποσειδῶν καὶ ὁ Ἀπόλλων. Οἱ θεοί ἀνέτα καθισμένοι πάνω σὲ «δίφρους» συνομιλοῦν. Τό πάνω μέρος ἀπό τὸ σῶμα τους είναι σχεδόν γυμνό (τοῦ Ἀπόλλωνα, τοῦ νεώτερου), ἐνῶ τὸ κάτω τυλίγεται μές στὸ θαυμάσια πτυχωμένο ἱμάτιο. Τά πρόσωπα τῶν θεῶν, ἀντίθετα ἀπό τῶν θηντῶν πού ἀποτελοῦν τὴν πομπή, είναι ξένοιαστα καὶ ἀγέραστα, ἐνώ στῶν θηντῶν τῆν δύψη κυριαρχεῖ μιὰ βαθιά συλλογή. Μουσεῖο Ἀκροπόλεως.

'Η μορφή τῆς Ἐστίας ἀπό τὸ ἀνατολικό ἀέτωμα τοῦ Παρθενώνα, ὅπου παριστάνονται ἡ γέννηση τῆς Ἀθηνᾶς ἀπό τὸ κεφάλι τοῦ Δία, ἐμπρός σὲ δλους τούς θεούς, πού ἐμειναν κατάπληκτοι ἀπό τὸ θαύμα αὐτό. Βρετανικό Μουσεῖο (Λονδίνο).

εἶχαν ἀγωνιστεῖ οἱ θεοί – ἡ Ἀθηνᾶ καὶ ὁ Ποσειδῶν – γιὰ νά δώσουν τ' ὄνομά τους στήν πόλη, ἐκεῖ ὅπου πανάρχαιες μνήμες ἔδεναν τούς Ἀθηναίους μέ τούς μυθικούς τους προγόνους, θά ίδρυσταν τό Ἐρέχθειο.

Ἄπο τά λαμπρά αὐτά κτίρια, πού ὁ Φειδίας παρακολούθησε τήν κατασκευή τῶν σχεδίων τους, ὁ Περικλῆς ἀξιώθηκε νά δεῖ καὶ νά χαρεῖ τά ἐγκαίνια μόνο τῶν Προπυλαίων καὶ τοῦ Παρθενώνα. Τό Ἐρέχθειο κι ὁ ναός τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης τέλειωσαν ὑστερα ἀπό τό θάνατό του, τήν ἐποχή τοῦ φριχτοῦ πολέμου πού θά ράγιζε ὄριστικά τή δόξα τῆς πόλης.

Δυό ἀρχιτέκτονες, ὁ Ἰκτίνος κι ὁ Καλλικράτης (ὁ Μνησικλῆς ἔφτιασε τά Προπυλαία), ἐργάστηκαν γιά τόν Παρθενώνα, ὅπου θαυμαστά συνυφάνθηκαν στοιχεῖα τῶν δύο ἑλληνικῶν ρυθμῶν: τοῦ δωρικοῦ καὶ τοῦ ιωνικοῦ. Ὁ Παρθενών δίκαια θεωρεῖται τό ἀριστούργημα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ὅπου οἱ ἀναλογίες τῶν διαφόρων μελῶν ἐφτασαν σέ μιὰ πρωτόφαντη ἀρμονία. Ἐξωτερικά, τό κτίριο περιβαλλόταν ἀπό δωρικούς κίονες: ὥχτα στίς στενές πλευρές καὶ δεκαεπτά στίς μακριές.

‘Ο Φειδίας

‘Ο Παρθενών.
Ικτίνος,
Καλλικράτης

Αγγειογραφία

Πλάκα από τή ζωφόρο τών Παναθηναίων πού παριστανόταν στον τοίχο ψηλά τού Παρθενώνα, στό έσωτερικό τής περίστασης. Ή πουτή ξεκινούσε από τή δυτική πλευρά, προχωρούσαν κατόπιν τά μέλι πού τήν άποτελούσαν, αποτυπωμένα στίς διάφορες πλάκες, στίς δύο μακριές πλευρές, γιά νά καταλήξουν στήν άνατολική, όπου παριστάνονταν οι θεοί, πού άθεατοι στούς άνθρωπους χαίρονταν τή γιορτή τής ἀδελφής τους. Στήν είκονα μας παριστάνονται οι «ὑδριαφόροι», νέοι δηλ. πού μεταφέρουν υδρίες στόν δύμο τους. Άξιει νά προσέξει κανείς τήν ποικιλία πού μέ διακριπτό κόπτα άδιοσμειώτη διαφοροποιει τή μία μορφή ἀπό τήν άλλη, ένώ ή τέταρτη, ή τελευταία, ὥπως συμβαίνει καί στήν καθημερινή ζωή, έχει κουραστεί, καί γιά μία στηγή ἀκούμπησε τήν υδρία κάτω στή γῆ, γιά νά τήν ξαναπάρει ἀμέσως. Μουσείο Ακρόπολεως.

Μαρμάρινη μετόπη από τή νότια πλευρά τού Παρθενώνα. Παριστάνεται Κένταυρος πού παλεύει μέ νέο Λαπίθη. Προσέξτε τή ζωώδη ἔκφραση τού Κενταύρου, σέ ἀντίθεση μή τήν εύγενική τού Λαπίθη, καθώς καί τή θαυμάσια σχέδιαση τών χεριών τών δύο μορφών στό μέσον τής πλάκας, καθώς καί τών ποδών (τών ἐμπρός) τού ζώου πού έχουν ἀρπάξει τό δεξιό πόδι τού Λαπίθη. Βρετανικό Μουσείο (Λονδίνο).

σταθερών από χάρη της

Στό ναό μέσα τοποθετήθηκε τό λαμπτρό χρυσελεφάντινο ἄγαλμα τής θεᾶς, ὀλόκληρο δουλεμένο ἀπό τό Φειδία.

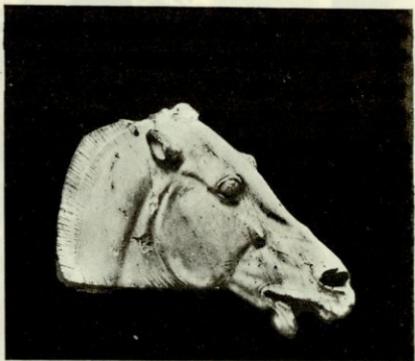
Ἡ Ἀκρόπολη γέμισε διάφορα ἀφιερώματα. Ἀλλο ὅγαλμα χάλκινο, τής Ἀθηνᾶς Προμάχου, πάλι ἔργο τού Φειδία, ἡταν στημένο στό ὑπαιθρό, καθώς καί ἡ Λημνία Ἀθηνᾶ.

Ἡ τέχνη είχε φτάσει σ' ἔνα τέτοιο σημείο τελειότητας κι είχε τόση λεπτότητα, εὐγένεια καί στοχασμό, πού ποτέ δέν ξεπεράστηκε ἀπό τότε. Ὁ Φειδίας δίκαια χαρακτηρίστηκε σάν ό «πλάστης τών θεῶν».

Πρίν καί μετά τό Φειδία ἄλλοι μεγάλοι πλάστες ἔζησαν: Γιυθαγόρας, Κάλαμις, Μύρων, Πολύκλειτος – φημισμένος γιά τήν τέλεια ἀπόδοση τών ἀναλογιῶν στό ἀνθρώπινο σῶμα (τό ἔργο του Δορυφόρος ὀνομάστηκε γι' αύτό Κανών) –, Κρησίλας, Ἀλκαμένης, Ἀγοράκριτος (οι δύο τελευταίοι είναι μαθητές τού Φειδία, περίφημοι γλύπτες καί οι ἴδιοι), κανείς ὅμως δέν κατόρθωσε νά τόν φτάσει. (Ο

Ἄλλοι γλύπτες

Κεφάλι ἀλόγου ἀπό τὸ ἄρμα τῆς Σελήνης, πού ὁ Φειδίας τὸ εἶχε παραστῆσε, στὸ ἀνατολικό ὀξεῖταμα τοῦ Παρθενῶνα, νά βιβίζεται πρὸς τὰ δεξιά, ἐνώ ἀριστερά, γεμάτα σφρίγος καὶ δύναμη προβάλλαν τὰ ἀλογα ἀπό τὸ ἄρμα τοῦ Ἡλίου. Μὲ αὐτό τὸν τρόπον προσδιόριζε τὴν ὥρα πού ἔγινε ἡ γέννηση τῆς Ἀθηνᾶς, τὴν αὐγὴν νωρίς. Τὸ ἀλόγο αὐτό, ἐκφραστικό, μιλάει κυριολεκτικά στὸ θεατὴν. Θεωρεῖται δίκαια τὸ ὠραιότερο ἀλόγο πού ἔχει πλαστεῖ ἀπό καλλιτέχνην. Βρετανικό Μουσεῖο (Λονδίνο).

Φειδίας φιλοτέχνησε καὶ τὸ χρυσελεφάντινο ἄγαλμα τοῦ Δία γιά το ναό τοῦ θεοῦ στήν Ὀλυμπία.

Ζωγράφοι

Τῶν μεγάλων ζωγράφων τοῦ 5ου αἰώνα [Πολυγνάτου, Μίκανα, Παναίνου, Ἀπολλοδώρου] χάθηκαν τελείως τὰ ἔργα, πού προκαλούσαν τό θαυμασμό τῶν ἀρχαίων. Ἀπό τὰ περιφημότερα ἔργα

Λευκή λύκηθος μὲ παράσταση γυναικας (Μούσας) πού παιζει λύρα. Ἐμπρός της ἔνα πουλι. Ἐργο τοῦ ζωγράφου τοῦ Ἀχιλλέα. Ἰδιωτική συλλογή στὸ Lugano. Γύρω στα 445 π.Χ.

Ο θεατὴς

Ο θεατὴς
θεατὴς
θεατὴς

στάθηκαν οι ζωγραφίες στήν Ποικίλη Στοά – ήταν στή βόρεια πλευρά τῆς Ἀγορᾶς – όπου ο ἔξοχος ζωγράφος Πολύγνωτος είχε ίστορήσει τή μάχη τοῦ Μαραθώνα.

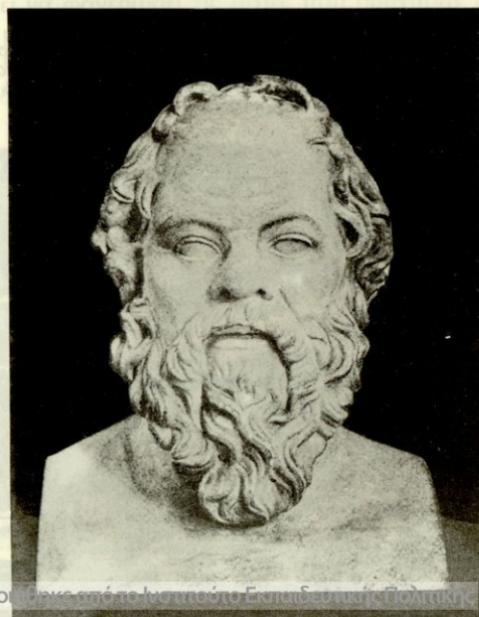
Πολλές άπό τίς σκηνές πού οι καλλιτέχνες αύτοί είχαν ζωγραφίσει στά διάφορα κτίρια, φημισμένες στόν ἀρχαῖο κόσμο καὶ πασίγνωστες, οἱ ἀγγειογράφοι τίς ἀπεικόνισαν στά ἐρυθρόμορφα ἀγγεία. Ἐτοι μόνο ἀπό αὐτά, σήμερα, ιδίως ἀπό τίς ἔξοχες λευκές ληκύθους*, πού κυρίως στήν Ἀθήνα καὶ στήν Ἐρέτρια κατασκευάζονταν, παίρνουμε μιά ιδέα τῆς ζωγραφικῆς δημιουργίας τῆς κλασικῆς ἐποχῆς.

Ἐξάλλου, ήταν τέτοιο τό καλλιτεχνικό ἐπίπεδο αύτά τά χρόνια, ὥστε καὶ τό πιό ἀπλό, ἀκόμη καὶ τό πιό χειρωνακτικό ἔργο, ν' ἀναδίνει πνοή καὶ νά προσφέρει ἀμέτρητη συγκίνηση μέ τήν τέλεια ὁμορφιά του.

Ἀγγειογραφία

3. ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ – ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

‘Ο πολιτισμός τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλῆ είναι ὀλοκληρωμένος ἀπό κάθε πλευρά. Πέρα ἀπό τήν τέχνη, ἡ Ἀθήνα θαυματούργησε καὶ στήν ποίηση, καὶ στό χώρο τῆς ἔζησαν οἱ πρῶτοι μεγάλοι ιστορικοί. Ἡ πόλη αύτή ἐπίσης, σάν πρώτη στόν Ἑλληνικό κόσμο κι ἀνοιχτή σ' ὅλους τούς ἄλλους Ἕλληνες, είχε τή δύναμη νά προσελκύει τούς πιό ἄξιους ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς νά τήν ἐπισκεφθοῦν ἢ νά ἐγκατασταθοῦν στό χώρο της. Ἐτοι, γέμισε ἀπό πλήθος σοφούς καὶ, τέ-

Προτομή τοῦ Σωκράτη.
Ἀντίγραφο τῶν ρωμαϊκῶν
αὐτοκρατορικῶν χρόνων.
Μουσεῖο Λούβρου (Παρίσιο).

λος, ἀξιώθηκε νά γεννηθεῖ κάτω ἀπό τὸν οὐρανό της, νά τήν ἀγαπήσει μ' ὅλη του τήν ψυχή καί νά περιδιαβάζει καθημερινά στούς δρόμους καί στίς στοές της, διδάσκοντας τούς πολίτες μέ τίς συζητήσεις του, ὁ μεγαλύτερος φιλόσοφος τῶν αἰώνων, ὁ Σωκράτης.

διρρογούμην

Σωκράτης

Οἱ ἀνήσυχιες τῶν πρώτων Ἑλλήνων φιλοσόφων τῆς Ἰωνίας, πού γεμάτοι πνευματική περιέργεια πάσχισαν νά δώσουν ἀπόκριση στίς ἀπορίες τους γύρω ἀπό τήν ἀρχή τῆς ζωῆς, ὑποχωροῦν στὸν 5ο αἰώνα. Στά χρόνια αὐτά, ἡ σκέψη τῶν φιλοσόφων, ἐγκαταλείποντας τίς παιλίες ἄλυτες ἀπορίες γιά τήν ἀρχή τῆς ζωῆς, θά κάμει κέντρο της ἀποκλειστικό τὸν Ἀνθρωπο. Ὡς βάση τῆς πνευματικῆς ζωῆς θά κηρύξει ὁ Σωκράτης τήν προσπάθεια νά γνωρίσει κανείς τόν ἔσυτό του καί νά ζει μέ δικαιοσύνη καί ἀρετή. Μέ τήν ἴδια του τή ζωή θ' ἀποδείξει, ὅταν τό φέρει ἡ ὥρα, τήν πίστη στίς ἰδέες του.

Δημόκριτος

Ζωγράφος

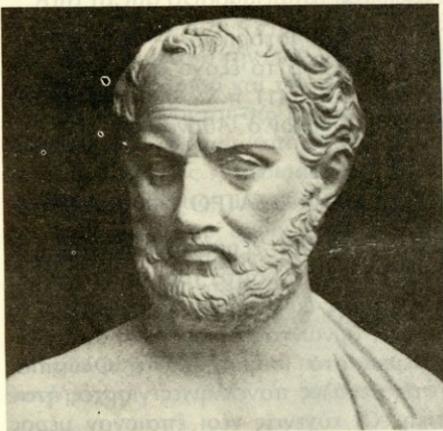
Ἡρόδοτος

‘Ο Δημόκριτος ἀπό τὰ "Ἀβδηρα θά διατυπώσει πρῶτος τή θεωρία γιά τή σύσταση τῆς ὑλῆς ἀπό ἄτομα (ἀτομική θεωρία), μιά γνώση πού τόσες διαστάσεις ἔχει πάρει στήν ἐποχή μας μέ τά συγκλονιστικά ἐπιτεύγματα τῆς φυσικῆς.

Στήν Ἀθήνα ἔζησε χρόνια, ἀγαπώντας την σάν πραγματική του πατρίδα, ὁ «πατέρας τῆς ἱστορίας», ὁ Ἡρόδοτος ἀπό τὴν Ἀλικαρνασσό, ὁ ἱστορικός τῶν Περσικῶν πολέμων. Ἐχοντας ταξιδέψει σε πολλούς τόπους, βρίσκει τήν εύκαιρία νά περιγράψει στό ἔργο του, ἐκτός ἀπό τίς ἀμέτρητες λεπτομέρειες τῶν πολέμων, τήν ἱστορία ὅχι μόνο πολλῶν Ἕλληνικῶν πόλεων, ἀλλά καί ἄλλων δένων λαῶν πού γνώρισε τή χώρα καί τή ζωή τους στά ταξιδία του.

‘Ο δωρικός ναός τοῦ Ἐπικούριου Ἀπόλλωνα στή Φιγαλία. Τό κτίριο σώζεται περίπου ἀκέραιο στήν ἑρμιά τῶν ἀρκαδικῶν βουνῶν. Ἔσωτερικά τό στόλιζε μιά ἀξόλογη ζωφόρος, μέ παράσταση Ἀμαζόνομοσχίας, πού βρίσκεται δῆμας σήμερα στό Βρετανικό Μουσείο στό Λονδίνο.

Πορτραίτο μαρμάρινο τοῦ Θουκυδίδη. Είναι χαρακτηριστικό πόσο είναι του ανισμένο από τή σκέψη τό πρόσωπο τοῦ μεγάλου στορικοῦ. Βρίσκεται στό Χαλαμχώλ, στήν Αγγλία.

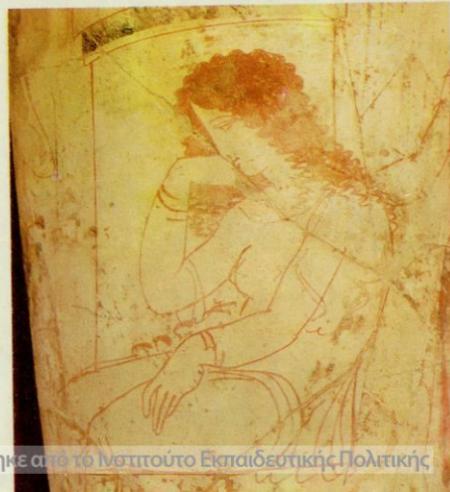
χαρακόπειοι

Αρχαιολογικός
Επαρχιακός
Επικεφαλής

Θουκυδίδης

Στήν Αθήνα, είδε τό φῶς τῆς ήμέρας ὁ Θουκυδίδης, ὁ μεγαλύτερος ιστορικός τῆς ἀρχαιότητας κι ἔξοχος πεζογράφος. Δέ στάθηκε τυχερός σάν τόν Ἡρόδοτο νά μιλήσει γιά νίκες Ἑλληνικές. Κλῆρος δικός του ἐλαχεί νά γράψει τά γεγονότα τοῦ φοβεροῦ ἐμφύλιου πολέμου, τοῦ Πελοποννησιακοῦ, πού σφράγισε τό τέλος τοῦ 5ου αἰώνα π.Χ. καί κατασπάραξε τόν ἀρχαίο Ἑλληνικό κόσμο. "Εζησε ὅλες τίς πικρές φάσεις τῆς πανελλήνιας αὐτῆς σύγκρουσης, ὅπου ὁ ἴδιος ἀτύχησε σάν στρατηγός. Ἐξόριστος, μακριά ἀπό τήν πόλη του πού στάθηκε ἡ ἀγάπη καί ἡ περηφάνια του, μέ ἀξιοπρέπεια κι ἀκριβοδικαὶ κρίση, προσπαθεῖ νά φανερώσει τίς αἰτίες πού ὀδήγησαν σ' αὐτό τό χαλασμό, καί μέ θαυμαστή ἀκρίβεια κι ἀπρόσωπα νά περιγράψει τά γεγονότα. 'Ο Θουκυδίδης ἐρευνοῦσε πολύ γιά τήν ἀνεύρεση τῆς ἀλήθειας, χωρίς νά ἀφήνει τόν έαυτό του νά παρασύρεται

Λευκή ἀπτική λήκυθος. Νέα γυναικά κάθεται, γεμάτη μελαγχολία, στίς βαθύμιες ήτος σπήλαιης τοῦ τάφου τῆς. Τό πρόσωπο ἔχει σπάνια λεπτότητα, τά μαλλιά είναι ξέπλεκα, ὁ χιτώνας διάφανος. Από τό ἔργο ολόκληρο βγαίνει ἔνας κόσμος ἀπέραντης θλίψης καί «ἀπόκομης περισυλλογῆς». "Ἐργο τοῦ λεγόμενου «Ζωγράφου τῶν Τριγλύφων», 410-400 π.Χ. Ἐθνικό Αρχαιολογικό Μουσεῖο.

Ψηφιοποιήθηκε από τό Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Πίνδαρος

Δημόκριτος

Αριστοφάνες

Ηρόδοτος

από τά συναισθήματά του. "Εδωσε ἔτοι τό πρότυπο τῆς ἀντικειμενικότητας, βασικοῦ χαρακτηριστικοῦ τοῦ ιστορικοῦ.

Ο θάνατος τόν βρήκε πρίν τελείωσει τό ἔξοχο ἔργο του, πού σταμάτησε στά περιστατικά τοῦ ἔτους 411 π.Χ. Τήν ιστορία του συνέχισε ἄλλος ιστοριογράφος, ὁ Ξενοφῶν ὁ Ἀθηναῖος.

πού γεμάτοι πνευματική πολιτική

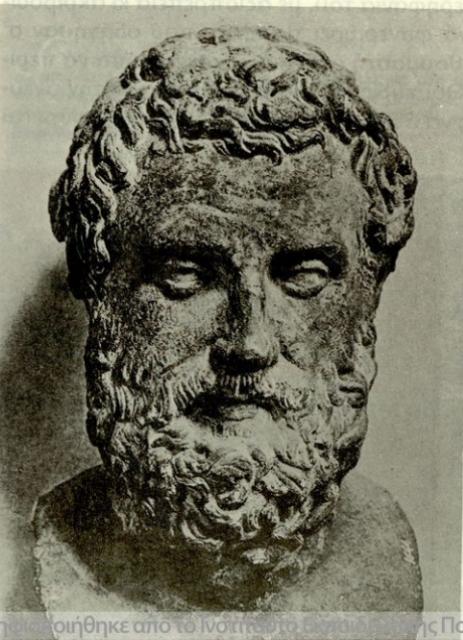
στις ἀπορίες της εποχής

So αἰώνα.

4. Η ΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ

"Ἐνας ποιητής μοναδικός στό είδος του ἔζησε τόν 5ο αἰώνα: ὁ Πίνδαρος (518-448). Καθρεφτίζει μέ τά θαυμαστά του ποιήματα μιά πλευρά πολύ ἀντιπροσωπευτική τῆς ζωῆς στήν ἀρχαιότητα: τό πνεῦμα τῶν ἀθλητικῶν ἀγάνων, ύμνωντας ὁρισμένους σπουδαίους νικητές στά Πύθια, στά Νέμεα, στά "Ισθμια καί στά 'Ολύμπια. Στήν ἐποχή του οἱ ἀγῶνες στίς μεγάλες πανελλήνιες γιορτές ἦταν ἀκόμη ἐκδήλωση θρησκευτική. Οἱ εὐγενεῖς νέοι ἐπαιρναν μέρος στόν «καλὸν ἀγάνα» γιά νά τιμήσουν τούς θεούς, προβάλλοντας τή λεβεντιά καί τήν ἀσκησή τους. Αύτῶν τῶν γεμάτων ἀνωτερότητα κι εὐγενική ἄμιλλα ἐκδήλωσεων ἔγινε φλογερός ύμνητής ὁ μεγάλος ποιητής.

Γεννημένος στή Θήβα, ταξίδευε στίς ἐλληνικές πόλεις καί, μέ τούς ἔξαίρετους «Ἐπινίκους» του, ἔδωσε ἀσύγκριτη τήν εἰκόνα τοῦ κλασικοῦ πολιτισμοῦ καί τῶν εὐγενικῶν του ιδανικῶν, στό μεσουράνημά του, πρίν βαρύνει πάνω του ἡ σκιά τῶν μεγάλων συμφορῶν πού ἔφεραν οἱ ἀδιάκοποι ἐμφύλιοι πόλεμοι.

Χάλκινο πορτραίτο τοῦ ποιητῆ Αισχύλου. Βρέθηκε κοντά στό Λιβύρνο τῆς Ιταλίας καί ἔκτιθεται στό Ἀρχαιολογικό Μουσείο τῆς Φλωρεντίας.

Από τά πιό άξιοσημείωτα, έξαλλου, έπιτεύγματα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος είναι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ Θεάτρου. Ξεκινώντας, ὅπως εἴ- δαμε (σελ.), ἀπό τὴν ἐπιθυμία νά ύμνηθεῖ ὁ Διόνυσος, ὁ θεός τῆς χαρᾶς, τοῦ κρασιοῦ καὶ τῆς βλάστησης, ὁ διθύραμβος ἔξελίχθηκε, σιγά-σιγά παίρνοντας σάν θέματά του τὴν ὑπόθεση κι ἄλλων μύθων Ἑλληνικῶν, στὸ δράμα (ἀπό τῇ λέξῃ δράση), μιὰ παράσταση δηλαδή ὅπου δροῦν τρεῖς ἡ περισσότεροι ἡθοποιοί κι ὁ χορός, πού τρα- γουδᾶ χορεύοντας, μέ τὴν ὀδηγία τοῦ κορυφαίου κι ἐκφράζει τά συναισθήματά του ἀνοίγοντας διάλογο μέ τούς ἡθοποιούς. Τό δράμα είναι εἰδος ποιητικό, ὅπου συνδυάστηκε ἡ ἐπική μέ τῇ λυρικῇ ποίηση. "Οταν ἡ ὑπόθεση είναι θλιβερή, τότε τό δράμα λέγεται τρα- γωδία· κωμωδία, ὅταν είναι εύθυμη.

Τρεῖς μεγάλοι τραγικοί ποιητές ἔζησαν τὸν 5ο αἰώνα: ὁ Μαρα- θωνομάχος Αἰσχύλος, ὁ σύγχρονος τοῦ Περικλῆ Σοφοκλῆς, τό

Αἰσχύλος,
Σοφοκλῆς,
Εύριππος

Αθηναϊκού πολιτισμού
κελυφίσας τοὺς βα-
τράκοντας καὶ νόο καλλι-

·σοφοσύδιφ ἐρινηκό δι-

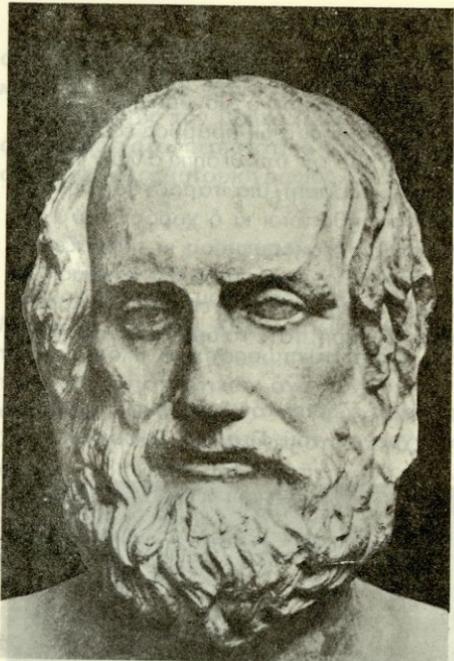
νῶτ πινύιοιλγεψ ἦτιο
τινήφρεψτριτρὸνδ νῆτο
ευοτζ· εύοεθ ἐύστ ὅπε
-οπελθ ὅστ νῶτι
·τιντοζδο· νῆτ· τινδὲκ
-σανψαργ· ὅστιοιενάγ

ὅτι νιολετκά ὅστι ευοπ
-νοτ - πνάγτνα Η .οο
-ζητ στνοχφδ ·ιτνολδ
οψόν οιεθ ὅτο ευτνού
-ωγαστ τιοιδψυθ διψ

"Άγαλμα τοῦ Σοφοκλῆ. Κά-
τω, στὸ δεξὶ του πόδι πλάνι,
ἡ κίστη (τὸ κουτί) μέ τούς
παπύρους πού ἔχουν
γραμμένα τά ἔργα του.
Βρίσκεται στὸ Μουσεῖο τοῦ
Βατικανοῦ στή Ρώμη.

Ψηφιοποιηθήκε από το Ινοτιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

«ἀδηδόνι τῆς Ἀθήνας», κι ὁ Εὐριπίδης, ὁ «ἀπό σκηνῆς φιλόσοφος», ὅπως τὸν εἶπαν οἱ ἴδιοι οἱ ἀρχαῖοι.

Ο Αισχύλος ύμνει τή δόξα τῆς Ἀθήνας καί τή μεγαλοσύνη τῶν θεῶν. Στήν τραγωδία του Πέρσεων προβάλλει τήν ἀνόητη περηφάνια τοῦ Ξέρκη, πού ἐπομένο ἡταν νά τιμωρηθεῖ ἀπό τούς θεούς. Στούς Ἐπτά ἐπί Θήβας εἰκονίζεται ἡ δύστυχη μοίρα τῶν γιών τοῦ Οἰδίποδα. Στή μόνη τριλογία πού ἔχει διατηρηθεῖ ἀκέραιη, τήν Ὁρέστεια, βλέπει ὁ θεατής τά φοβερά βάσανα τῆς οἰκογένειας τοῦ Ἀγαμέμνονα.

‘Ο Σοφοκλῆς ἐμφανίζει ὡς ἡρωες ἀνθρώπους πού ἐκτελοῦν τό χρέος τους, ὅ,τι κι ἄν ἀντιμετωπίζουν ἀντίξοο. ‘Η Ἀντιγόνη – πού παρακούοντας τή διασταγή τοῦ θείου της Κρέοντα, ἄρχοντα τῆς Θήβας, θάβει τό νεκρό ἀδελφό της, ὑπακούοντας στό θείο νόμο πού προστάζει νά θάβονται οι νεκροί – είναι μιά θαυμάσια τραγωδία, ὅπως καί οι δύο Οιδίποδες: ὁ Οιδίπους τύραννος καί ὁ ἀσύγκριτος Οιδίπους ἐπί Κολωνῶ.

Ο Εύριπίδης, ἀπαισιόδοξος ποιητής μὲν ἔντονα κριτικό πνεῦμα, παρουσιάζει τούς ἀνθρώπους σκύβοντας στά πάθη τους, ἄλλα καὶ στό μεγαλεῖο ἡ στίς δυστυχίες τους. Προβάλλοντας τό ἀδιέξοδο.

Μαρμάρινη προτομή του ποιητή Εύριπιδη. Μουσείο Νάπολης

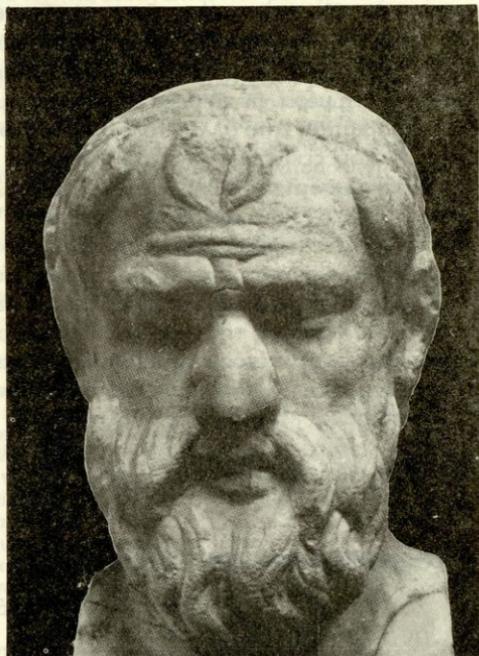
ὅπου συνήθως ὀδηγοῦνται τά ἀνθρώπινα πράγματα, δίνει λύση στά δράματά του, μέ τήν ἐπέμβασην τοῦ «ἀπό μηχανῆς θεοῦ». Τά ἔργα του Μήδεια, Ἰππόλυτος, Ἰφιγένεια ἐν Αὐλίδι, Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις, Ἡλέκτρα κ.ἄ. ἀγαπήθηκαν πολύ ἀπό τήν ἀρχαιότητα ὡς σήμερα.

Τήν κωμῳδία, πού σατιρίζει τήν πολιτική κατάσταση καί τούς μεγάλους ἄνδρες τῆς ἐποχῆς, ἀντιπροσωπεύει ὁ Ἀριστοφάνης (σήμερα τά ἔργα του, ἐκτός ὅπο τήν ἄλλη τους ἀξία, είναι ἔξαιρετικά πολύτιμα, γιατί δίνουν πλήθος λεπτομέρειες ἀπό τήν καθημερινή ζωή τῆς Ἀθήνας κι ἀποτελοῦν μιά ἀπό τίς καλύτερες πηγές γιά τήν ἐρμηνεία πολλῶν ἀγγειογραφιῶν).

Πιστεύοντας βαθιά ὁ Περικλῆς στήν τεράστια μορφωτική ἀξία τοῦ θεάτρου, πρόσφερε μέ τά θεωρικά* τά μέσα σ' ὅλους τούς Ἀθηναίους πολίτες νά πηγαίνουν στίς παραστάσεις, ὅπου παρακολουθώντας ἔργα ύψηλῆς ποιότητας είχαν τήν εύκαιρία νά μορφώνονται καί νά καλλιεργοῦνται.

Ἀριστοφάνης

Τά θεωρικά*

Μαρμάρινη προτομή τοῦ κωμικοῦ ποιητῆ Ἀριστοφάνη. Βρίσκεται στή Βόννη

Οι παραστάσεις γίνονταν σέ ύπαιθρια θέατρα, φτιαγμένα στήν πλαγιά ένός λόφου. Έκει διαμόρφωναν τά καθίσματα σέ σειρές, ήμικυκλικά, κι οι θεατές αντίκριζαν έναν έπιπεδο χώρο άπεναντί τους, τήν όρχηστρα, όπου κινούνταν οι χορευτές. Στό βάθος ύπηρχε ή σκηνή, ξύλινη στήν άρχη, όπως καί τά καθίσματα, άργοτερα πέτρινη, διακοσμημένη έμπρος, ώστε νά άποτελεί τό σκηνικό γιά τήν παράσταση (πρόσοψη άνακτόρου, ναού ή άλλο χώρο, όπου έτευλιγόταν ή ύπόθεση τοῦ ἔργου).

5. ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΓΙΟΡΤΕΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Διονύσια. Τά μεγάλα Διονύσια, ή σπουδαία γιορτή πρός τιμή τού θεού Διονύσου, πρόσφερε στούς Αθηναίους τή λαμπρή εύκαιριά νά παρακολουθήσουν θεατρικές παραστάσεις πού δίνονταν στό θέατρο τοῦ Διονύσου. Γινόταν, τότε, διαγωνισμός θεατρικός γιά νά διαλεχεῖ τό καλύτερο έργο. Οι ήθοποιοί φορούσαν μάσκες κι ήταν ἀντρες μονάχα· αύτοί ύποδύονταν καί τούς γυναικείους ρόλους.

Παναθήναια. Στήν Αθήνα, ἐκτός ἀπό τά Διονύσια, γίνονταν καί ἄλλες σπουδαίες θρησκευτικές γιορτές. Λαμπρότερη ἀπ' ολες, σάν γιορτή τής Ἰδιας τῆς πόλης, ήταν τά Παναθήναια, πού διαρκούσαν ἔξι μέρες καί, στό πλαίσιο τους, γίνονταν ἀγῶνες μουσικοί, ἀθλητικοί, ιπποδρομίες, λαμπαδηδρομία καί ὅλλες ἐκδηλώσεις.

Τήν ἐκτη μέρα, μέ τή μεγαλύτερη ἐπισημότητα καί μέ συμμετοχή ἀντιπροσώπων ἀπό ἄλλες πόλεις, ἔκλεινε ὁ ἔορτασμός μέ τή μεγάλη πομπή πού ζεκινούσε ἀπό τό Πομπείον, ἔνα μεγάλο κτίριο στήν ἐπίσημη εἰσόδο τῆς πόλης, στό Δίπυλο. Ακολουθώντας τήν ὁδό τῶν Παναθηναίων, ἔφταναν πάνω στήν Ακρόπολη ἄρχοντες, ιερεῖς, ξένοι ἀντιπρόσωποι, γέροντες, μέτοικοι, καθώς καί τά ζῶα τῆς θυσίας. Σκοπός τῆς πομπῆς ήταν νά προσφερθεῖ στή θεά ὁ πέπλος πού είχαν ύφανε τά κορίτσια τῶν καλύτερων οἰκογενειῶν τῆς πόλης γιά χάρη τῆς Αθηνᾶς. Ό πέπλος ήταν κρεμασμένος σάν πανί στό κατάρτι ἐνός καραβιοῦ πού τό κινούσαν μέ ρόδες. Τελική ἐκδήλωση ήταν ή θυσία τῶν ἐκατό βοδιῶν (ἐκατόμβη).

Ἐλευσίνια. Μεγάλη γιορτή ήταν καί τά Ελευσίνια, πού ὁ ἔορτασμός τους ἀρχίζε στήν Αθήνα, γιά νά τελειώσει στό Ιερό τῆς Δήμητρας καί τῆς κόρης τῆς Περσεφόνης, στήν Ελευσίνα.

KYRIA SΗMΕΙA

1. Κάθες ἐκδήλωση πολιτισμοῦ στόν 5ο αἰώνα ἔφτασε σ' ἔνα ύψος ἐκπληκτικό. Η τελειότερή του ἔκφραση ἐκδηλώθηκε στήν Αθήνα.

2. Ἀνοιχτή ἡ πόλη γιά όλους τούς "Ελληνες, μέ τήν ἐξαιρετική ἀνθησή της προσέλκυσε όλους τούς ἀξιους ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς: καλλιτέχνες, σοφούς, ιστορικούς κ.ἄ.

3. Ἀξιος ὁ Περικλῆς σέ ὅλα, εἶχε τὸ ἐξαιρετικό χάρισμα νά διαλέγει τόν κατάλληλο γιά κάθε ἀξιωματοῦ ἀνθρωπο. Θέλοντας νά κάμει τήν πόλη του τό στολίδι ὅλης τῆς Ἑλλάδας καὶ ἀπό καλλιτεχνική ἀποψη, ἀνάθεσε στό μεγαλύτερο καλλιτέχνη τῆς ἐποχῆς, τό Φειδία, τήν ἐπίβλεψη τῶν μεγάλων ἔργων στήν Ἀκρόπολη καὶ τή φιλοτέχνηση τῶν γυλυπτῶν τοῦ ναοῦ τῆς προστάτισσάς της θεᾶς, τῆς Ἀθηνᾶς.

4. Τέχνη, φιλοσοφία, ιστορία καὶ ἄλλοι κλάδοι τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ ἀποτελοῦν τό «θαῦμα» τοῦ 5ου αἰώνα, πού στήν Ἀθήνα γνώρισε τή μεγαλύτερή του ἀνάπτυξη.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Τά ἔργα στήν Ἀκρόπολη:

«Καθώς ὑψώνονταν τά ἔργα περήφανα στό μέγεθος κι ὀμίμητα στήν ὁμορφιά καὶ τή χάρη, γιατί οι τεχνίτες συναγωνίζονταν μεταξύ τους νά ξεπράσουν μέ τήν καλλιτεχνική ἐκτέλεση τή δημιουργική ἔμπνευση, κατά κύριο λόγο προκαλοῦσε τό θαυμασμό ἡ ταχύτητα στήν ἐκτέλεση. Γιατί ἐνώ πίστευαν οι Ἀθηναῖοι πώς τό καθένα ἀπό τά ἔργα αὐτά μόλις καὶ μετά βίας θά τελείωνε ἔπειτα ἀπό πολλούς διαδοχικούς ἀρχοντες καὶ μετά παρέλευση πολλού χρόνου, ὅλα μαζί τέλειωσαν στήν ἀκμή τής διοικήσεως ἐνός μόνου ἀνθρώπου... Γ' αὐτό καὶ πιό πολὺ θαυμάζονται τά ἔργα τοῦ Περικλῆ, γιατί ἂν καὶ ἔγιναν μέσα σέ λίγο χρόνο διατηροῦνται γιά πολύ. Γιατί, ἐνώ τό καθένα στήν ὁμορφιά ἦταν ἀμέως τότε ἀρχαιοπρεπές, ωστόσο μέχρι σήμερα ἐξακολουθεῖ νά δίνει τήν ἐντύπωση τοῦ πρόσφατον καὶ καινούριου. Τόσο ἐπανθίζει σ' αὐτά ἡ νεότητα πού διατηρεῖ τήν δύψη τους ἀνέπαφη ἀπό τό χρόνο, σά νά ἔχουν τά ἔργα αὐτά ἀειθαλές πνεῦμα, ἀνάμεικτο μέ ἀγέραστη ψυχή».

Πλουτάρχου, «Βίος Περικλέους» κεφ. 13 (Μετ. Άν. Λαζάρου)

2. Ἐγκώμιο γιά τίς ἀρετές τοῦ Περικλῆ:

«Ἐνώ αὐτός πλησίαζε πιά στό θάνατο, καθισμένοι γύρω του οι ἐπισημότεροι πολίτες καὶ ὥσαι ἀπό τούς σφιλούς του είχαν ἐπιζήσει, μιλοῦσαν γιά τήν ἀρετή καὶ τή δύναμη πού είχε καὶ ἀπαριθμούσαν τίς πράξεις καὶ τά πολλά του τρόπαια· καὶ ἦταν ἐννιά τά τρόπαια πού είχε στήσει ἀπό μέρος τῆς Ἀθηνᾶς σά στρατηγός καὶ νικητής. Τά ἔλεγαν αὐτά μεταξύ τους, μέ τήν ίδεα πώς αὐτός είχε χάσει τίς αἰσθησίες του καὶ δέν καταλάβαινε πιά. Καὶ ὅμως ἐκείνος πρόσεχε σέ όλα ὅσα ἐλέγαν, τούς ἐκοψε τήν ὄμηλία τους καὶ τούς είπε πώς ἀπορεῖ γιατί ἐπαινοῦν καὶ μνημονεύουν τά ἔργα του ἐκείνα πού καὶ ἡ τύχη βοήθησε νά γίνουν καὶ πού ἔχουν κάμει ἡδη πολλοί στρατηγοί, δέν ἀναφέρουν δημως τό καλύτερο καὶ τό σπουδαιότερο, ὅπι «Κανείς Ἀθηναῖος δέ μαυροφόρεσε ἐξαιτίας τού».

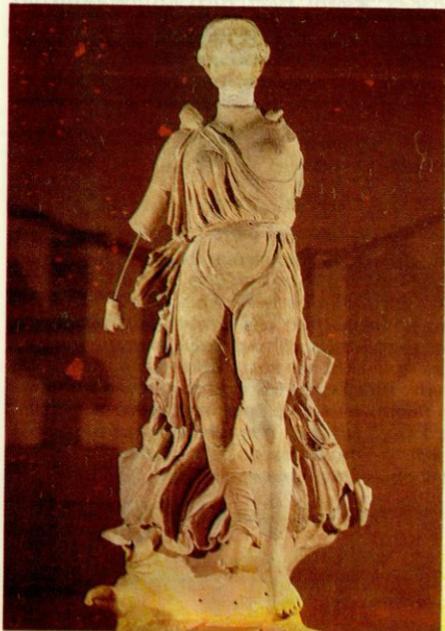
Πλουτάρχου, «Βίος Περικλέους» κεφ. 38 (Μετ. Μιχ. Οίκονόμου)

Ο ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

1. ΟΙ ΑΙΤΙΕΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

‘Η ἀγεφύρωτη διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀριστοκρατορική καί κλειστή στόν κόσμο Σπάρτη καί στή δημοκρατική Ἀθήνα, πού όλο-ένα αὐξαίνει ἡ δύναμή της, είναι ἡ βασική αἰτία τοῦ Πελοποννησι-ακοῦ πολέμου. Κι οἱ δύο πόλεις περίμεναν ἀπό χρόνια τή σύγκρου-ση, νιώθοντας πώς οι Τριακοντούτεις Σπονδές ἦταν μονάχα μιά ἀναβολή γιά τόν πόλεμο, πού μέ γοργά βήματα πλησίαζε.

‘Η σφαλερή τακτική τῆς Ἀθήνας ἀπέναντι στούς συμμάχους της, βοήθησε τή Σπάρτη νά βρει πιστευτή δικαιολογία γιά τόν πόλεμο. ‘Η Ἀθηναϊκή συμμαχία είχε κατανήσει ἡγεμονία, καί τά ἀριστο-κρατικά κόμματα στίς διάφορες πόλεις μέ δυσφορία ὑπόμεναν τόν Ἀθηναϊκό ζυγό (μόνο τά δημοκρατικά κόμματα – σ' αὐτά ἀνήκαν οἱ ἔμπτοροι καί οἱ βιοτέχνες, πού εύκολύνονταν στίς οἰκονομικές τους ἐπιχειρήσεις μέ τή φιλία τῶν Ἀθηνῶν –, δέ ζητούσαν ἀλλαγή). “Ετοι κατόρθωσε ἡ Σπάρτη νά πάρει εύκολα τό ρόλο τοῦ ἐλευθερωτή τῶν καταπιεσμένων συμμάχων τῶν Ἀθηνῶν, μέ τήν ύποστήριξη τῶν ἀριστοκρατικῶν κομμάτων σέ κάθε πόλη.

Τό ἀγάλμα τῆς Νίκης τοῦ Παι-
ωνίου. Τό ἔργο είχε σηθεῖ ἀπό τοὺς Μεσσηνίους τῆς Ναυπά-
κτου. Ἀντίτυπο τοῦ ὑπῆρχε
καί στούς Δελφούς. ‘Ο Παι-
ώνιος, σ' αὐτό τό γεμάτο
τόλμη ἔργο, κοίταξε νά ξεπε-
ράσει, μέ μιά τολμηρή παρά-
σταση, πού θά ἀπέδει τό πέ-
ταγμα, τό σκληρό καί βαρύ
ὑλικό, τό μάρμαρο. Γιά νά δώ-
σει τήν ἐντύπωση πώς ἡ Νίκη
πετούσε, τήν ἐσποσε σ' ἔνα
πολύ ψηλό τριγωνικής τομῆς
κίονα δόπου ἔφθανε, ὑποτίθε-
ται, πετώντας ἀπό τόν οὐρά-
νό, ἡ Νίκη, μέ ἀνοιγμένες τίς
φτερούγες. Τελευταία 25ετία
τοῦ 5ου π.Χ. αι. Μουσείο ἀρ-
χαίας Ολυμπίας.

Πρίν από τὸν πόλεμο, ἔχοντας κυριαρχήσει οἱ Ἀθηναῖοι μὲ τὸ ἐμπόριο τους στὸν Εὔξεινο, στὸ Αἰγαῖο καὶ στὴν Αἴγυπτο, στράφηκαν γιὰ τὴν κατόκτηση τῶν ἀγορῶν στὸ Ἰόνιο καὶ τὴν Ἰταλία, πράγμα πού Ζημίωσε ὑπερβολικά τοὺς Μεγαρεῖς καὶ τοὺς Κορινθίους. Γι' αὐτό, ἀγωνίστηκαν οἱ Κορίνθιοι μὲ κάθε τρόπο νὰ πείσουν τὴ Σπάρτη νὰ κηρύξει τὸν πόλεμο ἐναντίον τῆς Ἀθήνας. 'Ο ἀδιάκοπος ἀνταγωνισμός τῶν πόλεων-κρατῶν στὴν Ἑλλάδα κι ἡ ἔλλειψη τῆς παραμικρότερης ἐνότητας μεταξύ τους, εἶχε σάν ἀποτέλεσμα νά βλέπουν μὲ πολλή ζήλια καὶ φθόνο τὴν ἀκμὴ τῆς Ἀθήνας. "Ετοι, κανένα ἥθικό ἐμπόριο δέν ὑπῆρχε για ν' ἀρχίσει ὁ πόλεμος. Μπορεῖ, μάλιστα, νά πει κανείς πώς οἱ περισσότερες πόλεις βιάζονταν νά φτάσουν στὴ σύγκρουση, στηρίζοντας τίς ἐλπίδες τους στὴ Σπάρτη καὶ προτιμώντας τὴ δικὴ τῆς κυριαρχία, πού δέν τὴν είχαν ὅμως ἀκόμη δοκιμάσει.

2. ΟΙ ΑΦΟΡΜΕΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Οι Κερκυραῖοι ζητοῦν τὴ βοήθεια τῶν Ἀθηναίων. Καθώς είχαν στρέψει οἱ Ἀθηναῖοι τὰ βλέμματά τους πρὸς τὴ Δύση, γιά νά ἀπλώσουν ὡς ἔκει τὸ ἐμπόριο τους, βρήκαν ἀνέλπιστη εὐκαιρία τὴν πρόσκληση τῶν Κερκυραίων τὸ 433 π.Χ., πού μπλεγμένοι σὲ πόλεμο μὲ τὴν Ἐπίδαμνο χρειάστηκε ν' ἀντιμετωπίσουν τὴν Κόρινθο, γι' αὐτό καὶ ζήτησαν τὴ βοήθεια τῶν Ἀθηναίων, γιά νά βγοῦν ἀπό τὸ ἀδιέξοδο. 'Η πρόταση ἦταν σκανδαλιστική. Δέν ἦθελε ἔξαλλου η Ἀθήνα μὲ ἐνδεχόμενη ἀντίρρηση τῆς, νά ἀπογοητεύσει τὴν Κέρκυρα, πού ἦταν κλειδὶ γιά τὸ ἐμπόριο μὲ τὴ Δύση: γι' αὐτό, δέχτηκε νά κλείσει μαζί της ἀμυντική συμμαχία, κι ἔτσι νικήθηκαν οἱ Κορίνθιοι ἀπό τοὺς Κερκυραίους σὲ ναυμαχία, ὅπου πήραν μέρος καὶ τριάντα ἀθηναϊκά καράβια.

Οι Κορίνθιοι ξεσηκώνουν τὴν Ποτίδαια. Γεμάτοι θυμό οἱ Κορίνθιοι, γιά νά ἐκδικηθοῦν τὴν Ἀθήνα, ὑποκίνησαν τὴν παλιά τους ἀποικία Ποτίδαια στὴ Χαλκιδική, πού ἀνήκε τώρα στὴν Ἀθηναϊκή συμμαχία, νά ἀποστατήσει. Οἱ Ἀθηναῖοι κινήθηκαν ἀμέσως γιά νά ματαίσουν τὸ σχέδιο (432).

Ο Περικλῆς τιμωρεῖ τοὺς Μεγαρεῖς. Βλέποντας πιὰ τὸν πόλεμο πολὺ κοντά, ὁ Περικλῆς θέλησε νά τιμωρήσει τοὺς Μεγαρεῖς γιά πολλές ἔχθρικές πράξεις τους ἐναντίον τῆς Ἀθήνας. Μέ πρότασή του ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου ἀποφάσισε νά ἀπαγορευθεῖ στὰ μεγαρικά καράβια νά πλησιάζουν στὸν Πειραιά καὶ σ' ἄλλα συμμαχικά λιμάνια τῆς Ἀθήνας. Αὐτό ἦταν οἰκονομική συμφορά γιά τοὺς Μεγαρεῖς (432).

3. ΚΗΡΥΞΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ – ΑΝΤΙΠΑΛΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ

Οι σύμμαχοι των Σπαρτιατών ζητοῦν κήρυξη πολέμου έναντίον Αθηναίων. Άνυποφίαστοι γιά τίς τραγικές συνέπειες πού θά είχε γιά τόν Έλληνισμό ή φοβερή έκεινή έμφύλια σύρραξη, οι Κορίνθιοι, οι Μεγαρεῖς κι οι Αίγινήτες (τούς τελευταίους πρίν από λίγο τούς είχαν ύποχρεώσει οι Αθηναίοι, όταν τούς νίκησαν τό 457 π.Χ. σε ναυμαχία, νά έγκαταλείψουν τό νησί τους· οι Αίγινήτες ώς πρόσφυγες, έγκαταστάθηκαν τότε από τή Σπάρτη στή Θυρεάτιδα, στή βόρεια Λακωνική) πρότειναν στό συμβούλιο πού έγινε στή Σπάρτη νά κηρυχτεῖ ό πόλεμος έναντίον τών Αθηναίων.

"Ετοι ἄρχισε ἡ περιπέτεια πού «θά γινόταν ἡ ἀρχή μεγάλων συμφορῶν, γιά τούς Ἕλληνες», όπως ἐπιγραμματικά προφήτεψε ὁ Μελήσιππος, ὁ τελευταῖος ἀπεσταλμένος τοῦ συνετοῦ Σπαρτιάτη βασιλιά Ἀρχιδάμου, όταν οι Αθηναίοι τόν ἔστειλαν πίσω, χωρίς νά δεχτούν νά συζητούν τίς τελευταίες προτάσεις τών Πελοποννησίων.

Οι φάσεις τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Τρεῖς ήταν οι φάσεις τοῦ πολέμου πού κράτησε 27 δλόκληρα χρόνια (431-404 π.Χ.):

1. 'Ο Ἀρχιδάμειος πόλεμος (431-421).
2. 'Η Σικελική ἐκστρατεία (415-413).
3. 'Ο Δεκελεικός πόλεμος (413-404).

Τό μεγαλύτερο ναυτικό κράτος, ἡ Αθήνα, είχε ν' ἀγωνιστεῖ μέ τή σπουδαιότερη στό πεζικό έλληνική δύναμη, τούς Σπαρτιάτες.

Συμπολεμιστές μέ τούς Αθηναίους ήταν οι Πλαταιεῖς, οι πόλεις τῆς Θεσσαλίας, ή Κέρκυρα, ή Κεφαλληνία κι ή Ζάκυνθος, λίγες πόλεις στή Σικελία καί στήν Κάτω Ιταλία, τά νησιά πού ἀνήκαν στή συμμαχία ἐκτός από τή Μῆλο, οι κάτοικοι τῆς Ακαρνανίας καί οι διωγμένοι από τή χώρα τους Μεσσήνιοι, πού οι Αθηναίοι τούς είχαν ἔγκαταστήσει στή Ναύπακτο.

Τούς Σπαρτιάτες ἀκολουθούσαν οι πελοποννησιακές πόλεις (ἐκτός από τό "Αργος καί τήν Ἀχαΐα), τά Μέγαρα, οι κάτοικοι τῆς Βοιωτίας (ἐκτός από τούς Πλαταιεῖς), οι Φωκεῖς, ο Τάρας (ἡ μεγάλη ἀποικία τών Σπαρτιατών), οι Συρακούσες κι ἄλλες δωρικές ἀποικίες στή Μεγάλη Έλλάδα.

Καί τά δυό μέρη ήταν ίσχυρά. Οι Αθηναίοι είχαν ἄφθονα τά μέσα· τά παλαιά τους λάθη δόμας ἀπέναντι στούς συμμάχους τους είχαν δημιουργήσει ἄσχημο κλίμα στήν ίδια τους τήν παράταξη καί πολλές δικές τους πόλεις πίστεψαν στή Σπάρτη, πού βγήκε στόν πόλεμο κηρύσσοντας πώς θ' ἀγωνιστεῖ γιά τήν ἐλευθερία καί τήν ἀνεξαρτησία τους.

Ίδιοτυπίες τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου: α. Οι ἐπιχειρήσεις γίνονται μονάχα τήν ἄνοιξη καί τό καλοκαίρι. Σταματούν ύστερα,

Οι σύμμαχοι τών
Αθηναίων

Οι σύμμαχοι τών
Σπαρτιατών

Μαρμάρινη προτομή τοῦ βασιλιά τῆς Σπάρτης, Ἀρχίδαμου, ἀντίγραφο ρωμαϊκῶν χρόνων.
Μουσεῖο στὸ Φέρκολαντο τῆς Ιταλίας.

μακριὰ από τὴν Ἀθηναῖς, εἰκόνα
οἱ Ἀθηναῖοι κατορθώσαν μὲ στρατού
σουν τὴν Πυλο, καὶ τελος, μὲ την
λαττίσουν τὰ 292 πολικάρια τῆς Σπάρτης.

Τό 428 σάμπειαθήκε ἡ πρωτεύουσα τῆς Σπάρτης.
Αποστατήσας ἡ Λέσβος, χωρὶς
οἱ Ἀθηναῖοι ἐπικράτεον
ιωνα – σκοτώσαν χλιδιούς, ἀπό την
τηροῦν ξανά.

Ἡ πράξη αυτῆς τῶν Ἀθηναῖων. Οταν οἱ Σπαρτιάτες
ραν τὶς Πλοτούς, ἔσφασαν
οἰωτὸν τοῦ ζεῦ γιατὶ οὐτόν
ραπτοῦσαν θεάτρον. Η θεά
εριτροῦσα οὐκέν γνωπωθεῖ
κόπον. Η παρορθοτερούσα
μούτοντος ανηρούντα
καὶ προσάγοντα αλλού·

καὶ οἱ ἀντίπαλες δυνάμεις προετοιμάζονται γιά τὴν ἐπόμενη χρονιά.

β. Οἱ Σπαρτιάτες κι ἡ παράταξή τους ἐπιδιώκουν συγκρούσεις

μέ πεζικές δυνάμεις, ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖοι στηρίζονται στό ναυτικό τους.

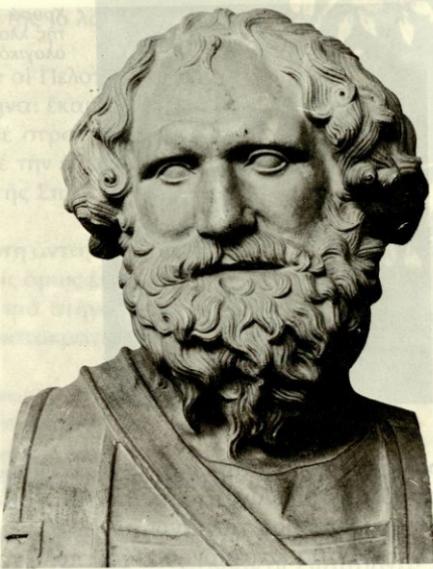
γ. Τὴν πολιτική τῆς Ἀθήνας τὴν ὄριζει ἔνας μεγάλος ἀρχηγός, ὁ Περικλῆς (τὰ πρώτα χρόνια τουλάχιστον). Στήν Πελοποννησιακή συμμαχία δέ συμβαίνει τό ίδιο. Ἐπικρατεῖ, βασικά, τό μίσος ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων, θρεμμένο ἀπό τὴν ἀντίζηλια τῶν μεγάλων πόλεων, πού τὰ συμφέροντά τους ἀντιμάχονταν τῇ δύναμῃ τῆς Ἀθήνας.

4. Ο ΑΡΧΙΔΑΜΕΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Τὸν πρώτο καὶ δεύτερο χρόνο τοῦ πολέμου οἱ Πελοποννήσιοι μέ
ἀρχηγό τό βασιλιά τῆς Σπάρτης, τὸν Ἀρχίδαμο, κάνουν εἰσβολὴ
στὴν Ἀττική, λεηλατοῦν καὶ καταστρέφον τὴν ὑπαιθρὸν ὥσπου νά
ἔρθει ὁ χειμώνας, μά δέν πολιορκοῦν τὴν πόλη. Οἱ ἀγρότες τῆς
Ἀττικῆς ἀπό τὴν πρώτη στιγμή ζήτησαν προστασία στά Μακρά
Τείχη, παράτησαν ἔρημα τὰ κτήματά τους καὶ ζοῦσαν πρόχειρα, σέ
ἄθλιες συνθήκες, ὁ ἔνας σχεδόν πάνω στὸν ἄλλο.

Οἱ Ἀθηναῖοι, ἀντίστοιχα, λεηλατοῦσαν μὲ τό στόλο τους τὰ
παράλια τῆς Πελοποννήσου, γιά νά προκαλέσουν δυσκολίες κι
ἀντιπεριστασμό στή Σπάρτη.

ο. Ο λοιμός. "Οταν τό δεύτερο χρόνο ἔπεισε ξαφνικά στὴν Ἀθήνα

Χρυσά στεφάνια μυρούνης ἀπό τάφους τῆς κλασικής περιόδου. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

λοιμός (έπιδημική ἄρρωστια, τύφος Ἰωας), πού τόν ἔφερε κάποιο καράβι ἀπό τήν Αἴγυπτο, οἱ ἀπώλειες σὲ ἀνθρώπινο ύλικό ἔξαιτίας τοῦ συνωστισμοῦ τῶν ἀγροτῶν στὰ τείχη ἡταν τεράστιες. Ἡ φριχτή ἄρρωστια καταπόνησε τόσο πολὺ τούς Ἀθηναίους, ὥστε στή δυσκολία πού βρέθηκαν, κατηγόρησαν τὸν Περικλή πῶς τούς ζεσήκωσε γιά πόλεμο, καὶ τοῦ ἀφαίρεσαν τὸ ἀξίωμα τοῦ στρατηγοῦ.

"Οταν, σέ λίγο, τὸν ξανακάλεσαν στήν ἔξουσία, πολὺ λίγος καιρός τούς ἔμενε νά χαροῦν τήν ἀρχηγία του. Ἅρρωστησε κι ὁ Ἰδιος καὶ πέθανε, ἀφοῦ χάθηκαν στήν ἐπιδημία δύο γιοί του. Ἡ μοίρα τῶν Ἀθηναίων σκοτείνιαζε. Ὁ δυνατός πολιτικός, πού μέ ψυχραιμία καὶ λογική ἀντιμετώπιζε τήν κατάσταση, ἔλειψε.

Ο Κλέων

"Αρχισαν ξανά οἱ διαμάχες ἀνάμεσα στούς ἀριστοκρατικούς (μέ εκπρόσωπο τό Νικία) καὶ στούς δημοκρατικούς, μέ ἀρχηγό τό φιλοπόλεμο δημαργῶν Κλέωνα, πού ἡταν ἀνθρωπος τῶν ἄκρων. Ἀπό τήν Ἐκκλησία τοῦ Δήμου ἐλειψε ὥστε «Ολύμπιος» Περικλῆς, καὶ τήν ἥρεμη γλυκύτητά του τή διαδέχτηκαν οἱ πύρινοι λόγοι πολλῶν, πού κοίταζαν μέ ρητορείες νά πείσουν τό λαό, ἀνάλογα μέ τά πάθη τους, χωρίς νά συλλογίζονται πρώτα καὶ πάνω ἀπ' ὅλα τό συμφέρον τῆς πόλης.

Μιά ἐποχή μεγάλη χάθηκε μέ τόν Περικλή. Τό τελευταίο ἔξοχο δεῖγμα τῆς προσωπικότητάς του στάθηκε ὁ περίφημος Ἐπιτάφιος, ὁ λόγος δηλαδή πού ἡ πόλη τοῦ ἀνάθεσε νά ἐκφωνήσει γιά τούς νεκρούς τοῦ πρώτου ἔτους τοῦ πολέμου, ὅταν τούς ἔθαψαν, στήν ἀρχή τοῦ χειμώνα τοῦ 430, στό Δημόσιο Σῆμα*, στόν Κεραμεικό. Βρήκε ἐκεῖ τήν εὐκαιρία ὁ μεγάλος πολιτικός νά δώσει ἀνάγλυφη τήν εἰκόνα τῆς δημοκρατικῆς Ἀθήνας καὶ θαυμαστά νά προβάλει τό

πνεῦμα καί τήν ἀκτινοβολία της (ό λόγος διασώθηκε στήν 'Ιστορία τοῦ Θουκυδίδη).

'Από τό φόρο τοῦ λοιμοῦ οἱ Πελοποννήσιοι στράφηκαν σ' ἄλλα σημεῖα, μακριά ἀπό τήν 'Αθήνα: ἔκαμαν ἐπίθεση στίς Πλαταιές, ἐνώ οἱ 'Αθηναῖοι κατόρθωσαν μέ στρατηγό τό Δημοσθένη νά όχυρώσουν τήν Πύλο, καί τέλος, μέ τήν ἐπέμβαση τοῦ Κλέωνα, νά αἰχμαλωτίσουν τά 292 παλικάρια τῆς Σπάρτης πού ύπεράσπιζαν τή Σφακτηρία.

Τό 428 σημειώθηκε ἡ πρώτη ἀνταρσία στήν 'Αθηναϊκή συμμαχία. 'Αποστάτησε ἡ Λέσβος, χωρίς ὅμως ἐπιτυχία. Γιά παραδειγματισμό οἱ 'Αθηναῖοι – ἐπικρατούσε πιά στήν πολιτική ἡ ὁξύτητα τοῦ Κλέωνα – σκότωσαν χίλιους ἀριστοκρατικούς στό νησί, μόλις ἐπικράτησαν ξανά.

'Η πράξη αὐτή τῶν 'Αθηναίων ἦταν ἔνα πολύ κακό προηγούμενο. "Οταν οἱ Σπαρτιάτες, ὑστερα ἀπό δυό χρονῶν πολιορκία, πήραν τίς Πλαταιές, ἔσφαξαν χωρίς λόγο τούς λίγους γενναίους ύπερασπιστές τῆς πόλης. 'Η πατροπαράδοτη ἐλληνική εύγένεια κι ἀνεκτικότητα ἔξαφανίζονταν.

Ο πόλεμος μεταφέρεται στή Μακεδονία. 'Ηταν εὐκαιρία νά σταματήσει ὁ ἐμφύλιος σπαραγμός. Πρώτοι τό ζήτησαν οἱ Σπαρτιάτες· ματαίωσε ὅμως τήν πρότασή τους ὁ Κλέων, κι ὁ πόλεμος μεταφέρθηκε στή Μακεδονία. 'Αρχηγός τῶν Σπαρτιατῶν ἦταν ὁ φιλοπόλεμος στρατηγός Βρασίδας, πού ἀρχισε νά ξεσηκώνει τίς συμμαχικές πόλεις τῶν 'Αθηναίων στή Χαλκιδική. Τοῦ ἀθηναϊκοῦ στρατοῦ ἀρχηγός ἦταν ὁ Κλέων.

Στή μάχη τῆς 'Αμφιπόλεως ἐπεσαν καί οἱ δυό ἀρχηγοί. 'Η μεταφορά τοῦ πολέμου στή Μακεδονία είχε ἔνα ἀπροσδόκητο θύμα:

Μάχη
'Αμφιπόλεως

'Ο 'Αθηναῖος ιστορικός Θουκυδίδης δέν κατόρθωσε νά φτάσει ἔγκαιρα, γιά νά ύποστηρίξει μέ τά ἀθηναϊκά πλοιά τήν 'Αμφίπολη. Τόν καταδίκασαν γι' αὐτό ἐρήμην* οι συμπολίτες του σέ θάνατο καί δέν μπόρεσε πιά νά γυρίσει στήν 'Αθήνα. "Ετοι, ἀποχώρησε στά κτήματά του στή Θράκη κι ἀφοσιώθηκε στή συγγραφή τῆς ίστορίας τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

Νικίειος εἰρήνη (421 π.Χ.). "Οταν ἔλειψαν κι οἱ δυό φιλοπόλεμοι ἄνδρες, ἡ ἔγνοια τῶν Σπαρτιατῶν γιά τούς αἰχμαλώτους τους, πού ἀκόμη βρίσκονταν στήν 'Αθήνα, καί ἡ σωφροσύνη τοῦ στρατηγοῦ Νικία ὁδήγησαν τούς δυό ἀντιπάλους νά κλείσουν εἰρήνη γιά 50 χρόνια, μέ τή συμφωνία πώς ἀμοιβαία θά παράδιναν τούς αἰχμαλώτους καί τίς πόλεις πού ὁ καθένας εἶχε κυριέψει στό διάστημα τῶν δέκα χρόνων. 'Η εἰρήνη ὄνομάστηκε *Νικίειος*.

5. ΝΙΚΙΑΣ ΚΑΙ ΑΛΚΙΒΙΑΔΗΣ

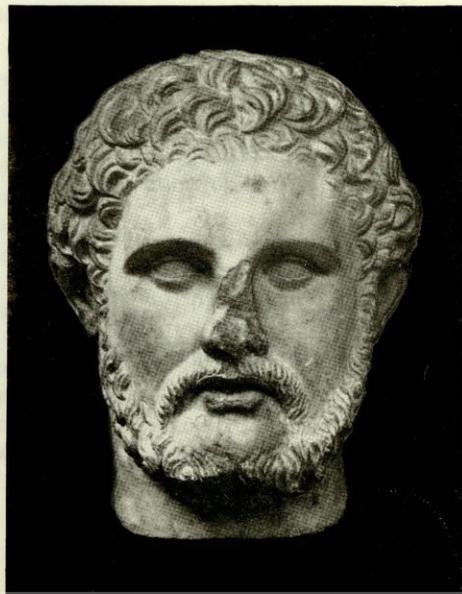
Θά πίστευε κανείς πώς κι οι δυό ἀντίπαλες παρατάξεις θά ἔβαζαν γνώση, ύστερα ἀπό τήν πικρή πείρα πού είχαν ἀποχήσει στή δεκάχρονη σύγκρουση, καί ὅτι μέ κανένα τρόπο δε θά ἐπιζητούσαν νά ἀρχίσουν ξανά τίς ἔχθροπραξίες. Βλέπουμε, ὅμως, νά σημειώνει χαρακτηριστικά ό Θουκυδίδης στό ἔργο του: «εὐθύς μετά τίς σπονδές, 'ὑπώπτευον' οι Ἀθηναῖοι τούς Λακεδαιμονίους, γιατί δέν είχαν, ὅπως συμφώνησαν, ἐπιστρέψει ό ἕνας στόν ἄλλον τίς πόλεις πού κυρίεψαν».

Οι Ἑλληνες δέν είχαν νιώσει ἀκόμα πώς ἡταν ἀνάγκη νά ἐνωθοῦν μεταξύ τους καί νά πάφουν νά χύνουν τό πολύτιμο ἀδελφικό αἷμα, ἃν ἥθελαν νά διατηρήσουν τήν ἐλευθερία πού τόσο ἀγαποῦσαν.

Στήν Ἀθήνα, δυό ἀνθρωποι παλεύουν αύτά τά χρόνια (415-413) στήν πολιτική σκηνή, ἐκφράζοντας ἀντίθετες ἀπόψεις: ὁ ἀριστοκρατικός Νικίας, πού ἔβλεπε καταστροφική τή συνέχιση τοῦ πολέμου, κι ὁ φιλόδοξος νέος πολιτικός Ἀλκιβιάδης, μαθητής τοῦ Σωκράτη, ἔξαίρετα μορφωμένος καί λαμπρός ρήτορας, συνεχιστής ὅμως τῆς ιδέας νά ἐπιβληθεῖ ἡ Ἀθήνα σ' ὅλο τόν ἐλληνικό κόσμο καί νά σταθεροποιήσει τήν ἡγενονία της.

Ο ἀθηναϊκός
ἔγωισμός

Τά εύγλωττα μηνύματα τής ἀποστασίας τῶν συμμαχικῶν πόλεων δέν είχαν συνετίσει τούς Ἀθηναίους, ὥστε νά πάφουν νά βλέπουν τή θέση τῆς πόλης τους ἡγεμονική ἀπέναντι στούς συμμάχους καί νά τούς συμπεριφέρονται ὅπως μιά αὐτοκρατορία πολιτεύεται ἀπέναντι στούς ύπηκόδους της.

Μαρμάρινο κεφαλή τοῦ Ἀλκιβιάδη. Ο Ἀθηναῖος στρατηγός καί πολιτικός είκονιζεται ὡραίος, ὅπως φημιζόταν πώς ἦταν, καί σποχαστικός ταυτόχρονα. Μουσείο Ny Carlsberg Κοπεγχάγης.

Στήν ψυχή πάλι τών Σπαρτιατών καί τών ἄλλων Πελοποννησίων εἶχε σταλάξει τό μίσος γιά τήν Ἀθήνα. Μιά μικρή ἀφορμή ἦταν ἀρκετή, κι ἡ ἐπιφανειακή ἡρεμία θά χανόταν, ὅσο κι ἀν προσπαθοῦσε ὁ Νικίας στήν Ἀθήνα νά βάλει γνώση καί νά συγκρατήσει τούς συμπολίτες του. Ο Ἀλκιβιάδης, ἐπηρεάζοντας μέ τά θερμά του λόγια τό δῆμο, κατόρθωνε, ὀλοένα, ν' ἀποφασίζονται διάφορες ἐνέργειες, στόν καιρό ἀκόμη τῆς εἰρήνης, ἐναντίον τῶν Σπαρτιατών, ἃν καί ἴσχυε ἡ συνθήκη.

6. Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΣΤΗ ΣΙΚΕΛΙΑ

‘Από τήν ἀρχή τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου – στάθηκε ἔξαλλον μιά ἀπό τίς αἰτίες του – οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν στό μυαλό τους τό

Δύο ἀντίγραφα περίφημων ἀγαλμάτων:

‘Αριστερά: ‘Ο «δορυφόρος», ἄγαλμα μαρμάρινο, ἀντίγραφο ἀπό χάλκινο πρωτότυπο ἔργο τοῦ περίφημου γλύπτη Πολυκλείτου. Θαυμάστηκαν τόσο στήν ἐποχή του οἱ ὄνταλογίες του, ώστε ὀνομάστηκε Κανών (λέγεται ἔξαλλου πώς εἶχε γράψει σχετικό βιβλίο ο Πολύκλειτος μ' αὐτό τὸν τίτλο). Δεύτερη πενηνταετία τοῦ 5ου π.Χ. αι. Μουσείο Νάπολης στήν Ἰταλία.

Δεξιά: ‘Αντίγραφο τοῦ χρυσελεφάντινου ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου, τοῦ Φειδία. Είναι γνωστό ως ‘Αθηνᾶ τοῦ Βαρβακείου. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

ἀνθηρό ἐμπόριο τῆς Μεγάλης Ἑλλάδας. 'Η σπουδαία ἀποικία τους, οἱ Θουρίοι, πού μέ τή συμβουλή τοῦ Περικλῆ είχαν ίδρυσει, ἡταν σταγόνα στὸν ὠκεανὸν γιά τὰ σχέδιά τους. 'Ονειροπολοῦσαν νά ἔξασφαλίσουν τὴν ἐπιρροή τους κι ἄλλοϋ, στὴν πλούσια αὐτή χώρα. Κι ὁ Ἀλκιβιάδης ποθοῦσε, ὅπως γράφει ὁ Πλάτων, νά ἰδεῖ τὸν ἑαυτό του νά ἀποκτήσει ὄνομα καί νά γίνει «μέγιστος».

Μεταξύ τοῦ 417-416 π.Χ. ἐπικρατεῖ ἡ πολιτική γραμμή τοῦ Ἀλκιβιάδη, πού θέλοντας νά ἐπιβάλει τὴν ἀθηναϊκή ἡγεμονία πείθει τὸ δῆμο νά ἔγκρινει τὴν μάταια ἐκστρατεία στὴν Ἀμφίπολη, γιά τὴν ἀνάκτηση τῆς, καί τὴν ἐπίθεση στὴ Μῆλο. 'Η πρώτη ἐπιχείρηση δέν πέτυχε, στὴ Μῆλο, ὅμως, σημειώθηκε νέο δεῖγμα ἀπανθρωπίας ἀπό τὴν πλευρά τῶν Ἀθηναίων: Οἱ κάτοικοι τῆς σκοτώθηκαν ἡ πουλήθηκαν δοῦλοι, μόλις κυριεύτηκε τὸ νησί. 'Η φοβερή αὐτή στάση γέμισε φρίκη πολλές ἐλληνικές καρδιές, χωρίς νά ὀδηγήσει στὴν ἀποφυγή τοῦ πολέμου.

Τὸ 415 π.Χ. ξαφνικό γεγονός ξέσπασε. 'Η πόλη Ἐγεστα στὴ Σικελία ζήτησε τὴ βοήθεια τῶν Ἀθηναίων, γιατί τὴν πίεζαν οἱ κάτοικοι τοῦ Σελινούντα καί τῶν Συρακουσῶν. 'Ο Νικίας μάταια προσπάθησε ν' ἀκουστεῖ ἡ φωνή του. 'Η Σικελία ἡταν μακρινή χώρα, ὁ τόπος ἄγνωστος στοὺς Ἀθηναίους ναῦτες καί στρατιῶτες. Ποιό θά ἡταν τὸ τέλος αὐτῆς τῆς ἐπιχείρησης; Μές στὴν Ἐλλάδα, ἔξαλλοι, οἱ ἔχθροί παραμόνευαν.

Γεμάτος ἐνθουσιασμό ὁ Ἀλκιβιάδης, πιστεύοντας πώς εἶχε φτάσει ἡ ὥρα του νά ὀδηγήσει τὴν πόλη σὲ μιά λαμπρή νίκη, μέ τούς φλογερούς λόγους του κάλυψε τὴ φρόνιμη φωνή τοῦ Νικία κι ἡ ἐκστρατεία ἀποφασίστηκε. «Τότε, γιά πρώτη φορά, ξεκίνησε ἀπό μιά μόνο πόλη, στόλος καί στρατός ἐλληνικός, ἔξοπλοι μένος μέ τόσην ἀφθονία καί τόσῃ λαμπρότητα», γράφει ὁ Θουκυδίδης. Τρεῖς ὁρίστηκαν στρατηγοί: ὁ Νικίας, παρά τίς ἀντίθετες ἀπόψεις του, ὁ Ἀλκιβιάδης, πού ἡταν ὁ ἐμπνευστής τῆς ἐπιχείρησης, κι ὁ Λάμαχος πού ἀκολουθοῦσε τὴ γνώμη τοῦ Ἀλκιβιάδη.

'Η ἐκστρατεία πού κίνησε μέ τίς θερμότερες εὐχές τῶν πολιτῶν καί μέ τὸ ἄνθος τοῦ ἀθηναϊκού στρατοῦ, μποροῦσε νά καταλήξει σὲ ἐκπληκτική νίκη τῶν Ἀθηναίων. Στὸν πόλεμο, ὅμως, χρειάζεται τουλάχιστον σύμπνοια καί ἀρμονική συνεργασία. "Οταν οἱ τρεῖς στρατηγοί ἔφτασαν στὴ Σικελία, δέ συμφωνοῦσαν γιά τὸ πότε ἔπρεπε νά ἀρχίσει ἡ ἐπιχείρηση. Μά τό χειρότερο ἡταν πώς ξέσπασε στὴν Ἀθήνα φοβερή πολιτική κρίση, πού κατάληξε στὴν ξαφνική ἀνάκληση τοῦ Ἀλκιβιάδη, πρίν ἀρχίσουν οἱ πολεμικές συγκρούσεις στὴ Σικελία.

'Ἐνῶ ἀκόμη οἱ τρεῖς στρατηγοί συζητοῦσαν, ἔφτασε στὴ Σικελία

Ἀνάκληση τοῦ
Ἀλκιβιάδη στὴν
Αθηνα

τό ίερό πλοϊο τῶν Ἀθηναίων, ή «Σαλαμινία», νά πάρει πίσω τόν Ἀλκιβιάδη στήν Ἀθήνα, γιά ν' ἀπολογηθεί. Εἶχε κατηγορηθεῖ ἀπό τούς ἔχθρους του πώς τήν παραμονή τοῦ ζεκινήματος, αὐτός κι οι φίλοι του, μεθυσμένοι, είχαν κόψει τά κεφάλια τῶν ὁδοδεικτῶν (όρθογώνιων στηλῶν μέ τό κεφάλι τοῦ θεοῦ Ἐρμῆ στήν κορυφή). Ἡ φοβερή ιεροσυλία, ἔργο ὀγνώστων, ἀποδόθηκε στόν Ἀλκιβιάδη, κι οι ἀντίπαλοι του ἐπεισαν τήν Ἐκκλησία τοῦ Δήμου νά τόν ἀνακαλέσει. Αύτό ήταν ἡ ἀρχή τοῦ φοβεροῦ τέλους πού πήρε αὐτή ἡ ἐκστρατεία.

Οἱ Ἀλκιβιάδης, ἡ ψυχὴ τῆς ἐκστρατείας, χρειαζόταν νά βρίσκεται συνεχῶς κοντά στίς ἐπιχειρήσεις. Ἀντίθετα, πρίν ἀκόμη χαράξει, μέ τή διορατικότητα καί τήν πολιτικότητά του, τή γραμμή πού θά ἀκολουθοῦσαν, τόν ἀπόσυραν ἀπό τή Σικελία. Καταλαβαίνοντας ὃ ἔδιος τί νόημα είχε ἡ ἀνάκληση καί μήν ἔχοντας διόλου τή διάθεση νά καταδικασθεῖ σέ θάνατο ὡς ιερόσυλος, προσποιήθηκε πώς ἀκολουθεῖ μέ τή δική του τριήρη τή «Σαλαμινία», ὅταν ὅμως ἔφτασαν στούς Θουρίους, ἔξαφανίστηκε.

Στήν Ἀθήνα δικάστηκε ἐρήμην* καί καταδικάστηκε σέ θάνατο. Ἡ περιουσία του δημεύτηκε. Καί νά τό ἥθελε, δέν μπορούσε πιά νά γυρίσει πίσω. Στό φιλόδοξο μυαλό του κυριάρχησε σκέψη ἀνόσια:

*Ἐρμαῖκη στήλη μέ τό κεφάλι τοῦ θεοῦ, ἀντίγραφο τοῦ Ἐρμῆ Προπυλαίου, ἔργου τοῦ περίφημου γλύπτη Ἀλκαμένη. Μουσείο Κωνσταντίνου Πόλεως.

Νά πάει στή Σπάρτη. Φτάνοντας μάλιστα έκει, συμβούλεψε άμεσως τούς έχθρους τής πόλης του ὅ,τι φοβερότερο γιά τήν Αθήνα: νά στείλουν έκστρατευτικό σώμα στή Σικελία, γιά νά βοηθήσει τούς Συρακουσίους, καί, τό χειρότερο, νά όχυρώσουν οι Σπαρτιάτες στήν Αττική τή Δεκέλεια, κι έχοντας πιά μόνιμο στρατόπεδο έκει νά σφιξουν τήν πολιορκία τής Αθήνας.

Οι συγκρούσεις στή Σικελία. "Οταν ὅρχισαν οι συγκρούσεις στή Σικελία, πολύ γρήγορα σκοτώθηκε ὁ Λάμαχος, ἀφήνοντας μόνο του τό Νικία. Παρά τίς ἀρχικές ἐπιτυχίες τους οι Ἀθηναῖοι δέ σταθεροποίησαν τή θέση τους. Ό ὄγκωνας ἔμεινε ἀμφίβολος. Καί ὅταν ἐφτασε ὁ πονηρός Σπαρτιάτης Γύλιππος, ἡ κατάσταση ἔγινε ἀκόμη δυσκολότερη. Μ' ὅλη τή γενναιότητα τοῦ Νικία καί τήν ύπεράνθρωπη προσπάθειά του, τό μέλλον δέ φαινόταν εὐχάριστο. Μποροῦσε ἔξαλλου ποτέ νά κερδίσει ἔναν τόσο δύσκολο πόλεμο (ὅσο τίμος κι εύσυνείδητος ἂν ἦταν), ἐκείνος πού ποτέ δέν εἶχε πιστεψει σ' αὐτόν; Ό ἐμπνευστής τῆς έκστρατείας ἐλειπε ἀπό τραγικό λάθος τῶν Ἀθηναίων, καί τό χειρότερο ἦταν πώς τό ἔξυπνο μυαλό του, αὐτή τήν κρίσιμη στιγμή, ἐργαζόταν γιά λογαριασμό τῶν ἔχθρων ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων.

'Ο κατακουρασμένος Νικίας ἔστειλε δραματικό γράμμα στούς Ἀθηναίους παρακαλώντας τους νά ἐγκαταλείψουν τόν ἀγώνα, ἢ νά στείλουν «στρατό καί ναυτικό καί χρήματα». Ικέτευε ἀκόμα νά τόν ἀντικαταστήσουν, γιατί ἦταν γέρος πιά κι ἄρρωστος ἀπό τά νεφρά του. Πεισμωμένοι οι Ἀθηναῖοι ἔστειλαν νέες δυνάμεις μέ ἀρχηγό τό στρατηγό Δημοσθένη, χωρίς νά ἀνακαλέσουν τό Νικία.

'Η κατάσταση καί πάλι δέν ἄλλαξε, παρ' ὅλη τή γενναιότητα πού ἐδειξαν οι Ἀθηναῖοι. Δέν ἦταν εύκολο νά καταλάβουν τίς Συρακούσες, κι οι λιγοστές ἐπιτυχίες τους δέν ἐφερναν κανένα ἀποτέλεσμα. Ἀντίθετα, στίς ναυμαχίες χάθηκε σημαντικό μέρος τοῦ στόλου τῶν Ἀθηναίων καί, τέλος, οι δυό ἄτυχοι στρατηγοί, ὁ Νικίας κι ὁ Δημοσθένης, ἔχασαν τό στόλο τους σέ ναυμαχία καί ύποχώρησαν στό ἐσωτερικό τοῦ νησιού, ὅπου ύστερα ἀπό ἀφάνταστες ταλαιπωρίες ἀναγκάστηκαν νά παραδοθοῦν μέ τά ἀπομεινάρια τοῦ στρατοῦ τους (413).

Οι Συρακούσιοι είχαν ἀποφασίσει νά ἐκδικηθοῦν τόσο παραδειγματικά τούς έχθρους τους, ὥστε στή μανία τους ούτε οι δυό στρατηγοί δέ γλίτωσαν τά μαρτύρια καί τό θάνατο. Πολλούς ἀπό τούς στρατιώτες τούς σκότωσαν ἄλλους ταλαιπωρημένους κι ἄρρωστους ἀπό τίς κακουχίες τούς ἔριξαν στά λατομεία νά δουλεύουν, κι ἐκεὶ σέ λίγο βρήκαν οἰκέτρο θάνατο. Στήν έκστρατεία αὐτή χάθηκαν καράβια καί ἐφόδια, καί, τό σπουδαιότερο, τό ἀνθος τῆς ἀθηναϊκῆς νεολαίας. Οι ἀπώλειες ἦταν φοβερές γιά τήν πόλη.

Οι Ἀθηναῖοι νικήθηκαν καὶ στή στεριά καὶ στή θάλασσα, καὶ μέ κάθε τρόπο· τά δυστυχήματά τους στάθηκαν, ἀπό κάθε ἄποψη, με γάλα· χάσανε στρατό καὶ στόλο κι ὅ, τι ἄλλο εἶχαν, καὶ ἀπό τούς πολλούς πού ἐκστρατεύσανε, λίγοι γύρισαν στήν πατρίδα», σημειώνει ὁ Θουκυδίδης κλείνοντας στήν Ἰστορία του τό κεφάλαιο γιά τή Σικελική ἐκστρατεία.

7. Ο ΔΕΚΕΛΕΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Ἐνας πραγματικά μεγάλος Εὐρωπαῖος ἱστορικός, ὁ Γερμανός Χέλμουτ Μπέρβε, γράφει πώς «ἡταν μοιραία γιά τήν Ἀθήνα ἡ ὥρα πού ὁ μεγαλοφύης γιός της, ὁ Ἀλκιβιάδης, πέρασε στό στρατόπεδο τοῦ ἀντιπάλου».

Οταν πέφτει ὁ ἴσχυρός, τότε ὅλοι ἔσοικώνονται ἐναντίον του καί τά πάντα γυρίζουν ἀντίθετα. Στήν Ἀθήνα, μετά τήν πανωλεθρία, ἐπικράτησε μεγάλη σύγχυση, γιατί ἔλειπε ὁ ἀρχηγός πού θά ἔβγαζε τήν πόλη ἀπό τή δύσκολη θέση. Ωστόσο, ὁ γενναῖος λαός της μέ θάρρος προσπάθησε νά ἀντιμετωπίσει τήν κατάσταση κι ἀποφάσισε νά ναυπηγήσει νέα καράβια.

Οι σύμμαχοι βρῆκαν πώς ἡταν κατάλληλη ἡ ὥρα νά ἀποστατήσουν καὶ νά γλιτώσουν ἀπό τήν κυριαρχία τῶν Ἀθηναίων. Τέλος, οἱ Πέρσες, πού μέ τήν Καλλίειο εἰρήνη εἶχαν ἀποτραβήχτει ἀπό τόν Ἑλληνικό κόσμο, παρουσιάζονται ξανά, τώρα πού νικήθηκαν οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ προσφέροντας σάν ὅπλα ἀκαταμάχητα τά χρήματά τους ζητοῦν καὶ πάλι νά ἀνακατευτοῦν στίς Ἑλληνικές ὑποθέσεις.

Ἐτοι συμβαίνουν, ξαφνικά, ἀνήκουστα πράγματα. Ὁ Ἀλκιβιάδης καταφέρνει μέ τήν εὐγλωττία του νά πείσει τούς Σπαρτιάτες νά ἔγκαταλείψουν τήν πατροπαράδοτη κλειστή πολιτική τους καὶ νά πάρουν ὀπωσδήποτε τήν ἡγεμονία ἀπό τούς Ἀθηναίους. Στήν προσπάθειά τους αὐτή δέ δίστασαν οἱ Σπαρτιάτες, χάνοντας κάθε ἔθνική ἀξιοπρέπεια, νά ἀναγνωρίσουν τήν περσική κυριαρχία στίς Ἑλληνικές πόλεις τής Μ. Ἀσίας, παίρνοντας γιά ἀντάλλαγμα τά χρήματα πού τούς πρόσφερε ὁ σατράπης Τισσαφέρνης, γιά νά ἐτοιμάσουν στόλο καὶ νά χτυπήσουν τούς Ἀθηναίους.

Στήν περίπτωση αὐτή, καὶ στά δυό ἀντίπαλα στρατόπεδα ἔλειψε ἔνας ήθικός ἀρχηγός. Ὁ Ἀλκιβιάδης, ἔξυπνος καὶ διορατικός, ἀπύθμενα ὅμως φιλόδοξος, ἀφού ἔσθήκωσε τούς συμμάχους τῶν Ἀθηναίων σέ ἀποστασία, δέ δίστασε, ὅταν κατάλαβε πώς τόν ὑποπτεύονταν οἱ Σπαρτιάτες, νά προσφέρει, προσωρινά, τίς ὑπηρεσίες του στό σατράπη τοῦ Μεγάλου Βασιλέως, τόν Τισσαφέρνη. Ἐτοι, νέα καταστρεπτική συμβουλή, καὶ γιά τίς δυό Ἑλληνικές πόλεις,

Νέα ἐμφάνιση
τῶν Περσῶν

‘Ο Ἀλκιβιάδης
πηγαίνει μέ τούς
Πέρσες

Λεπτομέρεια ἀπό τημητικό ψήφισμα τῶν Ἀθηναίων πρός την τῶν Σαμιών πού τοὺς ἔμεναν πιστοὶ φίλοι καὶ σύμμαχοι οἱ μάιν ἐποχὴ πού ἡ καταδρομή τῆς τύχης ἦταν φοβερή γά την Ἀθήνα. Στὸ ἀνάγλυφο παριστάνεται ἀριστερά ἡ Ἡρα, πολιοῦχος θεά τῆς Σάμου, νά κρατεῖ τὸ σκῆπτρο τῆς, ενώ δίνει τὸ δεξεῖ τῆς χέρι (δεξιωση) στὴν Ἀθηνᾶ, πού πάνωπλη – ἡ ἀσπίδα τῆς εἶναι ἀκουμπαμένη πλάι στὸν κορμό ἐνός δέντρου – συμβολίζει τὴν πόλη τῆς Ἀθήνας. Τέλη δου π.Χ. αἱ Μουσεῖο Ακροπόλεως.

ἔδωσε αὐτή τῇ φορά, τονίζοντας πάws τὸ συμφέρον τῶν Περσῶν ἥταν νά ὑπάρχει ἀδιάκοπη διαμάχη ἀνάμεσα στίς δυό δυνατές Ἑλληνικές παρατάξεις, ώστε νά χτυπιούνται μεταξύ τους καὶ νά ἀδυνατίσουν.

Στὸ μεταξύ οἱ Σπαρτιάτες είχαν κάμει στόλο μέ τὰ περσικά χρήματα καὶ βρίσκονταν στὸ Ἀνατολικό Αίγαιο. Ὁ Ἀλκιβιάδης, πού δέν ἔνιαθε ἀσφάλεια κοντά στὸν ὑπουλὸ Τισσαφέρνη, σκέφτηκε νά ζητήσει δικαίωση ἀπό τοὺς Ἀθηναίους. Στήν μπερδεμένη λοιπόν οὐτή περίοδο συνεννοήθηκε μέ τοὺς στρατηγούς τους πού βρίσκονταν στή Σάμο, καὶ κατόρθωσε νά τὸν ἀνακαλέσουν στήν Ἀθήνα, ὅπου οἱ πολιτικές διαμάχες ἥταν φοβερές. Ὅποισχέθηκε νά χαλάσει τή συμμαχία τῶν Περσῶν μέ τοὺς Λακεδαιμονίους.

Πρίν γυρίσει, μέ τή συνεργασία τῶν Ἀθηναίων στρατηγῶν καὶ μέ λίγα καράβια πού κι αὐτός ἔφτιασε μέ περσικά χρήματα, κατόρθωσε νά νικήσει τό στόλο τῶν Σπαρτιατῶν καὶ νά καταλάβει πόλεις στὸν Ἐλλήσποντο γιά λογαριασμό τῶν Ἀθηναίων. "Υστερα ἀπό αὐτό, ὁ ταλαιπωρημένος λαός τῆς Ἀθήνας, κουρασμένος ἀπό τὸν

ἀρδεύματα" Ο
μετὰ τὴν πολιούχη
πολιάτι

‘Ο Ἀλκιβιάδης
γυρίζει στήν
Ἀθήνα

ἀγώνα στό ἑσωτερικό καί στό ἔξωτερικό, τόν δέχηται θριαμβευτικά, βρίσκοντας σωτήρια τήν ἐπιστροφή του. Εἶχαν τόση ἀνάγκη νάνιώσουν καί πάλι οἱ Ἀθηναῖοι νά κατευθύνει τίς τύχες τους ἵνας στιβαρός πολιτικός, ὥστε ξεχώντας τήν προηγούμενη συμπεριφορά του τόν διόρισαν στρατηγό μέν ἀπεριόριστη ἔξουσία (στρατηγόν αὐτοκράτορα) καί τού ἀνάθεσαν νά συνεχίσει τόν πόλεμο.

“Ἄν αὐτή τῇ δεύτερῃ φορᾷ τόν ἀφηναν οἱ Ἀθηναῖοι στήν ἔξουσία κι ἄν τόν ἀκουγαν, ἔστω καί τήν τελευταία στιγμή, δέ θά ἔχαναν τόν πόλεμο. Είναι ὅμως τόσο δύσκολο, νά κερδίσει κανείς τήν ἐμπιστοσύνη, πού ἔξαιτίας του ἔχει κλονισθεῖ στίς ψυχές τῶν ἄλλων. Ἔτσι, μιά νέα ἀποτυχία τοῦ στόλου στό ἀκρωτήριο Νότιο, κοντά στήν Ἐφεσο, πού δέν ἤταν διόλου φταίξιμο τοῦ Ἀλκιβιάδη, θύμισε στούς Ἀθηναίους τά παλιά του λάθη, μέν ἀποτέλεσμα καί τή στρατηγία νά τού πάρουν καί νά τόν ὀχρηστεύσουν τή στιγμή πού τόν είχαν μεγαλύτερη ἀνάγκη. Ναύαρχος τοῦ σπαρτιατικοῦ στόλου είχε φτάσει ἔνας ἄνθρωπος μέν ἀφάνταστη ἰκανότητα καί πονηρία, ὁ Λύσανδρος.

‘Ο Ἀλκιβιάδης ἀποσύρθηκε σέ μιά ἴδιοκτησία πού είχε στή χερσόνησο τῆς Καλλιπόλεως, καί ἀπό κεῖ παρακολουθοῦσε, σάν θε-

Επιπύμπιο
τοπό πάλαι ὁ ναὸς τοῦ νομοῦ
τοῦ ποταμοῦ τοῦ Παναθηναϊκοῦ
τοῦ ποστοῦ τοῦ Παναθηναϊκοῦ
τοῦ ποστοῦ τοῦ Παναθηναϊκοῦ

“Ηπτα τάν
Σπαρτιατάν στής
Ἀργινοῦσες

Ἐπιπύμπιο ἀπτικό ἀνάγλυφο μέν παράσταση τῆς νεκρῆς Ἀμφαρέτης πού κρατεῖ στά χέρια τῆς τό νεκρό της ἔγγονάκι, ὅπως σημειώνεται στό ἐπίγραμμα πού είναι χαραγμένο πάνω στό ἐπιστόλιο τοῦ ἀναγλύφου. Τό ἔργο είναι ἐξαιρετικά ἐκφραστικό, μέν πτύχωση ἀξιοσημείωτη στό φόρεμα. Γόρω στά τέλη τοῦ 5ου π.Χ. αι. Μουσείο Κεραμεικοῦ. Οἱ παραστάδες ἀριστερά καί δεξιά ἀπό τίς μορφές, ὅπως καί τό ἐπιστόλιο ἀποδίδουν τό σχῆμα μικροῦ ναοῦ, γι' αὐτό τά λέμε ναϊσκόμορφα αὐτά τά ἐπιπύμβια.

ατής πιά, τήν κατάσταση. Τό 406, οι Ἀθηναῖοι στρατηγοί κατόρθωσαν νά νικήσουν τό σπαρτιατικό στόλο στίς Ἀργινοῦσες, μεταξύ Μυτιλήνης καὶ Μ. Ἀσίας. Ὁ στόλος τῆς Ἀθήνας ἦταν πάντα ὁ ισχυρότερος καί, θέλοντας νά δώσουν οἱ στρατηγοί της τό τελικό χτύπημα στό Σπαρτιατικό, πού πάλι τόν κατεύθυνε ὁ Λύσανδρος, τόν παρακολούθησαν ὡς τόν Ἐλλήσποντο. Ἡ τακτική πού ἀκολουθούσαν οἱ Ἀθηναῖοι ἦταν σφαλερή· ὁ Ἀλκιβιάδης παρακολουθώντας τίς κινήσεις τους τούς παράγγειλε νά τήν ἀλλάξουν.

Ο ἀθηναϊκός στόλος αἰχμαλωτίζεται ἀπό τὸν Λύσανδρο

Κανείς, ὅμως, δέν τόν ἀκουσε, κι ἔτσι κατόρθωσε ὁ Λύσανδρος μέ τέχνασμα στούς Αἴγος Ποταμούς, τήν ὥρα πού τά ἀθηναϊκά πληρώματα βρίσκονταν στή στεριά, νά αἰχμαλωτίσει τό στόλο καί νά τόν ἔχει πιά στήν κατοχή του (405 π.Χ.).

Ἡ καταστροφή είχε γίνει μέσα σέ λίγες στιγμές, κι ἡ ζημία ἦταν ἀνυπολόγιστη. Ἡ Ἀθήνα είχε μείνει χωρίς στόλο. Τί θά μποροῦσε πιά νά τή σώσει; Τό τέλος της ἦταν ἀναπόφευκτο. Τό ιερό πλοίο, ἡ Πάραλος, ἔφερε στήν Ἀθήνα τήν είδηση τής συμφορᾶς.

Ἄπομονωμένη ἡ πόλη ἀπό τήν πλευρά τής στεριάς, ἔσαιτίας τοῦ μόνιμου στρατοπέδου τῶν Σπαρτιατῶν στή Δεκέλεια, ἀποκλείστηκε σέ λίγο ἀπό τό Λύσανδρο κι ἀπό τή θάλασσα. Μέ ἀξιοπρέπεια καί πικρία οἱ Ἀθηναῖοι περίμεναν τό τέλος. Κι ὅταν πιά τέλειωσαν ὄλοτελα οἱ τροφές κι ἡ πολιορκία ἔγινε ἀβάσταχτη, ζήτησαν εἰρήνη.

Ἡ εἰρήνη καὶ οἱ ὄροι τῆς. Στό Συνέδριο πού ἔγινε στή Σπάρτη, οἱ σύμμαχοι τῶν Σπαρτιατῶν, ίδιως οἱ Κορίνθιοι, προσπάθησαν νά τούς πείσουν νά ισοπεδωθεῖ τελείως ἡ Ἀθήνα. Στήν περίσταση αὐτή, παρ' ὅλη τήν ὀγριότητα πού είχε ἐπικρατήσει στόν πόλεμο, οι Σπαρτιάτες ἔδειξαν εύγένεια καί μεγαλοψυχία στούς νικημένους, λέγοντας πώς δέν ἐπιτρέπόταν νά καταστρέψουν πόλη πού ἔσωσε ἄλλοτε τήν Ἐλλάδα. "Ετσι, δέν ἀκουσαν τή γνώμη τῶν συμμάχων, ἀποφάσισαν ὅμως τήν εἰρήνη μέ πολύ βαριούς ὄρους:

α. Νά παραδοθοῦν ὅλα τά καράβια τῶν Ἀθηνῶν, ἐκτός ἀπό δώδεκα.

β. Νά δεχτοῦν οἱ Ἀθηναῖοι ὅλους τούς πολιτικούς ἔξορίστους πίσω.

γ. Νά γκρεμίσουν τά τείχη τῆς Ἀθήνας καί τοῦ Πειραιᾶ, καθώς καί τά Μακρά Τείχη, καί

δ. Νά ἀκολουθοῦν τούς Σπαρτιάτες, ἔχοντας ἀπό δῶ καί πέρα τούς ίδιους μέ αὐτούς ἔχθρους καί φίλους.

'Αφοῦ ἀποβιβάστηκε ὁ Λύσανδρος στήν πόλη καί ἔβαλε νά γκρεμίσουν τά τείχη της, πήγε καί κατέλαβε τήν τελευταία πιστή σύμμαχο τῶν Ἀθηναίων, τή Σάμο, ὅπου ἀνέβασε στήν ἔξουσία τούς ὀλιγαρχικούς, καί γύρισε νικητής στή Σπάρτη.

Ἡ Ἀθήνα είχε νικηθεῖ κι ἦταν τώρα χωρίς τείχη καί χωρίς στόλο.

8. ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

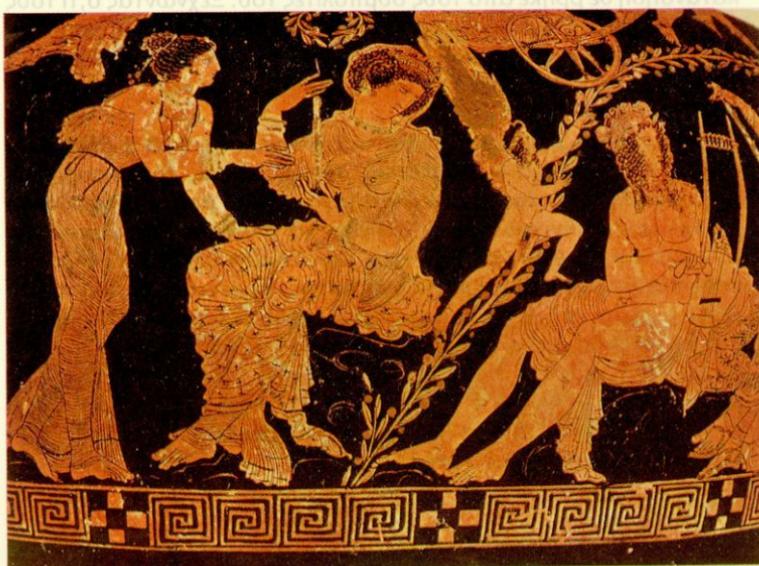
‘Η σύγκρουση τής Ἀθήνας μέ τή Σπάρτη σημείωσε τήν ἀρχή τοῦ τέλους τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου καί χάραξε ἀνεπανόρθωτα τή ζωὴ τοῦ ἔθνους. ‘Η δημιουργική πνοή πού φύσηξε ὑστερα ἀπό τούς Περσικούς πολέμους χάθηκε, ἀφήνοντας στή θέση τῆς τήν πίκρα τοῦ χειρότερου ἐμφύλιου σπαραγμοῦ. Καί τά δυό στρατόπεδα βγῆκαν κατεστραμμένα: πλῆθος ἄνθρωποι εἶχαν σκοτωθεῖ, ἡ χώρα εἶχε μείνει ἀκαλλιέργητη, τό ἐμπόριο μαράζωσε καί, γενικά, ἄλλαξε ἡ Ἑλληνικὴ νοοτροπία.

Λίγες δεκαετίες πρίν, ἐνωμένοι οἱ Ἕλληνες ἀπομάκρυναν ἀπό τή χώρα τους τούς Πέρσες. Γιά νά ἔξουδετερώσουν, τώρα, ὁ ἔνας ἀντίπαλος τόν ἄλλον, ἔδωσαν στόν ἑαυτό τους τή θλιβερή ἀδεια, χάνοντας κάθε ἀξιοπρέπεια, νά ἐπιζητήσουν μέ περσικό χρυσάφι νά ἀλληλοχτυπηθοῦν.

Ἀκόμη χειρότερο φαινόμενο στάθηκε ἡ φοβερή σκληρότητα, πού καί οι δύο ἀντίπαλες μερίδες ἐκδήλωσαν στίς διάφορες νίκες τους: μεταχειρίστηκαν συμπατριώτες τους, πού μιλούσαν τήν ἴδια γλώσσα, πίστευαν στούς ἴδιους θεούς κι εἶχαν τήν ἴδια καταγωγή, σάν νά ἦταν οἱ χειρότεροι ἔχθροι, ἐξολοθρεύοντας τούς κατοίκους Ἑλληνικῶν πόλεων ἡ πουλώντας τους δούλους.

Μετά τούς Περσικούς πολέμους, χαρά, ίκανοποίηση καί περη-

‘Ο Φάων, αἰώνια νέος, παίζει τή λύρα του. Λεπτομέρεια ἀπό τή διακόσμηση ἐρυθρόμορφης ύδριας, τοῦ ζωγράφου Μειδία. 410 π.Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Φλωρεντίας.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μετατροπή
περιεχομένου

“Ελλειψη
ἀξιοπρέπειας

φάνια οδήγησαν στό θαῦμα τοῦ 5ου αἰώνα. "Υστερα ἀπό τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμο, ὀλόκληρη ἡ Ἑλλάδα θρήνησε τίς ἀπώλειες καὶ τὴν ἄσκοπη διαμάχη.

'Από τὰ χειρότερα φαινόμενα πού σημειώθηκαν στὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμο, στάθηκε ἡ φθορά τῆς δημοκρατίας στὴν Ἀθήνα, ὅπου ὁ λαός της, πέφτοντας στὰ χέρια τῶν δημαγωγῶν, μεταβλήθηκε σέ ὄχλο.

Καταδίκη τοῦ
Σωκράτη
αληθινοποιεῖται
ἀπό τὸν
Διόστρο

ρηματικὸς
κανοπόδιος

Στίς θλιβερές πολιτικές διαμάχες πού θά ξεσπάσουν ἀμέσως ὑστερα, πρῶτο θύμα καὶ τραγικότερο ἀπό ὅλα θά πέσει ὁ μεγαλύτερος φιλόσοφος τῶν αἰώνων, ὁ Σωκράτης (399 π.Χ.). Οἱ ἔιδοι οἱ συμπολίτες του θά τὸν κατηγορήσουν, θά τὸν δικάσουν καὶ θά τὸν καταδικάσουν σέ θάνατο. Πιστός ἐκεῖνος στὴ διδασκαλία του, ἃν καὶ τοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία νά δραπετεύσει καὶ νά σωθεῖ, προτίμησε νά πει τὸ κώνειο*, δείχνοντας μὲ τὴν ύπεροχη στάση του πώς ὅ, τι εἶχε κηρύξει – πειθαρχία στοὺς νόμους τῆς πατρίδας καὶ ἀρετή – δέ θά τὰ πρόδινε γιά νά κρατηθεῖ στὴ ζωή.

Ἡ κακὴ τύχη τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς ἀρχαιότητας. Μιά σειρά μεγάλων ἀνδρῶν κυβέρνησε τὴν Ἀθήνα στὸν 5ο αἰώνα ἡ ὄρισε τίς τύχες τῆς στίς δύσκολες στιγμές. Παράξενο είναι πώς κανείς δέν τελείωσε ἥρεμα τῇ ζωῇ του. 'Ο νικητής τοῦ Μαραθώνα ἔσβησε, καταδικασμένος, στὴ φυλακή, ὁ μεγάλος Θεμιστοκλῆς ἔξοριστος καὶ κατατρεγμένος. 'Ο δίκαιος Ἀριστείδης ἐγνώρισε τοῦ ἔξιστρακισμοῦ τὴν πικρία. Τό ἔιδο κι ὁ νικητής τοῦ Εύρυμέδοντα, ὁ Κίμων, πού πρόλαβε νά τὸν βρεῖ ὁ θάνατος ἐνδοξο, πρὶν πάθει ἄλλα δεινά. 'Ο εξοχὸς Περικλῆς τίς ὥρες τῆς δυσκολίας καμιά συμπαράσταση ἡ κατανόηση δέ βρήκε ἀπό τοὺς συμπολίτες του. Ξεχνώντας ὅ, τι τοὺς εἶχε προσφέρει, ὅχι μόνον ἐκεῖνον κατάτρεξαν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀνθρώπους πού ἀνήκαν στὸ στενό του περιβάλλον (τὸν Ἀναξαγόρα, τὸ Φειδία, τὴν Ἀσπασία κ.ἄ.) τοὺς δυσφήμησαν, καὶ τοὺς κακομεταχειρίστηκαν.

Εἶχαν τὴ θαυμαστὴ ἰκανότητα νά ξεχωρίζουν καὶ νά ἀναδείχνουν τοὺς ἄξιους οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι. Γρήγορα, ὅμως, τοὺς κούραζε ἡ μεγαλοσύνη καὶ ζητοῦσαν νά ἀπαλλαγοῦν, ἀπό ἀσυναίσθητο, ἀλλά ἔντονο φόβο μήν τοὺς ἴδουν ξαφνικά νά παίρνουν αὐθαίρετα τὴν ἔξουσία καὶ νά γίνονται τύρannoi. Τῶν ἄλλων μεγάλων ἀνδρῶν ἡ στέρηση δέν ἀφῆσε φανερά τὰ χνάρια τῆς, γιατί νεώτεροι καὶ τὸ ἔιδο ἄξιοι μπῆκαν στὴ θέση τους ἀμέσως, χωρίς νά σημειώθει χάσμα. Τοῦ Ἀλκιβιάδη ὅμως τὴν ἀσυλλόγιστη ἀνάκληση τὴν ὥρα τοῦ πολέμου τὴν πλήρωσαν θανάσιμα οἱ Ἀθηναῖοι. 'Από τότε σιβήνει, γιά πάντα, ἡ θεϊκὴ ἥρεμία καὶ ἡ γαλήνη πού καθρεφτίζεται στὰ ἔξοχα πρόσωπά τους, ὅπως τὰ σμιλεψε μέ τὴν ἀθάνατη τέχνη του ὁ Φειδίας στὴ ζωφόρο τοῦ Παρθενώνα.

1. Ο Θουκυδίδης ύμνει στόν ἐπιτάφιο του τό δημοκρατικό πολίτευμα τῆς Ἀθήνας:

«Κυβερνούμαστε δηλαδή μέ πολίτευμα, πού δέ ζηλεύει τούς θεομούς τῶν ἄλλων, ἀλλά εἰμαστε μᾶλλον ἡμεῖς παράδειγμα γιά πολλούς, παρά πού ξε- σηκώνομε τίς συνήθειές τους. Καί λέγεται μέ τ' ὄνομα δημοκρατία, γιατί δέν κυβερνέται γιά τό συμφέρον τῶν λιγῶν, ἀλλά γιά τούς πολλούς, κι ἔχουν ὅλοι τά ἴδια δικαιώματα σύμφωνα μέ τούς νόμους γιά τίς ιδιωτικές διαφορές μεταξύ τους· γιά τά δημόσια ἀξιώματα, ὅμως, γιά ὅποιαν ίκανότητα ἐκτιμά- ται ὁ καθένας, δέ φτανει σέ θέση πολιτική ἐξ αἵτιας τῆς τάξης ὅπου ἀνήκει παρά ἀπό τὴν ἀξιοσύνη του· κι οὕτε ἐξ αἵτιας τῆς φτώχειας του, ὅταν μπο- ρεῖ νά προσφέρει κάπι καλό στήν πολιτεία, ἀποκλείεται ἀπό τό ἀξίωμα, ἐπειδή είναι ταπεινῆς καταγγῆς».

Θουκυδίδη, «Ιστορία», B 37 (Μετ. "Ελλης Λαμπρίδη)

2. Τό τέλος τοῦ πολέμου· ἡ εἰδηση τῆς συμφορᾶς στήν Ἀθήνα:

«Στήν Ἀθήνα ἔγινε γνωστή ἡ συμφορά νύχτα, ὅταν ἔφτασε ἡ Πάραλος, καὶ ὁ θρῆνος, καθώς ὁ ἔνας τὴν ἀνάγγελεν στὸν ἄλλο, ἔφτανε, μέσον ἀπό τὰ Μακρά τείχη, ἀπό τὸν Πειραιά στήν πόλην· ὥστε ὀλόκληρη ἐκείνη τῇ νύχτᾳ κανείς δέν ἔκλεισε μάτι, γιατί θρηνοῦσαν δχι μονάχα ἐκείνους πού είχαν σκοτωθεῖ, ἀλλά πολὺ περισσότερο τούς ἔαυτούς τους, γιατί νόμιζαν πώς θά πάθουν ὅ, πι αὐτοί ἔκαμαν στούς Μηλίους, πού ἦταν ἀποικοι τῶν Λακεδαιμονίων, ὅταν τούς ὑπόταξαν ὑστερα ἀπό πολιορκία καὶ στούς κατοίκους, τῆς Ἰσπαίας... καὶ σέ πολλούς ἀλλους ἀπό τούς "Ελληνες. Τὴν ἄλλη μέρα ἔκαμαν συνορθώσαν τά τείχη, νά τοποθετήσουν φρουρές καὶ νά πάρουν γενικά δλα τά ἀπαιτούμενα μέτρα γιά τὴν πόλη πού ἐπρόκειτο νά πολιορκηθεῖ».

Ξενοφώντα, «Ελληνικά» B, 3-4 (Μετ. Μιχ. Δαφέρμου)

τηγή: ἔγινε οφεγγένενδο οιδικύτερο
Η... υσονδορθήν ωστε ἕπαρον
τονδε 'στηναντοτε 'ονοδον οιοδιαν
το οιαδιοπάτοντα θεροφ... οιδιόποτον
οιηδηψι οι αινότι οπο ιητα ιηνα
έπιτ ρέοσο δι ιητη ιηνονταλ
αιηπυασιοδι... έγιτι ιηηηθ δηθη
ιηηηη δι ιηηη ιηηη δι ιηηη
ωαρηγή δι ιηηη δι ιηηη
υοπ... οιηηηη οιηηη ιηηη
ιηηηηη ιηηηηη ιηηηηη
Η... ιηηηηη οι ιηηηηη ιηηηηη

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

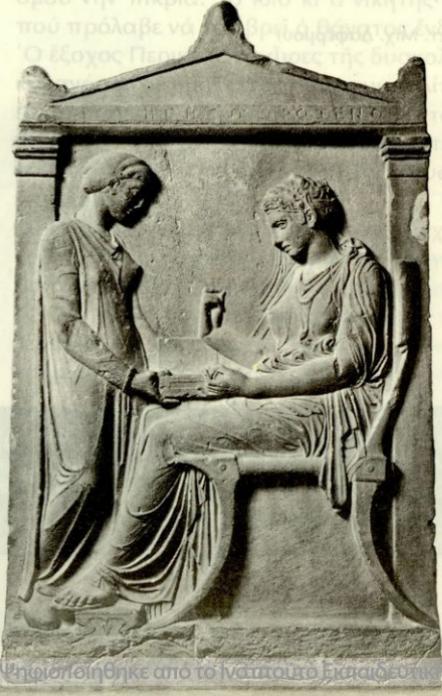
Η ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΤΗΣ ΣΠΑΡΤΗΣ

1. ΟΙ ΤΡΙΑΚΟΝΤΑ ΤΥΡΑΝΝΟΙ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Κατοδίκη τοῦ
Σωκράτη

‘Η Σπάρτη φέρθηκε μέ γενναιοφροσύνη τή στιγμή τῆς ἥττας τῶν Ἀθηναίων. Δέ θέλησε νά σπιλώσει τό ὄνομά της στούς αἰώνες κι ἀπόρριψε τίς φοβερές προτάσεις τῶν Κορινθίων καί ἄλλων Ἑλλήνων, πού πόθησαν νά ιδούν ισοπεδωμένη τήν Ἀθήνα νά σβήνει ἀπό τό χάρτη.

Στούς ὄρους ὅμως τῆς εἰρήνης, πού ἐκλεισαν μέ τούς νικημένους Ἀθηναίους, στάθηκαν σκληροί οι Σπαρτιάτες. Στήν κοιτίδα τῆς δημοκρατίας ὁ Λύσανδρος παράδωσε τήν ἀρχή σέ τριάντα ὀλιγαρχικούς, μέ ἀρχηγό τό Θηραμένη, πού κυβέρνησαν μέ τόση ἀγριότητα, ὥστε ὄνομάστηκαν Τύραννοι. Στούς ὄχτω μῆνες πού ἐμειναν στήν ἔξουσία (τούς ύποστήριξε ή σπαρτιατική φρουρά), ἔκαμαν φριχτές καταδιώξεις τῶν πολιτῶν καί σκότωσαν γύρω στούς 1.500 ἀνθρώπους. ‘Η ληστεία κι ή ἀρπαγή ἡταν στήν ήμερήσια διάταξη. Στό τέλος συγκρούστηκαν ἄγρια καί μεταξύ τους.

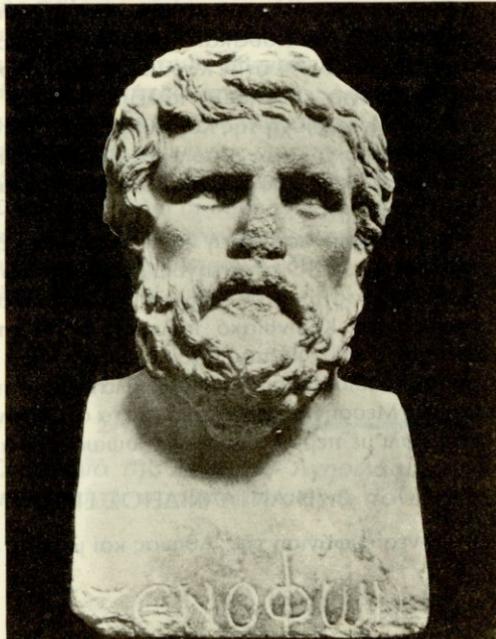
‘Ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τῆς Ἡγησίως, κόρης τοῦ Προξένου. ‘Η νεκρή Ἡγησίω, καθισμένη σ’ ἔνα θαυμάσιο θρόνο, πατώντας σέ ύποποδιό, φορεί κατάσαρκα τό χιτώνα καί ἀπό πάνω τό ἱμάτιό της. Ἀπεναντί της ἡ δούλη της, γεμάτη Θλίψη, τῆς ἀκουμπάει στά πόδια τό κουπιό μέ τά κοσμήματα της, ἀπό όπου ἡ Ἡγησίω ἔχει πάρει ἔνα κόσμημα, πού παριστανόταν ἄλλοτε ζωγραφιστό καί πού τό κοιτάζει. ‘Η κομψή γυναικά, συγκρατημένη ἀπολύτως, ἀποπνέει τή Θλίψη τού θανάτου πού τή στέρησε τόσο νέα ἀπό τίς ἀπλές χαρές τῆς Ζωῆς, πού τίς ουμβολίζει τό κόσμημα. Θαυμάσιο ἔργο τῆς τελευταίας δεκαετίας τού 5ου π.Χ. αι. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

Ήταν τόσο φοβερό τό καθεστώς τους, ώστε όταν οι δημοκρατικοί Αθηναίοι, πού μέ άρχηγό τό Θρασύβουλο είχαν καταφύγει στή Θήβα, προχώρησαν από τό φρούριο τής Φυλῆς (στήν Πάρνηθα) πρός τόν Πειραιά καί, αφού τόν κατέλαβαν, κατάλυσαν τήν τυραννία, οι ίδιοι οι Σπαρτιάτες δέ θέλησαν νά ύποστηρίξουν τούς Τριάκοντα. Ο Θρασύβουλος έδωσε γενική άμνηστία* καί ξανάφερε τή δημοκρατία στήν Αθήνα.

2. ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ Η ΠΕΡΣΙΑ

Τήν έποχή αύτή καθιερώνεται ένα παράξενο φαινόμενο, πού οφείλεται στήν οίκονομική κακοδαιμονία πού μάστιζε τότε τήν Έλλαδα. Πολλοί Ελληνες φεύγουν από τίς πόλεις τους καί προσφέρουν, ώς μισθοφόροι, τίς στρατιωτικές τους ύπηρεσίες στούς Πέρσες. Άρχιζει, μέ αύτό τόν τρόπο, μιά σοβαρή άφαίμαξη ζωτικών στοιχείων από τήν Έλλαδα.

Ο Λύσανδρος είχε γοητεύσει τό βασιλιά τῶν Περσῶν Ἀρταξέρξη μέ τή γενναιότητά του. "Ετοι, συμπάθησε χάρη σ' αύτόν καί τή Σπάρτη. "Οταν, όμως, δέ άδελφός του δέ Κύρος, μέ σπαρτιατική βοήθεια, τόν χτύπησε θέλοντας νά τού πάρει τή βασιλεία, δέ θαυμασμός γιά τή Σπάρτη χλώμιασε. Στή μάχη τῶν δύο άδελφῶν στά Κούναξα νικήθηκε δέ Αρταξέρξης, δέ Κύρος δόμως σκοτώθηκε (401 π.Χ.).

Μαρμάρινο πορτραΐτο τοῦ
ιστορικοῦ Ξενοφώντα.
Μουσεῖο Αλεξανδρείας.

περιήγηση στην ιστορία της Ελλάδας
από τον ιστορικό Ξενοφώντα.
Μερικά μέρη της Ελλάδας
είναι από την ιστορία της.

νότο ρυθμό
εισιτήριο

Τότε, σημειώθηκε ἔνα πρωτόφαντο γεγονός ἀπό τούς "Ελληνες μισθοφόρους, πού ἔμεινε θαυμαστό κατόρθωμα στήν ιστορία: ἡ Κάθοδος τῶν Μυρίων. Δέκα χιλιάδες "Ελληνες πού ἤταν στό στρατόπεδο τοῦ Κύρου, μέ αρχηγό τὸν Ἀθηναῖο Ξενοφώντα κατόρθωσαν, παρ' ὅλες τίς ἀντίξοες περιστάσεις, νά διαβούν τήν ἔχθρική χώρα καί νά φτάσουν στόν Εὔξεινο.

Οἱ Σπαρτιάτες ἐνδιαφέρονται γιά τίς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας.

Τήν ἐποχὴν ἑκείνη οἱ Ἑλληνικὲς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας, τό πιο τυραννισμένο μέρος τοῦ Ἑλληνισμοῦ, εἶχαν καί πάλι προβλήματα μέ τούς Πέρσες. Οἱ Σπαρτιάτες πίστεψαν πώς εἶχαν, τώρα πιά, χρέος νά τίς βοηθήσουν. Ἔστειλαν, ἔτοι, δυό στρατηγούς – τό Θίβρωνα ἀρχικά, καί ὑστερα τό Δερκυλίδα – πού δέν κατόρθωσαν ὅμως σπουδαῖα πράγματα.

Στό μεταξύ, τό 396, ὁ βασιλιάς τῆς Σπάρτης Ἀγησίλαος – ἔνας ἄνθρωπος πού ὁ ἱστορικὸς Ξενοφῶν τὸν χαρακτηρίζει τέλειο –, εὐγενικός καί φιλάνθρωπος, μέ σκέψεις πανελλήνιες, ἔβαλε στό μυαλό του νά καταλύσει τό περσικό κράτος. Τό ὅπλο ὅμως, πού ἡ ἴδια ἡ πόλη του δέχτηκε ἄλλοτε νά χρησιμοποιήσει ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων (τά περσικά χρήματα), δόθηκε τώρα στούς ἔχθρούς τῆς Σπάρτης. Καί τοῦ εὐγενικοῦ ἀνθρώπου ἡ προσπάθεια ἔπεισε στό κενό.

Μάχη στήν
Κορώνεια

Ἄναγκαστηκε, ἀφήνοντας τή Μ. Ἀσία, ὅπου είχε κερδίσει ἀρκετές νίκες ἐναντίον τῶν Περσῶν, νά γυρίσει γρήγορα στήν Ἑλλάδα, γιά ν' ἀντιμετωπίσει τούς συνασπισμένους μέ περσικά χρήματα Θηβαίους, Κορινθίους καί Ἀργείους, μαζί καί τούς Ἀθηναίους, πού τούς νίκησε τό 394 στήν Κορώνεια τῆς Βοιωτίας.

Ἐξι χρόνια κράτησε ὁ πόλεμος (ῶς τό 392) καί στό διάστημα αύτό, στήν περιοχή τῆς Κορινθίας ὅπου μεταφέρθηκαν οἱ ἐπιχειρήσεις (λέγεται γι' αύτό ὁ πόλεμος Βοιωτικός ἢ Κορινθιακός), φάνηκε καθαρά πώς οἱ Σπαρτιάτες δέν κατόρθωσαν νά ἐπιβληθούν στούς ἄλλους Ἑλληνες.

Στήν περίσταση αύτή δυό σημαντικά γεγονότα ἀνέβασαν πάλι τήν Ἀθήνα: 1. Ὁ στρατηγός Ἰφικράτης ὄργανωσε μ' ἐλαφρά σώματα (πελταστῶν) τόν ἀθηναϊκό στρατό (νίκησε ἔτοι καί τούς Σπαρτιάτες στόν Κορινθιακό πόλεμο). 2. Ὁ στρατηγός Κόνων κατέστρεψε τό ναυτικό πού εἶχαν οἱ Σπαρτιάτες στήν Κνίδο (394). Ὅστερα, μέ τά ἴδια περσικά πλοῖα λεηλάτησε τά παράλια τῆς Λακωνικῆς καί τῆς Μεσσηνίας, ἔδωσε χρήματα στούς ἀντιπάλους τῆς Σπάρτης καί, πάλι μέ περσικό χρυσάφι, ὑψωσε ξανά τά τείχη τῆς Ἀθήνας.

3. Η ΑΝΤΑΛΚΙΔΕΙΟΣ ΕΙΡΗΝΗ (386 π.Χ.)

Ἡ νέα ἐμφάνιση τῆς Ἀθήνας καί μερικές ἐπιτυχίες τοῦ ναυτικοῦ

της στόν 'Ελλήσποντο άνησυχησαν τούς Πέρσες. Εἶχε φτάσει ή στιγμή νά έκμεταλλευτεῖ ή Σπάρτη τή δυσφορία τοῦ 'Αρταξέρξη, ἔτσι ώστε νά πάψουν οἱ 'Αθηναίοι καὶ χρήματα νά παίρνουν ἀπό τούς Πέρσες καὶ νά όργανώνουν τή συμμαχία τους.

Μέ τίς προσπάθειες τοῦ πονηροῦ Σπαρτιάτη ναυάρχου 'Ανταλκίδα, πού γι' αὐτό τό σκοπό τόν ἔστειλαν στήν 'Ασία, ὁ 'Αρταξέρξης ἐπιβάλλει τό 386 π.Χ. πρωτάκουστη συμφωνία. Τίμημα καὶ πάλι στάθηκαν οἱ ἑλληνικές πόλεις τῆς Μ. 'Ασίας, πού οἱ Σπαρτιάτες πρόθυμα τίς παραχώρησαν στό Μεγάλο Βασιλέα. 'Η εἰρήνη ὄνομά στηκε 'Ανταλκίδειος.

Οἱ ὄροι τῆς εἰρήνης. 'Η Κύπρος καὶ οἱ Μικρασιατικές πόλεις περνοῦσαν στήν περιοική κυριαρχία. Οἱ πόλεις στήν 'Ελλάδα θά ἔμεναν ἑλεύθερες κι ἀνεξάρτητες. Στήν 'Αθήνα θά ἀνήκαν, ἀπό δῶ καὶ πέρα, μόνον ή Λῆμνος, ή Ἰμβρος καὶ ή Σκύρος. 'Η Σπάρτη θά φρόντιζε γιά τήν ἐφαρμογή τῆς συνθήκης.

'Ετοι, ἐκατό χρόνια μετά τούς λαμπρούς κοινούς ἀγάνες τῶν 'Ελλήνων ἐναντίον τῶν Περσῶν, τό μίσος τῆς Σπαρτης γιά τήν 'Αθήνα ὀδήγησε στήν ἄθλια αὐτή εἰρήνη, πού εύτυχῶς δέ διατηρήθηκε πολύν καιρού.

4. ΔΕΥΤΕΡΗ ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑ (378/7 π.Χ.)

'Ο φόβος τῶν Περσῶν, ή πικρή πείρα πού ἀφῆσε ή σπαρτιατική ἡγεμονία κι ή θύμηση τῆς παλαιᾶς αἴγλης τῆς 'Αθήνας, μετά τήν καταστροφή τοῦ σπαρτιατικοῦ στόλου, ἔκαμπαν πολλές ἑλληνικές πόλεις νά ίδουν καὶ πάλι μέ καλό μάτι τούς 'Αθηναίους καὶ νά ἀναζητήσουν τήν προστασία τους. "Υστερα ἀπό αὐτό, ὄργανώθηκε ξανά ή ναυτική τους συμμαχία ἀπό τό 378/7 π.Χ. (δεύτερη 'Αθηναϊκή συμμαχία). Τή φορά αὐτή, βάση τῆς συμμαχίας ὁρίστηκε ή ισονομία κι ή ἑλευθερία τῶν συμμάχων. Δέ θά πλήρωναν φόρους ἀλλά συνεισφορά γιά τά έξοδα τοῦ στόλου. "Ολοι οἱ σύμμαχοι, μιά φορά τό χρόνο, θά ἔπαιρναν μέρος μέ μία ψῆφο στό Συνέδριο πού θά γινόταν στήν 'Αθήνα. Στή συμμαχία προσχώρησαν ή Εὔβοια, τό Βυζάντιο, ή Λέσβος καὶ ή Τένεδος, ή Χίος καὶ ή Ρόδος.

KYRIA ΣΗΜΕΙΑ

---

1. 'Η ἐμφάνιση τοῦ βασιλιὰ τῆς Σπάρτης 'Αγησιλάου, τελείως πρόσκαιρα, δημιουργεῖ τίς προϋποθέσεις γιά πανελλήνια όράματα.

2. Η ἔχθρα κι ἡ ἀπογοήτευση ἐνώνουν τό "Αργος, τήν Κόρινθο, τή Θήβα καὶ τήν Αθήνα ἐναντίον τῆς Σπάρτης καὶ ὁδηγοῦν στό Βοιωτικό ἥ Κορινθιακό πόλεμο.

3. Η Ἀθήνα τειχίζεται ξανά.

4. Καθιερώνεται ἡ συνήθεια τῆς χρησιμοποίησης περσικῶν χρημάτων στούς ἀγῶνες τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων μεταξύ τούς.

5. Τό θλιβερότερο γεγονός στάθηκε ἡ Ἀνταλκίδειος εἰρήνη, πού μέ εἰσήγηση τῆς Σπάρτης ἐπιβάλλει στούς "Ἑλληνες ὃ βασιλιάς τῆς Περσίας.

6. Η Ἀθήνα ἀνανεώνει, σέ περιορισμένη κλίμακα, τή συμμαχία της, αὐτή τή φορά μέ ίσονομία ἀνάμεσα στίς πόλεις (378/7 π.Χ.).

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Οι "Ἑλληνες μισθοφόροι ἀντικρίζουν τή θάλασσα:

«Κι ἐπειδή ἡ βοή ὀλοένα καί μεγάλωνε κι ἀκουγόταν ὅλο καὶ πιό κοντά καί κάθε τόσο οἱ νεοφερμένοι ὄρμοῦσαν τρέχοντας πρός τό μέρος ἐκείνων πού φώναζαν κι ὅσο περισσότεροι στρατιώτες μαζεύονταν τόσο ἡ βοή γινόταν πιό δυνατή, ὃ Ξενοφῶν ὑποψιάστηκε πώς κάπι σοβαρό συμβαίνει κι ἀνεβαίνει στ' ἀλογο κι πάρνοντας μαζί του τό Λύκιο καί τούς καβαλάρηδες ἐτρέχει νά δώσει βοήθεια· καί νά πού σε λίγο ἀκούνε τούς στρατιώτες νά κραυγάζουν, θάλασσα, θάλασσα, κι ἡ λέξη περνούσε ἀπό στόμα σέ στόμα. Πρός τά ἐκεῖ λοιπόν ἐτρέχαν ὅλοι, καί οἱ ὀπισθοφύλακες σέρνοντας μαζί τους γρήγορα τά ὑποζύγια καί τ' ἀλογα.

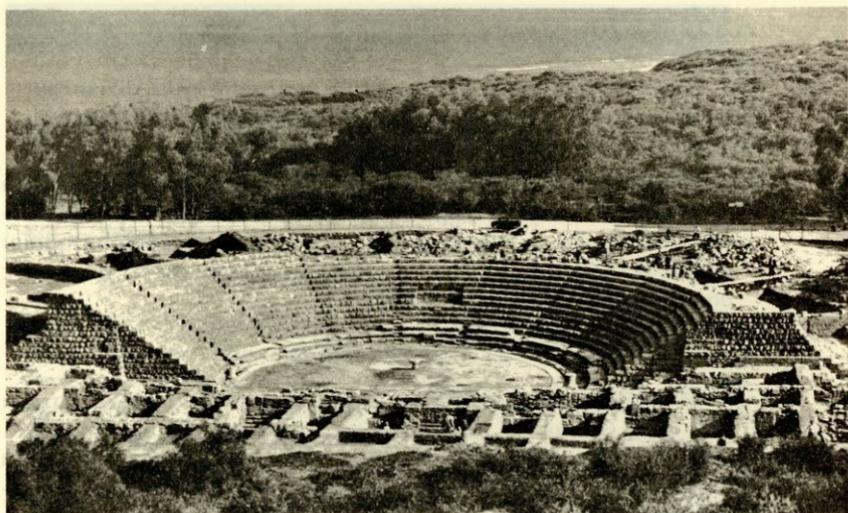
Κι ὅταν ἐφτασαν ὅλοι στήν κορφή τότε μέ δάκρυα στά μάτια ἀγκάλιαζαν ὃ ἔνας τόν ἄλλον, ἀκόμα καί τούς στρατηγούς καί τούς λοχαγούς. Καί ξαφνικά μόλις δόθηκε ἀπό κάποιον τό σύνθημα οἱ στρατιώτες βάλθηκαν νά κουβαλούν πέτρες κι ἔκαναν ἔνα μεγάλο σωρό. Ἐκεὶ ἀπόθεσαν γι' ἀνάθημα πλήθος δέρματα βοδιῶν καί ραβδία καί τίς ἀσπίδες ἀπό τά λάφυρα κι ὁ δῆγγός κατακομμάτιαζε κι ὁ ἴδιος τίς ἀσπίδες καί τούς ἄλλους προέτρεπε νά κάνουν τό ἴδιο».

Ξενοφώντα, Κύρου Ἀνάβασις Δ, 7, 23 (Μετ. Κ.Φ.)

2. Οι ὄροι τῆς Ἀνταλκιδείου εἰρήνης:

«Ο βασιλιάς Ἀρταξέρχης θεωρεῖ δίκαιοι οι μέν πόλεις τῆς Ἀσίας, καθώς καὶ οι Κλαζομενές καὶ ἡ Κύπρος ἀπό τά νησιά, νά ἀνήκουν σ' αὐτόν, οι δέ ἄλλες Ἑλληνικές πόλεις, μικρές καὶ μεγάλες, ν' ἀφεθούν ἐλεύθερες ἐκτός ἀπό τή Λήμνο, τήν Ἰμβρο καὶ τή Σκύρο, πού ὅπως καὶ παλαιότερα θά ἀνήκουν στούς Ἀθηναίους. "Οσους δέ δέν δεχτοῦν αὐτή τήν εἰρήνη θά τούς πολεμήσω ἐγώ (ό βασιλιάς τῶν Περσῶν) μαζί μέ ἐκείνους πού θά τήν ἀποδεχτοῦν, καὶ κατά ἔρην καὶ κατά θάλασσαν καὶ μέ τά πλοια καὶ μέ τό χρήμα μου».

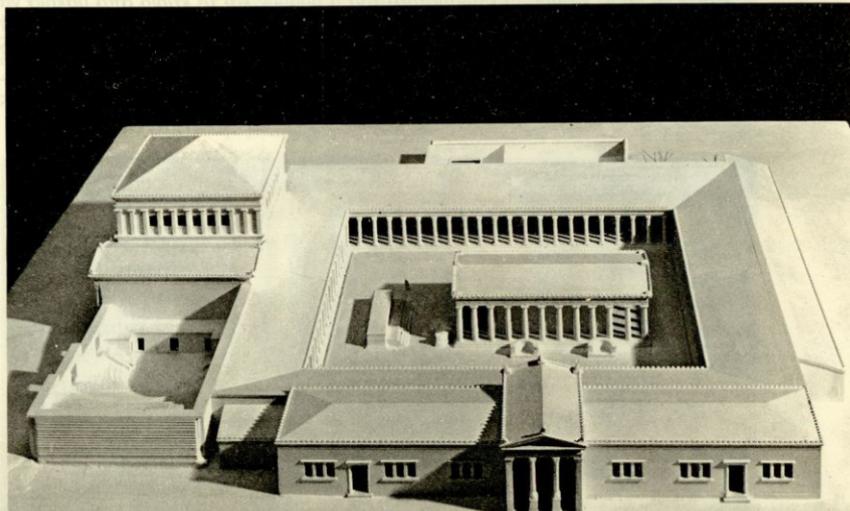
Ξενοφώντα, «Ἐλληνικά» Ε, κεφ. Α, 31 (Μετ. Μιχ. Δαφέρμου)

Τό άρχαιο θέατρο τής Σαλαμίνας στήν Κύπρο. Στό κέντρο τής όρχήστρας ύπηρχε ο βωμός τού Διονύσου, όπως ήτο καθιερωμένο στά άρχαία έλληνικά θέατρα.

οτ αρχαιολογικού γιλόδιο ποτα μεταναστεύει να διαφραγματώνει την

Γύψινη μακέττα τού 'Ασκληπιείου τής Μεσσήνης. Ή εῖσοδος γίνεται άπό άριστερά, μεταξύ τού άνοικτού θεάτρου καί τού όπερυψωμένου κτιρίου – γνωστοῦ ως «συνεδρίου» (αιθουσας συνελεύσεων). Στό κέντρο είναι ο ναός τού 'Ασκληπιοῦ μέ τό βωμό εμπρός του καί έξέδρες στά πλευρά. Περιβάλλεται άπό στοά μέ κιονοστοιχία ολόγυρα. Μές άπό τούς κίονες ύπάρχουν διάφοροι χώροι. Τό συγκρότημα άλοκληρο έχει άνασκαφεί καί μελετηθεί άπό τόν Καθηγητή 'Αναστάσιο 'Ορλάνδο.

Η ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΤΗΣ ΘΗΒΑΣ

Γιά λίγα χρόνια, μιά νέα δύναμη έλληνική, ή Θήβα, προβάλλει στόν όριζοντα τελείως ξαφνικά, μέ την έπιθυμία νά πάρει τό ρόλο πού ἄλλοτε εἶχε ή Ἀθήνα κι ή Σπάρτη. Δύο σπουδαῖοι Θηβαῖοι ἄνδρες θά δώσουν μεγάλη αἴγλη στήν πόλη τους. Μέ τό χαμό τους θά σβήσει καί τῆς Θήβας τό ὄραμα.

1. Η ΘΗΒΑ

Ἡ Θήβα, πόλη πανάρχαιη, αἰσθάνθηκε πολύ ἀσχημα, ὕστερα ἀπό τούς Περσικούς πολέμους, γιά τή στάση πού εἶχε κρατήσει. Πόλη μεγάλη καί δυνατή στήν περιοχή της, ἡταν γεμάτη κυριαρχικά ὄνειρα, ὅπως ὅλες οι έλληνικές πόλεις-κράτη σέ ἀνάλογες περιπτώσεις, καί πολύ ὑπολόγιζε νά ἔχει στά χέρια της τό Κοινόν τῶν Βοιωτῶν. Δέν εἶδε ποτέ μέ καλό μάτι τή γειτονική Ἀθήνα, πηγαίνοντας ὅμως μέ τό μέρος τῆς Σπάρτης στόν Πελοποννησιακό πόλεμο, καμιά ίκανοποίηση δέν πῆρε γι' αὐτό. "Ἔτοι, μόλις σχηματίστηκε τό ἀντίθετο στρατόπεδο, στίς ἀρχές τοῦ 4ου αἰ., μέ προθυμία στράφηκε ἐναντίον της στό Βοιωτικό ή Κορινθιακό πόλεμο.

'Ο ναός τοῦ Ποσειδώνα στό Σούνιο. 'Ο ἀγνωστος ἀρχιτέκτονας πού τόν ἔφτιασε, θέλησε νά κάμει φηλότερες ἀπό τό κανονικό τίς δωρικές κολόνες τοῦ ναού, μέ ἀποτέλεσμα νά χάσει κάπως τή στιβαρότητά του ὁ ρυθμός καί τό κτίριο ἀπό μακριά νά γελάει τό μάτι, γιατί δέν καταλαβαίνει ὁ θεατής πώς είναι δωρικό. 'Η δοκιμή αὐτή πάντως, πού στό δικό μας αἰσθητήριο σήμερα δέ συγκρούεται μέ τίποτα καί μᾶς ἀρέσει, φαίνεται πώς στήν ἀρχαιότητα δέν ίκανοποίησε τούς Ἀθηναίους, γιατί τό πείραμα αὐτό δέν ἐπαναλήφθηκε. Οι κίονες τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ θεωρήθηκαν ἀπόλυτως κανονικοί στό ύψος τῶν πεντέμιοι διαμέτρων. 'Ἐργο τής δεύτερης πενηνταετίας τοῦ 5ου π.Χ. αι.

Οι πολιτικές διαμάχες στό χώρο της ήταν έντονες. Καί οι δύο παρατάξεις, δημοκρατικοί καί ἀριστοκρατικοί, ήταν ισχυρές. Στήν περιπέτεια τῶν Ἀθηναίων μέ τούς Τριάκοντα, βοήθησαν τούς δημοκρατικούς. Μεγάλη ἐλπίδα τῶν δημοκρατικῶν Θηβαίων καί αἰτία τῆς πρόσκαιρης ἀνόδου τῆς Θήβας στό πολιτικό στερέωμα τῆς Ἑλλάδας ὑπῆρξαν δυό σπουδαῖοι ἀνδρες πού, γιά λίγα χρόνια, πήραν στά στιβαρά τους χέρια τήν τύχη τῆς πόλης τους: ὁ Ἐπαμεινώνδας καί ὁ Πελοπίδας.

2. ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ ΚΑΙ ΠΕΛΟΠΙΔΑΣ

Τό 382, ἡ Θήβα γνώρισε μιά περιπέτεια ἀπροσδόκητη. Σπαρτιατικός στρατός, πού κατευθυνόταν πρός τή Χαλκιδική, περνώντας ἀπό τό χώρο της κατέλαβε τήν ιστορική της ἀκρόπολη, τήν Καδμεία, ὑστερά ἀπό πρόσκληση τῶν ἀριστοκρατικῶν, τούς παράδωσε τήν ἔξουσία καί ἐγκατάστησε ἐκεί σπαρτιατική φρουρά.

Οι δημοκρατικοί ἀναγκάστηκαν νά φύγουν καί γύρεψαν καταφύγιο στήν Ἀθήνα. Ἀπό κεὶ φρόντισαν νά ἐλευθερώσουν τήν πόλη τους. Συνεννοήθηκαν γ' αὐτό μέ όμοιδεάτες φίλους τους στή Θήβα καί στήν κατάλληλη στιγμή μπήκαν κρυφά μέσ στήν πόλη, ὅπου πήραν τήν ἔξουσία στά χέρια τους κι ἔδιωξαν τή σπαρτιατική φρουρά.

Στήν ἐπιχείρηση αὐτή πήρε μέρος κι ὁ Θηβαῖος Πελοπίδας. Σπουδαῖος στρατιωτικός ὄργανωτής, ἔμεινε περίφημος γιά τή φιλοπατρία του. Ἐκείνος είχε φροντίσει νά ὄργανώσει τόν Ἱερό Λόχο στή Θήβα (300 διαλεχτά παλικάρια ἀποφασισμένα νά πολεμήσουν ὡς τήν τελευταία τους πνοή, χωρίς νά ἐγκαταλείψουν τούς συμπλεμοτέστες τους ποτέ).

Ιστορική ἔμεινε ἡ φιλία τοῦ Πελοπίδα μέ τόν Ἐπαμεινώνδα, ἀνδρα συνετό, σπουδαίο στρατιωτικό καί διπλωμάτη, τίμιο καί μέ ἔξαιρετική μόρφωση, ὅχι ὅμως πολιτικό περιωπής.

Τήν ἐποχή αὐτή, μέ τή φροντίδα τῶν δυό ἀνδρῶν, ἡ Θήβα ἀπόχτησε γερό στρατό κι ἀπλωσε τήν ἡγεμονία της στίς ἄλλες βοιωτικές πόλεις. Τό πράγμα ἀνήσυχησε τούς Ἀθηναίους, πού δέν τούς ἄρεσε ἡ ὑπαρξη τόσο δυνατοῦ κράτους πλάι στή χώρα τους. Γ' αὐτό ζήτησαν νά γίνει Συνέδριο στή Σπάρτη, γιά ν' ἀποφασιστεῖ γενική είρηνευση στήν Ἑλλάδα καί κατάπαυση τῶν ἔχθροπραξιῶν.

Ο Ἐπαμεινώνδας, ἀπεσταλμένος τῆς πόλης του, ἀρνήθηκε νά ύπογράψει τή συνθήκη. Δέ δεχόταν νά γίνουν αὐτόνομες ὅλες οι πόλεις, ὅπως ἀποφασίστηκε, γιατί τότε θά διαλυόταν ἡ Θηβαϊκή ἡγεμονία στή Βοιωτία. Οι ἄλλες ὅμως πόλεις συμφώνησαν. Ἔτσι, σπαρτιατικός στρατός ξεκίνησε πρός τή Θήβα, γιά νά τήν ἀναγκάσει νά ἀφήσει τίς ἀντιρρήσεις.

Ιερός Λόχος

3. ΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΤΩΝ ΘΗΒΑΙΩΝ

Μάχη στά
Λεύκτρα

‘Η σύγκρουση τών Θηβαίων μέ πολυαριθμότερο σπαρτιατικό στρατό κι ἀρχηγό τό βασιλία τῆς Σπάρτης Κλεόμβροτο ἔγινε στά Λεύκτρα (371). ‘Η ἔξοχη ἄσκηση τοῦ θηβαϊκοῦ στρατοῦ, ἡ νέα παράταξη λοξή φάλαγγα) πού ἐφάρμοσε ὁ Ἐπαμεινώνδας, κι ἡ ἄφταση γενναιότητα τοῦ Ἱεροῦ Λόχου πού τόν δόδήγησε ὁ Πελοπίδας στάθηκαν ἀποφασιστικά. Οι Σπαρτιάτες νικήθηκαν πέρα γιά πέρα, ὁ βασιλιάς τους σκοτώθηκε καί ἀφησαν 1.000 νεκρούς στό πεδίο τῆς μάχης.

Ξαφνικά, ὁ θρύλος γιά τόν ἀίττητο σπαρτιατικό στρατό ἄρχισε νά φαίνεται ξεπερασμένος, καί πολλές σύμμαχες πόλεις τῆς Σπάρτης ἔδειξαν διάθεση νά ἀποστατήσουν. Τό μεγάλο αὐτό χτύπημα ἦταν ἡ ἀρχή.

Τόν ἄλλο χρόνο (370), ὁ Ἐπαμεινώνδας ἔφτασε μέ στρατό ὡς τήν ἴδια τή Σπάρτη, λεηλατώντας τή Λακωνική. “Υστερα, προχωρώντας πρός τήν Ἀρκαδία, ἴδρυσε κι ὄχυρωσε στά σύνορά της τή Μεγαλόπολη, πού τήν ὄρισε κέντρο τῆς Ἀρκαδικής συμμαχίας.

Κατόπιν πήγε στή Μεσσηνία, τήν ἀπέλευθέρωσε κι ἔφερε τούς Μεσσηνίους νά κατοικήσουν στή νέα πόλη πού ἴδρυσε, τή Μεσσήνη.

‘Η δράση του γιά λογαριασμό τῶν δημοκρατικῶν κι ἀντιοπαρτιατικῶν δυνάμεων δέ συγκίνησε τούς Ἀθηναίους, πού ἀντίθετα, ὅταν ἔξακριβωσαν πώς οι Θηβαῖοι σκέφτονταν νά ἐτοιμάσουν στόλο, ἔκλεισαν συμμαχία μέ τούς Σπαρτιάτες.

‘Ο Πελοπίδας, στό μεταξύ, στερέωσε τήν ἐπιρροή τῆς Θήβας στή Θεσσαλία καί ἔκλεισε συμμαχία μέ τή Μακεδονία. Μαζί του πήρε 30 Μακεδόνες ὀμήρους γιά ἔξασφάλιση. “Ἐνας ἀπ’ αὐτούς ἦταν ὁ κατοπινός βασιλιάς τους Φιλίππος ὁ Β’.

Τό παλιό πιά μάθημα τῶν Σπαρτιατῶν τό ἐφάρμοσαν κι οι Θηβαῖοι. “Ἐστειλαν τόν Πελοπίδα στά Σούσα, ζητώντας νά ἀναγνωριστούν ἐκπρόσωποι τῶν Περσῶν στήν Ἑλλάδα, ἀντί γιά τούς Σπαρτιάτες.

Σέ σύγκρουση τοῦ θηβαϊκοῦ στρατοῦ μέ τόν τύραννο Ἀλέξανδρο τῶν Φερῶν, πού οι Ἀθηναῖοι ξεσήκωσαν ἐναντίον τῆς Θήβας, ὅταν καράβια τῆς παρουσιάστηκαν στό Αἰγαϊο, νίκησαν οι Θηβαῖοι, ἀλλά ἔχασε τή ζωή του ὁ Πελοπίδας (364).

Τό 362 π.Χ. γίνεται εἰσβολή τοῦ Ἐπαμεινώνδα στήν Πελοπόννησο. ‘Αφοῦ δοκίμασε, μέ ἀφάνταστο θάρρος, νά ἐπιτεθεὶ αἰφνιδιαστικά στή Σπάρτη, συναντήθηκε μέ τόν ἐνωμένο στρατό ἀπό Σπαρτιάτες, Ἀθηναίους, Ἡλείους, Ἀρκάδες καί Ἀχαιούς στή Μαντίνεια. Τό στρατηγικό του σχέδιο καί πάλι θά τόν ἔβγαζε νικητή,

Μάχη στή
Μαντίνεια

ἀλλά στήν όρμή της μάχης σκοτώθηκε. Μέ τό θάνατό του ἔσβησε κι ή θηβαϊκή ἡγεμονία.

ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. Δύο μεγάλοι ἄνδρες τόν 4ο αἰ. π.Χ. δίνουν φτερά στή Θήβα νά διεκδικήσει τήν ἡγεμονία τῆς Ἑλλάδας: ὁ Πελοπίδας κι ὁ Ἐπαμεινώνδας, σπουδαῖοι στρατηγοί.

2. Σ' ἐλάχιστο διάστημα, πολλές πόλεις τῆς Πελοποννήσου, ἡ Βοιωτία, ἡ Θεσσαλία κι ἡ Μακεδονία γίνονται σύμμαχοι τῆς Θήβας.

3. Πρώτος ὁ Ἐπαμεινώνδας νίκησε τούς Σπαρτιάτες στά Λεύκτρα (371).

4. Ἡ μεγάλη αὐξηση τῆς ἐπιρροῆς τῆς Θήβας, τό δυνάμωμά της κι ἡ δημιουργία στόλου ὁδήγησαν σέ συνασπισμό Ἀθήνας – Σπάρτης κ.ἄ. πόλεων πού πολέμησαν στή Μαντίνεια τό 362 ἐναντίον τῶν Θηβαίων. Στή μάχη αὐτή σκοτώθηκε ὁ Ἐπαμεινώνδας.

5. Χαρακτηριστικά τῆς πολιτικῆς τῆς Θήβας στόν 4ο αἰ. π.Χ. είναι: α. Ἡ ἀναδιοργάνωση τοῦ στρατοῦ τῆς κι ἡ νέα τακτική (λοξή φάλαγγα). β. Ἡ διάλυση τοῦ θρύλου τῆς ἀνίκητης Σπάρτης. γ. Ἡ προσπάθεια νά ἔξυπηρετηθοῦν οἱ ἀντισπαρτιατικές δημοκρατικές δυνάμεις στήν Πελοπόννησο. δ. Ἡ τεράστια ἔξαπλωση τῆς θηβαϊκῆς ἡγεμονίας σέ ὅλη σχεδόν τήν Ἑλλάδα. ε. Ἡ δημιουργία ναυτικοῦ. στ. Λάθος τῆς ἡ ἀνάμειξη τῶν Περσῶν στίς ἑλληνικές ύποθέσεις.

Ο ΓΔΟ Ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Μέρη στο
λεύκωρα

Η σύγκρουση των δυνάμεων με πολυαριθμητέρο απορροφητικό
στρατό

Η ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

Λεύκωρα 1371 Η εποχή που τοποθετείται στην ιστορία της

Παρατ. 1. Η ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΗΣ Β' ΑΘΗΝΑΪΚΗΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ

Η άλλοτινή πρώτη έλληνική πόλη, ένω στόν πνευματικό τομέα συνεχίζει νά είναι τό κέντρο στήν 'Ελλάδα, ξεπέφτει σέ όργάνωση καί πολιτική άκτινοβολία. Τήν 'Εκκλησία τοῦ Δήμου δέν τήν κατευθύνουν πιά οι παλαιοί έξοχοι ἄνδρες. Παρουσιάζεται, υστερα ἀπό τίς ἀλλεπάλληλες δυστυχίες, μιά πτώση, καί ἀνεβαίνουν στήν πολιτική σκηνή δημαρχογοί, πού μέ τόν καιρό, ἀκόμη κι αὐτοί ἀπογοητεύουν τό λαό, πού παύει σιγά-σιγά νά ἐνδιαφέρεται, ὅπως ἄλλοτε, γιά τά «κοινά»*. Οι πλούσιοι τοῦ χρήματος (ἔμποροι, τραπεζίτες, ἐφοπλιστές) κοιτάζουν νά ἔχουν πρετήσουν τά συμφέροντά τους μόνο, κι ἡ διαμάχη τῶν κομμάτων ἔχει πέσει πολύ χαμηλά. Καταργεῖται ἡ ύποχρεωτική στρατιωτική θητεία καί ὁ στρατός ἀποτελεῖται ἀπό μισθοφόρους.

Συμμαχικός
πόλεμος (357-355
π.Χ.)

Καί στή δεύτερη συμμαχία παρατηρήθηκαν τά ἵδια λάθη ἀπό τήν πλευρά τῶν ἀμετανόητων Ἀθηναίων. Τά διάφορα μέτρα τους ἐναντίον τῶν συμμάχων (φορολογία, κληρουχίες*, στρατολογία) προκαλούσαν τή δυσφορία τους, κι οι Πέρσες περίμεναν τήν εύκαιρία νά τούς ξεσκώσουν σέ ἀποστασία. Γιά νά ἀντιδράσουν στή διάλυση οι Ἀθηναῖοι, ἐπιχείρησαν τό Συμμαχικό πόλεμο (357-355), γιά νά πάρουν πίσω τό Βυζάντιο, τή Χίο, τή Ρόδο καί τήν Κώ. Είχε περάσει ὅμως πιά ὁ καιρός πού πετύχαιναν. Ἀναγκάστηκαν νά δεχτούν νά ύπογράψουν συνθήκη (355), πού ἔδινε τήν εύχερεια στούς συμμάχους νά φεύγουν ἀπό τή συμμαχία ἐλεύθερα, χωρίς συνέπειες.

Παρατ. 2. Η ΣΠΑΡΤΗ ΚΑΙ Η ΘΗΒΑ

Ἀκόμη χειρότερη ἦταν ἡ κατάσταση τῆς Σπάρτης. Η παρουσία τοῦ Ἐπαμεινώνδα στάθηκε τό μεγάλο τῆς χτύπημα. Δέν μπόρεσε νά συνέλθει υστερα ἀπό τήν ἀπόσπαση τῆς Μεσσηνίας, κι οι πόλεις τῆς Ἀρκαδίας ἀποτελούσαν ισχυρή ἔνωση ἐναντίον τῆς. Η ἀλλοτινή ἡγεμονία τῆς εἶχε διαλυθεῖ, κι ἡ πόλη ἀργόσβηνε στή σκιά. Οι πολλοί πόλεμοι ἔφεραν λειψανδρία κι οἱ κλῆροι περνοῦσαν στά χέρια τῶν γυναικῶν.

Ἡ ἐμφάνιση τῆς Θήβας ὑπῆρξε ἔνα φεγγοβόλημα μονάχα στήν ιστορία κι ὁ χαμός τῶν δύο μεγάλων στρατηγῶν, πού τῆς είχαν

Τό μεγάλο κύριο πρόβλημα σταρόπηδε, όταν ο μεγαλύτερος πολιτιδώσει φτερά, ήταν μοιραίος. Κανείς δέν μπόρεσε νά πάρει τή θέση τους, όταν έκεινοι έλειψαν. "Ετσι, τά κυριαρχικά όνειρα τῶν Θηβαίων διαλύθηκαν.

"Έχει κανείς τήν αἰσθηση πώς στήν Κεντρική Ἑλλάδα καί στήν Πελοπόννησο οι ἄνθρωποι είχαν κουραστεῖ ἀνεπανόρθωτα ἀπό τούς ἐμφύλιους πολέμους καί τήν πολιτική κατάπτωση.

'Αποζητοῦσαν τήν ἡσυχία τους καί προτιμούσαν, μέ τό πέρασμα τοῦ καιροῦ, ν' ἀφήνουν τήν ὑπαίθρο καί νά μαζεύονται στίς πόλεις.

Δημιουργήθηκε σιγά-σιγά τεράστια οἰκονομική διαφορά ἀνάμεσα στούς πλούσιους καί στήν κατώτερη τάξη.

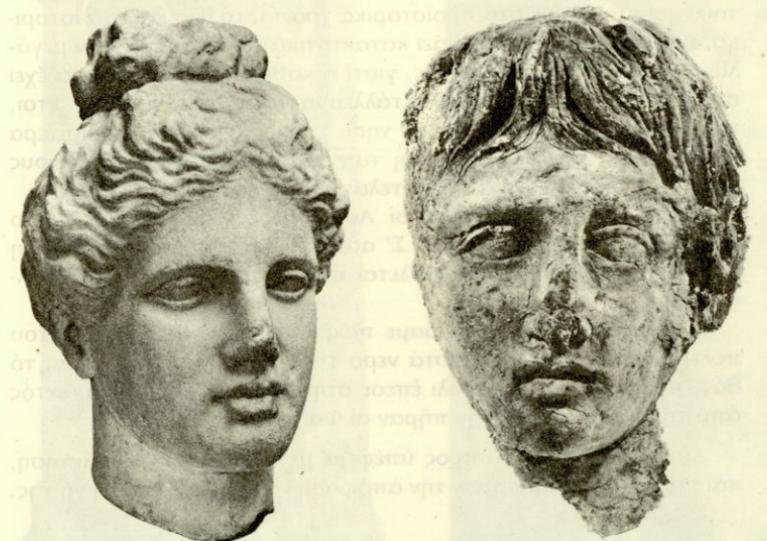
3. Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ

'Η νίκη τῆς Ἰμέρας ἐναντίον τῶν Καρχηδονίων δέν είχε ὄριστικά ἀποτελέσματα. Καθώς είχαν βάσεις στό νησί, οι σπουδαῖοι αύτοί ναυτικοί καί ἔμποροι, όταν βρήκαν τήν εὐκαιρία, δοκίμασαν καί πάλι νά ἀπλωθοῦν στή Σικελία χτυπώντας τίς ἐλληνικές πόλεις.

Οι Καρχηδόνιοι
έξαπλύνονται
στή Σικελία

'Αριστερά: Μαρμάρινο κεφάλι τῆς Ἀφροδίτης. Βρέθηκε στό Γυμνάσιο τῆς Σαλαμίνας στήν Κύπρο. Ἀρχές τοῦ 4ου π.Χ. αι. Κυπριακό Μουσείο Λευκωσίας.

Δεξιά: Πήλινο ἀνδρικό κεφάλι. Βρέθηκε στή Σαλαμίνα τῆς Κύπρου, στό «κενοτάφειο τοῦ βασιλιά Νικοκρέοντος», τοῦ τελευταίου τραγικού βασιλιά τῆς Σαλαμίνας, πρίν ἡ πόλη πέσει στά χέρια τῶν Πτολεμαίων. Τέλος τοῦ 4ου π.Χ. αι. Κυπριακό Μουσείο Λευκωσίας.

Τούς βιόθησε ό φοβερός άλληλοσπαραγμός άνάμεσα στίς έλληνικές πόλεις-κράτη, πού δέ σταματούσαν νά πολεμοῦν. Ἐξασθένησαν ἔτσι, καί οι Καρχηδόνιοι πού ἀγρυπνούσαν, κατόρθωσαν μέ τόν καιρό νά πάρουν τόν Ἀκράγαντα, τή Γέλα, τήν Ἰμέρα καί τό Σελινούντα. Ἡ τάση τούς ἤταν νά κυριαρχήσουν στό πλούσιο νησί, πού θά τούς ἀνοιγε τό δρόμο πρός τίς πόλεις τῆς Ἰταλίας.

Διονύσιος ὁ Α'

Προσωρινά τούς σταμάτησε ό τύραννος Διονύσιος ὁ Α' τῶν Συρακουσῶν (405-367 π.Χ.), πού ὅχι μόνον ἔκαμε μεγάλον ἀγώνα ἐναντίον τους, ἀλλά ἄπλωσε τήν κυριαρχία του καί ἀπέναντι, στήν Κάτω Ἰταλία, καί ἰδρυσε ἀποικίες στήν Ἀδριατική καί στά παράλια τῆς Ἰλλυρίας. Τό σχετικά ἐφήμερο κράτος του, πού στήν ἐποχή του ἀπόχτησε τεράστια ἀκτινοβολία, ὑπόφερε ἀπό νέες ἐπιθέσεις τῶν Καρχηδονίων, τήν ἐποχή πού κυβερνοῦσε ὁ διάδοχός του, ὁ Διονύσιος ὁ Β'.

Ἡ πόλη σώθηκε τότε μέ τήν ἐπέμβαση τής μητρόπολης Κορίνθου, πού ἔστειλε τό στρατηγό Τιμολέοντα νά χτυπήσει τούς ἔχθρους (344 π.Χ.).

Κι αὐτή τή φορά τ' ἀποτελέσματα δέν είχαν διάρκεια. Οι Ἑλληνες παντοῦ, μέ τίς αἰώνιες ἔχθρες καί ἀντιζηλίες, μόνοι τους προετοίμαζαν τήν καταστροφή τους.

4. Η ΚΥΠΡΟΣ

Ο χαλκός τής Κύπρου ὑπῆρξε αἰτία τῶν συνεχῶν κατακτήσεων τοῦ νησιοῦ. Ὁπως στά προϊστορικά χρόνια, τό ἵδιο καί στά ἱστορικά, ἡ Κύπρος ὄλοένα τραβάει κατακτητικά τά βλέμματα τῶν μεγάλων δυνάμεων τῆς Ἀνατολῆς, γιατί ἡ καθεμιά ἐπιθυμοῦσε νά ἔχει στή διάθεσή της τό πλούσιο μετάλλευμα πού ἔβγαζε τό νησί. Ἔτσι, γιά αἰώνες ἀλλάζει κυρίους τό νησί, χωρίς νά ὑποφέρει ἰδιαίτερα πάντα, γιατί μόνη ὑποχρέωση τῶν κατοίκων του στούς ξένους ἤταν νά πληρώνουν φόρο ὑποτελείας.

“Υστερ” ἀπό τούς Φοίνικες, οἱ Ἀσσύριοι ἔξουσιάζουν τήν Κύπρο ἀπό τά τέλη τοῦ 8ου αἰ. π.Χ. Σ' αὐτά τά χρόνια, ὑπάρχει μεγάλη οἰκονομική ἀνθηση, πού ὀφείλεται πάντα στήν ἐμπορία τοῦ χαλκοῦ.

Μές στόν 5ο αἰ. π.Χ., εἴδαμε πώς ὁ Κίμων ἔχασε τή ζωή του πολεμώντας τούς Πέρσες στά νερά της (449 π.Χ.). “Υστερ” ἀπό τό θάνατό του, ἡ Κύπρος πάλι ἔπεσε στήν περσική κυριαρχία, ἐκτός ἀπό τή Σαλαμίνα πού τήν πῆραν οἱ Φοίνικες.

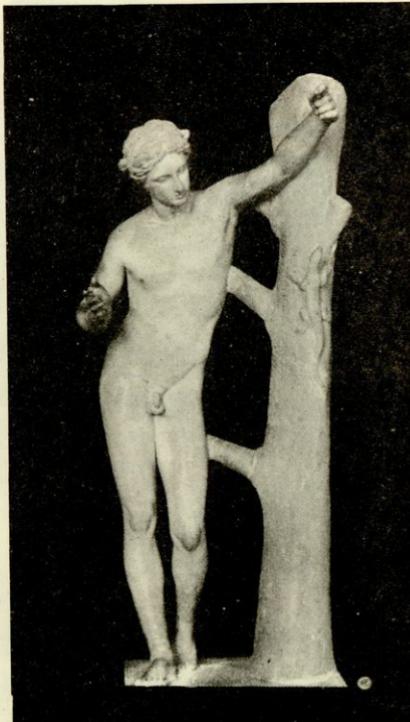
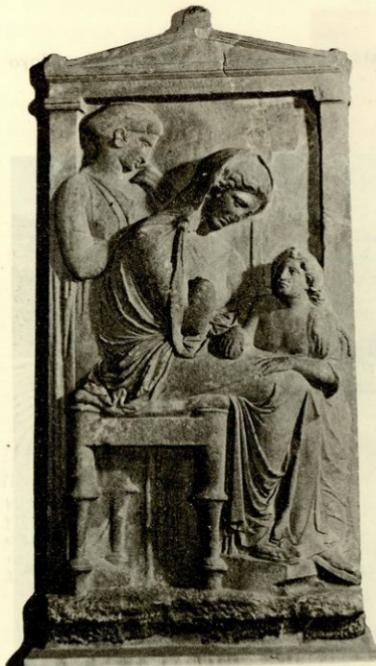
Αύτή τή φορά, ἡ Κύπρος ὑπέφερε μέ τήν περσική κατάκτηση, καί πολλοί κάτοικοι πῆραν τήν ἀπόφαση νά φύγουν ἀπό τή γῆ της.

Τό μεγάλο αύτό πρόβλημα σταμάτησε, όταν ὁ μεγαλύτερος πολιτικός τοῦ νησιοῦ, ὁ Εὐαγόρας, ἀφοῦ κατόρθωσε νά πάρει τήν ἔξουσία στή Σαλαμίνα, ἀπό τούς Φοίνικες, ἔγινε βασιλιάς σ' αὐτή τήν πόλη. Ἐκεῖνος προστάτευσε καί τόν Κόνωνα, ὑστερ' ἀπό τήν ἀτυχία του στούς Αἰγάς Ποταμούς (405 π.Χ.), καί στή βοήθεια τοῦ Κύπριου πολιτικοῦ ὄφειλεται ἡ νίκη τοῦ Κόνωνα στήν Κνίδο, τό 394 π.Χ.

Μετά τήν ύπογραφή τῆς Ἀνταλκιδέίου εἰρήνης καί πάλι τό νησί ἔπεσε στήν Περσική κυριαρχία, παρ' ὅλους τούς ύπεράνθρωπους ἀγῶνες τοῦ Εὐαγόρα, πού τόν νίκησαν οἱ Πέρσες τό 385 π.Χ. Συνθηκολόγησε μαζί τους, τότε, καί συμφωνήθηκε καί πάλι νά πληρώνει φόρο ἡ Κύπρος στό Περσικό κράτος. Ἡ μοίρα αὐτή συνεχίστηκε ὡς τήν ἐποχή τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, πού ἐλευθέρωσε τό νησί ἀπό τούς Πέρσες.

Ἐπιτύμβια στήλη τῆς Πολυξένης. Ἡ νεκρή βαθύτατα θλιμένη κάθεται σ' δίφρο, ἐνώ τό κοριτσάκι τής ἀκουμπάει ἀμέριμνο στά πόδια της. Πίσω τῆς ἀλλη γυναικεία μορφή, συγκρατεῖ τό κεφάλι μέ τό ἀριστερό τής χέρι στή γνωστή «στάση περισυλλογῆς», πού δηλώνει τή θλίψη γιά τό πένθος. Γύρω στά 60 π.Χ. Ἐθνικό μουσείο.

Μαρμάρινο ἀντίγραφο τού περίφρημου ἀγάλματος τοῦ Πραεπέλη, πού παρίστανε τό Σαυροκτόνο Ἀπόλλανα. Ὁ θεός ἀκουμπάει μέ τό ἀριστερό του χέρι σ' ἔνα δέντρο, καί παρακολουθεῖ μιά σαύρα πού σκαρφαλώνει πάνω στόν κορμό, κι ἐτοιμάζεται νά τή χτυπήσει μέ τό δεξιό του χέρι. 350-330 π.Χ. Μουσείο Λούβρου στό Παρίσι.

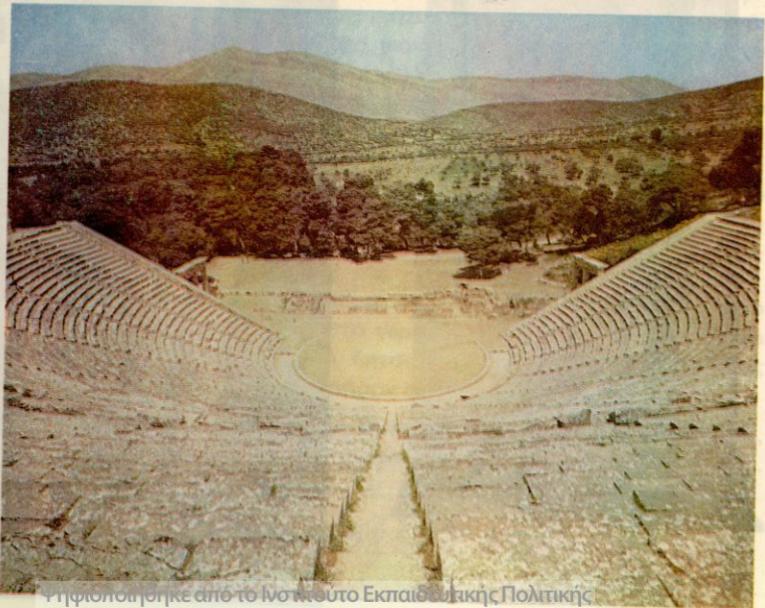

Τό «παιδί τοῦ Μαραθώνα». Θαυμάσιο πρωτότυπο έργο, σέ χαλκό, που βρέθηκε στό βυθό τῆς θάλασσας τοῦ Μαραθώνα. «Αγνωστο πού ἦταν στημένο. Αποδίει τό σώμα σέ σχήμα λατινικοῦ S, ὅπως συνηθίζεται στην πλαστική τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Έθνικό Αρχαιολογικό Μουσεῖο.

Διανυσός, 4. A

Τό θέατρο τῆς ἀρχαίας Ἐπιδαύρου. Τό καλύτερα διατηρημένο ἀρχαῖο θέατρο, ἔργο τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.

Τηγιφιολογητική από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τήν ἐποχή τοῦ Εὐαγόρα γίνεται ἡ εἰσαγωγή τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφα-
βήτου στήν Κύπρο καὶ ἀναπτύσσεται στὸ νησί σπουδαία καλλιτε-
χνική κίνηση. Παρ' ὅλες τίς ξενικές κατοχές, ἡ Κύπρος μένει σταθερά
προσκολλημένη στὰ καλλιτεχνικά καὶ πνευματικά ρεύματα πού
ἀναπτύσσονται στήν κυρίως Ἑλλάδα.

Τό ἑλληνικό
ἀλφάβητο στήν
Κύπρο

5. ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΝ 4ο αι. π.Χ.

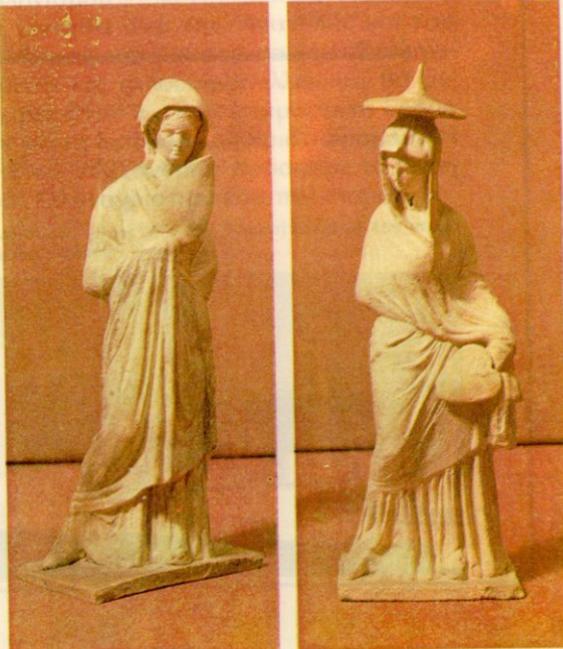
Ο Ἀθηναῖος Ξενοφῶν, μαθητής τοῦ Σωκράτη, ἀνήσυχος ἄν-
θρωπος ὁ ἴδιος, προσπάθησε εὐσυνείδητα νά συνεχίσει τήν 'Ιστορία
τοῦ Θουκυδίδη, ἔξακολουθώντας τήν περιγραφή τῶν γεγονότων κι
ϋστερα ἀπό τὸν Πελοποννησιακό πόλεμο. Δέν ἔφτασε τό ὑψος τοῦ
μεγάλου προκατόχου του, ὅμως, μερικές σελίδες του είναι ἀξιοση-
μείωτες κι ὀλόκληρη ἡ ιστορία του (τά «Ἐλληνικά») ἔξαιρετικά πο-
λύτιμη.

Ίδιαίτερα τράβηξε τήν προσοχή του κι ἀνάδειξε τίς πολύμορφες
ἰκανότητές του, ἡ Κάθοδος τῶν Μυρίων, πού σάν ἀρχηγός της τήν
εζησε ἐντατικά. Ή «Κύρου Ἀνάβασις» δίνει τήν περιγραφή της. Τήν
ἴδια ἐποχή ἀναπτύχτηκαν ίδιαίτερα ἡ Ρητορική μέ τόν Δημοσθένη
καὶ τόν Ἰσοκράτη καὶ ἡ Φιλοσοφία μέ τόν Πλάτωνα καὶ τόν Ἀριστο-
τέλη.

'Ιστορία -
Ξενοφῶν.

Τά ανατολικά τοῦ Ελλαστικοῦ πολιτισμοῦ
νέος κόσμος που δημιουργήθηκε
ελληνομαρκαρία (τοῦ Αρχαϊκοῦ πολιτισμοῦ),
με τέχνη, γοδενή, φιλοσοφία
σουρόνησε καὶ μά νέα τεχνολογία
κι ἔχει δώσει τό μέσον της
έκπτρατεία τοῦ Μεσοπολιτισμού
για τή θεμελίωση της
Δημοκρατίας.

Ἀρχαϊκό πολιτισμός
Από την οικονομία της θεμελίωση
της Δημοκρατίας.

Πήλινα χρωματιστά ἀγαλματάκια
γυναικῶν, ἀπό τή Βοιωτία (Τανα-
γραίες). Προσέξετε πόσο είναι
κομψές καὶ δεῖτε τό σχῆμα τοῦ ρι-
πιδοῦ τους πού μοιάζει μὲ φύλ-
λο. Μουσείο Λούβρου στό Παρίσι.

1. Οἱ μεγάλες Ἑλληνικές πόλεις ξεπέφρουν οἰκονομικά καὶ πολιτικά μές στὸν 4ο π.Χ., ὑστερα ἀπό τούς ἐμφύλιους πολέμους.
2. Ἡ Ἀθήνα ἔχει, ώστόσο, ἀξιοθαύμαστη καλλιτεχνική καὶ πνευματική κίνηση.
3. Τῆς Σπάρτης θανάσιμα πλήγματα στάθηκαν: ἡ λειψανδρία καὶ οἱ ἐναντίον τῆς ἐχθρικές ἐνέργειες τοῦ Ἐπαμεινώνδα.
4. Χάνοντας ἡ Θήβα τούς δύο μεγάλους στρατηγούς τῆς πέφτει στή σκιά.
5. Οἱ Ἑλληνικές πόλεις τῆς Δύσης, ἔξασθενημένες ἀπό τούς ἀκατάπαυστους πολέμους μεταξύ τους, φθίνουν ἀνεπανόρθωτα.
6. Ἡ Κύπρος στά ἰστορικά χρόνια ὑποφέρει ἀπό ἀλλεπάλληλες κατακτήσεις, γιατί οἱ μεγάλες δυνάμεις τῆς ἐποχῆς ἥθελαν νά ἔχουν τό χαλκό της. Σπουδαία ὑπῆρξε ἡ μορφή τοῦ πολιτικοῦ Εὐαγόρα, βασιλιὰ τῆς Σαλαμίνας στὸ νησί. Τότε, ἀνθίζει πολιτιστικά τό νησί, εἰσάγεται τό Ἑλληνικό ἀλφάβητο καὶ σημειώνεται ἀνάπτυξη στίς τέχνες.
7. Τά Γράμματα κι οἱ Τέχνες ἀναπτύσσονται ἀξιοθαύμαστα μές στὸν 4ο αἰώνα.

ΜΕΡΟΣ ΕΒΔΟΜΟ

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ Η ΆΛλΗ ΕΛΛΑΔΑ (356-217 π.Χ.)

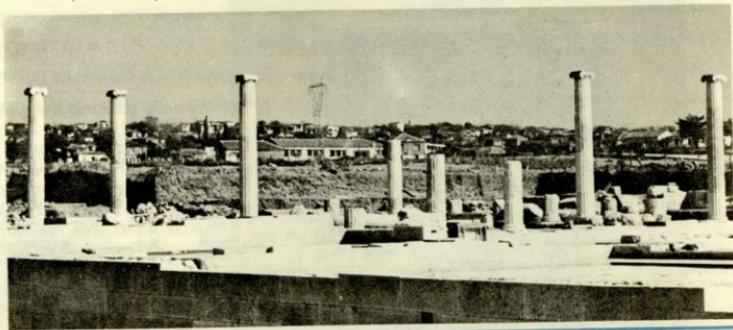
Οι έλληνικές πόλεις στήν Κεντρική και στή Νότια Ελλάδα είχαν κουραστεῖ, υπήρχε όμως άκομη ἄφθαρτη, ὅπως φάνηκε, μιά τεράστια δύναμη στήν Ελλάδα: ἡ Μακεδονία.

Στή δική της πρωτοβουλία χρωστάει ό κόσμος, σήμερα άκομη, τό δεύτερο θαῦμα πού σημειώθηκε στήν άρχαιοτητα.

‘Η παράτολμη ἐπιχείρηση τῆς δυνατῆς ψυχῆς τοῦ Μεγάλου Ἀλεξανδρου ἔφερε τόν Ἑλληνισμό ὡς τά σύνορα τῆς Ἰνδίας καί στήν Αἴγυπτο, μέ τήν κατάλυση τῆς τεράστιας περσικῆς Αὐτοκρατορίας. «Μέ τό βῆμα του συγκλόνιζε τή γῆ ὁ Ἀλέξανδρος», γράφει ἔνας Ἐλληνας φιλόσοφος καί ιστορικός τῆς ἐποχῆς μας. Τά πνευματικά δῶρα τῆς Ελλάδας, ἔτσι ὅπως προετοιμάστηκαν στούς περασμένους αἰώνες, γεμάτα εὐγένεια, ἀνθρωπιά καί πνοή, θά προσφέρουν τό φῶς τους στήν Ἀνατολή.

Τά σύνορα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπλώνονται ἀφάνταστα. ‘Ο νέος κόσμος πού θά γεννηθεῖ ἀπό τῆς Ἀνατολῆς καί τοῦ Ἑλληνισμοῦ τήν προσέγγιση, μέ γλώσσα κοινή (τά Ἑλληνικά), μέ τέχνη, γράμματα καί φιλοσοφία Ἑλληνικά, θά μεσουρανήσει καί θά γείρει, ὅταν πιά ἔχει ἐτοιμάσει τό δρόμο κι ἔχει δώσει τό μέσον γιά τή διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ. ‘Η ἐκστρατεία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξανδρου πρόσφερε τή βάση γιά τή θεμελίωση τοῦ Ἐλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἀρχαῖο σπίτι μέ iωνική κιονοστοιχία γύρω ἀπό τήν ἀνοικτή κεντρική του αὐλή.
Ἀπό τίς ἀνασκαφές τῆς ἀρχαίας Πέλλας.

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ – ΦΙΛΙΠΠΟΣ Β'

1. Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Οι κάτοικοι τής Μακεδονίας, συγγενεῖς τῶν Δωριέων, ἔζησαν γιά πολλούς αἰώνες χωρίς ἐπικοινωνία μέ τήν ἄλλη Ἑλλάδα. Πλούσια ἡ χώρα τους, μέ μεγάλες πεδιάδες, πανύψηλα βουνά καί πυκνά δάση, παρουσίαζε δικά της προβλήματα. Οι κάτοικοι τῆς δέ γνώρισαν τήν πενία τῆς ἄλλης Ἑλλάδας, στά νῶτα τους ὅμως ὑπῆρχε ἀδιάκοπα ἔνας ἄλλος κίνδυνος: οἱ ξένοι ἀπολίτιστοι γειτονικοί λαοί πού παραμόνευαν.

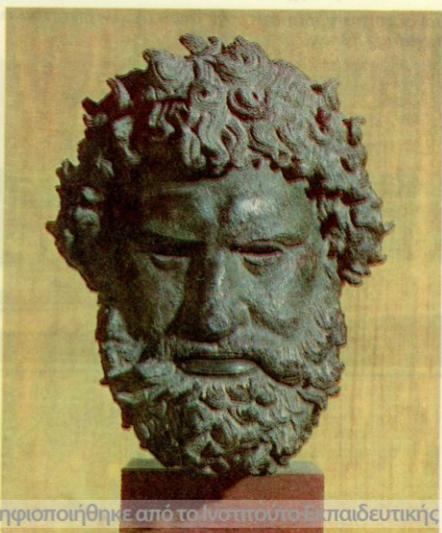
Κλείστηκαν ἔτοι στό χῶρο τους, χωρισμένοι σέ μικρά βασίλεια, κι ἀντιμετώπισαν τίς δικές τους ἔγνοιες, πού είναι ἄγνωστες οἱ περισσότερες σέ μᾶς.

Ἡ Μακεδονία στάθηκε γεωργική χώρα καί τήν κυβερνούσε ὁ βασιλιάς μέ τούς εὐγενεῖς (έταιρους). Στίς εὐρύχωρες πεδιάδες τῆς χώρας τρέφονταν ἄλογα, γι' αὐτό καί οἱ κάτοικοι ἤταν σπουδαῖοι ὅππεις.

Ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια τῶν Αἰγάνων (στή σημερινή "Εδεσσα") ἔνωσε ὀλόκληρη τή χώρα καί τήν κυβέρνησε ὡς τή στιγμή πού ἡ ἐπαφή μέ τίς Ἑλληνικές ἀποικίες τῆς Χαλκιδικῆς ἔφερε νέα μηνύματα.

Ἀναζητήθηκε τότε πρωτεύουσα κοντά στή θάλασσα. Κι ἔτοι χτίστηκε ἡ Πέλλα.

Ἡ χώρα εὔκολα μπορεῖ νά πατηθεῖ ἀπό ἐπιδρομεῖς. Ἀπ' ὅλες τίς

Κεφάλι χάλκινο πυγμάχου, πού νίκησε σέ ἀγώνα στήν Ὄλυμπία, ὅπως δείχνουν ὑπολείμματα ἀπό στεφάνι ἐλιάς πού διατηρούνται. Τά παραμορφωμένα του αὐτά, τά ταλαιπωρημένα μῆλα στό πρόσωπο καί ἡ μότη δείχνουν τό ἐπάγγελμα τοῦ ἀγωνιστῆ. Ὑποθέτουν πώς εἰκονίζει τὸν πυγμάχο Σάτυρο, γνωστό ἔργο τοῦ χαλκοπλάστη Σιλανίωνα. Γύρω στά 350 π.Χ. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο.

μεριές ύπαρχουν περάσματα, κι οι μεγάλες της πεδιάδες δέν εύνοούν τήν ἄμυνα. Γι' αὐτό, τήν ἐποχή τῶν Περσικῶν πολέμων, ὁ βασιλιάς της Ἀλέξανδρος ἀναγκάζεται νά προσφέρει «γῆ καί νερό» στό Μεγάλο Βασιλέα, μήν μπορώντας νά τόν σταματήσει.

Σπουδαία φυσιογνωμία στήν ιστορία τῆς Μακεδονίας, ὁ βασιλιάς Ἀρχέλαος (413-399), είχε, ὅπως καί οι μεταγενέστεροί του βασιλεῖς, νά παλέψει μέ τίς ἀντιδράσεις τῶν παλαιών βασιλικῶν οἰκογενειών, πού νοσταλγώντας τήν ἀλλοτινή τους ἀνεξαρτησία μέ δυσκολία ἀνέχονταν νά τόν ύπακούσουν.

Ἡταν φιλοπρόδος καί ἔξαιρετικά φιλότεχνος ἡγεμόνας. Φρόντισε νά ὥργανώσει ἀπό κάθε ἄποψη τή χώρα του. Ἐκαμε δρόμους γιά νά διευκολύνει τήν ἐπικοινωνία, καί θέλοντας νά ὁμορφήνει τήν πρωτεύουσά του, τήν Πέλλα, ἔδρυσε ἐκεί ὡραία ἀνάκτορα κι ἄλλα κτίρια, πού μερικά τά στόλισε ἡ ἔξοχη τέχνη τοῦ Ζωγράφου Ζεύη μέ τοιχογραφίες. Θαμπωμένος ἀπό τό μεγαλεῖο τῆς Ἀθήνας καί τόν πολιτισμό τῆς ἄλλης Ἑλλάδας, θέλησε νά δημιουργήσει πνευματική κίνηση στήν πρωτεύουσά του. Καλούσε γι' αὐτό στό παλάτι του φιλοσόφους καί ποιητές ἀπό ἄλλες πόλεις. Στήν Πέλλας τό θέατρο δίδαξε δράματά του ὁ ἔξοχος Εύριπίδης, πού ἀφησε τήν τελευταία του πνοή στή Μακεδονία.

2. ΦΙΛΙΠΠΟΣ Ο Β'

Γύρω στά μέσα τοῦ 4ου αι. π.Χ., ὅταν ἡ ἄλλη Ἑλλάδα παλεύει μές στήν ἀσυναρτησία καί στήν ἀναρχία, στή Μακεδονία παρουσιάζεται μιά φυσιογνωμία συγκλονιστική, πού χάραξε νέους δρόμους στήν ἑλληνική ιστορία: ὁ Φίλιππος ὁ Β'.

Πάws ζεπήδησε ξαφνικά καί πού καλλιέργησε τά πλούσια φυσικά του χαρίσματα; Παιδί ἀκόμα (δεκαπέντε χρονών) βρέθηκε μέ ἄλλους πατριώτες του ὅμηρος στή Θήβα. Ἡ ζωή του κοντά στόν Ἐπαμεινώνδα στάθηκε σχολείο γιά τό Φίλιππο. Ἡ ἀγρυπνη παραπρητικότητά του καί ἡ ἀπέραντη ἔξυπνάδα του τόν βοήθησαν νά προσέξει καί νά ἐμβαθύνει στῶν ἑλληνικῶν πόλεων τά ἐλαττώματα. Ὁ μεγάλος αὐτός ἀνθρωπος στάθηκε σπουδαῖος στρατιώτης,

Οι δυό ὁψεῖς νομίσματος τοῦ Φίλιππου τοῦ Β'. Νομισματική Συλλογή Ἀθηνῶν.

Ἀρχέλαος

άλλα κυρίως άσύγκριτος διπλωμάτης, «άπό τούς μεγαλύτερους τῶν αἰώνων». Είχε πολλά ὄνειρα γιά τό κράτος του, πού τά ἔβαλε σε μιά σειρά κι ἄρχισε τήν πραγμάτωσή τους μέ έξυπνάδα, μέ ύπομονή καί μέ ἀπέραντη διαίσθηση.

Πήρε τό θρόνο τό 356 π.Χ. παραμερίζοντας τόν ἀνιψιό του Ἀμύντα.

Η πολιτική τοῦ
Φίλιππου.

Σκοπό τού ἔταξε, ἀφοῦ ἀναδιοργανώσει στρατιωτικά τό κράτος του, νά ἐπικρατήσει στήν Ἑλλάδα κι ἐνώνοντας τίς πόλεις της, μέ τή συνεργασία τους, νά χτυπήσει τούς Πέρσες.

Ἐκπληκτική είναι ἡ σωστή ἀντίληψη πού ἀπέκτησε γιά τόν ιδιαίτερο χαρακτήρα κάθε ἑλληνικῆς πόλης. Γ' αὐτό μπόρεσε ἀργότερα νά τίς μεταχειριστεῖ ἀνάλογα, ιδίως τίς μεγάλες ιστορικές πόλεις.

Ο Φίλιππος δημιούργησε πρώτος τή «μακεδονική φάλαγγα», ὅπως γράφει ὁ ἀρχαῖος ιστορικός Διόδωρος ὁ Σικελιώτης. Πρώτο του μέτρο στάθηκε ἡ ὀργάνωση τοῦ στρατοῦ καί τοῦ ὄπλισμοῦ του. Ἐκαμε τούς πελταστές, πού ῥώς τότε ἀποτελοῦσαν τό μακεδονικό στρατό, βοηθητικό σῶμα καί κύριο τή φάλαγγα. Οι στρατιώτες της (οἱ πεζέταιροι) ὄπλιστηκαν μέ τή σάρισα (ἔνα δόρυ ἔξι μέτρα μῆκος), ὅπλο ἀκαταμάχητο. Πυκνή ἡ παράταξή της (πρότυπο τοῦ Φίλιππου στάθηκε τοῦ Ἐπαμεινώνδα ἡ στρατιωτική ἐπινόηση), σχημάτισε μέ τό ἀνθρώπινό της ύλικό ἔναν ὅγκο ἀδιαπέραστο (16 πυκνές γραμμές), ἐνῶ οἱ σάρισες, ἀπλωμένες ἐμπρός, ὅταν προχωροῦσε στή μάχη ὁ στρατός, ἔξεχοντας ἔνα μέτρο ἐμπρός ἀπό τό στρατιώτη τής πρώτης γραμμῆς, παρουσίαζαν ἀληθινό τεῖχος ἀπό λόγχες στόν ἔχθρο.

Ἀκοντιστές, τοξότες καί πελταστές συμπλήρωναν τή μαχητική δύναμη τής Μακεδονίας μαζί μέ τό ἵππικό, πού φρόντισε ὁ Φίλιππος νά κάμει βαρύτερο τόν ὄπλισμό του.

Καθιέρωσε τήν ύποχρεωτική στρατολογία κι ὄρισε σιδερένια πειθαρχία καί σκληρή ἀσκηση στό στρατό, πού τόν ἐφοδίασε καί μέ πολιορκητικές μηχανές. Ο Φίλιππος χρησιμοποίησε πρώτος τόν κεραυνοβόλο πόλεμο.

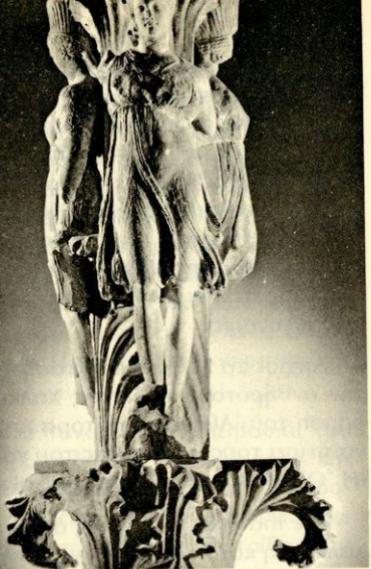
Κατόρθωσε ἔτσι ν' ἀποκτήσει πραγματικά ἀκαταμάχητη δύναμη καί μ' αὐτήν προχώρησε στήν ἐφαρμογή τῶν σχεδίων του.

3. ΟΙ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΙΣ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΥ

Ο Φίλιππος είχε διαπιστώσει τήν ἔλλειψη ἐνότητας ἀνάμεσα στίς ἑλληνικές πόλεις. Οι ἀτέλειωτες διαμάχες μεταξύ τους θά ἤταν μεγαλύτερη βοήθεια γιά τήν πραγματοποίηση τῶν σχεδίων του.

Δέν ἤθελε νά ἐπιβληθεῖ στούς ἄλλους "Ἐλληνες μέ τόν πόλεμο, γι"

Ο ἀναθηματικός κίονας
τῶν «Χορευτριῶν» στούς
Δελφῶν. Ἀττικό ἔργο τοῦ
4ου π.Χ. αἰ. Μουσεῖο Δελ-
φῶν.

αὐτό ἐξαγόραζε μέ χρήματα καὶ διάφορα δῶρα φίλους τῆς πολιτι-
κῆς του, πού σέ κάθε ἑλληνική πόλη ἦταν ὅργανα τῆς προπαγάνδας
του.

Πρίν προχωρήσει στήν ἔξαπλωση τοῦ κράτους του, ἔξουδετέ-
ρωσε τούς γειτονικούς του λαούς ('Ιλλυριούς – Παίονες), γιά νά
γλιτώσει ἀπό τίς ἐπιδρομές τους. Υστερα, θέλοντας νά ἀποκτήσει
ἔξodo στή θάλασσα, ἔριξε τά μάτια του στή Χαλκιδική· συστηματικά

'Η Παλαιότρα τῆς ἀρχαίας Ὀλυμπίας. Σήμερα οι κίονες τῆς ἔχουν ἀναστηλωθεῖ καί τό
κτίριο προβάλλει χαρακτηριστικό μέρς στο χώρο.

“Αλωση Ὀλύνθου
(348 π.Χ.)

Η έπέμβαση του
Φιλίππου στήν
Κεντρική Ελλάδα.

Οργάνωση των
στρατών και
στρατιωτικής
τεχνης

καί ύπομονετικά ἀφαίρεσε πολλές ἀποικίες ἀπό τούς Ἀθηναίους. Κατόπιν, ἤρθε ἡ σειρά τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας, γιατί σκοπός του στάθηκε, ἀφοῦ πάρει στήν ἔξουσία του τὰ μεταλλεῖα τοῦ Παγγαίου, νά φτάσει ὡς τὸν Ἐλλήσποντο καί νά ἔξουσιάσει τά στενά.

Μέ τά είσοδήματα τοῦ Παγγαίου ἐφτιάσε στόλο κι ἔκαμε δυνατή πόλη τίς παλαιές Κρηνίδες, δίνοντάς τους τό ὄνομά του (Φίλιπποι). Σπουδαία ἐνέργεια του στάθηκε ἡ κοπή χρυσῶν νομισμάτων, μέ τὴν προτομή του, πού σέ λίγο κυκλοφοροῦσαν παντοῦ παραμερίζοντας τούς περσικούς δαρεικούς. Χτύπησε, ἔτσι, οὐσιαστικά τὴν περσική οἰκονομία.

“Ἀρχισε τό 357 τὴν ἐπέκτασή του· ὡς τό 348 πῆρε τὴν “Ολυνθο, τὴν ἀνθηρότατη πόλη τῆς Χαλκιδικῆς, παρ’ ὅλη τῇ φοβερῇ ἀντίδραση τοῦ Ἀθηναίου ρήτορα Δημοσθένη, πού μάταια ἀγωνίστηκε νά πείσει τούς συμπολίτες του νά τῇ βοηθήσουν, ὅσο ἡταν καιρός. ‘Ἡ “Ολυνθος ἴσοπεδώθηκε καί οἱ κάτοικοι τῆς πουλήθηκαν δούλοι.

Εἶχε πιά δική του, ἐκτός ἀπό τή Μακεδονία καί τή Θεσσαλία, τή Χαλκιδική καί τή Θρακική χεραόνησο. Ο δρόμος ἡταν ἀνοιχτός γιά τὴν Κεντρική Ελλάδα. Δέ βιάστηκε ὅμως νά τὴν πάρει στήν κυριαρχία του.

Οπως σωστά εἶχε καταλάβει, μόνοι τους οἱ Ἑλληνες θά ζητοῦσαν τὴν ἐπέμβασή του, μέ τίς ἀδιάκοπες συγκρούσεις τους. Ή καταπάτηση γῆς πού ἀνήκε στό ιερό τῶν Δελφῶν, πρώτα ἀπό τούς Φωκεῖς κι υστερα ἀπό τὴν Ἀμφισσα, μετά ἀπό δύο ιερούς πολέμους, τοῦ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία νά ἀποκτήσει μεγάλη δύναμη στήν Ἀμφικτυονία τῶν Δελφῶν. Ἔγινε ἔτσι είρηνικά ρυθμιστής τῆς κατάστασης στήν Κεντρική Ελλάδα.

Χωρίς νά σταματήσει τὴν ἐπέκτασή του στὸν Εὔξεινο, συστηματικά κέρδιζε ἔδαφος στήν κάτω Ελλάδα. Ο Φίλιππος δέν ἐνδιαφερόταν νά κατακτήσει τίς πόλεις τῆς Ελλάδας· ἥθελε μόνο νά μήν τίς ἔχει ἀντίμαχες στά σχέδιά του (τὴν πανελλήνια πολιτική του). “Αν δέν τοῦ ἐφερναν ἀντίσταση μέ στρατό, ποτέ δέ θά χτυποῦσε ἐλληνική δύναμη. Τό 338 φριχτή εἰδηση ἄφησε τούς Ἀθηναίους ἀγρυπνους μιά ὀλόκληρη νύχτα: ὁ μακεδονικός στρατός εἶχε προχωρήσει πρός τά νότια καί, ξαφνικά, εἶχε φτάσει στήν Ἐλάτεια τῆς Φωκίδας. Πρώτη ἡ Θήβα κι υστερα ἡ Ἀθήνα βρίσκονταν στό δρόμο του. Ο κίνδυνος ἡταν μεγάλος καί γιά τίς δύο ἀντίπαλες στούς Μακεδόνες πόλεις.

Τά πολιτικά κόμματα στήν Ἀθήνα. Στήν Ἀθήνα πάλευαν ἀπό καιρό δύο παρατάξεις: α) Οι φιλιππίζοντες, οι φίλοι ἡ ύποστηρικτές τῶν Μακεδόνων [οἱ ρήτορες Αἰσχίνης καί Ἰσοκράτης, ὁ γενναῖος καί τίμιος στρατηγός Φωκίων], πού πίστευαν στό ἄστρο τοῦ Φιλίππου,

βλέποντάς τον ώς τό μόνο ήγέτη πού θά ἔφερνε τήν ἐνωση στήν Ἑλλάδα καί θά χτυπούσε τόν προαιώνιο ἔχθρο, τούς Πέρσες. β) Οι ἀντιφιλιππίζοντες. 'Ο Δημοσθένης. 'Ο πιό φλογερός τους ἀντίπαλος στάθηκε ὁ ἀρχηγός τοῦ δημοκρατικοῦ κόμματος στήν Ἀθήνα, ὁ Δημοσθένης. 'Εκείνος ἀγωνίστηκε μάταια νά γυρίσει τό δρόμο τῆς ἱστορίας, νομίζοντας πώς τῆς Ἀθήνας ἡ παλαιά δόξα κι ἡ ἀκμή μπορούσαν νά ξαναζήσουν. 'Ἐπειδή πίστευε ὅτι μόνον ἡ πόλη του ἦταν ὁ φυσικός ἀρχηγός τῆς Ἑλλάδας, ἔφεσε νά θεωρεῖ πώς θά μπορούσε ἀκόμα καί βοήθεια ἀπό τούς Πέρσες νά μεταχειριστεῖ ἐναντίον τοῦ Φιλίππου. (Οἱ πύρινοι λόγοι του πρός τό λαό, 'Ολυμπιακοί καί Φιλιππικοί, ἔπεσαν στό κενό. Ποιός ἀνθρωπος μπορεῖ νά γυρίσει τῆς ἱστορίας τήν πορεία;).

Στήν πεδιάδα τῆς Χαιρώνειας, πιό πάνω ἀπό τή Λειβαδιά, τόν Αὔγουστο τοῦ 338, Ἀθηναῖοι καί Θηβαῖοι ἔχασαν τόν πόλεμο. Νικήθηκαν πέρα γιά πέρα ἀπό τό Φιλίππο. Τό μακεδονικό ἵππικο ὁδηγούσε ὁ νεαρός γιός τοῦ Φιλίππου, ὁ Ἀλέξανδρος, πού ἀγωνίστηκε μέ ἀφθαστη γενναιότητα. Μαθαίνοντας τήν ἥττα τῆς πατρίδας του ὁ γέρος πιά 'Ισοκράτης, ἀρνήθηκε γιά τέσσερις μέρες νά ἀγγίσει φαγητό καί πέθανε ἀπό τή θλίψη του.

Οι Θηβαῖοι τιμωρήθηκαν σκληρά. Πολλούς πρόσταξε ὁ Φιλίππος νά τούς σκοτώσουν. 'Ἐφερε πίσω τούς ἔξορίστους ἀριστοκρατικούς καί στήν ἱστορική Καδμεία, τήν ἀκρόπολη τῆς Θήβας, ἐγκατάστησε μακεδονική φρουρά.

Στούς Ἀθηναίους ὁ νικητής φέρθηκε μέ συμπάθεια. 'Η παλαιά της αἰγλή ἔσωσε τήν πόλη. Δέ θέλησε νά τήν προσβάλει. Ζήτησε μόνο νά γίνουν σύμμαχοί του καί τούς ἄφησε ἐλεύθερους, χωρίς νά θίξει τό πολύτευμά τους. 'Αναγνώρισε τήν κυριαρχία τους σέ διάφορα νησιά, ἔδωσε πίσω τούς αἰχμαλώτους κι ἔστειλε στήν Ἀθήνα τόν Ἀλέξανδρο νά συνοδεύσει τή στάχτη τῶν γενναίων Ἀθηναίων, πού εἶχαν πέσει στή μάχη. Στήν Ἀθήνα συνέχιζε ὁ Δημοσθένης τήν ἀντιμακεδονική τακτική του.

Χαιρώνεια (338 π.Χ.).

'Ο λέων τῆς Χαιρώνειας, δημόσιο μνημείο πεσόντων Ἀθηναίων καί Θηβαίων. Στήθηκε γιά νά τιμήσῃ τούς νεκρούς τῆς ὀμώνυμης μάχης. 4ος αι. π.Χ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Από κεī, ὁ Φιλίππος προχώρησε παρακάτω καί, ἀφοῦ ἔκλεισε συνθῆκες μέ πολλές πόλεις στήν Πελοπόννησο, συγκάλεσε συνέδριο τῶν Ἑλλήνων στήν Κόρινθο. Ἡ Σπάρτη ἀρνήθηκε νά πάρει μέρος. Δέν τήν ἔθιξε. Στήν Κόρινθο ἀνακοίνωσε ὅτι οἱ Ἑλληνικές πόλεις θά ἐμεναν ἀπό δῶ καί πέρα αὐτόνομες. Δέ θά ὑπῆρχαν πιά ἡγεμονίες.

Πρόταση τοῦ Φιλίππου γιά πανελλήνια συμμαχία. Πρότεινε, τέλος, Πανελλήνια συμμαχία, μέ τήν ἀρχηγία του, γιά νά ἐτοιμάσει τόν πόλεμο τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τῶν βαρβάρων Περσῶν (337).

Μέσα σέ 20 χρόνια καί τή Μακεδονία ὁργάνωσε καί τήν ἄλλη Ἑλλάδα ἔνωσε, χωρίς νά διαλύσει τίς πόλεις της. Φαινόταν νά χαράζει μιά νέα ἐποχή. Οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι θά σταματοῦσαν καί θά ἔπαινε νά χύνεται ἀδικα τό ἀδελφικό αἷμα. Νέες δόξες ὄραματιζόταν ὁ Φιλίππος, κι ἤταν μόνο 47 ἐτῶν. Ἔστειλε μάλιστα στρατηγούς του στή M. Ἀσία, γιά νά φροντίσουν τίς λεπτομέρειες τῆς ἐκστρατείας πού σχεδίαζε.

Ξαφνικά ὁ θάνατος τόν βρήκε ἀπό τό ξίφος ἐνός ἀξιωματικού του, τοῦ Παυσανία (336 π.Χ.). Τό παράτολμο σχέδιό του θά τό πραγμάτωνε ἡ ἐκπληκτική φυσιογνωμία τοῦ γιοῦ του Ἀλεξάνδρου, πού ἤταν πιά ἐτοιμος.

KYRIA ΣΗΜΕΙΑ

---

1. 'Η Μακεδονία ὅψιμα ἐμφανίζεται στήν ἀρχαία ιστορία.
2. Οἱ κάτοικοί της ἤταν συγγενεῖς τῶν Δωριέων, καί στό χῶρο της διατηρήθηκε ἡ βασιλεία. Ἠταν κράτος γεωργικό. Οἱ Μακεδόνες είχαν γερό ἴππικό.
3. Σπουδαῖος ὄργανωτής στάθηκε ὁ βασιλιάς Ἀρχέλαος στά τέλη τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.
4. 'Ο Φιλίππος ὁ Β', σπουδαῖος στρατιωτικός καί πολιτικός, ἤταν προορισμένος νά πάρει στά χέρια του τή μοίρα τῆς Ἑλλάδας. Σέ 20 χρόνια, ἀφοῦ ὁργάνωσε ἀπό κάθε ἀποψη τό κράτος του καί πλάτυνε τά ὄρια τῆς χώρας του μέ διάφορα μέσα, κυριαρχεῖ στήν Ἑλλάδα καί, τό 337, κηρύσσει τό Πανελλήνιο Συνέδριο τοῦ Ἰσθμοῦ τήν ἵδρυση Πανελλήνιας συμμαχίας γιά τήν ὁργάνωση πολέμου ἐναντίον τῶν Περσῶν μέ τήν ἀρχηγία του.
5. Δολοφονήθηκε ἀπό ἀξιωματικό του τό 336 π.Χ., πρίν προλάβει νά ἐφαρμόσει τό σχέδιό του ἐναντίον τῶν Περσῶν.

KEIMENA

1. Ο Αθηναϊος ρήτορας Ισοκράτης ἀπευθύνεται στό Φίλιππο:

«Υποστρίζω πάως ἔχεις ύποχρέωση, χωρίς νά παραμελήσεις κανένα από τά δικά σου συμφέροντα, νά προσπαθήσεις νά συνδιαλλάξεις τά κράτη τῶν Ἀργείων, τῶν Λακεδαιμονίων, τῶν Θηβαίων καί το δικό μας. Γιατί ἂν κατορθώσεις νά τά συνδιαλλάξεις αυτά, καί τῶν ἄλλων τή συμφιλίωση χωρίς δυσκολία ἐπειτα θά πετύχεις. "Ολα τά ἄλλα κράτη ἀπό τά τέσσερα αυτά ἔξαρτώνται, σ' ὅποιο τύχει ἀπ' αυτά καταφέγυονται στης δύσκολες σπηγμές τους, κι ἀπό τέλη πάρινον τίς ἐνισχύσεις πού χρειάζονται. "Ἐτσι, ἄν τά τέσσερα μόνο κράτη πείσεις νά σκέπτονται σωστά, καί τά ἄλλα ὅλα ἀπό πολλά δεινά θά τά απαλλάξεις».

¹Ισοκράτη «Φίλιππος», 1α' (Μετ. Β. Λαούρδα)

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΑΣΙΑ – ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

1. Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

”Αν ό ‘Αλεξανδρος όνομάστηκε Μέγας, δέ χρωστάει τήν όνομασία αύτή στίς έκπληκτικές του κατακτήσεις μονάχα. Πέρα από τή στρατιωτική του μεγαλοφυΐα, τό θάρρος, τή γενναιότητα καί τό ριψοκίνδυνο χαρακτήρα του, στάθηκε μεγάλος έκπολιτοςτής*.

Σέ δέκα χρόνια μέσα, ζεινώντας μ' ἐλάχιστα ἐφόδια καί μέ διλγάριθμο σχετικά στρατό, δημιουργησε τή μεγαλύτερη αὐτοκρατορία τῆς ἀρχαιότητας κι ἅπλωσε τόν ‘Ελληνισμό σέ τρεις ἡπείρους. ‘Η ἀξία τού ‘Αλεξανδρου ὄφειλεται κυρίως στό πρόγραμμα πού ἐφάρμοσε στό καινούργιο κράτος πού δημιουργησε, στήν πολιτική πού κράτησε ἀπέναντι στούς κατακτημένους καί, βασικά, στά μέσα πού συνειδητά ἔδωσε σέ διάφορους ἐπιστήμονες, γιά νά μπορέσουν νά κάμουν τόσο πολλές παραπτήσεις καί ν' ἀποκτήσει ὁ κόσμος πλῆθος ἀπό νέες γνώσεις. Γ' αὐτό, ή ἐκστρατεία του χαρακτηρίστηκε ως «ἔνοπλη ἐξερεύνηση».

”Ἐξυπνος, γενναῖος κι ἐφευρετικός, εύκολοσυγκίνητος καί μέ ἀχαλίνωτη φαντασία, είχε τήν τύχη ό ‘Αλεξανδρος νά βρεθεῖ κοντά

Κεφάλι τοῦ ‘Αλεξανδρου σέ νεανική ἡλικία, ἐνώ βριοκόταν στή Μ. Ασία. Βρέθηκε στήν Πέργαμο. Σήμερα στό Μουσείο τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

οέ σπουδαίους ἀνθρώπους καί νά θελήσει νά ώφεληθεῖ ἀπό τήν παρουσία τους. Τήν πρώτη πνοή τήν πῆρε ἀπό τό μεγάλο πατέρα του. Τή διάπλαση ὅμως τῆς σκέψης του τήν ὄφειλε στόν ἔξοχο Ἀριστοτέλη. "Οταν ὁ Ἀλέξανδρος ἦταν δεκατριάν χρονῶν, φρόντισε ὁ Φιλιππος νά καλέσει τό μεγάλο φιλόσοφο στή Μακεδονία, γιά νά τόν πάρει μαθητή. Ἐκείνος τοῦ καλλιέργησε τήν ψυχή, καθώς καί ἡ μουσική, πού τήν ὑπεραγαποῦσε. (Διδάχθηκε, ἐκτός ἀπό τήν ποίηση, ρητορική, φιλοσοφία καί πολιτική).

Τό ἀγαπημένο του βιβλίο ἦταν ἡ Ἰλιάδα, πού δέν τήν ἀποχωριζόταν ποτέ, ἔχοντάς την καί τή νύχτα κάτω ἀπό τό προσκέφαλό του. Οἱ ἥρωές της, ιδίως ὁ Ἀχιλλεύς, μεθοῦσαν κι ἐνθουσιάζαν τήν ψυχή του. Ἀπέραντα φιλόδοξος ἀπό παιδί, λαχταροῦσε νά ἔρθει ἡ ὥρα πού θά σημειωνόταν ἐντονο ἡ δική του παρουσία στόν κόσμο, γι' αὐτό καί παραπονιόταν, ὅταν ἀκουγε τοῦ πατέρα του τίς ἐπιτυχίες, «πώς δέ θά ἄφηνε τίποτα μεγάλο γιό κείνον».

Δεκάι χρονῶν ἦταν σέ θέση νά δέχεται πρεσβείες ἀπό τήν πόλη τῆς σοφίας, τήν Ἀθήνα, καί δεκαοχτώ χρονῶν πολέμησε ἡρωικά στή μάχη τῆς Χαιρώνειας, ὁδηγώντας τό ἵππικό τῶν ἑταίρων.

Μόλις χάθηκε ὁ πατέρας του, βιάστηκαν οἱ ἄλλοι "Ἐλληνες νά πιστέψουν πώς ἡ Μακεδονία θά ἔσβηνε. Ἐκείνος, ὅμως, ἀφοῦ ἐξόντωσε τούς ἀπαιτητές τοῦ θρόνου του, σάν κεραυνός κατέβηκε στή Νότια Ἑλλάδα νά συγκαλέσει νέο Συνέδριο στήν Κόρινθο, ἀνανεώνοντας τήν Πανελλήνια συμμαχία πού είχε ίδρυσει ὁ πατέρας του.

Πρίν ξεκινήσει γιά τήν Ἀσία, χρειαζόταν νά τρομοκρατήσει τούς ζένους γείτονες. Ἐτσι, χτύπησε τούς Τριβαλλούς, πέρα ἀπό τόν Αἴμο, τούς Γέτες στό Δούναβη καί τούς Ἰλλυριούς ὕστερα.

"Ἐντονες διαδόσεις κυκλοφόρησαν πώς είχε σκοτωθεῖ σ' ἐκείνη τήν προσπάθεια. Θηβαῖοι, Ἀθηναῖοι κι ἄλλοι "Ἐλληνες ξεσηκώθηκαν· Ξαφνικά ὅμως τόν είδαν νά παρουσιάζεται καί πάλι ἐμπρός τους. Ἡ Θήβα δέ θέλησε νά δεχτεῖ τούς ὄρους του. Τή χτύπησε καί τήν ισοπέδωσε, ἀφήνοντας ὄρθια μόνο τά iερά καί τό σπίτι τοῦ μεγάλου ποιητή Πινδάρου. Δέν πείραξε οὔτε τήν ιστορική Καδμεία. "Ηερε πώς ἡ Ἀθήνα δέν είχε δείξει καλή στάση. Τή συγχώρησε ὅμως, γιατί είχε μάθει ἀπό τό δάσκαλό του Ἀριστοτέλη νά σέβεται τήν πνευματική της προσφορά. Στό νέο Συνέδριο πού ἔγινε στήν Κόρινθο, ζήτησε νά τοῦ ἀναθέσουν οἱ πόλεις τήν ἀρχηγία τοῦ πολέμου ἐναντίον τῶν Περσῶν καί νά στείλει ἡ καθημειά τίς δυνάμεις πού ἡθελε νά πάρουν μέρος στόν κοινό ἀγώνα κοντά του.

Ο Ἀλέξανδρος συγκαλεῖ Συνέδριο στήν Κόρινθο.

Η μάχη στή Κόρινθο (334 π.Χ.)

Αναβασίς, στον οποία προσλήπτεται.

2. Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΣΤΗΝ ΑΣΙΑ – ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Σκοπό του έταξε τήν ἀπελευθέρωση τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τήν ἐκδίκηση τῶν Ἑλλήνων κατά τῶν Περσῶν, γιά τά ἀμέτρητα δεινά πού εἶχαν προκαλέσει στήν Ἑλλάδα. Ἀκόμη, ως βασιλιάς τῆς Μακεδονίας ἐνδιαφερόταν, βασικά, γιά τήν ἔξασφάλιση τοῦ Ἑλλησπόντου, πού ἄνοιγε τό δρόμο στόν Εὔξεινο γιά τό μακεδονικό ἐμπόριο.

Χρήματα δέν εἶχε. Μόνο 30.000 πεζούς, 5.000 ἵππικο καὶ λίγα πλοῖα. Στή θέση του κάθε συνετός στρατηγός δέ θά ξεκινούσε. Ἐκεῖνος ὅμως τόλμησε, προχώρησε καὶ νίκησε.

Εἴδαμε παραπάνω (σελ. 235) πῶς τό σύστημα τῶν σατραπειῶν, μέ το πλῆθος τῶν λαῶν πού σχημάτιζαν τό Περσικό κράτος, εἶχε τά μειονεκτήματά του. Χωρίς αίσθημα ἑθνικῆς ἀξιοπρέπειας οἱ σατράπες σέ κάθε στιγμή μποροῦσαν, γιά νά ἐκδικηθοῦν ἢ νά χτυπήσουν ὁ ἔνας τόν ἄλλο, νά φτάσουν στήν προδοσία. Ἐξάλλου, μ' ὅλη τήν περαική ἀνεκτικότητα, κάθε κατακτημένος λαός ποθούσε τήν ἀνεξαρτησία του. Κι εἶχαν πολύ κουραστεῖ οἱ ὑπήκοοι ἀπό τή μακροχρόνια ὑπόδουλωση.

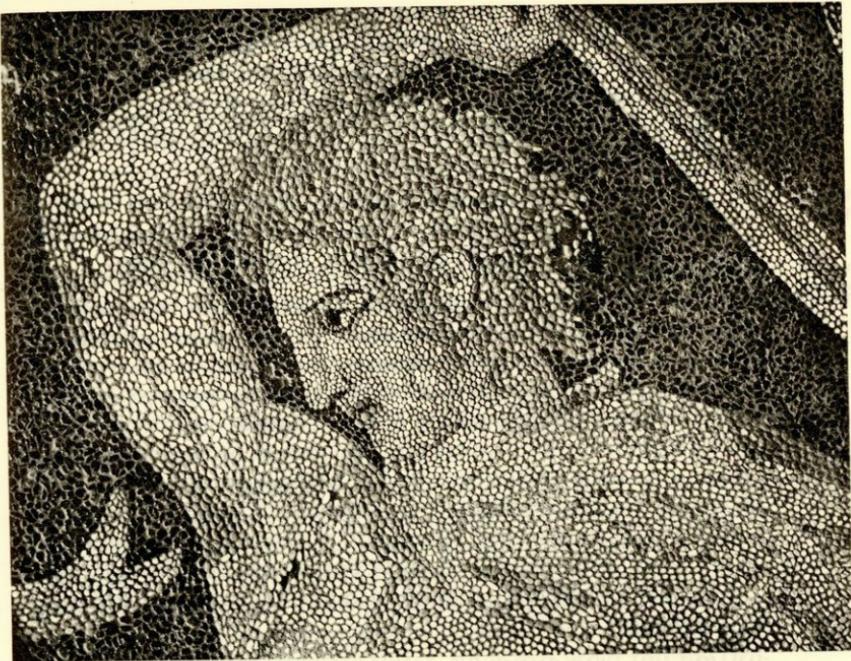
Πρόσμεναν τήν εὐκαιρία νά ἐλευθερωθοῦν. Ἡ Κάθοδος τῶν Μυρίων καὶ ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ἀγησιλάου εἶχαν δείξει πόσο ἀδύνατο ἦταν πιά τό Περσικό κράτος. Βασιλιάς τῆς Περσίας ἦταν τότε ὁ Δαρεῖος ὁ Γ' ὁ Κοδομανός (336-330 π.Χ.).

3. Η ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΤΗΣ Μ. ΑΣΙΑΣ – ΣΥΡΙΑΣ – ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗΣ ΚΑΙ ΑΙΓΑΥΠΤΟΥ

‘Ο μακεδονικός στρατός ξεκίνησε τήν ἄνοιξη τοῦ 334 π.Χ. Κοντά του εἶχε ὁ Ἀλέξανδρος ἐφτά εύγενεῖς Μακεδόνες (Παρμενίωνα, Κλεῖ-

Ψηφιδωτό δάπεδο ἀπό ἀρχαϊκό σπίτι τῆς Πελλας πού παριστάνει τὸν ἱνιόχο Φόρβαντα, ὃπως δηλώνει ἡ σχετική ἐπιγραφή. Εργο τοῦ τέλους τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Μουσεῖο Πελλας.

Θαυμάσιο κεφάλι νέου, λεπτομέρεια άπό ψηφιδωτό πού παριστάνει κυνήγι έλαφιού.
Στρωμένο σέ δάπεδο σπιπού τῆς ἀρχαίας Πέλλας, είναι έργο τοῦ παλαιότερου γνω-
στού ψηφοθέτη, τοῦ Γνώση. Γύρω στά 280 π.Χ. Μουσείο Πέλλας.

το, Φιλώτα, Κρατερό, τό στενό του φίλο 'Ηφαιστίωνα κ.ἄ.). Φτά-
νοντας στόν 'Ελλήσποντο, πέρασε στό 'Ιλιο, ὅπου θυσίασε συμβο-
λικά στόν τάφο τοῦ ἀγαπημένου του ἥρωα, τοῦ Ἀχιλλέα.

Οἱ Πέρσες ἀποφάσισαν νά τόν ἀντιμετωπίσουν κοντά στό Γρανι-
κό, καὶ δέν ἄκουσαν τήν πρόταση τοῦ Ρόδιου μισθοφόρου Μέμνονα
νά καίνε τά σπαρτά, γιά νά μήν ἔχει τρόφιμα ὁ μακεδονικός στρα-
τός, καὶ νά στείλουν ὄρισμένες ἀπό τίς περισικές δυνάμεις μέ πλοια
νά ξεσκώσουν τίς πόλεις στήν 'Ελλάδα. 'Ο Ἀλέξανδρος θά ύπο-
χρεωνόταν ἔτσι νά γυρίσει πίσω.

'Η μάχη στό Γρανικό ἤταν σκληρή, καὶ ἡ νίκη πού κέρδισε ὁ Ἀλέ-
ξανδρος, πολεμώντας στήν πρώτη γραμμή, στάθηκε δύσκολη. Κιν-
δύνευσε μάλιστα νά σκοτωθεῖ, ἀν δέ βρισκόταν στό πλευρό του ὁ
Κλείτος πού τόν ἔσωσε. Τή φοβερή σύγκρουση περιγράφει ὁ ιστορι-
κός Ἀρριανός (ἔζησε τό 2ο αι. μ.Χ.) στό έργο του «Ἀλεξάνδρου
Ἀνάβασις», ὅπου ιστορεῖ ὀλόκληρη τήν ἐκστρατεία.

'Η μάχη στό
Γρανικό (334 π.Χ.).

‘Η νίκη ἄνοιξε τό δρόμο σ’ ὀλόκληρη τή Μ. Ἀσία. Οἱ σατραπεῖς τῆς Φρυγίας καὶ τῆς Λυδίας ἔπεσαν στά χέρια τοῦ Ἀλεξάνδρου. Τό ἴδιο κι οἱ παράλιες ἑλληνικές πόλεις, ὅπου οἱ Μακεδόνες ἐγκαταστήσαν δημοκρατικά πολιτεύματα. “Υστερα, ἥρθε ἡ σειρά τῆς Λυκίας καὶ τῆς Παμφυλίας.

‘Ο «Γόρδιος δεομός».

Στό Γόρδιο, – κοντά στό Σαγγάριο –, κόβοντας μέ τό σπαθί του τόν περίφημο «Γόρδιο δεσμό», κάλυψε τήν παράδοση πού ἐλεγε πώς κύριος τῆς Ἀσίας θά γίνει ἐκείνος πού θά τόν λύσει.

‘Η μάχη στήν Ιοού
(333 π.Χ.).

‘Από κεῖ ἀκράτητος προχώρησε ὁ Ἀλέξανδρος στήν Ιοού, ὅπου τόν Ὁκτώβριο τοῦ 333 συναντήθηκε μέ τόν τεράστιο στρατό τοῦ Δαρείου. Καὶ στά στενά περάσματα τοῦ τόπου, μέ τό στρατηγικό του δαιμόνιο, ὅχι μόνο ἀνάγκασε τόν ἔχθρικό στρατό νά ύποχωρήσει κατατρομαγμένος – μαζί κι ὁ Μέγιος Βασιλεύς –, ἀλλά στά χέρια του ἔπεσε, ἐκτός ἀπό ἀμέτρητα λάφυρα, κι ἡ οἰκογένεια τοῦ Δαρείου μαζί καὶ ἡ μητέρα του, πού ὁ Ἀλέξανδρος τή μεταχειρίστηκε βασιλικά. ‘Εκατό χιλιάδες Πέρσες ἔπεσαν στό πεδίο τῆς μάχης.

Οἱ πόλεις τῆς Φοινίκης (ἐκτός ἀπό τήν Τύρο πού τήν πολιόρκησε ἐφτά μῆνες) παραδόθηκαν ἀμέσως ὕστερα στό μακεδονικό στρατό. Τό ἴδιο καὶ ἡ Παλαιοιστίνη (μόνο ἡ Γάζα ἔπεσε ὕστερα ἀπό δυό μηνῶν πολιορκία).

Βλέποντας νά διαλύεται τό κράτος του, ὁ Δαρεῖος κατατρόμαξε. Πρότεινε στόν Ἀλέξανδρο είρηνη – νά τοῦ παραχωρήσει τή χώρα δυτικά τοῦ Εύφρατη, νά τοῦ δώσει τήν κόρη του γυναίκα καὶ νά πληρώσει πλούσια λύτρα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς οἰκογένειάς του. ‘Η ἀπάντηση ἦταν ἀρνητική.

‘Ο Ἀλέξανδρος στήν Αἴγυπτο.

Νικητής ὁ Ἀλέξανδρος προχώρησε στήν Αἴγυπτο, πού θέλοντας νά γιτάσσει ἀπό τόν περσικό ζυγό, τόν δέχθηκε σάν ἐλευθερωτή. ‘Εδώ φάνηκε καὶ ἡ πολιτικότητα τοῦ μεγάλου στρατηλάτη. Σεβάστηκε ἀπόλυτα τίς συνήθειες καὶ τή θρησκεία τῶν Αἰγυπτίων καὶ ρύθμισε τή διοίκηση τῆς χώρας μέ πολλή ἔξυπνάδα. Μέ τό ἀετίσιο μάτι του ξεχώρισε μιά ἔξαιρετική θέση στό Δέλτα καὶ ἰδρυσε τήν Ἀλεξανδρεία, σέ σχέδια τοῦ μηχανικοῦ Δεινοκράτη. Στή Μέμφιδα ἐνθρονίστηκε ὡς νόμιμος διάδοχος τῶν φαραώ. “Ἐτσι, ὅταν ἀπό κεῖ τράβηξε μές στή Λιβυκή ἔρημο, στό μεγάλο Μαντείο τοῦ Ἀμμωνα Δία, οἱ ιερεῖς τόν χαιρέτησαν σάν θεό, γιό τοῦ Ἀμμωνα.

Σχεδόν τέσσερις χιλιάδες χρόνια οἱ Αἰγύπτιοι δέν είχαν ἀναρωτηθεῖ ἀπό πού πήγαζε ὁ Νεῖλος. ‘Ο μαθητής τοῦ Ἀριστοτέλη ὡργάνωσε ἀμέσως ἀποστολή γιά τήν ἀναζήτηση τῶν πηγῶν του, θέλοντας νά τό μάθει. Κι οἱ πηγές δέ στάθηκε τότε δυνατό νά βρεθοῦν· ἐρμηνεύθηκε ὅμως ἡ αἰτία γιά τίς ἐτήσιες πλημμύρες τοῦ ποταμοῦ.

Στὴν πλούσιο καὶ πεποιημένην Ἀνατολὴν μεγαλωμένης γῆς τοῦ
Φερέων. 4. Η ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΣΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Εἶχε σημάνει ή ὥρα γιά τήν κατάκτηση τῆς Ἀσίας. Ὁ Δαρεῖος, καταλαβαίνοντας πώς θά κρινόταν σέ λίγο ἡ τύχη ἡ δική του καὶ τοῦ κράτους του, συγκέντρωσε ἀμέτρητο στρατό ἀπό πεζούς, 40.000 ἵππεις, ἐλέφαντες καὶ 200 δρεπανηφόρα* ἄρματα, γιά τήν ἀντιμετώπιση 40.000 πεζῶν καὶ 7.000 Μακεδόνων ἵππεων.

Οἱ δύο στρατοί συναντήθηκαν τελικά στά Γαυγάμηλα κοντά στήν ἀρχαία Νινευή. Ὁ Παρμενίων συμβούλεψε νά κάμουν οἱ Μακεδόνες τήν ἐπίθεση μές στή νύχτα. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἀλεξάνδρου δείχνει τή μεγάλη του τιμιότητα καὶ περηφάνια: «Εἶναι αἰσχρό νά κλέψει κανείς τή νίκη». Καὶ δέν τήν ἔκλεψε. Μέ ήρωική ὄρμη καὶ μέ τήν ἀλάθητη τακτική του, πολεμώντας σέ λοξή φάλαγγα, ἐκμηδένισε τούς ἔχθρούς ὁ στρατός του.

Ἡ καρδιά τῆς Περσίας ἦταν ἀνοιχτή ἐμπρός του. Ὁ Δαρεῖος, βλέποντας τή μάχη νά χάνεται, ὑποχώρησε καὶ πάλι στό ἑσωτερικό τῆς χώρας. Στό μεταξύ, ὁ ἔνας μετά τόν ἄλλο, ἀρχισαν νά πέφτουν στά χέρια τοῦ Ἀλεξάνδρου οἱ περσικοί θησαυροί. «Υστερα, μπῆκε χωρίς ἀντίσταση στήν περίφημη Βαβυλώνα, κατόπιν στά Σούσα, τήν πρωτεύουσα τῶν Ἀχαιμενιδῶν, κι ἀφοῦ μέ πολλή ἔξυπνάδα πέρασε τίς δύσκολες Περσίδες Πύλες, πήρε στά χέρια του τήν Περσέπολη καὶ τίς Πασαργάδες.

Κάθε πόλη σήμαινε καὶ νέους θησαυρούς (χιλιάδες τάλαντα). Ἀμέσως, μέ τό ἀμύθητο χρυσάφι πού βρήκε σέ ράβδους, ἔκοψε χρυσό νόμισμα καὶ τό ἔριξε στήν κυκλοφορία.

Στό μεταξύ, ὁ Βῆσσος, ὁ σατράπης τῆς Βακτριανῆς, δολοφόνησε τό Δαρεῖο, πού τόν καταδίωκε ὁ μακεδονικός στρατός. Ὁ Ἀλέξανδρος πρόσταξε νά θάψουν τό Μεγάλο Βασιλέα μέ ἔξαιρετικές τιμές καὶ ἀμέσως κήρυξε τόν ἑαυτό του διάδοχο τῶν Ἀχαιμενιδῶν, συνεχιστή δηλαδή τῆς περσικῆς δυναστείας (330 π.Χ.).

Ἄξιοθαύμαστη στάθηκε ἡ προσπάθεια πού ἀμέσως ἀνάλαβε γιά τή διατήρηση τοῦ Περσικοῦ κράτους. Ἔγνοια του κύρια ἦταν νά μήν τό αισθανθούν ξένο οἱ Πέρσες, ἀλλά ἀκοπα νά συνηθίσουν τήν ἐλληνική κυριαρχία, πού τόσο ξαφνικά τούς είχε ἐπιβληθεῖ. Ἀπό τή στιγμή ἐκείνη νέο σχέδιο χάραξε στό μυαλό του. Συνέχισε τό διοικητικό σύστημα τῶν σατραπειῶν, βάζοντας Πέρσες ἡ Ἐλληνες σατράπες καὶ σεβάστηκε τή θρησκεία καὶ τίς συνήθειες τοῦ τόπου. Φορούσε κι ὁ ἴδιος, συχνά, περσικά φορέματα καὶ στέμμα, κι ἀρχισε νά ζητάει νά τόν προσκυνοῦν.

Οι Πέρσες, πού ποτέ δέν είχαν ζήσει ἐλεύθεροι, τά ἔβρισκαν ὅλα

*Η μάχη στά Γαυγάμηλα (331 π.Χ.).

Τό σύστημα
διοικησης τοῦ
Ἀλεξάνδρου.

αύτά φυσικά. Οι περήφανοι ὅμως Ἑλληνες στρατιῶτες, πού γιά χάρη του μόνον είχαν διασχίσει πεζοί ὄλους ἐκείνους τούς ἀγνωστούς μακρινούς τόπους, βρήκαν θλιβερή κατάληξη νά φτάσουν, ἐλεύθεροι αύτοί, νά προσκυνοῦν τό βασιλιά τους στήν ξένη χώρα. Μέ τή στάση τους ἔδειξαν τή δυσφορία τους. Κάποιοι ἀπό τούς στρατηγούς, ὅμως, πού ἐκδηλώθηκαν μέ ἀπόλυτη εἰλικρίνεια στόν ἴδιο τόν Ἀλέξανδρο, δοκίμασαν πρωτόφαντα σημάδια τῆς ὄργης του. Μέ τό ἴδιο τό χέρι τοῦ ἀρχηγοῦ σκοτώθηκε ὁ Κλεῖτος καί τήν τύχη του ἀργότερα τήν ἀκολούθησαν ὁ Φιλώτας, ὁ Παρμενίων κι ὁ φιλόσοφος Καλλισθένης, ἀνιψιός τοῦ Ἀριστοτέλη, πού παρακολούθησε τήν ἐκστρατεία μ' ἐντολή νά γράψει τήν ιστορία της.

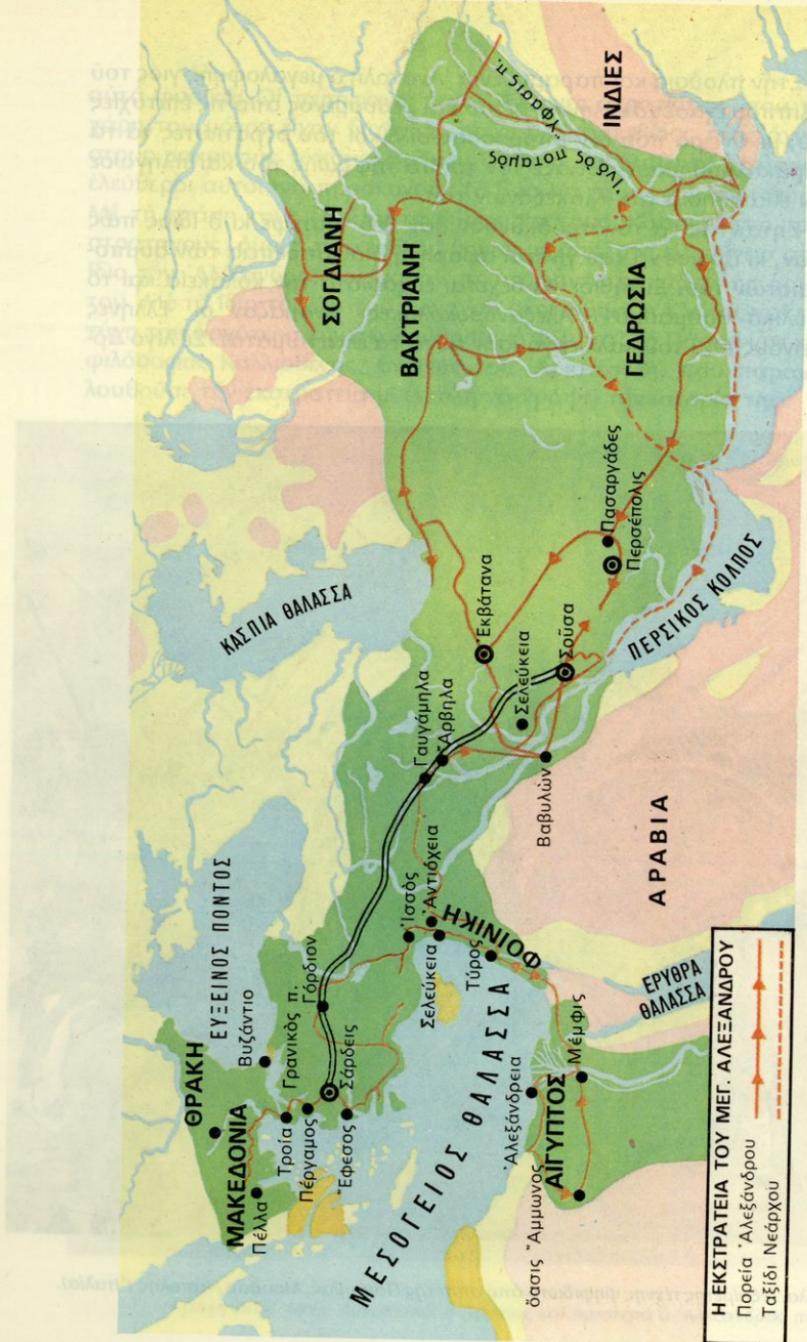
Η μάχη στήν Ἰσσό. Διακρίνεται ὁ Δαρεῖος καί ἀριστερά ὁ Ἀλέξανδρος πάνω στό

Στήν πλούσια καί παραμυθένια Ἀνατολή ό μεγαλοφυής γιός τοῦ Φιλίππου ἔχασε τό ἑλληνικό μέτρο καί μεθυσμένος ἀπό τίς ἐπιτυχίες του, μέ δύνειρα πού δέν μποροῦσαν οἱ δικοί του στρατιώτες νά τά παρακολουθήσουν, ἄλλαξε τόν τρόπο τῆς ζωῆς του καί πλήγωσε τήν εύαισθησία τῶν Μακεδόνων του.

Ζητώντας νά τόν προσκυνοῦν σάν θεό πίστεψε κι ὁ ἕδιος πώς ἡταν, κι ἄρχισε νά τοῦ γίνεται ἀφόρητη ἡ ἀξιοπρέπεια τῶν συμπολεμιστῶν του. Συνήθισε νά δέχεται εὐχάριστα τήν κολακεία καί τό δουλικό θαυμασμό («Ἀλεξανδροκόλακες» ὄνομαζαν οἱ Ἑλληνες ἐκείνους πού τοῦ καλλιεργοῦσαν αύτά τά ἑλαττώματα). Σέ λίγο ἄρ-

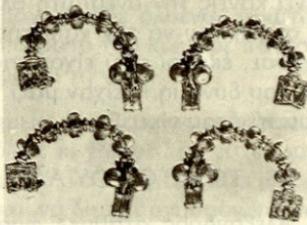
Βουκεφάλα. Ἐξαίρετης τέχνης ψηφιδωτό ἀπό σπίτι τῆς Πομπηίας. Μουσεῖο Νάπολης (Ἴταλία).

χισε νά βρίσκει πίσω ἀπό τήν πιό φιλική συμβουλή συνωμοτικές προθέσεις.

Μεταξύ 329-328, ἀφοῦ διέσχισε τίς περιοχές τοῦ Ἰράν καὶ τοῦ Τουρκεστάν, συναντώντας χίονια κι ἔρημες ἐκτάσεις, κι ἀντιμετωπίζοντας τό φοβερά ἐπικίνδυνο καὶ δύσκολο ἀνταρτοπόλεμο τῶν ἐντοπίων, κυριάρχησε στή Σογδιανή καὶ στή Βακτριανή, στήν Ἀνω Περσία. Γιά πρώτη φορά πατούσε Εύρωπαίος σ' αὐτές τίς περιοχές. "Υστερα, τό 327, ἔστρεψε τό βλέμμα του στήν Ἀνατολή καὶ λαχτάρησε νά πορευθεί πρός τίς Ἰνδίες, πού πολύ τόν τραβοῦσε τό μυστήριο τους. Ἐπιθυμία του ἦταν νά φτάσει στά πέρατα τῆς γῆς πού τή φαντάζονταν ἀκόμη τότε οι Ἑλληνες σάν ἐπίπεδο δίσκο, πού τόν περιβάλλει ὁ ὡκεανός. Μέ πολλούς στρατιώτες, Πέρσες καὶ Μακεδόνες, πέρασε τόν Ἰνδό ποταμό κι ἀφοῦ νίκησε τό γενναῖο βασιλιά Πάρο, προχώρησε ἀκράτητος πρός τήν κοιλάδα τοῦ Γάγγη.

"Ετοιμαζόταν νά φτάσει ὥς τόν "Υφαση ποταμό. Στό σημεῖο αὐτό ὅμως τόν σταμάτησαν οι στρατιώτες του. Δέν ἀντεχε πιά ἡ ψυχή τους αὐτή τήν ἀδιάκοπη πορεία χωρίς ἀνάσα. Ἁταν ἀνθρωποι, κι ἡ ἀνθρώπινή τους ἀντοχή είχε στομώσει. 'Ο Ἀλέξανδρος, ἀκούραστος, είχε δύναμη ὑπεράνθρωπη. "Ηθελε διαρκῶς κάτι νέο. Τό ξύπνιο μυαλό του καί ἡ ἐμφυτή περιέργειά του τόν τραβοῦσαν ὄλοένα σέ κάτι καινούριο. "Ολα τά πλούτη πού είχαν ἐκεῖνοι ἀντικρίσει, καί οι ὅμορφες χῶρες πού διάβηκαν πεζοί δέκα χρόνια, τούς συγκινοῦσαν λιγότερο ἀπό τή θύμηση τῆς πατρίδας τους. Μοναδική τους λαχτάρα ἦταν πιά ἡ ἐπιστροφή καὶ πόθος τους νά φιλήσουν τό χῶμα τῆς μακρινῆς τους γῆς.

"Αριστερά: 'Ο παλαιότερος πάπυρος πού βρέθηκε σέ ἑλληνικό ἔδαφος. Ἀποκαλύφθηκε σέ τάφο, στό Δερβένι, κοντά στή Θεσσαλονίκη. Περιέχει ἀπόσπασμα ἀπό ὑμένα τῶν ὄρφικῶν. Στήν Ἐλλάδα δέ βρίσκονται πάπυροι, γιατί ἡ ὑγρασία τού ἔδαφους τούς καταστρέφει, ἐνώ στήν Αγγυπτο τό ἀμμώδες ἔδαφος συντελεῖ στή διατήρησή τους. Δεξιά: Τέσσερις χρυσές πόρπες, ἀπό ἀνασκαφή στή Μακεδονία. Τού 4ου π.Χ αι. Μουσεῖο Θεσσαλονίκης.'

βι ιπποδιοριστή
ηραρχοντα

Πρός τίς Ἰνδίες.

οντο πομποράδα Η
απολογιστή
εργοστάτη

Αποφασίζεται ή
έπιστροφή.

Ο 'Αλέξανδρος πικράθηκε, δέν άντιστάθηκε όμως. "Εχοντας ναυπηγήσει 2.000 καράβια στά δάση του 'Υδασπη, χώρισε σέ δυό μέρη τό στρατό του, μέ σκοπό νά τραβήξουν διαφορετικό δρόμο στό γυρισμό καί νά συναντηθούν στή Βαβυλώνα.

Η έξερεύνηση τοῦ
Περσικοῦ Κόλπου.
Νέαρχος.

Ο ίδιος, δόηγώντας τό πρώτο τμῆμα, διάλεξε τό δυσκολότερο δρόμο, μέ τή φλογερή ἀνησυχία καί τήν ἀκατανίκητη ἔλξη πού ἀσκοῦσε στήν ψυχή του τό μυστήριο: θά περνοῦσε ἀπό τήν ἔρημο Γεδρωσία· τό ἄλλο τμῆμα, μέ δόηγό τό ναύαρχο Νέαρχο, θά έξερευνοῦσε τήν παραλία ἐπιστρέφοντας διά θαλάσσης μέ πλοϊα πού είχαν μόλις ναυπηγήσει.

Καί τά δυό τμήματα μαρτύρησαν κυριολεκτικά ὥσπου νά φτάσουν στό σκοπό τους. 'Η Γεδρωσία ἡταν σχεδόν ἀδιάβατη· μόνο ή συμπαράσταση καί ή συμμετοχή τοῦ ίδιου τοῦ 'Αλεξάνδρου στίς ἀφάνταστες στερήσεις τοῦ γυρισμοῦ (πείνα, ἀτέλειωτη βασανιστική δίψα, πλήθος ἄλλες περιπέτειες) βοήθησαν τούς στρατιώτες του νά τά βγάλουν πέρα. Μέ τήν εύκαιρια αὐτή τούς φάνηκε σάν νά τόν είχαν ξαναβρεῖ ὅπως τόν πρώτο καιρό, συμπολεμιστή τους ἀπλό καί γενναῖο, πρώτο στόν κίνδυνο καί στόν ἀγώνα.

Τό 323 π.Χ. συγκλονιστική στάθηκε ή ἐπίσκεψη ἀντιπροσώπων ἀπό ὅλα τά ἔθνη (Σκυθία, Αιθιοπία, Γαλατία, Ισπανία, Καρχηδόνα), πού ἤρθαν νά χαιρετήσουν τόν 'Αλέξανδρο, πού ή φήμη του εἶχε φτάσει στά πέρατα τοῦ κόσμου, νά τόν συγχαροῦν καί νά τόν στεφανώσουν, ἐκφράζοντας τόν ἀπέραντο θαυμασμό τους γιά τό κατόρθωμά του.

Ο 'Η ζωή του ὅμως βρισκόταν κοντά στό τέλος τής. Σέ λίγο ἀρρώστησε ἀπό πυρετό καί σέ μερικές μέρες πέθανε. 'Ο χαμός του συντάραξε τούς συμπολεμιστές του. Στήν ψυχρή περιγραφή τοῦ 'Αριανοῦ διακρίνει κανείς τήν ἀνείπωτη θλίψη πού ἔνιωσαν, καθώς ἔμπαιναν στή σκηνή του νά τόν χαιρετήσουν γιά τελευταία φορά, ἐνῶ ψυχοραγοῦσε, ἐκείνοι πού είχαν πιστέψει σ' αὐτόν καί στήν ύπερανθρωπή του δύναμη κι είχαν μαζί του καί γιά χάρη του σμιλέψει τίς θαυμαστές του νίκες.

5. ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Ο Μέγας 'Αλέξανδρος στάθηκε φυσιογνωμία μοναδική στήν ιστορία τής ἀνθρωπότητας. 'Η ίδιοφυΐα καί ή ικανότητά του στά στρατιωτικά ἡταν μιά πλευρά μόνο τής πολύμορφης προσωπικότητάς του. Ξεκίνησε μέ 37.000 ἀνθρώπους, χωρίς οίκονομικά μέσα, καί σέ 10 χρόνια κατάκτησε σχεδόν ὅλο τότε γνωστό κόσμο. Λένε, πώς λογάριαζε νά χτυπήσει τήν 'Αραβία καί τήν Καρχηδόνα καί νά ἀπλώσει τήν 'Ελλάδα ὡς τή Δυτική Μεσόγειο. 'Ο θάνατος, ὅμως,

Αποψη του ιερού των Μεγάλων Θεών της Σαμοθράκης από τα δυτικά. Στό βάθος, τό ψηλό βουνό Φεγγάρι. Τό ιερό αύτό (γίνονταν μυστηριακές λατρείες, κι οι ιερεῖς ἀκολουθοῦσαν ἔνα ὄριμένο τυπικό για τή μύρη τῶν πιστῶν, παράλληλο σε μερικά σημεῖα μέ τό τυπικό τῶν Ἐλευσίνων Μυστηρίων) ήταν γιά τους βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας ἔνα σπουδαίο κέντρο θρησκευτικό, στό όποιο ἔδωσαν πολύ μεγάλη σημασία, γιατί ἔξαλλου σ' αὐτό είχε συναντηθεὶ ὁ Φιλίππος ὁ Β' μέ τήν Ὁλυμπίαδα γιά πρώτη φορά. Οι διάδοχοι τοῦ Μεγάλου Αλεξανδροῦ θέλοντας θά πημήσουν γ' αὐτό τό λόγο τό ιερό, ἀλλά καὶ γιά νά ἀναπτύξουν ἔνα δικό τους μεγάλο ιερό στή βόρεια Ἑλλάδα, τό στόλισαν μέ μεγάλα κτίρια. Οι Κάβειροι πού λατρεύονταν εκεῖ, προστάτευαν τους ναυτικούς πού ταξίδευαν στίς ἀγριες θάλασσες τῆς περιοχῆς ἀκόμη, τό ιερό ἐθεωρεῖτο ἀσύλο, τόπος δηλ. ὅπου, ὅταν κατέφευγαν οἱ καταδιωκόμενοι, ήταν ἀνόσιο νά τούς πειράξει ὄποιοσδήποτε.

κόβοντας τό νῆμα τῆς ζωῆς του, σταμάτησε τό ἐκπληκτικό του ἔργο.

Ως στρατιωτικός ἡγέτης ξεχώρισε γιά τήν εύγένεια τοῦ χαρακτήρα του, τήν αὐτοθυσία, τήν ἀπλότητα καὶ τό παράτολμο θάρρος του. Ἀκούραστος προχωροῦσε ὀλόενα, πρῶτως ἀπ' ὅλους, συχνά, ἐνθουσιάζοντας τό στρατό του κι ἡξερε πάντοτε, μέ τή θαυμαστή του τακτική, νά κερδίζει τή νίκη.

Στά πιό νευραλγικά σημεῖα τῆς Περσίας κι ἄλλων χωρῶν ἔδρυσε πλήθος νέες ἐλληνικές πόλεις κι ἔδωσε τήν εὐχέρεια, μέ αὐτό τόν τρόπο, ἀνετα καὶ φυσιολογικά, νά ἐγκατασταθεὶ μόνιμα τό ἐλληνικό στοιχεῖο στήν ξένη χώρα καὶ νά δημιουργηθοῦν παντοῦ ἐστίες ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Ανοίγοντας τά σύνορα τοῦ Ἐλληνισμοῦ, ἔφερε στήν ἄκρη τοῦ κόσμου τό μακεδονικό νόμισμα, καὶ τό ἐμπόριο γνώρισε γιά λίγα χρόνια μιάν ἀνάπτυξη πρωτάκουστη.

Από τά ἀξιοθαύμαστα τῆς ἐκστρατείας του είναι τό ἐκπολιτιστικό μέρος. Ἡ ἐλληνική γλώσσα ἔφτασε ὡς τά βάθη τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, μιλήθηκε ἀπό τους διάφορους λαούς κι ἔγινε διεθνές ὄρ-

ιδρυση νέων ἐλληνικῶν πόλεων.

Διάδοση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας.

γανο στήν έκφραση, τή γραπτή καί τήν προφορική. Είχε ριζώσει πιά,
ὅταν χρησιμοποιήθηκε στή διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Η άναπτυξη τῶν
ἔπιστημάν.

Περιοδικό Κοινωνίας
Κορύδας

Ο Άλεξανδρος ἐνδιαφερόταν γιά κάθε πλευρά τῆς ζωῆς. Τό τα-
ξίδι τοῦ Νεάρχου κι η ἔξερεύνηση τοῦ Περσικοῦ κόλπου ἀποτυπώ-
θηκαν σ' ἓνα εἰδικό βιβλίο, «τὸν Παράπλουν», πού μόνο λίγα μέρη
του ἔχουν διατηρηθεῖ σήμερα. Σέ κάθε νέα περιοχῇ μορφωμένοι
ἄνθρωποι, μέ δική του ἐντολή, μελετούσαν τό ἔδαφος καί τό ὑπέ-
δαφος, τά ζῶα, τά φυτά κλπ. «Ολες οἱ σχετικές μ' αὐτά ἐπιστῆμες,
ἀκόμη κι η Γεωγραφία κι η Ἐθνογραφία, γνώρισαν ὑστερ' ἀπ' αὐ-
τὸ τεράστια ἀνάπτυξη.

Τρεῖς ἔξερευνητικές ἀποστολές ἔστειλε ἀπό τή Βαβυλώνα, γιά νά
βροῦν τό θαλάσσιο δρόμο ἀπό κεὶ πρός τήν Αἴγυπτο. Ἐνδιαφέρ-
θηκε ἀκόμη καί γιά τήν καλύτερη ὄργάνωση τοῦ ἀρδευτικοῦ συ-
στήματος στή Μεσοποταμία, ἔτσι ὥστε νά καλλιεργήθουν πολλές
ἄγονες ἐκτάσεις.

Πεθαίνοντας τριάντα τριῶν χρονῶν ἄφησε πίσω του ἔναν και-
νούριο κόσμο. Ἐξασθένησε φυσικά ἀρκετά τόν Ἑλληνισμό στήν κυ-
ρίως Ἑλλάδα, ἀποσύροντας μεγάλο ἀριθμό ἀνδρῶν γιά τό στρατό.
Τοῦ ἔδωσε ὅμως νέα πνοή καί πλημμύρισε τόν κόσμο ὀλόκληρο μέ-
τά μηνύματα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἔτσι, ὀνομάστηκε στήν
ιστορία Μέγας.

KYRIA SΗMΕΙA

1. Ο Μέγας Άλεξανδρος ὑπῆρξε ἐξαίρετη ἀλλά ἰδιότυπη
φυσιογνωμία. Ὁραίος, εὐγενής, εύκολοσυγκίνητος, γενναῖος
καί ἀποφασιστικός, ἀλλά ὀνειροπόλος καί τρομερά ἀνήσυχος
στό χαρακτήρα.

2. Σέ δέκα χρόνια κατόρθωσε, καταλύοντας τό Περσικό
κράτος, νά φτάσει ὡς τίς Ἰνδίες.

3. Η μάχη τοῦ Γρανικοῦ ἀνοίξει τίς πύλες τῆς Μ. Ἀσίας, τῆς
Ἰσσοῦ τό δρόμο γιά τή Συρία - Παλαιστίνη - Αἴγυπτο. Η νίκη
στά Γαυγάμηλα στάθηκε ἡ καταλυτική μάχη γιά τήν Περσία.

4. Ἀμύθητοι θησαυροί ἔπεσαν στά χέρια τοῦ Ἅλεξανδρου
κι ἔκοψε ἀμέσως καί κυκλοφόρησε χρυσό νόμισμα.

5. Ἐχτισε πάνω ἀπό 70 πόλεις, κατασκεύασε λιμάνια, ὄρ-
γάνωσε ὁδικό δίκτυο. Σεβόταν τίς συνήθειες, τό πολιτικό σύ-
στημα καί τή θρησκεία τῶν ξένων λαῶν.

6. Σκέφτηκε νά συνενώσει "Ἑλληνες καί Πέρσες. "Ηθελε τήν

ἐπικράτηση δόμονοις, εἰρήνης καί φιλίας μεταξύ τῶν λαῶν κι ἀπό τό συνδυασμό αὐτό νά δώσει νέο πολιτιστικό σχῆμα στὸν κόσμο.

7. Τό ἐκπολιτιστικό του ἔργο είναι τεράστιο σε σημασία.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Ἡ μεγαλοψυχία τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπέναντι στή μητέρα τοῦ Δαρείου:

«Λένε ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξανδρος πῆγε τὴν ἄλλη μέρα (στή σκηνή τῆς βασιλισσᾶς τῶν Περιών) μόνο μέ τὸν Ἡφαιστίωνα ἀπό τοὺς ἑταῖρους· κι ὅτι ἡ μητέρα τοῦ Δαρείου βρέθηκε σὲ δύσκολη θέση ν' ἀναγνωρίσει ποιός ἀπό τοὺς δύο ἡταν ὁ βασιλιάς, γιατί φορούσαν κι οἱ δύο τὸν ἴδιο στολισμό· κι ὅτι ἐκείνη πῆγε κοντά στὸν Ἡφαιστίωνα καί προσκύνησε, γιατί τῆς φάνηκε ἐπισημέτερος ἐκείνος. Κι ὅταν ὁ Ἡφαιστίων ὑποχώρησε πίσω καί κάποιος ἀπ' ὅσους ἡταν κοντά τῆς, τῆς ἔδειξε τὸν Ἀλέξανδρο, λέγοντας πώς αὐτὸς είναι ὁ Ἀλέξανδρος, ἐκείνην ντράπηκε γιά τό λάθος, ὁ Ἀλέξανδρος ὅμως τῆς εἶπε πώς δέν είχε λαθέψει, γιατί κι ὁ Ἡφαιστίων ἡταν σά νά ἡταν ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξανδρος...».

Ἀρριανοῦ, «Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις», βιβλ. A, κεφ. 126 (Ἄποδοση Α.Κ.)

2. Ο Δαρείος ζητάει εἰρήνη ἀπό τὸν Ἀλέξανδρο:

«Ἐνῶ ἀκόμη ἡταν ἀπασχολημένος μέ τὴν πολιορκία τῆς Τύρου ὁ Ἀλέξανδρος, ἔφτασαν πρέσβεις τοῦ Δαρείου γιά νά τοῦ ἀνακοινώσουν πώς ὁ

Κεφάλη ἀπό ἀσβεστόλιθο. Βρέθηκε στὸ Ἀρσος τῆς Κύπρου μέσο τό εἴκει ἱερό τῆς Ἀφροδίτης. Ἀρχές 3ου αἰ. π.Χ. Κυπριακό Μουσεῖο Λευκωσίας.

Δαρείος πρόσφερε δέκα χιλιάδες τάλαντα για τήν άπελευθέρωση τῆς μητέρας, τῆς γυναίκας καὶ τῶν παιδιῶν του καὶ πώς δεχόταν ὀλόκληρη ἡ χώρα ἀπό τὴν περιοχὴν τοῦ Εύφρατη ὡς τῇ θάλασσα νά ἀνήκει στὸν Ἀλέξανδρο, νά πάρει μάλιστα καὶ τὴν κόρη τοῦ Δαρείου ὁ Ἀλέξανδρος γυναίκα του καὶ νά είναι φίλος καὶ σύμμαχός του.

Κι ὅταν αὐτά ἀναγγέλθηκαν στή συγκέντρωση τῶν ἑταίρων, λένε πώς ὁ Παρμενίων εἶπε στὸν Ἀλέξανδρο, πώς ἀν ἡταν ἐκείνος θά τέλειωνε τὸν πόλεμο μ' αὐτοὺς τούς ὄρους καὶ δέ θά κινδύνευε ἀπό τοῖς καὶ πέρα. Λένε ἀκόμη πώς ἀποκρίθηκε ὁ Ἀλέξανδρος στὸν Παρμενίωνα πώς κι αὐτός, ἀν ἡταν Παρμενίων, θά ἐνεργούσε ἔτσι, ἐπειδή ὅμως ἡταν Ἀλέξανδρος ἀποκρίθηκε στὸ Δαρείο πώς οὔτε χρήματα χρειαζόταν νά πάρει ἀπό αὐτὸν οὔτε ἔνα μέρος τῆς χώρας αὐτῆς, ἀντί νά τὴν καταλάβει ὀλόκληρη. Γιατί καὶ τὰ χρήματα καὶ ἡ χώρα ὀλόκληρη ἡταν δικῆ του...».

'Αρριανοῦ, «Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις», βιβλ. B, κεφ. 25 ('Απόδοση Α.Κ.)

3. Ο τύπος τοῦ Ἀλεξάνδρου:

«Βασίλεψε δώδεκα χρόνια καὶ ὥχτω μῆνες· στὸ σῶμα ἡταν ὡραιότατος κι ἀγαποῦσε ἰδιαίτερα τούς κινδύνους· ἐπαιρνε ἀποφάσεις ἀμέσως κι ἡταν ἔξαιρετικά ἀνδρείος, φιλόπτομος, ριψοκίνδυνος καὶ εὐσεβής... κι ἀξιος νά ἔνθουσιάζει τὴν ψυχὴ τῶν στρατιωτῶν καὶ νά τοὺς γεμίζει ἐλπίδες καλές καὶ στὶς ἐπικίνδυνες περιστάσεις νά ἔξαφανίζει τὸ φόβο τους μέ τὴν ἀφοβία του...»

'Αρριανοῦ, «Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις», βιβλ. Z, κεφ. 28 ('Απόδοση Α.Κ.)

Λέπτη προσετέρα τοῦ Καλλιφρεύδου, μηδενὶ τοῦ ποιητικοῦ ιστορία Μέγας, οὐδὲν τελεῖται νότι ὅποι πυρής οἰδητῆς τοιμαροῦ Ο' ΔΑΛΑΝΙΑ· ὃ οὐδὲντ εἴτι οὐδούσιον νότι τῷ ποντικῷ λόγῳ φέρεται· οὐδὲν τοῦ ποντικοῦ λόγου νυοσύμποκενόν νότι τὸν τοιούτοις οὐδὲν τοιμολόγητον νοσιοτερόν οὐδὲντ

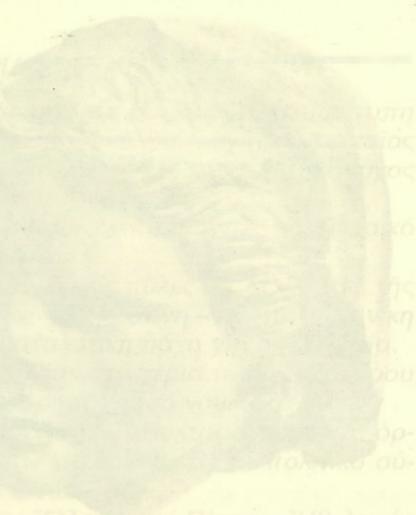
KYRI
1. Ο Μέγας Ἀλέξανδρος
φιλοσογνάρια. Ὁραῖος,
καὶ ἀπαραστοποκός, ἀλλοι
στὸ γραμμεῖτρα.

Ἄλλοι δέ τοι χρέωνται
κρότοις, τοι ποντικοῖς τοι,
τοι ποντικοῖς τοι τριτοῖς
τερτοῖς τοι τριτοῖς τοι.

Ἐπειδὴ τοι τριτοῖς τοι
τριτοῖς τοι τριτοῖς τοι
τριτοῖς τοι τριτοῖς τοι
τριτοῖς τοι τριτοῖς τοι.

Ἴστοι λοιποῖοι δέ τοι ποντοῖ
τριτοῖς τοι τριτοῖς τοι ποντοῖς τοι
τριτοῖς τοι τριτοῖς τοι ποντοῖς τοι
τριτοῖς τοι τριτοῖς τοι ποντοῖς τοι.

6. Τριτοῖς τοι τριτοῖς τοι ποντοῖς τοι

Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Ο Μέγας Ἀλέξανδρος, σέ δέκα χρόνια μέσα, εἶχε ἀπλώσει σέ τρεῖς ἡπείρους τὸν Ἑλληνισμό. "Ἄν ζούσε λίγο ἀκόμη, ήταν εἶχε δημιουργήσει τεράστια αὐτοκρατορία. Δεσποζόντας σ' αὐτὴν ὁ Ἑλληνικός πολιτισμός θά εἶχε δώσει ὀλότελα διαφορετική μορφή στὸν κόσμο. "Οσο κι ἂν τὸ ἔργο τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου στάθηκε ὑπεράνθρωπο, ὁ ἴδιος ἦταν θνητός καί, μετά τὸ θάνατό του, τὰ πράγματα πῆραν ἄλλο δρόμο ἀπό κείνον πού λογάριαζε ὁ ἴδιος νά χαράξει. Τά σχέδιά του δέν ὀλοκληρώθηκαν.

Τό τεράστιο κράτος του ἦταν δύσκολο νά κρατηθεῖ γιά πολύ καιρό, ἀκόμη κι ἂν ὁ ἴδιος εἶχε ζήσει. Πάντα, ἔξαλλου, είναι εύκολότερο νά ἀποκτήσει κανείς κάτι παρά νά τό διατηρήσει.

Στήν οίκογένεια τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου δέν ὑπῆρχε ἄξιος διάδοχός του κι ὅταν οἱ στρατηγοί του μοίρασαν τὸ κράτος του μεταξύ τους, διάλυσαν τὴν ἐνότητά του, ἰδρύοντας ἀνεξάρτητα βασίλεια ὁ καθένας. Στά κράτη ἀυτά διατηρήθηκε κι ἀνθισε, γιά τρεῖς αἰῶνες ἀκόμη, ὁ Ἑλληνικός πολιτισμός. "Ομως, τό κέντρο τοῦ βάρους δέ βρισκόταν πιά στήν Ἑλλάδα. Μέ τά δικά της πνευματικά καί καλλιτεχνικά δῶρα δημιουργήθηκαν σ' ἄλλους τόπους νέες πολυάνθρωπες πόλεις, πού πρόκοψαν καί ἔγραψαν δική τους ἀξιόλογη ἱστορία.

Ἡ περίοδος, ἀπό τό 323 πού πέθανε ὁ Μ. Ἀλέξανδρος, ὡς τό 31 π.Χ. πού ἡ Ρώμη κυριάρχησε σ' ὀλόκληρο τὸν κόσμο, ὀνομάζεται Ἑλληνιστική, γιατί χαρακτηριστικό της είναι ἡ διάδοση κι ἡ καλλιέργεια τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἔξω ἀπό τὴν Ἑλλάδα.

Ἐκατόν ἔχητα νέες Ἑλληνικές πόλεις ἰδρύθηκαν ἀπό τοὺς διαδόχους τοῦ Ἀλεξάνδρου στήν Ἀσίᾳ καί πολλές ἄλλες στήν Αἴγυπτο.

Στούς Ἑλληνιστικούς χρόνους ἔσακολουθεῖ στήν Ἑλλάδα ἡ διαμάχη μεταξύ τῶν πόλεων. Μιά τελευταία προσπάθεια μερικῶν νά ἐνωθοῦν σέ συνασπισμούς, δέν καρποφόρησε, γιατί ὑπῆρχε πάντα, τό ἴδιο ἔντονη, ἡ παλιά ἐγωιστική νοοτροπία. "Ανετα ἔτσι, ὅταν ἔκαμε τήν ἐπίθεσή της ἡ Ρώμη, κατόρθωσε σέ λίγο διάστημα νά πάρει ὀλόκληρη τήν Ἑλλάδα στήν κυριαρχία της.

Στά κράτη τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου, στήν Ἀσίᾳ καί στήν Αἴγυπτο, θριάμβευσε κι ἐκεῖ ἡ αἰώνια ἀδυναμία τῆς φυλῆς. Ἡ διαμάχη μεταξύ τους, ὁ ἐγωισμός κι ἡ ἐπιθυμία νά είναι πρώτο τὸ καθένα ὀδήγησαν σέ αἰματηρούς πολέμους μεταξύ τους κι ἔφεραν σιγά-σιγά τήν κατάπτωσή τους. "Ετσι, ἔνα-ἔνα τά ἀνθηρά Ἑλληνι-

Συνέπειες τοῦ πρώτου θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου.

στικά βασίλεια ξέπεσαν, κι εύκολη πιά λεία πέρασαν κι αυτά στή ρωμαϊκή κυριαρχία.

Ένώ στά γράμματα ή κίνηση δέν είναι ιδιαίτερα δημιουργική, ή έλληνική τέχνη, κυρίως στίς πόλεις του έξω Έλληνισμού καί λιγότερο στήν Αθήνα, δίνει καί πάλι νέα έξοχα δείγματα τής δημιουργικότητάς της σε άλλο όμως πνεύμα πλέον.

ποτέ μετάνια
υπόνοια μαρτυρεί
υπόδειξη, διότι

A'. Η ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

1. Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ Η ΆΛΛΗ ΕΛΛΑΔΑ

Στήν Έλλαδα, κατασπαράχθηκαν καί πάλι οι πόλεις στήν προσπάθειά τους νά γλυτώσουν άπό τήν τυραννική γιά τή νοοτροπία τους μακεδονική κυριαρχία, όταν ἐλειψε ό φόβος τοῦ Μεγάλου Αλεξάνδρου.

Νοσταλγοί τής παλαιάς τους δόξας οι Αθηναῖοι δέν ήταν δυνατό νά μείνουν ήσυχοι. Πιστεύοντας ότι θά μπορούσαν καί πάλι νά κυριαρχήσουν στίς θάλασσες, που τώρα τίς ὅριζαν τά μακεδονικά καράβια, θέλησαν νά ξαναπάρουν στόν Έλλησποντο θέσεις που τίς είχαν χάσει μετά τή μάχη στή Χαιρώνεια. Άποτέλεσμα ήταν νά νικηθούν στήν Αβυδο καί κατόπιν, στά νότια τής Αμοργοῦ, νά συντριφτεί όριστικά ό στόλος τους. Άπο κεὶ κι ύστερα ή ναυτική δύναμη τής Αθήνας χάθηκε γιά πάντα, μέ φοβερά άποτελέσματα γιά τό έμπτοριο καί τήν οικονομία τής.

Μεγάλο κεφάλι Διονύσου, στεφανωμένου μέ ταινίᾳ πού διακίνεται στό μέτωπο του. Πιστεύεται πώς άνήκε στό δυτικό άέτωμα τοῦ ναού τοῦ Απόλλωνα στούς Δελφούς, όπου παριστανόταν ό Διόνυσος μέ την ἀκολουθία του. Μεγάλόπουν έργο τοῦ 4ου π.Χ. αι. Μουσείο Δελφών.

Καί πάλι δέν κατάλαβαν οἱ Ἀθηναῖοι πώς δέν μποροῦσαν πιά νά
δρίζουν τήν ιστορική μοίρα τῆς Ἑλλάδας, γιατί οἱ καιροί εἶχαν ἀλλά-
ξει. Μέ ύποκινητή τὸ ρήτορα Ὑπερείδη, μόλις μαθεύτηκε ὡς θάνατος
τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, πῆγαν μὲ τὸ στρατό πού εἶχαν κρυφά
προετοιμάσει καὶ κατέλαβαν τίς Θερμοπύλες, τό 322. 'Ο Ἀντίπα-
τρος, ὁ διοικητής τῆς Μακεδονίας, κατέβηκε ἐναντίον τους, κι
ἐπειδὴ οἱ δυνάμεις του δέν ἤταν ὀρκετές, κλείστηκε στῆς Λαμίας τά
τείχη (γι' αὐτὸ ὁ πόλεμος ὄνομαστηκε Λαμιακός). Ἐκεῖ τόν πολιόρ-
κησαν οἱ ἐνωμένες δυνάμεις τῶν Ἀθηναίων, τῶν Αἰτωλῶν κ.ἄ. Ταυ-
τόχρονα, ἄλλοι Μακεδόνες στρατηγοί ἀπό τήν Ἀσία ἔτρεζαν νά
βοηθήσουν τόν Ἀντίπατρο καὶ σέ μάχη, στήν Κραννώνα τῆς Θεσ-
σαλίας, νικήθηκαν οἱ Ἀθηναῖοι πέρα γιά πέρα.

Τούς Αἰτωλούς, πού ἔφυγαν γρήγορα γιά τά μακρινά βουνά
τους, δέν μπόρεσε νά τούς κυνηγήσει ὁ Ἀντίπατρος. Τήν Ἀθήνα
ὅμως τήν τιμώρησε παραδειγματικά. "Ἄλλαξε τό πολίτευμα, ζήτησε
πολεμική ἀπόζημιση, τής ἀφαίρεσε τή Σάμο, καὶ ὑποχρέωσε, τέ-
λος, τούς Ἀθηναίους νά δεχτούν μακεδονική φρουρά. 'Ο ρήτορας
καὶ πολιτικός Ὑπερείδης, ὁ μεγάλος ἔχθρος τῶν Μακεδόνων, βρήκε
οἰκτρό θάνατο κι ὁ Δημοσθένης ἥπιε δηλητήριο, γιά νά μήν πέσει
στά χέρια τῶν ἔχθρων, πού τόν καταδίωξαν ὡς τόν Πόρο.

"Ο Ἀντίπατρος, προχωρώντας στήν Πελοπόννησο, τοποθέτησε
σέ πολλές πόλεις ὡς ἄρχοντες φίλους τῶν Μακεδόνων. "Οταν ὅμως
πέθανε, χωρίς νά ὄρισει διάδοχό του τό γιό του Κάσσανδρο, νέα
διαμάχη ξεσηκώθηκε στήν Ἑλλάδα ἀνάμεσα στόν Κάσσανδρο καὶ
στόν Πολυσπέρχοντα, τόν ἀντίπαλό του (σ' αὐτήν καὶ οἱ δυό τους
παρέσυραν καὶ τίς ἐλληνικές πόλεις – ὁ Κάσσανδρος διόρισε κυβερ-
νήτη στήν Ἀθήνα τό Δημήτριο Φαληρέα, φιλόσοφο καὶ ρήτορα).

2. ΤΑ ΚΡΑΤΗ ΤΩΝ ΔΙΑΔΟΧΩΝ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ

'Ο Μέγας Ἀλέξανδρος χάθηκε τόσο ξαφνικά, ὥστε δέν πρόλαβε
νά ύποδειξει τό διάδοχό του. Καθένας ἀπό τούς μεγάλους του
στρατηγούς πίστεψε πώς ἤταν ὁ πιό κατάλληλος νά τόν διαδεχθεῖ.
"Ολοι, γεμάτοι ἀπό ἐγωισμό καὶ φιλαρχία, μοιραία, δέν ἔβλεπαν μέ
καλό μάτι ὁ ἔνας τόν ἄλλο. Γ' αὐτό, ἥρθαν σέ σύγκρουση καὶ, τέλος,
πολέμησαν οκληρά μεταξύ τους γιά πολλά χρόνια.

'Η κρισιμότερη μάχη πού ἔδωσαν μεταξύ τους, ἔγινε στήν Ἰψό
τής Φρυγίας. "Υστερ" ἀπό αὐτήν μοιράστηκαν, ὅσοι ἔμειναν στή
ζωή, τήν ἀπέραντη αύτοκρατορία κι ἰδρυσαν μιά σειρά ἀπό ἀνε-
ξάρτητα βασίλεια, πού τά κυβέρνησαν αύτοί κι οἱ διάδοχοί τους
πού ὄνομαστηκαν Ἐπίγονοι.

Η μάχη στήν Ἰψό
(301 π.Χ.).

Στή γεμάτη περιπέτειες έποχή, άπορει κανείς γιατί χθεσινοί συμπολεμιστές πολεύουν κι ἀλληλεξοντώνται σέ τέτοιο βαθμό. Σταθερές φιλίες δέν ύπαρχουν μεταξύ τους. Ἀπό τή μιά στιγμή στήν ἀλλη οί παρατάξεις ἀλλάζουν, οί περισσότεροι χτυποῦν πάντα τόν πτού δυνατό κι ὑστερά ὅσοι ἀπομένουν ἀλληλοσπαράζονται μεταξύ τους.

Τά ἐλληνιστικά βασίλεια. "Υστερα ἀπό τή μάχη στήν Ιψό, ἔλειψε ὁ πιό δυναμικός ἀπό τούς Διαδόχους, ὁ Ἀντίγονος, κι ἡ αὐτοκρατορία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου διαμείσθηκε στά παρακάτω κράτη:

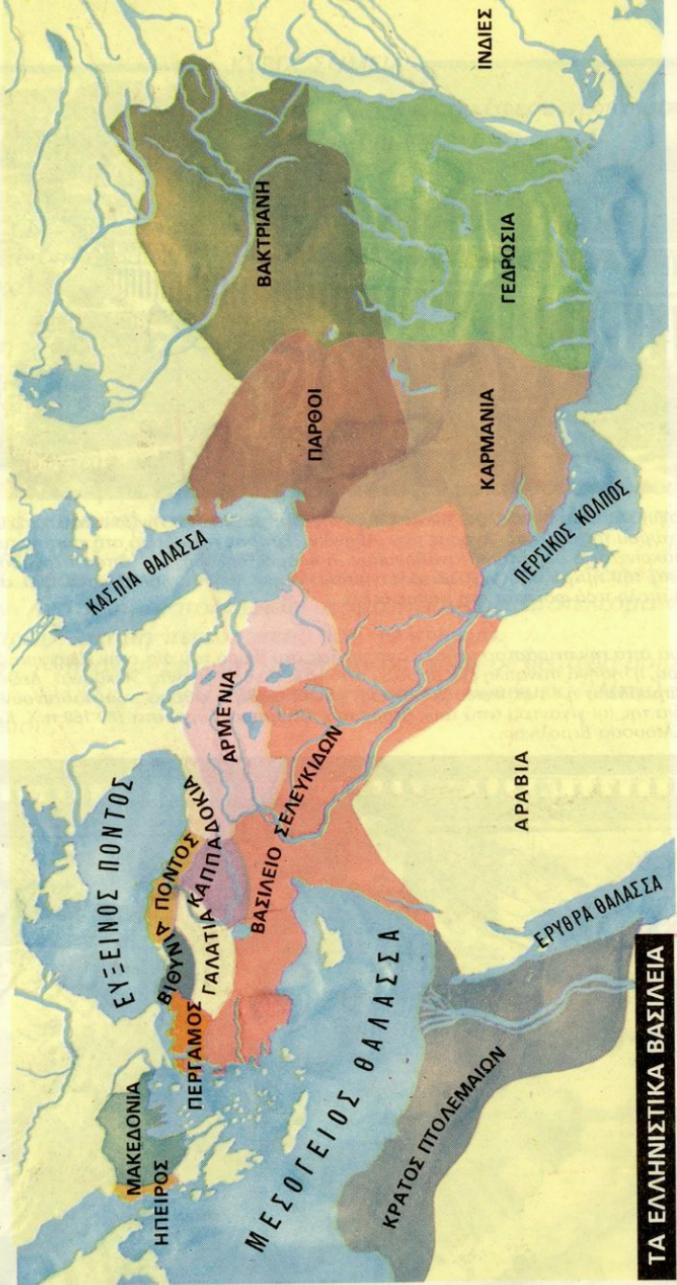
1. Τό βασίλειο τῆς Αἰγύπτου. Πρώτος του βασιλιάς ὁ Πτολεμαῖος ὁ Α'.
2. Τό βασίλειο τῆς Συρίας πού τό κυβέρνησε ἡ οἰκογένεια τῶν Σελευκιδῶν. Ἰδρυτής του ὑπῆρξε ὁ Σέλευκος.
3. Τό βασίλειο τῆς Περγάμου.
4. Τό βασίλειο τῆς Μακεδονίας.
5. Τό βασίλειο τῆς Θράκης. Ἰδρυτής του ἦταν ὁ Λυσίμαχος.

Οι Διάδοχοι σεβάστηκαν τίς συνήθειες καί τή θρησκεία τῶν ξένων λαῶν, κι ὅσον καιρό διατηρήθηκαν στή ζωή τά βασιλειά τους ὁ λιγοστός ἐλληνικός πληθυσμός πού τά κατοικοῦσε, κατεύθυνε τή ζωή τοῦ τόπου καί διαπότιζε μέ τό πνεύμα, τή θρησκεία, τίς συνήθειες καί τόν πολιτισμό του γενικότερα τούς κατοίκους.

"Ἐτσι, γιά τρεῖς αἰώνες τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ κόσμου συνέχιζε τήν ἐλληνική παράδοση καί ἔγραφε ἐλληνική ιστορία. Πρέπει, μόνο, νά σημειωθεῖ πώς ἡ γνωριμία τῶν Ἕλλήνων μέ τήν Ἀνατολή ἔδωσε τήν εύκαιρίαν ἀπλωθοῦν ἀφάνταστα τά σύνορα τοῦ Ἐλληνισμοῦ κι ὁ πολιτισμός τους νά διαδοθεῖ στούς ζένους λαούς, ἔγινε ὅμως ἀφορμή, σέ πολλές ὄψεις τῆς ζωῆς, νά ἐπιτρέπεται στούς κι οἱ Ἑλληνες ἀπό τούς ζένους, νά πάρουν ἀρκετές τους συνήθειες, κι ἡ ἀλλοτινή λιτή καί καθαρά πνευματική μορφή τῆς ζωῆς νά χαθεῖ.

Νόμισμα μέ τό κεφάλι τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητή. Νομισματική Συλλογή Ἀθηνῶν.

"Αποψη τῆς Στοᾶς Ἀττάλου, ἀναστηλωμένης σήμερα. Κλείνει τὴν ἀνατολική πλευρά τοῦ χώρου τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν. Ἐμπρὸς τῆς – δεξιά στὴ φωτογραφία –, διακρίνεται ἡ ὁδός τῶν Παναθηναϊών, ὁ δρόμος δηλαδή, ἀπ' ὃπου περνοῦσε ἡ πομπὴ τὴν ἡμέρα τῆς μεγαλύτερης γιορτῆς στὴν Ἀθῆνα, γιὰ νά καταλήξει στὴν Ἀκρόπολη πού φαίνεται στὸ βάθος δεξιά.

Τμῆμα ἀπό τὴν παράσταση τῆς Γιγαντομαχίας στὸ βωμὸ τοῦ Δία στὴν Πέργαμο. Στὸ κέντρο, ἡ Ἀθηνᾶ πάνοπλη ἔχει ἀρπάξει ἀπό τὸ κεφάλι τὸ γίγαντα Ἀλκυονέα. Δεξιότερα, προβάλλει ἡ Γῆ σὲ ικετευτική στάση, γιὰ τὴ φοβερὴ φθορὰ πού παθαίνουν τὰ παιδά της (οἱ γίγαντες) ἀπό τοὺς θεούς τοῦ Ὀλύμπου. Γύρω στά 180-160 π.Χ. Κρατικά Μουσεῖα Βερολίνου.

1. 'Ο θάνατος του Μεγάλου Αλεξάνδρου ἔφερε τή διάλυση τοῦ ἀπέραντου κράτους πού είχε δημιουργήσει.

2. 'Η κληρονομία του μοιράζεται σέ διάφορα κράτη μέ βασιλεῖς τούς στρατηγούς του.

3. Τό κέντρο τοῦ βάρους μετατοπίζεται ἀπό τήν κυρίως Ἑλλάδα πού φθίνει, ἐνώ τά ἑλληνιστικά βασίλεια ἀναπτυσσονται καὶ ἀνθούν.

4. 'Αναπτυξη σπουδαία τοῦ ἐμπορίου, μέ παράλληλη ἄνθηση τῆς ναυτιλίας καὶ τῆς βιομηχανίας.

5. 'Ανισότητα στόν πλούτο στίς μεγαλουπόλεις. Πλῆθος τά κοινωνικά προβλήματα πού δημιουργοῦνται.

6. 'Η Ἀντιόχεια, ἡ Πέργαμος, κυρίως ὅμως ἡ Ἀλεξάνδρεια ἔξελισσονται καὶ γίνονται οἱ μεγαλύτερες πόλεις.

7. Τά μεγαλύτερα κράτη (Ἀϊγυπτος, Συρία) θά ἐπιζήσουν ὡς τή ρωμαϊκή κατάκτηση, ἀκτινοβολώντας τόν ἑλληνικό πολιτισμό στήν Ἀνατολή.

8. Τόσο στήν Ἑλλάδα, ὅσο καὶ στά κράτη τῶν Διαδόχων στήν Ἀνατολή, οἱ πόλεμοι δέ σταμάτησαν, μέ ἀποτέλεσμα νά φθείρουν ἀκόμη περισσότερο τόν Ἐλληνισμό.

9. 'Αθήνα καὶ Σπάρτη μπαίνουν ὄριστικά σέ δεύτερη μοίρα στήν Ἑλλάδα, ὅπου ἐμφανίζονται νέες δυνάμεις (Αἴτωλοί, Ἀχαιοί).

'Αναπαράσταση τοῦ περίφημου Φάρου τῆς Ἀλεξάνδρειας.

Β'. ΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΜΕ ΤΟΝ ΕΞΩ ΚΟΣΜΟ

1. Η ΕΠΙΔΡΟΜΗ ΤΩΝ ΓΑΛΑΤΩΝ

Τεράστιος κίνδυνος ἀπέιλησε τό 280 π.Χ. τήν Ἑλλάδα. Μιά ἄγρια πολεμική φυλή, οἱ Γαλάτες, πλημμύρισαν τό βόρειο τμῆμα τῆς, ἀπειλητικοί, γεμάτοι ἀρπακτική διάθεση. Εἶχαν ξεκινήσει ἀπό τήν Κεντρική Εύρωπη πρίν ἀπό πολλές δεκαετίες, καὶ μιά φυλή τους πέρασε κι ἀπέιλησε καὶ τήν ἴδια τήν Ρώμη, χωρίς ἐπιτυχία. Ἐγκαταστάθηκαν, γιά ἔνα διάστημα, στή Βαλκανική, γύρω στό Δούναβη. Ἀπό κεῖ κατέβηκαν στήν Ἑλλάδα.

Ἡταν ψηλοί, περήφανοι, μέ τρομερή ματιά καὶ σέ ὅλες τίς ἡλικίες, ἀκόμα καὶ οἱ γέροι, ἥταν ἱκανότατοι καὶ θαρραλέοι στρατιῶτες. Τό 280 ἔφτασαν στή Μακεδονία, πού στάθηκε ἀδύναμη νά τούς ἀποκρούσει. Στόν ἀγώνα ἐναντίον τους σκοτώθηκε, μάλιστα, ὁ βασιλιάς της Πτολεμαῖος ὁ Κεραυνός.

“Υστερα, ἔνα τμῆμα τους, σπέρνοντας τόν τρόμο, προχώρησε πρός τά στενά τῶν Θερμοπυλῶν.

Εἶναι συγκινητική ἡ προσπάθεια πού ἡ λυγισμένη πιά Ἀθήνα καὶ ἄλλες ἑλληνικές πόλεις ἔκαμαν, γιά νά χτυπήσουν τόν ἔχθρο, σέ μιά στιγμή πού δέν ύπηρχε κάν ἀρχηγός νά ἐνώσει τούς Ἑλληνες σέ κοινό ἀγώνα. Καὶ κατόρθωσαν, δοξάζοντας γιά μιάν ἀκόμη φορά τό ἑλληνικό ὄνομα, νά συγκρατήσουν τό φοβερό ἐπιδρομέα (ἀρχηγός τῶν Γαλατῶν ἥταν ὁ Βρέννος).

‘Από τίς Θερμοπύλες, σέ ἐφτά μέρες, κινήθηκε ἔνα τμῆμα τους γιά νά λεηλατήσει τό Μαντείο τῶν Δελφῶν. Οἱ λιγοστοί κάτοικοι κατέφυγαν στό «χρηστήριον»*. Οἱ Φωκεῖς ὅμως, μαζί μέ Αἰτωλούς κι ἄλλους Ἑλληνες, χτυπούσαν στά νώτα τόν ἔχθρο. Τή φθορά αὐτή τή συμπλήρωσε ἡ φριχτή κακοκαιρία. Ἀκόμη καὶ βράχια κύλησαν ἀπό τόν Παρνασσό κι ἐπεφταν ἀπάνω στούς ἔχθρούς. Ἡ ἵδεα πώς βρίσκονται πλάι στό ιερό ἐνός μεγάλου θεοῦ, ἡ φριχτή τους ταλαιπωρία μέ τόν καιρό, οἱ ἀτέλειωτες ἀπώλειες σέ ἀνθρώπινο ύλικό δημιούργησαν ξαφνικά τέτοιο πανικό στούς Γαλάτες, ὥστε, ὅσοι είχαν ἀπομείνει, ὅρμησαν νά φύγουν πρός τό βορρά. Καταδιώκοντάς τους οἱ ἑλληνικές δυνάμεις τούς ἀποδεκάτιζαν.

* Ο ‘Αντίγονος Γονατάς κι οἱ Περγαμηνοί νικούν τους Γαλάτες.

Οἱ ένοι αὐτοί, πού είχαν κάμει φοβερά κακουργήματα στήν Ἑλλάδα, «σκοτώθηκαν ὅλοι καὶ κανεῖς δέν ἔμεινε, γιά νά γυρίσει πίσω», σημειώνει ὁ ἱστορικός Διόδωρος. Ἐκείνοι πού είχαν μείνει στή Βόρεια Ἑλλάδα, λεηλατώντας τό καθετί, προχώρησαν πρός τ’ ἀνατολικά, ὥσπου ἀπαντήθηκαν τό 277 π.Χ. μέ τόν ἀνθρωπο πού τόν ἄλλο χρόνο ἔγινε βασιλιάς τής Μακεδονίας: τόν ‘Αντίγονο Γονατᾶ (γιό τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητῆ). Ἐκείνος τούς νίκησε κοντά

στή Λυσιμάχεια τῆς Θράκης. Δέκα χιλιάδες ὀπλισμένοι, συνοδεύοντας ἄλλα τόσα γυναικόπαιδα καὶ ἡλικιωμένους, πέρασαν στήν Ἀσία, ὅπου τούς χτύπησαν οἱ Περγαμηνοί. Τά τελευταῖα τους ἔχην ἐγκαταστάθκαν στήν Μ. Ἀσία, μὲ τή βοήθεια τοῦ βασιλιά τῆς Βιθυνίας, στήν περιοχή πού ἀπ' αὐτούς ὀνομάστηκε Γαλατία.

‘Η ἀπόκρουση τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Γαλατῶν ἦταν μιὰ ἀπόδειξη πώς ὁ Ἑλληνισμός εἶχε ἀκόμη γερές δυνάμεις μέσα του.

Μεταξύ 266-263, γίνεται ὁ Χρεμωνίδειος πόλεμος πού εἶναι μιὰ νέα προσπάθεια τῶν πλαισιῶν μεγάλων ἑλληνικῶν πόλεων νά γλιτώσουν ἀπό τή Μακεδονία. Σύμμαχό τους είχαν τόν Πτολεμαῖο τῆς Αἰγύπτου. ‘Ο Ἀντίγονος Γονατᾶς ὅμως ἀποδείχθηκε νικητής καὶ παίρνει τήν Ἀθήνα, ἐνῶ ὁ Χρεμωνίδης ὁ Ἀθηναῖος κατέφυγε στήν Αἴγυπτο.

‘Ολόκληρο αύτό τόν αἰώνα καὶ τόν ἐπόμενο, οἱ βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας προσπαθοῦσαν, ὀλοένα καὶ περισσότερο, νά κυριαρχήσουν στίς ἄλλες ἑλληνικές πόλεις (ό Ἀντίγονος Γονατᾶς θέλησε νά ἐπιβληθεῖ παντοῦ). ‘Ἐτσι, οἱ πόλεις τῆς Νότιας Ἑλλάδας, γιά νά ἀντισταθοῦν σ' αὐτή τους τή διάθεση, ἴδρυσαν δύο συνασπισμούς, τίς συμπολιτείες, μέ σκοπό νά γλιτώσουν ἀπό τό μακεδονικό κίνδυνο. ‘Η προσπάθεια αύτή καρποφόρησε γιά λίγα χρόνια, ἔπεισε ὅμως ύστερα στό κενό. Στό κατώφλι τῆς Ἑλλάδας ἐτοιμάζονταν νά ἐμφανιστοῦν οἱ Ρωμαῖοι, κι οἱ ὥρες τῆς ἐλευθερίας τῆς χώρας λιγότευαν ὀλοένα.

Χρεμωνίδειος πόλεμος

‘Η ιδρυση τῶν Συμπολιτειῶν

2. Ο ΠΥΡΡΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ

‘Η φήμη του πολλούς αἰώνες μετά τό θάνατό του συγκλόνιζε τίς καρδιές. Κάθε στρατηγός, ἀπό κεὶ καὶ πέρα, λαχταροῦσε τή δόξα

‘Ο Γαλάτης πού πεθαίνει. Χαρακτηριστικό ἄγαλμα, ἐμπνευσμένο ἀπό τους ἄγιώνες τῶν Περγαμηνῶν ἐναντίον τῶν Γαλατῶν. Ἀντίγραφο ἀπό πρωτότυπο ἔργο τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων, γύρω στά 220 Π.Χ. Μουσείο Καππαλίου, στή Ράμη.

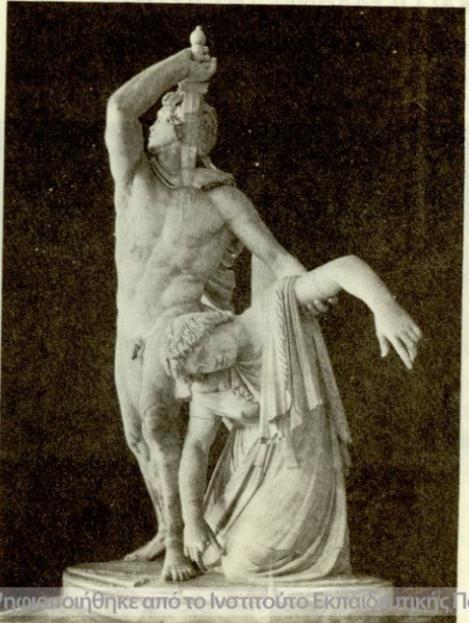
Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

του, καί πολλοί νόμισαν πώς θά είχαν τή δύναμη νά τόν μιμηθοῦν.
"Ισως ἀπό αὐτή τήν ἐπιθυμία, κινημένος, ἀναζητώντας εύκαιρια πολεμικῶν ἐπιτυχιῶν, ὁ Πύρρος, ὁ βασιλιάς τῆς Ἡπείρου, γενναῖος καί παράτολμος στρατηγός, ἀλλά καί ἀπέραντα φιλόδοξος, ἐμπνεύσθηκε μιά παράλογη ἐπιχείρηση. Πίστευε πώς θά τόν δόδηγοῦσε στήν κατάκτηση τῆς Δύσης, ἀφοῦ ἡ Ἀνατολή ἦταν πιά κλεισμένη κι ὄργανωμένη σέ δυνατά Ἑλληνιστικά βασίλεια.

Μεταξύ τοῦ 280-275 π.Χ. δοκίμασε νά χτυπήσει τούς Ρωμαίους στήν Ἰταλία. 'Ο πατέρας τοῦ Πύρρου ἦταν ἀρχηγός τοῦ ἡπειρωτικοῦ ἔθνους τῶν Μολοσσῶν, ἀπ' ὅπου καταγόταν κι ἡ Ὀλυμπίας, ἡ μητέρα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξανδρου. "Υστερα ἀπό πολλές περιπέτειες, κατόρθωσε νά πάρει πίσω τόν πατρικό του Θρόνο, τό 296, στήν Ἡπείρο, μιά περιοχή πού πολύ ἀργά ἐμφανίζεται στήν Ἑλληνική ἱστορία. Γρήγορα κατόρθωσε ὁ Πύρρος νά μεγαλώσει τό κράτος του (δύνομάστηκε γι' αὐτό Ἀετός) καὶ σκοπό του εἶχε νά βασιλεύσει στό θρόνο τῆς Μακεδονίας. 'Ο στρατός του δέν ἔσπερνοῦσε τίς δέκα χιλιάδες· ἐκείνος ὅμως ἥθελε, ἔχοντας στό νοῦ του τόν Ἀλέξανδρο, νά κυριαρχήσει στόν κόσμο.

Τήν ἐποχή ἐκείνη ὁ Ἑλληνισμός στή Δύση πάλευε μέ δυο μεγάλες δυνάμεις. Οι Συρακοῦσες ἀγωνίζονταν νά ἐκμηδενίσουν τούς Καρχηδονίους, ἐνῶ οἱ πόλεις τῆς Κάτω Ἰταλίας, ἐπειδή τό Ρωμαϊκό κράτος ἀπλωνόταν πρός τό Νότο, κινδύνευαν ὀλοένα καὶ περισσότερο νά ἔξαφανιστόν.

Τό 280 π.Χ. οι κάτοικοι τοῦ Τάραντα ἀγωνίζονταν ἐναντίον τῶν

'Ο Γαλάτης πού ἀφοῦ σκότωσε τή γυναικά του σκοτώνεται καὶ ὁ Ἰδιος, γιά νά μήν πέσει στά χέρια τῶν ἔχθρων. Ἐμπνευσμένο, ὅπως καὶ τό προηγούμενο, ἀπό τούς ἀγώνες Περγαμηνῶν - Γαλατῶν. Αντίγραφο ἀπό πρωτότυπο ἔργο τῆς περίφρομης γιά τήν πλαστική τῆς δημιουργίας Σχολῆς τῆς Περγάμου. Γύρω στά 220 π.Χ. Μουσείο Θερμῶν, στή Ρώμη.

Ρωμαίων, πού ἄπλωναν πιά τήν κυριαρχία τους στήν Κάτω Ιταλία. Στή δύσκολη αὐτή στιγμή τους οι Ταραντίνοι κάλεσαν τόν Πύρρο γιά βοήθεια.

Ο Πύρρος κατόρθωσε νά νικήσει δυό φορές τίς ρωμαϊκές δυνάμεις, ἔχασε δύμας τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ στρατοῦ του. Ἀντί νά σταματήσει τόν πόλεμο καί νά γυρίσει στήν πατρίδα του, ὅπως ὑποδείκνυε ἡ φρόνηση, ὀδηγήθηκε σέ νέα παράλογη ἐπιχείρηση, στή Σικελία αὐτή τή φορά. Δέχτηκε πρόσκληση τῶν Συρακουσίων πού μάχονταν μέ τούς Καρχηδονίους. Οὔτε ἐκεῖ, δύμας, κατόρθωσε, μέ τήν ἐπέμβασή του, νά ἐκμηδενίσει τούς ἀντιπάλους, καί γυρνώντας στήν Κάτω Ιταλία νικήθηκε, τή φορά αὐτή, ἀπό τούς Ρωμαίους (275 π.Χ.).

Αποτυχία τῆς προσπάθειας τοῦ Πύρρου στήν Ιταλία.

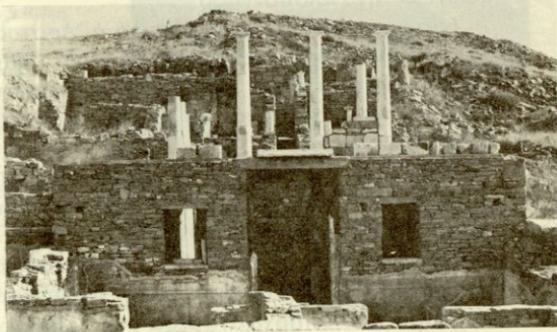
Τότε ἀναγκάστηκε νά γυρίσει στήν "Ηπειρο μέ ἔξοντωμένο τό στρατό του. Ἐκεῖ, νέα κατακτητικά σχέδια τόν ἔφεραν σέ σύγκρουση μέ τή Μακεδονία. Τελικά, ἀποφάσισε προχωρώντας πρός τήν Κάτω Ελλάδα νά τήν πάρει στήν κυριαρχία του. Ἐφτασε ἔτοι στήν Πελοπόννησο καί βρέθηκε ἀκόμη καί ἔξω ἀπό τή Σπάρτη, πού τότε σωθήκε χάρη στή γενναιότητα τῶν γυναικῶν της.

Τό τέλος τοῦ Πύρρου.

Φεύγοντας πρός τό "Αργος, ὅπου ἦρθε νά τόν χτυπήσει ὁ Ἀντίγονος Γονατᾶς, βρήκε ἀξιοθρήνητο τέλος σέ ὀδομαχία μές στήν πόλη, ἀπό ἔνα κεραμίδι πού τοῦ πέταξε στό κεφαλί κάποια γυναίκα.

3. ΟΙ ΣΥΜΠΟΛΙΤΕΙΕΣ

Στίς ἀρχές τοῦ τρίτου αἰώνα, γύρω στά 280, παρουσιάζεται σέ δυσό περιοχές (στήν Αίτωλία καί στήν Ἀχαΐα), πού δέν είχαν σημειώσει ξεχωριστή δραστηριότητα παλαιότερα, ἡ διάθεση νά συνενωθούν πολιτικά οι ἑλληνικές δυνάμεις γύρω ἀπό παλαιούς τοπικούς συνδέσμους, γιά νά ἀντιμετωπίσουν τά κατακτητικά σχέδια τής Μακεδονίας.

Τό λεγόμενο «σπίτι τοῦ Ἐρμοῦ» στήν ἀρχαία Δῆλο. Τά περισσότερα σπίτια ήσαν διώροφα ἢ καί τριώροφα. Τό «σπίτι τοῦ Ἐρμοῦ» είναι ἀπό τά πιό ἀντιπροσωπευτικά δείγματα τῶν σπιτῶν τής Δήλου στό 20 καί τόν 10 αι. π.Χ.

Λεπτομέρεια από ψηφιδωτό δάπεδο σπιτιού στη Δήλο, γνωστού ως «οἰκίας τῶν Δελφίνων» (ἀπό αὐτό ἀκριβώς τὸ ψηφιδωτό πῆρε τὸ δονομά τους). Τέλος 2ου - ἀρχές 1ου αι. π.Χ.

Οι πόλεις τῆς κάθε περιοχῆς ἀποφάσισαν, διατηρώντας τήν αὐτονομία τους, νά σχηματίσουν μιά ἔνωση (τή συμπολιτεία), πού θα είχε κοινό στρατό, κοινό νόμισμα, κοινά μέτρα καί σταθμά καί κοινή ἐξωτερική πολιτική, ὅπως θά λέγαμε σήμερα.

Οι ἀποφάσεις παίρνονταν γιά τήν Αἰτωλική Συμπολιτεία στό Θέρμο (Παναιτώλιο λεγόταν τό ἑτήσιο Συνέδριο τῆς), καί γιά τήν Ἀχαϊκή στό Αἴγιο. "Ολες οι πόλεις είχαν ίσα δικαιώματα, καί τή διοίκηση τῆς Συμπολιτείας τήν ἀναλάμβανε συμβούλιο ἀπό δέκα μέλη (στρατηγός, ἄππαρχος, ναύαρχος, δημόσιος γραμματέας, ταμίας κ.ἄ.), πού ἐκλεγόταν στίς συνελεύσεις ἀπό τούς ἀντιπροσώπους κάθε πόλης.

Ἄξιολογότερη δράση ἀπό τίς δύο σημείωσε ἡ Ἀχαϊκή Συμπολιτεία, ἀπό τή στιγμή μάλιστα πού ἔνας σημαντικός ἀνθρωπος, ὁ Ἀρατος ἀπό τή Σικυώνα, πήρε στά χέρια του τήν τύχη τῆς. Προσπάθησε νά ἀπλώσει τήν ἐπιρροή τῆς Συμπολιτείας σ' ὅλοκληρη τήν Πελοπόννησο, πρόσθεσε στή δύναμή της τό Ἀργος, τήν Κόρινθο, ἀκόμη καί τά Μέγαρα, κι ὁ τελικός του σκοπός ἦταν νά ἔνωσει πολιτικά τήν Πελοπόννησο.

Ήταν γενναία καί δυνατή ψυχή ὁ Ἀρατος, περισσότερο διπλωμάτης παρά στρατηγός. Δέν κατόρθωσε ὅμως νά λυτρωθεῖ ἀπό τό παμπάλαιο ἐλάττωμα τῆς φυλῆς μας, τόν ἐγωισμό, καί δέν κατάλαβε πώς είχε στά χέρια του τήν τελευταία εύκαιριά γιά ἔνωση τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων.

Ἐτοι, ὅταν νέα πνοή, τελείως ἀπρόσμενα, φύσηξε στή Σπάρτη (σελ. 373) πού ἦταν ἔξω ἀπό τή Συμπολιτεία, δέν ἐμποδίστηκε νά συγκρουσθεῖ μαζί της. Νέο Ἑλληνικό αίμα χύθηκε ἔτοι, τή στιγμή πού οι Μακεδόνες ζητούσαν ἀφορμή νά ἐπέμβουν στήν Πελοπόννησο, κι ἡ Ρώμη είχε ἀρχίσει, μέ τήν προπαγάνδα της, νά μεγαλώνει τό χάσμα πού ὑπήρχε ἀνάμεσα στίς Ἑλληνικές πόλεις.

Ἀχαϊκή
Συμπολιτεία.
Ἀρατος.

Ένω σκοπός τοῦ συνασπισμοῦ ἡταν ἡ ἀπομάκρυνση τῶν Μακεδόνων, ὁ "Αρατος ἔφτασε στή διαμάχη του μέ τή Σπάρτη, νά καλέσει τό βασιλιά τῆς Μακεδονίας γιά νά τήν χτυπήσει. Τό ἀποτέλεσμα ἡταν διπλά φοβερό: καί στή Σπάρτη δόθηκε ἡ χαριστική βολή κι αὐτός ὁ Ἰδιος ἐπεσε δηλητηριασμένος ἀπό τούς ἀνθρώπους, πού ὁ βασιλιάς τῆς Μακεδονίας ἔβαλε νά τόν σκοτώσουν.

Φιλοποίημην. Λίγα χρόνια ἀργότερα, τήν ἐποχή πού κατεύθυνε τίς τύχες τῆς Ἀχαικῆς Συμπολιτείας ὁ Φιλοποίημην ἀπό τή Μεγαλόπολη, φρόνιμος καί γενναῖος ἀνθρωπος, μπῆκε καί ἡ Σπάρτη στό συνασπισμό. Καί πάλι, ὅμως, μέ ἀνθρώπους τους οἱ Ρωμαῖοι ξεσήκωσαν σέ ἀποστασία τούς Μεσσηνίους, κι ὁ Φιλοποίημην προσπάθησε νά τούς μεταπείσει· τόν ἐπιασαν ὅμως αἰχμάλωτο καί τόν σκότωσαν.

'Ο Φιλοποίημην ἡταν γενναία ψυχή, γεμάτη ἐνθουσιασμό, εύγενεια κι ἀγάπη γιά τήν πατρίδα, γι' αὐτό καί τό θάνατό του τόν θρήνησαν χιλιάδες ἀνθρωποι. Τόν ὄνόμασαν «ἔσχατο τῶν Ἐλλήνων». Ἀνήκε στή σειρά τῶν μεγάλων ἀνθρώπων πού είχαν ἐργαστεῖ γιά τήν ἔνωση καί τή σωτηρία τοῦ ἔθνους, κι ἐπεσε πολεμώντας γιά τίς ἰδέες του αὐτές.

"Οχι μόνο τούς Μακεδόνες ἔφεραν στήν Κάτω Ἐλλάδα ζητώντας τή βοήθειά τους οἱ Συμπολιτείες, ἀλλά καί συγκρούστηκαν τελικά μεταξύ τους, φθείροντας τίς τελευταῖες δυνάμεις τοῦ Ἐλληνισμοῦ.

Πελώριο κεφάλι τῆς Δήμητρας. "Αλλοτε ἔιχε διάδημα ψηλά, ὀλόγυρα στό κεφάλι τῆς. Οἱ κόρες τῶν μαπάνω είναι πολύ ἐργασμένες, τά μαλλιά στρωμένα ὅχι τακτικά καί τό στόμα ἀρκετά μικρό. "Εχει μιά θεϊκή μεγαλοπρέπεια ἀξιοσημειώτη γιά τήν ἐποχή πού φιλοτεχνήθηκε (τό 2ο π.Χ. αι.). Σύμφωνα μέ πληροφορία πού δίνει ὁ ἀρχαῖος περιηγητής (τοῦ 2ου μ.Χ. αι.) Παυσανίας πρέπει νά θεωρηθεῖ ἔργο τοῦ Μεσσηνίου περιφρόμου γλόππη τής ἐποχῆς αὐτῆς Δαμοφώντα, πού ἐποκεύασε διάφορες ζημιές πού είχε πάθει καί τό χρυσελεφάντινο ἀγαλμα τοῦ Δία στήν Ὄλυμπία. Τό κεφάλι ἀνήκε σέ ἀγαλμα, πού μέ ἀλλα πλά ἀποτελοῦσαν ἔνα σύμπλεγμα ιδρυμένο στό Ἱερό τῆς Δέσποινας στήν ἀρκαδική πόλη Λυκόσουρα.

Μιά τελευταία έλληνική φωνή, γεμάτη διαισθηση, άκούστηκε στή Συνέλευση τών Αίτωλών: «τά σύννεφα από τή Δύση πλησίουν» (έννοούσε τούς Ρωμαίους). «Ομως, ή άκοι τών Έλλήνων είχε στομώσει, κι οι ίδιοι δέν ήταν πιά σέ θέση νά καταλάβουν τό φοβερό κίνδυνο πού τούς άπειλούσε. "Ετσι, ή συγκλονιστική φωνή τού Ἀγελάου, έκπροσώπου στό συνέδριο, πνίγηκε, ένω οι ρωμαϊκές λεγεώνες πλησίαζαν.

4. ΣΠΑΡΤΗ – ΑΓΙΣ ΚΑΙ ΚΛΕΟΜΕΝΗΣ

'Από τά ώραιότερα φεγγιοβολήματα πού παρουσίασε τούς τελευταίους αιώνες ό 'Ελληνισμός, στάθηκε μιά έκπληκτική κίνηση πού σημειώθηκε στή Σπάρτη, τόν τρίτο αι. π.Χ.

'Ο 'Επαμεινώνδας είχε δώσει τό μεγάλο χτυπήμα στή γενναία πόλη, άπογυμνώνοντάς την άπο τούς ζωτικούς της χώρους. Τή διάλυση τής έπιρροής της τήν όλοκλήρωσε, χωρίς νά φτάσει σέ πόλεμο μαζί της, ό Μ. 'Αλεξανδρος.

"Όταν όλες οι έλληνικές πόλεις τρομοκρατήθηκαν στόν ήχο τών βημάτων τού Μεγάλου 'Αλεξανδρου, πεισματικά ή Σπάρτη άρνήθηκε νά πάρει μέρος στό Συνέδριο τής Κορίνθου κι νά άποθέσει στά ήρωικά του χέρια τή μοίρα τής Έλλάδας. «Πατροπαράδοτη συνήθειά μας είναι νά μήν άκολουθούμε άλλους, άλλα έμεις νά οδηγούμε», τού είχαν άπαντήσει.

Περήφανη ή Σπάρτη, μέ άξιοπρέπεια κλείστηκε στή μοναδιά της και συνέχισε μέ πολλή δυσκολία τή ζωή της τά χρόνια πού οι διάδοχοι τού Μ. 'Αλεξανδρου συγκρούονταν μεταξύ τους.

Τώρα οι παλαιές καλές ήμέρες κι οι αύστηρές συνήθειες είχαν ύποχωρήσει. Τή σκληρή έκεινή ζωή, τήν τόσο κουραστική στήν κάθε της ώρα, έλάχιστοι τήν άναθυμόνταν κι άκόμη λιγότεροι τή νοσταλγούσαν. Οι περισσότεροι κλήροι είχαν περάσει στά χέρια έλάχιστων πολιτών (100), πού ζούσαν πολυτελέστατα. Πλάι τους, άγωνίζονταν γιά τής κάθε ήμέρας τήν τροφή οι ύπόλοιποι άκτημονες πολίτες Σπαρτιάτες, βουτηγμένοι στά χρέη.

'Ανάγκη
άναδασμού.

'Η φτώχεια πού τυραννούσε δυναστικά τά πλατύτερα στρώματα σέ κάθε έλληνική πόλη, είχε γεννήσει κάποιες ιδέες γιά τή διόρθωση τού κακού. 'Επρεπε νά μοιραστεῖ ξανά ή γη (άναδασμός) και νά χαριστούν τά χρέη στούς φτωχούς, γιά νά κατορθώσουν νά δρθοποδήσουν οι μαραζωμένοι πληθυσμοί. Χρειαζόταν κι έδω μιά «σεισάχθεια».

Tό κήρυγμα, φτάνοντας στή Σπάρτη, θέρμαινε τίς καρδιές τών φτωχών πολιτών της, κι ένας εύγενικός βασιλιάς, ό 'Αγις, άνεβα-

νοντας είκοσι χρονών στό θρόνο (245 π.Χ.), ἔταξε σκοπό του νά τό ἐφαρμόσει καί νά φέρει ξανά τήν πόλη του στόν ἵσιο δρόμο καί στή γραμμή τῆς παλαιᾶς παράδοσης. Γιά νά αὐξήθει ὁ πληθυσμός καί νά δυναμώσει ἡ τάξη τῶν Σπαρτιατῶν, πρότεινε νά δεχτοῦν καί περιοίκους. Οἱ δυνάμεις ὅμως τοῦ κακοῦ δυνατότερες πάντα ἀπό τή φωνή τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἐνεδρεύουν. Κι ὁ δεύτερος βασιλιάς, ὁ Λεωνίδας, μαζί μὲ τούς ισχυρούς τοῦ πλούτου, ἔβαλε νά σκοτώσουν τόν "Αγη", τή μητέρα καί τή γιαγιά του.

Οἱ ιδέες τοῦ εὐγενικοῦ βασιλιά δέ χάθηκαν. Μ' αὐτές πότισε βα-
κλεομένης Γ'. Θιά τόν Κλεομένη τόν Γ' ἡ γυναίκα του, ἡ χήρα τοῦ "Αγη". Ἐνθουσι-
ασμένος ἐκεῖνος σκέφτηκε νά ἐφαρμόσει τό πρόγραμμά του μέ
περισσότερη πολιτικότητα ἀπό τόν προκάτοχό του. Θέλησε νά
ύψωσει ξανά τήν αἰγλή τῆς πόλης καί μαζί νά δοξαστεῖ κι ὁ ἕδιος,
ῶστε νά μήν είναι εὔκολο νά τόν βγάλουν ἀπό τή μέση οἱ "Εφοροί".
Ἀφοῦ κυρίευσε ὄρισμένες πόλεις στήν Ἀρκαδία, χτύπησε τή Μεγα-
λόπολη μέ τό στρατό πού ἐτοίμασε. Τότε, ὅμως, ἥρθε σέ σύγκρουση
μέ τόν "Αρατο", πού τόν είχε ἀνησυχήσει ἡ ξαφνική ἀνοδος τῆς
Σπάρτης κι είχε στραφεῖ ἐναντίον τῆς.

Γυρίζοντας νικητής ὁ Κλεομένης, σκότωσε τούς "Εφόρους, ἔξου-
δετέρωσε ὅσους ἀντιδροῦσαν, κι ἐφάρμοσε τό πρόγραμμα πού είχε
χαράξει ὁ "Αγις.

Μάχη τῆς Σελλασίας (222 π.Χ.). Ἡ ματιά τῶν βασανισμένων
πληθυσμῶν τῆς Ἑλλάδας μέ ἀνακούφιση γύριζε στή Σπάρτη αὐτή τή στιγμή. 'Ο "Αρατος δέ θέλησε νά ἀνεχθεῖ τήν κατάσταση καί,
καλώντας τό βασιλιά τῆς Μακεδονίας, ἀντίθετα ἀπό τίς ἀρχές τῆς
Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας, τοῦ πρόσφερε τήν ἡγεμονία τῆς Ἑλλάδας
καί τόν ἔστρεψε ἐναντίον τῆς Σπάρτης. Στήν εἴσοδο τῆς Λακωνικῆς,
στή Σελλασία, ὁ Κλεομένης νικήθηκε ἀπό τούς Μακεδόνες (222 π.Χ.).
"Υστερα, ἐγκαταστάθηκε στήν πόλη μακεδονική φρουρά κι ἡ μεταρ-
ρύθμιση καταργήθηκε.

Παίζονταν πιά οἱ τελευταῖες πράξεις στό δράμα τῆς Ἑλλάδας, κι
ἐκεῖνοι πού ὀδηγοῦσαν τίς τύχες τῆς δέν κατόρθωσαν νά ύψωθοῦν
πάνω ἀπό τίς περιστάσεις καί νά μονοιάσουν.

Αποτυχία τῶν
μεταρρυθμιστικῶν
σχεδίων.

KYRIA SΗMEIA

1. Ἐνῶ οἱ πόλεις στήν Ἑλλάδα ἀδυνατίζουν καί ξεπέ-
φτουν, οἱ πόλεμοι συνεχίζονται ὀδηγώντας τό ἔθνος στήν κατα-
στροφή.

2. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ Πύρρου, τοῦ μεγάλου στρατηγοῦ,

δέν είχε άπήχηση. Ή φιλοδοξία του τόν όδήγησε σέ μάταιες έκστρατείες, όπου έφθειρε τό στρατό του.

3. Ή Μακεδονία προσπαθεῖ, χωρίς έπιπτυχία, νά έπιβληθεῖ στήν άλλη Έλλάδα, τόν 3ο καί τό 2ο αι., μέ νέους πολέμους.

4. Δυό μεγάλοι συνασπισμοί πόλεων ή Αχαϊκή καί ή Αιτωλική Συμπολιτεία, πού γίνονται γνωστοί τόν 3ο-2ο αι., δίνουν τήν έλπιδα πώς ο Έλληνισμός θά συγκρατηθεῖ καί θά ένωθει. Αύτοκαταστρέφονται άπό τίς διαμάχες.

5. Σημαντική προσπάθεια γιά τήν άνόρθωση τής Σπάρτης μέ δύο μεταρρυθμιστές βασιλεῖς ("Άγις - Κλεομένης) άπέτυχε, έξαιτίας έσωτερικών καί έξωτερικών άντιδράσεων.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. [Άρατος:

«Τό κοινόν τών Αχαιών (Αχαϊκή Συμπολιτεία) πρώτος ο „Άρατος άνυψωσε σέ δύναμη καί υπόληψη, ένώ πρίν ήταν ταπεινό καί χωρισμένο σέ πόλεις. Ο Άρατος τό συνένωσε καί έδωσε στή Συμπολιτεία πολίτευμα φιλάνθρωπο καί ταιριαστό στούς Ελλήνες.

„Επειτα, καθώς ήταν μές στό νερό άρχισουν νά μένουν λίγα καί μικρά σώματα, κι ύστερα, αύτά πού ἔρχονται κατόπιν, ἐμποδίζονται άπό τά πρώτα, κι ἀφού προστεθούν σ' αύτά ἀποτελοῦν ισχυρή καί στέρεη μάζα, ἔτοι καί στήν Έλλάδα, πού ήταν δρρωστή κι ήταν πιά μικρή καί εύκολοδιάλυτη κατά πόλεις, τήν ἐποχή ἐκέινη, ἀφού πρώτοι συνενθήκαν οι Αχαιοί, καί άπό τίς γύρω πόλεις, ἀλλες προσέλκυναν, γιατί τίς βοηθούσαν καί συμπαραστέκονταν στήν ἀπελευθέρωσή τους ἀπό τούς τυράννους, κι ἀλλες ένωναρτώνοντας στή Συμπολιτεία τους, γιατί είχαν τής ίδιες μ' αύτούς πεποιθήσεις στό πολίτευμα, λογάριαζαν νά οργανώσουν τήν Πελοπόννησο σ' ένιαίο σώμα καί μιά δύναμη].

Πλουτάρχου, «Βίος Φιλοποίμενος», κεφ. 7 (Έλεύθερη άπόδοση Α.Κ.)

2. Φιλοποίμην:

„Αντίθετα, ο Φιλοποίμην, καθώς ήταν ίκανός πολεμιστής καί δραστήριος στό δπλα, εύτυχησε νά σημειώσει ἐπιπτυχίες, ἀμέσως ἀπό τίς πρώτες μάχες κι ἔτοι αύξησε μαζί μέ τή δύναμη καί τό φρόνημα τών Αχαιών, πού συνήθισαν νά νικοῦν, ήταν ἐκείνος ήταν στρατηγός καί νά πετυχαίνουν σέ πάρα πολλούς ἄγωνες...».

„Οπως στίς μάχες καί τούς κινδύνους τά ἀλογα, ἀποζητώντας τούς συνηθισμένους ἀναβάτες τους, ἀναπηδοῦν καί τρομάζουν ήταν ἔχουν ἄλλον πάνω στή ράχη τους, ἔτοι καί ή δύναμη τών Αχαιών, ήταν ήταν στρατηγός ἄλλος ἀπό τό Φιλοποίμενα, βρισκόταν ἀπρόθυμη καί ἐπιθυμούσε ἐκείνον. Καί μόλις αύτός ἀναδεικνύόταν στρατηγός, ἀμέσως ὑψωνόταν καί γέμιζε θάρρος καί δραστηρότητα, γιατί οι Αχαιοί καταλάβαιναν, πώς οι ἔχθροί σ' αύτόν μονάχα τό στρατηγό δέν τολμούσαν νά ἀντιπαραταχθούν, ἀλλά φοβόνταν δχι μόνο τή δύναμη του ὅλλα καί τό ίδιο του τό ὄνομα. Αύτό διαπιστώθηκε πολλές φορές, κι ο Φιλιππότος (ό Ε'), ο βασιλάς τών Μακεδόνων, φρονώντας ότι, ἀν λείψει ο Φιλοποίμην, θά ὑποκύψουν πάλι σ' αύτον οι Αχαιοί, έστειλε κρυφά στό Άργος ἀνθρώπους του, γιά νά τόν σκοτώσουν».

Πλουτάρχου, «Βίος Φιλοποίμενος», κεφ. 8 καί 12 (Έλεύθερη άπόδοση Α.Κ.)

Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

1. ΓΡΑΜΜΑΤΑ – ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

‘Η πνευματική ζωή στήν ‘Ελληνιστική περίοδο παίρνει νέα μορφή. Μεταφέρθηκε – μέ εξαίρεση τήν ‘Αθήνα – στίς πολυάνθρωπες πόλεις πού δημιουργήθηκαν στήν ‘Ανατολή, όπου ο έλληνικός πολιτισμός διαποτίστηκε μέ πολλές άνατολικές ιδέες.

Στά νέα βασιλεία οι άνωτεροι ύπαλληλοι, οι ξέμποροι κι οι στρατιώτες ήταν “Ελληνες καί χάρι σ’ αὐτούς διαδόθηκε ή έλληνική γλώσσα, τά έθιμα κι ή θρησκεία στούς ντόπιους.

Περήφανοι καί φιλόδοξοι οι διάδοχοι τοῦ Μεγάλου Άλεξανδρου θέλησαν, δημιουργώντας τίς ώραιες καί καλοχτισμένες πόλεις, νά τίς κάμουν κέντρα πνευματικά καί καλλιτεχνικά. Καλούσαν, ἔτσι, μορφωμένους, ἐπιστήμονες καί καλλιτέχνες στίς αὐλές τους, όπου τούς πρόσφεραν κάθε εύκολιά νά ἐργαστούν καί νά δημιουργήσουν. ‘Ετσι, σιγά-σιγά, ἐξέλληνισθηκε ή ‘Ανατολή. ‘Η Άλεξανδρεια, ή ‘Αντιόχεια καί ή Πέργαμος, οι τρεῖς σπουδαίες έλληνιστικές πρωτεύουσες, προσπαθούσαν νά ξεπεράσουν ή μιά τήν ἄλλη σέ λαμπρότητα καί ἀκτινοβολία. Παράλληλα ἀνθούν καί στή Ρόδο, σ’ αὐτά τά χρόνια, τά γράμματα καί οι τέχνες.

Στούς ἀπέραντους χώρους τῶν ἐλληνιστικῶν βασιλείων μιλήθηκε, πέρα γιά πέρα, ή έλληνική γλώσσα χωρίς διαλέκτους κι ἔγινε κοινό ὅργανο συνεννόησης τῶν ἀνθρώπων.

‘Αν ό ‘Έλληνισμός ἔδωσε πολλά στήν ‘Ανατολή, πήρε κι ό ίδιος ἀρκετά στοιχεῖα ἀπό τούς ένους λαούς, πού μαζί τους πιά είχε συνδέσει τή ζωή του. Οι ἀσιατικές θρησκείες ἐπηρέασαν τίς ιδέες τῶν ‘Έλλήνων, πού λάτρεψαν ἔτσι ὄρισμένους αἰγυπτιακούς ἢ ἀνατολικούς θεούς. Στή Δῆλο, ἔνα μέρος τοῦ ιεροῦ ήταν ἀφιερωμένο στούς Αἴγυπτίους θεούς.

Ποίηση δέν ἀναπτύχθηκε ίδιαίτερα στήν πολυτάραχη ἐκείνη ἐποχή. Λιγοστοί στάθηκαν οι ποιητές καί πολύ λίγοι, ἀνάμεσά τους, ἀξιζαν πραγματικά. Οι βασιλεῖς τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων είχαν τήν ἀνθρώπινη ἀδυναμία νά θέλουν νά βρούν λογίους πού νά ἔξυμνούν τή ζωή καί τή δράση τους. ‘Ετσι, διάφοροι κόλακες πού τούς περιστοίχιζαν, ἔγραφαν γι’ αὐτούς όμνους (ἐλεγεῖα), χωρίς όμως νά νιώθουν πραγματική συγκίνηση. ‘Ο ἀξιολογότερος σ’ αὐτό τό είδος στάθηκε ό ποιητής Καλλίμαχος, πού ζησε στήν ‘Άλεξανδρεια.

‘Η έλληνική γλώσσα γίνεται κοινό ὅργανο συνεννόησης.

Ποίηση.
Θεόκριτος.

Απόλυτα γνήσια ποιητική φωνή ύπηρξε ο Θεόκριτος, ο δημιουργός της βουκολικής ποίησης.

Νέα Κωμωδία.
Μενανδρος

Στόν τομέα τοῦ Θεάτρου ἀναπτύσσεται ἡ Νέα Κωμωδία, μέ εξοχο ἀντιπρόσωπο της τό Μένανδρο (ἀπό τὴν Κηφισιά τῆς Ἀττικῆς). Παρουσιάζει ἀνθρώπινους τύπους καὶ διακωμωδεῖ τά ἐλαττώματά τους.

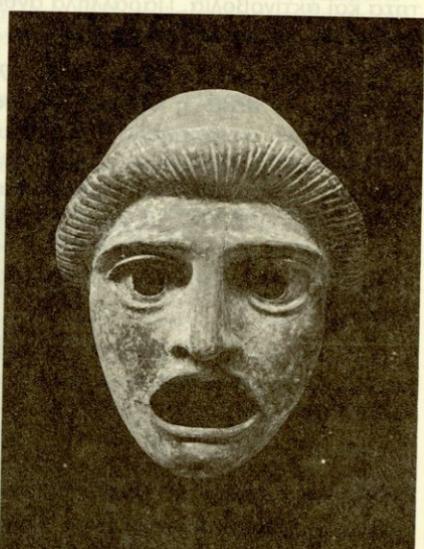
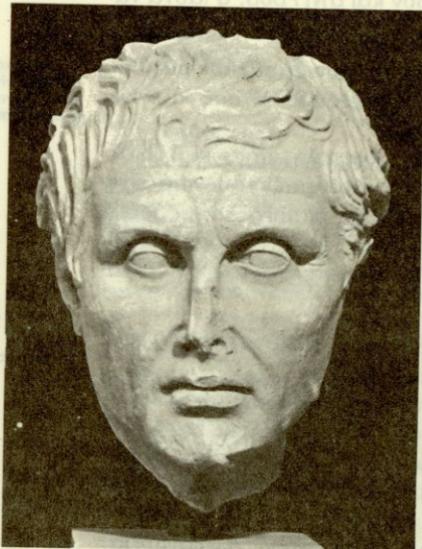
Ἡ Νέα Κωμωδία ξέφυγε ἀπό τὸν πολιτικὸν χαρακτήρα πού εἶχε τὸ ἔργο τοῦ Ἀριστοφάνη. Παρά τὸ ρεῦμα τῆς ἐποχῆς, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχουν πολιτικὰ ἐνδιαφέροντα, στρέφονται οἱ κωμικοί ποιητές πρὸς τὸν καθημερινὸν κοινό ἀνθρώπο κι ἀπό αὐτὸν τὸν κύκλο ἀντλοῦν τά θέματά τους.

Ιστορία. Πολύβιος.

"Ἐνας σπουδαῖος ἴστορικός, ο Πολύβιος ἀπό τὴν Μεγαλόπολη, ζει τὸ δευτέρῳ αἰώνα π.Χ. Τό 166 π.Χ. ἔφτασε ὅμηρος στὴ Ρώμη κι ἔμεινε ἐκεῖ δεκάει δόλοκληρα χρόνια. Γνωρίστηκε μέ τούς ἡγετικούς κύκλους τῆς πόλης καὶ γράφοντας τὴν ιστορία τῆς ἐποχῆς του (ἀπό τό 264 π.Χ. ὥς τίς ἡμέρες του) μιλάει καὶ γιά τὴν ιστορία τῆς Ρώμης καὶ περιγράφει ἀκόμη τά γεγονότα τά σχετικά μέ τὴν κατάκτηση

'Αριστερά: Μαρμάρινο πορτραίτο τοῦ ποιητῆ τῆς Νέας Κωμωδίας Μενανδρου. 'Αντίγραφο τοῦ ίου αἰ. π.Χ., ίσως τό καλύτερο πού ύπαρχει. Μουσεῖο Κερκύρας.

Δεξιά: Πήλινη μάσκα (προσωπείον) τῆς Νέας Κωμωδίας στό Εθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

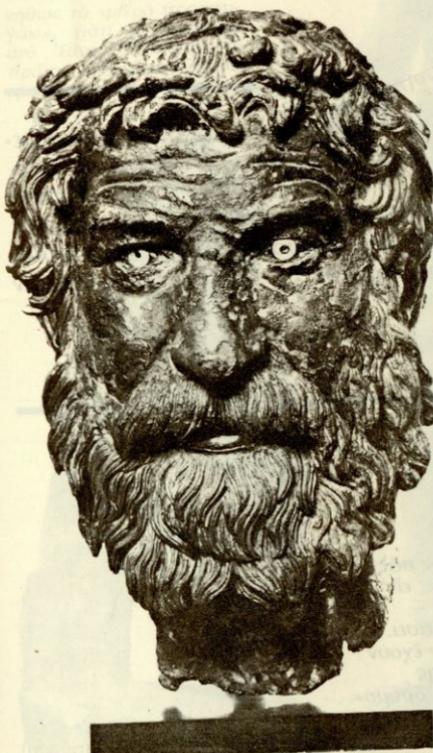
τῆς Ἑλλάδας ἀπό τούς Ρωμαίους. Γράφοντας τήν ιστορία του εἶχε σκοπό νά διδάξει τούς ἀνθρώπους ν' ἀποφύγουν τά λάθη τῶν προγενεστέρων.

Ἡ ἐπιστήμη ἀνθεῖ ἀξιοθαύμαστα στήν Ἑλληνιστική περίοδο, πού εἶναι ἐποχὴ θετικῆς γνώσης. Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος ἔνοιξε νέους δρόμους μὲ τήν «ἐνοπλὴ ἔξερεύνησή του». Ἡ Γεωγραφία, ἡ Φυσική, τά Μαθηματικά, ἡ Ἰατρική, ἡ Ἀστρονομία σημειώνουν τεράστια ἀνάπτυξη. Περίφημο ἦταν τό *«Μουσεῖο»*, τό Πανεπιστήμιο τῆς Ἀλεξανδρείας.

“Ανθηση
ἐπιστημῶν.

2. ΟΙ ΤΕΧΝΕΣ

Τήν ταραγμένη, γεμάτη περιπέτειες κι ἔξαλλα πάθη ἐποχή, τήν ἐκφράζει ἔξοχα, μὲ τήν ἀπαράμιλλη δύναμή της, ἡ Ἑλληνιστική τέ-

Χάλκινο κεφάλι ἀνδρικό, πού ἀνήκει σέ χαμένο σήμερα ἄγαλμα. Ἀνασύρθηκε ἀπό τή θάλασσα τῶν Ἀντικυθήρων, γι' αὐτὸ καὶ εἶναι γνωστό ως ὁ «φιλόσοφος τῶν Ἀντικυθήρων». Τά ἐνθετα ἀπό ἄλλα υλικά μάτια του δίνουν μιάν ἔξαιρετη ζωηρότητα στό πρόσωπο. Προσέξτε πόσο τό κάτω χείλος είναι λεπτό, ἐλαφρά σαρκαστικό. Πιστεύουν πώς παριστάνεται ἔνας Κυνικός φιλόσοφος, ὁ Βίων ὁ Βορυσθενίτης, πού εἶχε μεγάλη φήμη στήν Ἀθήνα, στά τέλη τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Τό έργο είναι σπουδαιότατο, γιατί δείχνει πόσο ὁ ἀγνωστος καλλιτέχνης πού τό φιλοτέχνησε, ὅπως καὶ πολλοί ἄλλοι στήν ἐποχή του, προσπαθῶσε νά ἐμβαθύνει – καὶ τό κατόρθων – στήν ψυχοσύνθεση τού παριστανόμενου προσώπου. Ἰως τό ἄγαλμα ἦταν στημένο στήν Ἀγορά τῶν Ἀθηνῶν. Ἐργο τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο.

χνη. Οι μορφές πού σμιλεύουν οι γλύπτες άναδίνουν τήν άγωνία, τή θλίψη, τόν πόνο ή καί τήν άπόγνωση πού ένιωθαν οι περισσότεροι άνθρωποι μές στήν ψυχή τους, άπ' όπου ή ήρεμία κι ή γαλήνη είχαν έξοριστει, μέ τίς νέες συνθήκες ζωῆς πού έπικράτησαν.

'Ο αρχαϊκός έλληνικός κόσμος πλησίαζε στό τέλος του, κι αύτό σφραγίστηκε μέ τή ρωμαϊκή κατάκτηση. Είναι, ώστόσο, παράξενο, πώς άκόμη κι ύστερα από τήν ύποδουλωση ή γραφίδα ένός μεγάλου Ρωμαίου ποιητή σημείωσε πώς «ἡ νικημένῃ Ἑλλάδα νίκησε τὸν τραχύ της νικητὴ». Τόν νίκησε καλλιεργώντας τον καί μεταδίδοντάς του τόν πολιτισμό της. Τόν νίκησε μέ τό πνεῦμα της, πού άκόμα σήμερα ζεῖ έντονα καί θερμαίνει τίς ψυχές τῶν ἀνθρώπων δλου τοῦ πολιτισμένου κόσμου.

KYRIA ΣΗΜΕΙΑ

Στήν κυρίως Ἑλλάδα, ή Ἀθήνα έξακολουθεῖ νά μένει μεγάλο φιλοσοφικό καί καλλιτεχνικό κέντρο. Ἡ Ρόδος, ή Ἀλεξάνδρεια, ή Ἀντιόχεια καί ή Πέργαμος έχουν έντονότατη πνευματική ἀκτινοβολία. Μεγάλες Σχολές (σάν τά σημερινά πανεπιστήμια), Βιβλιοθῆκες κτλ. δημιουργούνται στίς πρωτεύουσες τῶν Ἑλληνιστικῶν κρατῶν μέ τήν ύποστήριξη τῶν βασιλέων.

ΚΕΙΜΕΝΑ

Η Νέα Κωμωδία:

«Στή φτώχεια σας ἀπάνω ὅποιος σᾶς ἔχει πειράξει, ὅποιος καί νάναι αὐτός, εἰν' ἔνας κακομοίρης σᾶς πείραξε σέ πράμα ἀπ' όπου κι ὁ ἴδιος ἴσως θά περάσει. Γιατί κι ἄν είναι πάμπλουτος, δέν ἔχουν θεμέλιο τά καμάτια του· τῆς τύχης τό ρέμα στή σπηγμή παίρνει ἀλλο δρόμο».»

Μενάνδρου, Γεωργός, ἀπόσπασμα (Μετ. Θ. Σταύρου)

Μαρμάρινο ἄγαλμα φιλοσόφου ή ιερέα. Χρονολογεῖται στὸν 3ο π.Χ. αἰ. Μουσεῖο Δελφῶν.

Παιδάκι μικρό, μέ κουκούλα, πού κρατεῖ μέ τά δύο του χέρια ἔνα σκυλάκι. Πρόκειται γιά ἀντίγραφο ἐνός καλοῦ ἔργου τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. Βρέθηκε στό Γεροντικό τῆς Νόσσης, στή Μ. Ἀσία, κι ὀνομάζεται συνήθως τό «μικρό προσφύγικο», γιατί μεταφέρθηκε στό Ἐθνικό Μουσεῖο τίς πρώτες ἡμέρες μετά τή Μικρασιατική καταστροφή.

ΣΥΓΧΡΟΝΙΣΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΑΙΓΑΙΠΤΟΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ-ΧΕΤΤΑΙΟΙ
4000 π.Χ.	'Αρχές τοῦ Αιγυπτιακοῦ πολιτισμοῦ	4000 π.Χ.	'Αρχές τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Μεσοποταμίας. Σουμέριοι
3000 π.Χ.	'Ένωση Αιγύπτου: Μήνης	2350 π.Χ.	'Ακκάδιοι. Σαργύκον Α'
2850 π.Χ.	'Αρχαῖο Βασιλείο		
2000 π.Χ.	Μέσο Βασιλείου		
1800-1700 π.Χ.	'Επιδρομή τῶν 'Υκσών	1700 π.Χ.	Βαβυλωνιακό βασιλείο. Χαμψουραμπί
1580 π.Χ.	Νέο Βασιλείου	1530 π.Χ.	Κράτος Χετταίων
1500-1450 π.Χ.	Τουθμωσίς Γ'. Συμφωνίες μέ Κρητικούς		
1200 π.Χ.	«Λαοί τῆς Θαλάσσης»		
1100 π.Χ.	'Αναστατώσεις διάφορες ἀρχίζουν στὴν Αἴγυπτο		
7ος αι. π.Χ.	Οι 'Ασσύριοι στὴν Αἴγυπτο	13ος αι. π.Χ.	Εισβολή Χετταίων στή Μεσοποταμία. Σχέσεις Χετταίων - Μυκηναίων
658 π.Χ.	'Ο Ψαμμήτιχος διώχνει τούς 'Ασσύριους. 'Ένωση' Ανω καὶ Κάτω Αιγύπτου	1200 π.Χ.	Διάλυση Χεττιτικοῦ κράτους
525 π.Χ.	Οι Πέρσες κυριεύουν τὴν Αἴγυπτο	1150 π.Χ.	'Ασσύριοι
332 π.Χ.	'Ο Μέγ. 'Αλέξανδρος κυριεύει τὴν Αἴγυπτο	7ος αι. π.Χ.	'Ασσουρμπαντάλ
30 π.Χ.	Οι Ρωμαίοι κυριεύουν τὴν Αἴγυπτο	612 π.Χ.	'Άλωση τῆς Νινευῆ
		538 π.Χ.	'Άλωση τῆς Βαβυλώνας από τὸν Κύρο, βασιλιά τῆς Περσίας

ΜΕ ΤΙΣ ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΦΟΙΝΙΚΗ και ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ

5000 π.Χ. Η πρώτη πόλη τού κόσμου:
'Ιεριχώ

**16ος-13ος
αι. π.Χ.** Σιδών

1300 π.Χ. Άλφαβητο της Ούγκαριτ.
Μυκην. συνοικία
στην Ούγκαριτ

1200 π.Χ. Οι Έβραιοι άγωνιζονται
έναντι τῶν Φιλισταίων

1100 π.Χ. Οι Φιλισταίοι στή Σιδώνα

1000 π.Χ. Δαβίδ

930 π.Χ. Θάνατος Σολομώντα

814 π.Χ. Οι Φοίνικες ίδρυσαν
τὴν Καρχηδόνα

722 π.Χ. Οι Ασσύριοι στήν Παλαιστίνη

587 π.Χ. Πολιορκία 'Ιεροσολύμων.
Ναβουχοδονόσορ –
Βαβυλώνια αιχμαλωσία

538 π.Χ. 'Επιστροφή τῶν Έβραιών
στήν Παλαιστίνη
μέ Περσική Κατοχή

146 π.Χ. Αλωση τῆς Καρχηδόνας
ἀπό τούς Ρωμαίους

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ

ΕΛΛΑΣ

6500 π.Χ. Αρχή Νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ

2600 π.Χ. Πρωτομινωικός πολιτισμός
Πρωτοκυκλαδικός πολιτισμός.
Πρωτοελλαδικός πολιτισμός

2000 π.Χ. Α' κάθιδος οι Ελληνικών φυλών.
Μεσομινωικός πολιτισμός
Μεσοκυκλαδικός πολιτισμός
Μεσοελλαδικός πολιτισμός

1700 π.Χ. Α' καταστροφή μινωικών
άνακτορων

1580 π.Χ. 'Υστερομινωικός πολιτισμός
'Υστεροκυκλαδικός πολιτισμός
'Υστεροελλαδικός (μυκηναϊκός)
πολιτισμός

1450 π.Χ. Β' καταστροφή μινωικών
άνακτορων

1400 π.Χ. Οι Αχαιοί στήν Κνωσό.
Γραμμική Β στήν Κνωσό.
'Αχαιοί έμποροι στήν
Κνωσό καί τή Συρία

13ος αι. π.Χ. Τρωικός πόλεμος.
Μεγάλα σπίτια στήν Κρήτη

1230 π.Χ. Οι Μυκηναίοι στήν Κύπρο.
Οι Δωριείς περνούν στήν
'Ελλάδα (Βόρεια)

1100 π.Χ. Οι Δωριείς κατεβαίνουν
στή Νότια 'Ελλάδα

9ος αι. π.Χ. Εισαγωγή φοινικικοῦ
άλφαριθμού στήν 'Ελλάδα

7ος αι. π.Χ. Οι Ασσύριοι στήν Κύπρο
624 π.Χ. Νομοθεσία Δράκοντα ('Αθήνα)
594 π.Χ. Νομοθεσία Σόλωνα ('Αθήνα)

508 π.Χ. Νομοθεσία Κλεισθένη ('Αθήνα)

490-479 π.Χ. Οι Πέρσες έπικειρούν
κατάληψη τῆς 'Ελλάδας

431-404 π.Χ. Πελοποννησιακός πόλεμος
'Αρχίζει τήν έκταρτεία
έναντι τῶν Περσών
ό Μέγις 'Αλέξανδρος

323 π.Χ. Θάνατος Μεγ. 'Αλεξανδρου

146 π.Χ. Οι Ρωμαίοι κυριεύουν τήν
Κόρινθο καί δηλη τήν 'Ελλάδα

Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

‘Η προσπάθεια του ἀνθρώπου στην ιστορία δέν ἔχει τέλος. Κι ὅταν οβήσει τοῦ καθενός μας ἡ θνητή ὑπαρξή, ὅλοι πολλοί, ὑστερ’ ἀπό μᾶς, θά συνεχίσουν τὸν ἄγνωνα γιὰ τὸ καλύτερο, γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ. Τίποτα ἄξιο καὶ φωτεινὸν δέν πηγαίνει χαμένο στὴν ζωὴ. ’Αν είναι ὠφέλιμο στὴν ἀνθρωπότητα, ἡ ιδέα του διαδίδεται, κι ἐκεῖ πού νομίζει κανεὶς πάws μπορεῖ νά χάθηκε, βλέπει ξαφνικά νά βλασταίνει καὶ νά δίνει νέους καρπούς.

Παρακολούθησαμε τὴν προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπινου γένους, ἀπό τὸ πρώτο του ξεκίνημα ὡς τὰ χρόνια σχεδόν πού γεννήθηκε ὁ Χριστός, φέρνοντας τὸ θαυμασίότερο μήνυμα στὸν κόσμο: τὴν ἄγαπην.

Οἱ μεγάλοι πολιτισμοὶ τῆς Ἀνατολῆς δημιούργησαν πολλά καὶ θαυμαστά, ἀνέβασαν ἀφάνταστα τὸ ἐπίπεδο τῆς ζωῆς καὶ, μὲ δεχχωριστὴ ἔγνοια γιὰ τὴν πρακτικὴ της πλευρά, αὐτὴν προσπάθησαν νά καλυτερέψουν μὲ ἔξοχα ἐπιτεύγματα (σελ. 76-77). Στὶς τεράστιες ἐκείνες αὐτοκρατορίες, ὅπου ἡ ἀτομικὴ ὑπαρξη, ὁ ἀνθρωπός, χανόταν μές στὴν ἀτέλειωτη μάζα καὶ κανεὶς δέν ὑπολογίζει τὴν παρουσία του, δέν ἡταν δυνατό νά στραφεῖ ἡ προοσοχὴ στὸ δικό του ἐσωτερικό πρόβλημα, στὶς ἔγνοιες καὶ στὶς ἀνησυχίες τῆς ψυχῆς του. Ἐκατομμύρια ἀνθρώποι ἥρθαν ἔτοι στὴ γῆ, γιὰ χιλιάδες χρόνια, τὴν πότισαν μέ τὸ μόχθο τους, πάλεψαν νά τὴν καλλιεργήσουν, νά θερίσουν, νά χτίσουν καὶ νά πολεμήσουν ἀκόμη γιὰ χάρη τοῦ βασιλιά τους, κι ἐφύγαν μέ ὑποχρεώσεις ἀτέλειωτες ὡς τὴν τελευταίᾳ τους σπιγμή. Κανεὶς δέ συλλογίστηκε πῶς ἡταν δυνατό νά ύπαρχουν καὶ δικαιώματα γι’ αὐτούς. Ζώντας μέσα στὴν ἀργοκίνητη κρατική μηχανή τῶν ἀνατολικῶν κρατῶν, χάθηκαν μέσα της ἀνώνυμου.

Οἱ Ἑλληνες πρώτοι ἀλλαζαν τελείως τὴ μοίρα τοῦ ἀτόμου. Στὸν Ἑλληνικό πολιτισμό χρωστάει ὀλόκληρη ἡ ἀνθρωπότητα τὴν προβολή τοῦ Ἀνθρώπου σάν ἀξίας στὴ ζωὴ.

Στὴν ἄγονη καὶ μικρή αὐτή γωνιά τῆς γῆς, μέ τὴ διάφανη ἀτμόσφαιρα καὶ τὴ γαλανή θάλασσα γύρω, γιὰ πρώτη φορά, ὅχι μόνο μίλησαν γιά τὸν ἀνθρωπό, ἀλλὰ τοῦ ἔδωσαν τὴ θέση του στὴ ζωὴ, τὸν ἐκαμάν κέντρο τῆς γῆς. Πήρε τόσο πρωταρχικὴ θέση στὸν κόσμο, ὥστε μέ τὴ δική του μορφή εἰκονίστηκαν ἀκόμη καὶ οἱ θεοί.

‘Ο Ἑλληνικός κόσμος, στὴ γῆ τῆς Ἰωνίας, ἀνακάλυψε τὸ φιλοσοφικό στοχασμό, ἀναρωτήθηκε γιὰ τὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς καὶ θέλησε νά βάλει τάξη στὴ σκέψη. Σ’ ἄλλες Ἑλληνικές πόλεις, ἀργότερα, θά προβληματισθεὶ γιά τὸν ἴδιο τὸν ἀνθρωπό καὶ τὸ σκοπό τῆς ζωῆς του, ἡ θά διατυπώσει τὶς πρώτες ἀρχές τῆς ἐπιστήμης.

‘Αφοῦ ὁ Ἑλληνικός κόσμος ἔβγαλε ἀπό τὴν ἀνωνυμία χιλιετιών τὸ ἄτομο καὶ τὸ ἐλευθέρωσε, ἡταν φυσικὸ στὴν Ἑλλάδα νά πάρει ἔκφραση μιὰ ἔννοια πρωτόφαντη: ἡ φιλοπατρία. ‘Ο ἐλεύθερος ἀνθρωπός, ἐδῶ, ηθελε νά παλεύει γιὰ τὴ διατήρηση τῆς γῆς του καὶ τῆς ἐλευθερίας του, καὶ νά τὶς διαφεντεύει, ὅταν κινδύνευαν, γιατί είχε νιώσει βαθιά τὴν ἀξία τους. Ἀπαιτούσε ἀκόμη νά παίρνει μέρος στὰ κοινά, ὥστε νά ἔχει τὸ μέρος τῆς εὐθύνης του στὴν ἔξελιξη τῆς πολιτείας. Στὴ Σπάρτη ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας ταυτίστηκε μὲ τὴν ἔννοια τῆς φιλοπατρίας: τὸ τέλειο πρότυπο τοῦ ἀνθρώπου μέ τὸ πρότυπο τοῦ πολίτη καὶ τοῦ στρατιώτη.

Τό πολίτευμα καί οι διάφορες μορφές του στόν τόπο μας πήραν μορφή καί έξελίχθηκαν. Ἡ ἀνανέωση ἡταν διαρκής. Δέν ύπάρχει ἐδῶ ἡ στατικότητα τῆς Ἀναπολῆς. Ἡ δημοκρατία, τέλος, στήν Ἀθήνα, στήν ἀνθησή της, χάρισε τήν ἐλευθερία στόν πολίτη καί τόν ἔκαμερήτορα, πολιτικό ἡ δικαιοσύνη.

Στά μεγάλα ιερά καί στά γυμναστήρια τάν πόλεων ἀναπτύχθηκε τό σωστό ἀθλητικό πνεύμα καί θεωρήθηκε συνυφασμένη ἡ καλλιέργεια τῆς σκέψης μέ τήν ἀρμονική ἀνάπτυξη τού κορμιού.

Στούς ἀτέλειωτους πολέμους, ἐμφύλιους δυστυχώς τούς περισσότερους, ἀναπτύχθηκε ἡ στρατιωτική τέχνη κι ὄργανωθηκε ἡ στρατηγική τακτική.

Στά ἀμέτρητα, τέλος, καλλιτεχνικά ἔργαστηρια τῆς Ἑλλάδας γεννήθηκε, ἀνθίσει καί θαυματούργησε ἡ ὥραιότερη τέχνη τῆς ἀρχαιότητας, καί στήν Ἀθήνα σημειώθηκε τό ἀποκορύφωμά της κι εἰδε τό φῶς τῆς ἡμέρας ἡ ἀρμονικότερη στόν κόσμο ἀρχιτεκτονική. Ἀπό τήν ἀρχαιότητα ὡς σήμερα σχεδόν δέν ύπηρξε τέχνη στήν περιοχή τῆς Εύρωπης, πού νά μή δανείστηκε μορφές ἀπό τήν ἑλληνική καλλιτεχνική δημιουργία.

Στόν ἑλληνικό χώρο, τέλος, δημιουργήθηκε κάθε είδος ποίησης, γεννήθηκε τό θέατρο καί διαμορφώθηκε ἡ ἱστορική σκέψη, πού κληροδότησαν στήν ἀνθρωπότητα μεγαλόποντα ἔργα.

Στά μεγάλα ἑλληνιστικά βασίλεια ὄργανωθηκε, μέ κάθε εὐχέρεια, στίς νέες πόλεις ἡ πολεοδομία καί στά Πανεπιστήμιά τους μελετήθηκε μέ καθαρά ἐπιστημονικό τρόπο ἡ ἀνατομία, ἡ φυσιολογία, ἡ ἀστρονομία, τά μαθηματικά, ἡ γεωγραφία, ἡ ζωολογία καί δλλες ἐπιστήμες.

Ἀπό τά μεγαλύτερα καί πιό σημαντικά δῶρα πού ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα κληροδότησε στήν ἀνθρωπότητα, στάθηκε ἡ πλούσια κι ὄργανωμένη τῆς γλώσσα. Χάρη στό Μ. Ἀλέξανδρο καί στά ἑλληνιστικά βασίλεια, τή μιλοσαν ἑκατομμύρια ἀνθρωποί, καί μέ δική της βοήθεια διαδόθηκε σ' ὅλο τόν τότε κόσμο ἡ χριστιανική διδασκαλία. Σέ πολλούς κλάδους τῆς ἐπιστήμης, σήμερα ἀκόμη, οι βασικοί ὄροι στίς εύρωπαίκες γλώσσες είναι ἑλληνικοί.

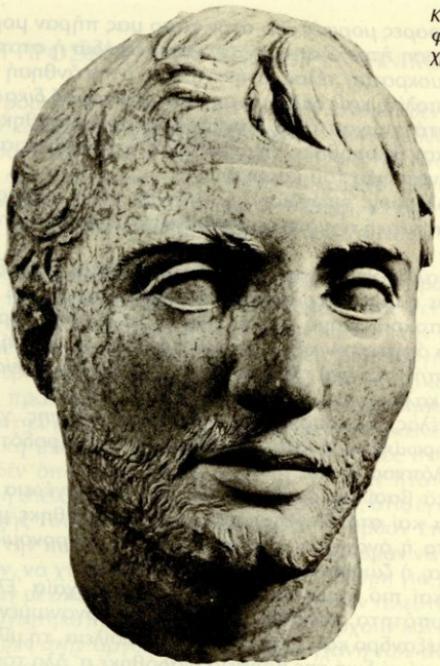
Σέ λίγους αἰώνες μέσα, στό μικρό κομμάτι τῆς γῆς, ὅπου ἀπλάνεται ἡ πατρίδα μας, ὁ μικρός ἀριθμητικά λαός της παρουσίασε τό «ἑλληνικό θαῦμα», πού ἔμεινε κληρονομιά αἰώνια τῆς ἀνθρωπότητας.

Κι αύτός ὁ ὀλιγάριθμος λαός ἀφήσε πίσω του τή μνήμη ἔξαιρετων ἀνθρώπινων φυσιογνωμιών, πού στόλισαν μέ τήν παρουσία τους τή γῆ καί πλούτισαν σέ ἀνθρωπιά τόν κόσμο.

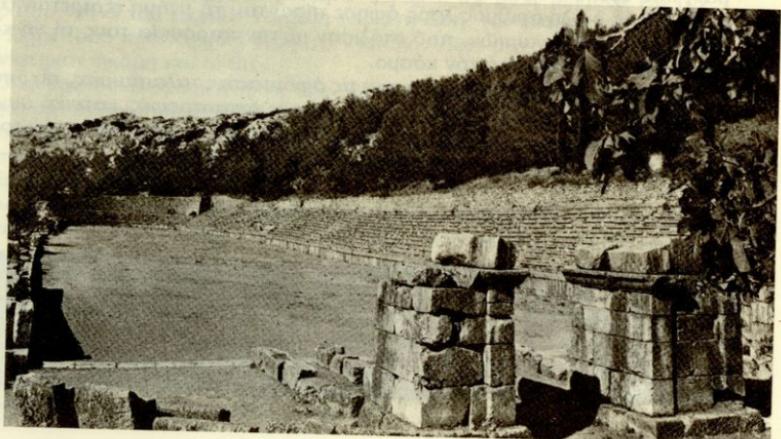
Αύτός ὁ ἴδιος λαός, παρ' ὅλες του τίς ἀφάνταστες ταλαιπωρίες, τίς ύποδουλώσεις πού πέρασε, καί τίς ποικιλόμορφες καταστροφές, κατοικεῖ συνέχεια τήν ἴδια γῆ ὡς σήμερα, δίνοντας πάντα, στό μέτρο τών δυνάμεων του, τό σημάδι τῆς παρουσίας του στίς μεγάλες ἱστορικές σπιγμές.

Κεφάλι ἀνδρικό σέ μάρμαρο. Ἐκφραστικό ἔργο τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Μουσείο Δελφών.

Τό Στάδιο τῶν Δελφών.

ΜΕΡΟΣ ΟΓΔΟΟ

Η ΡΩΜΗ ΚΙ Η ΕΛΛΑΔΑ

Τήν ἐποχή πού ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνικός κόσμος, τὸν 80 αἰ. π.Χ., ἄρχιζε νά γράφει μιάν ἀπό τίς πιό δακουσμένες σελίδες τῆς ιστορίας του, δηλ. τό δεύτερο ἀποικισμό, στήν Κεντρική Ἰταλία ιδρύθηκε ἡ Ρώμη (753 π.Χ.). Ἡ θαυμαστή αὐτή πόλη ἦταν ταγμένη νά κατορθώσει αύτό πού ποτέ δέν ἔγινε στήν Ἑλλάδα πραγματικότητα: νά σχηματίσει, νά ὀργανώσει καί νά διατηρήσει μιά τεράστια καί ισχυρή αύτοκρατορία, πού γιά πολλούς αἰώνες κυριάρχησε στή μισή Εύρωπη καί σέ σημαντικό μέρος τῆς Ἀσίας καί τῆς Ἀφρικῆς.

Στό ξεκίνημά της ἡ Ρώμη ἦταν ἔνα ἀσήμαντο σύμπλεγμα συνοικισμῶν, κοντά στόν Τίβερη· οι ἄνθρωποι ὅμως πού πήραν τίς τύχες τῆς στά χέρια τους, ὅρισαν σοφούς νόμους (ρωμαϊκό δίκαιο) καί βρήκαν ἀκόμη τόν τρόπο νά διοικήσουν σωστά τό κράτος, πού σταδιακά ἀνάπτυξαν. Μέ τήν ἄξια νομοθεσία καί τό σπουδαῖο διοικητικό σύστημα πού ἐφάρμοσε τό ρωμαϊκό κράτος, ἀναδείχθηκε σέ μεγάλη δύναμη, καί μέ τή δική του δραστηριότητα κλείνει ἡ ιστορία τοῦ ἀρχαίου κόσμου.

Ἄπο τίς σημαντικότερες προσφορές του στάθηκε τό ὅτι δέν ἄφησε νά χαθεῖ τό «Ἑλληνικό θαῦμα». «Οχι μόνο γεύτηκε κι ὠφελήθηκε ἀπό τά πλούσια δῶρα του, ἀλλά ἀπλόχερα τά σκόρπισε στούς χώρους ὅπου κυριάρχησε, στήν ἄλλη Εύρώπη.

Ἡ χάλκινη λύκαινα τοῦ Καπιτωλίου (ἔχουν προστεθεῖ σέ νεώτερη ἐποχή τά δύο μικρά πού θηλάζουν – ὁ Ρέμος καί ὁ Ρωμύλος). Ἐπρουσκική τέχνη. 5ος π.Χ. αι. Παλάτο τῶν Conservatori, στή Ρώμη.

Η ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

1. Η ΧΩΡΑ

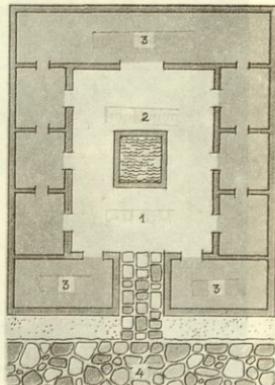
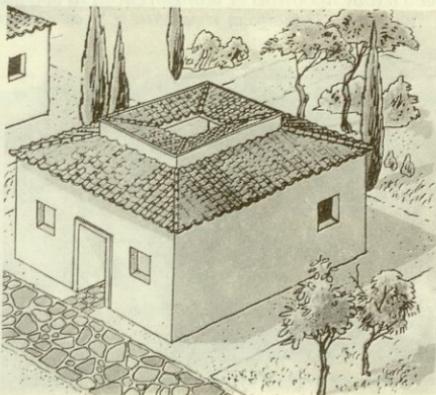
Ή γη καί ή φύση τῆς χώρας δέν ἔχουν μεγάλες διαφορές ἀπό τήν Ἑλληνική. Τό βόρειο μέρος τῆς, μέ ακραῖο σύνορο τίς Ἀλπεις, «ἡ ἐντεῦθεν τῶν Ἀλπεων Γαλατία» τῶν ἀρχαίων Ρωμαίων, μέ τή μεγάλη πεδιάδα τοῦ Πάδου, είναι τό πλουσιότερο μέρος τῆς χώρας. Στήν περιοχή αὐτή κατοικούσαν οἱ Κέλτες (Γαλάτες), καί ώς τό τέλος τοῦ 3ου αι. π.Χ. δέν ἀνήκε στό ρωμαϊκό κόσμο.

Τό κεντρικό τμῆμα τῆς Ἰταλίας τό διασχίζει, ἀπό τό βορρά στό νότο, ή μεγάλη ὄροσειρά τῶν Ἀπεννίνων.

Ἡ ἀνατολική ἀκτή, πού ἀντικρίζει τήν Ἀδριατική, δέν ἔχει λιμάνια, ἀντίθετα μέ τή δυτική πού ἀνοίγεται στό Τυρρηνικό πέλαγος καί σχηματίζει σίγουρα καταφύγια γιά τά καράβια. Ἀνάμεσα στή δυτική καί στήν ἀνατολική ἀκτή ἡ ἐπικοινωνία ἦταν πολύ δύσκολη στήν ἀρχαιότητα.

Τρεῖς πεδιάδες ὑπάρχουν στό κεντρικό μέρος – τῆς Ἐτρουρίας (ἡ σημερινή Τοσκάνη), τοῦ Λατίου καί τῆς Καμπανίας. Δέν είναι ίδιαίτερα μεγάλες· ὅταν ὅμως ὁ ἄνθρωπος τίς ποτίσει μέ τό μόχθο του, μποροῦν ἄνετα νά τόν ζήσουν.

Ἀναπαράσταση (ἀριστερά) καί διάγραμμα (δεξιά) ρωμαϊκοῦ σπιτιοῦ: 1. αὐλή, 2. δεξαμενή, 3. δωμάτια, 4. δρόμος.

Τό νότιο τμήμα τῆς χερσονήσου ἦταν ἡ περιοχή τῆς Μεγάλης Ἑλλάδας. Τά παράλιά της γέμισαν ἑλληνικές ἀποικίες. "Ἐτσι, κι αὐτό τό κομμάτι χρειάστηκε νά τό κατακτήσει ἡ Ρώμη ὑστερα ἀπό ἀγῶνες, καὶ μόνο στὸν 3ο αἰ. π.Χ. τό πήρε στήν κατοχή τῆς.

"Αντίθετα ἀπό τήν Ἑλλάδα, η Ἰταλία δέν ἔχει τήν ἀτέλειωτη ἀλυσίδα τῶν νησιών, πού ἀπό νωρίς, ἐξαιτίας τῆς πενίας, ἔσπρωξε τούς "Ἑλληνες νά ταξιδέψουν καὶ νά γίνουν ναυτικοί καὶ ἐμποροί. "Έχοντας ἐξασφαλισμένη, μέ τήν καλλιέργεια τῆς γῆς, τή διατροφή τους, οἱ Ἰταλιώτες δέν ἀναγκάστηκαν νά δοκιμάσουν τήν τύχη τους στή θάλασσα, κι ἡ ζωή τους γιά αἰώνες ἔμεινε κλειστή, περιορισμένη καὶ χωρίς κίνηση.

"Η γεωγραφική θέση τῆς Ρώμης ἦταν πραγματικά ἔξαιρετική. Ἀσφαλισμένη στίς πλαγιές ἐφτά λόφων πού κυριαρχοῦν στήν πεδιάδα, ἐνῶ ἀπέχει εἴκοσι σχεδόν χιλιόμετρα ἀπό τή θάλασσα, είχε τήν εύκολία τῆς ἄμεσης ἐπικοινωνίας μέ τό Τυρρηνικό πέλαγος (μέ τόν Τίβερη πού ἦταν πλωτός).

"Ἀπό τό χώρο τῆς φυσικά περάσματα ὀδηγοῦν, μές ἀπό τά 'Απέννινα, στήν Ἀδριατική, ἐνῶ ἄλλος δρόμος τή συνδέει μέ τήν Καμπανία. "Η προνομιακή θέση τῆς ἔδινε τήν εὐκαιρία νά ἐπικοινωνεῖ μέ ὅλους τούς ἄλλους ιταλικούς χώρους καὶ νά γίνει πρωτεύουσα τῆς Ἰταλίας, πρίν γίνει πρωτεύουσα μιᾶς τεράστιας αύτοκρατορίας.

2. ΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ

Πρίν ἀπό τό 2000 π.Χ. κατοικοῦσαν τήν Ἰταλία οἱ Λίγουρες. Τήν ἐποχή πού κατεβαίνουν στήν Ἑλλάδα οἱ ἑλληνικές φυλές, φτάνουν

Ταφικός τύμβος ἀπό νεκρόπολη τῆς Ἐτρουρίας. Οι τύμβοι αὐτοῦ τοῦ εἰδούς είναι ἀφθονοί καὶ χρονολογοῦνται στὸν 5ο αἰ. π.Χ. Κάτω ἀπό τόν καθένα ὑπάρχουν πολλοί ταφικοί θάλαμοι.

καί στήν ιταλική χερσόνησο οἱ Ἰταλιῶτες, κλάδος τῆς ιδοευρωπαϊκῆς φυλῆς. Ἀπ' αὐτούς ἄλλοι διάλεξαν τά πεδινά μέρη (Λατίνοι καὶ Καμπανοί) γιά νά κατοικήσουν, κι ἄλλοι (Σαμίτες, "Ομβριοι κ.ἄ.) ἐγκαταστάθηκαν στά ὁρεινά, ὅπου ή ζωή ἦταν δύσκολη, γι' αὐτό καί στίς κακές χρονιές ἔκαναν ἐπιδρομές στίς πεδιάδες.

Τίποτα τό ἀξιοσημείωτο δέν ξέρουμε νά ἔγινε στή χερσόνησο ὡς τόν 80 αι. π.Χ. Οι Ἰταλιῶτες ζούσαν μιά ζωή μέτρια καί ταπεινή καί δέν ἔδιναν κανένα σημεῖο τῆς παρουσίας τους στόν ἄλλο κόσμο. Οι προστριβές ἀνάμεσα στίς διάφορες φυλές τοῦ τόπου στάθηκαν τελείως ἐσωτερική ὑπόθεση καί χάθηκε ἀκόμη καί ή θύμησή τους.

Τόν 80 ὅμως αἰώνα ἔρχονται στήν Ἰταλία δύο ξένοι λαοί: οἱ Ἐτροῦσκοι καί οἱ Ἑλληνες, καί χάρη σ' αὐτούς ἀλλάζει ή ιστορική μοίρα τῆς χερσονήσου.

Ἡ ἐπίδραση τῶν
Ἐλλήνων.

Φθάνοντας οἱ Ἑλληνες ὡς τή Νάπολη καί τήν Κόμη, πρῶτα πρῶτα χάρισαν μέτο ἀλφάβητό τους τό μέσο νά ἐκφράζονται γραπτά οἱ ἄνθρωποι τοῦ τόπου. "Υστερα, ὁ τρόπος τῆς ζωῆς τους, ἡ ἔξοχη τέχνη τους, πού γέμισε μέ ναούς τό χῶρο ἀπό τήν Ποσειδωνία ὡς τόν Ἀκράγαντα καί τό Σελινούντα, διαπότισε σιγά-σιγά τή ζωή τῶν Ἰταλιωτῶν κι ἄσκησε τεράστια ἐπίδραση πάνω τους. Ἡ ἴδια τους ή θρησκεία, μέ θεούς πού δέν είχαν πρόσωπο καί ιστορία, πλουτίστηκε κι ἀναπτύχθηκε μέ τῶν ἐλληνικῶν θεῶν τίς μορφές καί τούς μύθους.

3. ΟΙ ΕΤΡΟΥΣΚΟΙ

Τόν 80 αἰώνα ἵσως, στή σημερινή περιοχή τῆς Τοσκάνης, φτάνει ἔνας λαός παράξενος, ἀγνωστῆς ἀκόμη καταγωγῆς, οἱ Ἐτροῦσκοι. Ἡρθαν ἀπό τήν περιοχή τοῦ Αίγαιου καί οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες τούς ἔλεγαν Τυρρηνούς. "Υπῆρξαν πραγματική εὐλογία γιά τόν τόπο, ὅπως δείχνουν σήμερα οἱ ἀνασκαφές. Κι αὐτοί ἐκφράστηκαν γραπτά μέ τούς χαρακτήρες τοῦ ἐλληνικοῦ ἀλφαβήτου, ἡ γλώσσα τους ὅμως εἶναι ἀκόμη ἀγνωστη.

Ἡ ἐπίδραση τῶν
Ἐτροῦσκοι.

Οι Ἐτροῦσκοι ἔδειξαν διαθέσεις κατακτητικές τόν 70 αι. π.Χ. Κυριάρχησαν στό βορρά ὡς τής "Ἀλπεις κι ἀπλώθηκαν στό νότο ὡς τήν Καμπανία. Ἀνάπτυξαν σπουδαίο ἐμπορικό ναυτικό κι ἔουσιαζοντας τούς στεριανούς ἐμπορικούς δρόμους, ἀπό ὅπου ἐρχόταν ἥλεκτρο* καί κασσίτερος, πλούτισαν ἀφάνταστα. Τό ἀπλωμά τους στό νότο τούς ἔφερε σέ ἐπαφή μέ τούς Ἑλληνες. Γνώρισαν, ἔτσι, τήν ἐλληνική ἀρχαϊκή τέχνη κι ἐπηρεάστηκαν ἀπό τίς μορφές τῆς.

"Ηξεραν νά φτιάχνουν κανάλια κι ἔτσι ρύθμισαν τό πότισμα τῶν χωραφιῶν καί ἀποξήραν τούς χώρους πού είχαν ἔλη. Ἡταν ἔξοιχοι χαλκοπλάστες, σπουδαῖοι ζωγράφοι καί μέ πηλό κατασκεύ-

Τοιχογραφία από έτρουσκικό τάφο με τόξο πρόσωπο τῆς Βέλια, πορτραίτο νεκρής. Πρόκειται για ένα από τά έλαχιστα έτρουσκικά έργα πού έχουν καθαρά κλασική γραμμή. Προσέξτε τή δύναμη τού βλέμματος. Άρχες 4ου π.Χ. αι. Τάφος Φραντζοΐς στο Βούλτσι.

αζαν ώραϊα ἀγάλματα, σαρκοφάγους καὶ τεφροδόχα ἀγγεῖα. Στήν ἀρχιτεκτονική τους χρησιμοποίησαν τό τόξο καὶ τό θόλο.

Οἱ Ἐτρούσκοι ἡταν λαός πού ἔξερε καὶ λαχταροῦσε νά χαρεῖ τή ζωή. Ἀγαποῦσαν τό κυνήγι, τό χορό, τά συμπόσια καὶ τή μουσική.

Στήν ἐποχή τοῦ Περικλῆ ἀρχίζει νά πέφτει ἡ δύναμή τους καὶ τόν 4ο αι. ἀρχίζει ἡ διάλυση τοῦ ἐφήμερου, ἀλλά ισχυροῦ κράτους τους.

Οἱ Ἐτρουσκικός πολιτισμός ρίζωσε βαθιά στά πρώτα βήματα τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Ἔτσι ὅ,τι ἔδωσαν οἱ μακρινοί Λίγουρες καὶ ἡ πολύτιμη προσφορά τῶν Ἐτρουσκῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων τῆς Μεγάλης Ἑλλάδας στάθηκαν ἡ ἀρχή καὶ τά στέρεα θεμέλια πού πάνω τους ἔστησε τό λαμπρό της οἰκοδόμημα ἡ Ρώμη.

4. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

Ἡ ἀρχή τῆς ρωμαϊκῆς ιστορίας χάνεται στήν περιοχή τοῦ μύθου

"Ιδρυση τῆς Ρώμης.

(γιατί ή πρώτη ρωμαϊκή ιστορία γράφτηκε όχτώ σχεδόν αιώνες ἀργότερα). Λένε, πώς ή Ρώμη ίδρυθηκε τό 753 π.Χ. ἀπό τόν ἀπόγονο τού Τρωικοῦ ἥρωα Αἰνεία, τό Ρωμύλο (αὐτόν καί τόν ἀδελφό του τό Ρώμο τούς μεγάλωσε μιά λύκαινα). Ἐκεῖνος χάραξε τή γραμμή τῶν τειχῶν της καί φρόντισε νά ἔρθουν ἄνθρωποι νά τήν κατοικήσουν.

"Υστερα ἀναφέρεται πώς τήν κυβέρνησαν ἔξι βασιλιάδες Ἐτροῦσκοι καί Ρωμαῖοι. Ο τελευταῖος, ὁ Ταρκύνιος ὁ Ὑπερήφανος, ἔχασε τό θρόνο τό 509 π.Χ., ὅταν ξεσηκώθηκαν ἐναντίον του οἱ κάτοικοι, κατάργησαν τή βασιλεία καί καθιέρωσαν ἀριστοκρατικό πολίτευμα, πού οἱ Ρωμαῖοι τό ὄνομαζαν δῆμοκρατία.

Τήν πραγματική ἀλήθεια, πού κρύβεται πίσω ἀπό τούς μύθους, τήν ἀποκαλύπτουν οἱ ἀνασκαφές πού ἔφεραν στό φῶς, πάνω στόν Παλατίνο καί στούς γειτονικούς του λόφους, στή Ρώμη, φτωχούς συνοικισμούς (μέ μικρές στρογγυλές καλύβες) ἀπό τό 10ο ὥς τόν 8ο αι. π.Χ.

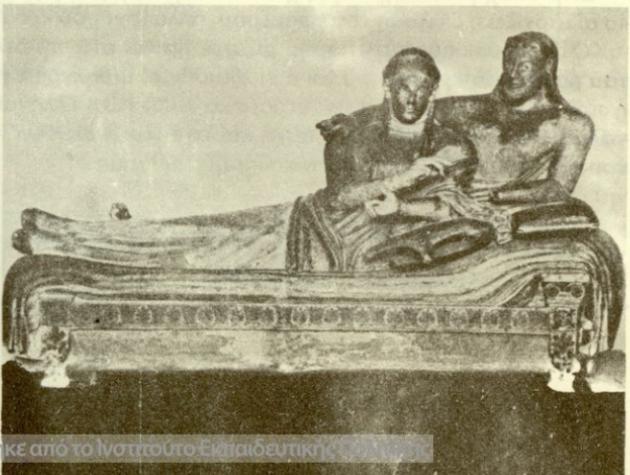
Φαίνεται πώς ὅταν κατάκτησαν οἱ Ἐτροῦσκοι τό Λάτιο, τόν 7ο αι. π.Χ., ἔκαμαν ἔνα είδος συνοικισμοῦ (ὅπως στήν Ἀθήνα ὁ Θησεύς) καί, μαζεύοντας τούς κατοίκους τῶν γύρω χωριῶν, τούς ἔφεραν νά κατοικήσουν στήν πόλη πού ἴδρυσαν. Οι Ἐτροῦσκοι, πιστεύεται, πώς στάθηκαν οἱ πραγματικοὶ ἴδρυτές τῆς Ρώμης. Τήν ἐποχή αὐτή πραγματώνονται σπουδαῖα ἔργα: ἀποξηραίνονται τά ἔλη στήν περιοχή ὅπου ἀργότερα ἔγινε η Ρωμαϊκή Ἀγορά, χτίζεται

Τεφροδόχο ἄνθρωπόμορφο ἀγγείο (ἀποδίδεται τό πορτραΐτο τοῦ νεκροῦ), πάνω σέ κάθισμα. Τέλος τοῦ 7ου π.Χ. αι. Ἐργό ἐτρουσκικό. Βρέθηκε στό Κιούζι. Ἀρχαιολογικό Μουσείο Φλωρεντίας.

Πήλινη ἐτρουσκική σαρκοφάγος μέ ὄλσωμα στό κάλυμμα τῆς τά ἀγάλματα τοῦ νεκροῦ ζεύγους. 510 π.Χ. Παρίσι, Μουσείο Λούβρου.

Ψηφιοποιήθηκε από το Νοτιοτούτο Εκπαιδευτικό Κέντρο.

ναός τοῦ Δία στό Καπιτώλιο, κατασκευάζεται ἡ cloaca maxima* καὶ ὁ μεγάλος Ἰππόδρομος γιά τούς ἀγῶνες.

Γύρω στά τέλη τοῦ δου αἰ. π.Χ. οἱ κάτοικοι τοῦ Λατίου ἐπαναστατοῦν καὶ διώχνουν τούς Ἐτρούσκους ἀπό τή χώρα τους. Ἀπό τή στιγμή ἐκείνη οἱ Ρωμαῖοι ἀρχίζουν μέ ἀφάνταστη ἐπιμονή νά προσπαθοῦν, ἀρχικά, νά αὐξήσουν τόν πληθυσμό τῆς πόλης, κι ὑστερα συστηματικά νά κυριαρχήσουν σ' ὅλοκληρο τό Λάτιο καὶ νά ἔξουδετερώσουν τούς ἄλλους γειτονικούς λαούς [Οὐόλσκους, Αἴκουους, Σαβίνους, Σαμνίτες καὶ τούς Ἐτρούσκους], πού συχνά ἔκαμαν ἐπιδρομές στή χώρα τους.

Οἱ Ρωμαῖοι κυριαρχοῦν στό Λάτιο.

Τήν ἐποχή τῆς βασιλείας διαμορφώθηκαν στή Ρώμη τρεῖς τάξεις: οἱ πατρίκιοι (οἱ παλαιές ρωμαϊκές οἰκογένειες), κλεισμένοι αὐτοτρά σέ γένη, οἱ πελάτες (φτωχοί ἐλεύθεροι πολίτες) πού τούς πρόσφεραν τήν προστασία τους οἱ πατρίκιοι (μέ τόν καιρό ὅμως ἤρθαν σέ ἐπιμειξία κι ἐνώθηκαν σέ μιά τάξη μαζί τους), καὶ οἱ πληθεῖοι (ὅδοι ὅσοι ἔγιναν κάτοικοι τῆς Ρώμης, σέ νεώτερες περιόδους. Δέν ἀνήκαν στά γένη καὶ δέν εἶχαν πολιτικά δικαιώματα).

Οἱ τάξεις.

Τήν ἐποχή τῆς βασιλείας κυβερνάει ὁ βασιλιάς μέ τή Σύγκλητο. (Τήν ἀποτελοῦσαν οἱ ἀρχηγοί τῶν γενῶν). Ἐκείνοι καλοῦν τήν Ἐκκλησία (ἐπαιρναν μέρος μόνον οἱ πατρίκιοι) πού, ὅπως ἡ Ἀπέλλα στή Σπάρτη, «διά βοῆς» συμφωνεῖ ἡ διαφωνεῖ μέ τίς προτάσεις τοῦ βασιλιά.

Σύγκλητος καὶ Εκκλησία.

“Υστερα ἀπό τήν κατάργηση τῆς βασιλείας, ἡ ἔξουσία περνάει ὀλοκληρωτικά στά χέρια τῶν πατρικίων.

KYRIA ΣΗΜΕΙΑ

1. Ἡ Ρώμη ὄργάνωσε μιάν ἀπέραντη αὐτοκρατορία πού ἔζησε γιά πολλούς αἰῶνες χάρη στή σοφή νομοθεσία καὶ στό λαμπρό διοικητικό σύστημα.

2. Οἱ ἀρχές τῆς ρωμαϊκῆς ιστορίας είναι σκοτεινές.

3. Ἀρχικά, ἡ χερσόνησος κατοικήθηκε ἀπό τούς Λίγουρες. Στήν περόδο πού κατεβαίνουν οἱ Ἰνδοευρωπαῖοι στό Νότο, ἔρχεται στήν Ἰταλία μιά φυλή τους, οἱ Ἰταλιῶτες.

4. Οἱ παλιοί Λίγουρες μέ τούς Ἰταλιῶτες σχημάτισαν τόν πληθυσμό τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου.

5. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς χώρας ὄφειλεται στούς “Ελληνες καὶ στούς μυστηριώδεις Ἐτρούσκους. Καὶ τῶν δύο ἡ παρουσία πρόσφερε ἀφάνταστα στή διαμόρφωση τοῦ πολιτισμοῦ τῆς χώρας.

6. Η Ρώμη ίδρυθηκε, σύμφωνα μέ τούς μύθους, τό 753 π.Χ.

7. Πρώτο της πολίτευμα στάθηκε ἡ βασιλεία πού καταλύθηκε τό 509 π.Χ. "Υστερα, καθιερώνεται ἡ δημοκρατία.

8. Τρεῖς τάξεις ύπηρχαν τόν καιρό τῆς βασιλείας στήν ἀρχαία Ρώμη: οἱ πατρίκιοι, οἱ πελάτες καὶ οἱ πληβεῖοι. Μαζί μέ τό βασιλιά κυβερνοῦσε ἡ Σύγκλητος. Στήν Ἐκκλησίᾳ ἔπαιρναν μέρος μόνον οἱ πατρίκιοι.

KEIMENA

1. Ο Ρωμύλος καθιερώνει τούς πρώτους θεομούς:

«Αροῦ, λοιπόν χτίστηκε ἡ πόλη, πρώτα-πρώτα, διάρεσε ὑπέ συντάγματα στρατιωτικά ὄλοκληρο τό πλῆθος τῶν ἐνηλίκων· καὶ κάθε σύνταγμα τό ἀποτελοῦσαν τρεῖς χιλιάδες πεζοί, τριακόσιοι ἵππεις κι ὄνομαζόταν λέγειν... Ἐκατό, τούς καλύτερους, ἀνάδειξε βουλευτές κι αύτούς τούς ὄνόμασε πατρικίους καὶ τό σύστημά του Σύγκλητο (Σενάτον). Καὶ Σενάτος είναι ἡ Γερουσία. Οι βουλευτές πάλι ὄνομάστηκαν πατρικοί σύμφωνα μέ ὅσα λένε αὐτοί οἱ ίδιοι γιατί ἡταν παιδιά γνήσια...».

Πλουστάρχου, «Ρωμύλος», κεφ 13 ('Απόδοση Α.Κ.)

Τοιχογραφία ἀπό τό ἐσωτερικό ἑτρουσκικοῦ τάφου. Παριστάνονται φτερωτές μορφές πού μεταφέρουν τίς ψυχές τῶν νεκρῶν.

2. [Ο πλοῦτος τῶν Ἐτρούσκων:

«Η δύναμι τῆς Ἐτρουρίας ἦταν τόσο μεγάλη ώστε ή φήμη τοῦ ὄνοματός της γέμιζε ὅχι μονάχα τὴ γῆ ἀλλά καὶ τίς θάλασσες κατά μῆκος τῆς Ἰταλίας, ἀπό τίς Ἀπλεῖς ὡς τὸ στονό τῆς Μεσσηνῆς... Τό μεγαλεῖο τῶν Ἐτρούσκων ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τὰ ἑλληνικά ὄντα πάτον τοῦ Ἰταλοῦ δίνουν στὶς θάλασσας ποὺ περιβάλλουν τὴ χερσόνησον: Λένε τῇ μιᾷ θάλασσα Τοοκάνη (τὸ Τυρρηνικό πέλαγος), ἀπό τό ὄνομα αὐτοῦ τοῦ ἔθνους καὶ τὴν ἄλλη θάλασσα Αδριατική, ἀπό τό ὄνομα τοῦ Ἀδρία, μιᾶς ἀποικίας τῆς Τοοκάνης...»

Οι Ἐπροῦσκοι ἐγκαταστάθηκαν σε δύο ὁμάδες ἀπό δώδεκα πόλεις, στήν
ἀρχῇ ἀπό τα Ἀπέννινα, ὑστερα ἔστειλαν πέρα ἀπό τα Ἀπέννινα κι ἔκαμαν
ἀποικίες τις πόλεις πού είχαν ἀλλοτε. Αυτές οι ἀποικίες ἔπιασαν ὄλοκληρη τῆ
χώρα, ἀπό τὸν Πάδο ὧς τὶς Ἀλπεις, ἐκτός ἀπό τὸ τρίγωνο πού κατέχουν οἱ
Βενετοί, πού κατοικοῦν ὀλόγυρα στὸν κόλπο^[1].

Τίτος Λίβιος 1, 2 καὶ 5, 33 ('Ελεύθερη ἀπόδοση Α.Κ.)

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΕΞΑΠΛΩΣΗ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

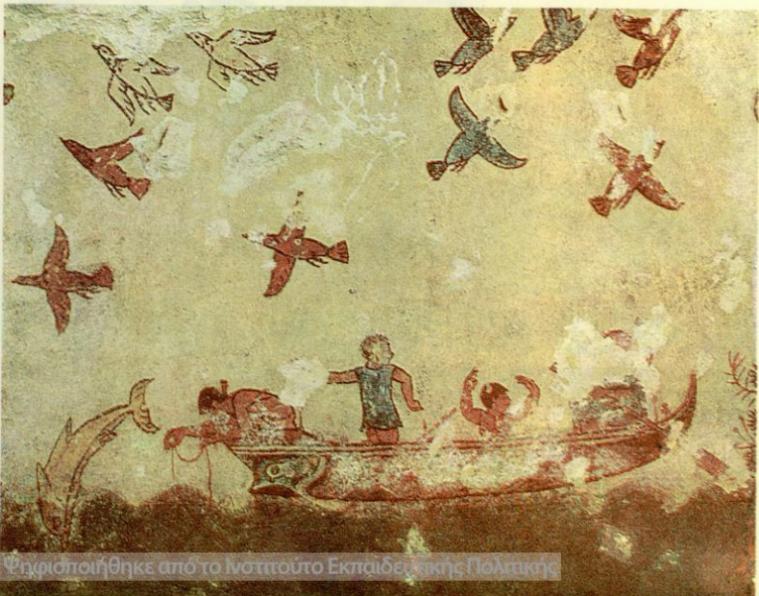
1. Η ΥΠΟΤΑΓΗ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΑΣ

Ἐπιδρομή τῶν Γαλατῶν.

Πρίν σταθεροποιηθεῖ ἡ ρωμαϊκή κυριαρχία στό Λάτιο ἡ πόλη κινδύνεψε σοβαρά ἀπό τή μεγάλη ἐπιδρομή τῶν Γαλατῶν, πού τόν 40 αἰώνα, φτάνοντας ἔξω ἀπό τά τείχη τῆς, τήν πολιόρκησαν, τή λεηλάτησαν καὶ τήν πυρπόλησαν. Μόνο τό Καπιτώλιο δέν κατόρθωσαν νά κυριέψουν. Οἱ κάτοικοι ἀντιμετώπισαν μέ γενναιότητα τή γαλατική ἐπιδρομή, πού ἡ μνήμη τῆς διατηρήθηκε γιά καιρό, καὶ πλῆθος θρύλοι πλέχτηκαν γύρω τῆς.

Σκληρή στάθηκε ἡ προσπάθεια τῶν Ρωμαίων νά καταλάβουν ὀλόκληρη τή χερσόνησο. Γιά πολλά χρόνια πάλεψαν μέ τούς γενναίους Σαμνίτες (γιά τήν κατοχή τῆς Καμπανίας) καὶ μέ τούς Ἐτρούσκους (μία πόλη τους, οἱ Βήιοι, κυριεύτηκε ύστερα ἀπό δεκάχρονη πολιορκία). Γύρω στά 295, εἶχαν κατορθώσει οἱ Ρωμαῖοι μέ τή μαχη-

Οἱ ἔτρουσκοι τάφοι ἦταν ὀλόκληρα κτίσματα μέ δωμάτια πού ὁ τοῖχοι τους ἦταν ὅλοζωγράφιστοι μέ μεγάλη μάλιστα ποικιλία θεμάτων: θρησκευτικῶν, ἀθλητικῶν, ἢ ἀπό τήν ἀπλή καθημερινότητα. Οἱ τοιχογραφίες αὐτές τῶν παλαιοτέρων τάφων, σέ ἀρκετά σημεία, γεμάτες ἀπηχήσεις ἀπό τήν ἀρχαία ἐλληνική ζωγραφική, ίδιως στά χρώματα καὶ στή σύνθεση, ἀποτελούν σπουδαῖα μαρτυρία γιά τή χαμένη, σήμερα, μνημειακή ζωγραφική στήν Ἑλλάδα. Στήν εἰκόνα μας, τέσσερις ἀνδρες φαρέύουν ἀπό μιά βάρκα, λεπτομέρεια τοιχογραφίας τοῦ «τάφου τοῦ κυνηγοῦ καὶ τοῦ φαρέματος», τῆς Ταρκουνίνα. Γύρω στά 520-510 π.Χ.

τικότητα καί τήν ἐπιμονή τους νά ἐκμηδενίσουν τή δύναμη τῶν Ἐπρούσκων καί νά γίνουν κύριοι τῆς Κεντρικῆς Ἰταλίας.

Ἡρθε, ὑστερα, ἡ σειρά τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων τῆς χερσονήσου. Μιά·μια ἔπεσαν στά χέρια τῶν Ρωμαίων. Ὁ Τάρας μόνο, στήν προσπάθειά του νά γλιτώσει, κάλεσε τὸν Πύρρο γιά βοήθεια, πού δέν κατόρθωσε, ὥστόσο, νά τὸν σώσει. Μόλις ἐκεῖνος ἔψυγε στήν Ἑλλάδα, πήραν οἱ Ρωμαῖοι τὴν πόλη (272), ὑστερα τὸ Ρήγιο (270), κυριαρχώντας ἔτσι καί στήν Κάτω Ἰταλία.

Ἡ ἔξαπλωση τοῦ κράτους στή χερσόνησο στοίχισε μεγάλη προσπάθεια καί πολύ αἷμα στούς Ρωμαίους. Οἱ πόλεμοι μέ τούς ἄλλους λαούς δέν ἤταν πάντοτε νικηφόροι, κάποτε μάλιστα δοκίμασαν καί μεγάλες ταπεινώσεις. Ἀν τελικά κατόρθωσαν τὸ σκοπό τους, είναι γιατί ὁργάνωσαν θαυμάσια τὸ στρατό τους, πού ἔδειξε πάντα θάρρος, πειθαρχία καί ἀκατάβλητη ἐπιμονή. (Στρατιώτες πήγαιναν μόνον ὅσοι είχαν περιουσία, γιά νά νιώθουν τὴν ἀνάγκη, ὑποστηρίζοντάς την, νά παλεύουν καί γιά τῆς πόλης τους τή σωτηρία). Στούς ἀγῶνες αὐτούς πρόβαλαν τά βασικά προτερήματά τους, πού σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς ιστορίας τους βοήθησαν νά ἀναδείξουν σέ μεγάλη δύναμη στὸν κόσμο τή Ρώμη.

2. Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΑΣ

Ἄν τό ρωμαϊκό κράτος ἀπέκτησε ἐνότητα ζηλευτή, είναι γιατί ἔξαρχῆς οἱ Ρωμαῖοι φρόντισαν νά ρυθμίσουν τή σχέση τῆς πόλης τους μέ τούς κατακτημένους. Βασική τους ἀρχή στάθηκε νά ἐμποδίσουν, μέ κάθε τρόπο, συνεννόηση τῶν ἄλλων πόλεων ἐναντίον τους. Γ' αὐτό, ἀνάλογα μέ τὴν περίσταση, πρόσφεραν καί δρισμένα δικαιώματα στούς πολίτες τῶν ἄλλων πόλεων, ἀλλοῦ περισσότερα καί ὅλοῦ λιγότερα, μέ ἀποτέλεσμα νά δημιουργοῦνται ἔχθρες καί ἀντιζηλίες καί νά ἀποφεύγεται κοινή δράση ἐναντίον τῆς Ρώμης σέ κρίσιμες περιστάσεις.

Σιγά·σιγά, τά δικαιώματα πού παραχωροῦσαν, δημιουργοῦσαν σύνδεσμο τῶν νέων πόλεων μέ τή Ρώμη, κι ἔνιαθαν οἱ κατακτημένοι μέ τὸν καιρό συνυφασμένη μαζί τῆς τὴν ὑπαρξή τους.

Γιά τὴν ἐπίβλεψη τῶν πόλεων ὁργανώθηκε λαμπρό δίκτυο πρός ὅλες τίς κατευθύνσεις. Μ' αὐτό τὸν τρόπο ὁ ρωμαϊκός στρατός μποροῦσε νά κινεῖται γρήγορα, ὅταν τὸν καλοῦσε ἡ ἀνάγκη. Ταυτόχρονα καί τό ἐμπόριο ὡφελήθηκε ἀφάνταστα, γιατί ἡ ἐπικοινωνία σέ ὅλη τή χερσόνησο, ἀπό τή μιά ἄκρη στήν ἄλλη, ἤταν εὐκολη καί σύγιουρη.

Οργάνωση στρατοῦ.

3. ΟΙ ΕΞΟΥΣΙΕΣ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Υπατοι. Τή θέση τοῦ βασιλιά, στήν ἐποχή τῆς δημοκρατίας, τήν πῆραν οἱ δυό υπατοι. Στά χέρια τους εἶχαν, στήν ἀρχή, ὅλη τήν ἔξουσία (ἀρχηγοί τοῦ στρατοῦ, πρόεδροι στή Σύγκλητο καὶ στή Ἐκκλησία καὶ ἀνώτατοι θρησκευτικοί καὶ δικαστικοί ἄρχοντες). Ἡ ἐμφάνισή τους ἀπόπτενε μεγαλοπρέπεια. Κάθονταν σέ ἐλεφάντινο θρόνο, φοροῦσαν τήβεννο, καὶ τούς ἀκολουθοῦσαν οἱ δώδεκα ραβδοῦχοι. Ἀλλαζαν κάθε χρόνο.

Δικτάτορας. "Οταν τό κράτος κινδύνευε, γιά τήν ἀμεσότερη ἀντιμετώπιση τῆς περίστασης, διάλεγαν οἱ υπατοι ἔνα μόνο ἀνώτατο ἄρχηγό, τό δικτάτορα, πού δέν εἶχε ὅμως δικαίωμα νά κυβερνήσει πάνω ἀπό ἔξι μῆνες.

Σύγκλητος. Εἶχε πολύ μεγάλη δύναμη καὶ ύπηρε τό ἀξιοθάύμαστο πολιτικό σῶμα πού στερέωσε τό ρωμαϊκό μεγαλεῖο. Ἡταν ἐνσάρκωση τῆς ἴδιας τῆς συνέχειας τοῦ κράτους. Μέ τή σταθερότητα καὶ τή σύνεσή της ἔσωσε τήν πόλη, στίς δυσκολότερές της στιγμές, τούς πρώτους αἰώνες τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας.

Οι συγκλητικοί ἡταν ἰσόβιοι καὶ ἔπρεπε νά εἶχαν προϋπηρετήσει ὡς ἀνώτατοι ἄρχοντες στήν πολιτεία. Ἔτσι, ἔχοντας ἀποκτήσει πείρα καὶ ὥριμοι πιά στήν ἡλικία, μποροῦσαν νά ὠφελοῦν τό κράτος μέ τίς σκέψεις τους. Στάθηκαν ἡ πνοή τῆς Ρώμης κι ἡ ἀσφάλειά της. Ἀγρυπνοι γιά τή σωστή τήρηση τῆς παράδοσης, παρακολουθοῦσαν ὅλη τή ζωή (τήν οἰκονομική συνήθως) κι ἡταν φύλακες τῆς θρησκείας. Αύτοί ὅριζαν τήν ἔξωτερική πολιτική, δέχονταν τούς πρεσβευτές, καὶ πάντοτε ἡ μεγαλόπρεπη κι ἐπιβλητική ἐμφάνισή τους θάμπωνε τούς ένους. Συνεδρίαζαν στό Βουλευτήριο ἡ σ' ἔνα ναό κι οἱ ἀποφάσεις τους λέγονταν «συγκλητικά δόγματα».

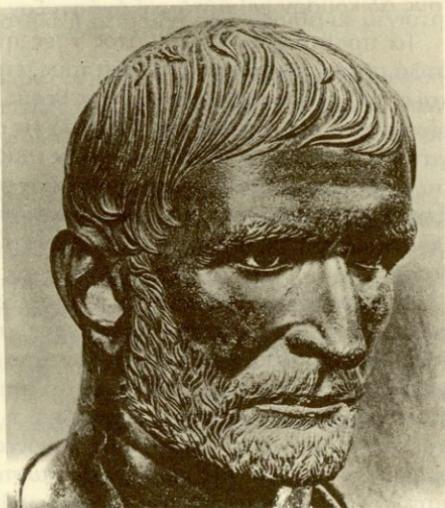
Ἐκκλησίες. Τρίτο σῶμα τῆς Δημοκρατίας στάθηκε ἡ Ἐκκλησία. Μέ τόν καιρό, ὅμως, διαμορφώθηκαν τριῶν εἰδῶν «Ἐκκλησίες». Ἡ παλαιότερη δέν εἶχε ἔξουσία. Οι δύο ἄλλες, ὅμως, ψήφιζαν τούς νόμους καὶ ἔξελεγαν τούς ἄρχοντες.

'Αργότερα, διαμορφώθηκαν κι ἄλλες ἔξουσίες: οἱ ταμίες, οἱ πραΐτορες, οἱ ἀνθύπατοι, οἱ πιμητές (ἡταν οἱ σπουδαιότεροι).

4. ΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΤΩΝ ΠΛΗΒΕΙΩΝ

Γιά δυό αἰώνες μέ σταθερότητα – χαρακτηριστική ρωμαϊκή ἀρετή – ἀγωνίστηκαν οἱ πληβεῖοι νά ἀποκτήσουν πολιτικά δικαιώματα. Ἀπό τά πρώτα τους αἰτήματα ἡταν νά τούς χαρίσουν τά χρέη πού εἶχαν κάμει οἱ οἰκογένειές τους ὅσο αύτοί ἔλειπαν στούς ἀδιάκοπους πολέμους τῶν πρώτων χρόνων. Πολλοί εἶχαν χάσει καὶ τήν ἐλευθερία τους ἀκόμη κι εἶχαν γίνει δοῦλοι τῶν δανειστῶν τους.

Ρωμαῖος πατρίκιος. Ἀξιόλογο
χάλκινο πορτραΐτο τοῦ Ζου
π.Χ. αἱ. Μουσεῖο τοῦ Καπιτω-
λίου στή Ρώμη.

Η πολιτεία της
Ρώμης υπήρχε από-
τομη ιστορία.

· Ή μεγαλύτερη ἐπιτυχία τῶν πληβείων στάθηκε ἡ ἀναγνώριση
μιᾶς νέας ἔξουσίας, τῶν δημάρχων, πού ἀποκλειστικό ἔργο τους
ῆταν ἡ ἔξασφάλιση τῶν συμφερόντων τῶν πληβείων. Ἡταν
πρόσωπα ιερά, καὶ σκληρές τιμωρίες ὁρίστηκαν γιά κείνους πού θά
ἔδειχναν τῇ διάθεση νά τούς προσβάλλουν. Σέ περίπτωση πού οἱ
δήμαρχοι δέ συμφωνοῦσαν μέ μιά πρόταση, γιατί ἔβρισκαν πώς
ῆταν εἰς βάρος τῶν πληβείων, εἶχαν δικαιώματα νά ἀρνηθοῦν νά ψη-
φίσουν (τό βέτο*). "Οπως κι οἱ ἄλλοι ἄρχοντες (ἐκτός ἀπό τούς
τιμητές καὶ τούς συγκλητικούς) ἄλλαζαν κάθε χρόνο, κι ἀπό δύο
στήν ἀρχή ἔγιναν στό τέλος δέκα.

Τό 450 π.Χ. κατόρθωσαν οἱ πληβεῖοι νά ἐπιτύχουν τήν ἐπίσημη
καταγραφή τῶν νόμων, γιά νά μποροῦν νά παρακολουθοῦν τήν
ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης. Ἡ νομοθεσία ὀνομάστηκε Δωδεκάδελ-
τος, γιατί χαράχτηκε πάνω σέ δώδεκα χάλκινες πλάκες (δέλτους).

Μέ τή βοήθεια τῶν δημάρχων καὶ μέ ἀδιάκοπους πολιτικούς
ἄγνωνες κατόρθωσαν σιγά-σιγά οἱ πληβεῖοι νά μειώσουν τήν τερά-
στια ἀπόσταση πού τούς χώριζε ἀπό τούς πατρικίους. Ἀπέκτησαν
μέ τόν καιρό πολιτικά δικαιώματα καὶ, τέλος, ἔξισώθηκαν τελείως
μαζί τους.

Οι Δήμαρχοι.

*Η Δωδεκάδελτος.

5. Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΝΟΟΤΡΟΠΙΑ

Οι Ρωμαῖοι ύπτηρεαν λαός μεθοδικός καὶ λογικός. Εἶχαν ἐπιμονή καὶ
ύπομονή κι ἀγωνίζονταν φλογερά νά βροῦν τό δίκιο τους, ὅταν

τούς ἀδικοῦσαν (γι' αὐτό καὶ ἀνάπτυξαν σπουδαία νομοθεσία).

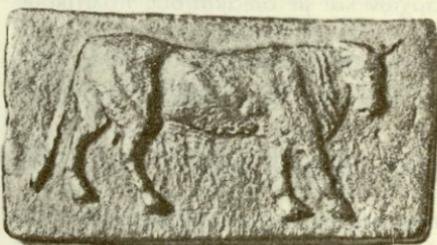
Τά πρώτα χρόνια τό κράτος τους ἦταν γεωργικό. Ζούσαν σέ απλά σπίτια κοντά στά κτήματά τους, ἔτρωγαν καὶ ντύνονταν λιτά καὶ εἶχαν μεγάλο σεβασμό γιά τούς θεούς, γιά τό κράτος καὶ γιά τήν οἰκογένεια. Δέν ἀγαποῦσαν ιδιαίτερα τίς σύζητήσεις· ἦταν πολύ ἐργατικοί κι ἀφοσιωμένοι στό καθῆκον τους. Ἡ κάθε μέρα δέν ἄλλαζε ἀπό τήν προηγουμένη κι ἔτοι συνήθισαν στήν ἡρεμη καὶ ἥσυχη ζωῆ. Σπάνια πήγαιναν στήν πόλη, καὶ μόνο ὅταν ἦταν ἀνάγκη γιατί, καθώς δέν ἀνάπτυξαν ποτέ πολλή φαντασία, δέν ἀγαποῦσαν τίς ἀλαγές.

Ἡ ρωμαϊκή οἰκογένεια ἦταν ιερή σχεδόν. Ὁ πατέρας σάν ἀρχηγός της θυσίαζε στούς ἐφέστιους θεούς, στό βωμό του σπιτιοῦ· ὅλα τά μέλη τόν σέβονταν καὶ ὄφειλαν ὑπακοή στίς προσταγές του. Μεγάλη θέση εἶχε ἡ οἰκοδέσποινα. Τό σπίτι, γενικά, κι ἡ οἰκογένεια ἦταν ἔνας μικρός κλειστός κόσμος καὶ ἡ ζωή του κι ἡ κίνησή του πιρευόταν πάνω σέ αὐστηρούς κανόνες, πού γνώριζαν νά τούς ὄριζουν οἱ ἀρχηγοί τῆς οἰκογένειας σωστά, μέ τά ἔξαιρετικά ὁρανωτικά τους χαρίσματα πού ἀνάδειξαν ὡς λαό τούς Ρωμαίους. Ἡ πατρική ἔξουσία (patria potestas) εἶχε ἀπόλυτη ἀξία καὶ τήν ἀναγνώριζαν ὅλα τά μέλη τῆς οἰκογένειας.

Οἱ θεοί τους ἦταν πολλοί καὶ τούς προξενοῦσαν φόβο. Στήν ἀρχή δέν εἶχαν μορφή οὔτε ιστορία. "Υστερα ἀπό τή γνωριμία τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας συνδύασαν δικές τους θεότητες μέ τούς ἐλληνικούς θεούς, ἔφτιαξαν ἀγάλματά τους κι ἐπλεξαν μύθους γύρω τους. Ἡ δεισιδαιμονία* βάραινε πολύ στή ζωή τῶν Ρωμαίων.

Προσκολλημένοι οἱ Ρωμαῖοι στήν ίδεα τοῦ γένους, μέ βαθύτατο σεβασμό καὶ θαυμασμό γιά τούς προγόνους τους, πολύ περηφανεύονταν νά τονίζουν τίς προγονικές τους ἀρετές: λιτότητα, σεβασμό στούς θεούς καὶ στούς νόμους τοῦ κράτους, σιδερένια πειθαρχία στούς ἀνωτέρους, καὶ ἀπλότητα στήν καθημερινή ζωή.

Δύο αἰώνες ὀλόκληρους πού πάλευαν οἱ Ρωμαῖοι γιά νά κυριαρχήσουν στήν Ἰταλία, ἔδωσαν ἀναγκαστικά μεγάλη σημασία στό

Πρωτόγονο εἶδος νομίαματος, κομμάτι χάλκινο, πού τό χρησιμοποιούσαν ἀκόμη τὸν 3ο π.Χ. αι. στό Ρωμαϊκό κράτος. Μουσείο Λούβρου στό Παρίσι.

στρατό, γι' αύτό καί χρειάστηκε ή πειθαρχία νά ύψωθει σέ μέγιστη
άρετή.

Τή διατήρηση τῶν παλαιῶν συνηθειῶν τήν πίστευαν ύποχρέωση
κάθε πολίτη. Ἐξάλλου, ἔνα ἀπό τά κύρια ἔργα τῆς Συγκλήτου ἦταν
ἡ ἄγρυπνη ἐπίβλεψη τῶν πολιτῶν καί τῶν ἀρχόντων σ' αὐτό τὸν
τομέα.

Ἡ λογική καί ἡ σοβαρότητα πού χαρακτήριζαν τούς Ρωμαίους,
βοήθησαν πολύ, ὅταν μεγάλωσε τό κράτος τους, νά γλιτώσουν ἀπό
λάθη πού στάθηκαν μοιραῖα γιά τήν Ἑλλάδα. Στήν Ἰταλία, ὅταν
κυριάρχησε ἡ Ρώμη, δέν ἔπαυσαν οἱ πόλεις νά ἔχουν αὐτονομία.
Ἐνώθηκαν ὅμως ὅλες μέ διοικητικό κέντρο τή Ρώμη. Ἔξυπνα ἐκείνη,
σταδιακά, τούς παραχώρησε δικαιώματα, γι' αύτό καί οἱ ἄλλοι λαοί
τῆς Ἰταλίας, ὑστερα ἀπό τήν κατάκτηση τους, δέν αἰσθάνονταν
ύπήκοοι, ἀλλά σάν μέλη τοῦ κράτους. Ἔτσι, ἀπό τά πρῶτα τῆς
βήματα ἡ Ρώμη κέρδισε τή γαλήνη στό ἐσωτερικό τῆς χώρας.

Ἡ πολιτική τῆς
Ρώμης στήν υπό-
λοπή Ἰταλία.

KΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ

1. Γιά τήν κυριαρχία τῆς Κεντρικῆς Ἰταλίας χρειάστηκε νά
παλέψουν σκληρά καί γιά πολλά χρόνια οἱ Ρωμαῖοι μέ τούς
γειτονικούς λαούς.

2. Ἡ Ρώμη, πού τό 509 ἦταν μιά μικρή πόλη, τόν 3ο αἰώνα
π.Χ. εἶχε στήν κατοχή της ὀλόκληρη τήν Κεντρική καί τή Νότια
Ἰταλία.

3. Ο στρατός καί τό πλούσιο ὁδικό δίκτυο βοήθησαν στή
σταθερή ἐπίβλεψη τῶν πόλεων ἀπό τό κέντρο.

4. Ὕστερα ἀπό τήν κατάργηση τῆς βασιλείας, οἱ δυό ὕπα-
τοι μέ τή Σύγκλητο καί τούς διάφορους ἄρχοντες κυβερνοῦν τό
κράτος.

5. Οἱ πληβεῖοι κατόρθωσαν, ὕστερ' ἀπό πολλούς ἀγῶνες,
νά ἀποκτήσουν ἵσα πολιτικά δικαιώματα μέ τούς πατρικίους.

6. Ἡ ρωμαϊκή οἰκογένεια ἦταν ἱερός θεομός. Ὁ ἀρχηγός
τῆς καί ἡ οἰκοδέσποινα ἦταν πρόσωπα σεβαστά. Ἡ ζωή τῶν
Ρωμαίων ἦταν ἀπλή.

7. Ἡ θρησκεία ἦταν πολυθεϊστική. Ἐπηρεάστηκε πολύ ἀπό
τήν ἑλληνική.

8. Πολύ νωρίς διαμορφώθηκαν καί τονίστηκαν οἱ ρωμαϊ-
κές ἀρετές: πίστη στούς θεούς, σεβασμός στούς νόμους τοῦ
κράτους καί ἀφοσίωση στήν οἰκογένεια. Ἀκόμη, αὐστηρή
πειθαρχία καί λιτότητα στήν καθημερινή ζωή.

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΡΩΜΗ ΚΑΙ Η ΚΑΡΧΗΔΩΝ

1. Η ΚΑΡΧΗΔΩΝ

‘Η ἀδιάκοπη αὐξηση τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους ὁδήγησε, μοιραῖα, τόν 3ο αἰ. π.Χ. στή σύγκρουσή του μέ τούς Καρχηδονίους.

Παλαιότατη φοινικική ἀποικία ή Καρχηδών, στή βόρεια παραλία τῆς Ἀφρικῆς, ἀπέναντι στή Σικελία, μέ τήν ἀκούραστη δραστηριότητα τῶν ἐμπόρων καί τῶν ναυτικῶν τῆς είχε γίνει μιά ἀξιόλογη δύναμη. Τά καράβια τῆς κυριαρχοῦσαν στή Μεσόγειο μεταφέροντας διάφορα ἐμπορεύματα: πορφύρα, ἀρώματα, πολύτιμες πέτρες ἀπό τήν Ἀνατολή, χρυσάφι καί ἐλεφαντόδοντο ἀπό τήν Ἀφρική, κασσίτερο ἀπό τήν Κορνουάλη, σίδερο κι ἀσήμι ἀπό τήν Ἰσπανία. Εἶχαν ἀκόμη στά χέρια τους τό ἐμπόριο τοῦ σταριοῦ, πού τό προμηθεύονταν ἀπό τήν Αἴγυπτο καί τή Σικελία.

‘Η θέση τῆς πόλης τους στάθηκε ἀποφασιστική γιά τήν ἔξελιξή τους, γιατί δέσποζε καί στά δυό τμήματα τής Μεσογείου.

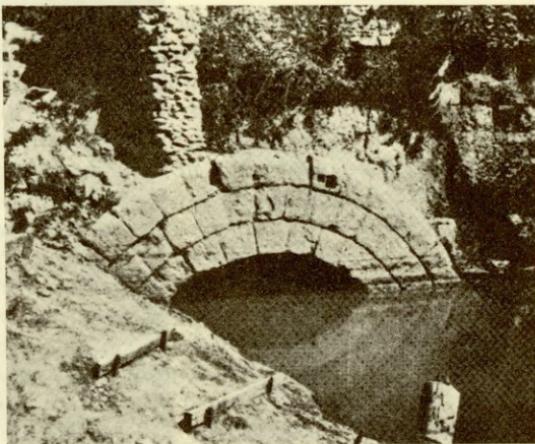
‘Ἐνῶ ὁ στόλος τῆς ἦταν παντοδύναμος, ὁ στρατός τῆς ποτέ δέν ύπηρξε ἐθνικός. Ἀδιάφοροι γιά τόν πόλεμο οἱ Καρχηδόνιοι, προτιμοῦσαν τό ἐμπόριο καί γιά τήν ἀσφάλεια τῆς χώρας τους πλήρωναν μισθοφόρους. Εἶχαν, ὅμως, γερό ἵππικό ἀπό Νουμιδούς καί χρησιμοποιοῦσαν πολεμικούς ἐλέφαντες. Μονάχα οἱ ἀξιωματικοί ἦταν Καρχηδόνιοι.

‘Η πόλη είχε πολύτευμα ὄλιγαρχικό. Τήν ἔξουσία εἶχαν στά χέρια τους πλούσιοι ἐμπόροι, ἐφοπλιστές καί μεγαλοκτηματίες. Δυό ἦταν οἱ ἀνώτατοι ἀρχοντες, πού ἐκλέγονταν κάθε χρόνο. Αύτοί κυβερνοῦσαν μαζί μέ τό Συμβούλιο (ἀπό ισχυρούς τοῦ πλούτου). ‘Η Ἐκκλησία τοῦ Δήμου δέν είχε διόλου δύναμη.

Πολιτισμός Καρχηδονίων.

‘Η Καρχηδών στολίστηκε μέ μεγάλα, πολυτελέστατα κτίρια καί ὥραίους ναούς. Ἀπό τούς ἀρχαίους συγγραφεῖς, “Ἐλληνες καί Ρωμαίους, μαθαίνουμε πόσο φημιζόταν γιά τήν πολυτέλειά τῆς καί γιά τήν κακοπιστία, τή σκληρότητα, τή διάθεση γιά καλοζωία καί τή μανία τοῦ πλούτου τῶν κατοίκων τῆς. Παρ’ ὅλο πού οἱ “Ἐλληνες καμιά ἐκτίμηση δέν είχαν στούς Καρχηδονίους, ἐκείνοι ὅγάπτησαν τά ἐλληνικά γράμματα κι ἐπηρεάστηκαν πολύ ἀπό τήν ἐλληνική τέχνη. ‘Η πόλη τους, ὅπως δείχνουν σήμερα οἱ ἀνασκαφές, ἦταν γεμάτη ἀπό καλλιτεχνικούς θησαυρούς, πού ἡ τεχνοτροπία τους ἀκτινοβολεῖ τήν ἐλληνική ἐπίδραση.

'Η Cloaca Maxima, μεγάλο τεχνικό έργο τής έποχής τοῦ βασιλιά Ταρκύνιου τοῦ 'Υπερήφανου. Λειτουργεῖ ἀκόμη καὶ σήμερα στή Ρώμη.

'Η θρησκεία τῶν Καρχηδονίων, ἄγρια σάν τη φοινικική, ἀπαιτούσε ἀνθρωποθυσίες.

'Από τό 264 ὥς τό 146 π.Χ. Ρωμαῖοι καὶ Καρχηδόνιοι πάλεψαν μέν πολύ πεῖσμα μεταξύ τους. Αφορμή τοῦ πολέμου, πού ἔγινε σέ τρεῖς περιόδους, μέ διακοπές ἀνάμεσα, στάθηκε ἡ Σικελία, ὅπου οἱ Καρχηδόνιοι, ἀπό πολύ παλιά, εἶχαν τίς δικές τους ἀποικίες στή δυτική ἀκτή.

Γιά πρώτη φορά, οἱ μετρημένοι καὶ προσεκτικοί Ρωμαῖοι ἦρθαν σέ σύγκρουση, ἔξω ἀπό τό πατρικό ἔδαφος. Οἱ Καρχηδονιακοί πόλεμοι στάθηκαν ἡ ἀρχή. Από κεῖ κι ὑστερα ὀλόκληρη ἡ πολιτική τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἄλλαξε· μαία κατακτητική κυρίευσε ἐκείνους πού εἶχαν στά χέρια τους τίς τύχες τῆς Ρώμης, ἐνῶ τά πλούτη πού σωριάζονταν στή μεγάλη πόλη ἀπό τίς ξένες χῶρες, δημιουργοῦσαν ὀλόενα μεγαλύτερη διάθεση γιά νέες κατακτήσεις. Ἔτσι, μέσα σέ δυο σχεδόν αἰώνες, οἱ Ρωμαῖοι κυριάρχησαν σ' ὀλόκληρη τή Μεσόγειο.

2. ΟΙ ΚΑΡΧΗΔΟΝΙΑΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ – Α΄ ΠΟΛΕΜΟΣ

'Αφορμή κάθε πολέμου είναι ἡ παραβίαση μιᾶς ισορροπίας, πού σάν σιωπηρή συμφωνία ὑπάρχει ἀνάμεσα στίς διάφορες δυνάμεις στόν κόσμο.

Οι Καρχηδόνιοι εἶχαν ὠφεληθεῖ ἀπό τίς ἀδιάκοπες συγκρούσεις πού εἶχαν τσακίσει τίς ἑλληνικές πόλεις στή Σικελία, κι εἶχαν ἔτσι ἀπλώσει τήν κυριαρχία τους στήν ἀνατολική της ἀκτή. Τίς παραμο-

Αφορμή Καρχηδονιακῶν πολέμων.

νές τοῦ πολέμου κυρίευσαν τήν παλαιά ἐλληνική ἀποικία, τή Μεσσήνη, πού τό στενό της ἦταν κλειδί γιά τό ρωμαϊκό ἐμπόριο.

Τότε ἄρχισε ὁ πρώτος πόλεμος, πού κράτησε εἰκοσι τρία χρόνια (264-241 π.Χ.) κι ἔκλεισε μέ τή νίκη τῶν Ρωμαίων. Οἱ ἐπιχειρήσεις ἔγιναν στή Σικελίᾳ ἀρχικά, κι ὑστερα στήν Ἀφρική. Στό διάστημα τοῦ πολέμου οἱ ἐλληνικές πόλεις μέ τή θέλησή τους συμμάχησαν μέ τούς Ρωμαίους, γιά νά γλιτώσουν ἀπό τό φόβο τῶν Καρχηδονίων. Οἱ Ρωμαῖοι ἀναγκάστηκαν, γιά πρώτη φορά, νά ναυπηγήσουν στόλο καί νά δοκιμάσουν τήν τύχη τους στή θάλασσα.

Ἡ τελική φάση τοῦ πρώτου πολέμου στή δυτική Σικελίᾳ, κόντα στίς Αίγοούσες νήσους, ἔδωσε τή νίκη στό ναυτικό τῆς Ρώμης. Οἱ Καρχηδονίοι ἀναγκάστηκαν νά ἐγκαταλείψουν τή Σικελίᾳ, πού μέ ἔξαίρεση τίς Συρακούσες πέρασε στή ρωμαϊκή κυριαρχία. Πλήρωσαν ἀκόμη μεγάλη πολεμική ἀποζημίωση κι ἔδωσαν πίσω τούς αἰχ- μαλώτους.

“Ως τό 218, πού ἔσπασε ὁ δεύτερος Καρχηδονιακός πόλεμος, κατόρθωσαν οἱ Ρωμαῖοι, ἐπειδή στήν Καρχηδόνα παρουσιάστηκαν ἐμφύλιες ταραχές, νά καταλάβουν τήν Κορσική καί τή Σαρδηνία. Ἀκόμη, ἔβαλαν πόδι στήν «Ἐντεῦθεν τῶν Ἀλπεων» Γαλατία, ἐκαθάρισαν τήν Ἀδριατική ἀπό τούς Ἰλλυριούς πειρατές καί ἔκλεισαν συμμαχία μέ τήν Ἐπίδαμνο καί τήν Κέρκυρα.

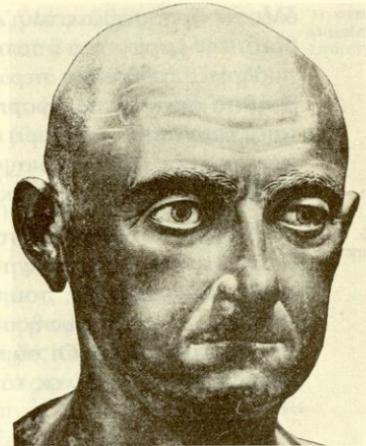
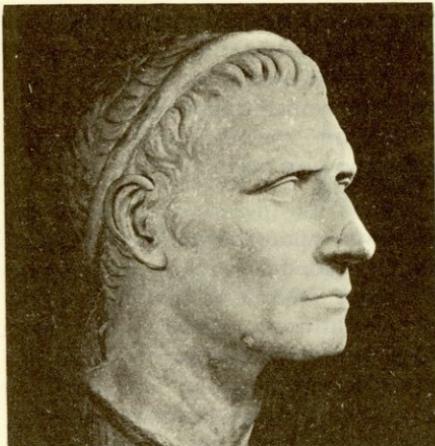
3. Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΚΑΙ Ο ΤΡΙΤΟΣ ΚΑΡΧΗΔΟΝΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

‘Ἡ ἔξαπλωση τῆς Ρώμης κι ἡ αἰσθηση τῆς ἥττας ἄναψαν μεγάλο μίσος στήν ψυχή πολλῶν Καρχηδονίων. Ἔνας στρατηγός, μάλιστα, ὁ Ἀμίλκας Βάρκας, πού εἶχε πολεμήσει ἐναντίον τῶν Ρωμαίων στόν πράτο πόλεμο, πότισε τήν ψυχή τοῦ γιοῦ του Ἀννίβα μέ τόν πόθο νά τούς ἐκδίκηθε. Ἡ ἀφορμή, τή φορά αὐτή, κίνησε ἀπό τήν Ἰσπανία, ὅπου ὁ Ἀννίβας – ἔξοχη στρατιωτική φυσιογνωμία – εἶχε σημειώσει ἐκπληκτικές ἐπιτυχίες κατακτώντας γιά λογαριασμό τῆς πόλης του νέα ὄλοενά ἐδάφη. Ὁ πόλεμος ἄναψε πάλι, ὅταν ὁ Ἀννίβας κυρίευσε τή Ζάκανθα (219), παλαιά ἐλληνική ἀποικία στήν Ἰσπανία καί σύμμαχο τῶν Ρωμαίων ἐκεῖνο τόν καιρό.

Ἀννίβας.

“Ἐξυπνος, γεννημένος ἡγέτης, διορατικός καί ἀπαράμιλλος στρατηγός ὁ Ἀννίβας, ἀνέλαβε τήν ἀρχηγία τοῦ Καρχηδονιακοῦ στρατοῦ. Ἀτρόμητος, ἀπλός καί πανάξιος, ἤξερε νά ἐμπνέει θαυμασμό κι ἀμέτρητη ἀφοσίωση στό στρατό του.

Αύτές του οἱ ἀρετές τόν βοήθησαν νά βγάλει πέρα ἓνα ἀπίστευτο κατόρθωμα: Ξεκινώντας ἀπό τήν Ἰσπανία, μέ πενήντα χιλιάδες πεζούς, δέκα χιλιάδες ἵππεις καί 42 ἐλέφαντες, βρέθηκε μέσα σέ λίγους

Αριστερά: Μαρμάρινο πορτραίτο του Ἀντιόχου τοῦ Γ' τῆς Συρίας. Γύρω στά 200 π.Χ.
Μουσείο Λούβρου στο Παρίσιο.

Δεξιά: Πορτραίτο ἐκφραστικότατο του Σκιπίωνα τοῦ Ἀφρικανοῦ. Μουσείο Καπιτωλίου (Ρώμη).

μῆνες στή Βόρεια Ἰταλία (περνώντας τίς χιονισμένες Ἀλπεις καὶ ἀφήνοντας πίσω του τό ρωμαϊκό στρατό, πού τόν περίμενε στόν παραλιακό δρόμο).

Στήν παράτολμη αὐτή προσπάθεια ἔχασε τό μισό του στρατό, ἀλλά τήν ὄλοκλήρωσε. Σέ δυό μάχες στούς παραπόταμους τοῦ Πάδου (τόν Τίκινο καὶ τόν Τρεβία) νίκησε, πέρα γιά πέρα, τούς Ρωμαίους, μέ ἀποτέλεσμα νά συμμαχήσουν μαζί του καὶ οἱ Γαλάτες.

Τόν ἐπόμενο χρόνο περνώντας τά Ἀπέννινα συναντήθηκε μέ τό ρωμαϊκό στρατό στίς ὅχθες τής λίμνης Τρασιμένης. Νέα πανωλεθρία περίμενε ἐκεῖ τούς Ρωμαίους.

Δέν προχώρησε τότε ὁ Ἀννίβας νά χτυπήσει τήν ἵδια τή Ρώμη, ἀλλά σκέφτηκε νά ξεσκήωσει ἐναντίον της τίς ὅλλες πόλεις τής Ἰταλίας. Χάνοντας πολύτιμο καιρό, σύντριψε κυριολεκτικά τόν ἄλλο χρόνο τή ρωμαϊκή στρατιά στίς Κάννες (216 π.Χ.) μέ τήν ὑπέροχη τακτική του.

Οἱ ἀπώλειες ἦταν φρικτές γιά τούς Ρωμαίους· τούς ἔσωσε ὅμως καὶ πάλι ἡ ἐπιμονή καὶ τό θάρρος τους. Οἱ Συρακοῦσες, ὅπως κι ὁ Φιλίππος ὁ Ε', ὁ βασιλιάς τῆς Μακεδονίας, ζήτησαν τή συμμαχία τοῦ Ἀννίβα, ἡ πόλη Καπύη ἀποστάτησε, οἱ Σαμνίτες ἔδειξαν διάθεση νά ἐπαναστατήσουν, οἱ περισσότεροι ὅμως Ἰταλοί ἔμειναν πιστοί στή Ρώμη. Ἐκείνη ξεσήκωσε τήν Αἰτωλική Συμπολιτεία ἐναντίον τοῦ Φιλίππου. "Υστερά, πολιόρκησε τίς Συρακοῦσες, καί, παρ'

όλες τίς προσπάθειες τοῦ Ἀρχιμήδη (μέ διάφορες μηχανές πού είχε βρεῖ), τήν κυρίευσε δὲ ὑπατος Κλαύδιος Μάρκελλος (212 π.Χ.).

Ἄρχιζε ἡ δύσκολη περίοδος γιά τὸν Ἀννίβα, πού ἔμεινε χωρὶς βοήθεια ἀπό τὴν ἀδιάφορη κυβέρνηση τῆς Καρχηδόνας. Οἱ τελευταῖες του ἐλπίδες νά πάρει ἐνίσχυση ἀπό τὸν ἀδελφό του, πού βρισκόταν στήν Ἰσπανία, διαφεύσθηκαν, γιατί οἱ Ρωμαῖοι τὸν νίκησαν. καθώς ἐρχόταν, καὶ τὸν σκότωσαν (207).

Ἐμπρός ἀπό τὶς πύλες τῆς Ρώμης.

Πάνω στήν ἀπελπισίᾳ του δὲ Ἀννίβας βάδισε ἐναντίον τῆς Ρώμης κι ἔφτασε ἐμπρός ἀπό τὶς πύλες τῆς, σκορπίζοντας τόσο τρόμο στὶς ψυχές τῶν Ρωμαίων, πού γιά αἰώνες πολλούς δέ θά ἔσβηνε ἡ θύμησή του. Ἡξερε πώς ἡ πολιορκία θά ἤταν μάταιη ὑπόθεση. Καὶ δέν τήν ἐπιχείρησε. Οἱ σύμμαχοί του, ἐνῶ ἀποσύρονταν πρός τη Νότια Ἰταλία, ἔνας-ἔνας τὸν ἐγκατέλειπαν.

Οἱ Ρωμαῖοι νικοῦν
στήν Ζάμα (202
π.Χ.).

Οἱ Ρωμαῖοι ἀποφάσισαν, ἔχοντας φτιάξει νέο στρατό, νά μεταφέρουν τὸν πόλεμο στήν Ἀφρική, ὅπου τὸ 202 π.Χ., στή Ζάμα, νικήθηκε ὀλότελα ὁ καρχηδονιακός στρατός, παρ' ὅλες τὶς προσπάθειες τοῦ Ἀννίβα (πού τὸν είχαν, στὸ μεταξύ, ἀνακαλέσει οἱ συμπατριώτες του γιά νά τούς ὑπερασπίσει). Ὁ νικητής τοῦ πολέμου, ὁ Κορηνήλιος Σκιπίων, ὄνομάστηκε Ἀφρικανός.

‘Η συνθήκη. Οἱ ὄροι τῆς (201 π.Χ.) ἤταν σκληρότατοι. Ἡ Καρχηδών ἀναγκάστηκε νά ἀφήσει στήν Ρώμη τήν Ἰσπανία, νά παραδώσει τό στόλο τῆς, κρατώντας δέκα πλοῖα μονάχα, καὶ νά πληρώσει τεράστια πολεμική ἀποζημίωση.

Σέ λίγο, ὁ Ἀννίβας ἔξοριστηκε καὶ κατέψυγε στόν Ἀντίοχο τὸν Γ', τό βασιλιά τῆς Συρίας.

Καταστροφή
Καρχηδόνας
π.Χ.).

(146

Τό 146 π.Χ., ὕστερα ἀπό δραματική πάλη τριῶν χρόνων (τρίτος Καρχηδονιακός πόλεμος), ἡ Καρχηδών πολιορκήθηκε, πυρπολήθηκε καὶ καταστράφηκε τελείως ἀπό τούς Ρωμαίους. Ἡ θάλασσα ἤταν ἀνοιχτή ἀπό δῶ καὶ πέρα. Δέν ὑπῆρχε ἀντίπαλος γιά τούς Ρωμαίους.

4. Η ΡΩΜΗ ΚΑΙ Η ΑΝΑΤΟΛΗ

Οἱ ἀκατασίγαστες ἔχθρες ἀνάμεσα στὰ Ἑλληνικά κράτη κι ὁ φοβερός ἀνταγωνισμός στὰ Ἑλληνικά βασίλεια ὀδήγησαν, μιά ὥρα ἀρχύτερα, τή Ρώμη στήν Ἀνατολή (ικανοποιώντας τὶς πρόσφατες κατακτητικές τῆς διαθέσεις), κι ἔριξαν σάν ὥριμο καρπό τήν Ἐλάδα στά χέρια τῆς, τό 20 π.Χ. αἰώνα.

Στόν ἑλληνικό ἡπειρωτικό χῶρο μόνο ἡ Μακεδονία ἦταν ὑπολογίσιμη δύναμη, ἀπό τή στιγμή μάλιστα πού δὲ βασιλιάς τῆς Φλίππου ὁ Ε' (220-179) φρόντισε καὶ ἀναδιοργάνωσε τὸ κράτος του. Ἡ φήμη τῶν θησαυρῶν τοῦ μακεδονικοῦ κράτους, διάχυτη σέ δὲ τὸν κόσμο τῆς ἐποχῆς, τραβοῦσε ἀρτακτικά τὰ βλέμματα στά ἐδάφη του.

Ἡ φωτεινὴ κίνηση πού σημειώθηκε στή Σπάρτη, εἶχε σβήσει μέτη φυγή τοῦ Κλεομένη, ὕστερα ἀπό τή μάχη τῆς Σελλασίας (222 π.Χ.). Οἱ δυό Συμπολιτείες, ἀντί νά σταθοῦν καί νά ισχυροποιηθοῦν, ἀγωνίζονταν νά διαλύσει ἡ μιά τήν ἄλλη.

Ἡ Αἴγυπτος εἶχε ξεπέσει· ἡ Συρία, ὅμως, τήν ἐποχή τοῦ Ἀντιόχου τοῦ Γ' τοῦ Μεγάλου (222-187), κατόρθωσε ὅχι μόνο νά διατηρήσει τό ἔδαφός της, ἀλλά νά ἐπεκταθεῖ ὡς τόν Ἰνδό ποταμό.

Ἡταν τότε ισχυρά ἀλλά μικρά κράτη. Χωρίς ἵχνος ἐμπιστοσύνης στά ὑπόλοιπα ἑλληνικά κράτη, ἄγρυπνα παρακολουθοῦσαν τίς ἐνέργειες τῶν ισχυρῶν Ἑλλήνων βασιλέων.

Ἡ Ρόδος καί ἡ Πέργαμος, παρακολουθώντας τίς κινήσεις τοῦ Ἀντιόχου καί τοῦ Φιλίππου, διαπίστωσαν ὅτι οἱ δυό βασιλεῖς σχεδίαζαν νά μοιράσουν μεταξύ τους τίς μικρασιατικές κτήσεις τῆς Αἰγύπτου πού κατέρρεε. Ἔτσι, εἰδοποίησαν τούς Ρωμαίους, πού ἥθελαν νά τιμωρήσουν τό Φλίππο (γιά τή συμμαχία πού εἶχε κλείσει στό Β' Καρχηδονιακό πόλεμο μέ τόν Ἀννίβα) καί τούς τραβοῦσε στήν Ἐλλάδα ἡ φήμη τῶν παραμυθένιων θησαυρῶν τῆς Πέλλας.

Ὑπῆρχαν ἀκόμη δυνάμεις καί στήν Ἐλλάδα καί σέ ὅλα τά σημεῖα πού εἶχε κυριαρχήσει δὲ Ἑλληνισμός. Ὁμως, κι αὐτή τήν ὕστατη ὥρα, πού τά κυριαρχικά βήματα τῆς Ρώμης ἀντήχησαν μές στόν ἑλληνικό χῶρο, δέν ἐνώθηκαν οἱ Ἑλληνες. Μόνοι τους ὅρισαν τό σβήσιμο τῆς ἐλευθερίας τους.

Ὕστερα ἀπό προσπάθεια δυό χρόνων, οἱ Ρωμαῖοι, ἔχοντας μέ τό μέρος τους καί τό ἱππικό τῶν Αἰτωλῶν, νίκησαν τό Φλίππο στή θέση Κυνός Κεφαλαί τῆς Θεσσαλίας. Ἡ Μακεδονία, ὕστερα ἀπ' αὐτό, ἀναγκάστηκε ν' ἀφήσει σπουδαίες θέσεις στήν Ἰλλυρία, στόν Ἐλλήσποντο, καί νά πληρώσει μεγάλη πολεμική ἀποζημίωση.

Τό 196 π.Χ. ὁ ὑπατος Φλαμινίνος, ὁ νικητής τοῦ Φιλίππου, στήν πανελλήνια γιορτή τῶν Ἰσθμίων κήρυξε τήν «ἀνεξαρτησία» τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, πού καί πάλι στάθηκαν ἀνίκανες νά καταλάβουν τί ἐπιζητοῦσαν οἱ Ρωμαῖοι καί ποιοί ἦταν οἱ στόχοι τους. Γι' αὐτό καί πάλι δέν δόμονόσαν.

Νέες διαμάχες κι ἔχθρες ἀνάμεσα στούς "Ἐλληνες ἄλλαξαν τή συμμαχία σέ λίγο. Ἐνωμένοι αὐτή τή φορά ἡ Μακεδονία, ἡ Ἀχαική Συμπολιτεία, ἡ Πέργαμος καί ἡ Ρόδος μαζί μέ τούς Ρωμαίους, νίκη-

Ἡ κατάσταση στή Μακεδονία καί στή Σπάρτη.

Οἱ Ρωμαῖοι νικοῦν τόν Φλίππο Ε' (196 π.Χ.).

Τετράδραχμο μέ τό κεφάλι τοῦ βασιλιά Περσέα.
Νομισματική Συλλογή Ἀθηνῶν.

σαν τό στρατό τοῦ Ἀντιόχου τοῦ Γ' στίς Θερμοπύλες. Ὁ ρωμαϊκός στρατός ἔφτασε στή Μ. Ἀσία καὶ τό 190 π.Χ. χτύπησε στή Μαγνησία τίς δυνάμεις τοῦ Ἀντιόχου, πού ἀναγκάστηκε νά κλείσει ἐξευτελιστική εἰρήνη. Τοῦ ζήτησαν οἱ νικητές νά παραδώσει τόν Ἀννίβα καὶ νά πληρώσει τεράστια πολεμική ἀποζημίωση.

Ο Ἀννίβας, ὁ ἔξαιρετος Καρχηδόνιος στρατηλάτης, σάν κυνηγημένο λιοντάρι, γενναῖος πάντοτε, φριχτά ὅμως ἀπογοητευμένος, μήν μπορώντας νά βρει τόπο στή γῆ νά σταθεῖ, γιά νά μήν πέσει στά χέρια τών ἀνελέητων ἔχθρων του, ἥπιε δηλητήριο καὶ πέθανε στή Βιθυνία, ὅπου είχε καταφύγει.

Μιά νέα εὐκαιρία ἔδωσαν στόν Ἑλληνισμό οἱ ἐνέργειες τοῦ εὐγενικοῦ βασιλιά Περσέα, γιοῦ τοῦ Φιλίππου, πού ἥθελε νά χτυπήσει τούς Ρωμαίους. Προδόθηκε ὅμως ἀπό τούς ἄλλους Ἑλληνες στούς Ρωμαίους. Ἔτοι ὁ ὑπατος Αἰμίλιος Παῦλος ὅχι μόνο νίκησε τόν τελευταῖο βασιλιά τής Μακεδονίας, στήν Πύδνα (τό 168 π.Χ.), ἀλλά τόν ἐξευτέλιος φοβερά, ἀφοῦ τόν ἐπιασε αίχμαλωτο, παίρνοντάς τον νά στολίσει μέ τήν παρουσία του τό λαμπρό θρίαμβο του στή Ρώμη.

Ἡ Μακεδονία, τώρα πιά, ἔχασε τήν ἐλευθερία της, ἔγινε ρωμαϊκή ἐπαρχία, κι οἱ Ρωμαῖοι περιφρονώντας τούς ἄλλους Ἑλληνες, πού είχαν συνεργαστεί μαζί τους, ζήτησαν 1.000 ὄμήρους ἀπό τήν Ἀχαΐα καὶ τούς μετέφεραν στήν Ἰταλία. Στή Ρόδο καὶ στήν Πέργαμο, τώρα πιά πού δέν τίς χρειάζονταν, φέρθηκαν ἀλαζονικά.

Μιά τελευταία ἀνάλαμψη, ἡ ἔσχατη τοῦ καταπληγμένου Ἑλληνισμοῦ, τήν ἐποχή πού οἱ Ρωμαῖοι πολιορκούσαν τή γενναία Καρχηδόνα, ἡταν μοιραίο νά πέσει στό κενό. Ὁ Ἀνδρίσκος, ἔνας ιδιότυπος ἄνθρωπος στή Μακεδονία, πού ίσχυριζόταν πώς είναι γιός τοῦ Περσέα, προσπάθησε νά ξεσκώσει τούς Μακεδόνες ἐναντίον τών Ρωμαίων. Ἐλευθέρωσε τή Μακεδονία καὶ ἔφτασε ὡς τή Θεσσαλία. Ἡ ἐνέργεια του τελικά ἀπότυχε, καὶ τό 148 π.Χ. ὁ ὑπατος Καικίλιος Μέτελλος τόν νίκησε κι ἐπιασε αίχμαλωτο καὶ τόν ἴδιο, "Ηπειρος, Μακεδονία, Νότια Ιλλυρία καὶ Θεσσαλία ἔγιναν ρωμαϊκές ἐπαρχίες.

"Ολα ἔδειχναν ὅτι πλησιάζει τό τέλος τής Ἑλλάδας. Πίκρα κι

άπογοήτευση είχε φωλιάσει στήν καρδιά τῶν Νότιων Ἑλλήνων, που περίμεναν μέχρι αυτής νά φτάσει ή ύστατή τους ώρα. Στρατιώτικές δυνάμεις ύπηρχαν έλαχιστες, κι οι περισσότεροι καταλάβαιναν πώς κάθε ἀντίσταση θα ήταν μάταιη.

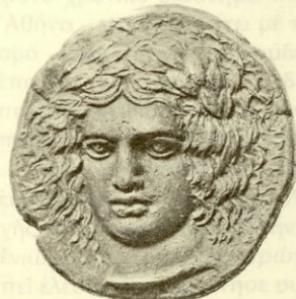
Κατάκτηση τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδας. "Οταν, ώστόσο, τό 147 π.Χ. οι Ρωμαῖοι θέλησαν νά αναμιχθούν στά ἑσωτερικά τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας, ό γενναίος στρατηγός Κριτόλαος ἀποφάσισε νά τιμήσει τήν Ἑλλάδα μέ μιάν ἀπελπισμένη ἀντίσταση. Στή Σκάρφεια τῆς Λοκρίδας ὅμως νικήθηκε ἀπό τὸν ὑπατο Καικίλιο Μέτελλο. Χάθηκε ἔτσι κι ή Κεντρική Ἑλλάδα.

Τό τέλος τοῦ δράματος παίχτηκε κοντά στὸν Ἰσθμό τῆς Κορίνθου, όπου ὁ ὑπατος Μόμμιος διάλυσε τίς ἔλαχιστες δυνάμεις πού εἶχαν ἀπομείνει. Στήν ἀπελπισία του ό "Ἐλληνας στρατηγός Δίαιος, μή βρίσκοντας ἀρκετούς ἄντρες γιά τό στρατό, πήρε στὸν ἀγώνα καί τούς δούλους. Ἡ ἐλευθερία ὅμως, τό εἰδαμε πολύ καλά αὐτό, δέ σώζεται ἀπό ἀνθρώπους πού δέ γεύτηκαν τή χαρά καί τήν εὐλογία της. "Ἔτσι, νικήθηκαν οι λιγοστοί τελευταῖοι Ἐλληνες, κι ὁ Μόμμιος προχωρώντας στήν Κόρινθο τήν ξεθεμέλιωσε κυριολεκτικά, σβήνοντάς την ἀπό τό χάρτη (146 π.Χ.), τό χρόνο πού καί ή ισχυρή Καρχηδόνα δοκίμασε τήν ἴδια τύχη.

"Ἔτσι ἔκλεισε, στὸν Ἰσθμό, ή τελευταία σελίδα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ιστορίας.

"Αλωση τῆς Κορίνθου (146 π.Χ.).

'Αριστερά: 'Ασημένιο νόμισμα (τετράδραχμο) τῆς Κατάνης στή Σικελία. Κεφάλι τοῦ 'Απόλλωνος. 410 π.Χ.
Δεξιά: 'Ασημένιο νόμισμα (τετράδραχμο) τῶν Συρακουσῶν. Κεφάλι τῆς 'Ἄρτεμης - 'Αρέθουσας. 446/445 π.Χ.

‘Ο ’Αγγίβας:

«Οταν τόν ἔστειλαν στήν Ισπανία, μόλις ἔφτασε, τράβηξε πάνω του τά βλέμματα δόλοκληρης τῆς στρατιᾶς. Είχε θάρρος καταπληκτικό στήν ἀντιμετώπιση τού κινδύνου, ἐνώ ταυτόχρονα διατηρούσε θαυμαστή σωφροσύνη. Καμιά δουλειά δεν κούραζε τό κορμί του, οὐτε βάραινε τό μαδαλό του... Αντεχε καὶ τή ζέστη καὶ τό κρύο... Συχνά, μπτορούσε κανεῖς νά τόν δεῖ, φρώντας τό μανδύα του τό στρατιωτικό, νά είναι ξαπλωμένος κατάχαμα ἀνάμεσα στούς φρουρούς... Πρώτος πήγαινε στή μάχη καὶ ἀποσυρόταν τελευταῖος. «Ολα αὐτά τά μεγάλα χαρίσματα τά συνόδευαν ἐλαττώματο ὅχι λιγύτερο μεγάλα: μιά σκληρότητα ἄγρια, ἀπιστία πού ἐπερνούσε τή γνωστή καρχηδονιακή ἀπιστία, δέ σεβόταν διόλου τό λόγο του, οὐτε καὶ τή θρησκεία».

Τίτος Λίβιος 21, 4 (Έλεύθερη ἀπόδοση Α.Κ.)

Ο ύπατος Μόμμιος, ἀνυποψίαστος γιά ὅ, τι εἶχε γίνει, σφράγισε μέ τὴν εὔκολη νίκη του στὸν Ἰσθμό, τὸ 146 π.Χ., τὸ τέλος ἐνός ὀλόκληρου κόσμου. Ἡ ἡπειρωτική Ἑλλάδα ἔγινε ἔτσι μιά ἀπό τὶς πολλές ἑπαρχίες τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, πού προχωροῦσε στὸ μεσουράνημά του.

Ο Ἑλληνικός πολιτισμός νίκησε τούς νικητές Ρωμαίους. Ἐναν αἰώνα ἀργότερα, ἔνας μεγάλος Ρωμαῖος ποιητής, ὁ Ὁράτιος, ἐπιγραμματικά θά ἔγραφε πῶς ἡ «νικημένη Ἑλλάδα ὑπέταξε τὸν τραχύ τῆς κατακτητῆ». Τὸν νίκησε, πέρα γιά πέρα, μὲ τὸ πνεῦμα καὶ τὸν πολιτισμό της, πού ὅρμητικά ἔφτασε ὥς τῇ Ρώμῃ, τὴν καρδιά τοῦ ἰσχυροῦ κράτους, καὶ τῇ θάμπωσε κυριολεκτικά μὲ τὴν ὁμορφιά καὶ τῇ λάμψη του.

Τά κράτη, ὅπως κι οἱ ἀνθρωποι, ζωντανοί ὄργανισμοί καὶ τὰ δυό, εἶναι ἀδύνατο νά ξεφύγουν ἀπό τὴν μοίρα τῆς φθορᾶς. Σημασία ἔχει τί μένει πίσω τους, κτῆμα αἰώνιο τῆς ἀνθρωπότητας.

Γνωρίσαμε φέτος πολλῶν μεγάλων πολιτισμῶν τὴν ὑπαρξη. Τά κράτη πού τούς δημιούργησαν, ζώντας χιλιετίες ὀλόκληρες, ἀνθησαν κάποτε κι ὅστερα λύγισαν καὶ σιγά-σιγά χάθηκαν. Οἱ λαοί τους ἀφομοιώθηκαν μὲ τοὺς νικητές, καὶ σέ λίγο ξεχάστηκε ἡ ἀλλοτινή λαμπρή τους παρουσία.

Τῆς Ἑλλάδας ἡ περίπτωση εἶναι ὀλότελα διαφορετική. Ὁχι μόνο νίκησε τῇ Ρώμῃ κι ἐπέζησε στὶς ψυχές τῶν εὐγενέστερων ἀνθρώπων, ἀλλά ἀκόμη καὶ σήμερα στὸ δικό της ἄφθαστο πολιτισμό καὶ στὸ πνεῦμα του, μὲ ἀγάπη καὶ θαυμασμό, στρέφει τά μάτια τῆς ἡ ἀνθρωπότητα ὀλόκληρη.

Αἰώνια ζωντανό τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας. Δέν ἔζησε ἀτέλειωτους αἰώνες ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα. Ἡ παρουσία της ὅμως δέ στάθηκε δυνατό νά ξεχαστεῖ. Στά ἀμέτρητα χρόνια ζωῆς πού ἀριθμεῖ ἡ ἀνθρωπότητα, εἶναι παράξενο πῶς ἔφτασε τόσο γρήγορα (σέ ἐλάχιστο χρονικό διάστημα πού δέν εἶναι κάν αἰώνας) ν' ἀνθίσει στὴν Ἀθήνα – πού καλύπτει μὲ τὴν παρουσία τῆς ὀλόκληρο τὸν Ἑλληνισμό – σάν σπάνιο λουλούδι, ἔνας τόσο σπουδαῖος πολιτισμός (τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλῆ). Τό δικό του πνεῦμα ἔζησε, αὐτό νίκησε τὴν πανίσχυρη Ρώμη μὲ τή δύναμή του κι αὐτό γέμισε μὲ τὴν αἰώνια παρουσία του ὀλόκληρο τὸν κόσμο.

Αὐτή ἡ ὀλιγάνθρωπη δύναμη φώτισε τὴν Ἀνατολή, ὅταν μέ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἀπλώθηκαν στὰ πέρατα τῆς γῆς τὰ σύνορα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Σ' αὐτὸν τὸ μικροσκοπικό τόπο ἐνιωσε τό ἄτομο, γιά πρώτη φορά στὴν ἱστορία τοῦ κόσμου τί θά πεῖ ἐλευθερία, ἀπόκτησε συνείδηση τῶν ἀνθρώπινων δικαιωμάτων

του καί ύψωσε σέ τεράστια ἀξία τή φιλανθρωπία (τήν ἀγάπη καί τό σεβασμό γιά τόν ἄνθρωπο). Σ' αύτό τόν τόπο, τέλος, ὁ ἔσχατος ἄνθρωπος, φτιάχνοντας τό πιό ἀσήμαντο καθημερινό σκεύος, ἔβγαζε ἀπό τά χέρια του ἓνα ἀριστούργημα.

Κι αύτό τόν ἔξοχο τόπο εἰδαμε, πῶς τόν γονάτισε καί τόν ἔξουθενωσε ἡ ἀσυνεννοησία, ὁ ἐγωισμός, ἡ διχόνοια κι ἡ ὄχλοκρατία.

Αύτό πού ποτέ δέν ἔνιωσαν σάν ἀνάγκη οἱ ἀρχαῖες ἑλληνικές πόλεις, τήν ἔνωση δηλαδή μεταξύ τους καί τή δημιουργία δυνατοῦ κράτους, τά πραγμάτωσε ἡ Ρώμη μέ τόν καλύτερο τρόπο. Ἐκείνη πῆρε στά ισχυρά χέρια της τίς τύχες τοῦ κόσμου κι ἄξια κράτησε, γιά πολλούς αιώνες, αύτό τό ρόλο.

Ἄγγειογραφία ἀπό ἑσπερικά κύλικα. Παριστάνεται λεπτομέρεια ἀπό Γιγαντομαχία. Ο Ποσειδώνας χτυπά τό γίγαντα Πολυβάτη, ἐνώ ἀριστερά ἀναδύεται ἡ Γῆ μέ τά χέρια της ὑψωμένα σέ στάση ικεσίας. Ἀνάλογη ἐκφραστή ἔχει καί τό πρόσωπο της. Η πανάρχαιη θεά ὑποφέρει γιατί τά πανιά της, οι γίγαντες, ἥττάντων ἀπό τούς θεούς. Ἐπιγραφή κάτω: Ἔργινος ἐπόισθεν (δηλ. ὁ Ἔργινος κατασκεύασας τό ἄγγειο), Ἀριστοφάνης ἔγραφε (δηλ. ὁ Ἀριστοφάνης τό ζωγράφισε). Γύρω στά 430 π.Χ. Η Γιγαντομαχία, ὅπως καί η Κενταυρομαχία, μετά τούς Μηδικούς πολέμους συμβολίζουν τή νίκη τῶν Ἑλλήνων εναντίον τῆς βαρβαρότητας. Αὐτό ἦταν ἔξαλλον τό ὑψιστο μῆνυμα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ ἀξία τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ποτισμένη ἀπό τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμόν, λίγα χρόνια μετά τὴν κατάκτηση τῆς Ἑλλάδας, ἡ Ρώμη τὸν θαύμασε, τὸν διατήρησε καὶ τὸν διάδωσε. Φτάνοντας κι ἐκείνῃ στὸ τέλος τῆς ζωῆς της, τὸν εἶχε σκορπίσει στὴν ἄλλη Εὐρώπη μαζί μὲ τὰ δικά της δῶρα, ἀφήνοντας ἀσβηστὸ τὸ σημάδι τῆς παρουσίας της στὴν ιστορία, τὸ δίκαιο καὶ τῇ λαμπρῇ κρατικῇ τῆς ὁργάνωση.

Έλληνοχριστιανικός πολιτισμός. Ο Έλληνισμός, προσφέροντας τά μέσα γιά τη διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ, χάρισε ἔνα ἀπό τά μεγαλύτερα δῶρα στὴν ἀνθρωπότητα: τὸν Ἑλληνοχριστιανικό πολιτισμό. Ξανάζησε στῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας τή χιλιόχρονη ὑπαρξη κι ἀκόμα, ὡς σήμερα, μ' ὅλες τίς φριχτές περιπέτειες πού ἔχει περάσει, ζεῖ καὶ σημειώνει τήν παρουσία του στίς δύσκολες ὥρες τῆς ἀνθρωπότητας. «Γιά νά γίνει κανείς ἀνθρωπός, πρέπει πρώτα νά γίνει "Ελληνας", ἔγραψε χαρακτηριστικά ὁ 'Ιωάννης-Ιωακείμ Βίνκελμαν (18ος αι.), ὁ μεγάλος ιδρυτής τῆς ἐπιστημονικῆς ὀρχαιολογίας.

ΟΙ ΚΥΡΙΕΣ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

2600 π.Χ.	Τέλος τής Νεολιθικής 'Εποχής στήν 'Ελλάδα καί ἐμφάνιση τοῦ χαλκοῦ, ώς πρώτης όλης γιά τήν κατασκευή ὅπλων καί ἐργαλείων.
2600-2000 π.Χ.	Πρωτομινωικός, Πρωτοκυκλαδικός, Πρωτοελλαδικός πολιτισμός.
2000 π.Χ.	Φτάνουν οἱ πρώτες ἑλληνικές φυλές στήν 'Ελλάδα.
2000-1580 π.Χ.	Μεσομινωικός, Μεσοκυκλαδικός, Μεσοελλαδικός πολιτισμός.
1580-1100 π.Χ.	'Υστερομινωικός, 'Υστεροκυκλαδικός, 'Υστεροελλαδικός ἢ Μυκηναϊκός πολιτισμός.
1200 π.Χ.	Οἱ Δωριεῖς μπαίνουν στό ἑλληνικό ἔδαφος.
1100 π.Χ.	'Αρχίζει ἡ δωρική κάθιδος στή Νότια 'Ελλάδα.
9ος αἰ. π.Χ.	Εισαγωγή τοῦ φοινικοῦ ἀλφαριθμήτου, τροποποιημένου, στήν 'Ελλάδα.
8ος αἰ. π.Χ.	'Ο "Ομήρος γράφει τά ἔπη του.
8ος καί 7ος αἰ. π.Χ.	'Ο Ἑλληνικός ἀποικισμός.
624 π.Χ.	Νομοθεσία τοῦ Δράκοντα.
594 π.Χ.	Νομοθεσία τοῦ Σόλωνα.
561/60 π.Χ.	'Ο Πεισίστρατος τύραννος.
514 π.Χ.	Δολοφονία τοῦ Ἰππάρχου.
510 π.Χ.	Οἱ Ἀθηναίοι διώχνουν τόν Ἰππία.
508 π.Χ.	Νομοθεσία τοῦ Κλεισθένη.
499 π.Χ.	Ιωνική ἐπανάσταση.
490 π.Χ.	Μάχη στό Μαραθώνα.
480 π.Χ.	Μάχη τῶν Θερμοπυλῶν, ναυμαχία στό Ἀρτεμίσιο, ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας. Νίκη τῶν 'Ελλήνων στήν Ἰμέρα.
479 π.Χ.	Μάχη Πλαταιῶν, μάχη Μυκάλης.
478/7 π.Χ.	Α' Ἀθηναϊκή Συμμαχία.
467 π.Χ.	Νίκη τοῦ Κίμωνα στόν Εύρυμέδοντα.
448 π.Χ.	Καλλίειος εἰρήνη.
445 π.Χ.	Τριακοντούτεις Σπονδαί.
431-404 π.Χ.	Πελοποννησιακός πόλεμος.
401 π.Χ.	Κάθιδος τῶν Μυρίων.
386 π.Χ.	'Ανταλκίδειος εἰρήνη.
378/7 π.Χ.	Δεύτερη ἀθηναϊκή συμμαχία.
371 π.Χ.	Μάχη στά Λεῦκτρα.
362 π.Χ.	Μάχη στή Μαντίνεια. Θάνατος τοῦ Ἐπαμεινώνδα. Τέλος τῆς Θηβαϊκῆς ἥγεμονίας.
356 π.Χ.	'Ο Φιλιππος Β' τῆς Μακεδονίας ἀνεβαίνει στό θρόνο.
338 π.Χ.	Νίκη τοῦ Φιλίππου Β' στή Χαιρώνεια.
336 π.Χ.	Θάνατος τοῦ Φιλίππου. Ἀνεβαίνει στό θρόνο τῆς Μακεδονίας ὁ Ἀλέξανδρος.
334 π.Χ.	'Αρχίζει ἡ ἐκστρατεία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.
333 π.Χ.	Νίκη στήν Ισσό.
323 π.Χ.	Θάνατος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

301 π.Χ.	Μάχη τῶν Διαδόχων στήν Ἰψό.
280 π.Χ.	Ἐπιδρομή τῶν Γαλατῶν στήν Ἑλλάδα.
277 π.Χ.	Ο Ἀντίγονος Γονατᾶς νικᾶ τούς Γαλάτες.
266/263 π.Χ.	Χρεμωνίδειος πόλεμος.
245 π.Χ.	Ο Ἀγις βασιλεύει στή Σπάρτη.
222 π.Χ.	Μάχη στή Σελλασία.
168 π.Χ.	Μάχη στήν Πύδνα.
146 π.Χ.	Οι Ρωμαῖοι καταστρέφουν τήν Κόρινθο. Ἡ Ἑλλάδα χάνει τήν ἐλευθερία της.

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

ἀγγειογραφία: ή ζωγραφική τῶν ἀγγείων. Ἡ μελέτη τῆς τέχνης αὐτῆς ἀποτελεῖ ὀλόκληρο κλάδο τῆς Ἀρχαιολογίας.

ἀκτήμων: ἔκεινος πού δέν ἔχει κτηματική περιουσία καί γενικά ὁ πολύ φτωχός.

ἀμνηστία: ή δισγραφή καί λήθη ἐνός ἀδικήματος καί ή ἀναστολή τῆς ποινῆς πού εἶχε ἐπιβληθεῖ.

ἀμφορεῖς: ἀρχαία ἀγγεῖα μέ πλατιά γάστρα καί στενό σχετικά λαιμό. Χαρακτηριστικό τους είναι ότι μποροῦν νά «φέρονται» ἀπό τίς δυό λαβές.

ἀνάγλυφο: γλυπτή διακόσμηση πού ἔχει ἀπό τήν ἐπιφάνεια τῆς πέτρας ἢ τῆς πήλινης πλάκας. «Υπάρχουν δυό εἰδῶν ἀνάγλυφα: α. τό ἐλαφρό (πρόστυπο) καί β. αὐτό πού βγαίνει πολύ ἔξω (ἐκτυπο).

ἀνταλλαγή (προϊόντων): ή πρώτη μορφή τοῦ ἐμπορίου, ὅταν δέν είχε βρεθεῖ ἀκόμη τό νόμισμα. Ἡ οικονομία τῆς ἐποχῆς ἔκεινης λέγεται ἀνταλλακτική.

Ἀπέλλα: ή συνέλευση τῶν πολιτῶν Σπαρτιατῶν.

ἀποκρυπτογραφῶ: ἀνακαλύπτω τόν τρόπο νά διαβάζω κείμενα γραμμένα μέ συμβολικά γράμματα.

ἀρδευτικό (σύστημα): τό σύστημα, μέ τό όποιο ἔξασφαλίζεται τό πότισμα μιᾶς ἔκτασης γῆς.

Ἀσσυριολογία: ο κλάδος τῆς Ἀρχαιολογίας πού μελετάει τόν πολιτισμό τῶν Ἀσσυρίων.

ἀστρολογία: ή μελέτη τῶν ἀστρων.

Ἄστυ: ή πόλη γενικά. Στήν Ἀττική Ἄστυ λεγόταν ή Ἀθῆνα.

ἀστυφιλία: ή τάση τῶν πληθυσμῶν τῆς ύπαιθρου νά ἐγκατασταθοῦν στίς πόλεις.

αὐτόχθων: αὐτός πού οι πρόγονοί του γεννήθηκαν καί κατοίκησαν στό χῶρο, ὅπου ὁ ἴδιος γεννήθηκε καί κατοικεῖ.

ἀχάτης: πολύτιμος λίθος, κυρίως τό χαλκηδόνιο η χαλάζιο.

βέτο (veto) λατινικό ρῆμα. Σημαίνει ἀπαγορεύω. Οι δήμαρχοι στήν ἀρχαία

Ρώμη είχαν τό δικαίωμα, προβάλλοντας τό βέτο, νά έμποδίζουν τή λήψη όποιασδήποτε απόφασης ἀντίθετης μέ τά συμφέροντα τῶν πληβείων.

γνώμονας: δείκτης ἡλιακοῦ ὥρολογίου ḥ καὶ αὐτό τό ἴδιο τό ρολόι.

δαίμονες: θεότητες δευτερεύουσες.

δεισιδαιμονία: ό φόβος ἀνύπαρκτων «δαιμόνων», πνευμάτων.

Διάκριοι: οι ὅπαδοί τού Πεισιστράτου· τό τρίτο κόμμα στήν ἀρχαία Ἀττική, γύρω στά 561. (Τά ἄλλα δύο ἦταν τῶν Παραλίων καὶ τῶν Πεδιακῶν. Οι Διάκριοι κατοικοῦσαν στίς παρυφές τῶν λόφων).

διαμελισμός: ḥ φυσική διαίρεση ἐνός τόπου.

δίτονος (κοινοστοιχία): πού ἔχει δύο σειρές κίονες, τή μία ἐπάνω στήν ἄλλη.

δρεπανηφόρα: πολεμικά ἄρματα, ἀμάξια μέ σιδερένια, δεξιά καὶ ἀριστερά, δρεπάνια πού κατάκοβαν ḥ, πιδήποτε συναντοῦσαν στό δρόμο τους.

Δωριεῖς: Δέν είναι ἀκόμη θετικό, δέ συμφωνοῦν δηλ. οι εἰδικοί ἐπιστήμονες, γιά τό πότε κατέβηκαν στήν Ἐλλάδα οι Δωριεῖς. Ἡ πιό οσβαρή ἀποψη είναι πώς κατέβηκαν στήν Ἐλλάδα μέ πολλά ἄλλα συγγενικά τους φύλα στίς ἀρχές τού 12ου αι. κι ἡ κάθοδός τους στήν Κεντρική καὶ τή Νότια Ἐλλάδα γίνεται γύρω στά 1100 π.Χ. Κατέβηκαν, πάντως, ἀπό τό Βορρά κι ἔνας μεγάλος κλάδος τους μπήκε στήν Ἐλλάδα ἀπό τήν Ἡπειρο.

ἐκπολιτιστής: ἐκείνος πού διαδίδει τόν πολιτισμό.

ἐξανδραποδίζομαι: μέ πιάνουν αίχμαλωτο στόν πόλεμο οι ἔχθροί (ἡ καὶ πειρατές) καὶ μέ πουλοῦν ḥ μέ μεταχειρίζονται σάν ἀνδράποδο, δηλ. δοῦλο.

ἐπιτύμβιος: ἐπιτάφιος. Καθετί πού βρίσκεται πάνω σέ τύμβο, σέ τάφο, ἀντικείμενο (ἀγγεῖο, πλάκα, μνημεῖο κλπ.), ḥ ἐπιγραφή.

ἐρήμην: ḥ δίκη ḥ καὶ καταδίκη τού κατηγορούμενου καὶ γενικά ἐνός ἀπό τούς διαδίκους, ὅταν δέν παρουσιάζεται στό δικαστήριο, λέγεται πώς δικάζεται ἐρήμην, ἐνώ δηλ. ἀπουσιάζει.

ῆλεκτρο: κεχριμπάρι. Ὁρυκτό ρετσίνη πού βρίσκεται σέ φυσική κατάσταση στά ὁρυχεῖα. Ὑπάρχει καὶ μεταλλικό κράμα ἀπό δυό μέρη χρυσαφιού καὶ ὥχτω μέρη ἀσημιού.

ήμεροδρόμος: ἀγγελιαφόρος πού ἔτρεχε σέ μιά ἡμέρα μεγάλη ἀπόσταση.

Θεοκρατικό κράτος: τό κράτος ὅπου ḥ ἀνώτατος ἄρχοντας θεωρεῖται θεός ḥ προσωποποίηση τού θεού καὶ ḥ θρησκεία ἔχει τεράστια ἐπίδραση σ' ὅλες τίς ἐκδηλώσεις τής ζωῆς.

Θεόπνευστος: ḥ ἐμπνευσμένος ἀπό τό Θεό. Ἐκείνος πού ύπαγορεύτηκε καὶ μεταδόθηκε ἀπό τό Θεό.

Θεωρικά: τά χρήματα πού ἔδινε τό ἀθηναϊκό κράτος στούς ἀπόρους, γιά νά μποροῦν νά πληρώνουν τό εισιτήριο καὶ νά παρακολουθοῦν θεατρικές παραστάσεις.

Θῆτες: ḥ τάξη ἐκείνων τῶν πολιτῶν τής ἀρχαίας Ἀττικῆς, πού είχαν ἐτήσιο εἰσόδημα λιγότερο ἀπό 150 μεδίμνους ḥ δέν είχαν κανένα εἰσόδημα.

ιμπεριαλιστικό κράτος: (άπό τό λατινικό ρήμα impero = διατάσσω), τό κράτος πού έπιδιώκει νά έπιβάλει τή θέλησή του σε όλες έθνοτητες.

κατάγραφος: αύτός πού είναι ζωγραφισμένος όλοκληρος. 'Ολοζωγράφιστος.

καταξιώνω: κάνω κάποιον ή κάτι αξιο.

κεραμεική: ή τέχνη κατασκευής πήλινων άγγείων, ή άγγειοπλαστική.

κιβωτιόσχημος: αύτός πού έχει σχήμα κιβωτίου. Τάφος κιβωτιόσχημος είναι ό χτισμένος μέ πέτρες, σε σχήμα κιβωτίου.

κλεψύδρα: πήλινο ή χάλκινο ύδραυλικό άγγειο πού χρησίμευε ώς ώρολόγιο, γιά τήν καταμέτρηση τού χρόνου. Κλεψύδρες ύπηρχαν καί στά δικαστήρια, γιά νά μετράνε τό χρόνο τῶν άγορεύσεων.

κληρούχος: λεγόταν έκεινος πού έπαιρνε μέ κλήρο ένα κομμάτι γῆς, πού ύστερ' από κατάκτηση τή μοίραζε τό κράτος στούς πολίτες.

κλίβανος: κεραμεικός κλίβανος είναι ό φούρνος σπου ψήνουν τά άγγεια.

cloaca maxima: ό κεντρικός ύπόνομος τής άρχαίας Ρώμης. Οι κεντρικοί ύπόνομοι τῶν πόλεων λέγονται συνήθως «συλλεκτήρες», γιατί σ' αύτούς συγκεντρώνονται (συλλέγονται) τά νερά απ' όλους τούς μικρότερους ύπονόμους.

κοινά: άνάμειξη στά κοινά είναι ή άπασχόληση μέ τίς δημόσιες ύποθέσεις, μέ τήν πολιτική.

Κριτής: ό αίρετός άρχηγός τῶν Έβραιών.

κτερίσματα: τά ποικιλόμορφα άφιερώματα πού τοποθετούσαν στούς τάφους σάν δώρα γιά τό νεκρό οι άρχαιοι λαοί.

Κυνόσαργες: θέση έξω από τήν άρχαία 'Αθήνα, έκει όπου σήμερα ή έκκλησία τού 'Αγ. Παντελεήμονα 'Ιλισού, όπου ύπηρχε τό Γυμνάσιο τῶν νόθων στήν άρχαιότητα.

κώδικας: σύνολο νόμων.

κωδικοποίηση: ή συστηματική συγκέντρωση καί κατάταξη νόμων.

κώνειο: ένα είδος δηλητηριώδους φυτοῦ, μέ τό όποιο θανάτωναν στήν άρχαιότητα τούς κατάδικους.

λάπτις λάζουλι: πολύτιμη πέτρα διάφανη, χρώματος σκούρου γαλάζιου.

λέβης: μεταλλικό άγγειο συνήθως σε σχήμα χύτρας άνοιχτης. Τό στήριζαν σέ τρίποδα.

λεπτόγεως: ή χώρα πού έχη «λεπτή γῆ», όχι πολύ γόνιμη.

λήκυθος: άγγειο πήλινο ή πέτρινο μέ ψηλό σώμα, ψηλό λαιμό, καλυκωτό στόμιο καί μιά λαβή. Στήν άρχαιότητα τό χρησιμοποιούσαν οι "Ελλήνες, γιά νά βάζουν λάδι ή μύρο γιά τό νεκρό.

μεγαλιθικά μνημεῖα: μνημεία κατασκευασμένα από πελώριες πέτρες.

μικροτεχνία: ή καλλιτεχνία μικρών άντικειμένων, σφραγίδων, κοσμημάτων κλπ.

μνημειακός: ό μεγάλος σε μέγεθος, αύτός πού μπορεῖ νά μείνει στή θύμηση σάν μνημεῖο.

- «μολών λαβέ»:** «ἔλα νά τά πάρεις». Ή ιστορική φράση του Λεωνίδα, βασι-
λιά τῆς Σπάρτης, όταν τού παράγγειλε ὁ Ξέρξης νά παραδοθεῖ.
- μοτίβο:** διακοσμητικό σχέδιο (ιταλική λέξη).
- μυθολογία:** τό σύνολο τῶν ἀρχαίων μύθων ἐνός λαοῦ καὶ ἡ ἐπιστήμη πού
τούς ἔξετάζει.
- ναυτουραλιστικός:** αὐτός πού μιμεῖται τή φύση, ὁ φυσιοκράτης. Προέρχεται
ἀπό τή λατινική λέξη natura, πού σημαίνει φύση.
- νομαδικός:** ὁ λαός πού δέν ἔχει μόνιμη κατοικία. Συνήθως κτηνοτρόφοι,
πού μετακινοῦνται ἀνάλογα μέ τό πού θά βροῦν τροφή (νομή) γιά τά
ζῶα τους.
- ὄναγρος:** ἄγριο γαϊδούρι.
- όχλοκρατία:** ἡ ἐπικράτηση τῶν συνηθειῶν τοῦ ὄχλου. "Οταν τό δημοκρα-
τικό πολίτευμα ξεπέφτει, καί κατευθύνει τά πράγματα ὁ θερυβώδης
ὄχλος."
- πεντακοσιμέδινοι:** οι πολίτες τῆς ἀρχαίας Ἀττικῆς πού τό εἰσόδημά τους
επερνοῦσε τούς 500 μεδίμνους τό χρόνο (ὁ μέδιμνος ἦταν μονάδα
χωρητικότητας γιά ηνρά προϊόντα, π.χ. σιτάρι, κριθάρι κ.ἄ. Τόν
ύπολογίζουν σήμερα γύρω στά 80 κιλά).
- περόνη:** καρφίτσα μεγάλη μεταλλική, ἀπαραίτητο στολίδι τῆς γυναικείας
κόμμωσης. Τήν χρησιμοποιοῦσαν, ἀκόμη, γυναίκες καί ἄντρες στήν
ἀρχαιότητα γιά νά στερεώνουν τό χιτώνα.
- πλαστικότητα:** ἡ ἀπόδοση τῆς καμπυλότητας τῆς φόρμας.
- πολεοδομία:** ἡ διαμόρφωση τοῦ διατάγματος μιάς πόλης μέ τά οίκοδομικά
της τετράγωνα, τούς δρόμους, τίς πλατείες, τά δημόσια κτίρια καί
τούς ναούς.
- πολιτισμός:** ὁ, τι χαρακτηρίζει τόν τρόπο τῆς ζωῆς σέ μιάν ἐποχή ἡ μιά
χώρα (ύλική ζωή, λογοτεχνία, τέχνες, ἐπιστήμες, θρησκεία, κ.ἄ.).
- πόλος:** ὅργανο μέ τό ὅποιο οι ἀστρονόμοι παρακολουθοῦσαν τήν πορεία
τοῦ ἥλιου.
- πόρπη:** μεταλλικό ἔξαρτημα ζώνης. Μ' αύτήν στερέωναν οι ἀρχαῖοι τίς δυό
ἄκριες (ἐμπρός καί πίσω) τοῦ χιτώνα τους.
- Πρυτανείο:** τό κτίριο τῆς Ἀγορᾶς, ὅπου σιτίζονταν οι Πρυτάνεις, οι ἐπίση-
μοι ξενοί καί οι εὐεργέτες τῆς πόλης. Σιτίζονταν δωρεάν αύτοί. Στό
Πρυτανείο ἐπίσης (ἡ Θόλο), φυλάγονταν τά πρότυπα μέτρα καί
σταθμά, κοιμόνταν τή νύχτα μερικοί πρυτάνεις γιά νά ύπάρχουν
πάντα ύπεύθυνοι ἀρχοντες στήν καρδιά τῆς πόλης καί γίνονταν διά-
φορες θρησκευτικές λατρείες συνυφασμένες μέ τή δημόσια ζωή.
- Σήμα Δημόσιο:** ὁ χώρος ὅπου θάβονταν στήν ἀρχαία Ἀθήνα ἑκείνοι πού
είχαν πέσει σέ μάχες, ἡ οι ἐπίσημοι ἀνδρες. "Ήταν στήν ἀρχή τῆς ὁδοῦ
πού ἀπό τό Δίπυλο ὁδηγοῦσε στήν Ἀκαδημία Πλάτωνος."
- σκευή:** τά ἔξαρτηματα τοῦ ἀλόγου, τοῦ ἄρματος, τοῦ σπιτιοῦ (οίκοσκευή)
κ.τ.λ.
- σφραγιδογλυφία:** ἡ γλυπτική τῶν σφραγίδων (εἴτε πρόκειται γιά δακτυλι-

δόπετρες ἀπό πολύτιμες πέτρες, εἴτε γιά τή σφενδόνη δαχτυλίδιων χρυσών, εἴτε γιά κυλίνδρους).

σφραγίδοκυλινδρος: είδος σφραγίδων ἀπό πολύτιμα ἡ ἡμιπολύτιμα ύλικά, πού χρησιμοποίησαν πρώτοι οἱ Ἀνατολικοὶ λαοί. Ἡ ἐξωτερική ἐπιφάνεια τοῦ κυλίνδρου είχε παράσταση ἀνάγλυφη.

ταυρομαχία: ἀγάνισμα μέ ταύρους ἡ ταύρους καί ἀνθρώπους, πού είχαν θρησκευτικό χαρακτήρα στήν ἀρχαιότητα.

τεφροδόχα ἄγγεια: πήλινα ἡ χάλκινα ἄγγεια, ὅπου οἱ ἀρχαῖοι ἔβαζαν τή στάχτη καί τά κόκαλα τοῦ νεκροῦ μετά τήν καύση τοῦ κορμιοῦ.

τροχός: ὁ κεραμεικός τροχός, δηλ. ὁ στρογγυλός δίσκος, ὅπου ὁ κεραμέας βάζει τόν πηλό, καί περιστρέφοντας τό δίσκο, διαμορφώνει μέ τό χέρι του τό σχῆμα τοῦ ἄγγείου.

χρηστήριο: ὁ χῶρος ὃπου δίνονταν οἱ χρησμοί.

ψευδοισόδομος: ὁ τρόπος κτισμάτος τοίχου, πού μιμεῖται ὥχι ἀπολύτως τόν ισόδομο τρόπο (ισόδομος = ὁ τοίχος μέ κανονικές σειρές πέτρες πού ἡ ἔνωσή τους είναι στή μέση τής πέτρας τής ἐπάνω καί τής κάτω σειρᾶς τῶν πετρῶν).

φόρου ὑποτελεῖς: οἱ πόλεις οἱ ὑποχρεωμένες νά πληρώνουν φόρο στόν ένεο ἐπικυρίαρχο.

Διάσταση. 3.

Κατάλιπαν τόν

μονον.

Ενιονος παρατηρεύοντο

στον αρχαίον

τόν

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΩΝ

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ

Πρώτο Κρεολίου.

Η καθούσα τῶν Ανθερῶν

ποιοι

αποκομιδούσι

οιούχοις ΙΟ:

οιούχοις Νέατάνα

αποκομιδο

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	Σελ. 5
Πρώτο Κεφάλαιο: Τό νόημα κι ό σκοπός της 'Ιστορίας.	
1. 'Ο ἀνθρωπος δημιουργός της 'Ιστορίας. 2. 'Ορισμός, σκοπός και χρησιμότητα της 'Ιστορίας. 3. Χρονολογία. 4. Πηγές της 'Ιστορίας. 5. Προϊστορία, 'Ιστορία και Γραφή. 6. 'Η συμβολή της 'Αρχαιολογίας στήν 'Ιστορία. 7 'Ιστορικές περίοδοι. 8. Φυλές	7-17
Δεύτερο Κεφάλαιο: Οι προϊστορικοί χρόνοι.	
1. 'Η διαίρεση της Προϊστορίας. 2. Παλαιολιθικοί χρόνοι. 3. Νεολιθικοί χρόνοι. 4. 'Εποχή τῶν Μετάλλων	18-25
<hr/> ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ <hr/>	
ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΜΕΓΑΛΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ	27
Πρώτο Κεφάλαιο: 'Η Αίγυπτος.	
1. 'Η χώρα. 2. Πηγές γιά τήν ίστορία της Αίγυπτου. 3. 'Η ίστορία. 4. 'Η ζωή τῶν Αίγυπτιων. 5. 'Η αιγυπτιακή κοινωνία – Οι τάξεις. 6. 'Η θρησκεία. 7. Οι τέχνες, τά γράμματα καὶ οἱ ἐπιστῆμες	29-45
Δεύτερο Κεφάλαιο: Οι άρχαιοι πολιτισμοί τής Μεσοποταμίας.	
1. 'Η χώρα. 2. Πηγές γιά τήν ίστορία της Μεσοποταμίας. 3. Λαοί και ίστορια τής Μεσοποταμίας. 4. Οίκονομική ζωή – Άσχολιες τῶν κατοίκων. 5. Οι κοινωνικές τάξεις. 6. 'Η θρησκεία. 7. Τέχνη, γράμματα κι ἐπιστῆμες	46-59
Τρίτο Κεφάλαιο: Τό 'Εμπόριο καὶ οἱ Σημιτικοί λαοί.	
1. 'Ἐβραῖοι καὶ Φοίνικες. 2 'Η ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καὶ ἡ σημασία του.	
A'. 'Ἐβραῖοι. 1. 'Η χώρα. 2. 'Η ίστορία. 3. 'Ο πολιτισμός τῶν 'Ἐβραίων.	
B'. Φοίνικες. 1. 'Η χώρα καὶ οἱ κάτοικοι. 2. 'Η ίστορία. 3. 'Η θρησκεία. 4. 'Ο πολιτισμός τῶν Φοινίκων	60-72
Τέταρτο Κεφάλαιο: Οι Χετταϊοί.	
1. 'Η ίστορία. 2. Οι ἀσχολίες τῶν κατοίκων καὶ οἱ τέχνες. 3. 'Η θρησκεία καὶ ἡ γραφή	73-76
ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ: 'Η προσφορά τῶν 'Ανατολικῶν πολιτισμῶν	76-77

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ .....

81

Πρώτο Κεφάλαιο: 'Ο τόπος καί οι φυλές.

1. 'Η χώρα. 2. Οι φυλές. 3. Τό «έλληνικό θαῦμα». 4. Πηγές γιά τή γνώση τοῦ πολιτισμοῦ στήν άρχαία Έλλάδα. 5. Περίοδοι τῆς άρχαίας έλληνικής Προϊστορίας καί 'Ιστορίας ... 82-88

Δεύτερο Κεφάλαιο: 'Ο πολιτισμός τοῦ Αίγαιου.

1. 'Η 'Εποχή τοῦ Λίθου στήν Έλλάδα. 2. 'Η 'Εποχή τοῦ Χαλκού στήν Έλλάδα.

Α'. 'Ο Μινωικός πολιτισμός. 1. 'Η χώρα καί οι κάτοικοι. 2. 'Η ιστορία. 3. 'Η ζωή – Οι κοινωνικές τάξεις. 4. Τό έμπτοριο καί τό ναυτικό. 5. 'Η θρησκεία. 6. 'Η τέχνη 89-105

Β'. 'Ο Κυκλαδικός πολιτισμός. 'Η Θήρα καί οι τοιχογραφίες τῆς 107-113

Γ'. 'Ο Έλλαδικός πολιτισμός. 1. Πρωτοελλαδική περίοδος. 2. Μεσοελλαδική περίοδος 114-116

Δ'. 'Ο Μυκηναϊκός πολιτισμός. 1. Πηγές. 2. 'Ακροπόλεις καί άνάκτορα. 3. Τάφοι. 4. 'Η τέχνη. 5. Τό έμπτοριο κι ή ἐξάπλωση τῶν Μυκηναίων στό Αίγαιο. 6. 'Ο Τρωικός πόλεμος 117-129

Ε'. 'Ο Κυπριακός πολιτισμός 129-135

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΣΙΔΗΡΟΥ .....

136

Πρώτο Κεφάλαιο: 'Η κάθοδος τῶν Δωριέων.

1. Οι Δωριεῖς φτάνουν στήν Έλλάδα. 2. Οι συνέπειες τῆς δωρικής καθόδου. 3. 'Ο μύθος γιά τήν «'Επιστροφή τῶν Ήρακλειδῶν». 4. 'Ο πρώτος έλληνικός ἀποικισμός 138-143

Δεύτερο Κεφάλαιο: 'Ο 'Ομηρος καί τά ἔπη του.

1. 'Η Ιλιάδα καί ή 'Οδύσσεια. 2. Τά ομηρικά ἔπη ώς ίστορική πηγή. 3. 'Η Γεωμετρική τέχνη. 4. 'Η ζωή καί οι ἀσχολίες τῶν κατοίκων 144-152

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ

Ο 2ος ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ .....

153

Πρώτο Κεφάλαιο: 'Ο ἀποικισμός.

1. «Γένος» καί φυλή. 2. Οι πόλεις-κράτη. 3. Οι αἰτίες τοῦ ἀποικισμοῦ. 4. 'Ο τρόπος τῆς ἀποστολῆς ἀποικιῶν. 5. Εἰδη ἀποικιῶν. 6. Οι ἀποικίες τοῦ Εὔξείνου. 7. Οι ἀποικίες τῆς

419

Χαλκιδικής. 8. Οι άλλες άποικίες. 9. Τά άποτελέσματα του	άποικισμού. 10. "Ελληνες και «βάρβαροι»	154-165
Δεύτερο Κεφάλαιο: Οι πολιτικές μεταβολές.		
1. 'Η συνείδηση της ατομικής έλευθερίας. 2. 'Η έξελιξη του		
πολιτεύματος. 3. Οι "Ελληνες στις άποικίες		166-169
Τρίτο Κεφάλαιο: Οι έλληνικές πόλεις.		
1. Οι πόλεις της Πελοποννήσου. 2. 'Η Χαλκίδα και ή 'Ερε-		
τρια. 3. 'Η Αίγινα. 4. Τά Μέγαρα. 5. Οι πόλεις της Μ. Ασίας.		
6. Οι πόλεις της Μεγάλης Ελλάδας		170-178
Τέταρτο Κεφάλαιο: Οι δύο μεγάλες έλληνικές πόλεις.		
A'. 'Η Σπάρτη. 1. Οι τρεῖς κοινωνικές τάξεις. 2. 'Η σπαρτι-		
ατική νομοθεσία. 3. Τό πολίτευμα της Σπάρτης. 4. 'Η		
ἀγωγή τῶν Σπαρτιατῶν. 5. 'Η ζωὴ τῶν Σπαρτιατῶν. 6. Οι		
Υναϊκες στή Σπάρτη. 7. 'Ο σπαρτιατικός στρατός. 8. 'Ο		
πολιτισμός τῶν Σπαρτιατῶν. 9. Πελοποννησιακή συμμαχία		179-187
B'. 'Η Αθήνα. 1. 'Η γῆ. 2. 'Η ιστορία. 3. Τό άρχαιότερο		
πολίτευμα τῆς Αθήνας. 4. Οι ταραχές - Κυλώνειο ἄγος. 5.		
'Ο Δράκων. 6. Οι νόμοι τοῦ Σόλωνα. 7. 'Ο Πεισίστρατος		
τύραννος. 8. 'Ο Κλεισθένης		187-198
Πέμπτο Κεφάλαιο: 'Η θρησκεία στήν άρχαιή περίοδο.		
1. Οι θεοί. 2. Οι ἥρωες. 3. Οι μύθοι και οι θρύλοι. 4. Πανελ-		
ληνίες γιορτές και ἀγάνες. 5. Τά Μαντεία. 6. 'Αμφικτυονίες.		
7. Οι κοινοί δεσμοί τῶν Έλλήνων		199-212
Έκτο Κεφάλαιο: 'Η άρχαιή τέχνη.		
1. 'Η Αρχιτεκτονική 2. 'Η Πλαστική. 3. 'Η Κεραμεική		213-224
Έβδομο Κεφάλαιο: Τά Γράμματα στήν άρχαιή περίοδο.		
1. 'Η Ποίηση. 2. 'Ο Πεζός λόγος		225-228

ΜΕΡΟΣ ΕΚΤΟ

ΟΙ ΚΛΑΣΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ (5ος και 4ος αι. π.Χ.)		229
Πρώτο Κεφάλαιο: Οι γείτονες τῶν Έλλήνων στήν Άνατολή.		
A'. Λυδοί.		
B'. Οι Μῆδοι και οι Πέρσες. 1. Οι Μῆδοι. 2. Οι Πέρσες. 3. 'Η		
όργανωση τοῦ Περσικοῦ κράτους. 4. 'Ο χαρακτήρας τοῦ		
κράτους. 5. 'Ο Περσικός πολιτισμός		230-238
Δεύτερο Κεφάλαιο: Οι Περσικοί πόλεμοι.		
1. Αἰτίες και ἀφορμή τοῦ πολέμου. 2. 'Η ἐπανάσταση τῶν		
ιωνικῶν πόλεων. 3. 'Η ἐκστρατεία τοῦ Μαρδονίου. 4. 'Η		
ἐκστρατεία τοῦ Δάτη και τοῦ Ἀρταφέρνη. 5. 'Η μάχη τοῦ		
Μαραθώνα. 6. 'Αριστείδης και Θεμιστοκλῆς. 7. 'Η ἐκστρα-		
τεία τοῦ Ξέρξη. 8. 'Η μάχη τῶν Θερμοπυλῶν. 9. 'Η ναυμα-		

χία στό Αρτεμίσιο.	10.	Η καταστροφή τῆς Ἀθήνας.	11.	Η ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας.	12.	Τιμές στό Θεμιστοκλή.	13.	Οἱ Ἀθηναῖοι κι οἱ προτάσεις τοῦ Μαρδονίου.	14.	Ἡ μάχη τῶν Πλαταιῶν.	15.	Ἡ μάχη τῆς Μυκάλης.	16.	Ἡ σημασία τῶν Περσικῶν πολέμων	.....	239-264	
Τρίτο Κεφάλαιο:		Ἡ Ἀθήνα στήν Πεντηκονταετίᾳ.															
1.	Ἡ πρώτη ἀθηναϊκή συμμαχία – Ἀριστείδης.	2.	Οἱ ἄγωνες τοῦ Κίμωνα.	3.	Τό τέλος τοῦ Θεμιστοκλῆ καὶ τοῦ Παυσανία.	4.	Ἡ ἀθηναϊκή συμμαχία γίνεται ἡγεμονία – Γ' Μεσοηνιακός πόλεμος	.....	265-274								
Τέταρτο Κεφάλαιο:		Ἡ ἐποχὴ τοῦ Περικλῆ.															
A'.	Τό πολίτευμα καὶ ἡ κοινωνία.																
1.	Τό δημοκρατικό πολίτευμα στερεώνεται.	2.	Ο Περικλῆς.														
3.	Οἱ κοινωνικές τάξεις.	4.	Ἡ καθημερινή ζωὴ στήν Ἀθήνα														
τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.	5.	Ἡ ἐκπαίδευση.	6.	Τό ἐμπόριο	.....	275-284											
B'.	Τά γράμματα καὶ οἱ τέχνες.																
1.	Ο ρόλος τοῦ Περικλῆ στήν Ἀθήνα.	2.	Τά μεγάλα ἔργα στήν Ἀκρόπολη.	3.	Τά γράμματα – Φιλοσοφία καὶ Ἰστορία.												
4.	Ἡ Ποίηση καὶ τό Θέατρο.	5.	Οἱ μεγάλες γιορτές στήν Ἀθήνα	.....	285-299												
Πέμπτο Κεφάλαιο:		Ο Πελοποννησιακός πόλεμος.															
1.	Οἱ αἵτιες τοῦ πολέμου.	2.	Οἱ ἀφορμές τοῦ πολέμου.	3.	Κήρυξη τοῦ πολέμου – Ἀντίπαλες δυνάμεις.	4.	Ο Ἀρχιδάμειος πόλεμος.	5.	Νικίας καὶ Ἀλκιβιάδης.	6.	Ἡ ἐκστρατεία στή Σικελία.	7.	Ο Δεκελεϊκός πόλεμος.	8.	Τά ἀποτελέσματα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου	.....	300-317
Έκτο Κεφάλαιο:		Ἡ ἡγεμονία τῆς Σπάρτης.															
1.	Οἱ Τριάκοντα Τύραννοι στήν Ἀθήνα.	2.	Οἱ Σπαρτιάτες καὶ ἡ Περσία.	3.	Ἡ Ἀνταλκίδειος εἰρήνη.	4.	Δεύτερη ἀθηναϊκή συμμαχία	.....	318-323								
Έβδομο Κεφάλαιο:		Ἡ ἡγεμονία τῆς Θήβας.															
1.	Ἡ Θήβα.	2.	Ἐπαμεινάνδας καὶ Πελοπίδας.	3.	Οἱ ἄγωνες τῶν Θηβαίων	.....	324-327										
"Ογδοο Κεφάλαιο:		Ἡ παρακμή τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων.															
1.	Ἡ διάλυση τῆς Β' ἀθηναϊκῆς συμμαχίας.	2.	Ἡ Σπάρτη καὶ ἡ Θήβα.	3.	Ο Ἑλληνισμός τῆς Δύσης.	4.	Ἡ Κύπρος.	5.	Τά Γράμματα τόν 4ο αἰ. π.Χ.	.....	328-334						

ΜΕΡΟΣ ΕΒΔΟΜΟ

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ Η ΆΛΛΗ ΕΛΛΑΔΑ 335

Πρώτο Κεφάλαιο: 'Η Μακεδονία – Φίλιππος Β'.	336-343
1. 'Η Μακεδονία. 2. 'Ο Φίλιππος ο Β'. 3. Οι κατακτήσεις καί ή πολιτική του Φιλίππου	
Δεύτερο Κεφάλαιο: 'Ο 'Ελληνισμός στήν 'Ασία – 'Αλέξανδρος.	
1. 'Ο 'Αλέξανδρος. 2. 'Η έκστρατεία στήν 'Ασία – Σχέδια του 'Αλεξάνδρου. 3. 'Η κατάκτηση τῆς Μ. 'Ασίας-Συρίας-Παλαιστίνης καί Αιγύπτου. 4. 'Η κατάλυση του Περσικού κράτους. 5. Τό έργο του 'Αλεξάνδρου	344-358
Τρίτο Κεφάλαιο: 'Η 'Ελληνιστική περίοδος.	
A'. 'Η κληρονομία του Μεγάλου 'Αλεξάνδρου.	
1. 'Η Μακεδονία καί ή ἄλλη 'Ελλάδα. 2. Τά κράτη τῶν Διαδόχων στήν 'Ανατολή	359-365
B'. Οι πόλεμοι τῶν 'Ελλήνων μέ τὸν ἔξω κόσμο.	
1. 'Η ἐπιδρομή τῶν Γαλατῶν. 2. 'Ο Πύρρος καί οἱ "Ελληνες τῆς Δύσης. 3. Οι Συμπολιτείες. 4. Σπάρτη – "Αγις καί Κλεομένης	366-374
Τέταρτο Κεφάλαιο: 'Η πνευματική ζωή στήν 'Ελληνιστική περίοδο.	
1. Γράμματα – 'Ἐπιστήμες. 2. Οι τέχνες	375-379
Συγχρονιστικός πίνακας μέ τὶς κυριότερες χρονολογίες τῆς ελληνικῆς ιστορίας	380-381
Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ	382-384
<hr style="border-top: 3px solid #0070C0;"/>	
ΜΕΡΟΣ ΟΓΔΟΟ	
Η ΡΩΜΗ ΚΙ Η ΕΛΛΑΔΑ	385
Πρώτο Κεφάλαιο: 'Η παλαιότερη ιστορία τῆς Ρώμης.	
1. 'Η χώρα. 2. Οι κάτοικοι. 3. Οι 'Ετρούσκοι. 4. 'Η περίοδος τῆς βασιλείας στήν ιστορία τῆς Ρώμης	386-393
Δεύτερο Κεφάλαιο: 'Η ἔξαπλωση τῆς Ρώμης.	
1. 'Η ύποταγή τῆς 'Ιταλίας. 2. 'Η ὀργάνωση τῆς 'Ιταλίας. 3. Οι ἔξουσίες τήν ἐποχή τῆς δημοκρατίας. 4. Οι ἀγῶνες τῶν πληβείων. 5. 'Η ρωμαϊκή νοοτροπία	394-399
Τρίτο Κεφάλαιο: Ρώμη καί Καρχηδών.	
1. 'Η Καρχηδών. 2. Οι Καρχηδονιακοί πόλεμοι. 'Ο πρώτος πόλεμος. 3. 'Ο δεύτερος καί ο τρίτος Καρχηδονιακός πόλεμος. 4. Ρώμη καί 'Ανατολή	400-408
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	409
ΟΙ ΚΥΡΙΕΣ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ	412
ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ	413

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Έκτος άπό τίς πηγές (άρχαίους συγγραφεῖς), χρησιμοποιήθηκαν ως βασικά καί τά παρακάτω βιοηθήματα:

1. Bengtson, H., Griechische Geschichte von den Anfängen bis in die Römische Kaiserzeit. München, 1966.
2. Bury, J.B., A History of Greece to the Death of Alexander the Great (ἀναθεωρημένη άπό τὸν R. Meiggs). 1950.
3. Hammond, N.G.L., A History of Greece to 322 B.C. Oxford, 1963.
4. Schachermeyr, F., Griechische Geschichte. 1960.
5. Starr, Chester, A History of the Ancient World. New York, 1965
6. Κανελλοπούλου Π., 'Από τό Μαραθώνα στήν Πύδνα. Αθήνα, 1963 (3 τόμοι).
7. Τά ἀναθεωρημένα Κεφάλαια τῶν τόμων I - V τῆς Cambridge Ancient History, ιδίως τῶν J. Caskey, Desborough καὶ N.G.L. Hammond, J. Cook, Frank Stubbings, F. Matz, Guthrie κ.ἄ.
8. Τά ἄρθρα τοῦ Δ. Θεοχάρη στό περιοδικό Θεσσαλικά.
9. Τά Χρονικά τοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Δελτίου τῶν ἔτων 1960-71.
10. Τό 'Εργον τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας (άπό τοῦ 1958 μέχρι καί τό 1974).
11. Mylonas G., Mycenae and the Mycenaean Age. Princeton, 1966.
12. Αμάντου Κ., Σύντομος Ιστορία τῆς Κύπρου. "Εκδοση τοῦ Συλλόγου πρός διάδοσιν 'Ωφελίμων Βιβλίων. Αθῆναι, 1956.
13. Dikaios P., A Guide to the Cyprus Museum. Γ' ἐκδοση ἀναθεωρημένη, Λευκωσία, 1961.
15. Ιστορία τοῦ 'Ελληνικοῦ "Εθνους, τόμοι Α' - Ε'.
16. G. Huxley L., Early Sparta. Λονδίνο, 1962.
17. Giovanni Pugliese Carratelli, Storia greca, Milano-Varese, 1967.

Πρώτο Κεφάλαιο: 'Η Μακεδονία – Φιλίππος Β'	ΑΙΓΑΙΟΝ
1. 'Η Μακεδονία. 2. 'Ο Φιλίππος Β' ..... ή πολιτική του Φιλίππου ..... Δεύτερονότιο θέμα: 'Ο Επαγγελματίας και η καταστήσας και τη πολιτική του Φιλίππου ..... τρίτονότιο θέμα: 'Η Μακεδονία στην αρχαιότητα και στην εποχή της Αρχαίας Μακεδονίας'	326-343
1. 'Ο Άλεξανδρος. 2. 'Η Ιεραρχία στην Αρχαία Μακεδονία' ..... Λαογραφία και Ανθολογία: 'Η Αρχαία Μακεδονία στην αρχαιολογία τους' ..... 3. 'Βιβλιογραφία στην Αρχαία Μακεδονία' ..... Τρίτο Κεφάλαιο: 'Ο Επαγγελματίας και η καταστήσας του Αλεξανδρού'	344-358
1. 'Η Μακεδονία στην Αρχαία Μακεδονία' ..... 2. 'Στατιστική Η ιστορία της Αρχαίας Μακεδονίας' ..... 3. 'Επαγγελματίας και η καταστήσας του Αλεξανδρού' ..... 4. 'Κοινωνία Βασιλικής Αρχαίας Μακεδονίας' ..... 5. 'Τα οργανωμένα ταφόδια της Αρχαίας Μακεδονίας' ..... 6. 'Η ιστορία της Αρχαίας Μακεδονίας στην Αρχαία Μακεδονία' ..... 7. 'Ο Αλέξανδρος Α΄' ..... 8. 'Τα οργανωμένα ταφόδια της Αρχαίας Μακεδονίας' ..... 9. 'Τα οργανωμένα ταφόδια της Αρχαίας Μακεδονίας' ..... 10. 'Τα οργανωμένα ταφόδια της Αρχαίας Μακεδονίας' ..... περιόδοι.	359-374
1. 'Γράμματα της Αρχαίας Μακεδονίας' ..... 2. 'Άρχοντος Α' ..... 3. 'Άρχοντος Β' ..... 4. 'Άρχοντος Γ' ..... 5. 'Άρχοντος Δ' ..... 6. 'Άρχοντος Ε' ..... 7. 'Άρχοντος Ζ' ..... 8. 'Άρχοντος Η' ..... 9. 'Άρχοντος Ι' ..... 10. 'Άρχοντος Κ' ..... 11. 'Άρχοντος Λ' ..... 12. 'Άρχοντος Μ' ..... 13. 'Άρχοντος Ν' ..... 14. 'Άρχοντος Ο' ..... 15. 'Άρχοντος Π' ..... 16. 'Άρχοντος Ρ' ..... 17. 'Άρχοντος Σ' ..... 18. 'Άρχοντος Τ' ..... 19. 'Άρχοντος Υ' ..... 20. 'Άρχοντος Ψ' ..... 21. 'Άρχοντος Ω'	375-385
Πρώτο Κεφάλαιο: 'Η πολιούτερη ιστορία της Ρώμης'	
1. 'Η χώρα. 2. Οι κάτοικοι. 3. Οι έπροσικοι. 4. Η περίοδος της βασιλείας στην ιστορία της Ρώμης' ..... Δεύτερη Ιστορία: 'Η εξάπλωση της Ρώμης'	386-393
1. 'Η αρχαιότητα της Ιταλίας. 2. Η δράση της Ιταλίας. 3. Οι άρχοντες της αρχαιότητας. 4. Οι δύναμες των πόλεων' ..... 3. 'Η διασπορά της ιταλικής γλώσσας' ..... 4. 'Η διασπορά της ιταλικής γλώσσας' ..... Τρίτο Κεφάλαιο: Ρώμη και Καρυδίδην	394-399
1. 'Η Καρυδίδην. 2. Οι καρυδίδηνοι πάλαιοι'. Ο πρώτος πάλαιος. 3. 'Ο διάσημος και ο τρίτος Καρυδίδηνος πάλαιος. 4. Ρώμη και Αντετόπους' ..... ΒΙΒΛΟΓΟΓΟΣ	400-409
ΕΚΔΟΣΗ Δ' 1978 VIII - ΣΥΜΒΑΣΗ 3061/12.6.78 - ΑΝΤΙΤΥΠΑ 110.000	

ΓΑΣΟΣΣΑΡΙΟ

ΕΚΤΥΠΩΣΗ: ΑΛΕΞ. ΜΑΤΣΟΥΚΗΣ Α.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Ι. ΔΙΚΑΙΟΣ Α.Ε.

